Yılmaz Öztuna

BÜYÜK TÜRKİYE TARİHİ

BÜYÜK TÜRKİYE TARİHİ

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

BÜYÜK TÜRKİYE TARİHİ

Türkiye'nin siyasî, medenî, kültür, teşkilât ve san'at tarihi

Yılmaz Öztuna

Baş Tarafta Türkiye Dışındaki Türk Devletleri Hakkında Geniş Bir Ansiklopedik Bahsi de İçine Almaktadır

İKİNCİ CİLT

ISTANBUL 1983

ÖTÜKEN YAYINEVİ

ÖTÜKEN YAYINEVİ : Klodfarer Cad. Nu.: 40-7 Divanyolu - İstanbul ★ *KAPAK :* Nur ve Olcay Okan ★ *KAPAK BASKISI:* Kuşak Ofset tesisleri ★ *DİZGİ, TERTİP ve BASKI :* İrfan Matbaası

VI

TÜRKİYE İMPARATORLUĞU PARÇALANIYOR :

ANADOLU BEYLİKLERİ

1. 1308'DE ANADOLU'NUN SİYASÎ MANZARASI

İl-hanlılar'ın Doğrudan Doğruya İdaresindeki Bölgeler

1308'de, Selçukoğulları'nın düştüğü anda Anadolu, şu manzarayı arzediyordu: Doğrudan doğruya İl-hanlılar'ın idaresindeki bölgeler, Anadolu Türkmen Beyleri'nin elindeki bölgeler, İl-hanlılar'ın himayesindeki Trabzon İmparatorluğu ile Kilikya Ermeni Krallığı, Memlûkler'in idaresindeki bölgeler, Bizans'ın elindeki bölgeler ve Latinler'in elindeki siteler.

Şimdiki Türkiye'nin aşağıda zikredilen vilâyetlerine tekabül eden bölgeler, doğrudan doğruya İl-hanlılar'ın Anadolu umumî valisinin idaresinde bulunuyordu :

Ankara, Doğu Eskişehir, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat, Niğde, Kayseri, Çorum, Amasya, Tokat, Kuzey ve Doğu Konya, Malatya, Sıvas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Ağrı, Van, Hakkâri, Bitlis, Siirt, Muş, Bingöl, Tunceli, Elâzığ, Mardin, Diyarbakır, Urfa.

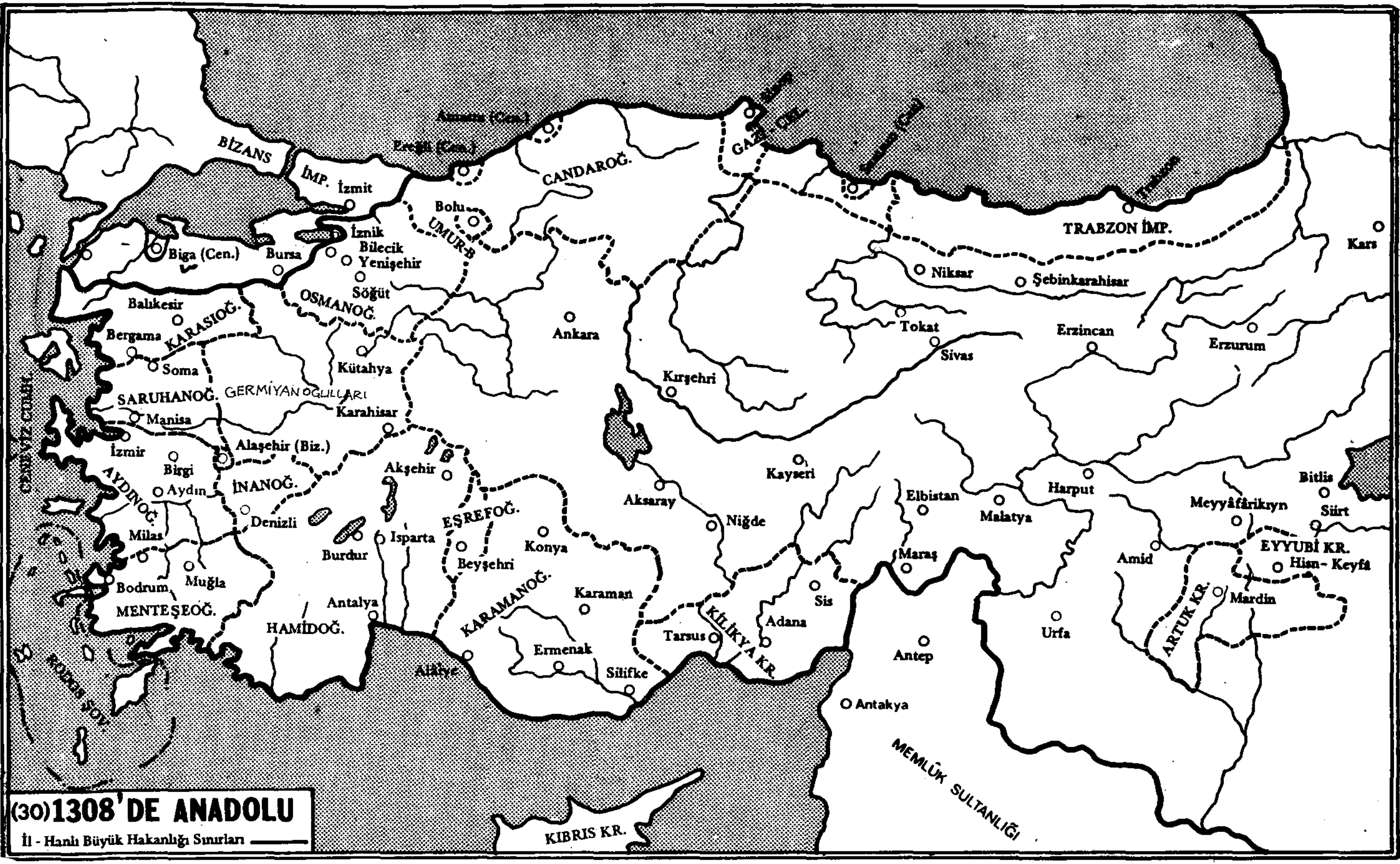
İlhanlılar'ı Metbû Tanıyan Bölgeler

Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin'e hâkim olan Trabzon Rum imparatorluğu ile Adana ve Doğu İçel'e hâkim olan Kilikya Ermeni krallığı, İl-hanlılar'a tâbî idi.

Türkmen Beylikleri de İl-hanlılar'a tâbî idi. Bu beylikler kaba çizgilerle şöyleydi :

Batı İçel (Lamos Çayı'na kadar) ile Güney Konya'da (Karaman, Ermenek, Hadım, Bozkır) ve Doğu Antalya'da (Kargı Çayı'na kadar) istikbalin kudretli krallığı Karamanoğulları,

Sinop ile Samsun'da Gazi Çelebî,

(30)1308'DE ANADOLU
İl - Hanlı Büyük Hakanlığı Sınırları
BİZANS
İMP.
İzmit
Amasra (Cen.)
Ereğli (Cen.)
CANDAROĞ.
TRABZON İMP.
Kars
Bolu
UMUR B.
İznik
Bilecik
Yenişehir
Biga (Cen.)
Bursa
Söğüt
OSMANOĞ.
Balıkesir
Bergama
KARASIOĞ.
Soma
Kütahya
SARUHANOĞ.
GERMİYANOĞULLARI
Karahisar
Manisa
İzmir
Alaşehir (Biz.)
Birgi
AYDINOĞ.
Aydın
İNANOĞ.
Denizli
Milas
Bodrum
Muğla
MENTEŞEOĞ.
HAMİDOĞ.
Antalya
Alâiye
Akşehir
Burdur
Isparta
EŞREFOĞ.
Beyşehri
Konya
KARAMANOĞ.
Karaman
Ermenak
Silifke
KIBRIS KR.
CENEVİZ CUMH.
RODOS ŞÖV.
Ankara
Kırşehri
Aksaray
Niğde
Kayseri
Tarsus
KİLİKYA KR.
Adana
Sis
Niksar
Şebinkarahisar
Tokat
Sivas
Erzincan
Erzurum
Elbistan
Malatya
Maraş
Harput
Antep
Antakya
MEMLÛK SULTANLIĞI
Urfa
Amid
ARTUK KR.
Mardin
Hisn-Keyfâ
EYYUBİ KR.
Meyyâfârikıyn
Siirt
Bitlis

Kastamonu, Çankırı, Zonguldak'ta (Cenevizliler'in elindeki Ereğli ile Amasra hariç) Candaroğulları,

Bugünki Türkiye'nin Bilecik vilâyetinin tamamı ile Eskişehir merkez ve Mihalıççık, Sakarya'nın Geyve, Bolu'nun Göynük, Bursa'nın İnegöl, Keles, Yenişehir kazalarında müstakbel Türkiye imparatorluk hânedânı Osmanoğulları,

Bolu merkez kazasında Umur Bey,

Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli'de Germiyanoğulları,

Isparta, Burdur, Doğu Antalya (Kargı Çayı'na kadar), Konya'nın Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Muğla'nın Fethiye kazalarında Hamîdoğulları,

Muğla'da (Fethiye hariç) Menteşeoğulları,

Aydın ve İzmir'de (Latinler'e ait İzmir kalesi hariç) Aydınoğulları,

Manisa'da (Bizans'a ait Alaşehir ile Karası'ya ait Soma hariç) Saruhanoğulları,

Bergama, Soma, Ayvacık, Ezine, Bayramiç, Çanakkale, Çan, Yenice, Ayvalık, Edremit, Burhaniye, Ilıca, Palamutluk, İvrindi, Balya, Balıkesir, Sındırgı, Bigadiç, Dursunbey, Kepsut kazalarında yani Güney Balıkesir ile Güney Çanakkale, Kuzey İzmir ve Kuzeybatı Manisa'da Karasıoğulları ki, Dânişmendoğulları hânedânından inmişlerdi.

İl-hanlılar'la Alâkasız Bölgeler

İl-hanlılar'la alâkasız Anadolu bölgeleri şöyleydi :

Mısır-Suriye Türk-Memlûk imparatorluğuna ait Maraş, Antep, Hatay, Adıyaman,

Cenevizliler'e ait Karadeniz Ereğlisi ve Amasra, gene Latinler'e ait İzmir kalesi, Biga, Gâvur Samsun kalesi.

Bizans imparatorluğuna ait Manisa'nın Alaşehir'i, Kocaeli, Geyve hariç Sakarya, İnegöl, Keles ve Yenişehir hariç Bursa, Çanakkale'nin Lapseki kazası, Balıkesir'in Bandırma, Erdek, Manyas, Susurluk ve Gönen kazaları, Istanbul vilâyetinin Asya'da kalan toprakları, yani Yalova, Şile, Kartal, Üsküdar, Kadıköy, Beykoz, Adalar kazaları,

Asya'ya ait Bozcaada ile Avrupa'da kalan İmroz, yani Çanakkale Boğazı'na hâkim adalar, Limni ve Semendirek adaları gibi Bizans'ın idi. Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adaları Ceneviz'e, Rodos ve Oniki Ada, Şövalyeler'e aitti. Kıbrıs'ta, Latin krallığı vardı. Doğu ve Batı Trakya, Bizans'ın idi.

2. 1335'DE ANADOLU'NUN SİYASÎ MANZARASI

İl-hanlı İmparatorluğu'nun Dağılması

Gerçi İl-hanlı imparatorluğu 1344'te çökmüştür. Fakat 1335'te Muhammed Hudâ-bende İl-han'ın ölümü ile çözülmüştür. Bunun üzerine Anadolu'daki Türkmen Beylikleri istiklâl kazanmışlar, en kudretlileri ve gazâ dolayısiyle en meşhurları olan Osmanoğulları, Selçukoğulları tahtına namzet olmuşlardır. Doğrudan doğruya İl-hanlı idaresinde bulunan Anadolu topraklarının en büyük kısmı, İl-hanlı valisi iken istiklâl kazanan Eretna Bey'in eline geçmiştir.

Eretna Bey'in asıl adı «Ertene» olup, «Ertana» ve bilhassa «Eretna» telâffuzları şöhret bulmuştur. Türk'tür; fakat Oğuz değil, Uygur'dur. 1335-1338 arasında istiklâl kazanmış, 1338'de Memlûkler'e tâbî olmuş, 1343'te Memlûk tâbiiyetinden çıkarak tekrar müstakil olmuştur. Şu bölgelere hâkim bulunuyordu : Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Samsun, Ankara, Niğde, Kayseri, Sıvas, Bayburt, Şebinkarahisarı, Niksar, Merzifon, Aksaray, Dârende, Develikarahisar vs.

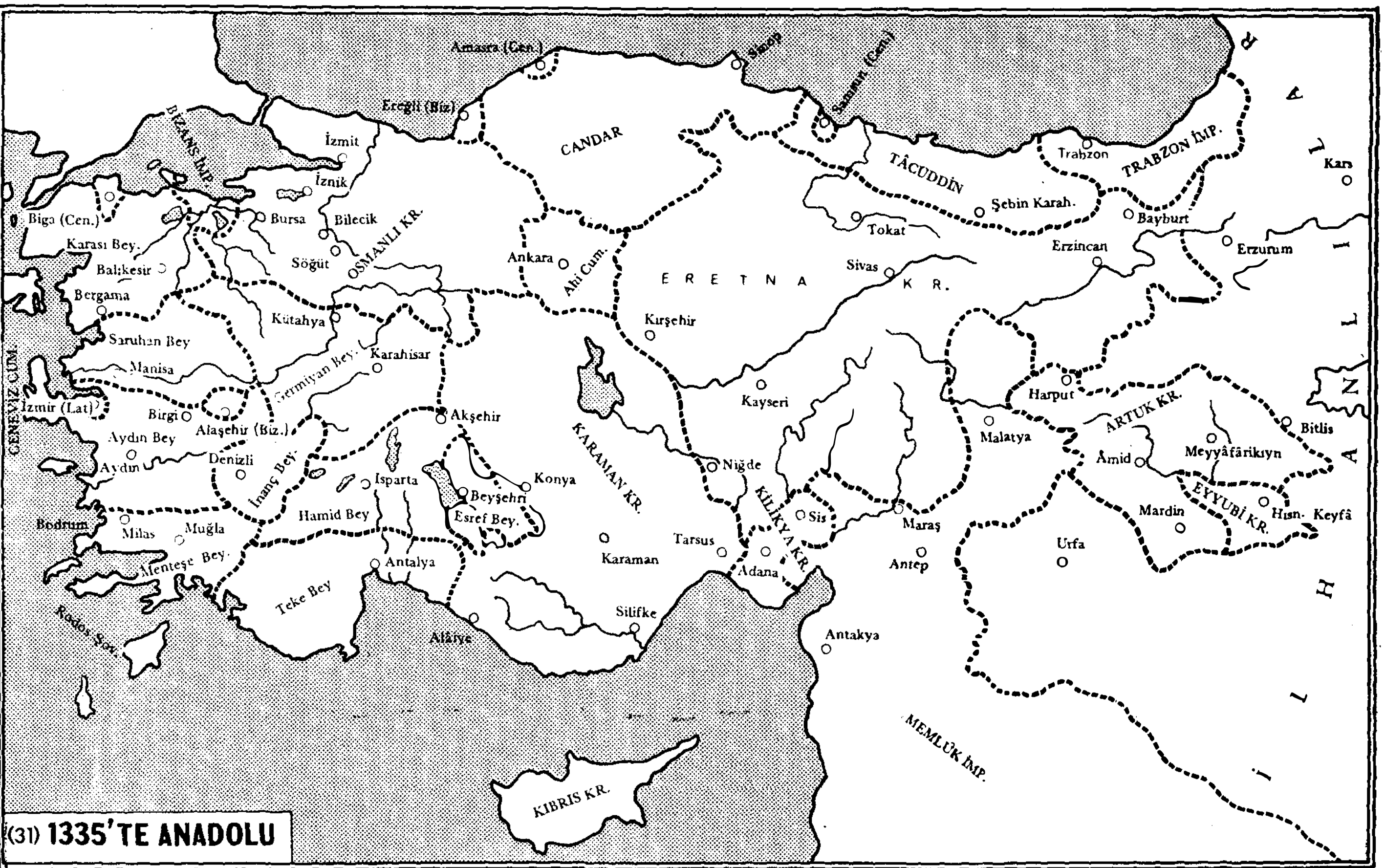
Eretna devleti (krallığı) dışındaki Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kars ve Artvin'den Hakkâri'ye, Van'dan Elâzığ ve Urfa'ya kadar, 1336'ya kadar İl-hanlılar'da kalmış, bu tarihte İl-hanlılar'ın en büyük vârisi olan Celâyirliler'e geçmiştir. Âmid (Diyarbakır) şehrinde, bunlara tâbî Akkoyunlular vardır.

Trabzon ve Rize'den ibaret Trabzon imparatorluğu, Beylikler gibi müstakil olmuş, Kilikya krallığı ise, Memlûk hâkimiyetini tanımıştır.

İl-hanlılar, en büyük Yakın Doğu devleti sıfatını taşıyan Memlûkler'e, Orta Anadolu'ya kadar olan sahaların metbûluğu mirasını da bırakmışlardır. Maraş, Hatay, Antep, Malatya, Adıyaman doğrudan doğruya Memlûk idaresindedir. Karaman krallığı da bazan Memlûkler'e tâbî, bazan onların nüfuzundadır.

Beylikler

Karamanoğulları çok büyümüş, bugünki Konya, Kırşehir, Nevşehir vilâyetlerinin tamamı ile İçel'e (bugünki vilâyetin batı yarısı), Antalya vilâyetinin doğu yarısına hâkim olmuşlardır. Yalnız Akşehir, Hamîdoğulları'ndadır. Karamanoğulları, daha da genişlemek istidadındadırlar. Ankara'daki Ahi Cumhuriyeti, Karaman nüfuz ve tesirindedir.

(31) 1335'TE ANADOLU
Amasra (Cen.)
Sinop
Samsun (Cen.)
Ereğli (Biz.)
BİZANS İMP.
İzmit
İznik
Bursa
Bilecik
Söğüt
OSMANLI KR.
Biga (Cen.)
Karası Bey.
Balıkesir
Bergama
Kütahya
Saruhan Bey
Manisa
GENEVİZ CUM.
İzmir (Lat.)
Birgi
Alaşehir (Biz.)
Germiyan Bey.
Karahisar
Aydın Bey
Aydın
Denizli
İnanç Bey.
Bodrum
Milas
Muğla
Menteşe Bey.
Rodos Şöv.
Hamid Bey
Isparta
Teke Bey
Antalya
Alâiye
Akşehir
Beyşehri
Eşref Bey.
Konya
KARAMAN KR.
Karaman
Silifke
Tarsus
Adana
Niğde
KİLİKYA KR.
Sis
KIBRIS KR.
CANDAR
Ankara
Ahi Cum.
E R E T N A K R.
Kırşehir
Kayseri
Sivas
Tokat
TÂCUDDİN
Şebin Karah.
Trabzon
TRABZON İMP.
Bayburt
Erzincan
Erzurum
Kars
Harput
Malatya
ARTUK KR.
Âmid
Meyyâfârikıyn
Bitlis
EYYUBİ KR.
Hısn. Keyfâ
Mardin
Urfa
Maraş
Antep
Antakya
MEMLÛK İMP.
İ L H A N L I L A R

Osmanoğulları da büyük inkişaf göstermişlerdir. Bugünki Bursa, Eskişehir, Bilecik, Bolu, Sakarya vilâyetlerinin tamamına hâkimdirler. Yalova, Karamürsel, Gölcük de ellerindedir.

Germiyanoğulları toprak kaybetmiş, Aydınoğulları ise kazanmıştır. Menteşe, Aydın, Saruhan, Karası beylikleri, büyük donanma sahibi olmuşlar ve Ege Denizi'ne hâkim bulunmuşlardır.

Karasıoğulları da Güney Marmara'yı Bizans'ın elinden almış, Bizans, Güney Marmara'dan tamamen çekilmiştir. Ancak Kocaeli yarımadasını elinde tutmaktadır.

3. 1344'DE ANADOLU'NUN SİYASÎ MANZARASI

Türkmen Beylikleri

9 yıl sonra, 1344'te, ki İl-hanlı imparatorluğunun kesin çöküş tarihidir, Anadolu'da Türkmen Beylikleri hâkim vaziyettedirler. Bu Beylikler'in elinde bulunmıyan Anadolu toprakları, geniş de olsa, siyasî ve askerî ehemmiyet arzetmemektedir.

Osmanoğulları, İzmit şehrini de almışlar, Pelekanon meydan muharebesinde Bizans İmparatoru'nu bozmuşlar, Karasıoğulları'na metbûluklarını tanıtmışlar, Ankara'daki Ahi Cumhuriyeti'ni tehdide başlamışlar, Karamanlılar'ın nüfuz mıntakalarına uzanmışlar, mutlak surette Anadolu'nun en prestij sahibi hükümdarı olmuşlardır (tahtta gene Osmanoğlu Orhan Bey vardır).

Karamanoğulları da Eretna devleti başta olmak üzere komşularından fütuhatta bulunmuşsa da, Osmanoğulları'nın prestijine erişmeleri mümkün olamamıştır. Türkiye'nin eski başkenti Konya'yı ellerinde tutmaları, Osmanlılar'ın jeopolitik konuşlarının yanında ehemmiyetsiz kalmıştır.

Kocaeli yarımadası Osmanoğulları'na geçince, Bizans, Anadolu ile hemen hemen alâkasını kesmiştir. Osmanlılar, Karası Beyliği'ni ortadan kaldırıp Çanakkale Boğazı'na dayanmanın arifesindedirler.

Memlûk Nüfuz Bölgesi

Memlûk nüfuz bölgesinde, hattâ doğrudan doğruya Memlûk idaresindeki topraklarda da bir genişleme görülmektedir. Celâyirliler, Güneydoğu Anadolu'ya, Kars'a, Artvin'e, hâkimdirler.

Kilikya Ermeni krallığı, Memlûkler'e tâbî olup, Memlûk darbeleri altında son derece küçülmüş, Çukurova'ya sığınmıştır. Kaybettiği topraklar, Memlûk imparatorluğuna katılmaktadır.

Biga, İzmir, Samsun, Ereğli, Amasra gibi siteler, hâlâ Cenevizliler'in ve Rodos, Saint-Jean Şövalyeleri'nin elindedir.

Anadolu Beylikleri'nin Kuvvetleri

Arab tarih ve coğrafya âlimi İbnü Fazlillaahi'l-Ömerî, 1332 senesine ait Anadolu'nun vaziyeti hakkında çok kıymetli bilgiler vermektedir. Bu tarih, İlhanlılar'ın Anadolu'daki son hâkimiyet senelerinden biridir. Arab âlimi diyor ki : «Bu Türk Uc Beyleri, yüksek dağlar ve kalelere ve muharip unsurlara dayanırlar. Ordu ve silâhlarının çokluğu sayesinde pek kuvvetlidirler. Hulâgû neslinden olan il-hanlar'ın adına hutbe okutup sikke kestirirler. İlhanlılar'ın Anadolu'daki naiplerine hediye verirler ve onların arkasında duran İl-hanlar'dan sakınırlar. Naibin İl-han'a yazacağı nâmenin kendi lehlerine olmasına dikkat ederler».

Aynı âlim, 1332 senesinde Türkmen Beylikleri'nin nüfus ve ordularına dair de pek kıymetli malûmat vermektedir. Bu malûmattan, 1332 senesinde Türkmen Beylikleri'nin nüfusu şu şekilde tahmin ve istidlâl edilebilir :

Osmanoğulları 1.030.000, Karasıoğulları 250.000 (her ikisi : 1.280.000), Karamanoğulları 750.000, Germiyanoğulları 800.000, Aydınoğulları 700.000, Candaroğulları 420.000, Hamîdoğulları 380.000 (Isparta şubesi : 300.000, Antalya = Teke şubesi : 80.000), Saruhanoğulları 280.000, Menteşeoğulları 170.000, İnançoğulları (Denizli Beyliği) 100.000, Eşrefoğulları (Beyşehir Beyliği) 70.000, Gazi Çelebî'nin Sinop Beyliği 70.000, yekûn : 5.020.000.

Türkmen Beylikleri dışında İl-hanlılar'a, Memlûkler'e, Trabzon ve Kilikya devletlerine, Bizans'a, Latinler'e ait Anadolu topraklarının nüfusunu da bu devirde 6-7 milyon tahmin edebiliriz (Istanbul ve Trakya bu hesaba dahil değildir). Şu halde XIV. asrın ikinci çeyreğinde bugünki Türkiye topraklarının nüfusunun kaba bir tahminle 13 milyon kadar olduğu anlaşılır. Tarihî vaziyet de bunu göstermektedir. Aynı devirde İngiltere'nin nüfusu takriben 2,5, Fransa'nınki 12,5 milyon kadardı (bugünki sınırlar). Şu halde XIV. asırda Türkiye ile Avrupa'nın mutlak surette en kalabalık ülkesi olan Fransa'nın nüfusu eşitti. Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, XIII. asrın ortalarında Türkiye nüfusunun daha fazla, hiç olmazsa 15-16 milyon olması icap etmektedir. Moğol idaresinde Türkiye'nin nüfusunun azaldığı muhakkaktır. Demek XIII. asırda, Avrupa'da hiç bir devletin ve hiç bir ülkenin (meselâ bugünki sınırlarıyla Fransa veya Almanya yahut Rusya'nın) nüfusu, Türkiye'nin nüfusuna yakın bile değildi. Yalnız Türkiye Hâ-

kanlığı yani Anadolu Selçukluları için de aynı şey söylenebilir. Şüphe yoktur ki XIII. asırda Türkiye'nin nüfusu, Anadolu'nun en mamur olduğu Roma ve ilk Bizans çağının nüfusunu geçmişti.

4. ANADOLU'DA SELÇUKLULAR'A TÂBÎ İLK BEYLİKLER

a. Pervâneoğulları (1277 — 1322)

Bu beylik 45 yıl sürmüştür (1277-1322). Selçukoğulları'na tâbî olup Türkiye Hâkanlığı'nın bir parçasını teşkil ediyordu. Başkenti Sinop olup, Sinop ile çevresini içine alıyordu. Bir ara Trabzon Rum imparatorluğunun eline geçen Sinop'u geri alan meşhur Selçuklu diktatör vezîri, yani Türkiye başbakanı Muîneddin Süleyman Pervâne («pervâne» saray nazırı demekti) b. Mühezzebeddin Ali, Sinop'u Selçuklu Sultânı'na kerhen kendisine temlik ettirmişti. Oğlu Mehmed Bey'i buraya kendi nâibi olarak vali yolladı. II. Key-Husrev'in kızı Gürcü Hatun'la evli olan Pervâne öldürülünce, Mehmed Bey, Sinop beyi yani prensi oldu. Oğlu Mes'ud Bey yerine geçti. Mes'ud Bey, bir ara 1298'de Cenevizliler'e esir olup Kırım'da Kefe'ye götürüldü. Muîneddin Süleyman Pervâne'nin babası Mühezzibeddin Ali Kâşî'nin de vezir yani Türkiye başbakanı olduğunu hatırlatalım.

Pervâneoğlu Mes'ud Bey'in oğlu Gazi Çelebi, Sinop prensi oldu. Yalnız bir kızı olduğu için Candaroğulları, Sinop'u ilhak ettiler. 1308'e kadar Türkiye Selçukluları'na tâbî olan Gazi Çelebi, sonra İl-hanlılar'a tâbî bulundu.

PERVÂNEOĞULLARI (1277 — 1322 = 45)

1. *Muîneddin Mehmed Bey* (1277-1296 = 19)
2. *Mühezzibeddin Mes'ud Bey* (1296-1300b = 4)
3. *Tâceddin Altınbaş Gazi Çelebî* (1300b-1322 = 22)

b. Sâhib-Ataoğulları (1265 — 1333)

Bu beyliğin kurucusu Ebû-Bekr oğlu Hüseyin oğlu Sâhib-Ata Fahreddin Ali de, 1266'dan 1285'e kadar 19 yıl Türkiye vezîri yani başbakanı idi. Büyük bir devlet adamı olarak tanınmış, pek çok da hayır eseri bırakmış, ilmi ve güzel san'atları himaye eylemiştir. Sâhib-Ata, hayatında Afyon'u malikâne olarak aldı. O zamana kadar «Kara-Hisar» denen şehre, onun adına izafeten «Kara-

Hisâr-ı Sâhib/Sâhib'in Kara-Hisârı» dendi. Sonra «Afyonkarahisarı» olmuştur. Çünkü Anadolu'da başka «Kara-Hisar»lar da vardı ki, en tanınmışı, Şebinkarahisârı'dır ve eski adı Şarkî-Kara-Hisar'dır.

Sâhib-Ata, oğullarının niyâbeti ile Afyon başkent olmak üzere çevrenin beyliğini idare etti. 1285 kasımında Aksaray'da öldü. Oğulları Tâceddin Hüseyin ile Nusreteddin Hasan, 1276 mayısında yani babalarından önce öldürülmüşlerdi. Kızı Melike Hatun'un da adını biliyoruz. Yerine geçen torunu Şemseddin Ahmed Bey, Hasan Bey'in oğludur. Ahmed Bey, Germiyanoğlu'nun dâmâdı idi. O da öldürülünce yerine oğulları Nusreteddin Ahmed ve Muzaffereddin Devlet Beyler geçtiler. Ahmed Bey, tahttan feragat edip Kütahya'ya ana tarafından bağlı bulunduğu Germiyan Sarayı'na gitti. 1308'e kadar Türkiye Hâkanlığı'nın bir parçasını teşkil eden beylik, sonuna kadar İl-hanlılar'ı metbû tanımıştır. Önce bütün Afyon çevresine hâkimken, gittikçe küçülmüş, şehirle civarından ibaret kalmış, daha fazla Germiyan tesirine düşmüş, nihayet Germiyan beyliğine katılmıştır. Devlet Bey'in oğulları, Germiyanoğulları zamanında da şehirde nâfiz olmuşlardır. Bazı kitaplarda Afyon'a, bu Devlet Bey'e izafeten «Kara-Hisâr-ı Devle» de denilmektedir.

SÂHİB-ATAOĞULLARI (1265 — 1333 = 68)

1. *Sâhib-Ata Fahreddin Ali* (1265 — XI.1285 = 20)
2. *Şemseddin Ahmed Bey* (XI.1285 — 1287 = 2)
3. *Nusreteddin Ahmed Bey* (1287 — 1327 = 40)
4. *Muzaffereddin Devlet Bey* (1327 — 1333 = 6)

c. Çobanoğulları (1204 — 1320)

Oğuzlar'ın Kayı beylerinden Hüsâmeddin Çoban Bey, Kastamonu'yu 1204'e doğru fethedip orada Türkiye'nin Bizans'a karşı kuzey uc beyi olmuştur. 1308'e kadar Selçuklu valisi, 1320'ye kadar da İl-hanlılar'a tâbî olarak bu aileden baba-oğul 4 bey, Kastamonu başkent olmak üzere hüküm sürdüler. Gittikçe Candaroğulları tarafından tazyik edildiler ve nihayet bu beyliğe katıldılar.

ÇOBANOĞULLARI (1204 — 1320 = 116)

1. *Hüsâmeddin Çoban Bey* (1204-? = ?)
2. *Alp-Yürek Bey* (?-1284 = ?)
3. *Muzaffereddin Yülük-Arslan Bey* (1284-1292 = 8)
4. *Nâsıreddin Mahmud Bey* (1292-1320 = 28)

5. ERETNAOĞULLARI VE KADI BURHANEDDİN

a. Eretnaoğulları (1327 — 1380)

Eretna Krallığı, İl-hanlılar'ın Anadolu'da en mühim vârisi olmuştur. Devlet, 1327-1380 arasında 53 yıl sürdü. 1327-1335 arasındaki 8 yılda Eretna Bey, İl-hanlılar'ın Anadolu umumî valisi idi. 1335'te istiklâl kazandı. Fakat 1338-1343 arasında 5 yıl Memlûkler'e tâbî olmaya mecbur bulundu. Bu tarihten sonra istiklâlini devam ettirdi. Önce Sıvas olan başkent, sonra Kayseri'ye (o zaman : Kaysariyye) nakledildi. Bütün Anadolu Türk devletleri gibi Sünnî/Hanefî mezhebinden olan Eretna devletinin kurucusu Eretna veya Ertana Bey (aslı Ertene'dir, fakat Uygur metinlerinde «Aratna» şekli de vardır), Türkmen değil, İl-hanlı hizmetinde Uygur beylerindendir. Babası Câfer Bey de Kayseri'de ölmüştür. Eretnaoğulları ile bu suretle Anadolu'ya bir miktar Uygur Türkü de girmiştir.

Devlette babadan oğula 4 hükümdar gelip geçmiş, kendilerini İl-hanlılar'ın meşrû halefi sayan bu hükümdarlar «sultân» unvânını takınmışlar, fakat daha çok «Bey» diye anılmışlardır. Bunlar sırasıyla Eretna, Mehmed, Ali ve II. Mehmed Beyler'dir. Eretna Bey, kızkardeşini meşhur İl-hanlı kumandanı Emîr Çoban'ın oğlu Emîr Demirtaş'a vermiştir. Halası ile Karamanoğulları'nın atası Nûre-Sûfî Bey evliydi. Erkek kardeşi Barak Bey'in oğlu Mutahharten Bey, Yıldırım Bâyezid - Timur mücadelesinde Timur'un safında mühim rol oynamış, 1375 yıllarından 1404'e kadar takriben 29 yıl Erzincan beyi olmuştur. Mutahharten Bey, 1379 sıralarında Erzurum beyi de bulunmuştur. Erzincan 1401 temmuzundan 28 temmuz 1402'ye kadar 1 yıl Osmanoğulları'na geçmiş, Mutahharten, Timur'a sığınmıştır. Mutahharten Bey, ilk zamanlarda Bayburd beyi idi.

Kayseri'de Köşk Türbesi'ne gömülü olan Eretna Bey'in Süli-Paşa Hatun'dan 3 oğlu olmuştur. Büyük oğlu Şeyh-Hasan Bey, 20 yıllık velîahdlikten sonra aralık 1347'de ölmüş, Sıvas'ta Güdük-Minâre Türbesi'ne gömülmüştür. İkinci oğlu Câfer Bey, babasına baş kaldırdığı için velîahd olamamış, 1352'de babası ölünce, tahta hak iddia eylemiştir. Eretna Bey'in yerine, küçük oğlu I. Mehmed Bey geçmiştir. Onu bunun oğlu Alâeddin Ali Bey takip etmiştir. Ali Bey'in kardeşi Eretna Bey'in İsen Bey ve Gazi Bey adlı oğullarını tanıyoruz. Ali Bey'in yerine geçen oğlu II. Mehmed Bey'in kızı, son Selçuklu şehzâdelerinden Kılıç-Arslan'la (Türkiye'nin son imparatorluk velîahdi Gazi Çelebi'nin oğlu ve II. Mes'

ûd'un torunudur) evlenmiştir ki, kısa bir müddet Eretna kralı da ilân edilen bu şehzâde 1380'de öldürülmüştür. II. Mehmed'in çocukları şunlardır: 1434 başlarında ölen son velîahd Ahmed Bey, 1435 başlarında ölen Yusuf Çelebi, 1431'de ölen Fatma, 1437 başlarında ölen Ayşe, 1456'da ölen Neslihan Hatunlar, Ahmed Bey'in oğlu, 1443'te ölen Mehmed Bey, onun oğlu da 1477'de ölen Ahmed Bey'dir. II. Mehmed'in birkaç aylık saltanatı, sırasiyle Şarkî-Karahisar valisi Selçuklu şehzâdesi Kılıç-Arslan'ın ve vezir (başbakan) Kadı Burhâneddin'in niyabetinde geçmiştir. Sonunda Kadı Burhâneddin, Eretnaoğulları'na son vererek kendi kral olmuştur. Son Eretna kralı Melik Rükneddin Kılıç-Arslan, Selçukoğulları'ndandır.

İlk zamanlarda çok geniş bir sahaya yayılan Eretna devleti, sonra nisbeten daralmış, fakat her zaman için Anadolu'nun en geniş devleti olmuştur. Bununla beraber prestiji olsun, askerî ve malî kudreti olsun, genişliğiyle mütenasip bulunmamıştır. İl-hanlı valiliğinden gelme olan Eretnaoğulları, Türkmen asılzâdesi ve Oğuz boy beyleri olan Batı Anadolu Beyleri gibi, Anadolu Türk halkı tarafından sevilmemişlerdir.

Eretnaoğulları devleti, en geniş şekliyle, Türkiye'nin şimdiki şu vilâyetlerini kaplıyordu: Ankara, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat, Tokat, Çorum, Amasya, Niğde, Kayseri, Sıvas, Erzincan, Erzurum, Tunçeli, Samsun, Gümüşhane, Güney Giresun, Kuzey Malatya (asıl Giresun ve Malatya şehirleri dahil değil). Bu arazi, 214.000 km² etmektedir. 1360'a doğru devlet, ancak 142.000 km² bir yer işgal etmekteydi ve Ankara, Niğde, Kırşehir, Nevşehir, Samsun gibi birçok yerleri, Anadolu Beylikleri'ne kaptırmıştı.

ERETNAOĞULLARI (1327 — 1380 = 53)

1. *Sultan Alâeddin Eretna (Ertana, Ertene) Bey* (1327-1352 = 25)
2. *Sultan Gıyâseddin I. Mehmed Bey* (1352-1365 = 13)
3. *Sultan Alâeddin Ali Bey* (1365-1380 = 15)
4. *Sultan II. Mehmed Bey* (1380)
5. *Melik Rükneddin Kılıç-Arslan* (1380) (Selçuklu Hânedânındandır)

b. Kadı Burhâneddin (1380 — 1398)

Eretnaoğulları'nın vezîri (başbakanı) Kadı Burhâneddin Ahmed, onları devirip «sultan» unvanı ile Sıvas'ta tahta geçmiştir. Türk tarihinin seçkin şahsiyetlerinden olan büyük âlim, şair ve devlet adamı Kadı Burhâneddin, Kayseri kadısı Şemseddin Mehmed'in, o da Kadı Sirâceddin Süleyman'ın oğludur. Burhâned-

din'in büyükbabasının büyükbabasının babası olan Sevinç oğlu Resûl oğlu Mehmed, 1230'da Harzem'den Kastamonu'ya yerleşmişti. Oğuzlar'ın Salur boyundan idi. Arabça, Farsça, bilhassa büyük dîvânı ile Türkçe'de mühim bir şair olan Kadı Burhâneddin, daha çok Oğuz lehçesinin Âzerî şivesini kullanmıştır. İlmî eserleri de vardır. Dulkadıroğlu Süli Bey'in kızı ile evliydi. Süli Bey'in hem dâmâdı, hem kayınpederiydi. Kızkardeşinin oğlu olan Şeyh Müeyyed, Kayseri valisi iken 1396'da ölmüştür. Kızlarından Habîbe Selçuk Hatun, Dulkadıroğlu Süli Bey'le evlenmiş ve 1447'de ölmüş, Mısır Hatun ise Dulkadıroğlu Mehmed Bey'le evlenmiştir. Büyük oğlu Mehmed Bey, 1391'de 11 yıllık velîahd iken ölmüştür. Annesi Dulkadır Prensesi olan küçük oğlu Alâeddin Ali Zeynülâbidin Bey, 1398'e kadar 7 yıl velîahdlık etmiş, babasından sonra birkaç hafta hükümdar olmuş, önce Dulkadır, sonra Osmanlı hizmetine girmiş, 1445'e kadar yaşamıştır. Kadı Burhâneddin, öldürüldüğü zaman, henüz gençti. Devleti, Osmanoğlu Yıldırım Bâyezid'e geçti. Eretna devletinin 140.000 km kadar olan toprakları üzerinde saltanat sürmüş bir Türk kralıdır. Bir ara çok güc kazanmış, fakat sonradan düşmanları tarafından ezilmiştir. Mücadelelerine ait tafsilât, Yıldırım Bâyezid bahsinde görülecektir.

KADI BURHÂNEDDİN (1380 — 1398 = 18)

1. *Sultan Kadı Burhâneddin Ahmed* (1380-1398 = 18)
2. *Alâeddin Ali Zeynülâbidin Bey* (1398 = birkaç hafta)

6. KARAMANOĞULLARI (1250 — 1487)

Karaman Krallığı'nın Umumî Tablosu

Karamanoğulları, Anadolu Türkmen Beylikleri'nin Osmanoğulları'ndan sonra en mühimmi, en büyüğü ve kudretlisi, en devamlısıdır. «Karaman Tâcı» bir prenslik değil, bir krallık sayılmıştır. Konya'yı yani Türkiye Hâkanlığı'nın sabık başkentini ellerinde tutan Karamanoğulları, Selçuklular'ın halefi olarak kendilerini takdim eylemişlerse de, Osmanoğulları'nın jeopolitik konuşlarından, gazâlarının yarattığı prestijden ve hükümdarlarının emsalsiz dehâsından mütevellit bulunan rekabet ve üstünlüğü karşısında, bu iddiaları hayalden öteye gidememiştir. Anadolu Birliği'ni yapmak ve Türkiye Hâkanlığı'nı yeniden inşa etmek istiyen Osmanoğulları'na en büyük güçlük çıkartanlar, Karamanoğulla-

rı'dır. Osmanlılar'ın şevket ve azametini zedelemek, mümkünse yıkmak için, Avrupa Hıristiyan devletleri ile bile ittifak akdetmişlerdir.

Karaman Türkmen krallığı, 1250 yıllarından 1487'ye kadar takriben 237 yıl sürmüştür. Fakat son yıllar, mutlak Osmanlı hâkimiyeti altında geçmiş ve Karamanoğulları, İçel'de küçük bir toprak parçası ile iktifa eylemişlerdir. Karamanoğulları, 1308'e kadar Türkiye Hâkanlığı'nın bir parçasını meydana getirmişler ve Selçukoğulları'na tâbî olmuşlardır. Hattâ Selçukoğulları'nı İl-hanlı boyunduruğundan kurtarmak için millî ihtilâller çıkarmışlar ve Memlûk Türkleri tarafından desteklenmişlerdir. Karamanoğulları'nın Orta Anadolu'da prestijleri bu yüzden İl-hanlı tahakkümünden bıkan Türk halk tabakaları arasında çok artmıştır.

1335'e kadar Karamanoğulları, mecbur oldukça İl-hanlılar'a tâbî olmuşlar, fakat bu tâbiiyet bağını koparmak için her türlü fırsatı kullanmışlardır. Bu tarihten sonra istiklâl kazanmışlarsa da, Memlûk tesiri ülkeden eksik olmamıştır. Karamanlılar, Memlûkler'in hâkimiyet sahasına doğru yayılma temayülleri gösterdikleri için, arada çatışmalar olmuştur. 1399'dan 28 temmuz 1402 ye kadar 3 yıl Karaman Beyliği, Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış, Ankara felâketinden sonra Timur tarafından, eskisinden daha genişçe olarak diriltilmiştir. 1399'a takaddüm eden senelerde de Karamanlılar, Osmanlı nüfuz sahasına girmişler, hattâ onu metbû tanımışlardır. 1417'de Memlûkler'i metbû tanımışlar, fakat az sonra tekrar Osmanlılar'ı metbû tanımaya mecbur olmuşlardır. Bununla beraber her fırsatta Osmanlılar'a baş kaldırmaktan geri durmamışlardır.

1250 yıllarından 1256 yıllarına kadar takriben 6 yıl Ereğli, 1256 yıllarından 1261'e kadar takriben 5 yıl Ermenek, Beylik başkenti olmuştur. Sonra başkent o zaman daha çok «Lârende» denen Karaman şehrine nakledilmiş, sonuna kadar bu şehirde kalmakla beraber Konya, zaman zaman, ülkenin en büyük şehri olmak haysiyetiyle taht şehri de olmuş ve bazı beyler burada oturmuşlardır.

Karamanoğulları, Oğuzlar'ın Kaçar boyu beylerinden olan Ahmed Sâdeddin Bey'in oğlu Nûre-Sûfî Bey'den inmişlerdir. Nûre-Sûfî Bey, Eretna Bey'in halası ile evli idi.

2,5 asırlık tarihleri boyunca Karaman toprakları büyüyüp küçülmüştür. Önceleri asıl İçel'e yani Göksu'nun batısında kalan topraklara, Manavgat Çayı'nın doğusunda kalan topraklarla Alâiye'ye, Ermenek, Hadım, Bozkır, Karaman, Ereğli taraflarına hâkim olmuşlardır. Zaman zaman Konya'ya girmişlerse de, Selçuk-

oğulları namına hareket etmiş, hükümdarlık iddia etmemişlerdir. Anadolu'da İl-hanlı hâkimiyeti kalktıktan sonra Konya'yı, Ankara'ya kadar ele geçirmişlerdir. 1417'de Tarsus'u Memlûkler'e bırakmışlar, 1433'te Beyşehri'ni Osmanlılar'dan almışlar, 1437'de Kayseri'yi Osmanlılar'a vermişler, fakat Develikarahisar sonuna kadar Karamanlılar'da kalmış, 1465'te Osmanlılar tarafından Akşehir, Beyşehir ve Ilgın'dan da çıkarılmışlardır. En geniş şekliyle Karaman krallığı, bugünki Türkiye'nin şu vilâyet ve kazalarına yayılmıştır : Konya, Niğde, Kayseri, Ankara, Nevşehir, İçel, Kırşehir vilâyetlerinin tamamı, Antalya vilâyetinin doğu yarısı. Ankara'daki Ahi Cumhuriyeti, Karaman nüfuz ve tâbiiyetinde bulunmuştur. Karamanlılar, batıya doğru Antalya, Isparta, Afyon sahalarında zaman zaman yukarıda gösterilen sınırları da aşmışlardır. Akın mahiyetinde çok daha uzaklara gitmişler, Bursa şehrine bile girmişlerdir. Yukarıda gösterilen topraklar, 146.000 km^2 tutmaktadır. Bu topraklarda o zamanlar 2 milyon nüfus olduğunu tahmin edebiliriz. 1360'a doğru olan sınırlariyle Karaman krallığı, 100.000 km^2 kadardı.

I. Mehmed Bey'in Türkçeyi Türkiye'nin Tek Resmî Lisanı Olarak İlânı (13 mayıs 1277)

13 mayıs 1277'de Karamanoğlu I. Mehmed Bey, Selçuklu Hânedânı namına Konya'da :

«*Bugünden sonra divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmaması*»

hakkındaki mühim fermânını neşretmiştir. Bu suretle resmî devlet işlerinde kullanılan Arabça ve bilhassa Farsça'nın hâkimiyetine büyük bir darbe vurulmuştur. Osmanoğulları, Türkçe'nin mutlak hâkimiyetini XVI. asırda temin eylemişlerdir. Mehmed Bey'in fermânı, Türk kültür tarihinin mühim hâdiselerindendir. Bugün «Dil Bayramı» olarak her yıl 13 mayısta Karaman'da Türkiye ölçüsünde kutlanmaktadır.

Karamanoğulları'nın Başlıca Şahsiyetleri

Ereğli'de hüküm süren devletin kurucusu Nûre-Sûfî Bey, Mut'a bağlı Sinanlı yakınlarında Değirmenlik mevkiinde gömülüdür. Yerine geçen büyük oğlu ve hânedâna adını veren Kerîmeddin Karaman Bey, başkenti Ermenek'e götürmüştür. Karaman Bey, III. Sultan Kılıç-Arslan'ın kızı ile evlenmiştir. 6 kardeşini tanıyoruz : Kemâleddin Bey, Oğuz-Han Bey, Timur-Han Bey, Hayreddin Bey, Zeynulhac Bey ve Bunsuz Bey. Bu son ikisi, 1261'de Konya'da öldürülmüşlerdir. Bunsuz Bey, IV. Sultan Kılıç-Arslan'ın emîr-i cândâr'ı idi.

Karaman Bey, 8 oğul bırakmıştır : Şemseddin Mehmed, Güneri, Bedreddin (Mecdeddin) Mahmud, Kasım, Zekeriya, Tanu, Halil ve Ali Beyler. Karaman Bey'in yerine I. Mehmed Bey, sonra kardeşleri Güneri ve Mahmud Beyler, sonra Mehmed Bey'in oğlu Yahşı-Han Bey geçmişlerdir. Mehmed, Zekeriya ve Tanu Beyler, 1283'te şehit olmuşlardır. Mahmud Bey de şehîden ölmüştür. Yahşı-Han Bey, Konya'da 4 yıl saltanat sürmüş, yerine amcası Mahmud Bey'in oğulları Bedreddin I. İbrahim ve Alâeddin Halil-Mirza Beyler geçmişlerdir. Halil-Mirza Bey, 1312-1333 arasında devletin başkumandanı idi. Ölünce yerine tekrar I. İbrahim Bey, sonra İbrahim Bey'in büyük oğlu Fahreddin Ahmed Bey, sonra ortanca oğlu Şemseddin Bey, onun öldürülmesinden sonra Mahmud Bey'in oğullarından Hacı Sûfî Burhâneddin Mûsâ Bey, tahta geçmişlerdir. Mûsâ Bey, 5 sene Mut'u başkent yapıp saltanat sürmüştür; tahta geçmeden Ermenek beyi idi. Küçük kardeşi ve Mahmud Bey'in küçük oğlu, Îsâ Bey'dir.

Mûsâ Bey'den sonra tahta, İbrahim Bey'in küçük oğlu Seyfeddin Süleyman Bey geçti. Amcası Mûsâ Bey, Mut'ta saltanat sürerken, Süleyman Bey 5 sene Karaman'da beylik yapmıştı. 11 ocak 1350'de de Eretnalılar'a esir düşmüştür. Öldürülünce yerine Halil-Mirza Bey'in büyük oğlu I. Alâeddin Ali Bey geçti. Halil-Mirza Bey'in diğer oğulları 1370 yıllarında ölen Seyfeddin Süleyman, Dâvûd, İshak ve Hızır Beyler'dir. Süleyman Bey'in oğlu Şeyh-Hasan Bey'le İshak Bey'in oğulları Gıyâseddin ve Emîr-Şâh Beyler'i de tanıyoruz.

Alâeddin Ali Bey, 41 yıl süren bir saltanat devresi geçirdi. Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bâyezid ile muasırdır. I. Murad'ın kızı ve Yıldırım'ın kızkardeşi Nefîse Sultan'la evlenmiştir. 1398'de kayınbiraderi Yıldırım Bâyezid tarafından esir alınmış ve idam edilmiştir. Tahta çıkmadan önce, Konya beyi idi.

Alâeddin Ali Bey'e, Nefîse Sultan'dan doğan oğlu Nâsıreddin (Gıyâseddin) II. Mehmed Bey halef oldu. Ana tarafından I. Murad'ın torunu, ikinci derecede amcası idi. 1399'dan 1402 ağustosuna kadar 3 yıl Bursa'da dayısı Yıldırım'ın yanında yaşadı. Bu yıllarda Osmanlılar, Karaman Beyliği'ni ilga etmişlerdi. II. Mehmed'in ilk beyliği 1398-1399 arasındadır. 1402'de tekrar bey oldu. 1418'de tahtı kardeşi II. Alâeddin Ali Bey'e bıraktı, fakat ertesi sene tekrar avdet etti. Daha 4 yıl tahtta kalıp Osmanlılar'la yaptığı bir muharebede öldü. Yerine tekrar kardeşi II. Alâeddin Ali Bey geçti. 1411'de Bursa'ya giren bu II. Mehmed'dir. 1406'da Kırşehri yakınlarında Mâliye ovasında dayısının oğlu Çelebi Sultan Mehmed ile buluşup görüşmüştür. 1414'te Çelebi Mehmed, Konya'yı işgal etmiş, fakat boşaltmıştır. 1418'de de Memlûkler, Konya'yı ve Karaman'ı işgal etmiş, II. Mehmed'i esir eylemişlerdir. Onun 1 yıllık son saltanat fâsılası, bu esâret dolayısiyledir.

II. Alâeddin Ali Bey de, 1398-1402 arsında Bursa'da oturmuştur; daha önce Niğde beyi idi. 1418'de Kahire'ye gitmiş, Osmanlılar'a karşı Memlûk ittifakını aramıştır. I. Mehmed'in dâmâdıdır. Kızkardeşi de Yıldırım Sultan Bâyezid ile evliydi. Bu suretle Yıldırım, II. Mehmed'in hem eniştesi, hem dayısı olur. Diğer kardeşleri Hüsâmeddin Mahmud Bey'dir.

Alâeddin Ali Bey'den sonra tahta, II. Mehmed'in 2. oğlu II. İbrahim Bey geçmiştir. II. Mehmed'in büyük oğlu Mustafa Bey, 17 yıl velîahd olmuş, 1414'te Osmanlılar'a esir düşmüş, 1418'de öldürülmüştür. II. İbrahim'in diğer kardeşleri Îsâ, Alâeddin Ali, Mirza ve 1471 sonunda Edir-

ne'de ölen Karaman Beyler'dir. Mirza Bey'in oğlu Hacı Hamza Bey'in oğlu Mustafa Bey, 1501'de atalarının tahtını ele geçirmek istemiş, fakat öldürülmüştür. İsa Bey, 1423'ten 1426'ya kadar 3 yıl tahta hak iddia etmiştir. 1426'da Kahire'de bulunmuş, 1430 sıralarında Osmanlı hizmetine girip sancakbeyi olmuş, 1437'de öldürülmüştür. Çelebi Sultan Mehmed'in dâmâdı idi. Çelebi Sultan Mehmed, II. İbrahim Bey'le kardeşlerinin aynı zamanda ikinci derecede amcaları olur. II. İbrahim Bey de kardeşi İsa Bey gibi Çelebi Sultan Mehmed'in dâmâdı olmuştur. Bütün bu içli, dışlı akrabalık, Osmanlı - Karaman rekabetini, hattâ düşmanlığını söndürmekten uzak kalmıştır. II. Mehmed'in kızı Karamanoğlu II. İbrahim Bey'le evlenmiştir. 40 yıl tahtta kalan II. İbrahim, Konya Kavalası'nda (Kâvele/Gâvele) ölmüştür. 1437'de kayınbirâderi II. Sultan Murad, Konya'ya gelmiştir.

Karamanoğulları'nın Sonu

II. İbrahim Bey'in son zamanlarında, yani Fâtih çağında devlet, iyice Osmanlı nüfuzuna düşmüştür. Fâtih, II. İbrahim'in bir kızı ile 1458 sıralarında evlenmiştir. II. İbrahim'in 7'si ana tarafından Osmanoğlu olan 10 oğlu vardı : İshak, Pîr-Ahmed, Kasım, 1446 başlarında ölen Alâeddin, Karaman, Süleyman, Nûre-Sûfî, Yâkub, Küçük-Mustafa ve Mehmed Beyler. İlk üç oğlu İshak, Pîr-Ahmed ve Kasım Beyler, birbirini müteâkıb tahta geçmişlerdir.

İshak Bey, 40 yıl babasının velîahdi ve tahta geçmeden Silifke beyi idi. Birkaç aylık bir saltanattan sonra Fâtih'in büyük düşmanı ve rakîbi Uzun Hasan Bey'e iltica etmiştir. 1465'te Diyarbakır'da ölmüştür. Oğlu ve zevcesi, 1471'de Osmanlılar'a esir düşmüştür. Yerine geçen kardeşi Pîr-Ahmed Bey, Konya'yı başkent yapıp 5 yıl saltanat sürmüştür. Otlukbeli meydan muharebesinde Fâtih'in karşısında ve Uzun Hasan'ın safında idi. Kızı Halîme Hatun, 1508'de ölmüştür. Yerine geçen Kasım Bey, bir Osmanlı sancakbeyi derekesine düşmüş, saltanat yıllarının çoğu da ülkesinden uzakta, taht müddeîsi sıfatıyla geçmiştir. 1464'te o da ağabeyi İshak Bey'le beraber Uzun Hasan Padişah'a iltica etmişti. O da Otlukbeli'nde Uzun Hasan'ın safında yer almıştır. 1482-1483'te Osmanlılar'ın İçel (merkezi Silifke) sancakbeyi olmuştur.

Kasım Bey'in yerine dâmâdı Turgutoğlu Mahmud Bey geçmiş ve Osmanlılar'ın İçel sancakbeyi olarak 4 yıl İçel'de hüküm sürdükten sonra burada da tutunamayıp 1487'de Memlûkler'e iltica etmiş, böylece II. Sultan Bâyezid'in ilk yıllarında, Karaman meselesi tamamen kapanmış, Türkiye'nin birliği mevzuunda Osmanoğulları, büyük bir adım atmışlardır. Kasım Bey'in 3 de oğlu vardı.

«Taht-ı Karaman» denen merkezi Konya olan Karaman Eyaleti yani beylerbeyiliği, önceleri en seçkin Osmanlı şehzâdelerine verilmiş, bu şehzâdeler «Taht-ı Karamân'a oturmuş» yani Kara-

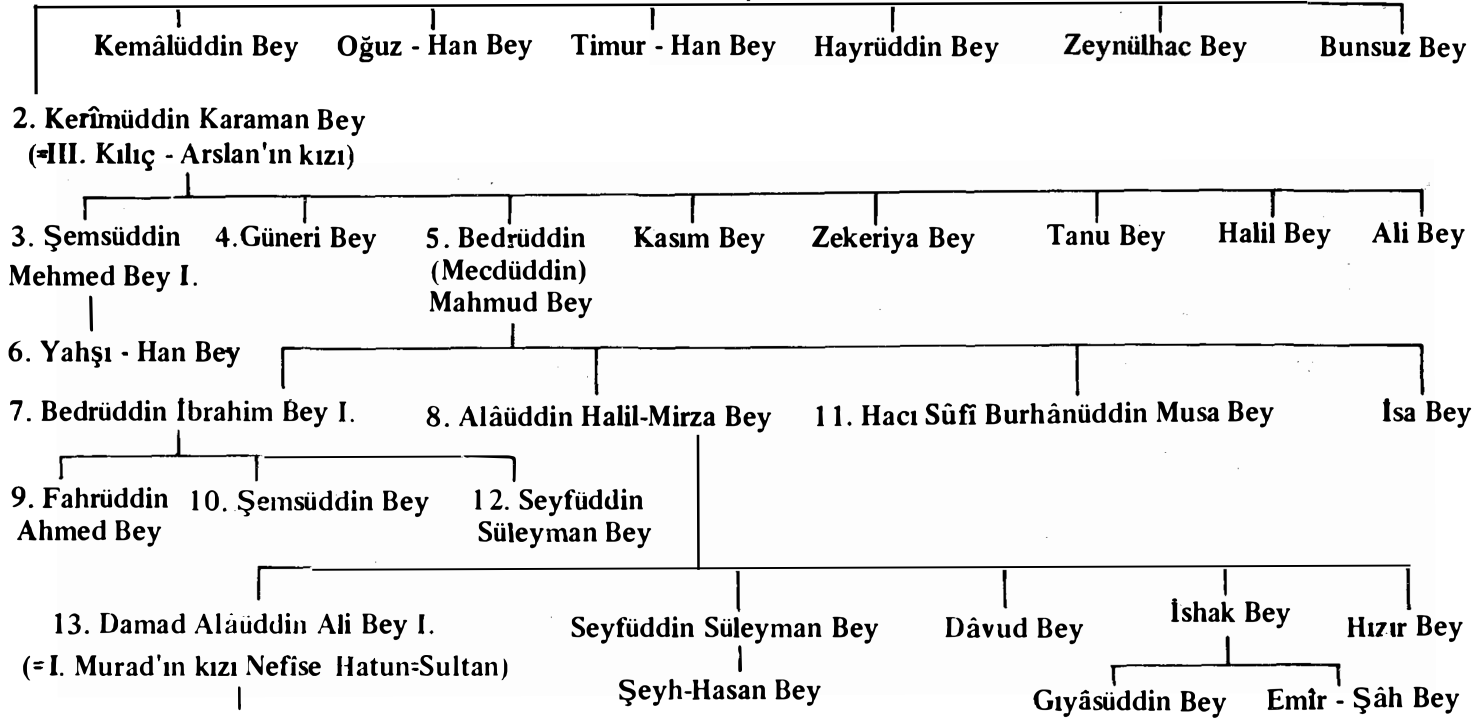
man kralı olmuşlardır. Bunlar, Fâtih'in büyük oğlu ve velîahdi Şehzâde Mustafa, Fâtih'in küçük oğlu Şehzâde Cem, II. Bâyezid'in büyük oğlu ve velîahdi Şehzâde Dâmâd Abdullah, II. Bâyezid'in oğullarından anası Karaman prensesi olan Şehzâde Şehenşâh ve bunun oğlu Şehzâde Mehmed-Şâh'tan ibarettir. Daha sonra Karaman eyaleti, hânedan dışından beylerbeyilere verilmiştir. İmparatorluğun sonuna kadar, Tanzimat'tan sonra Konya vilâyeti (eyaleti) denen Karaman beylerbeyiliği, aşağı yukarı tarihî Karaman beyliğinin sınırlarına tekabül ediyordu. — Karaman tarihinin Osmanlı tarihi ile olan bütün münasebetleri, Osmanlı tarihi kısmında tafsilâtiyle görülecektir.

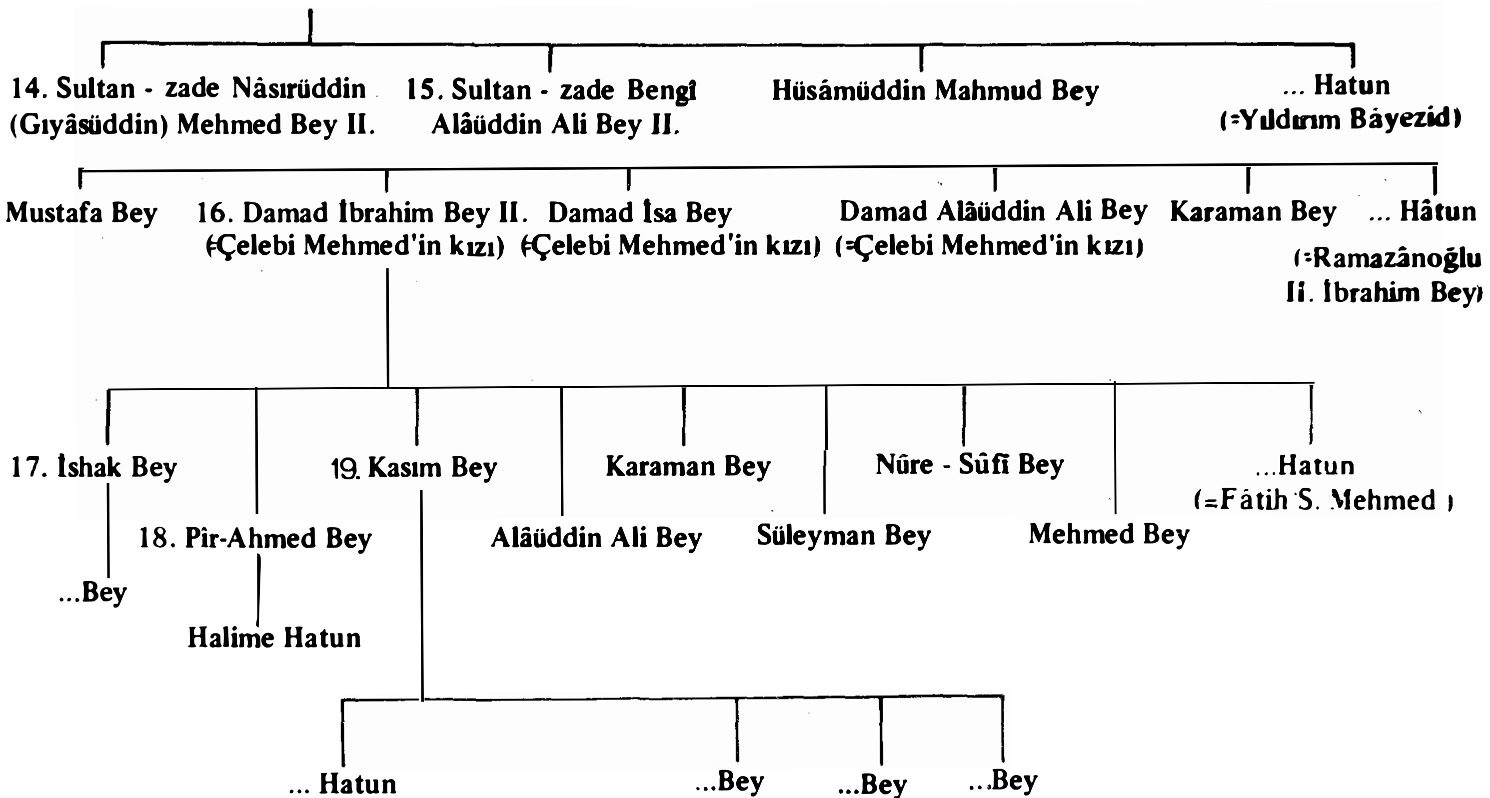
KARAMANOĞULLARI (1250? — 1487 = 237?)

1. *Nûre-Sûfî Bey* (başkenti : Ereğli) (1250?-1256? = 6?)
2. *Kerîmeddin Karaman Bey* (başkenti : Ermenek) (1256?-1261 = 5?)
3. *Şemseddin I. Mehmed Bey* (1261-1283 = 22)
4. *Güneri Bey* (1283 — 19.IV.1300 = 17)
5. *Bedreddin (Mecdeddin) Mahmud Bey* (19.IV.1300 — 1308 = 8)
6. *Yahşı-Han Bey* (1308-1312 = 4) (başkenti : Konya)
7. *Bedreddin I. İbrahim Bey* (1312-1333 = 21 + 1348-1349 = 1 = 22)
8. *Alâeddin Halil-Mirza Bey* (1333-1348 = 15)
9. *Fahreddin Ahmed Bey* (1349 — 2.I.1350 = 1)
10. *Şemseddin Bey* (2.I.1350 — 1351 = 1)
11. *Hacı Sûfî Burhâneddin Musa Bey* (başkenti : Mut) (1351-1356 = 5)
12. *Seyfeddin Süleyman Bey* (1356-1357 = 1)
13. *Dâmâd I. Alâeddin Ali Bey* (1357-1398 = 41)
14. *Sultan-zâde Nâsıreddin (Gıyâseddin) II. Mehmed Bey* (1398-1399 = 1 + 28.VII.1402 — 1418 = 16 + 1419-1423 = 4 = 21)
15. *Dâmâd Bengî II. Alâeddin Ali Bey* (1418-1419 = 1 + 1423-1424 = 1 = 2)
16. *Dâmâd II. İbrahim Bey* (1424-1464 = 40)
17. *Sultan-zâde İshak Bey* (1464)
18. *Sultan-zâde Pîr-Ahmed Bey* (1464-1469 = 5) (başkenti : Konya)
19. *Kasım Bey* (1469-1483 = 14) (başkenti : Silifke)
20. *Turgutoğlu Mahmud Bey* (1483-1487 = 4) (başkenti : Silifke)

KARAMAN TAHTI'NA OTURAN OSMANOĞULLARI (1466 — 1512 = 46)

1. *Velîahd-Şehzâde Mustafa* (Fâtih'in oğlu) (1466-1474 = 8)
2. *Şehzâde Cem* (Fâtih'in oğlu) (1474-1481 = 5)
3. *Velîahd-Şehzâde Dâmâd Abdullah* (II. Bâyezid'in oğlu) (1481-1483 = 2)
4. *Şehzâde Şehenşâh* (II. Bâyezid'in oğlu) (1483-1511 = 28)
5. *Şehzâde Mehmed-Şâh* (Şehzâde Şehenşâh'ın oğlu) (1511-1512 = 1)
6. *Şehzâde Bâyezid* (Kaanûnî'nin oğlu) (1546)
7. *Şehzâde Selim* (II. Selim) (1558-1559)

KARAMANOĞULLARI
Ahmed Sâdüddin Bey
1. Nûre-Sûfî Bey (=Eretna Bey'in halası)
Kemâlüddin Bey
Oğuz - Han Bey
Timur - Han Bey
Hayrüddin Bey
Zeynülhac Bey
Bunsuz Bey
2. Kerîmüddin Karaman Bey
(=III. Kılıç - Arslan'ın kızı)
3. Şemsüddin Mehmed Bey I.
4. Güneri Bey
5. Bedrüddin (Mecdüddin) Mahmud Bey
Kasım Bey
Zekeriya Bey
Tanu Bey
Halil Bey
Ali Bey
6. Yahşı - Han Bey
7. Bedrüddin İbrahim Bey I.
8. Alâüddin Halil-Mirza Bey
11. Hacı Sûfî Burhânüddin Musa Bey
İsa Bey
9. Fahrüddin Ahmed Bey
10. Şemsüddin Bey
12. Seyfüddin Süleyman Bey
13. Damad Alaüddin Ali Bey I.
(=I. Murad'ın kızı Nefîse Hatun=Sultan)
Seyfüddin Süleyman Bey
Şeyh-Hasan Bey
Dâvud Bey
İshak Bey
Hızır Bey
Gıyâsüddin Bey
Emîr - Şâh Bey

14. Sultan - zade Nâsırüddin (Gıyâsüddin) Mehmed Bey II.
15. Sultan - zade Bengî Alâüddin Ali Bey II.
Hüsâmüddin Mahmud Bey
... Hatun (=Yıldırım Bâyezid)
Mustafa Bey
16. Damad İbrahim Bey II. (=Çelebi Mehmed'in kızı)
Damad İsa Bey (=Çelebi Mehmed'in kızı)
Damad Alâüddin Ali Bey (=Çelebi Mehmed'in kızı)
Karaman Bey
... Hâtun (=Ramazânoğlu II. İbrahim Bey)
17. İshak Bey
...Bey
18. Pîr-Ahmed Bey
Halime Hatun
19. Kasım Bey
Alâüddin Ali Bey
Karaman Bey
Süleyman Bey
Nûre - Sûfî Bey
Mehmed Bey
...Hatun (=Fâtih S. Mehmed)
... Hatun
=20. Turgutoğlu Mahmud Bey
...Bey
...Bey
...Bey

7. GERMİYANOĞULLARI (1260? — 1429)

İlk zamanlarda, XIII. asırda Selçuklular'ın uc beyleri arasında Karamanoğulları'ndan sonra en kudretlisi ve en büyüğü, Germiyanoğulları idi. Beylik, 1260 yıllarından 1390'a kadar takriben 130, sonra 28 temmuz 1402 Ankara muharebesinden 1429 şubatına kadar tekrar 26,5 yıl olmak üzere takriben 156,5 sene devam etmiştir. 1390'dan 28 temmuz 1402'ye kadar 12 yıl, Yıldırım zamanında, Osmanlılar'a katılmıştır. 1308'e kadar Selçuklular'ın uc beylerinin en kudretlisi olan Germiyanoğulları, 1335'e kadar İlhanlılar'a tâbî olmuş, sonra istiklâl kazanmıştır. 1414'te Osmanlılar'a metbû tanımıştır. 1325 yıllarına kadar Aydınoğulları, Germiyanoğulları'na tâbî olmuşlardır. Germiyanoğulları, Oğuzlar'ın Avşar boyu beylerinden idiler. Fakat bunlar da Karamanoğulları gibi, Osmanoğulları'nın jeopolitik konuşuna sahip olmadıkları ve Osman ve Orhan Gaziler'in büyük dehâlarına mâlik hükümdarları bulunmadığı için, onlarla rekabet edememişler, gittikçe küçülmüşler ve gücden düşmüşlerdir.

Devletin başkenti Kütahya şehriydi. 1381'de Kütahya, Simav ve Tavşanlı, Osmanlılar'a verilmiş, Germiyanoğulları, Kula'ya çekilmişlerdir.

Germiyanoğulları, Batı Anadolu'da mühim yerleri kesin şekilde Bizanslılar'dan fethedip Türk'leştiren Türkmen hânedânlarının başında gelir. Onun için prestijleri çoktu.

En geniş şekliyle beylik, bugünki Kütahya, Uşak, Denizli, Afyon vilâyetleri ile Manisa vilâyetinin doğusunu kaplıyordu. Bu topraklar 44.000 km² eder. Aydınoğulları'nın da Germiyanlılar'a tâbî olduğu düşünülürse, beylik, Ege'ye dayanıyor demektir. 1360'a doğru beylik, 37.000 km² kadardı. Germiyanoğulları, Afyon ve çevresini Sâhib-Ataoğulları'ndan almışlardır.

Denizli'de 92 yıl saltanat süren İnançoğulları, Germiyanoğulları hânedânındandırlar.

Beyliğin kurucusu olan Kerîmeddin Ali-Şîr Bey, Muzaffereddin Bey'in oğlu ve Ali-Şîr Bey'in torunudur. O ve halefi ve oğlu I. Yâkub Bey, Batı Anadolu'nun Türk fâtihlerinin başında gelirler. Yâkub Bey'in yerine oğlu Mehmed Bey geçmiştir. Diğer oğlu Musa Bey, 1370'e doğru ölmüştür. Kızı, İnançoğulları'ndan Arslan Bey'le evlenmiştir.

Mehmed Bey'i oğlu Süleyman-Şâh Bey takip etmiştir. Süleyman-Şâh, hem Aydınoğlu Umur Bey'in kızı, hem de Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin oğlu Sultan-Veled'in kızı Mutahhara Hatun'la evlenmiştir. Mutahhara Hatun'dan olan kızı Devlet Hatun, 1381

'de Yıldırım Bâyezid'le evlenmiş, 1413'te ölmüştür. Umur Bey'in kızından olma oğlu II. Yâkub Bey'dir, Osmanlı hizmetinde beylerbeyi olan Mutahhara Hâtun'dan doğma İlyas ve Hızır Paşalar 'dan ikincisinden, Germiyanoğulları yürümüştür. 15. Mevlevî çelebîsi (1638-40) olan III. Ârif Çelebî, Hızır Paşa'nın 7. kuşaktan torunudur. II. Yâkub Bey, kuvvetli bir Osmanlı dostu olmuştur. 1390'dan 1399'a kadar İpsala'da Osmanlı ülkesinde oturmuş, 1428 'de Çelebî Sultan Mehmed'i ziyarete Edirne'ye gelmiştir. Ölümünde devletini vasiyet yoluyla II. Murad'a bırakmış, bu suretle Kütahya bölgesi, Osmanlı idaresine geçmiştir. II. Yâkub'un oğlu, sonradan Uzun Hasan'a sığınmıştır. Sonradan (1451) Kütahya şehri, Anadolu beylerbeyiliği denen çok geniş eyaletin merkezi olmuştur.

Germiyanoğulları, zamanımıza kadar gelmişler ve Osmanlı hizmetinde sadrâzamlığa, dâmâdlığa kadar yükselen birçok şahsiyetler yetiştirmişlerdir.

GERMİYANOĞULLARI (1260? — 1390 = 130? + 28.VII.1402 — II.1429 = 26, 6 = 156, 6?)

1. *Kerîmeddin Ali-Şîr Bey* (1260?-1264 = 4?)
2. *I. Yâkub Bey* (1264-1325? = 61?)
3. *Mehmed Bey* (1325?-1360? = 35?)
4. *Süleyman-Şâh Bey* (Âdil) (1360?-1387 = 27?)
5. *II. Yâkub Bey* (1387-1390 = 3 + 28.VII.1402 — II.1429 = 26, 6 = 29, 6)

8. KARASIOĞULLARI (1303? — 1345)

Karasıoğulları, Osmanlılar'ın ilk ilhak ettikleri Türkmen Beyliği'dir. Karasıoğulları, Dânişmendoğulları hânedânındandır. Karası Bey'in babası Kalem-Şâh Bey, onunki Yağdı Bey, onunki 1250 sıralarında ölen Nizâmeddin Suhrâb Bey, onunki Muzaffereddin Mahmud Bey, onunki Melik Yağıbasan, onunki Melik Gazi, onunki de Melik Dânişmend Gazi'dir. Dânişmendoğulları, devletlerini kaybettikten sonra, Bizans sınırında uc beyi olmuşlardı. Karası Bey'le babası Kalem-Şâh Bey, bu suretle Kuzeybatı Anadolu'da birçok yerleri Bizans'tan fethetmişler ve kesin şekilde Türk'leştirmişlerdir. Karası Bey, Balıkesir ve Bergama fâtihidir. Balıkesir, devletin merkezi olmuştur.

1303 sıralarından 1345'e kadar takriben 42 yıl devam eden bu Türkmen prensliği, 1303-1308 arasında Selçuklu uc beyi olmuş, 1308-1335 arasında İl-hanlılar'a, 1335-1345 arasında da Osmanoğulları'na yani Orhan Gazi'ye tâbî bulunmuştur.

Önceleri Güney Marmara'ya erişemiyen Karasıoğulları, zamanla kuzeye doğru ilerlemişler, Bizans'ı tamamen Güney Marmara'dan atmışlardır. Bu suretle bugünki Balıkesir vilâyetine, Çanakkale vilâyetinin Asya topraklarına (Bozcaada hariç), Bergama, Dikili, Soma kazalarına hâkim olmuşlardır. Bu topraklar, 24.000 km² eder.

Karası Bey'den sonra torunu Demir-Han Bey, hükümdar olmuştur. İkisinin arasında, Karası Bey'in oğlu ve Demir-Han Bey'in babası olması lâzım gelen Aclân Bey vardır. 1335'te Osmanlı nüfuzuna giren Demir-Han Bey, 1345'te bütün beyliğin Osmanlılar'a katılması üzerine Bursa'ya gelmiş, 1347'de orada ölmüştür. Oğlu Cüce-Han Bey'le beraber Bursa'da Deveciler'de gömülüdür.

Karası Bey'in diğer oğulları Yahşı-Han Bey'le 1325 sıralarında Orhan Gazi'nin hizmetine girip 1345'te Karasıoğulları tarafından öldürülen Dursun Bey'dir.

Yahşı-Han Bey, babasının ölümü üzerine Bergama beyi olmuştur. 1344'e kadar takriben 19 yıl Bergama'da kalmıştır. 1341 ve 1342'de iki kere Çanakkale Boğazı'nı geçip Gelibolu yarımadasına çıkmışsa da, başarı kazanamamıştır. Maamâfih, bu seferler, Osmanoğlu Süleyman Paşa'ya yol göstermiştir. Esasen bu bölgeleri çok iyi tanıyan Karası kumandanları, Velîahd-Şehzâde Süleyman Paşa'nın hizmetine girmişlerdir. Yahşı-Bey'in oğlu olduğu sanılan Süleyman Bey de 1343'te Karasıoğullari'nın 3. Gelibolu seferini yapmıştır. 1345'te Osmanlılar'ın Çanakkale beyi olan Süleyman Bey, 1361'e doğru yani Orhan Bey'in son zamanında ölmüştür. Bizans generali Vatatzes'in kızı ile evliydi. Oğlu Mustafa Bey, Mustafa Bey'in oğulları Kutlug-Melik ve İsa Beyler, Kutlug-Melik Bey'in oğlu Mustafa Bey, İsa Bey'in kızı da Hundî Hatun'dur.

KARASIOĞULLARI (1303? — 1345 = 42?)

1. *Karası Bey* (1303? — 1320? = 17?)
2. *Aclân Bey* (1320? — 1325? = 5?)
3. *Demir-Han Bey* (1325? — 1345 = 20?)

9. AYDINOĞULLARI (1300 — 1425)

Aydın Beyliği'nin Umumî Tablosu

Aydınoğulları, Batı Anadolu'yu, Ege kıyılarını açan fâtih Türkmen prenslerindendir. Gazi Umur Bey gibi Türkiye tarihinin büyük şahsiyetlerinden birini yetiştirmiştir. 1300'den 1390 nisanına kadar önce 90 yıl, 28 temmuz 1402'den 1425'e kadar sonra da 23 yıl, cem'an 116 yıl sürmüştür. Nisan 1390'dan 28 temmuz 1402 'ye kadar Yıldırım Bâyezid zamanında 12 yıl, 3 ay, Osmanlı devletine katılmıştır. 1308'e kadar Selçukoğulları'na, 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbî, sonra müstakil olmuşlardır. 1308'den 1312'ye kadar da İl-hanlılar'a tâbî olan Germiyanoğulları'na tâbî bulunmuşlardır. Zaten başlangıçta Aydın beyleri, Germiyanoğulları'nın hizmetinde idiler. 1403'te tekrar Osmanlılar'a tâbî olmuşlar, bundan sonraki 22 yılda bazan tamamen Osmanlılar'a katılmışlar, bazan onlara baş kaldırmışlardır. Bu devreyi, Cüneyd Bey temsil eder.

1300-1307 sonları arasında 7 yıl Aydın, 1307 sonlarından 1348'e kadar 41 yıl Birgi, 1348'den 1390'a kadar 42 yıl Ayasluğ, 1402'den 1425'e kadar 23 yıl da İzmir, başkent olmuştur. «Gâvur İzmir» denen ve «Müslüman İzmir»in yanında bulunan kale, ancak Timur tarafından 1403 başında Şövalyeler'den fethedilip Aydınoğulları'na verilmiştir. Birgi, Ödemiş'in az kuzeydoğusundadır. Ayasluğ ise Selçuk ile Kuşadası arasındaki Efes'tir.

1307 sonlarında Birgi, 1328'de Müslüman İzmir şehri, 1335'te Alaşehir, Bizans'tan fethedilmiştir. Fakat bir müddet sonra Alaşehir, gene Bizans'ın eline düşmüş, hattâ Bizans'ın Anadolu'daki tek sitesini teşkil eylemiş, Yıldırım Bâyezid tarafından fethedilip Türkiye'ye katılmıştır.

Aydınoğulları, en geniş zamanlarında Türkiye'nin şimdiki Aydın vilâyetine (Söke ve Çine kazaları hariç), İzmir vilâyetine (Bergama, Menemen, Kınık, Dikili, Kemalpaşa kazaları hariç), Manisa'nın Alaşehir, Salihli, Denizli'nin Buldan kazalarına hâkim olmuşlardır. Bu topraklar, 20.000 km^2 etmektedir. Fakat deniz kuvvetlerinin gücü sayesinde Aydınoğulları, toprak genişlikleriyle mütenasip olmıyan bir prestij ve kudret iktisâb etmişlerdir.

Aydınoğulları'nın Başlıca Şahsiyetleri

Aydın Bey, Mehmed Bey'in oğludur. Yerine oğlu Mubârizeddin Gazi Mehmed Bey geçmiştir. Aydın Bey'in diğer oğulları Osman Bey, Hamza Bey, Karaman Bey, Hasan Bey ve ismini bilmediğimiz daha bir prens, kızı

da Sultan-Şâh Hàtun'dur. Hasan Bey'in kızı Şâh-Sultan Hatun, Halil Bey'le evlenmiş, bu evlenmeden Hûrî Hatun'la İbrahim Bahâdır Bey doğmuştur; İbrahim Bey, Aydınoğulları'nın Bâdemiye valisi olmuş, 1345'te ölüp Birgi'ye gömülmüştür. İşte son Aydınoğlu olup «İzmiroğlu» diye tanınan Cüneyd Bey, bu İbrahim Bahâdır Bey'in oğludur, yani anne tarafından Aydın hânedânına mensuptur.

Mehmed Bey'in yerine sırasiyle 3 oğlu Gazi Bahâeddin I. Umur Bey (Paşa), Hızır Bey ve İsa Bey geçmiştir. Hızır Bey, Mehmed Bey'in büyük, İsa Bey ise en küçük oğludur.

1309 sonlarında doğan Umur Bey, 39 yaşında şehit olarak ölmüştür. Birgi'de gömülüdür. Velîahdliğinde, İzmir valisi idi. Hızır Bey, tahta çıkmadan Ayasluğ beyi idi. 1307 yıllarında doğmuş, 53 yaşlarında ölmüştür. İsa Bey, istisnaî olarak Şiî mezhebini kabûl etmiş, 1395 sıralarında 75 yaşlarında Tire'de ölmüş, orada gömülmüştür. Yıldırım Bâyezid tarafından tahtından mahrum edilmiş olup, Tire'de oturuyordu. Zevcesi Azîze Hatun'dur.

Mehmed Bey'in bunlardan başka Hanzâde Hâtûn adlı 1387'de ölen bir kızı ile Süleyman-Şâh adlı bir oğlu vardır. Süleyman-Şâh Bey, Tire valisi iken 1349'da ölmüş, burada gömülmüştür. Yaşça İsa Bey'den büyüktü. Menteşeoğlu Orhan Bey'in kızı ile evli idi. Oğlu Yâkub Bey, onun oğlu Ahmed Efendi ve kızı Hafsa Hatun, Ahmed Efendi'nin oğlu Mustafa Bey, onun oğulları da Bâyezid Çelebi, Mehmed Çelebi ve Süleyman-Şâh Çelebi'dir ki, XV. asır sonlarına kadar yaşamışlardır.

Umur Bey'in 3 kızı olmuştur: Hundî-Paşa, Azîze-Melek ve Gürcî-Melek Hatunlar. Hundî-Paşa Hatun'un oğulları Dursun ve Mehmed Beyler, Mehmed Bey'in oğlu Hamza Bey, Dursun Bey'in oğulları da Yâkub, Veled, Rüstem ve Câfer Beyler'dir.

İsa Bey'in çocukları Mûsâ, Umur ve Hamza Beyler'le Hafsa Hatun'dur. Hafsa Hatun, Yıldırım Sultan Bâyezid ile evlenmiştir. Hamza Bey, Osmanlı sancakbeyi olmuştur. Mûsâ Bey, Ankara felâketinden sonra birkaç ay Aydın tahtına çıkmıştır. Yerine kardeşi II. Umur veya Ömer Bey geçmiş, bu da 1 yıl kadar hükümdarlık etmiştir. II. Umur Bey, Menteşeoğulları'ndan bir prensesle evliydi. Oğlu ve velîahdi Ayasluğ valisi olan Mustafa Bey'dir ki, 1424'te Ayasluğ'da öldürülmüştür. Kızı, son Aydın beyi İzmiroğlu Cüneyd Bey'le 1403'te evlenmiştir. Bu suretle Cüneyd Bey, hem ana, hem de zevce tarafından Aydınoğulları'na müntesip bulunuyor. Mûsâ Bey'in oğulları, velîahdi olan Tâc-Paşa Bey ile Mehmed-Şâh Çelebi'dir.

Gazi Cüneyd Bey, 1345 sıralarında doğmuş, 1425'te 80 yaşlarında öldürülmüştür. Gayet zeki ve entrikacı olan bu zat, 1409-1411'de Osmanlılar'ın Ohri (Arnavutluk'ta) sancakbeyi, 1414-1422'de Niğbolu sancakbeyi olmuş ve İstanbul'da mecburen oturmuştur. Bu sıralarda ancak unvan (titre) olarak Aydın beyi idi. Kardeşi Kara Hasan Bey, 1390 nisanından 1402 ağustosuna kadar 12 yıl, 3 ay Osmanlılar'ın (Yıldırım Bâyezid'in) İzmir subaşısı olmuştur. 1402-1403 arasında da Ayasluğ valiliğinde bulunmuştur. Cüneyd Bey'in oğulları Bâyezid, Kurd Hasan ve Hamza Beyler'dir; bir de kızı vardı ki, Arnavut beylerinden Andula ile evlenmişti

Kurd Hasan Bey, babası ile beraber 1425'te öldürülmüştür. Bâyezid Bey'in oğlu Ömer Bey'dir.

Aydınoğlu Gazi Umur Bey

XV. asırda şair Enverî tarafından «*Düstûr-Nâme*»de hayatı destanlaştırılmış bir şiir diliyle anlatılan Gazi Umur Bey, Türk teşebbüs ve kabiliyetinin ve Türkiye'nin kuruluş devresinin mükemmel örneklerinden biridir.

İzmir, 1076'da Türkiye devletinin kurucusu Anadolu Fâtihi I. Süleyman-Şâh tarafından fethedilmişti. Çaka Bey'e verilen İzmir, bu Türk beyinin büyük deniz proje ve teşebbüslerine sahne oldu. Umur Bey, 2,5 asır sonra bu proje ve teşebbüsleri tekrar ele almıştır. Bizans, 1097'de İzmir'i de İznik ve Batı Anadolu gibi Türkler'den geri aldı. Şu halde İzmir'de ilk Türk hâkimiyeti, ancak 21 yıl sürmüştür. İşte Aydınoğlu Umur Bey, 1320'de İzmir'i tekrar fethetmiştir. Şu suretle 223 yıl daha İzmir, Hıristiyanlar'da kalmıştır.

28 ekim 1344'te bütün Avrupa devletlerinin birlikleri tarafından desteklenen Rodos'taki Saint-Jean Şövalyeleri, İzmir'i bastı; Aydınoğulları'nın tersane ve donanmalarını yaktı. Liman, Şövalyeler'in eline geçti. Fakat yukarı kale, Türkler'in elinde kaldı. Bu suretle şehir, «Müslüman İzmir» ve «Gâvur İzmir» diye ikiye bölündü ve 1403'ün ilk günlerinde Timur'un Şövalyeler'i kovmasına kadar tam 59 yıl bu vaziyet devam etti.

Umur Bey, Avrupa siyaset âlemine faal bir şekilde iştirak etti. 1328-29'da, yanında Cüneyd Bey'in babası İbrahim Bahâdır Bey olduğu halde, Bozca-Ada'ya çıktı. 1330'da Gelibolu yarımadasına ayak bastı. 1332'de 75 gemisi ile Semendirek adasını bastı ve Batı Trakya'da Gümülcine'ye asker çıkardı. Gene aynı yıl, 250 parçalık büyük bir donanma ile Adalar, Ağrıboz ve Yunanistan'a asker çıkardı ve ilk defa Ege denizini doğudan batıya geçmiş, Yunan karasında, Attika'ya ayak basmış oldu. 1333'te 170 parça donanma ile Mora'ya çıktı. 1333'te Saruhanoğlu Süleyman Bey'le müttefikan Yunanistan'a ve Mora'ya sefer yaptı. 1336'da Foça'da İmparator Kantakuzinos'la buluştu. 1338'de tekrar Yunanistan'a ve Ege Adaları'na sefer yaptı. 1339'da Eflâk yani Romanya seferine çıktı ve bu suretle Balkanlar'ın kuzeyine kadar erişti. 1342'de Girit ve Kıbrıs sahillerini yaktı. 1345'te Makedonya'ya asker çıkardı; bu seferde, müttefikı Saruhanoğlu Süleyman Bey, şehit düştü.

Osmanoğulları, Süleyman Paşa ile kardeşi I. Murad, şehit Aydınoğlu Umur Bey'le şehit Saruhanoğlu Süleyman Bey'in izlerini adım adım takip etmişler ve onların teşebbüslerini taçlandırmışlardır.

Bulgaristan krallığı ile başa çıkmaktan âciz kalan Bizans imparatoru İoannis Kantakuzinos, Umur Bey'den imdât istemişti. Umur Bey, 32 harb gemisi ve 29.000 askerle Avrupa kıt'asına ayak bastı. Dimetoka'yı Bulgarlar'dan alıp müttefikı İmparator'a verdi. Ertesi yıl, 1342'de İmparator, rakîbi Paleologoslar'a karşı tekrar Umur Bey'den yardım istedi ve bu suretle Türk hükümdarını, Bizans'ın dahilî işlerine karıştırmış oldu. Aydınoğlu, Rumeli'ne geçip İmparator'a istediği yardımı yaptı. Bunlar, Müslüman Türkler'in Rumeli'ne ilk ayak basışlarını teşkil eder.

1348'de Gâvur İzmir'i Şövalyeler'den geri almak istiyen Umur Bey, kalenin önünde düşman tarafından şehîd edildi. Onun şehâdeti, Rumeli'ndeki projelerini yarıda bıraktı. Bıraktığı yerden, Osmanoğlu Şehzâde Süleyman Paşa devam etmiştir. Daha 1344'te İmparator, tekrar Umur Bey'den yardım istediği zaman, Aydınoğlu, Izmir meselesiyle uğraşmakta olduğundan, müttefikı İmparator'a Osmanoğlu Orhan Gazi'ye baş vurmasını tavsiye etmişti. Donanması Haçlılar tarafından yakıldıktan sonra Umur Bey, komşuları Menteşeoğulları, Saruhanoğulları, Karasıoğulları'ndan tedarik edebildiği gemilerle acele yeni bir donanmaya sahip olmuştu. Bu donanmayla Gelibolu yarımadasına çıktı, Vardar vâdisini taradı. Bulgar kuvvetlerini yok etti. Batı Anadolu Türk Beylikleri, yani Osmanoğulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Saruhanoğulları ve Karasıoğulları, müttefikan takibine muvaffak oldukları siyaset yüzünden büyük başarı kazanmışlardır. Bunlardan Osmanoğulları'nın donanmaları yoktu; ancak 1345'ten sonra Karasıoğulları'nın pek de ehemmiyet arzetmiyen deniz kuvvetlerine sahip oldular. Fakat Aydın ve Menteşe donanmaları çok güclüydü ve Ege Denizi'ne hâkimdi.

AYDINOĞULLARI (1300 — IV.1390 = 90 + 28.VII.1402 — 1425 = 23 = 113)

1. *Aydın Bey* (1300-1307b = 7)
2. *Mubârizeddin Gazi Mehmed Bey* (1307b-1334 = 27)
3. *Bahâeddin Gazi I. Umur Bey (Paşa)* (1334 — V.1348 = 14)
4. *Hızır Bey* (V.1348 — 1360? = 12?)
5. *İsa Bey* (1360? — IV.1390 = 30?)
6. *Mûsâ Bey* (28.VII.1402 — 1402)
7. *II. Umur (Ömer) Bey* (1402-1403 = 1)
8. *İzmiroğlu Gazi Cüneyd Bey* (1403-1425 = 22)

10. SARUHANOĞULLARI (1300 — 1410)

Saruhanoğulları («Saru», «Sarı»nın eski telâffuzudur), 1300 'den 1390 nisanına kadar önce 90, 28 temmuz 1402'den 1410'a kadar sonra 8 ve cem'an 98 yıl devam etmiştir. Başkentleri Manisa'dır. 1308'e kadar Selçukoğulları'nın uc beyi olup, 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbî bulunmuşlar, sonra müstakil olmuşlardır. Ankara muharebesinden sonra da 8 yıl, Osmanlılar'a tâbî olarak yaşamışlardır. Osmanlılar, «Saruhan Tahtı» denen Manisa sancakbeyliğine, ekseriya velîahd-şehzâdeleri yollamışlardır. Beylik, Soma ve Alaşehir dışında hemen bugünki bütün Manisa vilâyeti ile Menemen, Kemalpaşa ve Foça'yı kaplıyordu. Yani Gediz vâdisine hâkim olup, Gediz'le beraber dar bir topraktan Ege'ye çıkıyordu. Kuzeyinde Karasıoğulları, güneyinde Aydınoğulları vardı. Doğusundaki Germiyanoğulları, ilk zamanlarda Saruhanlılar'ın metbuu idiler. Esasen Saruhan beylerinin ataları, evvelce Germiyanoğulları hizmetinde bulunuyorlardı. Aydın ve Saruhan beyleri, Germiyanoğulları'nın en batıya, Ege kıyılarına gönderdikleri kumandanları olup, fethettikleri bölgede kılıç hakkı olarak kalıp devlet kurmuşlardır. Saruhan prensliğinin büyüklüğü 14.000 km² kadardı. Bilhassa deniz gücüne, yani donanmalarına dayanıyorlar, Aydınoğulları ile müttefikan hareket ediyorlardı. Cenevizliler, Rodos Saint-Jean Şövalyeleri, Bizans ve başka Hıristiyan kuvvetler, henüz Anadolu'nun yeni fethedilmiş Batı kıyılarını tehdit ediyorlardı.

1313'te Manisa şehrini fethetmiş olan Saruhan Bey'in babası Alpagı Bey, onun babası da Saruhan Bey olup, Cengiz'in taarruzu ile Harzem-Şâhlar ülkesinden kaçıp Büyük Sultan Key-Kubâd'ın hizmetine girmişti. Kardeşi Ali Paşa, Nif (şimdiki Kemalpaşa) beyi idi. Saruhan Bey'in diğer kardeşi Çuga Bey'dir. Yerine oğlu İlyas Bey, sonra bunun oğlu İshak Çelebî, sonra da bunun oğlu Hızır-Şâh Bey geçtiler. 1410'da devlet, tamamen Osmanlılar'a geçti. Son beyin kardeşi Orhan Bey, 1404'te ölmüştür.

Saruhanoğulları'nın büyük gazi siması Gazi Süleyman Bey, Saruhan Bey'in büyük oğlu ve 29 yıllık velîahdidir. 1334'te Aydınoğlu Umur Bey'le beraber Saruhan donanmasının başında Mora ve Yunanistan seferine çıkmış, bu sefere Batı Anadolu Türkmen Beylikleri'nin 276 parçadan müteşekkil tam donanması katılmıştır. 1345'te gene Umur Bey'le beraber Makedonya seferine çıktı ve Makedonya topraklarında şehîd oldu. Şehâdetini haber alan babası Saruhan Bey, müteessiren öldü ve birkaç ay sonra

Süleyman Bey'in kardeşi İlyas Bey, tahta çıktı. Süleyman Bey'in şüphesiz daha pek çok seferi olmuştur. Fakat Umur Bey'in hayatını yazan Enverî gibi bir tarihçi Süleyman Bey'in hayatını yazmadığı için bilmiyoruz. Saruhan Bey'in diğer oğulları Devlet-Han, Atmaz-Han, Budak-Paşa (oğlu : Beğce Bey), Orhan, Timur-Han, Gördes beyi Yusuf, Kayacık beyi İdris Beyler, Devlet-Han Bey'in oğlu da Demirci beyi Yâkub-Han Bey'dir.

SARUHANOĞULLARI (1309 — IV.1390 = 90 + 28.VII.1402 — 1410 = 8 = 98)

1. *Saruhan Bey* (1300-1345 = 45)
2. *Fahreddin İlyas Bey* (1345-1357 = 12)
3. *Muzaffereddin İshak Çelebi* (1357-1388 = 31)
4. *Hızır-Şâh Bey* (1388 — IV.1390 = 2 + 1404-1410 = 6 = 8)
5. *Orhan Bey* (28.VII.1402 — 1404 = 2)

SARUHAN TAHTI'NA OTURAN OSMANOĞULLARI

Şehzâde Ertuğrul (I. Bâyezid'in oğlu) : IV.1390 — 1396 = 6
Şehzâde Süleyman (I. Süleyman) : 1396-?
Şehzâde Alâeddin (II. Murad'ın velîahdi) : 1437-1443 = 6
Şehzâde Mehmed (II. Mehmed) : 1443-1444 = 1 + 1446-1451 = 5 = 6
II. Murad : 1444-1446 = 2
Şehzâde Mustafa (II. Mehmed'in velîahdi) : 1451-1472 = 21
Şehzâde Ahmed (II. Bâyezid'in velîahdi) : 1481-1483 = 2
Şehzâde Korkut (II. Bâyezid'in oğlu) : 1483-1503 = 20 + 1511-1513 = 2 = 22
Şehzâde Alem-Şâh (II. Bâyezid'in oğlu) : 1503-1504 = 1
Şehzâde Mahmud (II. Bâyezid'in oğlu) : 1504-1507 = 3
Şehzâde Süleyman (II. Süleyman) : 1513-1520 = 7
Şehzâde Mustafa (II. Süleyman'ın velîahdi) : 1533-1541 = 8
Şehzâde Mehmed (II. Süleyman'ın oğlu) : 1541-1543 = 2
Şehzâde Selim (II. Selim) : 1549-1558 = 9
Şehzâde Murad (III. Murad) : 1561-1574 = 13
Şehzâde Mehmed (III. Mehmed) : 1583-1595 = 12

11. MENTEŞEOĞULLARI (1280? — 1426)

Büyük donanması ile Ege Denizi'nde mühim rol oynıyan bir kuvveti de, Menteşeoğulları teşkil etmişlerdir. Beylik 1280 yıllarından 1391 temmuzuna kadar önce takriben 111 yıl, sonra 28 temmuz 1402 Ankara felâketinden 1425'e kadar takriben 23 yıl, cem'an 134 sene kadar devam etmiştir. 1308'e kadar Selçukoğulları'nın uc beyi, 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbî olmuş, sonra istiklâl kesbet-

mişlerdir. Yıldırım Bâyezid, 1390 nisanında beyliğin Balat şubesini, 1391 temmuzunda da Beçin şubesini, Osmanlı birliğine katmıştır. Ankara muharebesinden sonra 10 yıl müstakil yaşamış, 1414'te Osmanlılar'a tâbî olmuştur. Başkentleri Beçin olup, 1358 yıllarından 1390 nisanına kadar Balat, bu mevkide bulunmuştur. Beylik, bütün Muğla'yı, Kaş ve Fenike'yi, Bozdoğan ve Çine'yi, Tavas, Çameli ve Acıpayam'ı yani Antalya vilâyetinin Alakır çayı ötesinde kalan batı ucu ile, Aydın ve Denizli vilâyetlerinin güneyini kaplıyordu. Bu topraklar, 23.000 km^2 kadardır.

Menteşe Bey, Eblistan Bey'in oğlu ve Kuru (veya Kara) Bey'in torunudur. Yerine oğlu Mes'ud Bey geçmiştir. Kızı, Aydın Fâtihi Sasa Bey'le evlenmiş, diğer oğlu Kirman Bey, Föke (Finike) beyi olmuştur. Kirman Bey'in oğlu Zevan Bey'dir. Mes'ud Bey'in yerine oğlu Orhan Bey geçmiştir. Diğer oğlu İbrahim Bey'dir. Orhan Bey'in yerine oğlu İbrahim Bey tahta oturmuş, kızı, Aydınoğlu Süleyman-Şâh Bey'le evlenmiştir. İbrahim Bey'den sonra büyük oğlu Mehmed Bey hükümdar olmuştur. Bu zat, başkenti Beçin'den Balat'a götürmüştür. Kardeşi Ahmed Bey, Beçin beyi olmuştur. Diğer kardeş de 1370 yıllarında ölen Musa Bey'dir. Mehmed Bey, Yıldırım tarafından tahtından mahrum edilmiş, Gazi Ahmed Bey'in ölümü üzerine Beçin de Osmanlı birliğine katılmıştır.

Ankara muharebesinden sonra Mehmed Bey, tekrar hükümdar olmuş, az sonra yerine oğlu İlyas Bey geçmiştir. Kızı, Aydınoğlu II. Umur Bey'le evlenmiştir. Diğer oğlu Gıyâseddin Mahmud Bey, 1392 sıralarında ölmüş, kızı Fatma Hatun'dan Umur-Paşa ve Sultan-Paşa Hatunlar adlarındaki kız torunları olmuştur. İlyas Bey, Çelebi Sultan Mehmed'e tâbî olduktan sonra ölmüş, yerine oğlu Leys Bey geçmiştir. Diğer çocukları 1420'de ölen Fatma Hatun, Hüseyin-Paşa Hatun, Sultan-Paşa Hatun, 1425 yıllarında ölen Ahmed Bey'dir. Ahmed Bey'in oğlu, 1455 yıllarında ölen İlyas Bey'dir. 1425 yılında veya bir yıl önce veya sonra devlet, tamamen Osmanlılar'a geçmiş, Menteşe sancakbeyliğini teşkil eylemiştir.

MENTEŞEOĞULLARI (1280? — VII.1391 = 111? + 28.VII.1402 — 1425? = 23? = 134?)

1. *Menteşe Bey* (1280?-1282? = 2?)
2. *Mes'ud Bey* (1282?-1318? = 36?)
3. *Şücâeddin Orhan Bey* (1318?-1344? = 26?)
4. *İbrahim Bey* (1344?-1358? = 14?)
5. *Mehmed Bey* (1358? — IV.1390 = 32? + 28.VII.1402 — 1403 = 1 = 34?)

6. *Tâceddin Gazi Ahmed Bey* (IV.1390 — VII.1391 = 1, 3)
7. *Şucâeddin İlyas Bey* (1403-1421 = 18)
8. *Leys Bey* (1421-1425? = 4?)

12. EŞREFOĞULLARI (1280 — 1326)

1280 yıllarından 1326 ekimine kadar takriben 46 yıl sürmüş olan Eşrefoğlu prensliğinin başkenti «Süleyman-Şehri» de denmiş olan ve ilk beye izafe olunmuş bulunan Beyşehri'dir. 1308'e kadar Selçukoğulları'na, sonra İl-hanlılar'a tâbî olmuşlardır. Beyşehri, Seydişehri, Ilgın, Akşehir ve Bolvadin'i içine alan bu beylik, takriben 10.000 km² idi. Akşehir ile Bolvadin, 1305'e doğru ilhak edilmiştir. Eşrefoğulları'nın mirasının büyük kısmı Hamîdoğulları'na, bir kısmı Karamanoğulları'na geçmiş, 1391'de ise Osmanlılar, bu çevreyi almışlardır.

Süleyman Bey, Eşref Bey'in oğlu olup, Selçuklular'ın en büyük memurlarından biri idi. Karamanoğulları ile müttefikan hareket etmiştir. Yerine oğlu Mehmed Bey geçmiştir. Diğer oğlu Eşref Bey'dir. Mehmed Bey'in yerine Süleyman-Şâh Bey tahta çıkmış, fakat İl-hanlılar'ın Anadolu umumî valisi Timurtaş Bey tarafından öldürülmüştür.

EŞREFOĞULLARI (1280? — X.1326 = 46?)

1. *Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey* (1280?-1305? = 25?)
2. *Mubârizeddin Mehmed Bey* (1305?-1325? = 20?)
3. *Süleyman-Şâh Bey* (1325? — X.1326 = 1?)

13. HAMÎDOĞULLARI VE TEKE BEYLİĞİ

a. HAMÎDOĞULLARI (1280 — 1391)

Hamîdoğulları'nın bir Isparta, bir de Teke (Antalya) şubesi vardır. Isparta şubesi, 1280 yıllarından 1324'e kadar 44 yıl, sonra 1327'den 1391'e kadar 64 yıl, cem'an takriben 108 yıl sürmüştür. Tekeoğulları, 1423'e kadar takriben 123 yıl devam etmiştir. Beylik, 1308'e kadar Selçukoğulları'na, 1324'e kadar İl-hanlılar'a tâbî olmuş, 1324-1327 arasında 3 yıl İl-hanlı devletine katılmış, 1327'de yeniden meydana çıkmış, 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbî olmuş, sonra istiklâl kesbeylemiştir. 1374'te I. Sultan Murad, Akşehir, Yalvaç, Beyşehri, Karaağaç, Seydişehri'ni 80.000 altın karşılığında

Osmanlılar'a bırakmaya Hüseyin Bey'i mecbur etmiştir. Bu suretle bu tarihten sonra beylik çok küçülmüş, Beyşehri gölünün batısına çekilmiştir. 1391'de Yıldırım Sultan Bâyezid, ülkeyi Osmanlı birliğine katmıştır. Timur, Hamîdoğulları'nın bu şubesini Ankara muharebesinden sonra ihyâ etmemiştir. Çünkü bu, Osmanlılar kadar Karamanlılar'ın da aleyhine olurdu.

Başkent 1310 tarihlerine kadar Uluborlu iken, sonradan Dündar Bey'e izafeten «Felek-Âbâd» denen Eğridir'e getirilmiştir. Osmanlılar zamanında Isparta'ya «Hamîd-İli» denmiş ve sancak, bu adı taşımıştır.

Beylik, en geniş şekliyle Isparta ve Burdur vilâyetlerinin tamamını, Şuhut, Akşehir, Beyşehri, Seydişehri kazalarını, Antalya 'nın merkez kazası ile Elmalı, Korkuteli, Serik, Manavgat, Akseki kazalarını, hattâ tâbiiyet yoluyla Menteşeoğulları'na ait Kaş ve Finike'yi içine almıştır. Bu arazinin büyüklüğü takriben 30.000 km²'dir. Bundan 14.000 km²'si Tekeoğulları beyliğini teşkil etmektedir. I. Murad'a satılan topraklar da 8.000 km²'dir.

Hamîd Bey'in oğlu İlyas Bey'in ölümünden sonra oğullarından Yûnus Bey, Antalya (Teke) dalının kurucusu olmuştur. Diğer oğlu Dündar Bey kendisini istihlâf eylemiştir. Dündar Bey öldürüldükten sonra 3 yıl devlet yok edilmiş, sonra Dündar Bey'in oğulları Hızır ve İshak Beyler tahta geçmişlerdir. Onu Gölhisarı beyi olan diğer kardeşleri Mehmed Bey'in oğlu Mustafa Bey takip etmiştir. Mustafa Bey'den sonra oğlu İlyas Bey, bunun oğlu Hüseyin Bey hükümdar olmuşlardır. 1374'ten sonra beylik, Osmanlılar'a tâbî olmuş veya Osmanlı nüfuzuna düşmüştür. Son velîahd Mustafa Bey (Hüseyin Bey'in oğlu), I. Kosova'ya katılmış ve sonra Osmanlı hizmetine girip sancakbeyi olmuştur. Hızır Bey'in oğlu Muizzeddin İbrahim Bey, 1370 sıralarında Şuhud beyi iken ölmüştür. Hamîdoğulları'nın bir kısım mirasına da Karamanoğulları konmuşlardır. Hamîdoğulları, Beyşehri, Eğridir ve Burdur göllerinin bütün çevresine hâkimdiler.

b. TEKEOĞULLARI (1300 — 1423)

Yûnus Bey'in yerine oğulları Mahmud ve Hızır Beyler, Teke beyi olmuşlardır. Yûnus Bey'in diğer oğlu Sinâneddin Çalış Bey, Korkuteli beyi idi. Sonra Hızır Bey'in oğlu Sinâneddin Bey ve onun oğlu Dadı Bey tahta geçmiş, sonra Mahmud Bey'in oğlu Mehmed Bey ve onun oğlu Osman Bey hükümdar olmuşlardır. Osman Bey'in kardeşi, Ali Bey'dir.

Osman Bey, 1392'de Yıldırım Sultan Bâyezid tarafından hükümdarlıktan uzaklaştırılmış ve Teke, Osmanlı birliğine katılmıştır. Ankara felâketinden sonra Antalya gene Osmanlılar'da kalmış, Osman Bey, Korkuteli'nde saltanat sürmüş, 1423'te öldürülmüş ve burası da Osmanlılar'a geçmiştir. Osman Bey, Ankara muharebesinden sonra Osmanlılar'a tâbî olmuştur.

Bu suretle Tekeoğulları, 1300 yıllarından 1392'ye kadar önce takriben 92 yıl, sonra 28 temmuz 1402'den 1423'e kadar 21 yıl ve cem'an 113 yıl iktidarda kalmışlardır.

Başkent 1300 yıllarından 1361 ağustosuna kadar 61 yıl Antalya, 1373-1392 arasında 19 yıl gene Antalya olmuş, 1361 ağustosundan 1373'e kadar 12 yıl ve sonra 28 temmuz 1402'den 1423'e kadar tekrar 21 yıl da Korkuteli başkentlik yapmıştır. Zira 1361 ağustosundan 1373'e kadar 12 yıl Antalya, Kıbrıs krallığı tarafından işgal edilmiştir. Ankara muharebesinden sonra da Osmanlılar bu mühim limanda sıkıca tutunmuşlardır.

HAMÎDOĞULLARI (1280?-1324 = 44? + 1327-1391 = 64 = 108?)

1. *Hamîdoğlu İlyas Bey* (1280?-1300? = 20?)
2. *Felekeddin Dündar Bey* (1300?-1324 = 24?)
3. *Hızır Bey* (1327-1328 = 1)
4. *Necmeddin İshak Bey* (1328-1340? = 12?)
5. *Muzaffereddin Mustafa Bey* (1340?-1355? = 15?)
6. *Hüsâmeddin İlyas Bey* (1355?-1370? = 15?)
7. *Kemâleddin Hüseyin Bey* (1370?-1391 = 21?)

TEKEOĞULLARI (1300? — 1392 = 92? + 28.VIII.1402 — 1423 = 21 = 113)

1. *Yûnus Bey* (1300?-1324? = 24?)
2. *Mahmud Bey* (1324?-1328? = 4?)
3. *Hızır Bey* (1328?-1335? = 7?)
4. *Sinâneddin Bey* (1335?-)
5. *Dadı Bey* (-1360?)
6. *Zencir-Kıran Mubârizeddin Mehmed Bey* (1360?-1380? = 20?)
7. *Osman Bey* (1380?-1392 = 12? + 20.VII.1402-1423 = 21 = 33?)

14. İNANÇOĞULLARI (1276 — 1368)

İnançoğulları, Germiyanoğulları hânedânındandır. Fakat İnanç Bey'le babasının hangi Germiyan beyinin oğlu veya kardeşi olduğunu şimdilik bilmiyoruz. Bunlar o zaman «Lâdik» denen Denizli başkent olmak üzere Denizli bölgesinde hüküm sürmüşlerdir. Toprakları 8.000 km²'yi geçmemiştir. 1276'dan 1368'e kadar 92 yıl devam etmişlerdir. Önce Selçuklu valisi, sonra 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbî olan Germiyanoğulları'na tâbî olmuşlardır. Sonuna kadar Germiyanlılar'a tâbî bulunmaları, kuvvetle muhtemeldir. «Denizli Beyleri» de denen İnançoğulları'nın ilki Ali Bey, Türkiye Hâkanlığı'nın Denizli valisi idi. Oğlu İnanç Bey ve diğer oğlu Toğan Paşa, onu makamında istihlâf etmişlerdir. Toğan Paşa'dan sonra oğlu Arslan Bey ve bunun oğlu İshak Bey, tahta çıkmışlardır. Beylik, 1368'de Germiyanoğulları'na katılmıştır.

İNANÇOĞULLARI (1276 — 1368 = 92)

1. *Ali Bey* (1276-)
2. *Şucâeddin İnanç Bey* (-1340?)
3. *Toğan Paşa* (1340?-)
4. *Bedreddin Murad Arslan Bey*
5. *İshak Bey* (-1368)

15. CANDAROĞULLARI (1291 — 1461)

Beyliğin Umumî Tablosu

Beyliğin asıl adı «Cân-dâroğulları Beyliği»dir. Fakat sonradan hânedâna 8. hükümdarlarına izafeten «İsfendiyâroğulları» denmiş ve Osmanlı tarihlerinde hep böyle geçmiştir. Son hükümdarlarına göre «Kızıl-Ahmedlular» diyen tarihçiler de vardır.

Candaroğulları, devamlılık ve Osmanlılar'la son derece sıkı münasebetleri bakımından mühim bir beylik kurmuşlardır. Devletin dış siyasî tarihi ve Osmanlılar'la olan bütün siyasî münasebetleri, diğer beyliklerde olduğu gibi, Osmanlı tarihi bahislerinde sırası gelince incelenecektir. Burada beyliğin ve hânedânın umumî tablosu gösterilmekle iktifa edilecek, fakat Osmanoğulları ile sıkı akrabalıkları sebebiyle, şahsiyetler üzerinde fazlaca durulacaktır.

1291-1461 arasında 170 yıl sürmüştür. Karamanoğulları'ndan sonra, Dulkadıroğulları ile beraber en devamlı Türkmen beyliği

Candarlılar'dır. Ben, hânedân âzâsından 64 kişinin adını tesbit ettim; bunlara evlenme dolayısıyla hânedâna mensup olanlarla ana tarafından hânedan kanı taşıyanlar dahil değildir.

1308'e kadar Selçuklular'a, 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbî olan Candaroğulları, bu tarihten 1383'e kadar 49 yıl istiklâl kazanmışlar, 1383'te Osmanoğlu I. Murad'a tâbî olmuşlardır. 1392'den 1402 ye kadar 10 yıl, alelâde Osmanlı valisi durumuna düşmüşler, Ankara felâketinden sonra tekrar istiklâl kazanmışlar, fakat 1413'te tekrar Osmanlı tâbiiyetine girmişler, 1417'de ve sonraki yıllarda bu tâbiiyet bağları gittikçe artmıştır. 1459-1461 arasında gene Osmanlı valisi vaziyetinde kalmışlardır. Osmanoğulları ile Candaroğulları'nın kanı o derece karışmıştır ki, Candaroğulları, nadiren Osmanlılar'a muhalif bir siyaset takip edebilmişler, ekseriya onlarla müttefikan hareket etmişler, birçok Candaroğlu doğrudan doğruya Osmanlı hizmetine girmiştir.

Candaroğulları da, Osmanoğulları gibi Oğuzlar'ın Kayı boyundandır. Bu sebeple ve coğrafî yakınlık durumuyla siyasî ve ailevî münasebetleri pek kesif olmuştur.

1308 sonlarına kadar 17 yıl Eflânî kasabası merkez olmuş, 1308 sonlarında Kastamonu'ya nakledilmiştir.

En geniş şekliyle beylik, bugünki Türkiye'nin Kastamonu, Sinop, Samsun, Çankırı, Zonguldak vilâyetlerinin tamamı ile Çorum vilâyetinin Kızılırmak'ın batısında kalan parçasına yayılmış, hattâ Bolu içerilerine kadar girmiştir. Fakat Filyos'un batısında kalan Zonguldak topraklarında hâkimiyeti az sürmüştür. Osmanlılar, mütemadiyen sıkıştırarak beyliğin sınırlarını daraltmışlardır. En geniş şekliyle hemen 50.000 km²'yi buluyordu; fakat bu genişliği kısa müddet muhafaza edebildi.

1322'de Sinop, Candaroğulları'na geçmiş ve o sırada velîahd olan İbrahim Paşa, Sinop'a bey olmuştur. 1326'ya doğru Safranbolu alınmıştır. 1419'da Samsun, Bafra ve çevresi, doğrudan doğruya Osmanlılar'a geçmiştir.

Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, Ankara muharebesinden Timuroğlu Sultan Şahruh'un ölümüne kadar (28 temmuz 1402 - 12 mart 1447 = 44, 7, 15), bütün Türkiye, Türkistan'a, Büyük Türk Hâkanlığı tacına sahip olan Doğu Türk Hâkanlığı'na tâbîdir. Bu tâbiiyet, nazarî de olsa mevcuttur. Binaenaleyh, 1447'ye kadar Osmanlılar'a tâbî olan Anadolu Beylikleri bile, dolayısiyle Timuroğulları'na tâbî bulunmaktadır. Çelebi Sultan Mehmed ile oğlu II. Sultan Murad, Timuroğulları'nın tâbiidirler. Ancak Sultan Şâhruh'un ölümiyle II. Murad bu tâbiiyetten çıkmış ve en büyük Türk hükümdarı sıfatıyla Büyük Türk Hâkanı olmuştur.

İsfendiyâr Bey'e Kadar Candaroğulları

İl-hanlılar tarafından bu bölgeye vali tâyin edilen Şemseddin Demir Yaman Candar Bey'in babası, Yazıcıoğlu'nun *Selçuk-Nâme* de te'yîd ettiği gibi Kayı boyundan olan Alp (Melik-) Arslan Yaman Candar Mehmed Bey'dir («candar», Selçuklular'da bir memuriyet adıdır). Candar Bey'in yerine büyük oğlu Şucâeddin (Bedreddin) Gazi I. Süleyman-Paşa geçmiştir. İbnü Battûta bu hükümdarı 1333'te Kastamonu'da ziyaret etmiştir. Safranbolu'da bir cami yaptırmıştır. Yerine büyük oğlu Tâceddin (Gıyâseddin) I. İbrahim-Paşa geçmiştir. İbrahim-Paşa, 1322'den sonra Sinop beyi idi. Kardeşleri Emîrî Ali Bey (Safranbolu beyi), Cevad ve Çoban Bey'dir.

Tahta 4. bey olarak Süleyman-Paşa'nın kardeşi Yâkub Bey geçti (buradaki «Paşa», Osmanlılar'daki rütbe adı değildir; büyük kardeşlere verilen bir Türk unvanıdır). Onu oğlu Âdil Bey takip etti ki, hânedan bu zattan devam etmiştir. Âdil Bey'in mezarı, Kastamonu'da Kuzkaya'da Türbe-i Âdil-Bey köyündedir (Kastamonu'nun yazılışı, Cumhuriyet devrine kadar «Kastamoni» şeklindeydi). Âdil Bey'in küçük oğlu Mahmud Bey, ağabeyinin başkumandanı olmuştur; Kastamonu'da Göl'de camii vardır; oğlu Mehmed Bey'dir.

Âdil Bey'in yerine, büyük oğlu Dâmâd Kötürüm Celâleddin Bâyezid Velî Bey geçti (Osmanoğulları'nın «sultan» denen imparatorluk prensesleri ile evlenenlere «Dâmâd» unvanı verilir). Bu zat, I. Murad'ın ağabeyi Velîahd-Şehzâde Rumeli Fâtihi Gazi Süleyman Paşa'nın büyük kızı Efenzed Hatun (Sultan)'la evlenmiştir; Efenzed Hatun'un kızkardeşi olan Sultan'la da Bâyezid Bey'in oğlu Süleyman-Paşa evlenmiştir. Efenzed Sultan, Sinop'ta Aynalıkadın Türbesi'nde gömülüdür. Amasya beyi Ahmed Bey (Paşa), Kötürüm Bâyezid'in dâmâdı idi. — Bâyezid Bey zamanında I. Sultan Murad, Kastamonu'ya 1383'te girmiş ve Candaroğulları artık Osmanlılar'a tâbî olmuşlardır. Bâyezid Bey, büyük oğlu Süleyman-Paşa ile saltanat kavgalarına girişmiş ve Osmanlılar, bu kavgalara geniş ölçüde müdahale etmişlerdir. Bâyezid Bey, Sinop'ta Alâeddin Camii'nde gömülüdür.

Yerine büyük oğlu Dâmâd II. Süleyman-Paşa geçmiştir. Bu zat, Osmanoğulları'na «dâmâd» olan 2. Candaroğlu'dur. Babası ile, Gazi Süleyman Paşa'nın 2 kızını almışlardır. 1383'te I. Murad'a iltica etmiş olan II. Süleyman, Yıldırım Bâyezid tarafından öldürülmüş ve bütün Anadolu Beylikleri gibi Candaroğulları'na Yıldırım son vermiştir. Ancak akrabalık dolayısiyle haklarında

daha merhametli davranmış, Süleyman Bey'in kardeşi İsfendiyâr Bey'i, Kastamonu valiliğine tâyin etmiştir. Süleyman Bey'in bir kızı ile bir oğlu 1383'te dedeleri Bâyezid Bey tarafından öldürülmüştür. Diğer bir kızı, I. Sultan Murad'la evlenmiştir. Osmanoğulları ile evlenen ilk İsfendiyâr prensesi budur.

İsfendiyâroğulları

Sultan-zâde İftihâreddin Mubârizeddin İsfendiyâr Bey, ana tarafından Gazi Süleyman Paşa'nın torunu yani Osmanoğlu'dur (ana tarafından Osmanoğlu olan prenslere «Sultan-zâde», prenseslere «Hanım-Sultan» denir). 10 yıl Osmanlı valiliği yapmış, Ankara muharebesinden sonra Timuroğulları'na, 1413'te de Timuroğulları'na tâbî bulunan Osmanoğulları'na tâbî olmuştur. Bu suretle tam 48 yıl hüküm sürmüştür. Bu uzun zaman dolayısiyle ondan sonra artık «Candaroğulları» tâbiri yerine «İsfendiyâroğulları» tâbiri kullanılmıştır. İsfendiyâr Bey, Sinop'taki türbesinde gömülüdür. Kendisine ithafen yazılmış bir tıp kitabı, Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir.

İsfendiyâr Bey, Timur, Anadolu'ya gelince onu Erzincan'a gidip karşılamış ve Timur'la beraber Ankara'da, valisi bulunduğu Yıldırım Bâyezid'e karşı çarpışmıştır. Fetret Devri'nde Göynük'te Osmanoğlu Emîr Süleyman'la buluşup görüşmüştür. 1423'te Osmanlılar'a baş kaldırmış, fakat II. Sultan Murad tarafından Bolu meydan muharebesinde yenilmiş ve bu muharebede bir kulağı sağır olmuştur. Bununla beraber II. Murad, onu atalarının tahtında bırakmıştır. 1402-1403'te Yıldırım'ın diğer oğlu İsa Çelebi, İsfendiyâr Bey'e misafir olmuştur. İsfendiyâr Bey'in zevcesi Tatlı (Kutlu) Hatun'dur. Hânedan İsfendiyâr Bey'den yürümüştür.

İsfendiyâr Bey'in kardeşi İskender Bey, 1383'te büyük ağabeyi II. Süleyman tarafından öldürülmüştür. Kızı 1439 sonunda veya 1440 başında ölen Tura Hatun'dur. İsfendiyâr Bey'in kızkardeşi de, babası Bâyezid Bey tarafından 1383'te öldürülmüştür. Bâyezid Bey, zalimliğiyle meşhurdu. Bu hâtûnun oğlu Kara Yahyâ Bey, I. Sultan Mehmed'e karşı harb etmiştir.

İsfendiyâr Bey'in yerine büyük oğlu Dâmâd Tâceddin II. İbrahim Bey geçmiştir. Bu zat, Osmanoğulları'na dâmâd olan 3. Candaroğlu'dur. Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun (Sultan)'la evlenmiştir. Diğer zevcesi Devlet Hatun, Abdullah Bey'in kızıdır ve Kastamonu'da hayır eserleri vardır. II. İbrahim, Sinop'ta İsfendiyâr-Bey Türbesi'nde gömülüdür. Kastamonu'da camii vardır. İsfendiyâroğulları, II. İbrahim'den yürümüştür.

II. İbrahim'in kardeşlerinin büyüğü Dâmâd Kıvâmeddin Kasım Bey, 1464'te ölmüştür. Candaroğulları'ndan Osmanoğulları'na dâmâd olan 4. prenstir. Çelebi Sultan Mehmed'in diğer bir kızını almıştır. Çankırı'da gömülüdür. 1416'dan beri Osmanlı hizmetine girmiş, sancakbeyi olmuştur. Çankırı'da camii, medrese ve imareti vardır. Kızı Selçuk Hatun'la oğlu Kaya Bey, muhtemelen ana tarafından Çelebi Sultan Mehmed'in torunları, yani Hanım-Sultan ve Sultan-zâde'dirler. Selçuk Hatun, 1429'da ölmüştür. Kastamonu'nun Kemah köyünde gömülüdür. Osmanlı hizmetine giren Kaya Bey, Malkara'da kervansaray, imaret vs. yaptırmıştır.

II. İbrahim'in diğer kardeşleri Yâkub Bey (bunun oğlu Murad Bey'dir), Murad Bey (bunun oğlu Mirza-İskender Bey'dir), 1420'ye kadar Osmanlılar'ın Samsun valisi olan Hızır Bey, Kara İsa Bey, Edirne'de gömülen ve bu şehirde hayır eserleri olan gene Osmanlı hizmetindeki Bâyezid Bey, 1460'ta ölen Said-Baht Hatun ve Hümâ Hâtun'dur. Hümâ (Halîme, Hadîce) Hâtun, II. Sultan Murad'la evlenmiştir. Osmanoğulları ile evlenen 2. Candarlı prensesidir. Bursa'da Murâdiye'de Hatuniye Türbesi'nde gömülüdür. 1449'da 39 yaşlarında ölmüştür. II. Murad'la Bursa'da 1424'te evlenmiştir. II. Murad'dan takriben 6 yaş küçüktü. 25 yıl II. Murad'la evli kalmıştır. En kuvvetli rivayete göre Fâtih Sultan Mehmed'le Şehzâde Küçük-Ahmed'in annesi bu Hümâ Hatun'dur. Bu suretle Türk tarihinin en büyük şahsiyeti olan Fâtih Sultan Mehmed, ana tarafından İsfendiyâroğlu olmuş oluyor.

İsfendiyâroğlu İsmail Bey

II. İbrahim Bey'in yerine büyük oğlu Dâmâd Kemâleddin Ebu'l-Hasan İsmail Bey geçmiştir. Osmanoğulları'na dâmâd olan 5. İsfendiyâroğlu'dur. 1440'ta kendisinden 7 yaş küçük olan II. Sultan Murad'ın kızı Hadice Sultan'la evlenmiştir (bu Sultan'ın adının Hadice olduğu kat'î değildir). 1418'de doğan İsmail Bey, 1479'da 61 yaşında ölmüştür. Hânedânının büyük şahsiyetlerinden, belki en büyüğüdür. Gerçek bir devlet adamı şahsiyeti göstermiştir. Osmanlı tarihinin Fâtih bahsinde kendisi birçok yerde anılacaktır.

1459-1461'de Kastamonu elinden alındığı için, yalnız Sinop'ta saltanat sürmüş, 1461'de Sinop'u da güçlük göstermeden kayınbiraderi ve halasının oğlu olan Fâtih Sultan Mehmed'e bırakmıştır. Fâtih kendisine Bursa Yenişehri sancakbeyliğini (İnegöl, Yarhisar ve çevresi) vermiş, sonra Filibe sancakbeyi yapmıştır. 1461 sonlarından ölümüne kadar 18 yıl Filibe'de kalmış, Fâtih'ten 2 yıl

önce ölmüştür. Filibe'de İsmail Bey Türbesi'ne gömülüdür (bu türbe, İsmail Bey'in camii ile beraber 1914'te Bulgarlar tarafından yıkılmıştır). Kastamonu'da 3 cami, 2 han, imaret, medrese, kervansaray, hamam ve daha pek çok hayır eseri, Filibe'de 3 cami, hamam, suyolları, çeşme ve daha pek çok eser yaptırmıştır. Başka şehirleri de imar ettiği muhakkaktır. Fâtih'in hem dayısının oğlu, hem de eniştesi olan İsmail Bey, büyük bir âlimdi. Fıkıh'tan (İslâm hukuku) «*Hulwîyât*» adlı büyük bir Türkçe eser yazmıştır.

3 yıl, 3 aylık bir velîahdlik devresinden sonra hükümdar olan, II. Murad ve Fâtih'le çağdaş bulunan İsmail Bey, bir kıt'a askerin başında Istanbul'un Fethi'ne yani Türk tarihinin en mühim hâdisesine iştirak eylemiştir. 1461'de Sinop'ta tekrar Fâtih'le görüşmüştür. Fâtih'in huzuruna çıktığı zaman (bu tarihte Fâtih 29, İsmail Bey ise 43 yaşında idi) Türk Hâkanı, çadırından dışarıda birkaç adım ileride eniştesi İsmail Bey'i karşılamış, İsfendiyâroğlu elini öpmek istediği zaman büyük bir tevazu göstererek müsaade etmemiş: «Sen benim, demiştir; ulu kardeşimsin; revâ mıdır ki elim öpesin?» İsmail Bey, Devrekâni'ye gelmiş, yanına vezîri (başbakanı) Şihâbeddin Ağa'yı alıp oradan Fâtih'in kendisine verdiği Bursa Yenişehri'ne gitmiştir.

İsfendiyâroğulları bu İsmail Bey'den değil, kardeşi Kızıl-Ahmed Paşa'dan yürümüştür. Onun için ondan sonra Candaroğulları'nın 3. devresi başlamış, hânedâna bazan «Kızıl-Ahmedlular» da denmiştir. İsmail Bey'in çocukları Hasan Bey, 1460'ta ölen Yahyâ Bey, Murad Bey, 1461'de ölen İshak Bey, Hüseyin Bey ve 2 de prensestir. İshak Bey, Kastamonu'daki türbede gömülüdür. Murad Bey'in kızı Sitti-Nefîse Hatun, 1493'te ölmüş, Kastamonu'da Hatun-Sultan Türbesi'ne gömülmüştür. Sitti-Nefîse Hatun'un Hanım-Sultan olmak, yani ana tarafından II. Murad'ın torunu ve Fâtih'in yeğeni bulunmak ihtimali çok kuvvetlidir. İsmail Bey'in diğer çocuklarından da hangilerinin Hadice Sultan'dan doğduğunu bilmiyoruz.

İsmail Bey'in velîahdi (1443-1461) Hasan Bey, babasının Kastamonu sancakbeyi idi. 1458'de Osmanlı hizmetine girmiş, 1461'de Bolu sancakbeyliğine tâyin edilmiştir. Fâtih'in Trabzon sefer-i hümâyûnuna amcası Kızıl-Ahmed Paşa ile beraber katılmıştır.

İsmail Bey'in Kızıl-Ahmed Paşa'dan başka kardeşleri Mahmud Bey, Yusuf Bey, Orhan Bey, Âzâde Hatun, Hafîza Hatun, Paşa-Melek Hanım-Sultan ve Hadice Hanım-Sultan'dır (bu son ikisinin Selçuk Sultan'dan doğdukları kesindir). Mahmud Bey, 1490'a doğru ölmüştür. Osmanlı hizmetine girmiştir. Edirne'de, Dimetoka'da,

Medîne'de (ki o zaman daha Türkiye'ye dahil değil, Memlûkler'de idi) mülkleri, hayır eserleri, tekyesi vardır. Oğlu Bâyezid Bey, 1530'a doğru ölmüştür. Dimetoka'da emlâki vardı. — Yusuf Bey, 16 eylûl 1441'de ölmüş, Kastamonu'da Hatun-Sultan Türbesi'ne gömülmüştür. Orhan Bey de 1429 kasımında ölüp aynı türbeye gömülmüştür. — Âzâde Hatun, 27 mart 1457'de ölmüş, Kastamonu'da İsmail Bey Türbesi denen türbeye gömülmüştür. Hafîza Hatun, 1442 mayısında ölmüş, Hatun-Sultan Türbesi'ne defnedilmiştir. Paşa-Melek Hatun (Hanım-Sultan), 1436'da ölmüş, aynı türbeye konmuştur. Hadice Hatun (Hanım-Sultan), çok yaşlı olarak 1510 yıllarında ölmüştür. Bursa'da hayır eserleri yaptırmıştır. Oğlu Süleyman Çelebi ile kızı Han-zâde Hatun'un isimlerini biliyoruz.

Kızıl-Ahmed Paşa ve Torunları

Son İsfendiyâr hükümdarı, Fâtih'in 2 yıl Kastamonu sancakbeyi olan Cemâleddin Kızıl-Ahmed Paşa olup, 1481'den, yani Fâtih'ten sonra ölmüştür. 1443'ten beri Osmanlı sancakbeyi idi. Fâtih'in dayısının oğlu, eğer Selçuk Sultan'dan doğmuşsa, aynı zamanda halasının oğlu olur. Fâtih'in Trabzon sefer-i hümâyûnuna sancakbeyi olarak katılmış, sonra beylerbeyi olmuş ve «paşa» rütbesini almıştır. 1461'de Fâtih'in kendisini tâyin ettiği Mora sancakbeyliğini reddetmiş, Konya'ya Karamanoğulları'na, az sonra Tebrîz'e Akkoyunlular'a gidip sığınmıştır. 20 sene sonra 1481'de II. Bâyezid tahta geçince affedilerek Istanbul'a dönmüştür (II. Bâyezid'in 2. derecede amcası olmaktadır).

Kızıl-Ahmed Paşa'nın çocukları Dâmâd Mirza-Mehmed ve Mûsâ Paşalar'dır. Mirza-Mehmed Paşa, Osmanlı hizmetinde beylerbeyiliğe yükselmiş, 1530'a doğru ölmüştür. II. Sultan Bâyezid'in kızlarından biri ile evliydi. Bu suretle dâmâd olan 6. İsfendiyâroğlu'dur. Hânedan, bu prensten yürümüştür. Kardeşi Mûsâ Paşa da beylerbeyiliğe yükselmiş, 1544'te Gürcistan'da şehîd olmuştur.

Dâmâd Mirza-Mehmed Paşa'nın çocukları Ahmed Paşa, Vezir Musâhib Şemsî Ahmed Paşa ve Vezir Kara Mustafa Paşa'dır. Hânedan, Şemsî Paşa'dan yürümüştür. Ahmed Paşa, 1588'de 95 yaşlarında ölmüştür. Rumeli beylerbeyisi (yani merkezi Sofya olan büyük eyaletin umumî valisi), yaşlanınca da II. Selim'le oğlu III. Murad'ın musâhibi olmuştur. Kara Mustafa Paşa, beylerbeyilik rütbesini de geçip en yüksek rütbe olan vezirliği (mareşal rütbesi) almış, 1568 sonlarında veya 1569 başlarında hacc esnasında Mekke'de Arafât dağında ölmüştür. 1555'te Rumeli beylerbeyisi 1561 eylûlünde 5. vezir olmuş, 1565 aralığında kendi arzusu ile

Candaroğulları

- Alp (Melik) - Arslan Yaman Candar Mehmed Bey
  - 1. Şemsüddin Demir Yaman Candar Bey
    - 2. Şücâüddin (Bedrüddin) Gazi Süleyman Paşa I.
      - 3. Tâcüddin (Gıyâsüddin) İbrahim Paşa I.
      - Emirî Ali Bey
      - Cevad Bey
      - Çoban Bey
    - 4. Emîr Yâkub Bey
      - 5. Âdil Bey
        - 6. Damad Kötürüm Celâlüddin Bayezid Velî Bey (=Veliahd - Şehzade Gazi Süleyman Paşa'nın kızı Efenzed Hatun=Sultan)
          - 7. Damad Süleyman Paşa II. (=Veliahd - Şehzade Gazi Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hatun=Sultan)
            - ... Hatun (I. Murad)
            - ... Bey
            - ...Hatun
          - 8. Sultan- zade İftihârüddin (Mübârizüddin) İsfendiyar Bey (=Tatlı=Kutlu Hatun)
          - ... Hatun (=Şâdgeldioğlu Ahmed Paşa)
          - İskender Bey
            - Tura Hatun
          - ... Hatun
            - Kara Yahyâ Bey
        - Emir Mahmud Bey
          - Mehmed Bey

8. Sultan-zade İftihârüddin (Mübârizüddin) İsfendiyar Bey
(=Tatlı=Kutlu Hatun)

9. Damad Tâcüddin İbrahim Bey II.
(=Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun=Sultan)

Damad Kıvâmüddin Kasım Bey
(=Çelebi Mehmed'in kızı)

Selçuk Hatun

Kaya Bey

Yâkub Bey

Murad Bey

Murad Bey

Mirza-İskender Bey

Hızır Bey

Said-Baht Hatun

Kara İsa Bey

Bâyezid Bey

Hümâ (Halîme, Hadice) Hatun
(=II. S. Murad)

10. Damad Kemâlüddin
Ebu'l-Hasan İsmail Bey
(=II.Murâd'ın kızı Hadîce Sultan)

11. Cemâlüddin
Kızıl-Ahmed Paşa

Âzâde Hatun

Mahmud Bey

Bâyezid Bey

Hafîza Hatun

Yusuf Bey

Orhan Bey

Paşa-Melek Hatun
(=Hanım-Sultan)

Hadice Hatun
(=Hanım Sultan)

Süleyman
Çelebi

Hanzâde
Hatun

10. Damad Kemâlüddin Ebu'l - Hasan İsmail Bey
(=II. Murad'ın kızı Hadice Sultan)

Hasan Bey — Yahyâ Bey — Murad Bey — İshak Bey — Hüseyin Bey — ... Hatun — .... Hatun

Murad Bey → Sitti Nefîse Hatun

11. Cemâlüddin Kızıl - Ahmed Paşa

Damad Mirza - Mehmed Paşa
(=II. Bâyezid'in kızı... Sultan) — Mûsâ Paşa

Damad Mirza - Mehmed Paşa → Ahmed Paşa — Vezir Müsâhib Şemsî Ahmed Paşa — Vezir Kara Mustafa Paşa

Vezir Müsâhib Şemsî Ahmed Paşa → Mahmud Paşa — Vezir Mehmed Emin Paşa

Vezir Kara Mustafa Paşa → ... Bey — ... Bey — ...Bey — ... Hatun

Mahmud Paşa → Yahşı Paşa

Kaanûnî tarafından tekaüt edilmiştir. 3 sene sonra da hacca gidip ölmüştür. 1 nisandan 8 eylûl 1565'e kadar 5 ay, 7 gün devam eden Malta seferinde Mustafa Paşa, 200 harb gemisi ve 30.000 askerle kara harekâtına memur edilmiştir. Malta seferinde kendisinden tafsilâtla bahsedilecektir. 3 oğlu ve 1 kızı olmuştur.

Şemsî Paşa, 1580'de 75 yaşlarında ölmüştür. 1551'de Şam (Suriye) beylerbeyi, 1555'te Anadolu (merkezi Kütahya) beylerbeyi, 1560'ta Rumeli (merkezi Sofya) beylerbeyi, 1567'de vezir, 1575'te III. Murad'ın sermusâhibi olmuştur. 1580'de Mimar Sinan'a yaptırdığı Üsküdar'daki Şemsî-Ahmed-Paşa Türbesi'nde gömülüdür. Aynı yıl Mimar Sinan'a yaptırdığı kendi adını taşıyan semtte camii ve medresesi vardır. Camii deniz üzerinde gibi duran son derece zarif bir eser ve Türk mimarisinin şâheserlerindendir. Paşa şairdi ve mahlâsı «Şemsî» idi.

Şemsî Ahmed Paşa'nın oğulları 1602 sonunda veya 1603 başında Nahcuvan beylerbeyi iken şehit düşen Mahmud Paşa ile 1665'e doğru 90 yaşlarında ölen Vezir Mehmed Emin Paşa'dır. Mahmud Paşa'nın oğlu Yahşı Paşa'dır. Yahşı Paşa'dan İsfendiyâroğulları devam etmişlerdir.

Anadolu beylerbeyiliğine bir sancak (vilâyet) olarak bağlanan Kastamonu, Tanzimat'tan sonra vilâyet (eyalet) merkezi olmuştur.

CANDAROĞULLARI (1291 — 1461 = 170)

1. *Alp (Melik)-Arslan Yaman Cân-dâr Mehmed Beyoğlu Şemseddin Demir Yaman Cân-dâr Bey* (1291-1300? = 9?)
2. *Bedreddin Şucâeddin Gazi I. Süleyman-Paşa Bey* (1300?-1340? = 40?)
3. *Tâceddin Gıyâseddin I. İbrahim-Paşa Bey* (1340?-1342? = 2?)
4. *Yâkub Bey* (1342?-1345? = 3?)
5. *Âdil Bey* (1345?-1360? = 15?)
6. *Dâmâd Kötürüm Celâleddin Bâyezid Velî Bey* (1360?-1385 = 25?)
7. *Dâmâd II. Süleyman-Paşa Bey* (1385-1392 = 7)
8. *Sultan-zâde İftihâreddin Mubârizeddin İsfendiyâr Bey* (1392 — 26.II.1440 = 48)
9. *Dâmâd Tâceddin II. İbrahim Bey* (26.II.1440 — V.1443 = 3, 3)
10. *Dâmâd Kemâleddin Ebu'l-Hasan İsmail Bey* (V.1443-1461 = 18; yalnız Sinop'ta : 1459-1461 = 2)
11. *Cemâleddin Kızıl-Ahmed Bey* (sonra : Paşa) (Kastamonu sancakbeyi : 1459-1461 = 2)

16. TÂCÜDDİNOĞULLARI (1308 — 1415)

Tâcüddinoğulları, 1308 yıllarından 1415'e kadar takriben 117 sene Kelkit havzasında hüküm sürmüşlerdir. 1335'e kadar İlhanlılar'a, sonra Eretnaoğulları'na, 1380'den 1392'ye kadar Kadı Burhâneddin'e, bu tarihten 1415'e kadar 23 yıl da Osmanlılar'a tâbî olmuşlardır. Başkentleri Niksar'dır. Esas toprakları Tokat vilâyetinin Yeşilırmak'la Kelkit arasında kalan parçası olup, Amasya'ya, Samsun'a, Ordu'ya, belki Sıvas vilâyetine doğru taşmışlar, her halde en geniş olarak 12.000 km^2'yi geçmemişlerdir. Diğer beylikler gibi Anadolu tarihinde rol oynamış değillerdir. Mahallî derebeyi olmaktan ileri gidememişlerdir.

Beyliğin müessisi Doğan-Şâh Bey, Alâeddin Savcı Bey'in, o Rifâî Şeyhi Nûreddin Alp-Arslan'ın, o Sârimeddin Mehmed'in, o da 1257'de hayatta bulunan Kemahlı Ebû-Bekr'in oğludur. Doğan-Şâh'ın yerine oğlu Tâceddin Bey geçmiştir. Bu bey, 1381'de Trabzon Rum imparatoru III. Alexius Komnenos'la görüşmüş, güzelliğiyle o zaman dünyaca meşhur olan kızı Prenses Eudoxia ile evlenmiş, 1387'de öldürülmüştür. Prenses Eudoxia dul kalınca, Bizans imparatoru İoannes Paleologos'la evlenip 1388-1391 arasında Bizans İmparatoriçesi olmuştur. Eudoxia'nın kızkardeşleri de güzellikleriyle çok meşhur olup, başka Türk beyleri ile evlenmişlerdir. Tâceddinoğulları ile Trabzon imparatorluğu, birbirlerine komşu idiler.

Tâceddin Bey'in yerine oğlu Mahmud Çelebi geçmiştir. Diğer oğulları âlim olan Alp-Arslan Bey, 1394'te Kadı Burhâneddin tarafından öldürülen Kılıç-Arslan Bey ve Süleyman Bey'dir. Mahmud Çelebi'nin yerine Alp-Arslan Bey'in oğlu Hasan Bey geçmiştir. Hasan Bey'in kardeşi Hüsâmeddin Mehmed Yavuz Bey'dir. Hasan Bey, 1425-1427 arasında 2 yıl kadar beyliğine son veren Osmanlılar'dan beyliği geri almak istemişse de, sonunda Osmanlı hizmetine girip, 1427'de Gümülcine sancakbeyliğine tâyin olunmuştur.

TÂCEDDİNOĞULLARI (1308? — 1415 = 107?)

1. *Tâceddin Doğan-Şâh (Doğancık) Bey* (1308?-1348 = 40?)
2. *Tâceddin Bey* (1348-1387 = 39)
3. *Mahmud Çelebi* (1387-)
4. *Hüsâmeddin Hasan Bey* (-1425)

17. KUTLU-ŞÂHLAR (1340 — 1393)

Kutlu-Şâhlar, Amasya beyleri veya derebeyleridir. 1340 yıllarından 1393'e kadar takriben 53 yıl devam etmişlerdir. Eretnaoğulları'na, Kadı Burhâneddin'e, son bir-iki yılda da Osmanlılar'a tâbî olmuşlardır. Merkezleri Amasya'dır. En fazla 5.000 km² araziye hâkim bulunmuşlardır. Kutlu-Şâh, Sinop beyi Tâceddin Altınbaş Bey'in kölesi ve mânevî oğludur. Oğlu Şâdgeldi, Candaroğlu Kötürüm Bâyezid Bey'in kızı ile evlenmiş ve Kadı Burhâneddin tarafından öldürülmüştür. Oğlu Ahmed Bey'den sonra Amasya, Osmanlı toprağı olmuştur.

KUTLU-ŞÂHLAR (1340? — 1393 = 53?)

1. *Hacı Kutlu-Şâh Bey* (1340?-1361 = 21?)
2. *Hacı Şâdgeldi Bey* (Paşa) (1361 — XII.1381 = 20)
3. *Ahmed Bey* (Paşa) (XII.1381 — 1393 = 12)

18. RÂHATOĞULLARI (XIII — XIV. Asırlar)

Râhatoğulları, Sıvas şehrinde nüfuz kazanmış bir ailedir. Şehrin idaresi, Selçuklular'ın, İl-hanlılar'ın ve Eretnalılar'ın namına kendilerinde kalmıştır. Valilik etmişler, saltanat sürmemişlerdir. Sıvas şehriyle yakın çevresine hüküm geçirdikleri sanılabilir. Râhat Bey'in babası Hattâb Bey'dir. Oğlu Kemâleddin Ahmed Bey'dir. Ahmed Bey'in oğulları Alâeddin Ali, Rükneddin Hattâb, İzzeddin Hüseyin, Şemseddin Mehmed Beyler'dir. Elimizdeki vesikalar Ali Bey'in 1288'de, Hattâb ve Hüseyin Beyler'in 1320'de hayatta bulunduklarını gösteriyor. Fakat Dulkadıroğlu Süli Bey'in kızı ile evlenmesine ve kızını Dulkadıroğlu Mehmed Bey'e vermesine bakılırsa, Ali Bey, 1288'den sonra daha pek çok yaşamış olacaktır. Hattâb Bey'in oğlu Ömer Bey, onun oğlu Dilşâd Bey'dir. Mehmed Bey'in oğulları Zıyâeddin Mahmud, Abdullah ve Nasrullah Beyler'dir. Hüseyin Bey'in oğlu 1328 şubatında ölen Abdülvehhâb Bey, onun oğlu da 1377'de hayatta olduğu tesbit edilebilen Şeyh-Hasan Bey'dir.

19. ANKARA AHİ CUMHURİYETİ (1290 — 1354)

Ankara'yı merkez edinen ve şehirle civarında teşekkül eyliyen Ahi hükûmeti, bir derviş-esnaf cumhuriyeti olup, bir bakıma Ortaçağ İtalyan site cumhuriyetlerine benzemektedir. Takriben 1290'da başlamış, 1354'e kadar aşağı yukarı 64 yıl devam etmiştir. 1308'e kadar Selçukoğulları'na, 1335'e kadar İl-hanlılar'a, sonra Eretnaoğulları'na, nihayet Karamanoğulları'na bağlanmıştır, hiç bir zaman tam müstakil olmamışlardır. 1354'te Osmanoğlu Gazi Süleyman Paşa (Rumeli Fâtihi olan Velîahd-Şehzâde), Ankara'yı fethetmiş, Osmanlı devletine bağlamıştır. Bir ara Ankara, Karamanoğulları'nın eline geçmişse de, hemen yetişen Süleyman Paşa'nın kardeşi I. Sultan Murad, Ankara'yı kesin şekilde almıştır. Ankara, garip bir tecelli olarak 570 yıl kadar sonra, bu kere çok büyük bir Türk cumhuriyetine başkent olmuştur. Türkler'de cumhuriyet idaresi Atatürk'ten önce tamamen meçhul olduğu için, Ahi Cumhuriyeti dikkate değer. Ahiler, teşkilâtlanmış ve tasavvufî dervişlik esaslarına dayanan esnaf loncası başkanlarıdır. Osmanlı devletinin kuruluşunda rolleri mühimdir. Bununla beraber Ahi cumhurreislerinin, aynı aileden geldikleri anlaşılıyor. Ahi Şemseddin Yusuf Efendi'nin ailesi, çok nüfuz kazanmış olacaktır. Oğulları Ahi Hüseyin Efendi ile Ahi Kemâleddin Hasan Efendi'dir. Hüseyin Efendi'den sonra oğlu Mehmed Efendi, sonra onun oğlu II. Hüseyin Efendi'nin reis oldukları sanılıyor. II. Hüseyin Efendi'nin kardeşleri, Hasan ve Yusuf Efendiler'dir.

Aslı «Akhî» şeklinde yazılan «Ahi» kelimesinin Arabça «kardeşim» mânâsına geldiği gibi, Türkçe «akı/akhı» kelimesinden bozulduğu rivayeti üzerinde de durulabilir.

ANKARA AHİ CUMHUR REİSLERİ (1290? — 1354 = 64?)

1. *Ahi Hüsâmeddin I. Hüseyin Efendi* (1290?-1296 = 6?)
2. *Ahi Şerefeddin Mehmed Efendi* (1296-1332? = 36?)
3. *Ahi II. Hüseyin Efendi* (1332?-1354 = 22?)

20. DULKADIROĞULLARI (1337 — 1522)

Beyliğin Umumî Tablosu

Ortaçağ'ın sonunda Anadolu tarihinde mühim rol oynıyan devamlı hânedânlardan biri Dulkadıroğulları'dır. 1337'den 1522'ye kadar 185 yıl sürmüştür. Geç teşekkül etmiş, geç sona ermiştir. Osmanoğulları ile münasebetleri, İsfendiyâroğulları ve Karamanoğulları gibi pek sıkı olmuştur.

Dulkadıroğulları, jeopolitik konuşları yüzünden, Osmanlı ve Memlûk yani Türkiye ve Mısır Türk Hâkanları arasında bir tampon devlet olmuş, kâh bu tarafa, kâh öteye tâbî olmuşlardı. 1337 'den 2 eylûl 1399'a kadar 62 yıl Memlûkler'e tâbî iken, bu tarihte Osmanlılar'a tâbî olmuşlar, 12 haziran 1515'e kadar 116 sene, 9 ay, 10 gün, arada bir Mısır nüfuzuna düşmek ve Osmanlılar'a baş kaldırmakla beraber, Osmanlı tâbiiyetinden çıkmamışlar, esasen Osmanoğulları ile pek içli dışlı akraba olmuşlar, padişahların ana tarafından hânedânlarını teşkil eylemişlerdir. 1522'ye kadar son 7 yılları da, Osmanlı valisi olarak geçmiştir.

Başkentleri Elbistan'dır. 1507'de bu şehrin Şâh İsmail Safevî yani İran Türk imparatoru tarafından tahribi üzerine 1515'e kadar başkent, Maraş'a götürülmüştür. Fakat beylerin arada Maraş'ta oturdukları da olmuştur. Maraş, çevrenin en büyük şehriydi.

Dulkadıroğulları'nın hayli yayıldıkları devirler olmuştur. Meselâ 1419'da Kayseri'yi, hattâ Diyarbakır'ı ve 1515'te Memlûkler 'den Ayntab'ı almışlardır. 1362-1455 arasında 93 yıl Harput yani şimdiki Elâzığ çevresi de Dulkadırlılar'da kalmıştır. Devlet en geniş şekliyle şimdiki Maraş, Kayseri, Elâzığ, Ayntab, Malatya, Adıyaman vilâyetlerine yayılmış, fakat esas saha olarak şimdiki Maraş vilâyetini muhafaza etmiştir. En geniş şekliyle sınırları 70.000 km²'yi bulmuştur. Fakat devamlı olarak bu sahanın belki ancak yarısı ellerinde olmuştur.

Dulkadıroğulları'nın Başlıca Şahsiyetleri

Beyliğin kurucusu Zeyneddin Karaca Ahmed Bey, Hasan Dulkadır Bey'in oğlu ve Halil Bey Türkmen'in torunudur. 11 aralık 1353'te Kahire'de 83 yaşlarında öldürülmüştür. Orhan Gazi ile çağdaştır. Yerine oğulları Garseddin Halil ve Şâban Süli Beyler geçmiştir. Halil Bey, 96 yaşlarında öldürülmüştür. Süli Bey, Kadı Burhâneddin'in kızı Habîbe Selçuk Hatun'la evlenmiştir ki, bu Hatun 1447'de ölmüştür. Karaca Bey'in diğer oğulları Sârimeddin İbrahim, İsa, Osman, Dâvûd Beyler'dir. Dâvûd Bey'in

oğlu Tuğruk Bey'dir. İbrahim Bey, 1416'da saltanata hak iddia etmiş ve Osmanlılar'a iltica eylemiştir. 1386'da Harput beyi olmuştur.

Süli Bey'in oğlu Sadaka Bey, 30 mayıs 1398'den 2 eylûl 1399'a kadar 1 sene, 3 ay, 3 gün saltanata hak iddia etmiştir. Süli Bey'in 3 kızı vardır : Büyük kızı, Râhatoğlu Alâeddin Ali Bey'le, diğeri Kadı Burhâneddin'le, küçüğü de (Devlet Hatun), Yıldırım Sultan Bâyezid'le evlenmiştir.

Süli Bey'in yerine Halil Bey'in oğlu Nâsıreddin Mehmed Bey geçmiştir. 1443'te 77 yaşında ölünceye kadar 45 yıl saltanat sürmüştür. Kadı Burhâneddin'in kızı Mısır Hatun'la ve Râhatoğlu Alâeddin Ali Bey'in kızı ile evliydi. Kardeşi Ali Bey'in oğlu Hamza Bey, 1436'da ölmüştür.

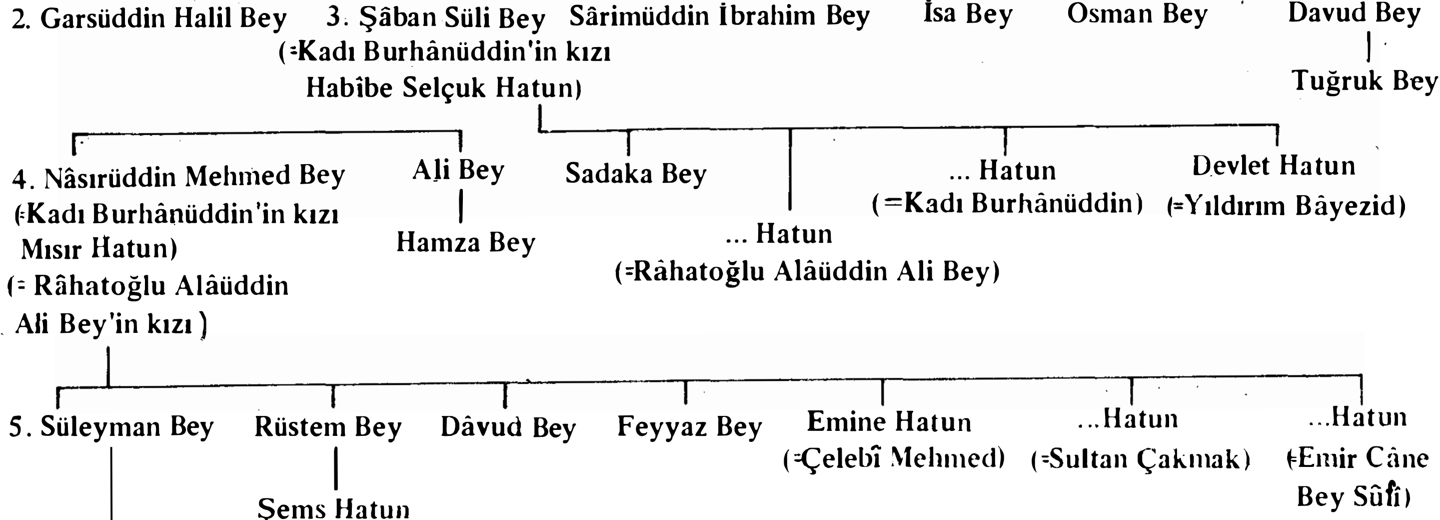
Mehmed Bey'in yerine büyük oğlu Süleyman Bey geçmiştir. 1454'te öldürülmüştür. Kardeşleri 1500'de ölen Elbistan beyi Rüstem Bey (bunun kızı Şems Hatun'dur), Dâvûd Bey, 1440 sıralarında genç ölen Feyyâz Bey 'dir. 3 de kızkardeşi vardır : Emine Hatun, Çelebi Sultan Mehmed'le evlenmiştir. Bu izdivaçtan Fâtih'in babası II. Sultan Murad doğmuştur. Diğer kızı, Mısır-Suriye Türk-Memlûk imparatoru Sultan Çakmak'la, öbürü de Memlûk emîrlerinden Câne Bey Sûfî ile —1437'de— evlenmiştir.

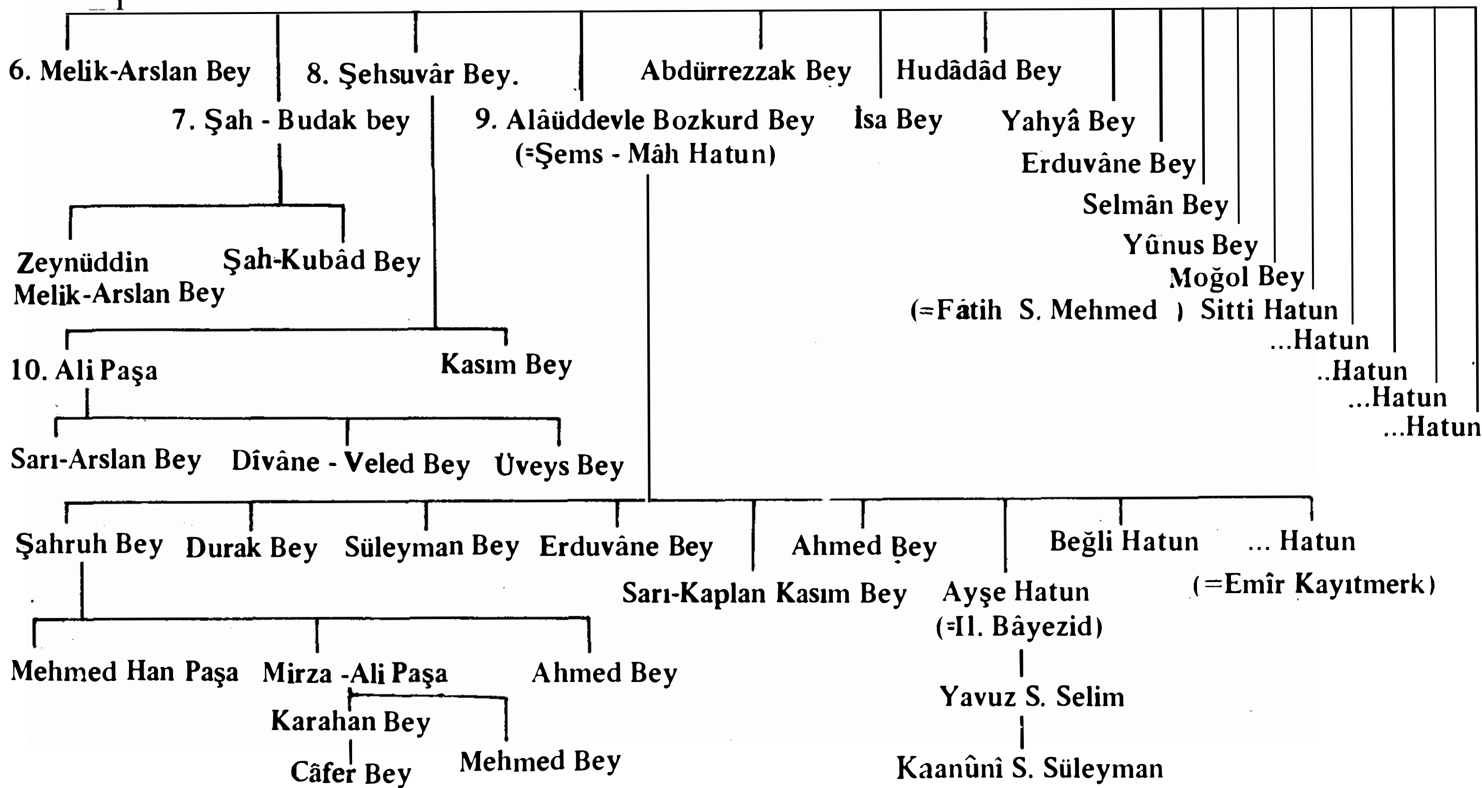
Süleyman Bey'in yerine sırasıyla 4 oğlu Melik-Arslan, Şâh-Budak, Şehsuvâr ve Alâuddevle Bozkurd Beyler geçmiştir. Süleyman Bey'in diğer çocukları 1516'da Osmanlılar'ın Köstendil sancakbeyi iken ölen Abdürrezzak Bey, İsa Bey, Hudâdâd Bey, Yahyâ Bey, Erduvâne Bey, Selmân Bey, Yûnus Bey, Moğol Bey, 5 de prensestir. Bu 5 prensesten Sitti Hatun, 1449 'da Edirne'de müstakbel Fâtih Sultan Mehmed'le evlenmiştir; esasen Fâtih'in büyük dayısının kızı olur. 1467'de Edirne'de ölmüş ve birçok hayır eseri yaptırmıştır. Şehsuvâr Bey, 1472 ağustosunda Kahire'de ölmüş, yerine 2. kere kardeşi Şâh-Budak Bey tahta geçmiştir. Şâh-Budak Bey, tahttan indirildikten sonra 1492 yıllarında ölmüştür. Oğulları 1516'da Memlûkler'in Humus naibi (valisi) iken öldürülen Zeyneddin Melik-Arslan Bey'le 1484'te amcası Bozkurd Bey tarafından gözlerine mil çektirilen Şâh-Kubâd Bey'dir.

Bozkurd Bey, 12 haziran 1515'te 87 yaşında ölmüştür. Bu hânedan âzasının çok yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yerine Şehsuvâr Bey'in oğlu Ali Bey geçmiştir. «Paşa» titri ile Osmanlılar'ın «Dulkadır» denen Maraş beylerbeyisi iken 1522'de oğulları Sarı-Arslan, Dîvâne Veled, Üveys Beyler'le beraber öldürülmüştür. Onunla Dulkadıroğulları bitmiştir. Kardeşi Kasım Bey, Osmanlılar'ın Sultânönü yani Eskişehir sancakbeyi idi.

Yavuz'un ana tarafından büyükbabası olan Bozkurd Bey'in çocukları, Kırşehir sancakbeyi olup amcası Şâh-Budak Bey tarafından 1472'de gözlerine mil çektirilen Şâhruh Bey, Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) beyi Durak Bey, Osmanlılar'ın Bozok yani Yozgat sancakbeyi olup 1514'te öldürülen Süleyman Bey, 1507'de öldürülen Erduvâne Bey, aynı yıl öldürülen Sarı-Kaplan Kasım Bey, Ahmed Bey, Şâh İsmail Safevî'nin talip olduğu Beğli Hatun, 1506'da Memlûk emîri Kayıtmerk Bey'le evlenen bir Hatun, nihayet 1469 civarında müstakbel II. Sultan Bâyezid'le evlenip Yavuz Sultan Selim'i doğuran ve Trabzon'da Yavuz sancakbeyi iken ölen Ayşe Hatun'dur.

Şâhruh Bey'in oğulları Mehmed-Han, Ali ve Ahmed Beyler'dir. Mehmed-Han Paşa, 1569'da Osmanlı beylerbeyisi ve hânedan reîsi olarak ölmüştür. Ali Bey de sancakbeyi olup 1536'ya doğru ölmüştür. Ali Bey'in oğlu Kara-Han Bey, onun da oğlu Câfer Bey'dir. Câfer Bey, Çorum sancakbeyi idi; 1600'e doğru Kayseri'de ölmüştür.

Dulkadıroğulları
Halil Bey
Hasan Dulkadır Bey
1. Zeynüddin Ahmed Karaca Bey
2. Garsüddin Halil Bey
3. Şâban Süli Bey
(=Kadı Burhânüddin'in kızı
Habîbe Selçuk Hatun)
Sârimüddin İbrahim Bey
İsa Bey
Osman Bey
Davud Bey
Tuğruk Bey
4. Nâsırüddin Mehmed Bey
(=Kadı Burhânüddin'in kızı
Mısır Hatun)
(= Râhatoğlu Alâüddin
Ali Bey'in kızı)
Ali Bey
Hamza Bey
Sadaka Bey
... Hatun
(=Râhatoğlu Alâüddin Ali Bey)
... Hatun
(=Kadı Burhânüddin)
Devlet Hatun
(=Yıldırım Bâyezid)
5. Süleyman Bey
Rüstem Bey
Şems Hatun
Dâvud Bey
Feyyaz Bey
Emine Hatun
(=Çelebî Mehmed)
...Hatun
(=Sultan Çakmak)
...Hatun
(=Emir Câne
Bey Sûfî)

5. Süleyman Bey
6. Melik-Arslan Bey
7. Şah - Budak bey
8. Şehsuvâr Bey.
9. Alâüddevle Bozkurd Bey
(=Şems - Mâh Hatun)
Abdürrezzak Bey
Hudâdâd Bey
İsa Bey
Yahyâ Bey
Erduvâne Bey
Selmân Bey
Yûnus Bey
Moğol Bey
(=Fâtih S. Mehmed) Sitti Hatun
...Hatun
..Hatun
...Hatun
...Hatun
Zeynüddin
Melik-Arslan Bey
Şah-Kubâd Bey
10. Ali Paşa
Kasım Bey
Sarı-Arslan Bey
Dîvâne - Veled Bey
Üveys Bey
Şahruh Bey
Durak Bey
Süleyman Bey
Erduvâne Bey
Sarı-Kaplan Kasım Bey
Ahmed Bey
Ayşe Hatun
(=II. Bâyezid)
Beğli Hatun
... Hatun
(=Emîr Kayıtmerk)
Yavuz S. Selim
Kaanûnî S. Süleyman
Mehmed Han Paşa
Mirza -Ali Paşa
Ahmed Bey
Karahan Bey
Câfer Bey
Mehmed Bey

DULKADIROĞULLARI (1337 — VII.1522 = 185)

1. *Dulkadıroğlu Zeyneddin Ahmed Karaca Bey* (1337 — 22.IX.1353 = 17)
2. *Garseddin Halil Bey* (22.IX.1353 — 1386 = 33)
3. *Şâban Süli Bey* (1386 — 30.V.1398 = 12)
4. *Nâsıreddin Mehmed Bey* (30.V.1398 — 1443 = 45)
5. *Süleyman Bey* (1443-1454 = 11)
6. *Melik-Arslan Bey* (1454-1466 = 12)
7. *Şâh-Budak Bey* (1466-1468 = 2 + VIII.1472 — 1480 = 8 = 10)
8. *Şehsuvâr Bey* (1468 — VIII.1472 = 4)
9. *Alâuddevle Bozkurd Bey* (1480 — 12.VI.1515 = 35)
10. *Ali Bey (Paşa)* (12.VI.1515 — VII.1522 = 7, 1)

21. RAMAZÂNOĞULLARI (1352 — 1608)

Beyliğin Umumî Tablosu

Dulkadıroğulları gibi en son teşekkül eden ve eski Kilikya Ermeni krallığının toprakları üzerinde yerleşen bir Türkmen beyliği, Ramazanoğulları'dır. Oğuzlar'ın Yüregir boyu beylerinden Ramazan Bey tarafından kurulan bu devlet, 1383'e kadar Elbistan'ı, sonra orasını Dulkadırlılar'a bırakarak Adana'yı merkez ittihaz eylemiştir. 1352'den 1608'e kadar 256 yıl devam etmekle beraber, son 92 yılda hânedan, Osmanlı valileri şekline geçmiştir. Bununla beraber, Anadolu Türkmen hânedânlarının en devamlılarından biri olmuştur. 1516'ya kadar sıkı şekilde Memlûkler'e tâbî iken, bu tarihte Osmanlılar'a tâbî olmuş, hattâ Osmanlılar'ın alelâde bir sancak beyi durumuna düşmüştür. Bu hânedândan da mühim Osmanlı devlet adamları yetişmiştir.

1415'te Sis, Ayas, Tarsus, Ramazanoğulları'na geçmiş, 1417'de Tarsus, tekrar Karamanlılar'ın olmuştur. 1457'de gene Ramazanoğulları'na geçmiştir. 1470'de Ayas'ı, Dulkadırlılar almışlardır.

En geniş şekliyle beylik bugünki Adana vilâyeti ile İçel vilâyetinin doğusunu (Mersin ve Tarsus çevresi), Maraş'ın kuzeyini kaplamış, fakat az zamanda Maraş'tan Dulkadıroğulları lehine tamamen çekilmiştir. En geniş şekli takriben 33.000 km²'dir.

Ramazanoğulları'nın Başlıca Şahsiyetleri

Ramazan Bey'in yerine sırasıyla iki oğlu Sârimeddin I. İbrahim Bey'le Şihâbeddin Ahmed Bey geçmiştir. Diğer oğlu Kara Mehmed Bey, 1383'te ölmüştür. İbrahim Bey, Adana'yı almış, merkez yapmış ve aynı yıl ölmüştür. 2 oğul bırakmıştır. Ahmed Bey, 1410'da Kahire'yi ziyaret etmiştir. Ye-

(32) 1389'DA ANADOLU

OSMANLI İMP. ———

rine sırasıyla oğulları Sârimeddin II. İbrahim, İzzeddin Hamza ve I. Mehmed Beyler geçmiştir (Mehmed Bey'in, Ahmed Bey'in oğlu olduğu kat'î değildir). Diğer bir oğlunun da Ali Bey olduğu sanılmaktadır. Kızı, Memlûk sultanı Ferec'in başhatunu idi.

II. İbrahim, Karamanoğlu Mehmed Bey'in dâmâdı idi. 1415-1417'de Tarsus beyi olmuş, 1418-1426'da yalnız Adana şehrini elinde bulundurmuş, asıl beylik kardeşi Hamza Bey'e geçmiştir. 15 aralık 1427'de Kahire'de öldürülmüştür. Kardeşi Hamza Bey de, I. ve II. İbrahim Beyler gibi öldürülerek ölmüştür.

I. Mehmed Bey'in yerine oğlu olduğu sanılan Eylük Bey, onun öldürülmesinden sonra onun oğlu olduğu zannedilen Dündâr Bey geçmişlerdir. Mehmed Bey'in diğer oğlu İbrahim Bey'in oğlu Ömer Bey, Dündâr Bey'e halef olmuştur. 1485'te Osmanlılar'a esir düşen Ömer Bey, Istanbul'da ölmüştür. Yerine 1480'de Haleb'te öldürülen kardeşi Dâvûd Bey'in oğulları Garseddin Halil ve Mahmud Beyler geçmişlerdir. Mahmud Bey, 1514-1516 arasında Istanbul'da yaşamıştır. Yerine geçen Ömer Bey'in oğlu Selim Bey'den sonra, Osmanlı sancakbeyi olarak tekrar Adana'ya yollanmıştır. 22 ocak 1517'de Rîddânîye meydan muharebesinde, Kahire'de, Osmanlı saflarında Memlûkler'e karşı vuruşurken şehit olmuştur. Hânedan, kardeşi Halil Bey'den yürümüş ve artık Osmanlı sancakbeyleri olarak hüküm sürmüştür.

Osmanlı Sancakbeyi Olarak Ramazanoğulları

Halil Bey'in oğulları Kubâd ve Pîrî-Mehmed Paşalar, amcaları Mahmud Bey'e halef olmuşlardır. Mahmud Bey'in diğer oğulları Dâvûd, Korkut ve Mahmud Beyler, Osmanlı sancakbeyi idiler. Kubâd Paşa, yerini kardeşi Pîrî-Mehmed Paşa'ya bıraktıktan sonra 1520'de Rumeli'nde Osmanlı sancakbeyi, sonra Basra, Haleb ve Van beylerbeyisi olmuş, beylerbeyilere mahsus «paşa» unvanını almıştır. Kardeşi Pîrî-Mehmed Paşa, Türkçe ve Farsça'da şairdir. 48 yıl Ramazan (Adana) valisi olmakla beraber, arada Karaman (Konya), Haleb, Şam (Suriye), tekrar Şam beylerbeyisi olmuş, Adana'yı vekilleriyle idare etmiştir.

Pîrî-Mehmed Paşa'nın yerine önce küçük oğlu Derviş Bey, 6 ay sonra da büyük oğlu III. İbrahim Bey geçmiştir. Pîrî-Mehmed Paşa'nın diğer oğulları Osmanlı beylerbeyi iken 1534 başlarında ölen Şerif Mehmed Paşa ile sancakbeyi iken 1552'de ölen Mustafa Bey'dir. III. İbrahim Bey'in yerine oğlu II. Mehmed Bey, onun yerine de oğlu olduğu sanılan Pîr-Mansûr Bey geçmiştir. Pîr-Mansûr Bey'in son ihtiyarlık yıllarında ona vekâleten oğlu İsmail Bey, beylerbeyi olmuş, fakat hânedândan olduğu için babası gibi, «Paşa» değil, «Bey» diye anılmıştır. 1608'de Pîr-Mansûr Bey'in ölümüyle Osmanlılar, artık Adana'ya Ramazanoğulları'ndan vali tâyin etmekten vazgeçmişlerdir. Bununla beraber hâlâ devam eden hânedan, Adana 'da nüfuzunu muhafaza eylemiştir.

Kubâd Paşa'nın çocukları Uzun Süleyman Paşa, Ahmed Paşa, sancakbeylerinden Ömer Bey ve önce amcasının oğlu Derviş Bey, sonra da 1570'te onun ağabeyi III. İbrahim Bey'le evlenen bir prensestir. Ahmed Paşa, Habeşistan beylerbeyisi iken Massawa'da öldürülmüştür. Uzun Süleyman Paşa, Şam'da öldürülmüştür. Habeşistan, Karaman (Konya). Diyâr-ı Bekr, Bağdad (Irak) ve Türkler'in ilk Budin (Macaristan) beylerbeyisi olmuştur. Oğulları, ikisi de sancakbeyi olan Bekir ve İskender Beyler'dir.

RAMAZÂNOĞULLARI (1352 — 1608 = 256)

1. *Ramazan Bey* (1352-1378? = 26?)
2. *Sârimeddin I. İbrahim Bey* (1378?-1383 = 5?)
3. *Şihâbeddin Ahmed Bey* (1383-1416 = 33)
4. *Sârimeddin II. İbrahim Bey* (1416-1418 = 2)
5. *İzzeddin Hamza Bey* (1418-1426 = 8)
6. *I. Mehmed Bey* (1426-1435? = 9?)
7. *Eylük Bey* (1435?-1439b = 4?)
8. *Dündâr Bey* (1439b-1470? = 31?)
9. *Ömer Bey* (1470?-1485 = 15?)
10. *Garseddin Halil Bey* (1485-1510 = 25)
11. *Mahmud Bey* (1510-1514 = 4 + 1516 — 22.I.1517 = 1 = 5)
12. *Selim Bey* (1514-1516 = 2)
13. *Kubâd Paşa* (22.I.1517 — 1520 = 3)
14. *Pîrî-Mehmed Paşa* (1520-1568 = 48)
15. *Derviş Bey* (1568-1569 = 0,6)
16. *III. İbrahim Bey* (1569-1589 = 20)
17. *II. Mehmed Bey* (1589-1594 = 5)
18. *Pîr-Mansûr Bey* (1594-1608 = 14)

22. ANADOLU'DA KÜRD DEREBEYLERİ

a. CİZRE BEYLERİ (1200 — 1596)

Güneydoğu Anadolu'daki Kürd derebeylerinin en meşhurları Cezîret-İbni-Ömer (bugünki Cizre) Beyleri, Hâkkârîye Beyleri ve bilhassa Şeref-Hanlar'dır. Bunlar Anadolu Türkmen beylikleri derecesinde bile bir devlet teşkilâtı kuramamışlar, tamamen mütevazı derebeyleri olarak asırlarda yaşamışlar, Kürd aşîretlerine hükmetmişler, hiç bir zaman da müstakil olmamışlardır. Yaşadıkları bölgenin pek sarp olması yüzünden, Güneydoğu Anadolu'nun bu çevrelerine sahip bulunan devlet, bu derebeylerden vergi ve asker almakla iktifa etmiş, iç işlerine karışmamıştır. Çünkü bunun için, tahripkâr ve yıpratıcı çete muharebelerine ihtiyaç vardı. Bu taraflarda şehir hayatı teşekkül edememiştir. Kürd derebeyleri, Sünnî'liğin Türkler gibi Hanefî mezhebinden değil, Şâfiî mezhebindendirler. Haklarındaki tarihî malûmatımız son derece kıttır. Başlıca *Şeref-Nâme*'ye dayanmaktadır. Doğu İran'da, Âzerbaycan'ın güneyinde de Kürd derebeyi hânedânları teşekkül etmiş, keza Kuzey Irak'ta Zaho ve İmâdîye'de, Şehr-i Zor'da da Kürd beyleri bulunmuşsa da, bunlar, mevzuumuzun dışında kalmaktadır.

Cezîret-İbni-Ömer (Cizre), Cebel-Cûdî (Cûdî dağı, 2.089 metre), Finik'te hüküm süren Kürd beyleri, 1200 tarihlerinden 1596 tarihlerine kadar takriben 396 yıl devam etmişlerdir. Musul Atabeyleri, İl-hanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, 1515'ten sonra da Osmanlılar'ın hükmü altında bulunmuşlardır. Bugünki Cizre, Şırnak, Eruh kazaları (Mardin ve Siirt vilâyetlerinde) çevresi hâkimiyetlerinde kalmıştır ki, en çok 6.000 km^2 eder.

Beyliğin kurucusu Süleyman olup, oğulları Hacı Bedr, Abdülaziz ve Abdül'dür. Hacı Bedr, Cûdî (Cizre) dalının kurucusu olmuş, Abdülaziz, Finik'te, babasının yerine geçmiştir. Bu suretle iki dal hâlinde derebeylik, 1596 yıllarına kadar sürmüştür.

Hacı Bedr'in yerine oğlu Şemseddin'in oğlu I. Muhammed, sonra sırasıyla onun oğlu I. Şemseddin, onun oğulları Bedr, II. Muhammed, I. Ahmed, II. Bedr'in oğulları II. Şemseddin, İbrahim (diğer oğulları Ömer ve Muhammed'dir), İbrahim'in oğlu II. Ahmed, onun oğlu III. Muhammed ve onun oğlu III. Ahmed geçmişlerdir.

Abdülaziz'in yerine de sırasıyla oğulları Seyfeddin ve Mecdeddin, onun oğlu İsa, onun oğlu Bedreddin, onun oğlu I. Abdül, onun oğlu 1394'te Timur'a inkıyat eden I. İzzeddin, onun oğlu II. Abdül, onun oğlu Uzun-Hasan'a inkıyat eden II. İzzeddin, onun oğulları I. Şeref, I. Bedr ve Kelek-Muhammed, onun oğulları II. Şeref ve Ali (diğer oğlu Muhammed'dir), Ali'nin oğlu II. Bedr, onun oğlu I. Muhammed, onun oğlu II. Muhammed, Ali'nin oğullarından Kelek-Muhammed'in oğlu Aziz, Ali'nin oğullarından Nâsır'ın 1573'te Edirne'de ölen oğlu Abdül'ün oğulları III. Muhammed'le III. Şeref geçmişlerdir. III. Muhammed, 1584'te de derebeylik için baş kaldırmıştır. Abdül'ün diğer oğulları 17 ekim 1583'te ölen Nâsır, 1584'te ölen Seyfeddin, Ali, İzzeddin ve Abdül Beyler'dir. Aziz Bey'in oğlu Hacı Bey de 1584'te ölmüştür. Ali'nin diğer bir oğlu da Mîr-Muhammed ve bunun oğlu Süleyman Beyler'dir. II. Bedr, Hısn-Keyfâ Eyyûbî meliki II. Halil'in dâmâdı idi.

CİZRE BEYLERİ (1200? — 1596 = 396?)

a. Finik dalı :

1. *Süleyman Bey*
2. *Abdülaziz Bey*
3. *Seyfeddin Bey*
4. *Mecdeddin Bey*
5. *İsa Bey*

6. *Bedreddin Bey*
7. *I. Abdül Bey*
8. *I. İzzeddin Bey*
9. *II. Abdül Bey*
10. *II. İzzeddin Bey*
11. *I. Şeref Bey*
12. *I. Bedr Bey* (-1475?)
13. *Kelek-Muhammed Bey* (1475?-)
14. *II. Şeref Bey*
15. *Ali Bey* (-1524?)
16. *II. Bedr Bey* (1524?-1573? = 49?)
17. *I. Muhammed Bey* (1573?-1583 = 10?)
18. *II. Muhammed Bey* (1583)
19. *Aziz Bey* (1583-1591 = 8)
20. *III. Muhammed Bey* (1591-1596 = 5)
21. *III. Şeref Bey* (1596)

b. Cûdî (Cizre) dalı :

1. *I. Hacı Bedr Bey*
2. *I. Muhammed Bey*
3. *I. Şemseddin Bey*
4. *II. Bedr Bey*
5. *II. Muhammed Bey*
6. *I. Ahmed Bey*
7. *II. Şemseddin Bey*
8. *İbrahim Bey* (-1563?)
9. *II. Ahmed Bey* (1563?-1582? = 19?)
10. *III. Muhammed Bey* (1582?-1592? = 10?)
11. *III. Ahmed Bey* (1592?-1596? = 4?)

b. ŞEREF-HANLAR (1220 — 1670)

Kürd beylerinin en tanınmışı olmakla beraber tarihleri hakkında fazla şey bilmediğimiz Şeref-Hanlar, 1220 yıllarından 1670'e kadar takriben 550 yıl devam etmişlerdir. İl-hanlılar'ın, Celâyirliler'in, Timurlular'ın, Karakoyunlular'ın, Akkoyunlular'ın, Safevîler'in, 1514'ten sonra da Osmanlılar'ın hâkimiyetinde yaşıyan bu aile, Bitlis'i merkez ittihaz etmiş, Ahlat'ı da elde etmiş, en geniş zamanında bütün Bitlis çevresine (6.000 km²) hâkim olmuş, Bitlis şehrinden kovulduğu zamanlarda İran'da yaşamıştır.

Şeref-Hanlar'dan önce Zıyâeddin ve İzzeddin kardeşleri tanıyoruz. Zıyâeddin'in oğulları Melik Eşref'le Mecdeddin, XIII. asrın 2. çeyreğinden itibaren Bitlis çevresine hüküm geçirmeye başlamışlardır. Mecdeddin'in yerine Melik Eşref'in oğlu İzzeddin, sonra babadan oğula olmak üzere Mîr Ebû-Bekr, Mîr Şeyh I. Şeref, Mîr

Zıyâeddin, 1394'te Timur'a inkıyat eden Hacı II. Şeref, Emîr I. Şemseddin, I. İbrahim, Hacı Mehmed, II. İbrahim, bey olmuşlardır. II. Şemseddin'in diğer oğulları hepsi 1432 başlarında ölen Zıyâeddin, Sultan-Mahmud, Sultan-Ahmed ile Emîr Şeref'tir. Akkoyunlular, 1467 başlarından 1495 başlarına kadar 28 yıl, Şeref-Hanlar'ı Bitlis çevresinden tamamen kovmuşlardır. Akkoyunlu hâkimiyeti zayıflayınca Şeref-Hanlar, tekrar bu çevreye hâkim olmuşlardır.

III. İbrahim'in yerine oğlu Şâh-Mehmed, sonra onun oğlu II. İbrahim, sonra Hacı Mehmed'in oğlu Şemseddin'in oğlu IV. Emîr Şeref, onun öldürülmesinden sonra oğlu III. Şemseddin, «Bitlis hanı» olmuşlardır. III. İbrahim'in oğlu Murad, III. İbrahim'in amcaları Hüseyin Ali ile Hasan Ali'yi de tanıyoruz.

III. Şemseddin'in yerine oğlu Farsça meşhur tarih *Şeref-Nâme*'nin müellifi V. Şeref Han, sonra onun oğlu IV. Şemseddin ve onun oğlu Abdal Han, Bitlis'e hâkim olmuşlardır. V. Şeref Han'ın kardeşi Halef Bey, Osmanlılar'ın Malazgirt sancakbeyi idi. Şeref-Hanlar, Şâh İsmail ve halefleri ile çapraşık münasebetlere girişmişler, mühim memuriyetlerle Safevî sarayında bulunmuşlar, bazan Osmanlılar'ı, bazan Safevîler'i tutarak Bitlis'e hâkim olmaya çalışmışlardır.

1657'de Istanbul'da 90 yaşında öldürülen Abdal Han da, Osmanlılar aleyhine İran'la münasebetlerde bulunmuştur. Bunun kardeşi Ahmed Bey-Mirza, onun da oğlu 1669'da *Şeref-Nâme*'yi Farsça'dan Türkçe'ye terceme eden Mehmed Bey'dir. Abdal Han'ın oğulları Zıyâeddin Han'la Celâleddin VI. Şeref Han, yerine geçmişlerdir. Diğer oğulları Hüseyin, Hasan, İsmail, Şemseddin, Nûrüddehr, Bedreddin Beyler'dir. 1670'te Osmanlılar, Bitlis'i Şeref-Hanlar'a vermekten vazgeçmişlerdir. Bitlis, bir Osmanlı sancak (vilâyet) merkezi idi; Tanzimat'tan sonra vilâyet (eyalet) merkezi olmuştur. Abdal Han'a karşı sadrâzam Melek Ahmed Paşa'nın seferini Evliyâ Çelebi, pek mufassal anlatmıştır.

ŞEREF-HANLAR (1220? — 1670 = 550?)

1. *Melik Eşref* (1220?-
2. *Mecdeddin*
3. *İzzeddin*
4. *Mîr Ebû-Bekr*
5. *Mîr Şeyh I. Şeref*
6. *Mîr Zıyâeddin* (-1394)
7. *Hacı II. Şeref* (1394-1421 = 27)
8. *Emîr I. Şemseddin Velî* (1421-
9. *Emîr III. Şeref*

10. *Emîr III. Şemseddin*
11. *I. İbrahim* (-1441?)
12. *Hacı Mehmed* (1441?-1461 = 20?)
13. *II. İbrahim* (1461-1467a = 6)
14. *Şâh-Mehmed* (1495a-1498a = 3)
15. *III. İbrahim* (1498a-1504b = 6)
16. *Emîr IV. Şeref* (1504b-1534a = 30)
17. *III. Şemseddin* (1534a-1574 = 40)
18. *V. Şeref Han* (1574-1597a = 23)
19. *IV. Şemseddin* (1597a-1638 = 41)
20. *Abdal Han* (1638-1655 = 17 + 1656-1657 = 1 = 18)
21. *Zıyâeddin Han* (1655-1656 = 1)
22. *Celâleddin VI. Şeref Han* (1657-1670 = 13)

c. HÂKKÂRÎYE BEYLERİ (1450 — 1600)

Hâkkârîye Beyleri denen Kürd derebeyleri, 1450 sıralarından 1600 sıralarına kadar takriben 150 sene devam etmiştir. Akkoyunlular'ın, Safevîler'in, Osmanlılar'ın idaresinde yaşamışlardır. Van, Vastân, fakat ekseriyetle Cûlemerg (Çölemerik)'i merkez yapmışlardır. Son yarım asırda yani Osmanlı idaresinde Van bir beylerbeyilik merkezi olduğu için, bu bölgeden tamamen şimdiki Hakkâri'ye çekilmişlerdir. En geniş zamanlarında 30.000 km² kadar bir toprağa, son zamanlarında 8.000 km² kadar bir çevreye hâkimdiler. Memlûkler'le de münasebette bulunmuşlar ve Akkoyunlular'a karşı Memlûkler'e dayanmak istemişlerdir.

İlk Hâkkârîye derebeyi Esededdin Kelânî, İmâdeddin adında birinin oğlu olup, 1467'de Kahire'ye gitmiştir. Yerine oğlu İzzeddin Şîr, sonra bunun oğlu Zâhid Bey, bunun oğulları Melik ve Seyyid-Muhammed Beyler geçmişlerdir. Vastân'ı merkez yapan Seyyid-Muhammed'in oğlu Yâkub'dur. Yerine Melik Bey'in oğlu Zeynel Bey, sonra Çölemerik'te hüküm süren bunun oğlu Zekeriya Bey geçmişlerdir. Zeynel Bey'in kardeşleri Bahâeddin, Bayındır (bunun oğulları Zâhid, Muhammed ve Hacı Beyler'dir), Bâyezid, Budak (bunun oğulları Mîr Aziz ve Hüseyin Beyler'dir), Ahtamâr adacığının (Van Gölü'nün güneydoğusunda) beyi Rüstem Beyler'dir. Zekeriya Bey'in kardeşleri de 1587'de ölen Zâhid Bey (bunun oğlu Melik Bey'dir), Seyyidî-Han Bey ve İbrahim Bey'dir.

HÂKKÂRÎYE BEYLERİ (1450? — 1600? = 150?)

1. *Esededdin Kelânî* (1450?-1470? = 20?)
2. *İzzeddin Şîr* (1470?-1502a = 30?)
3. *Zâhid Bey* (1502a-   )
4. *Melik Bey*

5. *Seyyid-Muhammed Bey* (-1561)
6. *Zeynel Bey* (1561-1585 = 24)
7. *Zekeriya Bey* (1585-1600? = 15?)

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA : Beylikler'in Osmanlılar'la münasebetlerine dair bibliyografya, Osmanlı tarihi bahislerinde geçecektir. — Selçuklu devrine ait ilk beylikler üzerinde, son Selçuklu çağı biliyografyasına bakılabilir. — İbnü Battûta, *Rihla (Seyâhat-Nâme)* (Fransızca ve Türkçe tercemeleri vardır); Aynî, Makrîzî, İbnü Hacer, Sekhâwî, İbnü Takrıbirdî ve diğer Memlûk tarihçilerinin Arabça eserlerinde, Beylikler hakkında bazan mühim malûmat vardır. — Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmîye,* IV, Beylikler paraları hakkında bilgi verir. — Şihâbüddîni'l-'Umerî, *Mesâlikü'l-Absâr* (Anadolu üzerindeki kısımları : Taeschner, *al-Umeri's Bericht über Anatolien,* Leipzig, 1929); aynı müellif, *at-Tâ'rif,* Kahire, 1912; Hamdullah Müstewfî, *Nüzhetu'l-Kulûb* (Farsça). — İslâm Ansiklopedisi'nde beyliklere dair verilen maddeler (meselâ M. C. Şihâbeddin Tekindağ'ın *Karamanlılar* maddesi, c. VI, s. 316-30 ve Faruk Sümer'in *Ramazanoğulları* maddesi); İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* T.T.K. nş., Istanbul, 1937 ve düzeltilmiş olarak bunun 2. baskısı ve *Osmanlı Tarihi,* T.T.K. nş., c. I, 2. tab'ı, Ankara, 1961 başında umumî malûmat vermiştir. — İ. H. Uzunçarşılı, Karamanoğlu İbrahim Bey'in ve Karamanoğlu Ali Bey'in vakfiyelerini *Belleten* (T.T.K., c. I) ve *Vakıflar Dergisi*'nde (c. II) neşretmiştir. — Şikârî'nin *Karaman Tarihi,* 1946'da Konya'da neşrolunmuştur. — Osmanlı tarihi hakkında malûmat veren bütün ilk devir Osmanlı ve Bizans kaynaklarında, Beylikler hakkında da bilgi vardır; bunlar ileride gösterileceklerdir. — Aydın ve Menteşe beylikleri, şu mükemmel monografilerde incelenmişlerdir : Paul Wittek, *Menteşe Beyliği,* T.T.K., Ankara, 1944, O. Ş. Gökyay terc. (Almanca aslı : Istanbul, 1934); Himmet Akın, *Aydınoğulları,* Istanbul, 1946. — M. H. Yınanç, *Düstûr-Nâme-i Enverî* neşri ve methali, 2 cilt, Istanbul, 1928 ve 1930 (Türk Tarih Encümeni nş.) (Fransızca terceme ve geniş tefsiri de vardır); F. Köprülü, *Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar, Türkiyat Mecmuası,* c. I, Istanbul, 1925; Halil Edhem, *Düwel-i İslâmîye,* Istanbul, 1928; E. von Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Hist. de l'Islam,* Hanover, 1927 (2. tab'ı da vardır); Müneccim-Başı, *Câmi'u'd-Düwel* ve Türkçe'si : *Sahâifu'l-Akhbâr* (Beylikler tarihi çok iyi derlenip toplanmıştır). — Yukarıdaki eserlerde, diğer bibliyografya malûmatı gösterilmiştir; bilhassa *Târîh-i Osmâni Encümeni Mecmuası*'nda nümizmatik ve epigrafiye dayalı çok değerli makaleler intişâr etmiştir.

VII

ORTAÇAĞ TÜRKİYESİ'nde TOPLUM ve KÜLTÜR HAYATI

1. SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NİN İCTİMÂÎ VE İKTİSADÎ DURUMU

Ticaret Ortaçağ Türkiyesi'ni Dünyanın En Zengin Ülkesi Yaptı

Ortaçağ Türkiyesi'nin büyük zenginliği, birinci derecede ticarete dayanıyordu.

Avrupa'da modern sanayiin ilk defa teşekkül ettiği Flandr, Şampanya gibi ülkelerle ilk zengin ticaret siteleri olan İtalyan limanları, Haçlı seferlerinden sonra Türk tesirinde kaldılar. Türk esnaf loncaları, Avrupa şehirlerinde taklit edildi ve bu suretle **Avrupa'da** burjuva sınıfının doğmasında, yani modern Avrupa cemiyetinin vücuda gelmesinde birinci derecede âmil oldu. XIII. asırda, Batı Avrupa'nın tanınmış şehirlerinde, henüz silik de olsa artık bir burjuva sınıfı doğmuş bulunuyordu. Haçlı seferlerinde güc tüketen derebeyleri, yani Avrupa'nın «senyör», «baron», «vikont», «kont», «marki» gibi kademeli unvanlar taşıyan hükümdarcıkları, krallar, yani büyük hükümdarlar tarafından kolayca ezildi. Bu suretle modern devlet mefhumu doğdu ve Roma'nın yıkılışından sonra ilk defadır ki, Avrupa'da merkezî hükûmetler güc kazandı. IV. Haçlı seferinden sonra Venedikliler'le Cenevizliler'in Yakın Doğu'ya ayak basması, Ege Denizi'ne hâkim olması, Istanbul'da Galata'da bir muhtar Ceneviz sitesi kurulması, Cenevizliler'in Karadeniz'e çıkmaları, Kuzey Anadolu ve Kırım sahillerinde üsler edinmeleri, Avrupalılar'ın gözünü açtı. Doğu Avrupa'da Kıpçak Türkleri ile ticarî münasebetler kuruldu. Bu suretle Avrupa'ya [illegible] Doğu malları yavaş yavaş girmeye başladı.

Türkiye, cihan transit merkezinin düğüm noktasını teşkil ediyordu. Büyük bir kara imparatorluğu olan, donanmaları gücsüz bulunan Mısır-Suriye Türk-Memlûk sultanlığı bile, güc kaynağı olan Kıpçak Türk kölelerini Türkiye yoluyla getirtiyordu. Doğu

Akdeniz'e Venedikliler hâkimdi. Kıbrıs krallığı, bu hâkimiyeti kesinleştiriyordu. Bu suretle Çin'den ve Hind'den başlıyarak İran ve Orta Asya'da biriken muazzam ticarî emtia, Türkiye'den Yakın Doğu'ya tevzî ediliyordu.

Ticaret devlet himayesinde olup, muntazam yollar üzerindeki muazzam kervansarayların dünyada eşi yoktu. Sultan Alâeddin Key-Kubâd'ın Konya-Aksaray yolu üzerinde yaptırdığı Sultan Hanı, $110 \times 50 = 5.500$ m^2 bir saha kaplamaktadır.

Anadolu'da Selçuklular'ın bu çeşitten 96 kervansaray yaptırdıklarını biliyoruz. Bunların 58'inin plânları mevcuttur (E. Erdman, *Das Anatolische Karavansaray,* Berlin, 1961).

Ortaçağ Avrupası'nda devletin ticareti himayesi altına almadığı malûmdur. Türkiye'de ise devlet, ticarî mallara sigorta tatbik ediyordu. Zarara uğrıyan ticarî mal, devlet tarafından ödeniyordu. Bu suretle Türkiye ile sıkı temasta bulunan Cenevizliler ve Venedikliler, sigortayı öğrenerek Avrupa'ya taşımışlar ve böylece Avrupa'nın azametini temin eden modern kapitalizmin temelleri atılmıştır.

İctimâî yardım müesseselerinin çokluğu, halkın refahını sağlamış ve ticaretin bir kat daha genişlemesini temin eylemiştir. 1205'te Kayseri'de, 1217'de Sıvas'ta, 1230 yıllarında Konya'da, 1235 'te Çankırı'da, 1228'de Divriği'de, 1266'da Amasya'da, 1275'te Tokat'ta, Kastamonu'da, 1308'de Amasya'da (bunu Olcayto İl-han yaptırmıştır) yapılan muazzam hastahaneler, büyük gelirli vakıflarla besleniyordu. Büyük Selçuklular'da olduğu gibi Anadolu Selçukluları'nda da develer üzerinde taşınan seyyar ordu hastahaneleri bulunduğu şüphesizdir.

Bu suretle refahı temin edilen devlet, büyük malî güce dayanan bir siyaset takip edebilecek iktidarı haiz olmuştu. Devlet varidatı pek büyüktü. Moğol tahakkümüne kadar Türkiye'nin zenginliği efsanevî derecede idi. Moğollar da ilk zamanlarda ehemmiyetsiz bir vergi almışlardır. Fakat XIII. asrın sonlarında artık tam mânâsiyle Anadolu'yu soymaya girişmişler ve Türkiye'de Selçukoğulları'nın otoritesinin kırılması, ülkede anarşi, sefalet, neticede nüfus kıtlığı doğurmuştur.

1243 Kösedağı bozgunundan sonra Baycu Noyan, Türkiye İmparatorluğu'nu senelik 60.000 gümüş dinarlık (bugünki rayiçle aşağı yukarı 15 milyon TL. kadar) ehemmiyetsiz bir haraca bağlamıştı. 1258'de Hulâgu İl-han, bu haracı nakten 200.000 dinara (50.000.000 TL.) çıkardı, ayrıca aynî haraç (hayvan, kumaş vs.) da istedi. Fakat 1335'te İl-hanlılar'ın Anadolu'dan aldıkları vergi, 5.645.000 dinara (1.412.000.000 TL.) yükselmişti. Bu, İl-han'ın aldı-

ğı resmî vergi idi. Aynî haraçlar, İl-hanlı valilerinin aldıkları vergiler başka idi. Bütün bunlardan başka halk, bir de Selçuklu devletine ve onların yerine geçen beyliklere vergi veriyordu ki, bu, İl-hanlılar'a ödeneni şüphesiz kat kat aşıyordu. Halbuki XIII. asrın ilk yarısındaki gelir kaynakları geniş ölçüde azalmış, asayişsizlik ve merkezî devlet otoritesinin za'fı yüzünden ticaret pek mutazarrır olmuş, nüfus azalarak birçok ekili toprak terkedilmiş bulunuyordu. Yani Anadolu bu vergileri, eski devirle mukayese edilemiyecek derecede az bir varidatla ödemeye mecbur tutulmuştu. Bu, Türkiye İmparatorluğu'nun gerçek yıkımı olmuştur.

Ortaçağ Türkiyesi'nde İctimâî Durum

Selçuklu Anadolusu'na Avrupa'da «Turcia = Türkia» deniyor ve cihanın en zengin devleti sayılıyordu (Râsonyi, 185). Türkler, milyonlarca sayıda Türkistan'dan gelip Anadolu'da yerleştiler. Bunların kahir ekseriyeti Oğuz Türkü idi. Uygur, Karluk, Kıpçak gibi diğer Türkler'in sayısının yüzde beşi bile bulmadığı emniyetle söylenebilir. Yerli halk, yerinde kaldı. Hiç bir zaman toptan din değiştirerek Türk'leşmedi ve dinlerini ve milliyetlerini, zamanımıza kadar sakladı. Anadolu'daki son Rum ve Ermeniler, I. Cihan Harbi'ne, Millî Mücadele'ye, Lozan'a kadar yaşamakta devam ettiler. Din değiştirme, şahsî vak'alara inhisar etti. Kitlenin din değiştirmesi, Müslüman olmıyanlardan «cizye» denen hususî vergi alındığı için, devletin malî siyasetine uygun değildi. Türk hükümdarları ve devlet adamları, o çağda yalnız Türkler'e has bir din ve mezhep hürriyeti görüşüne an'ane olarak sahip bulundukları için, Hıristiyanlar da kitle hâlinde bir ihtidâ (Müslüman'laşma) hareketini akıllarına getirmediler. Fakat dediğimiz gibi, şu veya bu sebeple, şu veya bu şahsın Müslüman dinini kabûl etmesi, Türk'leşerek Türk milletine katılması vâkıası, zamanımıza kadar devam eyledi.

Asırlar süren Arab ve Türk akınları, zaten Anadolu'da Rum ve Ermeniler'in köy hayatını temelinden yıkmıştı. Gerçi söylediğimiz gibi XX. asır başlarına kadar Anadolu'da Rum ve Ermeni köyleri vardı. Fakat bunlar, ehemmiyetsiz bir azınlık teşkil etmekten ileri gidememişlerdir. Başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Hıristiyan halk, Anadolu'nun Fethi'ni hazırlıyan Türk akınları karşısında, müstahkem kalelere, şehirlere sığınmaya mecbur olmuşlardı. Daha sonra sahillere çekilmişler ve böylece önce Orta Anadolu tamamen Türk'leşmiştir. Sahillerin tamamen Türk'leşmesi, ancak XV. asrın sonlarında yani Osmanlı çağında, Fâtih za-

manında mümkün olmuştur. Moğol tahakkümünden sonra ticaret hayatının mahvolması ve dışarıya (İl-hanlılar'a) ödenen haracın gittikçe ağırlaşması gibi çifte bir felâkete mâruz kalan Türkiye, ihtidâ vak'alarını büsbütün hoş görmez bir tavır takınmaya, cizye'nin eksikliğini daha duyar bir hâle gelmeye başlamıştır.

Anadolu'nun İslâm âleminin bir parçası hâline gelmesi, bu büyük, nüfuslu ve zengin ülkeyi de İspanya'dan Çin ve Hind'e kadar uzanan Müslüman dünyasının ictimâî ve fikrî aktivitesine dahil etmiştir. Selçuklu padişahlarının ilim ve san'atı Türkiye sınırlarını taşan bir anlayışla korumaları, bu aktiviteyi arttırmıştır. Muhyiddin İbni'l-Arabî gibi en büyük İslâm mütefekkirleri Anadolu'yu ziyaret etmişlerdir. Meselâ «vahdet-i vücûd» felsefesinin bu büyük şampiyonu, Mevlânâ'nın zuhuriyle otoritesi kırılmakla beraber, Tanzimat'a kadar Türk tefekkürüne tesir etmiş, uzun zaman Konya'da oturmuş, I. Sultan Key-Kâvûs'un hocası olmuş, Sadreddin Konevî (= Konyalı) gibi büyük bir mütefekkir yetiştirmiştir.

Resmî yazışmalarda Arabça, şiir dili olarak Farsça kullanılmıştır. Ancak XIII. asrın ikinci yarısında resmî yazışmalarda da Farsça kullanılmaya başlanmış, Arabça, kitabe ve vakfiyelerde geçen bir dil derekesine düşmüştür. Konuşma dili olan Türkçe de, Oğuz lehçesinde, yavaş yavaş edebiyat ve sonra ilim dili olmaya başlamıştır (Hâkaniye lehçesinde Türkçe, çoktan bu dereceye erişmişti). Türkler'in gittikçe kesafet peyda etmesi, Türkçe'yi mutlak hâkimiyet zirvesine yaklaştırmıştır. Urfalı Mattheos, I. Sultan Kılıç-Arslan'a yardım olarak Haçlılar'a karşı 1.900.000 Türk'ün gönderildiğini yazdığı zaman, şüphesiz mübalâğalı olan ve ailelerini de ihtivâ etse bile bir defa için fazla bulunan bu rakamla, Türkistan'dan gelen Türk akınının kesâfet derecesine tercemân olmuştur.

Türkiye Selçuklu padişahları, şehzâdeliklerinde Türkçe'den başka başta Farsça olmak üzere, Arabça ve Yunanca da öğrenmişlerdir. Çoğu Farsça şiir yazan bu çok münevver hükümdarlar, ilim ve san'at muhitinin teşekkülünde birinci derecede âmil olmuşlardır.

Türkistan'dan, Horasan'dan, Âzerbaycan'dan, hattâ Mezopotamya'dan gelen Türk göçmenleri, ileriye, Bizans sınırları üzerindeki vilâyetlere iskân edilmişlerdir. Bunlar, pioniyelik vazifesi gördükleri için, bütün enerji kudretleriyle bu topraklara yerleşmişler, sâf Türk kültürünü temsil etmişler ve Batı Anadolu Türkmen beyliklerinin nüvesi olmuşlardır. Bu nüve, Osmanlı cihan imparatorluğunu doğurmuştur. Moğollar'ın önünden kaçan yüz binlerce

milyonlarca Türk de, Anadolu'nun Fethi'nden sonra ikinci bir Oğuz yığılması hâlinde Yakın Doğu'ya inmiştir. Bu arada Anadolu'ya gelen mahdut sayıda İranlı ve daha az sayıda Moğol da, derhal Türk'leşmiştir. Karamanoğulları, Candaroğulları, Germiyanoğulları, Osmanoğulları gibi Türkmen beylikleri, mutaassıp bir şekilde Türk an'anelerine dayanmış ve Selçuklular'ın İran kültürü te'sîrindeki medeniyetlerinden farklı bir medenî tezâhür göstermişlerdir. Böylece Anadolu'nun ırkan olduğu gibi, kültür bakımından tamamen Türk'leşmesinin de yeni bir devresine girilmiştir.

2. SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDE İLİM VE EDEBİYAT

Selçuklu Türkiyesi'nin En Mühim İlim ve Edebiyat Mahsulleri

Selçuklu Türkiyesi'nde Türk âlim ve edipleri, çok değerli eserler yazmışlardır. Bunlardan ancak son derece meşhur ve asırlarca şöhretini kaybetmemiş olanları ve dehâ sahibi büyük müellifleri kaydedeceğiz :

II. Kılıç-Arslan, Anadolu'ya gelen Şihâbeddin Sühreverdî-i Maktûl'e çok iltifat etmişti. Şihâbeddin Sühreverdî (ölümü : 1189), «*Pertew-Nâme*» adlı Farsça felsefe eserini, II. Kılıç-Arslan'ın oğlu Niksar meliki Berkyaruk'a ithaf etmiştir. Çok münevver bir şehzâde olan Melik Berkyaruk adına yazılan bir eser de 1163'te telif edilen, Kemâleddin Ebû-Bekr'in «*Rawzatu'l-Manâzır*»ıdır. Farsça olan bu eserin mevzuu kelâm (İslâm felsefesi) dır. Aynı müellif, Melik Berkyaruk'un kardeşi Melik Muhyiddin Mes'ud adına da Farsça bir rubâî mecmuası kaleme almıştır. II. Kılıç-Arslan'ın oğullarından büyük hükümdar II. Sultan Süleyman-Şâh adına Malatyalı Gazioğlu Mehmed, «*Rawzatu'l-Ukuul*» adlı Farsça hikâye kitabını telif etmiştir. Bu eser, Farsça edebiyatın şâheserlerindendir. II. Süleyman-Şâh, büyük İran şairi Zahîr-i Fâryâbî'ye, kendisin öğen bir kasîdenin câizesi olarak 2 000 altın dinar (şimdiki rayiçle 10 milyon TL.), 5 cariye, 5 köle, 50 kat elbise, 10 değerli at, 5 katır yollamıştır. Bu misal, ilim ve san'atın ne derecelerde himaye edildiğine açık bir misal teşkil edecek mahiyettedir.

Mehmed Râvendî, «*Râhatu's-Sudûr we Âyetu's-Surûr*» adlı Farsça Selçuklu tarihini, I. Sultan Key-Husrev için yazmıştır. Bu eser, Selçuklu tarihinin en mühim kaynaklarından biridir (son senelerde A. Ateş tarafından terceme edilip 2 cilt hâlinde T.T.K. tarafından yayınlanmıştır).

I. Sultan Key-Kâvûs, kendisini 72 beyitli bir kasîde ile öğen Musullu Hüsâmeddin Sâlâr Bey'in kızına, câize olarak —her beyit için 100 dinar olmak üzere— 7.200 altın dinar (yani 36 milyon TL.) gönderilmiştir.

Gene Kadı Burhâneddin Anevî'nin «*Enîsu'l-Kulûb*» adlı Farsça tarihi, I. Key-Kâvûs için telif olunmuştur.

Muhyiddin İbni'l-Arabî'nin (1165-1240) Türkiye'ye gelmesinden sonra, tasavvuf cereyanı kuvvet bulmuştur. Bu zâtın yetiştirdiği Konyalı Şeyh Sadreddin, Mevlânâ, Necmeddin Dâye, Seyyid Burhâneddin Muhakkak-ı Tirmizî, XIII. asrın büyük mutasavvıflarıdır.

Konya kaadi'l-kuzât'ı yani Türkiye şeyhulislâmı olan ve 1283 'te 87 yaşında ölen Urmiyeli Kadı Sirâceddin, mantık ve kelâm üzerine «*Metâlî'ü'l-Enwâr*»ını te'lîf eylemiştir. Büyük kumandanlardan Kemaleddin Kâmyâr, aynı zamanda büyük bir âlimdi. Buhârâ'da da okumuştu. Felsefeyi Şihâbeddin Sühreverdî'den öğrenmişti.

Anadolu Selçuklu tarihinin en mühim kaynağı sayılan İbni Bîbî'nin «*el-Awâmiru'l-Alâ'îye*»si, adından da anlaşılacağı gibi, Büyük Alâeddin Key-Ḳubâd için kaleme alınmış büyük bir Farsça tarihtir. T.T.K. tarafından yayınlanan bu mühim eser, XV. asırda Türkçe'ye çevrilmiştir.

Rükneddin Ebû-Bekr'in «*Ravzatu'l-Küttâb*»ı, inşâ (nesir) san'atına dair bu devirde yazılmış pek meşhur bir eserdir.

Selçuklu Türkiyesi'nde Kültür Durumu

Türkiye, birinci imparatorluk devrinde, binlerce cami, yüzlerce hastahane, kervansaray, medrese ile imar edilmiş büyük bir kültür merkezi olmuştur. Eskiden Bağdad, Buhârâ şehirleri gibi, bu çağda Konya ve diğer Anadolu şehirleri, dışarıdan, İslâm dünyasının her tarafından, hattâ Endülüs'ten (Müslüman İspanya) talebe ve müderris çeken üniversite merkezleri hâline gelmiştir.

Türk edebiyatı, bilhassa şiiri, Oğuz lehçesinde ilk filizlerini vermiş, Dehhânî gibi mühim bir Türkçe söyliyen şair yetişmiştir. Önümüzdeki bahiste hususî ehemmiyetine binaen Mevlânâ'yı ayrıca inceledikten sonra, Selçuklular ve Beylikler çağında Türkiye'de Türkçe'nin Oğuz lehçesi ile yazılmış edebiyatı ve XIII. asır Türk şiirini gözden geçireceğiz. Diğer Türk ülkelerinde başka Türk lehçeleri ile yazılmış Türk edebiyatını da, Çağatay edebiyatını hulâsa ederken göreceğiz.

3. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ VE MEVLEVÎLİK

Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207 — 1273)

Büyük Türk şair, mutasavvıf, âlim ve mütefekkiri Mevlânâ Celâleddin Rûmî, bütün cihan medeniyetinin yetiştirdiği dâhîler arasında sayılır. Mevlevî tarikatinin de fiilî olmasa bile, mânevî kurucusudur.

Bugün Afganistan Türkistanı'nda kalan çağının büyük kültür merkezi Belh'de doğmuştur. Anadolu'da yerleşip şöhret kazandığı için «Rûmî = Anadolulu» diye anılır. «Mevlânâ» kelimesi ise Arabça'da «efendimiz» demektir. Gerek hayatında, gerek ölümünden sonra hürmet makamında böyle anılmış, asıl adı, bu lâkabın yanında âdeta unutulmuştur. «Mollaa Hunkâr, Hudâvendigâr, Mevlevî, Mevlây-i Rûm (= Türkiye'nin Efendisi)» şeklinde de anılır.

Doğum günü 30 eylûl 1207'dir. Babası «Sultanu'l-Ulemâ = Âlimlerin Sultanı» diye tanınan Bahâeddin Veled, annesi Mü'mine Hatun'dur. Babası, devrinin en büyük âlimlerindendi. Mü'mine Hatun ise, Harzem-Şâhlar Türk imparatorluk hânedânından bir prensestir.

Bahâeddin Veled, mânevî nüfuzundan çekinen Harzem-Şâhlar'la arası açılıp Belh'ten ayrıldığı sırada Mevlânâ, pek küçük bir çocuktu. Babası ile İran'dan ve Bağdad'dan geçip Hicaz'a geldi; haccı ifa ettikten sonra Şam yolu ile Türkiye'ye geçtiler.

Türkiye imparatorluğunun ihtişam çağı idi. Tahtta Büyük Sultan Alâeddin Key-Kubâd bulunuyordu. Taht şehri Konya'da Bahâeddin Veled, pek büyük hürmetle karşılandı. Bu sırada (1228) Mevlânâ, 21 yaşında bulunuyordu. Konya'ya gelmeden, Anadolu'nun birçok yerlerini gezmişlerdi. Bu arada Karaman (Lârende) şehrinde Mevlânâ, Şerefeddin Semerkandî'nin kızı Gevher Hatun'la evlendirildi. Annesi Mü'mine Hatun da bu şehirde ölmüştür. Bahâeddin Veled, 23 şubat 1231'de Konya'da vefat etti.

Mevlânâ, babasından ve gittikleri her yerde en büyük âlimlerden son derece mükemmel bir tahsil ve terbiye görmüştü. İnsanlığın milyonlarda bir ihtimalle mazhar olduğu bir dehâ'ya sahip bulunan genç âlim, aynen babasının gördüğü itibara nail oldu. Konya'da en yüksek dereceli medreselerde ders vermeye başladı.

Mevlânâ, talebesine bir hocadan çok bir mürşit gibi davranıyor, etrafına topladığı seçkin zümreye pek aydın ufuklar gös-

teriyor, Türkiye padişahını ve vezirlerini bile aydınlatmaya çalışıyordu.

1244'te Konya'ya gelen Tebrizli Şemseddin Mehmed adında esrarlı, pek yüksek fikir ve hislere malik bir derviş, Mevlânâ'nın hayatını tamamen değiştirdi. Mevlânâ, 37 yaşına kadar, ciddî, büyük bir âlimdi, bir fikir adamıydı.Tebrizli Şems'in gelişi, onun his âlemini altüst etti, onu bir gönül adamı yaptı. Mevlânâ daha çocukken bu dervişle Şam'da kısa bir müddet görüşmüştü. Bu sefer Şems, Mevlânâ'daki dehâ ateşini tamamen tutuşturdu. Onun Şems'ten başka herkesi ihmali, kendisini sevenleri ve talebesini son derece müteessir etti. Bunlar hattâ Şems'i ölümle tehdîd ettiler. Bu durumdan sıkılan Şems, 1246'da Konya'dan gizlice Şam'a kaçtı.

Mevlânâ, Şems'le 15 ay süren sohbete doyamamıştı. Onun gitmesiyle perişan oldu. Bu neticeyi beklemiyen müritleri, pişman oldular. Şam'da olduğu öğrenilen Şems, Mevlânâ'nın birçok mektupları, sonunda oğlu Sultan Veled'in 20 kişilik bir kafileyle Şam'a gelip yalvarmaları üzerine 1246 sonunda, ayrıldığından 9 ay sonra, Konya'ya döndü. Konya'nın, hattâ Türkiye'nin en yüksek tabakası, Mevlânâ gibi bir adamın bu kadar hürmet gösterdiği Şems'in meclisine devama başladılar. Fakat Mevlânâ, artık ders ve vaız vermiyordu, iç âlemine dalmıştı. Talebe ve müritleri, bu durumdan da memnun olmadılar. Bu kuvvetli memnuniyetsizlik karşısında Şems, 1247'de birdenbire esrarengiz şekilde ve bir daha bulunmamak üzere yok oldu; Mevlânâ da onu bulamadı.

Bundan sonra bambaşka bir gönül adamı olan ve Şems'i gönlünde bulan Mevlânâ, kendini tamamen şiir ve semâa verdi. Kendini Şems'le aynı varlık hâlinde görmeye, şiirlerinde onun adını kendi ismiymiş gibi zikre başladı.

1254'ten sonra Mevlânâ'nın gözde müridi, Konyalı bir kuyumcu olan Salâhaddin Zerkûb'dur. Bunun kızı Fatma Hatun'la Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled evlenmiştir. Salâhaddin ölünce, yerine Türk Ali oğlu Mehmed oğlu Urmiyeli Hüsâmeddin geçmiştir.

Mevlânâ, 17 aralık 1273'te 66 yaşında Konya'da öldü. Hastalığı, yüksek ateş yapan bir karaciğer rahatsızlığı idi. Cenazesinde, Hıristiyanlar ve Yahudiler de dahil olmak üzere bütün Konya halkı bulundu. Türbesini Selçuklu vezîri (Türkiye başbakanı) Alemeddin Kaysar, mimar Tebrizli Bedreddin'e yaptırdı. Ondan sonra muhtelif hükümdarlar, türbeye ve müştemilâtına mühim ilâveler yapmışlar ve tamir ettirmişlerdir. Bu arada II. Sultan Selim, 2 minareli büyük Selimiye Camii'ni yaptırmıştır. Muhteşem sandukası üzerindeki örtü, son defa 1894'te II. Sultan Abdülhamid

tarafından yaptırılmıştır. Bu örtü, siyah kadife üzerine altın ibrişimle işlenmiştir. Osmanlı padişahları, Konya'dan Doğu (İran) seferlerine çıkarlarken, teberrüken bu sandukanın saçaklarını öperlerdi. Türbe bugün de dünya ölçüsünde bir ziyaret yeridir.

Mevlânâ'dan sonra yerine müritlerinden Hüsâmeddin Çelebi geçti. Ölümüne kadar (1284) 11 yıl bu mevkide kaldı. Ancak ondan sonra Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, sonradan «Mevlevî» denecek olan tarîkatin başına geçmiştir. Tarîkatin gerçek kurucusu, teşkilâtlandırıcısı ve düzenleyicisi, Türk tefekkür ve san'at tarihinin müstesna simalarından biri olan Sultan Veled'dir.

Mevlânâ'nın Şahsiyeti

Mevlânâ, pek kaba sofular hariç, İslâm ve gayrı İslâm bütün beşeriyet tarafından beğenilmiş bir fikir ve san'at adamıdır. Büyük İngiliz müsteşrikı A. J. Arberry onun için «dünyanın en büyük şairlerinden biri, eğer en büyüğü değilse...» hükmünü vermektedir. Goethe'den başlıyarak birçok büyük şairler arasında Mevlânâ hayranlığı yaygındır. Rembrandt onun resmini yapmaktan kendini alamamıştır.

Mevlânâ'da şahıs ve fikir hürriyetine verilen fevkalâde kıymet, insanı âdetâ mukaddes bir varlık derecesine yükseltmiştir. O, hiç bir doğuş farkı, sonradan edinilmiş, hiç bir haslet farkı tanımadan bütün beşere değer verir. En kötü insanı bile bağışlamaya, sevgiye lâyık görür. Tanrı aşkının insanı ne derece yükselttiğini, temizlediğini, tamamen dehâsına has bir söyleyişle terennüm etmiştir. İran ve Türk şairleri arasında kimse onun ateşli lirizminden uzak kalamamış, Mevlânâ, yüzlerce Doğulu şaire feyiz kaynağı olmuştur. Hindistan Müslümanları üzerinde de büyük tesir yapmış ve dinamik felsefesiyle İslâm âleminin uyanışında asırların ötesinden seslenen bir mütefekkir hüviyetiyle görünmüştür. Muhammed Ikbâl'in tefekkür sistemi, geniş ölçüde Mevlânâ'ya dayanır. Kurulmasına âmil olduğu Mevlevî tarîkati, tamamen Türk tarîkati olarak, Türk kültürüne ölçülemiyecek derecede büyük hizmette bulunmuş, yüzlerce, binlerce şair, bestekâr, san'atkâr ve âlim yetiştirmiştir. Osmanlı padişahlarının çoğu da bu tarîkate girmişlerdir.

Mevlânâ önce Gevher Hatun'la evlenmiş, onun ölümünden sonra dul bir hanım olan Cerâ Hatun'u almıştır. Baska bir zevcesi, odalığı olmamıştır. İlk zevcesinden Sultan Veled ile Alâeddin Çelebi, ikincisinden Muzaffereddin Emîr Âlim Çelebi ile Melike Efendi ve Bula Hatun doğmuşlardır. Mevlânâ soyu, Sultan Ve-

led'in oğlu Celâleddin Feridun Ulu Ârif Çelebi'den yürümüştür. Bu soydan Osmanlı çağında yüzlerce büyük devlet adamı ve her sahada büyük san'atkârlar yetişmiştir. Nesli, devam etmektedir.

Mevlânâ'da Türklük sevgisi çok kuvvetlidir. Türk ırkını öğmekten hoşlanır. O asırda Anadolu'da Türkçe'nin ileri bir şiir lisanı olarak henüz inkişaf etmemiş olması yüzünden Farsça söylemiştir.

Aslem Türk-est eger-çî Hindû-gûyem (= Her ne kadar Farsça söylüyorsam da aslım Türk'tür) mısraı meşhurdur. *Mesnevî*'sinde : «Eğer Türk bir seslenirse, Allah korusun, köpek değil, erkek arslan bile kan kusar» der.

Mevlânâ'nın Eserleri

Mesnevî : Farsça olarak baştan başa arûz'un «fâilâtun fâilâtun fâilun» vezniyle mesnevî şeklinde (yani her beytin mısrâları kendi aralarında ve müstakil bir şekilde kafiyeli) yazılmıştır. Cihan edebiyatının bu muhteşem âbidesi, ekseriya irticâlen söylenip Çelebî Hüsâmeddin tarafından zabtedilmiştir. Mevzuu, içiçe anlatılan hikâyelerden, bunların bütün insanlık âlemine hitâb edecek şekilde beşerî bir anlayışla tefsirlerinden ibarettir. Eser, 13 mayıs 1263'te yazılmaya başlanmıştır. 6 cilde ayrılmış, 25.700 beyittir.

Bişnev ez-ney çun hikâyet mîküned
Ez-cudâyîhâ şikâyet mîküned

mısrâlariyle başlar ki, bunu Nahîfî şu şekilde Türkçe'ye nakletmiştir :

Dinle neyden kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede

Bu eser, *Kur'ân* ve *Hadîs*'ten sonra İslâm âleminde üzerinde en çok durulan eserdir. Mesnevî'nin Türkçe tercemelerinin en muvaffak olanı, Nahîfî'nin (ölümü : 1738) manzum tercemesidir. Büyük bestekâr ve tasavvuf âlimi Ahmed Avni Konuk (1878-1938) Mesnevî'yi tam olarak Türkçe'ye çevirip tefsir etmiştir. Tâhir Olgun'un (1877-1951) 6 ciltlik terceme ve tefsiri de sayılabilir. Veled Çelebi İzbudak da (Mevlânâ'nın torunlarındandır) 6 cilt halinde Türkçe'ye çevirmiş ve bu terceme, *Maarif Vekâleti Klâsikleri* arasında yayınlanmıştır. Daha Türkçe'ye tam ve kısmî birçok ter-

ceme ve tefsirleri vardır. Ankaravî'nin XVII., Âbidin Paşa'nın XIX. asırda vücuda getirdikleri eserler, en mühimleri arasındadır. *Mesnevî*, Türkçe'den başka birçok Batı ve Doğu diline birçok kereler terceme edilmiştir. Bunların en iyilerinden biri, Nicholson'un İngilizce'ye yaptığı büyük tefsirli tercemedir.

Dîvân-ı Kebîr : 40.380 beyitlik muazzam bir şiir külliyatıdır. İslâm şiirinin en hacimli dîvanlarından biridir. Şiirler Farsça'dır. Oldukça bol Arabça, birkaç Türkçe, hattâ Yunanca ve İbrânîce parçaya da tesadüf edilir. Mevlânâ'yı yeryüzünün en büyük şairleri arasına koyan eseri budur. Gazel ve rubâîlerinde (2.000 rubâî) sonsuz bir lirizmle tasavvufî aşkı terennüm etmiştir. Bu eserden yüzlerce şiir, yüzlerce defa Türkçe'ye, başka Doğu ve Batı dillerine çevrilmiştir.

Mevlânâ'nın bunlardan başka 3 Farsça eseri daha vardır : *Fîhi mâ Fîh, Mektûbât* ve *Mecâlis-i Seb'a.*

Hacı Bektaş Velî (1209 — 1271)

Bektâşî tarîkatinin kurucusu olan meşhur Türk mutasavvıfı, Hacı Bektaş Velî'dir. Horasan'da Nîşâpûr'da doğmuştur. Yani Mevlânâ gibi Horasanlı'dır. Anadolu'ya gelip şimdiki Hacıbektaş kasabasına yerleşmiştir. Baba İshak'a mürit olmuştur. Baba İshak'ın isyanında kardeşi Menteş öldürülmüş, Hacı Bektaş kurtulmuştur. Anadolu'da huzursuzluk yaratan Bâtınîler'in liderlerinden biri olmuş, müritleri, Bektâşî tarîkatini kurmuşlardır.

Hacı Bektaş'ın «*Makaalât*» adında Arabça kitabının aslı elimizde yoktur. Birisi manzum, öteki mensur 2 Türkçe tercemesi saklanmıştır. Hacı Bektaş'ın hayatı kutsallaştırılarak «*Velâyet-Nâme*» adlı meşhur eserde hikâye tarzında anlatılmıştır (bu mühim eser, son defa Abdülbâki Gölpınarlı tarafından mükemmel şekilde neşredilmiştir). Osmanlılar çağında, Mevlânâ soyundan gelen Mevlevî Çelebileri'nin Konya'da Mevlânâ Dergâhı'nda oturmaları gibi, Bektâşî tarîkatinin halîfesi de Hacıbektaş'taki dergâhta oturmuştur. Bütün Mevlevî ve Bektâşî dergâh ve tekkeleri, bunlara bağlı idiler. Dergâh, 1964'ün 15 ağustos günü, müze hâline getirilmiştir.

Bektaşîlik, Mevlevîlik'ten sonra tamamen Türkler'e mahsus ve Türk kültürü ile damgalanmış ikinci büyük tarikattır. Fakat fikir sistemi, Mevlevî tarikatine zıttır. Devlet otoritesine karşı serkeş olan Bektaşî tarikati, imparatorluk çağı Türkiye'sinde zaman zaman şiddetle tazyik edilmiş, hattâ II. Sultan Mahmud, Yeniçeri ocağının ilgasında (1826), haklarında merhametsiz davranmıştır.

Türk kültürüne tesiri büyük olmakla beraber, Mevlevîler derecesinde keyfiyet ve kemiyetçe san'atkâr, ilim ve devlet adamı yetiştirememişlerdir. Bu iki büyük rakîp Türk tarikatinin iç tekâmülü, Türk şiir ve musikisindeki yeri, ilerideki ciltlerimizde yeri geldikçe belirtilecektir.

4. BEYLİKLER ÇAĞINDA ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNÜN UMUMÎ TABLOSU

Anadolu'da Oğuz Lehçesi ile Türk Şiir ve Nesrinin Teşekkülü

Daha Gazneliler zamanında Oğuz lehçesi ile söyliyen Türk şairleri vardı. Fakat şiirleri zamanımıza kadar gelmemiştir. Oğuzlar, Anadolu'ya gelip Türkiye devletini kurunca, kuruluş devrinin hercümerci geçtikten sonra, yavaş yavaş bu topraklarda millî edebiyat doğmaya başlamıştır. «Türk dili, daha XIII. asırda, İslâm dünyâsının üçüncü kültür dili sayılıyordu» (Barthold, *İslâm medeniyeti,* 125).

XIII. asırda Türkçe manzum olarak yazılan *Hikâye-i Şeykh San'ân, Salsâl-Nâme* (kısmen mensur) gibi eserler, bugün elimizde bulunmuyor. Hazret-i Ali'nin savaşlarını anlatan ikinci eser, Şeyyâd Îsâ'ya aittir. 1245'te İbni Alâ tarafından yazılan *Dânişmend-Nâme,* Türkçe mensur bir hikâye kitabıdır. Bunun gibi bir kahramanlık destanı da, bu asırda kaleme alınan *Battâl-Nâme*'dir. Bu iki eser, asırlarca Anadolu halkı tarafından sevilerek okunmuş, değişik şekillere girmiştir.

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, Farsça'nın yanında Türkçe'yi de kullanmış ve bir dîvan dolduracak kadar Türkçe şiir yazmıştır. Sultan Veled'in bir gazelinden :

Senin yüzün güneşdir yohsa aydur
Cânım aldı gözün dakı ne eydür
....
Veled yoksuldu sensiz bu cihanda
Seni buldu bu gezden bey-u baydur

Konyalı Ahmed Fakıyh da uzun tasavvufî mesnevîsi ile, XIII. asır Türk şairlerinin tanınmışlarındandır. Şeyyâd Hamza, Ahmed Fakıyh'ın mürididir. Şeyyâd Hamza'nın bir mesnevîsinden :

Ecel tutmuş elinde bir ulu câm
Ki ol câmın içi dolu serencâm
Kime ayık sunar kime içirmiş
Kimi esrük yatar toprakda müdâm
Ki bir-bir içer ol sâkıy elinden
Bay-u yohsul ulu kiçi hâss-u âm
Zehî şerbet ki bir gez andan içen
Ne subh olduğunu bilir ne akşâm

XIII. asrın büyük lirik klasik şairi Dehhânî'dir. Farsça bir manzum Selçuk *Şeh-Nâme*'si yazmış olan Dehhânî, Horasanlı'dır. Selçukoğulları'nın saray şairi olarak Konya'ya gelmiştir. Arûz'u ilk defa olarak ustaca kullanmış ve sonraki Türk şairlerine zemin hazırlamıştır. Dehhânî'nin bir gazelinden :

Sabreyle gönül derdine dermân ere umma
Cân atma odâ bîhude cânân ere umma
Gözün sadefinden nece dür-dâne dökersin
Şol dîşi güher dûdağı mercân ere umma

Yûnus Emre (1240 — 1320) (*)

Yûnus Emre, gerçek bir dehâya sahiptir. Halkın konuştuğu dille pek yüksek şiirler söylemiştir. Şöhreti zamanımıza kadar gelen Türk şairlerine şiddetle tesir etmek suretiyle âdetâ ebedî olmuştur. Hece'yi de, arûz'u da kullanmıştır. Saz şairi olmamakla, çok yüksek bir kültürü bulunmakla beraber, ekseriya açık Türkçe ile yazmıştır. Bu büyük mutasavvıf şairin bir şiirini örnek olarak alıyoruz :

Yol-daş olalım ikimiz
Gel dôsta gidelim gönül
Hâl-daş olalım ikimiz
Gel dôsta gidelim gönül
Bu dünyâya kalmıyalım
Fânîdir aldanmıyalım
İkimiz ayrılmıyalım
Gel dôsta gidelim gönül
Kılavuz ol-gıl sen bana
Gidelim dôstdan yana
Kayıkma-gıl önden sona
Gel dôsta gidelim gönül

(*) 707 hicret yılında (1307-8) öldüğü de ileri sürülmüştür.

Dünyâ değildir pây-dâr
Aç gözünü cânın uyar
Ol-gıl bir yol-daş ile yâr
Gel dôsta gidelim gönül
Bu dünyâdan biz geçelim
Ol dôst yoluna uçalım
Ârzû havâdan geçelim
Gel dôsta gidelim gönül
Ölüm haberi gelmeden
Ecel yakamız almadan
Azrâîl hamle kılmadan
Gel dôsta gidelim gönül
Gerçek â'şıkı bulalım
Hakk'ın haberin alalım
Â'şık Yûnus ölelim
Gel dôsta gidelim gönül

XIV. Asır Türk Edebiyatı

Anadolu Türkmen Beyleri, Selçukoğulları gibi yüksek İslâm kültürüne malik, Arab ve Fars edebiyatına vâkıf şahsiyetler değildi; ekserisi Türk halk kültürü ile yetişmiş harb adamları idi. Farsça ve Arabça bilenleri çok azdı. Onun için Anadolu Türk âlim ve san'atkârları kendilerine Arabça ve Farsça eser takdim edemezlerdi. Bu hal, XIV. asırda Türkçe edebiyata büyük bir genişlik kazandırmıştır. Bu asır Türk edebiyatı mahsullerinin çoğu zamanımıza kadar gelememekle beraber, elimizdeki pek çok eser de, tam bir fikir verecek zenginliktedir.

Barçınlı Mehmedoğlu Mahmud, Farsça'dan terceme ettiği *Bâz-Nâme*'sini, Menteşeoğlu Mehmed Bey adına yazmıştır. Gene Germiyanoğlu Süleyman-Şâh için Farsça'dan *Kaabûs-Nâme* ve *Marzubân-Nâme* terceme edilmiştir. Osmanoğlu Süleyman Paşa için Ankaralı Mehmedoğlu Mustafa, Türkçe *Sûretu'l-Mülk Tefsîri*'ni kaleme almıştır. Aynı müellif, *Hilwu'n-Nâsıhîn* adlı bir eser daha yazmıştır (bu eserlerin hepsi Türkçe olup elimizdedir). Ârif Ali, 1361'de yeni bir *Dânişmend-Nâme* kaleme almıştır. Bu müellif aslında askerdi (Tokat kalesi dizdarı). Bu eser ve müellifi meçhul bir *Kelîle we Dimne* tercemesi, I. Sultan Murad adına yazılmıştır.

1369'da Yûsuf Meddâh, *Waraka we Gül-Şâh* mesnevîsini Sıvas'ta nazmetmiştir (Eretnaoğulları çağı). Büyük Türk tıp âlimi Hacı Paşa, *Teshîl*'ini Türkçe yazmıştır. Büyük Mevlevî müellifi Ef-

lâkî, Farsça eserleri arasında Türkçe şiirler de söylemiştir (bu müellifin *Menâkıbu'l-Ârifîn*'i Farsça olup, Mevlevî tarihinin en mühim kaynağıdır). Halîloğlu Yahyâ'nın *Fütüwwet-Nâme*'si, Yıldırım Bâyezid'e takdim edilen müellifi meçhul başka bir *Fütüwwet-Nâme* gene bu devre aittir.

1317'de Gülşehrî, Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ını nazmen Türkçe 'ye çevirmiştir. Bu eserden birkaç mısrâ :

Kamu kuşlar çün suâl eylediler
Kaali hâl-ü hâli kaal eylediler
Hüdhüd anda herbirisine cevâb
Verdi hoş v'Allaahü â'lem bi's-sevâb

1350'de Hâce (Hoca) Mes'ûd, *Süheyl-u New-bahâr* mesnevîsini yazmış ve yeğeni İzzeddin Ahmed devam eylemiştir. Bu eserden bir beyit :

Doldur kadehi sun elimê kıl beni ser-hûş
Ger âğu olaa yârim adînâ edeven nûş

1354'te Hâce Mahmûd'un *Ferheng-Nâme-i Sâ'dî* tercemesi de sayılabilir.

Oğuz lehçesi dışındaki Türk lehçeleri ile yazılmış eserler de Anadolu'da okunmuştur. 1387'de Kemâloğlu İsmail'in Trablusşam'da Memlûkler'in kullandığı Kıpçak lehçesi ile yazdığı *Ferah-Nâme* mesnevîsi bu arada sayılabilir.

Mezîdoğlu Ömer'in *Mecmâ'u'n-Nezâir* adlı 1436/37'de topladığı büyük antolojide, XIV. asır Türk şiirinden pek zengin örnekler bulunmaktadır.

Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in yolunda giden birçok Mevlevî şairi, XIV. asırda Türkçe şiirler yazmışlardır.

Erzurumlu Zarîr'in *Siyer*'i, Wâkıdî'nin *Futûhu'ş-Şâm*'ının Arabça'dan tercemesi olup, manzum-mensurdur ve asrın ikinci yarısına aittir. Kullandığı lehçe daha çok Âzerî lehçesidir.

Kırşehir, Selçuklular zamanında olduğu gibi, XIV. asırda da Anadolu'nun büyük kültür merkezlerinden biri olma durumunu muhafaza eylemiştir. Mesnevîleri ile asrın tanınmış şairi olan Gülşehrî'den başka büyük mutasavvıf Âşık Paşa da Kırşehri'nden yetişmiştir. 1337'de ölen Âşık Paşa, 1330'da yazdığı *Garîb-Nâme* 'si ile Mevlânâ ve Sultan Veled'i taklit etmekle beraber, Türkçe 'nin merhalelerinden birini katetmiştir. Şiir olarak zayıf bulunan bu eser, lisan bakımından çok değerlidir. *Garîb-Nâme* mesnevîsinden birkaç mısrâ :

Ne ekersen bitüben gelmez işe
İşbu hâli vermiş Allaah ol kışa
İlle bir iş var kim anda hoş olur
Ger nece kim bâğ-u bağçe boş olur
Kiler-ü çardak-u anbârlar dolar
Ana karşu hocanın benzi güler

Hece vezni ile yazan ve Yûnus yolunda giden mutasavvıf ilâhî şairleri arasında Sa'îd Emre ile Kaygusuz Abdâl zikredilebilir. Sa'îd Emre, Hacı Bektaş'ın mürîdi olan Hâcim Sultân'ın mürîdidir. Arûz ile Ahmed Fakıyh'in *Çerh-Nâmé*'sine bir nazîre de yazmıştır. Kaygusuz ise, Bektâşî dervîşi Abdâl Mûsâ'nın halîfesidir. Sa'îd Emre'nin bir gazelinin ilk 2 beyti :

Hudâvendâ kulum hükmüne fermân
Zîrâ sensin benim derdime dermân
Senin işlerine kimse karılmaz
Â'limler cümlesi yolunda hayrân

Kaygusuz Abdâl'dan :

Yücelerden yüce gördüm
Erbâbsın sen koca Tanrı
Â'lem okur kelâm ile
Sen okursun hece Tanrı
....
Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsun deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı

Hurûfî tarîkatinin zararlı kurucusu Fazlullah Hurûfî'nin halîfesi Nesîmî, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir.

Nesîmî

1405 başlarında Memlûkler tarafından Sünnî İslâm akıydesine aykırı propagandası sebebiyle Haleb'te asılan Nesîmî, Fuzûlî ve Nevâî'den sonra bütün Türk edebiyatlarında, yani bütün Türk lehçelerinde şiir söyliyen şairlerin şöhreti ve eserleri en yaygın olanıdır. Bu dehâ sahibi şair, emsalsiz bir lirizmle söylediği gazel-

leriyle, tuyug'larıyla ve başka şiirleriyle asırlarca Orta Asya'dan Rumeli'ne kadar olan sahalarda sevilerek, hayranlıkla okunmuştur. Oğuz lehçesinin Anadolu (Türkiye) şivesiyle değil, Âzerî şivesiyle söylemekle beraber, bu bakımdan ve Anadolu şiirine olan büyük tesiri sebebiyle onu Anadolu şiiri kadrosu dışına çıkarmak imkânsızdır. Nesîmî'den 2 gazel :

Merhabâ hoş geldin ey rûh-î rewânım merhabâ
Ey şeker-leb yâr-i şîrin lâ-mekânım merhabâ
Çün lebin câm-î Cem oldû nefha-î Rûhu'l-Kudüs
Ey cemîlim ey cemâlim bahr-u kânım merhabâ
Gönlümê hiç senden özgê nesne lâyık görmedim
Sûretim aklım ukuulüm cism-u cânım merhabâ
Ey melek sûretli dil-ber can fidâdır yôluna
Çün dedin «lahmûke lahmî» kaana kaanım merhabâ
Geldi yârim nâz ilê sordû «Nesîmî nîcesin»
Merhabâ hoş geldiniz ey hurde-dânım merhabâ

Çün benî bezm-î ezel'dê eyledî ol yâr mest
Ol cihetden gôrünür bû çeşmimê deyyâr mest
Mest-i dergâhım ne mestim bû şarâb-î cüz'den
Sanma ey hâcê benî kim olmuşum bî-kâr mest
Şöyle mestim tâ kıyâmet dâhı huşyâr olmazam
Çün benî vahdet meyinden eyledî ol yâr mest
Rind-u kallâşım makaamım kûşe-î mey-hânedir
Gelmişim Kaalû-Belâ'dan â'şık-uu hammâr mest
Cûş kıldî akl-ı kül geldî vücûdê kâinât
Kâf-u Nûn emrinden oldû bû cihan yek-bâr mest
Cîn mest-û ins mest-û cümle bû vahş-û tuyûr
Hâk mest-û bâd mest-û âb mest-û nâr mest
Aşk-ı subhânî meyinden vâlih oldû şöyle bil
Arş mest-û ferş mest-û kevkeb-î seyyâr mest
....

XIV. Asır Sonlarında Türk Şiirinin Büyük Mümessilleri

Ahmedoğlu Hâce Mes'ûd, Sâ'dî'nin *Bûstân*'ının tercemesi, *Kelîle we Dimne*'nin mensur tercemesi, *Süheyl-u Nevbahâr* mesnevîsi gibi eserleriyle I. Murad devrinin mühim şairi olmuştur. Onu takiben 1340'ta doğan Şeyhoğlu Mustafa 1387'de yazdığı *Khurşîd-*

Nâme'siyle ve *Dîvân*'ıyla haklı bir şöhret kazanmıştır. Bu şair, Germiyanoğlu Süleyman-Şâh'ın sarayından Yıldırım Bâyezid'in sarayına geçen şairlerdendir. *Khurşîd-Nâme*'den :

Dedi ey aşk ıle cân oynıyanlar
Mahabbet pûtesinde kaynıyanlar
Ben elden gitdim-ü düşdüm ayakdan
Ümîdim üzmüşüm karadan akdan
Eğer uğrarsanız benim peyâmım
Değirin anda Mecnûn'a selâmım
Bu denlü söyledi vü eyledi âh
Gözün yumdu vü teslîm oldu nâ-gâh

Şeyhoğlu 1401'de son eseri olan *Kenzu'l-Küberâ*'yı yazmıştır. Onun gibi Germiyan sarayından Osmanlı sarayına geçen bir şair de Ahmedî'dir. Asıl adı Tâceddin İbrahim'dir. 1334'te doğmuş, 1413'te 79 yaşında ölmüştür. Hekim ve şair olarak büyük şöhret kazanmıştır. Şiirlerini toplıyan *Dîvân*'ı ile 8.000 küsur beyitlik *İskender-Nâme*'si en tanınmış eserleridir. *İskender-Nâme*'nin Osmanlı tarihinin ilk safhaları hakkındaki kısmı, mühimdir. Ahmedî, XIV. asrın büyük şairlerindendir ve tesiri XV. asır Türk şairlerinde bariz olmuştur. Bir gazelinden :

Şâd ol ey yânağî gül kaametî şimşâd şâd
Dâd et halkaa ki vermez gerdiş-î bî-dâd dâd
Omr bâğın bâde-î gül-reng ilê âbâd kıl
Kim gül-istânî kılıpdûrur behişt-âbâd bâd
Eymen ôter bâğ içindê nâle-î kumrî işit
Mihnet-î devr-î kamerden etmegil feryâd yâd
Nev'-nev' âçıldı güller nukl dôküp renk-renk
Bâde nûş-et bâda vermê ömrü her-çî-bâd bâd
....

Ahmedî'nin *İskender-Nâme*'si yalnız Türkiye'de değil, Âzerbaycan, Horasan, Mâverâünnehir gibi Türk ülkelerinde asırlarca sevilerek okunmuştur.

Nihayet Eretnaoğulları'nı devirerek yerine geçen Sıvas sultanı Kadı Burhâneddin Ahmed de, büyük *Dîvân*'ı ile (T.D.K. tarafından yayınlanmıştır) mühim bir şairdir. O da Oğuz lehçesinin Âzerî şivesini kullanmıştır. Oğuzlar'ın Salur boyundan olan bu büyük şairin şiirleri de Türkçe'nin XIV. asrın ikinci yarısında Kızılırmak'ın doğusundaki şivesi için emsalsiz bir tetkik kayneği teşkîl eder. 2 tuyug'u :

Hakk'a şükür koçların devrânıdır
Cümle â'lem bû demin hayrânıdır
Gün batardan gün doğan yêrê değin
Aşk erînin bir nefes seyrânıdır

Gôzü cân esritmiyê hammâr imiş
Kaaşı gônül yıkmıyâ mî'mâr imiş
Dîledim hâlim ki gôzûnê diyem
Turfâ bûdur gözlerî bîmâr imiş

Görüldüğü gibi Türkçe, yavaş yavaş Arabça ve Farsça kelimelerle dolmaktadır. Bu suretle lisan bir taraftan zenginleşirken ve arûz'a uygun bir hâle gelirken, bir taraftan da halk dilinden ayrılmaktadır. Edebî dille konuşma dili her zaman ayrı olmuşsa da, bu hal, bir uçurum derecesini bulmaya yol almaktadır. Türk şairlerinin üstadı, Orta Asya'da yetişen ve Anadolu'ya hâtıra ve eserleri pek az gelen eski Türk şairleri değil, büyük Farsça şairleri, Mevlânâ, Attâr, Sâ'dî, Nizâmî, Firdewsî, Selmân, Kemâl Hocendî ve başkalarıdır. XIV. asır Türk şairlerinin büyük kısmı bu şairlerden terceme yapmışlar veya onların tesirinde şiir söylemişlerdir. XIII. asırda Yûnus, XIV. asırda Nesîmî, Türk şiirinin dâhîleridir. İkisi de mutasavvıf olmakla ve Tanrı aşkını terennüm etmekle beraber, başka yollardan yürümüşlerdir. Bu şairlerin mükemmel şiirleri, zamanımıza kadar kıymetini kaybetmemiştir. Henüz şiir dili XVII. asırdaki gibi Arabça ve bilhassa Farsça ile dolu değildir. Fakat tekâmüle doğru gittikçe, Türkçe kelimelerin yerine bu dillerden alınan kelimelerin konduğu görülmektedir.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA : Osman Turan, *Türkiye Selçukluları,* T.T.K., Ankara, 1958; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İctimaî ve İktisadî Tarihi,* I : 1243-1453, Ankara, 1959, Ankara Üniversitesi; I. H. Uzuncarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtı'na Medhal,* T.T.K., Istanbul, 1940; Aziz S. Atiya, *Crusade, Commerce and Culture,* Bloomington, Indiana Un., 1962. A. Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş,* Istanbul, 1946; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. I, 2. tab'ı, T.T.K., Ankara, 1961; M. F. Köprülü, *Encyclopédie de l'Islâm*'daki *Türks, Littérature Turque Othmanlı* monografisi (c. IV, Leiden, 1931, s. 988-1010); aynı yazar, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ahmed Yesevi ve Yûnus Emre), Istanbul, 1918, 2 : Ankara, 1966. — Diğer bibliyografya, yukarıdaki eserlerde gösterilmiştir. — Türk edebiyatının kaynaklarına ait bibliyografya, Osmanlı kültür tarihi bahislerinde verilecektir.

VIII

BÜYÜK TÜRK HÂKANLIĞI: DOĞU TÜRKLERİ (TÜRKİSTAN)

1. SULTAN MELİK-ŞÂH (1072 — 1092)

Sultan Melik-Şâh Devrinde Büyük Türk Hâkanlığı'nın Fütuhatı ve Siyasî Durumu

Büyük Türk Hâkanlığı'nı yani Büyük Selçuklular'ı, 1072'de Sultan Alp-Arslan'la bırakmıştık. Yerine geçen oğlu Melik-Şâh'ın 20 yıllık devri, Selçuklular'ın en parlak devresini teşkil eder.

Sultan Melik-Şâh, 6 ağustos 1055'te doğmuş, 20 kasım 1092'de ölmüştür. 37 yaşını az geçiyordu. Şehzâdeliğinde Türk ordusu ile beraber Kars çevresinde bulunmuştu. Sultan Alp-Arslan, Cend'e dedesi Selçuk Bey'in mezarını ziyarete gidip Horasan'a dönünce, 1066 temmuzunda Melik-Şâh'ın resmen velîahdliğini ilân eden bir merasim tertipledi. Alp-Arslan öldüğü zaman, 17 yaşını az geçmiş olduğu halde tahta çıktı. Selçuklular'dan, Tuğrul Bey ve Alp-Arslan'dan sonra Büyük Türk Hâkanı olan 3. şahıstır. Bütün saltanatı boyunca babasının vezîri (başbakanı) Nizâmülmülk'ü mevkiinde bırakmış, makamından emin olan bu büyük devlet adamı, Büyük Türk Hâkanlığı'nı, asırlarca Türk ve İslâm devletlerine örnek olacak, hattâ Anadolu Selçukluları yoluyla Osmanlılar'a tesir edecek mükemmeliyette teşkilâtlandırmış ve siyasî fikirleri üzerinde *Siyâset-Nâme* adlı Farsça ölümsüz eserini yazmıştır.

Amcası Kirman meliki Kavurt, Sultan Melik-Şâh'a karşı ayaklanıp Büyük Türk Hâkanlığı tahtına oturmak istediyse de, yenildi ve öldü. Bu suretle Kirman Selçuklu Melikliği, sıkı bağlarla Melik-Şâh'ın taht şehrı Isfahân'a bağlandı. Fırsattan faydalanan Gazneliler de, hâlâ Selçuklular'la mücadeleden vazgeçmemişlerdi. 1073 aralığında Melik-Şâh'ın amcası Melik Osman'ı Çigilkend meydan muharebesinde bozup esir ettiler.

Karahanlılar da Selçuklular'a karşı vaziyet aldılar. Bunun üzerine Karahanlılar üzerine yürüyen, Mâverâünnehir'e giren ve Semerkand'a yaklaşan Selçuklular, Karahanlılar'a baş eğdirdiler.

Sultan Melik-Şâh, Batı Karahanlı kağanını Semerkand tahtında yerinde bıraktı. Bu suretle Batı Karahanlılar, yani Mâverâünnehir, Büyük Türk Hâkanlığı'na katıldı. Bundan telâş eden Gazneliler de harbe vesile vermemek için Sultan'ın amcası Melik Osman'ı, elçiler ve pek ağır hediyelerle Melik-Şâh'a gönderdiler. Anadolu'nun fethi ve Yakın Doğu meseleleriyle uğraşmak ve Gazneliler'le savaşmak istemiyen Sultan Melik-Şâh, sulha razı oldu. İki büyük Türk imparatorluk hânedânı arasında sıkı akrabalık bağları kuruldu. Melik-Şâh'ın kızı Gevher Hatun'la Gazne velîahdi Mes'ud, nişanlandılar. Bundan sonra Sultan Melik-Şâh, Süleyman-Şâh'ın Anadolu'yu fethetmesini dikkatle takip etti ve her türlü yardımı ve yüzbinlerce Oğuz göçmeni yollıyarak Türkiye devletinin kurulmasını temin eyledi.

Oğuzlar'ın Yıva boyu beylerinden Melik Atsız, Sultan Melik Şâh devrinde de Fâtımîler'den Doğu Akdeniz kıyılarını aldı ve böylece Fâtımîler'i Afrika kıt'asına atmak, Sina çölüne kadar sürmek işi muvaffakıyetle bitirildi. 10 haziran 1076'da üçüncü Selçuklu muhasarasına dayanamayıp teslim olan Şam'da, cuma hutbesinde Fâtımî Halîfesi'nin adı kaldırıldı, Abbâsî Halîfesi ile Büyük Türk Hâkanı Melik-Şâh'ın isimleri zikredildi. Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'in Fâtımîler'den temizlenmesi ve Sünnî otoritesinin teessüsü, İslâm tarihinin mühim hâdiselerindendir. Selçuklu an'anesi içinde yetişip onu takip eden Salâhaddin Eyyûbî, Fâtımîler'i Mısır'dan da kovup bu işi tamamlıyacaktır. Atsız'ın 1077'de Mısır'a yapmak istediği teşebbüs, bozgunla bitmişti. Sultan Melik-Şâh'ın mutlaka şahsen ele alacağı Mısır'ın fethi projesi, ânî ölümü ile gerçekleşemedi. Atsız'ın bozulması üzerine Sultan Melik-Şâh, Suriye'yi kardeşi Melik Tutuş'a verdi. Melik Tutuş, Artuk Bey'in de teşvikıyle Süleyman-Şâh'la bozuşup Antakya'dan sonra Haleb'i de Türkiye devletine katmak istiyen Süleyman-Şâh'ın bozulup ölümüne sebebiyet verdiği için, ağabeyi Melik-Şâh tarafından bir nâme ile şiddetle azarlandı ve Anadolu Fâtihi'nin vakitsiz kaybı karşısında teessürlerine muhâtab oldu.

1086 aralığında Sultan Melik-Şâh, Yakın Doğu işleriyle daha yakından uğraşmak üzere bizzat Haleb'e geldi. Süveydiye'de engin Akdeniz'i görünce, bu derece muazzam fütûhâtı nasîb ettiği için Tanrı'ya şükürler etti. 13 mart 1087'de ilk defa olarak Bağdad'a geldi. Kızı Mâhmelek Hatun'u, Halîfe Muktedî ile evlendirdi. 1091 'de Bağdad'ı ikinci ziyaretinde Mısır'ın fethini emrettiyse de, ölümü üzerine bu iş, bir asra yakın bir müddet, Salâhaddin Eyyûbî 'ye kadar gecikti. 1076'da Sultan, Kafkasya'ya geldi. 1078'de tekrar Kafkasya'ya gelerek Kafkas Dağları'na kadar ve Hazar'ın ba-

tısındaki ülkeleri Büyük Türk Hâkanlığı'na kattı. Büyük Türk Hâkanlığı hududu, Hazar'ın kuzeyinde Astırhan'a yaklaştı. Gürcistan (Kütayis) kralı Giorgi, krallığının ilga edilmemesi için Isfahân'a gidip arz-ı tâzîmât eyledi. Sultan, amcası Yâkutî'nin oğlu Melik İsmail'e, bütün Kafkasya eyaletlerinin melikliğini verdi.

Bundan sonra Sultan, tekrar doğuya, Orta Asya'ya, Türkistan'a döndü. Mâverâünnehir'e giren Hâkan, Buhârâ ile Semerkand'ı aldı ve Batı Karahanlı kağanı Ahmed Han'ı esir etti. Isfahân'a götürülen Ahmed Han, Sultan Melik-Şâh'ın Karahanlı prensesi olan ve Hâkan'ın üzerinde nüfuzu bulunan zevcesi Terken Hatun'un ricaları üzerine affedildi; tekrar Mâverâünnehir'e han nasbedilip Semerkand'a yollandı. Bu suretle Batı Karahanlılar, kesin şekilde ve sıkı bağlarla, Isfahân'a bağlandılar. Sıra Doğu Karahanlılar'a yani Kâşgar şubesine gelmişti. Sultan, Özkend'e gelince, acele Kâşgar'dan yetişen Hârûn Buğra-Han (Doğu Kağanı), Büyük Türk Hâkanı'nın huzûruna çıkıp arz-ı tâzîmât eyledi. Karahanlılar'ı ortadan kaldırmayı düşünmiyen Sultan, Kâşgar'a gitmekten vazgeçti ve bu suretle Karahanlılar'ın Doğu Kağanlığı da sıkı şekilde Büyük Türk Hâkanlığı'na dahil oldu. Sıra Gazneli imparatorluğuna gelmişti. Bu iş, yani Hindistan'ın mühim kısmını da içine alan bu Türk devletinin Büyük Türk Hâkanlığı'na katılması, Sultan Melik-Şâh'ın çocukları devrinde gerçekleşti.

Sultan Melik-Şâh, Mâverâünnehir'e bir sefer daha yaparak Türkistan'daki bazı ihtilâfları halledip döndü.

Arabistan yarımadasının daha sıkı bağlarla devlete bağlanması işi de gerçekleştirildi. Törşek, Çubuk, Yarınkuş Beyler'in kumandasında Türk ordusu, Hicaz'a geldi. Mekke ile Medîne'ye girdi. 1092'de Yemen'e indi, Asîr'i, Yemen'i, Aden'i, Hadramût'u, imparatorluğa bağladı. Ummân ve Necd daha önceden fethedilmişti. Bu suretle büyük Arabistan yarımadası tamamen Büyük Türk Hâkanlığı'na katılmış oldu.

Nizâmîye Medreseleri adıyla açılan büyük üniversitelerle Şiî propagandasını büsbütün kıran vezir Nizâmülmülk'ün 15 ekim 1092'de katlinden 36 gün sonra da Sultan Melik-Şâh, en enerjik ve genç yaşında öldü. Bu suretle Mısır'ın fethi, Gazneliler'in Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlanması projeleri ortada kaldı. 3 haftadır Bağdad'da bulunan Sultan, bu şehirde öldü. Cenazesi Isfahân'a götürüldü; medresenin yanındaki büyük türbesine gömüldü.

Bütün İslâm devletlerini Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlamak ve Anadolu gibi yeni kıt'alar da açmak istiyen Sultan Melik-Şâh, Türk cihan hâkimiyet mefkûresini iyice benimsemişti. Kendisine tâbi «sultan», «kağan» adını taşıyan Karahanlılar, Kutalmışoğlu

Sülyeman-Şâh gibi imparator titrini hâiz hükümdarlar bulunduğu için «Sultânu'l-Â'zam = En Büyük İmparator» titriyle anılıyordu. Her zaman muzaffer bir fâtih ve cihangir olduğu için, unvanları arasında «Ebu'l-Feth» de bulunuyordu (bu unvanı Fâtih Sultan Mehmed de almıştır). Anadolu'nun zamanında fethedilmesi ve Türkiye devletinin onun emriyle kurulması, Sultan Melik-Şâh'ın Türk tarihindeki mevkiini büsbütün müstesnâlaştırmaktadır. İmparatorluğunda titiz bir şekilde hâkim bulunan adalet zihniyetinden dolayı «Sultânu'l-Â'dil» unvanını da taşımıştır.

Sultan Melik-Şâh Zamanında Büyük Türk Hâkanlığı Şevketinin Zirvesine Çıktı

Sultan Melik-Şâh zamanında Büyük Türk Hâkanlığı'nın şevket ve azameti, ancak XVI. asırda cihangir Osmanlı hükümdarları devrinde aşılabilmiştir.

Büyük Türk Hâkanlığı, ileride Sultan Sancar devrinde tâbi vaziyete geçen Gazneli ve Gurlu imparatorlukları da hesaba katılırsa, Selçuklu hânedânı çağında şu ülkeleri kaplıyordu :

İran, Afganistan, Narbada nehrine kadar bütün Kuzey Hindistan (Bengal hariç), Doğu ve Batı Türkistan, Güney Kafkasya, Dağıstan, Anadolu, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan, bütün Arabistan yarımadası, Batı Anadolu Adaları. Bu ülkeler hemen hemen 15.000.000 km²'ye yaklaşmaktadır. Büyük Türk Hâkanlığı'nı, Karadeniz, Ege Denizi ve Marmara, Akdeniz, Kızıldeniz, Umman Denizi, Basra Körfezi, Hind Okyanusu çeviriyordu. Hazar, Aral, Balkaş, iç göller halindeydi. Kuzeyde 55° arzdan güneyde 20° arza, doğuda 95° tulden batıda 25° tule kadar uzanıyordu. Çin ile Balkanlar, Kafkas Dağları ile Umman Denizi arasındaydı.

Büyük Türk Hâkanlığı'nın bin yıllık ruyası tahakkuk etmiş, Türkler açık denizlere çıkmışlardı.

Sultan Melik-Şâh, bir cihan imparatoru olarak her milletten ilim ve san'at adamlarına en büyük himayeyi gösterdi. Ona izafeten anılan «Celâlî Takvimi»ni meydana getirtti ki, bu takvim, mühim ıslahatı havi idi. Devrinde Ömer Hayyâm, Kuşeyrî, Cüveynî, Gazzâlî, Mu'izzî, Lâmi'î, Ensârî, Beyhakıy, Kâşgarlı Mahmud, Curcânî gibi İslâm tarihinin en büyük ilim, felsefe, tasavvuf, edebiyat şahsiyetleri yetişti.

Bu çağ Türk medeniyetinin muhtelif tezahürleri üzerinde birkaç misal vererek duracağız. Selçuklu çağı Türk kültür tarihini yazmak, mevzuumuzun dışındadır.

Sultan Melik-Şâh, tahta çıktığı zaman Türk ordusunun her kademede efradına maaş zammı yapmıştı. Bu zammın senelik tutarı 700.000 altın dînâr (bugünki râyiçle aşağı yukarı 3.500.000.000 TL.) idi. Ayrıca cülûs bahşişi olarak açıktan çok mühim yekûn tutan bir para dağıtmıştı. Mervânî Arab krallığı Hâkanlık'a katıldığı zaman bu hânedânın Isfahân'a gönderilen hazinesi (ocak 1086) 1.000.000 dinar (5.000.000.000 TL.) kıymetinde idi.

Süveydiye'de Akdeniz kıyılarında Allah'a hamdeden Sultan Melik-Şâh, Karadeniz'e erişince de kılıcını üç defa bu denizin suyuyla ıslatmış, bu kılıcı babası Alp-Aslan'ın Merv'deki mezarına koyarken: «Müjdeler olsun baba, demiştir; oğlun dünyanın sonuna kadar hâkim oldu!»

Fakirleri, ilim ve san'at adamlarını korumak için devlet bütçesine yılda 300.000 altın dînâr (1.500.000.000 TL.) bir tahsisat konmuştu. Bu tahsisâta itiraz eden ve harbiye nâzırı mevkiinde olan Kumlu Tâcülmülk, bir gün Sultan'a: «Bu tahsisat ordu bütçesine ilâve edilse, Bizans sûrlarını açmak mümkün olur!» demiş, fakat Sultan Melik-Şâh, muhtaçların ve âlimlerin korunmasının Bizans sûrlarını açmak derecesinde mühim bir devlet işi olduğu cevabını verip kumandanını susturmuştur.

Türkiye İmparatorluğu'nun birinci devresinde Alâeddin Key-Kubâd, ikinci devresinde Kaanûnî Süleyman neyse, Melik-Şâh da odur. Devri, Türkler için bir saadet ve refah devri olmuştur. Hıristiyan çağdaş tarihçilerin hakkındaki fikirlerinden birkaçını da kaydedelim:

Urfalı Mattheos diyor ki: «Melik-Şâh, Hıristiyan tab'ası hakkında çok âlicenap ve merhametli idi. Tanrı'nın lûtfuna nail olmuştu. Devrinde Ermenistan, rahat, huzûr içinde idi».

Anili (Kars) Samuel diyor ki: «Sultan Melik-Şâh, imparatorluğunun her tarafında sulh ve sükûn tesis etti. Tab'asından kimseyi ne incitti, ne onlara rahatsızlık verdi. Davranış ve tutumu asîl, düşünceleri yüksek, tavrı şahane idi. Tab'ası tarafından çok sevilirdi. Bu gidişle Avrupa, Türkler'e tâbi olmakta gecikmiyecektir». — Haçlı Seferleri başlamasaydı gecikmiyecekti. Fakat Haçlı Seferleri, bu işi Osmanoğulları'na nasip kıldı.

Büyük Türk Hâkanlığı'nın yıllık bütçesi, Sultan Melik-Şâh devrinde 430.000.000 altın dinar idi ki, bu meblâğ, bugünki rayiçle aşağı yukarı 516.000.000.000 TL. tutmaktadır. Bu meblâğ, her halde dünyanın geri kalan bütün devletlerinin bütçesinin toplamını geçiyordu. Fevkalâde ganimetler, bu meblâğın dışında idi

(33) SELÇUKLULAR ÇAĞINDA BÜYÜK TÜRK HAKANLIĞI

Büyük Türk Hâkanlığı ordusu, tâbi devletlerin kuvvetleriyle beraber 1.000.000 kişiyi buluyordu ki, bu miktara ancak Osmanlılar ulaşabilmişlerdir.

Vezir (başbakan) Nizâmülmülk'ün bizzat meşgul olduğu ve adına izafeten «Nizâmîye Medreseleri» denen üniversiteler, Bağdad, Isfahan, Basra, Nîşâpûr, Herât, Merv, Belh, Âmul, Mûsul şehirlerinde kurulmuştu. Bu üniversiteler, İslâm âleminin öğretim sisteminde büyük bir inkılâp yaptı. Çünkü o zamana kadar camilerde yüksek öğretim yapılırdı. Camiler hem ibadet, hem talim maksadiyle kullanılırdı. Yüksek öğretimin camilerden ayrılması ve yeniden teşkilâtlanması, Nizâmîye Medreseleri iledir. Her medresenin büyük kütüphaneleri, misafirhaneleri ve çok zengin vakıfları vardı. Bazılarının hususî hastaneleri de vardı.

İmar hareketlerine de büyük para sarfedildi. Haleb Ulu Camii'nin tamiri için günde 1.500 dinar (7.500.000 TL.) harcanmıştır. Yüksek öğretim bedava olduktan başka, talebeye yiyecek ve mesken de tahsîs edilirdi. Bağdad'daki Nizâmîye Medresesi'ne 60.000 dinar (300.000.000 TL.) harcanmıştı. Bu medresenin vakıfları çiftlikler, köyler, hanlar, hamamlar olup bu vakıfların kıymeti yüz binlerce dinardı. Vakıfların idaresine Ebû-Sâd Sûfî, kütüphane müdürlüğüne Şeyh Ebû-Zekeriya Hatîb Tebrîzî tâyin edilmişlerdi. Bağdad Nizâmiyesi'nin yıllık bütçesi 15.000 dinar (75.000.000 TL.) idi. Buradan yetişen talebe, en yüksek ilmî ve idarî makamlara yükselmişlerdir. 1072'den 1083'e kadar 11 sene dünyanın en büyük üniversitesi olan Bağdad Nizâmiyesi'nin rektörlüğünü, büyük âlim Şîrazlı Cemâleddin Ebû-İshak yapmıştır. Bu âlimin cenaze namazını 6 kasım 1083'te bizzat Halîfe kıldırmıştır. Bağdad'dan sonra en büyük üniversite olan Nîşâpûr Nizâmiyesi'nin başında da büyük mutasavvıf İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Ma'âlî Cüveynî bulunmuştur. 20 ağustos 1085'te ölen bu rektörün dersini, 400 talebe dinlerdi. Kelâm'ın (İslâm felsefesi) en büyük siması ve beşeriyetin yetiştirdiği büyük dâhilerden biri olan Gazzâlî, Cüveynî'nin Nîşâpûr Üniversitesi'nde yetişmiş talebesidir. 34 yaşında Bağdad'a gelen Gazzâlî, Nizâmîye'ye müderris oldu. Sonradan o kadar şöhret ve hürmet kazandı ki, Sultan Melik-Şâh'ın oğlu Sultan Sancar, onu davet ettiği zaman, tahtının yanına koydurduğu bir tahta oturturdu (ölümü : 19 aralık 1111).

Bu devirde Sünnî mezheplerden Türkler'in sâlik olduğu Hanefî mezhebinin yanında, Nizâmülmülk'ün mezhebi olan Şâfiî mezhebi de çok yayılmıştı. Hanbelîler de vardı. Mâlikîler, Afrika ve İspanya'da olup Doğu'da azdı.

2. SULTAN MELİK-ŞÂH'IN OĞULLARI DEVRİNDE SELÇUKLU HAKANLIĞI (1092 — 1157)

Sultan Berkyaruk (1093 — 1104)

Sultan Celâlüddevle Melik-Şâh'ın 20 yıl, 36 gün süren saltanattan sonra ölümü üzerine tahta 5,5 yaşındaki Sultan Mahmud çıkarıldıysa da, 2 ay sonra Sultan Rükneddin Berkyaruk tarafından bertaraf edildi. Sultan Mahmud, Melik-Şâh'ın en küçük oğlu idi. Berkyaruk, en büyük oğlu idi. 1081 haziranında doğduğuna göre 11,5 yaşında bulunuyordu. Saltanatı 1093 ocağından 1104 aralığına kadar 12 yıldan 1 ay eksiktir. Ölümünde 23,5 yaşında idi. Büyük bir hükümdar olmakla beraber, olgun yaşa gelememesi, kendine bağlanan ümitleri baltaladı.

Çocuk yaşında kabiliyet gösteren Sultan Berkyaruk, bir müddet Bağdad'a gitti. 11 kasım 1094'te 7,5 yaşındaki kardeşi ve sabık Büyük Türk Hâkanı Sultan Mahmud'un çiçekten ölümiyle, rakiplerinden birinden kurtuldu. En büyük rakibi, 6 ay küçük kardeşi ve Sultan Melik-Şâh'ın 2. oğlu Melik Mehmed Tapar idi; çok küçük yaşta bulunan Melik Sancar'ın taraftarları da Mehmed Tapar'ı destekliyorlardı. Çünkü Tapar'la Sancar aynı anneden doğmuşlardı. Diğer bir rakip de, Sultan Berkyaruk'un amcası olan Sultan Alp-Arslan'ın küçük oğlu Suriye sultanı Tutuş idi. Büyük Türk Hâkanlığı tahtına, ağabeyi Melik-Şâh'tan boşalan yere oturmak ve yeğenlerini çocuk addetmek istiyen Sultan Tutuş, Şam'dan Reyy'e (bugünki Tahran) geldi. Fakat 26 şubat 1095'te geçen meydan muharebesinde yeğeni Sultan Berkyaruk'a yenildi ve muharebe meydanında öldü. Bu sefer Tutuş'un kardeşi, Sultan Berkyaruk'un başka bir amcası Melik Arslan-Argun baş kaldırdı. 1096 'da bir kölenin Arslan-Argun'u öldürmesi üzerine, genç Hâkan'ın karşısına rakip olarak bu sefer amcalarından Melik Süleyman'ın oğlu Melik Mehmed çıktı. Fakat bu da mağlûp edildi.

Bu suretle Berkyaruk'un karşısında tek rakîp olarak kardeşi Melik Mehmed Tapar kaldı. Diğer kardeşi Melik Sancar'a, imparatorluğun en mühim eyaleti olan Horasan'ın (merkezi Merv) melikliğini veren Berkyaruk, gene de Sancar'ı Tapar'dan ayıramadı. Tapar'ı Arrân, Melik Mevdûd'u da Âzerbaycan umumî valiliklerine tâyin etti. Tutuş'un 2 oğluna da Suriye'yi verdi. Türkiye'ye I. Kılıç-Arslan'ı gönderdi. Kirmân'a Melik Turan-Şâh'ı tâyin eyledi. Bunların içinde Büyük Türk Hâkanlığı tahtından vazgeçmiyen tek prens, Tapar idi. Filhakika 1100 haziranında ağabeyini mağlûp etti ve Horasan'a çekilmeye mecbur eyledi. Fakat yeniden

kardeşinin üzerine yürüyen Berkyaruk, nisan 1101'de Hemedân meydan muharebesinde Tapar'ı yendi. Bundan sonra bütün Büyük Türk Hâkanlığı'nda itirazsız bir şekilde hüküm sürdü. Isfahan'daki türbesine gömüldü.

Otoritesini tam kurmuş vaziyette iken Sultan Berkyaruk, en verimli yaşında öldü. Saltanatı, taht müddeîleri ile uğraşmakla geçmiştir. Haçlılar'la harbi de kumandanları vasıtasiyle idare etmiştir. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Selçukoğulları'nda da taht verasetinin kesin bir şekle bağlanmamış olması ve imparatorluğun hanedanın müşterek malı sayılması, büyük bir zaıf teşkil eylemiştir. Bu za'fı ilk defa olarak Osmanoğulları bertaraf edecek ve dünyanın en merkezîleştirilmiş imparatorluğunu kuracaklardır. Sultan Berkyaruk, babası gibi zeki, faziletli, büyük bir hükümdardı. Yerine oğlu II. Sultan Melik-Şah tahta çıkarıldı. Ancak 1 yıl tahtta kalan bu Hakan, 9 yaşlarında idi. Amcası Mehmed Tapar tarafından kolaylıkla bertaraf edildi ve Sultan Mehmed Tapar, Selçukoğulları'ndan 7. Büyük Türk Hakanı olarak tahta oturdu. 20 ocak 1082' de doğduğuna göre 23 yaşında idi. 18 nisan 1118'deki ölümüne kadar 13 yıl tahtta kaldı ve 36 yaşında öldü. Sultan Melik-Şah'ın Berkyaruk, Tapar, Sancar ve Mahmud'dan (ki dördü de Büyük Türk Hakanı olmuşlar ve ceman 64 yıldan az fazla tahtı işgal eylemişlerdir) başka Melik Ahmed, Melik Dâvûd, Melik Câfer, Melik Tuğrul, Melik Humâr adlı oğulları ve birçok kızı vardı. Diğer oğulları, genç ölmüşler ve siyasî rol oynamamışlardır. Berkyaruk' un oğlu II. Sultan Melik-Şah'ın da Melik Berkyaruk adlı bir oğlu olmuştur. Fakat Büyük Selçuklular, Tapar'dan yürümüşlerdir.

Sultan Mehmed Tapar (1105 — 1118)

Tahta 8 yaşındaki yeğeni II. Melik-Şah'ın geçtiğini ve ağabeyinin en umulmaz bir anda öldüğünü duyan Tapar, Arrân meliki olarak bulunduğu Gence'den acele gelerek tahta çıkmıştır. Bir taraftan Haçlılar'a karşı harbi en büyük başkumandan olarak idare etmiş, diğer taraftan büyük imparatorluğunu derleyip toplamış, mümkün olduğu kadar merkeze bağlamıştır. O da Türkler'in an'anevî siyasetinin mihrak noktası olan Şîîlik'le mücadele ve Sünnî'liği destekleme politikasına muvaffakiyetle devâm eylemiştir. Büyük bir hükümdar olan Tapar da, vakitsiz ölmüştür.

Yerine ana-baba bir kardeşi olan ve uzun yıllardan beri büyük Horasan eyaletinin başında bulunan Melik Sancar, «Sultânu'l-Âzam Mu'izzüddin Sancar» unvanı ile geçmiştir. Sancar başkenti

çok daha kuzeydoğuya, Türkistan ile Horasan arasındaki Merv şehrine götürmüş, Büyük Türk Hakanlığı'nı 40 yıl buradan idare etmiştir. 32 yaşında hakan olan Sancar, 18 nisan 1118'den 29 nisan 1157'ye kadar tam 39 yıl, 11 gün tahtta kalmış, 73 yaşında ölmüştür. Onunla Büyük Selçuklular tarihe karışmıştır. Büyük Selçuklular'ın yerine Türkiye padişahı II. Sultan Kılıç-Arslan'la Mehmed Tapar'ın Irak Selçukluları kolunun kurucusu olan çocukları geçmişler ve birbirlerine üstünlük taslamışlarıdır. Fakat Türkiye Selçukluları, Haçlılar'a ve Bizans'a karşı yaptıkları gaza ile emsalsiz bir prestij sağladıklarından, Irak Selçukluları'nı gölgede bırakmışlar, Irak Selçukluları'nın Büyük Türk Hakanlığı tahtı için Sultan Sancar'a halef olma tecrübeleri bir neticeye varmamıştır.

Sultan Sancar (1118 — 1157)

Sultan Sancar zamanında Gazneli ve Gurlu Türk imparatorlukları, kesin şekilde Selçuklular'a tâbi oldular. Bu hal, gerek Büyük Türk Hakanlığı'nın, gerek Melik-Şah'ın dehasını tevarüs etmiş olan tecrübeli ve olgun Sultan Sancar'ın prestijini son haddine kadar arttırmış, Türk imparatorluğu'nun sınırlarını Orta Hindistan'a kadar götürmüş, Uzak Doğu'ya eriştirmiş olmakla beraber, Büyük Hâkanlık'ı Yakın Doğu'dan, Akdeniz'den uzaklaştırıyordu. Bu uzaklaşma ise, ilk Selçukoğulları'nın an'anevî siyasetine tamamen muhalifti. Yakın Doğu işlerini tamamen tâbii olan Selçuklu sultan ve melikleri ile Selçuklu ata-beylerine bırakan ve esasen taht şehrini Orta Doğu ile Yakın Doğu'nun ayrıldığı bir yerde bulunan Merv'e götüren Sultan Sancar, şahsan Orta Doğu, Afganistan, hattâ Hindistan, bilhassa Orta Asya işleriyle uğraşmıştır.

Emsalsiz bir otorite sağlamakla ve kendisine metbû olarak itiraz kimsenin aklına gelmemekle beraber Sultan Sancar, saltanatının sonlarına doğru Orta Asya siyasetinde çıkmaza girdi. Kara-Hıtaylar, Sultan Sancar'ın Çin'e doğru yayılmasının kesin şekilde önüne geçtiği gibi, Oğuzlar da Büyük Selçuklular'ın bütün bütüne inkırazına yol açtı.

Kara-Hıtaylar (1124 — 1211)

Çin'deki Liao hânedânının çökmesi üzerine aynı hânedânın bir dalı, Orta Doğu'ya gelip Kara-Hıtay imparatorluğunu kurmuştur. 87 yıl süren bu imparatorluk Çin kültürü altında yetişmiş Moğol bir hânedâna dayanıyordu. Budist olmakla beraber, Tanrı dininin tesirini daha kuvvetle taşıyorlardı. Başkenti Isık Göl'ün

batısındaki meşhur Türk şehri Balasagun idi (Çince: Hussû-Ordo). Uygur Türk prensliklerini tâbiiyetleri altına alan Kara-Hıtaylar, batıya doğru ilerliyerek Mâverâünnehir'e girdiler. Karahanlılar'a metbûluklarını kabûl ettirdiler. Kâşgar'daki Doğu Karahanlılar'ı Selçuklular'dan koparıp tâbiiyetlerine aldıktan sonra Semerkand'daki Batı Karahanlılar üzerine yürüdüler. Batı Karahanlılar'ı da yenince, Karahanlılar'ın metbûu olan Sultan Sancar işe karışmış, fakat Katvân meydan muharebesinde 9 eylül 1141'de Kara-Hıtaylar'a yenilmiştir. Katvân mağlûbiyeti, Büyük Türk Hakanlığı'na bütün Doğu ve Batı Türkistan'ı kaybettirmiştir. Bu tarihten itibaren Kara-Hıtaylar, Mâverâünnehir ve Harzem'e metbûluklarını kabûl ettirmişlerdir. Bu suretle imparatorlukları, Doğu Türkistan, Mâverâünnehir, Harzem ile Balkaş ve Aral arasındaki ülkeleri içine almıştır. Kuzeylerinde, Nayman Türk kırallığı vardı. İmparatorlarına «gûr-hân» denmiştir. Göçebe olan ve bilhassa Karluk Türkleri'ne dayanan Kara-Hıtaylar'ın 5 imparatorundan ikisi kadındır. Bir Kara-Hıtay beyi olan Barak'ın sonradan Kirmân'da kurduğu Kara-Hıtay kırallığında da Kutluğ-Terken Hatun tahta geçtiği için, bunlarda kadının hususî bir mevkıı olduğu anlaşılmaktadır.

Son zamanlarda otoriteleri çok zayıflıyan Kara-Hıtay imparatorluğu, 1211'de Harzem-Şahlar'la Naymanlar, yani iki Türk imparatorluğu arasında bölüşülmüştür. Son Gûr-hân Şih-lu-hu'nun damâdı olan Küçlük Han, «gûr-hân» unvanını takınarak imparator olmuş, Hıristiyan iken, zevcesinin tesiriyle Buda dinine geçmiştir.

Naymanlar (1211 — 1218)

Küçlük Kağan, 1218'de öldürülünceye kadar 7 yıl imparator olarak saltanat sürmüş, Cengiz Han tarafından bertaraf edilmiştir. Başkenti Kâşgar idi. Doğu Türkistan ile Doğu Mâverâünnehir'i ele geçirmişti. Nestûrî mezhebinden Hıristiyan olan nadir Türkler'den birisi iken, sonradan mutaassıp bir Budist olmuştur. Z. V. Togan'a göre Nayman Hanları, Göktürkler'den inmiştir ve onlar da Asenaoğulları'ndan, Bozkurd Sülâlesi'ndendir. Küçlük'ün babası Tarluk Tayang Han, Doğu Naymanlar'ın kralı olup, 1203'te öldürülmüştü. Onun babası İnanç-Bilge Han ve ağabeyi Buyruk Han'dır. Hânedân Türk olmakla beraber, tebaaları daha çok Moğol idi.

Cengiz Han, Naymanlar'ın şiddetli bir düşmanı olarak belirmiş ve Naymanlar'ı yenip devletlerini ilhak etmek suretiyle yükselmiştir.

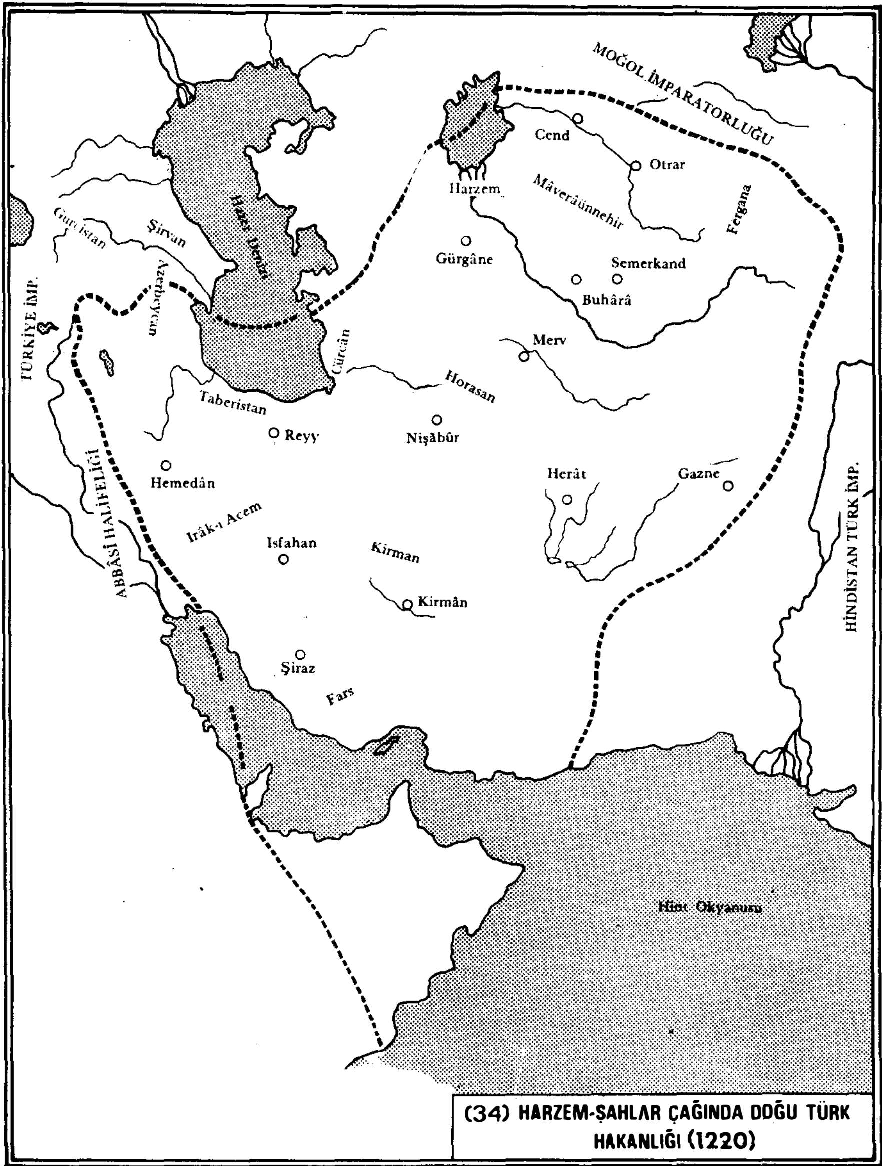
3. DOĞU TÜRK HÂKANLIĞI: HARZEM-ŞÂHLAR VE ÇAĞATAY ULUSU

a. HARZEM-ŞÂHLAR (1157 — 1231)

1157'de Sultan Sancar ölünce Doğu Türk Hakanı olarak Irak Selçukluları yani Sancar'ın yeğenleri (Tapar'ın oğulları) ile Sancar'ın tâbilerinden Harzem-Şahlar, aralarında çekişmişlerdir. Üst-Yurt'ta yaşıyan, Müslüman olmakla beraber daha göçebe bulunan yüz binlerce yeni Oğuz'un Horasan'a inmesi ve Sancar'ın bu göçebelere karşı zıt bir siyaset takibi yüzünden, son yıllarda Büyük Selçuklu imparatorluğunda dağılma emareleri başgöstermişti. Kara-Hıtaylar'dan sonra bu kardeş Oğuzlar, Sultan Sancar'a nihâî darbeyi vurdular. Hattâ Oğuzlar'a yenilen Sultan Sancar, bir müddet onların elinde esir gibi yaşadı. Oğuzlar, Sancar'ı hâkanları saydıkları için büyük hürmet göstermek ve hükümdar muamelesi etmekle beraber, devleti kendi göçebe zihniyetleriyle idare etmek istediler. Selçuklular'ın bu zihniyetleri terkettikleri tarihse çoktan geride kalmıştı ve bu zihniyet terkidir ki onların şevketini temin eylemişti. Sonra Oğuzlar, Sultan Sancar'ı serbest bıraktılarsa da, ihtiyar Hakan çok yaşamadı.

Sultan Sancar'dan boşalan hakanlığa önce Irak Selçukluları namzet görünmektedir. Çünkü Harzem-Şahlar, Kara-Hıtay baskısında idiler. Mâverâünnehir'in Müslüman olmıyan bir imparatorluğun idaresine geçişi, esasen Selçuklular'a büyük darbe vurmuştu. 1167'de Harzem-Şahlar, açıkça Irak Selçukluları ile hiçbir alâkaları olmadığını belirttiler. 25 mart 1194'te Irak Selçuklular'ı da tarih sahnesinden çekilince, Doğu Türk Hakanlığı, kesin şekilde Harzem-Şahlar'a kaldı. Bu tarihten itibaren Harzem-Şahlar, bir imparatorluk şeklinde fütuhata başladılar. 1211'de Kara-Hıtay imparatorluğunu yıkmaları ve Mâverâünnehir'i 60 yıl sonra tekrar Müslüman-Türk idaresine almaları, otoritelerini Asya ölçüsünde büyütmüş oldu.

Aral Gölü'nün güneyindeki Harzem ülkesinin tâbi hükümdarlarına eskiden beri «Harzem-Şah» denmiştir. Son Harzem-Şah hânedânının kurucusu Oğuzlar'ın Beğdili boyundan Garcalı Anuş-Tigit, Sultan Melik-Şâh'ın taşt-dârı olup Harzem umumî valiliğine tâyin edilmiş ve 1097'de ölmüştü. Sultan Berkyaruk, onun yerine oğlu Kutbu'd-Dünyâ ve'd-Din Ebu'l-Feth Muhammed'i Harzem'e vali tâyin etti ki, ilk «harzem-şah» unvanını alan budur. Muhammed Harzem-Şah, 1097'den 1128'e kadar 31 yıl, Selçuklular'ı umumî valisi olarak Harzem'i idare etti.

(34) HARZEM-ŞAHLAR ÇAĞINDA DOĞU TÜRK HAKANLIĞI (1220)

Yerine 2. Harzem-Şâh olarak oğlu Bahâeddin Ebu'l-Muzaffer Gazi Alâeddin Atsız geçti. 30 temmuz 1156'da ölünceye kadar 28 yıl, iç işlerinde muhtar bir Selçuklu umumî valisi olarak Harzem'in başında bulundu. Horasan'da Hâbûşân'da 59 yaşında felçten öldü. Şairdi. Kızkardeşi, Irak Selçuklu Sultanı Süleyman-Şâh ile evliydi. Diğer kardeşleri 1156 yıllarında öldürülen Yusuf, 1160 yıllarında ölen Yınal-Tigin, Ebû-Ali Hüseyin, Ebu'l-Feth Ali, İmâdeddin İlhan'dır. Mühim bir şahsiyet olan Atsız, Sultan Sancar'a sadık bir tâbî görünmeye çalışmakla beraber, Harzem-Şâhlar'ın müstakbel ikballerinin de temellerini atmaktan geri durmamıştır.

Atsız'ın yerine oğlu Tâcü'd-Dünyâ ve'd-Din Ebu'l-Feth İl-Arslan, 3. Harzem-Şâh olarak geçti. Sultan Sancar'ın ölümiyle müstakil oldu. Üstelik 1167 haziranında Horasan'da Nîşâpûr'a inerek «melik» sanını takındı. Harzem-Şâh olmadan 4 yıl, Selçukoğulları'nın vatanı olan Cend'de valilik eden İl-Arslan, 30 temmuz 1156'dan 19 mart 1172'ye kadar 15 yıl, 7 ay, 20 gün, tahtta kaldı. Gürgânc'da ölmüştür. Zevcesi Terken Hatun olup, 1174 temmuzunda Dihistân'da öldürülmüştür. Kardeşleri, 16 kasım 1138'de öldürülen Atlığ, Hıtay-Han ve Süleyman-Şâh'tır. Süleyman-Şâh'ın nüfuz kazanan ata-beyi Oğul Bey, 1156'da öldürülmüştür.

İl-Arslan'ın yerine oğlu Ebu'l-Muzaffer Muhammed Alâeddin Tekeş, 4. Harzem-Şâh olarak geçti. Tahta geçmeden 16 yıla yakın Cend valisi idi. Tek gözlü olan Tekeş Harzem-Şâh, Şehristân'da ölmüş, Gürgânc'a gömülmüştür. Saltanatı 19 mart 1172'den 4 temmuz 1200'e kadar 28 yıl, 3 ay, 16 gündür. Zevcesi İnanç Hatun'la 1193 eylûlünde evlenmiştir; bu Hatun, öldürülmüştür. 18 mayıs 1187'de evlendiği diğer zevcesi, Nîşâpûr beyi Ebû-Bekr Toğan-Şâh'ın dul zevcesi ve Nîşâpûr beyi olarak 16 nisan 1185'te babasının yerine geçen ve 1198'de ölen Sancar-Şâh'ın annesidir. 18 mayıs 1187'ye kadar 2 yıl, 1 ay, 2 gün Nîşâpûr'u idare eden bu Sancar-Şâh, Harzem-Şâh Tekeş'in yani üvey babasının dâmâdı oldu. Aynı tarihte öldürülen ata-beyi Mengli Bey'in büyük nüfuzu vardı. Fakat Tekeş'in en meşhur zevcesi, «Ismetu'd-Dünyâ ve'd-Dîn» sanını takınan Terken Hatun'dur ve imparatorlukta son derece nüfuz kazanmıştır. Bir çeşit Kösem Vâlide-Sultan'dır. Cenkşi Bey Bayatî'nin yani bir Oğuz beyinin kızıdır. Oğlu Muhammed Harzem-Şâh tahta geçince, vâlide-sultan olarak büyük nüfuz kazanmıştır. 1220 sonunda Cengiz tarafından esir edilmiş, 1233'te yani 13 yıl sonra Moğol cihan imparatorluğunun taht şehri Karakurum'da ölmüştür. 5 kardeşini, imparatorluğun en mühim makamlarına getirmiştir: Hâcib Emîr Emîneddin Melik Han, 15 temmuz 1208'den 1220'ye kadar merkezi Herât olan Doğu Horasan umumî valisi, Humâr Tigin 1221'e kadar merkezi Gürgânc olan Harzem umumî valisi, Emîr Ebû-Muhammed, 1221'e kadar Belh umumî valisi olmuşlardır. Diğer bir kardeşi Toğan Han'dır. Humâr Tigin, 1220 sonlarından 1221 mayısına kadar imparatorluk tahtına hak iddia etmeye dahi cüret eylemiştir. Yeğeni İnalcık Kayır Han, 1220'ye kadar Otrar valisi olmuş ve bu yılın sonunda Cengiz tarafından öldürtülmüştür. Harzem-Şâhlar ile Moğollar arasında harbe sebep olan ve Cengiz'in yüzlerce tacirini katledip mallarını yağmalıyan bu adamdır.

Sultan olunca «Alâeddin» adını alan Kutbeddin Alp-Uluğ Muhammed Harzem-Şâh, sülâlenin 5.'sidir (1210 eylûlünde «Sultan-Sancar» sanını takınmıştı). 3 yıl, 4 ay, 3 günlük bir velîahdlikten sonra tahta geçmiş, 4 temmuz 1200'den 1220 aralığına kadar 20 yıl, 5 ay saltanat sürmüştür. Büyük bir asker ve fütûhatçı olan babasının dehâsını tevârüs etmemiş, Cengiz karşısında âciz kalmıştır. Hazar'ın güneydoğusundaki Âbeskûn adasında terkedilmiş ve sefil bir halde ölmüştür. Şehzâdeliğinde 2 kerede 3 yıl, 11 ay, 3 gün Nîşâpûr (Horasan) umumî valiliği yapmıştır. Velîahdinin annesi, Nûh Pehlevân'ın kızkardeşidir. Halefi Celâleddin'in annesi ise Ay-Çiçek Hatun'dur.

Muhammed Harzem-Şâh'ın büyük kardeşi Nâsıreddin Melik-Şâh, babasından 3 yıl önce öldüğü için taht, Muhammed Harzem-Şâh'a açılmıştı. 25 yıl imparatorluk velîahdi (19.III.1172 — 2.III.1197), 14 yıl Cend valisi (1173-1187), 7 ay Merv valisi (XII.1193 — VII.1194), 9 yıl Nîşâpûr (Hora-

san) valisi (18.V.1187 — XII.1193 + VII.1192 — 2.III.1197) olmuştur. Bu velîahd-şehzâdenin oğulları Arslan-Şâh ile 1200'de tahta hak iddia eden Hindû Han'dır; Hindû Han'ın da 2 oğlu olmuştur.

Muhammed Harzem-Şâh'ın diğer kardeşleri şunlardır: 1196'da ölen ve 2 yıl (26.VI.1194 — 1196) Irâk-ı Acem (Reyy) umumî valisi olan Yûnus Han, 1195 yıllarında ölen Toğan-Doğdu (bunun oğlu Erboz Han, 1196'da Isfahân umumî valisi olmuştur, ata-beyi Emîr Yabgu Sipeh-sâlâr Sâmânî idi), 1215'te öldürülen Tâceddin Ali-Şâh, 1207-1215 arasında 8 yıl tahta hak iddia eden Ali-Şâh, 10 yıl Dihistân valisi (1173-1183), ilâveten 15 yıl da Curcân umumî valisi (1183-1208), 1 yıl Irâk-ı Acem (Isfahân) umumî valisi (1199-1200), 8 yıl da Horasan (Nîşâpûr) umumî valisi (1200-1208) olmuştur. Ağabeyine rakîp olarak dikilmiş, nihayet bertaraf edilmiştir.

Muhammed Harzem-Şâh'ın kızkardeşlerinden biri 1235 yıllarında 67 yaşlarında ölen Şâh Hâtun'dur. 1183'te Mâzenderân ispehbendi (1171-1205 = 34) Hüsâmeddevle Erdşîr ile evlenmiştir.

Muhammed Harzem-Şâh'ın yerine, 3. ve en kabiliyetli oğlu olup gerçek bir askerî dehâya mâlik bulunan, fakat siyaset adamı olarak muvaffakıyet gösteremiyen Celâleddin Harzem-Şâh geçmiştir. Moğollar'a karşı kazandığı zaferlerle İslâm âleminde XIX. asırda Nâmık Kemal tarafından tebcil edilecek derecede bir şöhret kazanmışsa da, atalarının ülkelerini Moğollar'a bırakmaya mecbur olmuş, İran ve Kafkasya'da saltanat sürmüştür. Türkiye hâkanı Büyük Alâeddin ile bozuşmak çılgınlığını gösterdikten sonra, katledilip tarih sahnesinden çekilmiş, onunla Harzem-Şâhlar da maziye karışmıştır. 6. Harzem-Şâh olan Celâleddin, 1220 aralığından 1231'e kadar 11 yıl saltanat sürmüştür. 1215-1220 arasında 5 yıldan fazla Gazne (bütün Afganistan) umumî valiliğinde bulunmuştur. Melik Kerber, naip olarak kendisine vekâlet etmiştir. Oğlu, 1221'de 7 yaşında iken İndüs kenarında Moğollar tarafından öldürülmüştür. Ağabeyleri Ebu'l-Muzaffer Sancar Kutbeddin Uzlag-Şâh (velîahd: 4.VII.1200 — XII.1220 = 20,5) ile Rükneddin Gur-Şançtı (Irâk-ı Acem umumî valisi: 1213-1220 = 7, atabeyi: Yığan Taysı) idi. Küçük kardeşleri Kirmân, Mekrân, Sicistân, Belûcistân umumî valisi (1211-1220 = 9) olan Gıyâseddin Pîr-Şâh ile Ak-Sultan, 1220 sonlarında Moğollar tarafından öldürülen 2 prens ve 1215 yıllarında doğan Kümâhî-Şâh adlı başka bir çocuktur. Kızkardeşleri Han-Sultan ve Terken-Sultan Hatunlar'dır. İlki önce 1211'de Karahanlılar'dan Sultan Osman Han'la, 1220'de de Cengiz'in büyük oğlu Cuci Han'la, ikincisi ise 1220'de Cengiz'in emîrlerinden Hâcib Dânişmend ile evlenmişlerdir.

Bu suretle Harzem-Şâhlar 134 yıl saltanat sürmüşlerdir (1097 - 1231). 1157'ye kadar mutlak şekilde Selçuklular'a tâbî olmuşlardır. Son 11 yıllarında ise Türkistan'dan İran'a atılmışlardır. Önce başkentleri Harzem'deki Gürgânc iken, 1212'den 1220 martına kadar 8 yıl Semerkand'a götürülmüştür (bu sırada Semerkand'ın nüfusu 600.000 idi). Harzem'den güneye, Horasan'a doğru yayılan Harzem-Şahlar, zamanla büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Sultan Alâeddin Tekeş, büyük fütuhatta bulunmuştur. 1167'de

kısmen Horasan'ı alan Harzem-Şahlar, 14 ekim 1182'de Buhârâ'yı (kesin şekilde ağustos 1207'de), 1183'te Curcân ve Mâzenderân'ı (sonuncusu himaye), 18 mayıs 1187'de Horasan'ın tamamını, 1192' de Reyy'i (Irâk-ı Acem), 1195'te Kirmân'ı (kesin şekilde 1211'de), 15 nisan 1204'te Herât'ı, 1206'da Belh, Cûzcân, Tohâristân, Sîstân, Sicistân ve himaye şeklinde Guur'u, 1211'de Ummân'ı (himaye), 1212'de Fergana, Şâs, Özkend'i, 1213'te Kazvin, Âzerbaycan, Arrân, Istahr ve himaye şeklinde Fars'ı, 1211'de Belûcistan ve Mekrân'ı, 1210'da Taberistân'ı ve fiilen Mâzenderân'ı, 1210 ekiminde Mâverâünnehr'i almışlardır. Daha 1207 eylûlünde Semerkand'ı himayelerine almışlar, 1212'de Karahanlılar'a son vermişlerdir. En geniş şeklini bulduğu anda, Moğol istilâsı imparatorluğu silip süpürmüştür. Eger Moğollar'a dayanabilseydi, Moğol imparatorluğu bir Uzak Doğu devleti şeklinden ileri gidemez, nihayet Deşt-i Kıpçak'ı alıp Doğu Avrupa'ya inebilir, fakat İslâm âlemine ve Türkiye' ye müdahale edemez, netice itibariyle Türkiye Selçukluğu hakanlığı da dağılmazdı. Bunu yapabilecek gücü de vardı. Fakat hükümdarın zayıf şahsiyeti ve iç bünyesindeki ihtilâf ve bozuklluluklar, buna mâni olmuştur.

1220'de Harzem-Şahlar, İran, Güney Kafkasya, Dağıstan, Umman, Afganistan ,Mâverâünnehir, Harzem, Balkaş ile Aral arası ülkeler, Üst-Yurt'a hâkimdiler (5.000.000 km² kadar). Halîfe'yi Selçuklular gibi himayeleri altına almak üzereydiler. Hattâ galiba hılâfeti Abbâsîler'den almak istemek gibi zararlı bir yol tutturmuşlardı ki, bu, İslâm âleminde krizlere sebep olmuştu. Selçukoğulları gibi büyük şahsiyetler yetiştiremiyen Harzem-Şahlar, bu suretle bir cihan siyaseti takip edebilmekten âciz kaldılar.

Moğollar 1220'de Harzem-Şahlar'ın asıl ülkelerini tamamen fethettiler ve son mukavemetleri de 1221'de kırdılar. 1220 yılının nisanında Selçuklular'ın anayurdu olan Cend, mayısında Zâve ve Hâbûşân, haziranda Âmul düştü. Semerkand, daha martta, Buhârâ ise 11 şubatta düşmüştü. Bundan sonra Moğollar, İran'a girdiler. Temmuzda Semmân'ı, ağustosta Reyy'i, eylülde Hemedân'ı, ekimde Erdebîl'i aldılar, yani Anadolu'ya iyice yaklaştılar. Gerçi Celâleddin Harzem-Şâh, Moğollar'ı İran'dan çıkardı. Fakat ancak İl-hanlı hâkimiyetini geciktirmiş oldu. 1220'de Benâket, yılın ikinci yarısında Hocend ve Otrar, nihayet 1221 mayısında ilk Harzem taht şehri Güngânc, Moğollar'ın eline geçti. Bütün Türkistan, Moğollar'a geçmiş oldu. Harzem-Şahlar'dan sonra Cengiz'in 2. oğlu Çağatay Han, Doğu Türk Hakanlığı tahtına geçti.

b. ÇAĞATAY ULUSU (1231 - 1370) (1227 - 1870)

1231'de Celâleddin Harzem-Şâh'ın ölümüyle Doğu Türkleri'nin hükümdarı mevkiine Çağatay Han yükseldi. 1227 ağustosunda Cengiz'in ölümünden beri Çağatay'a Doğu ve Batı Türkistan, Mâverâünnehir ve civarı düşmüştü. İlk asırlarda Almalık, sonradan Kâşgar, Çağataylılar'ın taht şehri olmuştur. 1370'te Doğu Türkleri'nin başına Timur geçince Çağatay'lılar, hakanlıktan düşmüş oldular. Fakat Çağatay Ulusu, 1870'e kadar Doğu Türkistan'da, Kâşgar'da devam etti. 1759'daki Çin hâkimiyeti Çağatay Ulusu'na büyük darbe olduysa da, Doğu Türkistan, zamanımıza kadar Çin hâkimiyetini atmak teşebbüslerinden vazgeçmedi ve birçok kereler de buna muvaffak oldu. Bu suretle Çağatay Ulusu, 1870'e kadar 643 yıl devam etti. XIV. asır başlarken Çağataylılar, dil bakımından Türk'leşmiş bulunuyorlardı. Arada bazı Müslüman hanlar geçmekle beraber Müslümanlık ancak 1326'da, yani İl-hanlılar'dan ve Altın-Ordu'dan hayli sonra devlet dini oldu. Onlar da Türkler'in mezhebi olan Hanefî mezhebini kabûl eylediler.

Cengiz ile Börte-Ucin'in 2. oğlu olan Çağatay, 1242 başlarında 15 yıla yakın bir saltanattan sonra öldü. Zevcesi Sevinç Terken, Müslüman idi ve Kirman Kara-Hıtay devletinin kurucusu olup 1235'te ölen Ebu'l-Fevâris Kutluğ-Sultan Barak Hâcib-Han'ın kızı idi. Çağatay'ın oğulları, 1221'de Bâmyân'da Harzem-Şâh'lar'la muharebede ölen Mötüken, Sarban, Peta ve 1247-1251 arasında 4 yıl han olan Yisü Mengü (Möngge) idi. Sarban'ın oğlu Nikpay 1271-1272'de 1 yıl, Peta'nın oğlu Algu da 1261-1266 arasında 5 yıl hanlık ettiler; bu sonuncusunun zevcesi Ergene Hatun, Algu'nun amcasının oğlu ve 2. Çağatay hanı olarak büyük-babası Çağatay'ın yerine geçen Kara-Hulâgû'dan dul kalıp 1261'de Algu ile evlenmişti. Hânedan, Mötügen'den yürümüştür. Kara-Hulâgû, Mötügen'in 3 oğlundan biridir (diğer ikisi 1251'de öldürülen Yisün-Tuva ile Böri'dir). Kara-Hulâgû (Moğolca aslı : Hülegü), 1242 başlarından 1247'ye kadar 5 yıl, bir de 1251'de birkaç ay han oldu. Müslüman olan oğlu Mubârek-Şâh da 1266 martından eylûlüne kadar 6 ay saltanat sürmüştür. Bunun annesi Ergene (Organa, aslı : Oragına) Hatun, 4. Çağatay imparatoriçesidir ve 1251'den 1261'e kadar oğlunun naibesi olarak 10 sene saltanat sürmüştür. Hânedan Kara-Hulâgû'dan değil, Yisün-Tuva'nın oğlu Barak'tan ve Böri'nin oğlu Kudamı'dan yürümüştür. Müslüman olan Barak Han, 4 yıl, 11 ay (IX. 1266 — 9.VIII.1271) tahtta kalmıştır (2 kardeşi daha vardı). Oğlu Düve, 24 yıl hanlık etmiştir (1282-1306). Kudami'nin oğulları Tuka-Timur (aslı : Toka-Temür) (1272-1282 = 10) ile Talıku (1308-1309 = 1) da han olmuşlardır. Tuka-Timur'un oğlu Evrek-Timur Han, onun oğlu Yasadur (Yasavur) Han, onun oğulları da Halil Han ile 1357'de öldürülen ve 3 yıl (1343-1346) saltanat süren Kazgan (Kazan) Han'dır.

Fakat asıl Çağatay Ulusu, Düve (Duva) Han'dan yürümüştür. Düve'nin 6 oğlu han olmuştur : 11. han Kuncuk (1306-1308 = 2), 13. han I. Kebek (1309 + 1318 — 1321 = 3, ölümü : 1326), I. İsen-Boğa (İl-Hoca) (14. han : 1309-1318 = 9, zevcesi Mengli/Benli Hanım'dır), 15. han İlçi-Keday (1321), 16. han Düve-Timur (1321-1322 = 1), 17. han Alâeddin Tarmaşırın (1322-1334 = 12). Bu sonuncusu kesin şekilde Müslüman olmuş (1326), 1326'da Gazne'yi almış, 1329'da Dehli yakınlarına kadar Hindistan seferi yapmış, öldürülünce yerine 18. han olan oğlu Sancar (1334) geçmiştir. Düve Han'ın oğullarından Kutlu-Timur Han'la oğlu Dâvûd Han, Müslüman olup Pencâb'a yerleşmişlerdir. Düve Han'ın diğer oğulları Abukan ve Surguoğul Hanlar'dır. Bu sonuncunun oğlu Bayan-Kulı, 24. han (1346-1347 = 1) olarak Kazgan Han'ın yerine geçmiştir. İlçi-Keday (İlçikdey) Han'ın oğlu Darcı Han ve bunun oğlu Kaabil-Şâh Han'dır. Kuncuk Han'ın oğlu Dulad Han, bunun oğlu 22. han (1340-1343=3) olan Muhammed Han, bunun oğlu da Âdil-Şâh Han'dır. I. Kebek Han'ın oğulları 19. han (1334-1335 = 1) (öldürülmesi : 1339) olan ve Hıristiyan'lığı kabûl eden Çenkşi Han ile 21. han olan İsen-Timur Han (1338-1340 = 2)'dır. Çenkşi Han'ın da 2 Hıristiyan oğlu vardır. İsen-Timur Han'ın oğlu Timur-Şâh Han, kızı da Kutluğ Hanım'dır ki Emîr Key-Husrev (b. Khıntâl b. Sudun b. Balgıylay b. Tumra Han) ile evlenmiş, bundan doğan ve Emîr İskender Han İlçikdey ile evlenen Bibi Fatma'nın kızı Kutluğ-Sultan ile Timur'un oğlu Ömer-Şeyh Mirza'nın oğlu Baykara Mirza evlenmiştir. İsen-Timur Han'ın zevcesi Nekâre Hatun Bibi-Tukhtı, Kutluğ Hanım'ın annesi ve Şeyh Şemseddin Muhammed Miskîn (b. Şeyh Abdulvâhid b. Hâce Abdulhâdî... b. Hâce Abdullah Ensârî)'in kızıdır. Hânedan, I. İsen-Boğa Han'dan yürümüştür. Bunun oğlu 25. han (1347-1362 = 15) olan ve 32 yaşında ölen Tuğluk-Timur Han'dır. Zevcesi 1362'de 33 yaşlarında ölen Satılmış Hatun'un çocuğu olmamıştır. Tuğluk-Timur Han'ın yerine oğulları İlyas-Hoca (1362-1389 = 27) ile Hızır-Hoca (1389-1399 = 10) han olmuşlarsa da, artık Timur tahta geçtiği için, imparator sayılmazlar. İlyas-Hoca Han, 1370'te bu sıfatını fiilen kaybetmiştir. Hânedan Hızır-Hoca Han'dan yürümüştür (Cengiz'in 8. batından torunu ve 27. Çağatay hanı).

Timur'un kukla han olarak tahta çıkardığı Siyurgatmış (aslı : Süyargutmış) Han (1370-1388 = 18) ile oğlu Sultan-Mahmud Han (1388-1403 = 15), Çağatay Ulusu'ndan değil, Cengiz'in 3. oğlu Ögedey soyundandır (Siyurgatmış b. Dânişmendce b. Kaydu b. Çapar b. Nor Kaşı b. Ögedey). Sultan-Mahmud Han, Timur'un safında Ankara meydan muharebesinde bulunmuş ve Anadolu'yu yağmalamıştır. Bunun kızkardeşi Urun-Sultan Hanım'la Timur'un oğlu Mîrânşâh Mirzâ evlenmiştir.

Çağatay Ulusu'nun tarihinin devamı daha aşağıda verilecektir.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA : Sultan Melik-Şâh ve çağı üzerinde monografi : İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melik-Şâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu,* Istanbul, 1953, Istanbul Üniversitesi nş. (bu çağ üzerinde bütün bibliyografya burada verilmiştir) ; aynı müellifin *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Melikşâh* maddesi. — Sultan Sancar ve çağı üzerinde monografi : Mehmed Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (1117-1157), T.T.K. nş., Ankara, 1954 (bu çağ üzerinde bütün bibliyografya

da burada verilmiştir). — Sultan Berkyaruk ve Sultan Tapar üzerinde henüz böyle müstakil monografler yazılmamıştır. — Harzem-Şâhlar üzerinde müstakil monografi : İbrahim Kafesoğlu, *Harzem-Şâhlar Tarihi,* T.T.K. nş., Ankara, 1956 (bütün bibliyografya burada verilmiştir); bir de M. F. Köprülü, *Hârizmşâhlar, İslâm Ansiklopedisi,* V-I, İstanbul, 1950, s. 265-96; M. A. Köymen, *Oğuz İsyanı, Ankara Dil ve T. - C. Fakültesi Dergisi,* V-2, Ankara 1947; Barthold, İngilizce tercemesi H. A. R. Gibb, *Turkestan down the Mongol Invasion,* ilk tab'ı : Londra, 1928; H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselguqen und Horazmşahs (1038-1231),* Wiesbaden, 1964; Ann K. S. Lampton, *Saljuk and Mongol Periods, The Cambridge History of Iran,* V, 1968, 203-82; aynı yazar, *The Administration of Sanjar's Empire as illustrated the 'Atabat al-Kataba, BSOAS,* XX, 1957, 367-88. — İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi,* Istanbul, 1972.

IX

SELÇUKLU DEVLETLERİ ve ATABEYLİKLERİ

1. IRAK SELÇUKLULARI (1117 - 1194)

Irak Selçuklu sultanlığı 18 nisan 1118'de Sultan Mehmed Tapar'ın ölümü üzerine kuruldu. 25 mart 1194'te son buldu. Hayatı 76 yıldır. Bu müddet içinde 9 sultan geçmiştir. İlk sultan, Mehmed Tapar'ın büyük oğlu Sultan Mahmud, sonra bunun büyük oğlu Sultan Dâvûd, sonra Sultan Mahmud'un kardeşi I. Sultan Tuğrul, sonra bunun kardeşi Sultan Mes'ud, sonra Sultan Dâvûd'un kardeşi Sultan Melik-Şâh, sonra bunun kardeşi Sultan Mehmed, sonra Sultan Tapar'ın oğullarından Sultan Süleyman-Şâh, sonra I. Tuğrul'un oğlu Sultan Arslan-Şâh ve nihayet bunun oğlu II. Sultan Tuğrul, tahta geçmişlerdir. Mehmed Tapar'ın diğer oğulları Melik Ahmed, Melik Dâvûd, Melik Selçuk-Şâh, Melik Çağrı, Melik Kılıç-Arslan, Melik Selçuk-Şâh'ın oğlu Melik Melik-Şâh, Sultan Mes'ud'un oğlu Melik-Şâh, Sultan Süleyman-Şâh'ın oğlu Melik Sancar, Sultan Mahmûd'un küçük oğulları Melik Çağrı-Şâh, Melik Alp-Arslan, Melik Ferruhzâd, Sultan Melik-Şâh'ın oğlu Melik Mahmud, Sultan Mehmed'in oğlu Melik Dâvûd, I. Tuğrul'un küçük oğlu Melik Alp-Arslan, II. Tuğrul'un oğulları da Melik Melik-Şâh, Melik Berkyaruk, Melik Mes'ud, Melik Alp-Arslan ve Alp-Melik'tir.

1157'ye kadar Sultan Sancar'a tâbî olan Irak Selçukluları onun ölümüyle müstakil olmuş, hattâ Büyük Selçuklular'a halef olmak iddiasında bulunmuşlardır. Önceki ülkelerini daha sonraları muhafaza edememişler, son sultanlar, ata-beyleri olan İldenizliler'in tahakkümüne düşmüşlerdir. Harzem-Şahlar, Irak Selçukluları'nın ve İldenizliler'in yerine geçmişlerdir. Taht şehirleri Hemedân idi.

2. SURİYE SELÇUKLULARI (1094 - 1117)

Suriye Selçuklu sultanlığı, 1078'den 1114'e kadar 36 yıl devam etmiştir. Sultan Tutuş, Sultan Alp-Arslan'ın oğlu ve Sultan Melik-Şah'ın kardeşidir. Ondan sonra oğulları Sultan Rıdvan ile Sultan Dukak ve Sultan Rıdvân'ın oğlu Sultan Alp-Arslan tahta geçmişlerdir. Taht şehirleri Şam idi. Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan'a hâkim olmuşlardır. Bunlar da Büyük Selçuklular'a tâbî idi. Yerlerine Selçuklu ata-beylerinden Böriler geçmiştir.

Sultan Tutuş'un diğer oğulları Melik Ebû-Tâlib, Melik Behrâm, Melik Bektaş, Sultan Dukak'ın oğlu Melik Tutuş, Sultan Rıdvân'ın Sultan Alp-Arslan'dan başka oğulları da Melik Sultan-Şâh, Melik Melik-Şâh ve Melik Mubârek-Şâh'tır.

3. KİRMAN SELÇUKLULARI (1041 - 1187)

1041'den 1187'ye kadar 146 yıl devam etmiştir. 12 sultan geçmiştir. Taht şehirleri Kirman olup, İran'ın güneyine hâkim olmuşlardır. Sultan Sancar'la mücadele edip İran'a inen Oğuzlar tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Devlet 1157'ye kadar Büyük Selçuklular'a, sonra Irak Selçukluları'na ve Harzem-Şahlar'a tâbî olmuştur. Kurucusu Kara-Arslan Kavurt, Sultan Alp-Arslan'ın ağabeyi ve Sultan Melik-Şâh'ın amcasıdır. Alp-Arslan ölünce kardeşiden boşalan Büyük Türk Hakanlığı tahtı için mücadele etmiş, fakat yenilerek öldürülmüştür. Yerine oğulları Sultan Kirman-Şah, Sultan Sultan-Şah, I. Sultan Turan-Şah, sonra onun oğlu Sultan Îrân-Şâh, Sultan Kirmân-Şâh'ın oğlu I. Sultân Arslan-Şâh, onun oğlu Sultan Melik-Şah, onun oğlu Sultan Tuğrul-Şah, onun oğulları Sultan Behrâm-Şah, II. Sultan Arslan-Şah ve II. Sultan Turan-Şah ile Sultan Behrâm-Şah'ın oğlu Sultan Mehmed-Şah geçmişlerdir (bu Selçuklu hükümdarlarının listesi, Selçuklular bahsinde verilmiştir).

Kavurt Bey'in diğer oğulları Melik Hüseyin, Melik Ahmed, Melik Ömer, Melik Şehenşâh, Melik Merdân-Şâh, Melik Emîr-Şâh, Melik Nûh, Sultan İran-Şâh'ın oğlu Mubârek-Şâh, Sultan Kirmân-Şâh'ın küçük oğlu Melik Kavurt, I. Sultan Arslan-Şâh'ın diğer oğulları Melik Türkân-Şâh, Melik Selçuk-Şâh, Melik Kirmân-Şâh, Sultan Melik-Şâh'ın diğer oğulları Melik Mahmud-Şâh, Melik Melik-Şâh ve bu sonuncunun oğlu Melik Mes'ud, Sultan Tuğrul-Şâh'ın küçük oğlu Melik Türkân-Şâh, II. Sultan Arslan-Şâh'ın oğlu da Melik Yülük-Arslan'dır.

4. ATA - BEYLİKLER

a. ÂZERBAYCAN ATA - BEYLERİ : İL - DENİZLİLER (1146 - 1225)

Irak Selçukluları'nın ata-beyleri olan İl-denizliler, 1146'dan 1225'e kadar 79 yıl hüküm sürmüşlerdir. 1187'ye kadar Irak Selçukluları'na, sonra Harzem-Şahlar'a tâbî olmuşlardır. «Âzerbaycan Ata-beyleri» de denen ve bir ara Güney Kafkasya, Dağıstan, Batı

İran'a hâkim olan İldenizliler'in ilki Şemseddin İl-deniz'dir. Kıpçak Türk'üdür. Yerine oğulları Mehmed Pehlevân-ı Cihân ve Kızıl-Arslan Osman, sonra ilkinin oğulları Nusreteddin Ebû-Bekr ile Muzaffereddin Özbek geçmişlerdir. Bu sonuncuların bir kardeşi de Kutluğ-İnanç'tır. Harzem-Şahlar, İl-denizliler'i sonunda tamamen ortadan kaldırmışlardır.

ÂZERBAYCAN ATA-BEYLERİ
(İl-denizliler) (1146 — 1225 = 79)

1. *Şemseddin İl-deniz* (1146-1172 = 26)
2. *Mehmed Pehlevân-ı Cihân* (1172-1186 = 14)
3. *Kızıl-Arslan Osman* (1186-1191 = 5)
4. *Nusreteddin Ebû-Bekr* (1191-1210 = 19)
5. *Muzaffereddin Özbek* (1210-1225 = 15)

b. MUSUL ATA - BEYLERİ : ZENGÎLER (1127 - 1233) ve LÛLÛ HÂNEDÂNI (1233 - 1262)

A. Musul Şubesi (1127 - 1262)

«Ata-bey», Selçuklu şehzadelerinin askerî hocalarına verilen addır. Selçuklu şehzadeleri, tahsil çağına başlayınca merkezde bırakılmazlar, bir vilâyete vali olarak gönderilirlerdi. Gerçekte vilâyeti şehzade (melik) namına idare eden kumandana «ata-bey» denirdi. Ata-bey, aynı zamanda şehzadenin talim, terbiyesine, hocalarının seçilmesine, hasılı her şeyine karışırdı. Şehzade büyütüldükten sonra bile ata-beyi, ikinci bir baba yerine kaim olur ve hürmet görürdü (kelimenin mânâsı da bunu gösterir). Ata-beyler daima askerî sınıftan seçilirdi. Zira şehzadelerin askerî eğitim görmesi şarttı. Ata-beylik makamı, babadan oğula da geçerdi. Birçok mansıplar bu şekilde babadan oğula veya yakın akrabaya geçtiği için, bunda fevkalâde bir hal yoktur. İşte bu suretle çok nüfuz kazanan bazı ata-bey aileleri hânedân kurmuşlar ve Selçuklular'a tâbî olarak saltanat sürmüşlerdir. Irak Selçukluları'nın ata-beyleri olan İl-denizliler'i yukarıda gördük. Şimdi de Ata-beylerin en meşhuru olan Zengîler'i göreceğiz.

İmâdeddin Zengî ile oğlu Nûreddin Zengî'nin deha sahibi büyük asker ve devlet adamı olmaları, Haçlılar'a karşı İslâm ordusunun başkumandanları bulunmaları, İslâm âlemini ve dinini savunmaları, zaferler kazanmaları, Salâhaddin Eyyûbî gibi müstesnâ bir şahsiyeti yetiştirmeleri, Zengîler'e Ortaçağ tarihinde mühim bir yer verdirmiştir.

Başkentleri Musul olduğu için, Zengîler'e «Musul Ata-beyleri» de denir. 1127'den 1233'e kadar devam etmişlerdir. 1233'ten 1262'ye kadar da Zengîler'in yetiştirdiği Lûlû hânedânı saltanat sürmüştür. Bu suretle Musul Ata-beyliği, 135 yıl sürmüştür. Önce Büyük Selçuklular'a, sonra nazarî şekilde Irak Selçukluları'na tâbî olmuştur. Bundan sonra Harzem-Şâhlar'ın tesiri bu devlete kadar uzanmakla beraber, Ata-beylik hukukan da müstakil vazıyette kaldı. Fakat hemen Eyyûbî'ler'in ve ondan sonra (1250) Memlûkler'in nüfuz ve idaresine düştü. 1146'ya kadar Haleb de devlete dâhilken, bu tarihte ayrı bir şube hâlinde ayrılmıştır.

Musul ve Haleb ata-beyi İmâdeddin Zengî, Sultan Melik-Şâh'ın Haleb (Kuzey Suriye) umumî valisi (1087 - 1094 = 7) Kasîmuddevle Aksungur Bey'in, o da Oğuzlar'ın Avşar boyu beylerinden Alturgan Bey'in oğludur. Aksungur Bey, 1094'te öldürülmüştür. Oğlu İmâdeddin Zengî, 1127'de Haleb ve Musul ata-beyi olmuştur. Yerine Musul ata-beyi olarak oğulları Seyfeddin I. Gazi ile Kutbeddin Mevdûd geçmiştir. Öldürülen İmâdeddin'in diğer ve en meşhur oğlu Nûreddin, Haleb şubesini ayırmıştır. I. Gazi, 42 yaşında ölmüş ve Musul'da el-Atîka Medresesi'ne gömülmüştür. Kızkardeşi, Şam atabeyi Şihâbeddin Mahmud'la evlenmiştir. Mevdûd'dan sonra yerine oğulları II. Gazi ile I. Mes'ud, sonra I. Mes'ud'un oğlu I. Arslan-Şâh, onun oğlu II. Mes'ud, onun oğulları II. Arslan-Şâh'la Nâsıreddin Mahmud, tahta geçmişlerdir.

Son Zengî ata-beyinin vezîri (başbakanı) olan Bedreddin Lûlû, onun yerine ata-bey olmuştur. Lûlû'nun oğulları Rükneddin İsmail, Mücâhid İshak ve Muzaffer Ali, onu takip etmişlerse de, İshak, Cezîret-İbni-Ömer'de (şimdiki Cizre), Ali ise Sincâr'da saltanat sürmüşler, Musul'u kaybetmişlerdir. Nihayet İl-hanlılar, Musul atabeyliğini ortadan kaldırmışlardır.

B. Haleb Şubesi (1146 - 1183)

37 yıl devam eden bu şubenin kurucusu İmâdeddin Zengî'nin oğullarından Nûreddin Mahmud Zengî olup, Ortaçağ İslâm ve Türk tarihinin parlak simalarındandır. Haçlılar'la pek başarılı savaşmış, Salâhaddin Eyyûbî'yi yetiştirmiş, onu Mısır'a göndererek Selçuklular'ın hayali olan Fâtımî halîfeliğinin yıkılmasını sağlamıştır. 56 yaşında ölünce yerine önce Saltukoğulları'nın dâmâdı olan oğlu İsmail, sonra da hem dâmâdı, hem de yeğeni olan İmâdeddin Zengî geçmiş, 1183'te Eyyûbîler, Haleb ata-beyliğine son vermişlerdir.

C. Sincâr Şubesi (1170 - 1220)

Kutbeddin Mevdûd Zengî'nin oğlu olan İmâdeddin Zengî, Haleb'i kaybettikten sonra eski merkezi olan Sincâr'a çekilmiş ve orada bir prenslik kurmuştur. Yerine oğlu Mehmed ve bunun oğulları İmâdeddin ile Celâleddin Mahmud geçmişlerdir. Tam yarım asır süren bu şubeye, Meyyâfâkıyn Eyyûbî melikliği tarafından son verilmiştir.

D. Cezîret - İbni - Ömer Şubesi (1170 - 1227)

Bu Zengî prensliği 57 yıl sürmüş ve Eyyûbîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Şubenin kurucusu II. Gazi'nin oğlu Sancar - Şâh'tır. Yerine oğulları Mahmud ile Mevdûd geçmiştir.

ZENGÎLER (1127 — 1233 = 106) VE
LÛLÛLAR (1233 — 1262 = 29)

A. *Musl Şubesi (1127-1262 = 135) :*
1. *Aksunguroğlu Ata-bey İmâdeddin Zengî* (1127 — 15.IX 1146 = 19)
2. *Seyfeddin I. Gazi* (15.IX.1146 — 1149 = 3)
3. *Kutbeddin Mevdûd* (1149-1170 = 21)
4. *Seyfeddin II. Gazi* (1170-1180 = 10)
5. *İzzeddin I. Mes'ud* (1180-1193 = 13)
6. *Nûreddin I. Arslan-Şâh* (1193-1211 = 18)
7. *İzzeddin II. Mes'ud* (1211-1218 = 7)
8. *Nûreddin II. Arslan-Şâh* (1218-1219 = 1)
9. *Nâsıreddin Mahmud Zengî* (1219-1233 = 14)
10. *Bedreddin Lûlû* (1233-1259 = 26)
11. *Melikü's-Sâlih Rükneddin İsmail* (1259-1261 = 2)
12. *Melikü'l-Mucâhid İshak* (1261-1262 = 1) (Cizre'de)
13. *Melikü'l-Muzaffer Ali* (1262) (Sincâr'da)

B. *Haleb Şubesi (1146-1183 = 37) :*
1. *Ata-bey Nûreddin Mahmud Zengî* (15.IX.1146 — 15.V.1174 = 27, 8, 0)
2. *Melikü's-Sâlih İsmail* (1174-1181 = 7)
3. *İmâdeddin Zengî* (1181-1183 = 2)

C. *Sincâr Şubesi (1170-1220 = 50) :*
1. *İmâdeddin Zengî* (1170-1197 = 27)
2. *Kutbeddin Mehmed* (1197-1219 = 22)
3. *İmâdeddin Şâh-Nişân* (1219)
4. *Celâleddin Mahmud Ömer* (1219-1220 = 1)

D. *Cezîret-İbni-Ömer Şubesi (1170-1227 = 57) :*
1. *Muizzeddin Sancar-Şâh* (1170-1208 = 38)
2. *Muizzeddin Mahmud* (1208-1221 = 13)
3. *Kutbeddin Mevdûd* (1221-1227 = 6)

c. ŞAM ATA - BEYLERİ : BÖRİLER (1109 - 1154)

Şam'da (Suriye) 43 yıl saltanat süren Böriler, Suriye Selçukluları'nın yerine geçmişler, Zengîler tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Hânedânın kurucusu Tuğ-Tigin, tahta geçmeden önce 6 yıl Şam Selçukluları'nın ata-beyi idi. Yerine geçen oğlu Böri, 1110'dan yani 18 yıldan beri Baalbek valisi olup İsmâîlîler tarafından öldürülmüştür. Onun yerine oğlu Mehmed geçmiştir. Bu da 1128'den 1132'ye kadar Baalbek valisi idi. (bu şehir, 1136'da da Zengîler'e geçti). Yerine oğlu Abak tahta çıktı ve önce vezîri Onur'un niyabeti altında saltanat sürdü. 1154'te Zengîler, Şam'ı aldılar. Abak, önce Humus'a, sonra Bâlis'e çekildi. Amcaları 1132'de öldürülen Şemsu'l-Mülûk İsmail'le 1134'te öldürülen ve Zengîler'in dâmâdı olan Şihâbeddin Mahmud ve Sevinç Beyler'dir.

ŞAM ATA-BEYLERİ (Böriler) (1109 — 1154 = 45)

1. *Seyfu'l-İslâm Zahîreddin Tuğ-Tigin* (1109-1128 = 19)
2. *Tâcu'l-Mülûk Böri* (1128-1132 = 4)
3. *Cemâleddin Mehmed* (1132-1139 = 7)
4. *Mucîreddin Abak* (1139-1154 = 15)

d. ERBİL ATA - BEYLERİ : BEĞ - TİGİNLİLER (1144 - 1233)

Musul, Erbil, Şehrizor, Hakkâri, Harrân, Sincâr, Tekrît civarında yani Kuzey Irak ile Güneydoğu Anadolu ucunda saltanat süren bir Türk krallığı da Erbil ata-beyliğidir. 1144'ten 1233'e kadar sürmüş, Abbâsîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. 1168-1190'da taht şehirleri Anadolu'daki Harrân iken, sonra tekrar Erbil'e götürülmüştür. İlk ata-bey olan Ali Küçük, Selçuklu kumandanlarından Beğ-Tigin Bey'in oğludur. Yerine önce küçük oğlu, onun 30 yaşlarında ölümü üzerine de ağabeyi (Ali Küçük'ün büyük oğlu) geçmiş, parlak bir hükümdar olan bu sonuncu ata-bey 1183'te Urfa'yı da almış ve Salâhaddin Eyyûbî'nin kızkardeşi ile evlenmiştir. Tam 65 yıl tahtta kalmıştır.

ERBİL ATA-BEYLERİ (Beğ-Tiginliler) (1144 — 1233 = 89)

1. *Beğ-Tiginoğlu Ata-bey Zeynüddin Ali Küçük (Kûçek)* (1144-1168 = 24)
2. *Zeyneddin Yusuf* (1168)
3. *Muzaffereddin Gök-Böri* (1168-1233 = 65)

e. FARS ATA - BEYLERİ : SALGURLULAR (1147 - 1287)

Fars ata-beyleri, İran'ın Fars eyâletinde merkezi Şîrâz olmak üzere 1147'den 1287'ye kadar 140 yıl saltanat sürmüşlerdir. Bu Türk krallığı tarihi boyunca Büyük Selçuklular'a, Irak Selçukluları'na, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'a ve İl-hanlılar'a tâbî olmuş, nihayet İl-hanlılar tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır. Zaman zaman Fars'tan da taşmışlar,hattâ Basra Körfezi'nin karşı tarafında Bahreyn Adaları ile Katıyf'de hâkimiyet kurmuşlardır. İlk ata-bey olan Sungur, Oğuzlar'ın Salur (Salgur) boyundan Mevdûd Salgurî Bey'in oğludur (Mevdûd'un babası Boz-aba, onun babası Salgur, onun babası da Ak-Sungur'dur). Yerine kardeşi Zengî, sonra bunun oğlu Tekle, sonra Sungur'un oğlu Tuğrul, sonra Zengî'nin diğer oğlu I. Sâd, sonra bunun oğlu Ebû-Bekr, sonra bunun oğlu II. Sâd, sonra bunun oğlu Mehmed, sonra Zengî'nin küçük oğlu Salgur-Şâh'ın oğulları Mehmed-Şâh (1264'te öldürtülmüştür) ve Selçuk-Şâh, nihayet II. Sâd'ın kızı Abış Hatun, saltanat sürmüşlerdir. Abış Hatun, Hulâgû'nun oğullarından Mengü-Timur ile evli idi. Ebû-Bekr'in kızkardeşini de Celâleddin Harzem - Şâh almıştır (1224). Sâ'dî, *Gülistân*'ını Ebû-Bekr adına yazarak bu hükümdarın ismini ölümsüz kılmıştır.

FARS ATA-BEYLERİ (Salgurlular) (1147-1287 = 140)

1. *Salguroğlu Ata-bey Muzaffereddin Sungur* (1147-1161 = 14)
2. *Muzaffereddin Zengî* (1161-1175 = 14)
3. *Muzaffereddin Tekle* (1175-1194 = 19)
4. *Muzaffereddin Tuğrul* (1194-1203 = 9)
5. *Ebû-Şucâ Muzaffereddin I. Sâd* (1203 — 20.V.1226 = 23)
6. *Muzaffereddin Kutluğ-Han Ebû-Bekr* (20.V.1226 — 18.V.1260 = 33, 11, 29)
7. *Muzaffereddin II. Sâd* (18.V.1260 — 1260)
8. *Muzaffereddin Mehmed* (1260-1262 = 2)
9. *Muzaffereddin Mehmed-Şâh* (X.1262 — 17.VII.1263 = 0,9)
10. *Muzaffereddin Selçuk-Şâh* (17.VII.1263 — XII.1264 = 1,5)
11. *Abış Hatun* (XII.1264 — 1287 = 23)

f. KİRMAN KARA - HITAYLARI : KUTLUĞ - HANLAR (1222 - 1303)

Türk'leşmiş bir Moğol krallığıdır. 1222'den 1303'e kadar 81 yıl devam etmiştir. Harzem-Şâhlar'ı, Moğollar'ı, İl-hânlılar'ı metbû tanımıştır. Başkenti Kirmân'dır. Kirmân eyaletine (Güneydoğu İran) hâkimdi. Kirmân Selçukluları'na halef olmuştur. Muzafferîler tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Devletin kurucusu Barak Hâ-

cib, Harzem-Şâhlar, Kara-Hitay imparatorluğunu yıkınca Mâverâünnehir'den Kirmân'a gelmiş Türk'leşmiş bir Moğol beyidir. Hazem-Şâhlar'ın dâmâdı idi. Yerine oğlu Rükneddin, sonra kardeşi Tinkû Bey'in oğlu Muhammed, bunun zevcesi Kutluğ Hatun, oğulları Siyurgatmış ve Safveteddin Hatun (ki İl-han Abaka ile evli idi), bunların kardeşi Haccâc Sultan'ın oğlu Mahmud-Şâh, Siyurgatmış'ın (aslı: Süyurgutmış) oğlu Şâh-i Cihân, saltanat sürmüşlerdir. Bu sonuncunun kızkardeşi Şâh-i Âlem Hatun, Baydu İl-han'ın zevcesi idi; kızı da Muhammed Mubârizeddin'le evlenmişti ki, 1 mart 1314'ten 25 ağustos 1358'e kadar Kirmân valisi olmuş, 1364 ocağında öldürülmüştür; Muzafferîler, bu evlenmeden inmişlerdir.

KİRMÂN KARA-HITAYLARI (Kutluğ-Hanlar) (1222 — 1303 = 81)

1. *Barak Hâcib Han* (1222 — 5.IX.1235 = 13)
2. *Rükneddin Huccetu'l-Hakk Han* (5.IX.1235 — 1252 = 17)
3. *Kutbeddin Muhammed Han* (1252-1257 = 5)
4. *Kutluğ Hatun* (1257-1282 = 25)
5. *Celâleddin Siyurgatmış Han* (1282-1293 = 11)
6. *Safveteddin Pâdşâh-Hatun* (1293-1295 = 2)
7. *Celâleddin Mahmud-Şâh Han* (1295-1301 = 6)
8. *Kutbeddin Şâh-i Cihân Han* (1301-1303 = 2)

g. ŞIRVAN - ŞAHLAR (1155 - 1551)

Daha Selçuk Hakanlığı'nın parçaları üzerinde kurulmuş birçok Türk, Türkleşmiş İran vs. devleti varsa da bunların umumî Türk tarihi bakımından ehemmiyetleri olmadığı için, son olarak Şirvan-Şâhlar'ın zikri ile iktifa edilecektir Şirvan-Şâhlar, 1155 yıllarından 1551'e kadar —1538 - 1548 arasındaki 10 yıllık Safevî işgali haricinde— takriben 386 yıl devam etmiş, Türk'leşmiş bir İran hânedânıdır. Başkentleri önce Şamahı, 1382'den sonra Derbend idi. Bütün hükümdarlarına «Şirvan-Şâh» denmiştir. Irak Selçukluları'na, İl-denizliler'e, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'a, İl - hanlılar'a, Celâyirliler'e (aslı: Calayırlılar), Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, Safevîler'e, 1548 - 1551 arasında 3 yıl da Osmanlılar'a tâbî olmuşlardır. Kuzey Âzerbaycan, Ermenistan, Dağıstan, Arrân ve Şirvan (Şirwân), saltanat sahaları olmuş, sonradan küçülmüşlerdir. Yani Hazar'ın batı kıyılarına hâkim olmuşlardır. İlk Şirvan-Şâh hânedânı Abbâsîler'e tâbî bir Arab ailesi idi; 799'dan 1097'ye kadar 298 yıl devam etmiş, Gürcüler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Burada bahis mevzuu olan II. Şirvan - Şâh hânedânı, bunların batışından takriben 58 yıl sonradır.

İlk Şirvan-Şâh olan Minûcihr, Kisrâ'nın oğludur. 8. Şirvan - Şah olan Hûşeng'e kadar babadan oğula geçmiştir. 1382'de hânedânın «Derbendîye» denen dalı tahta geçmiştir. Bu dalın ilk hükümdarı I. Şeyh-İbrahim, II. Ferah-Zâd'ın küçük oğlu Sultan - Muhammed'in oğlu, yani Hûşeng'in ikinci derecede amcasıdır (babasının amca oğlu). I. Şeyh-İbrahim'den sonra oğlu I. Sultan-Halil, diğer oğlu Halîlullah'ın oğlu Ferruh-Yesâr, bunun 3 oğlu Bayram-Beg, Gazi Beg ve II. Şeyh-İbrahim, Gazi Beg'in oğlu Sultan - Mahmud, II. Şeyh-İbrahim'in oğlu II. Sultan-Halil, bunu kardeşi Sultan Ferah'ın oğlu Ebû-Bekr Mirza, Şirvan-Şâh olmuşlardır. Osmanlılar'ın Şirvan beylerbeyisi olan son veliaht Ebû-Bekr Paşa, 40 yaşlarında iken 1579'da bu makama getirilmiştir.

ŞİRVAN-ŞÂHLAR (1155? — 1551 = 386?)

1. *Ebu'l-Muzaffer Minûcihr Şirvan-Şâh* (1155?-1205 = 50?)
2. *I. Ferah-zâd* (1205-1233 = 28)
3. *Kethtâsb* (1233-1261 = 28)
4. *Ferâmurz* (1261-1289 = 28)
5. *II. Ferah-zâd* (1289-1317 = 28)
6. *Key-Kubâd* (1317-1346 = 29)
7. *Kâvûs* (1346-1372 = 26)
8. *Hûşeng* (1372-1382 = 10)
9. *I. Şeyh-İbrahim* (1382-1418 = 36)
10. *I. Sultan-Halil* (1418-1462 = 44)
11. *Ferruh-Yesâr* (1462-1500 = 38)
12. *Bayrâm-Beg* (1500-1501 = 1)
13. *Gazi-Beg* (1501-1502 = 1)
14. *Sultan-Mahmud* (1502)
15. *II. Şeyh İbrahim* (1502-1524 = 22)
16. *II. Sultan-Halil* (1524-1535 = 11)
17. *Şâhruh* (1535-1538 = 3)
18. *Burhân-Ali-Sultan* (1548-1551 = 3)
19. *Ebû-Bekr Mirza/Paşa*

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA : Irak Selçukluları'nın kaynakları Mehmed Altay Köymen'in Sultan Sancar'a ait monografisinde gösterilmiştir. — Ali Sevim, *Suriye Selçukluları*, T.T.K., Ankara, 1965. — Kirman Selçukluları'nın kaynakları için : İ. Kafesoğlu, *Kavurd, İslâm Ans.*, VI, 456-9. — İl-denizliler için : Mirza Bala, *İl-Deniz, İslâm Ans.*, V-II, 961-9. — Zengîler, Beğtiginliler, Böriler için Haçlı Seferleri ile alâkadar bahislerde gösterilen eserler ve : N. Elisséef, *Nurad-Din, Un Grand Prince Musulman de Syrie*, 3 c., Şam, 1967. — Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri : Salgurlular*, Istanbul, 1975. — Diğerleri ve umumiyetle hepsi için *İslâm Ansiklopedisi*'nin muhtelif alâkalı maddelerinde, *Düwel-i İslâmîye* ile Zambauer'in eserindeki alâkalı bahislerde toplu malûmat ve bibliyografya mevcuttur.

X

DOĞU TÜRK HÂKANLIĞI : TİMUROĞULLARİ (1370 - 1512)

Kutbuddin Timur Gürkân (Küregen) Sâhib - Kırân-ı Â'zam Cennet - Mekân (1336 - 1405)

Büyük Timur, Türkistan'da Keş nehri yakınlarında Hoca Ilgar mevkıinde 9 nisan 1336 günü doğmuştur. Barlas oymağı beyi iken 1360'da ölen Taragay (Turgay) Barlas'ın Tekine Ağa'dan olan oğludur. Babasından bir yıl sonra 1361'de amcası Emîr Hacı Barlas Bey'in öldürülmesi üzerine, 25 yaşında bir Türk asılzadesi olarak ortada kalmış ve bütün ıkbalini tek başına şahsî dehası ile hazırlamıştır. 4 kız ve 5 erkek kardeşi daha var idiyse de, bunların Timur'un yükselişinde hiçbir rolleri olmamıştır. Timur, atası olduğunu iddia ettiği Cengiz ve 5. kuşaktan torunu Bâbur gibi pek güç şartlar altında yetişmiş, her zorluk karşısında biraz daha karakter metâneti kazanmıştır. Tamamen istisnâî olan siyasî ve askerî dehası, onu bütün cihan tarihinin en büyük şahsiyet, hükümdar, asker ve cihangirlerinden biri derecesine yükseltmiş, Dârâ, İskender, Sezar, Cengiz gibi eşsiz bir şöhret kazanmıştır. 10 nisan 1370'te 34 yaşında Belh'te hükümdar ilân edilmişse de, Cengiz soyundan olan bir hanı, hayatının sonuna kadar kukla-hükümdar olarak yanında gezdirmiş, gûya bütün hareketlerini onun adına yapmıştır (Timur'un aslî söylenişi «Temür» veya «Temir» şeklindedir ki, şimdi «demir» diyoruz).

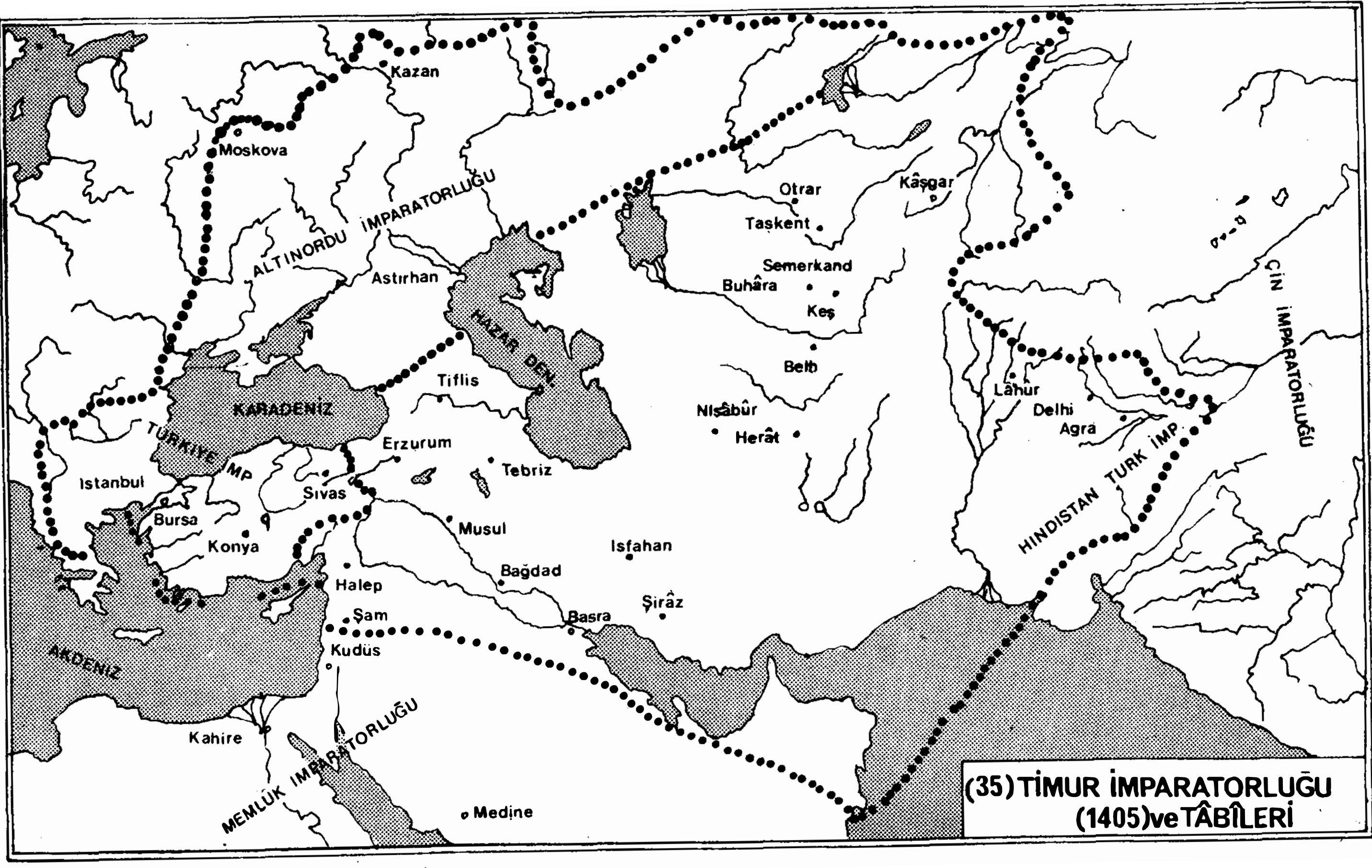
1372'de 1. Harzem, 1373'de 2. Harzem, 1376 başında 1. Moğolistan (Doğu Türkistan), 1376 sonunda 3. Harzem, 1377'de 2. Moğolistan seferlerine çıkmıştır, 1378 1. Altın-Ordu seferi ile şöhreti bütün dünyaya yayılmıştır. Bu tarihte Türkistan'ın tamamına hâkim bulunuyordu. 1379'da 4. Harzem, 1380 - 81'de Herât seferlerine çıkmış, bu 7. ve 8. seferleri ile Harzem ve Horasan'ı tamamen fethetmiştir. 1383'te 9. Sistân-Kandehâr, 1384'te 10. Sultâniye, 1386 - 7'de 11. Tebriz seferlerine çıkmıştır. Bu seferler sonunda bütün İran ve Afganistan'ı imparatorluğuna katmıştır. Tebriz'den Nahcuvân - Kars - Gürcistan - Karabağ - Erzurum - Erzincan - Van -

Hemedân - Isfahân - Şirâz yolunu tutarak başkenti Semerkand'a dönmüştür. Bu suretle Güney Kafkasya ile Doğu Anadolu'yu da ele geçirmiştir. 1387'de artık kesin şekilde yeryüzünün en büyük ve güclü devletine sahipti. 1389'da 12. seferi olan 5. Harzem, 1390'da 13. seferi olan 2. Altın-Ordu, 1391'de 14. seferi olan 3. Altın-Ordu seferlerine çıkmıştır. Bu seferlerde Doğu Avrupa'yı, Altın-Ordu Hakanlığı'nı tâbî olarak imparatorluğuna bağlamıştır. Önce şiddetle desteklediği Altın-Ordu hâkanı Toktamış Han'ın nankörlük edip Timur'a baş kaldırması üzerine açılan bu Altın-Ordu seferleri, Doğu Avrupa Türk imparatorluğunu temellerine kadar sarsıp tahrîb etmiştir. Bu suretle Rusya devletinin teşekkülüne ve müstakbel inkişafına istemiyerek zemin hazırlamıştır.

Bundan sonra 1392'den 1396'ya kadar devam eden 15. Ön-Asya seferine çıkmıştır. 24 mayıs 1392'de Semerkand'ı terkeden cihangir, Şirâz'a gelmiş, 21 ağustos 1393'te buradan Bağdad'a hareket etmiş, ayın 29'unda Bağdad'ı almıştır. Celâyir hükümdarı Sultan Ahmed, başkentini terkedip Memlûkler'e sığınmıştır. Bağdad'dan Musul'a gelen cihangir, Mardin-Urfa-Tebriz-Derbend-Hemedân yolu ile 4 yıl sonra Semerkand'a dönmüştür. Bu seferde Güneydoğu Anadolu, Irak, Basra Körfezi'nin batı kıyıları, Dağıstan gibi ülkeler, Timur imparatorluğuna katılmıştır. Doğu Anadolu'daki Akkoyunlular ve Eretnaoğulları'ndan inen Erzincan beyi Mutahharten, Timur'un hizmetine girmişlerdir. Timur dönünce başkenti Bağdad'ı ele geçiren Celâyirli Sultan Ahmed, Akkoyunlular gibi, Timur'a baş eğmemiş, Memlûk ve Osmanlı imparatorluklarının ittifak, destek ve yardımları ile büyük cihangire kafa tutmaya çalışmıştır. Orta Anadolu'nun doğusuna (Sıvas-Kayseri) hâkim olup 1380'de Eretnalılar'ın yerine geçen Sultan Kadı Burhâneddin kaypak bir siyaset tutmakla beraber, Timur'a boyun eğmeye razı olmamıştır. Orta Anadolu'nun batısına (Konya-İçel) hâkim olan Karamanoğulları, Timur desteğini aramışlarsa da, bütün Anadolu Türkmen beylikleri gibi, 1396'da Niğbolu'da birleşik Avrupa'ya karşı muzaffer olan Osmanoğlu Yıldırım Bâyezid tarafından Osmanlı devletine katılmışlarıdır.

Yıldırım, önce Timur'a ehemmiyet vermemiş ve onun Osmanlı imparatorluğunu tehdit edeceğini sanmamış, sonunda Çin'e akmak üzere Türkistan'a çekilip gideceğini tahmin etmiştir. Coğrafî mahfuziyetine güvenen Memlûk imparatorluğu ise, baştan beri açıkça Timur'a cephe almıştır.

1398 - 99'da Timur, 16. seferini teşkil eden Hindistan seferine çıkmıştır. 17 aralık 1398'de Delhi'ye girmiş, Ganj vâdisine yani asıl Hindistan'a hâkim olan Delhi Türk sultanlığı da, Altın-Ordu

(35) TİMUR İMPARATORLUĞU
(1405) ve TÂBİLERİ
ÇİN İMPARATORLUĞU
HİNDİSTAN TÜRK İMP.
Lâhur
Delhi
Agra
Kâşgar
Otrar
Taşkent
Semerkand
Buhâra
Keş
Belh
Nişâbûr
Herât
Isfahan
Şirâz
Basra
Bağdad
Tebriz
Musul
Medine
HAZAR DEN.
Tiflis
Erzurum
ALTINORDU İMPARATORLUĞU
Astırhan
Kazan
Moskova
KARADENİZ
Sivas
Halep
Şam
Kudüs
MEMLÛK İMPARATORLUĞU
Kahire
Konya
TÜRKİYE İMP
Bursa
Istanbul
AKDENİZ

hâkanlığı gibi Timur'a tâbî olmuştur. 1399 ocağında Kişmir krallığı da Timur'a arzı sadâkat eylemiştir. 29 nisan 1399'da Timur, büyük ganimetle pek sevdiği Semerkand'a dönmüştür. Bundan sonra 1399'dan 1404'e kadar 5 yıl süren 17. seferine, 2. Ön-Asya seferine çıkmıştır. Bu seferde gayesi, pek kudretli Osmanlı ve Memlûk sultanlığını ezdikten sonra, asıl hedefi olan Çin'e teveccüh etmekti. Bu seferin siyasî gelişmeleri, Yıldırım Bâyezid bahsinde anlatılacaktır. Irâk-ı Acem-Âzerbaycan-Gürcistan yoluyla Sıvas'a gelen Timur, Yıldırım'a ihtar mahiyetinde bu pek mühim Osmanlı şehrini alıp tahrîb etmiş, fakat Yıldırım'ın itaat edeceğini umarak ileri gitmemiş, Malatya-Ayntab-Haleb-Hama-Hums yoluyla Şam'a gelmiş, Suriye ile Lübnan'ı Memlûkler'den alıp onları Filistin'e atmıştır. Şam'dan sonra Mardin-Musul yoluyla 10 temmuz 1401'de Bağdad'a gelmiş, buradan Tebriz-Gürcistan-Karabağ yolunu takip etmiş, 1401 - 2 kışını burada geçirmiş, Yıldırım'ı ezmek fikriyle Anadolu'ya girmiştir. Türkiye tarihinin büyük felâketlerinden olan Ankara kardeş kavgasında bütün Ortaçağlar'ın en büyük meydan muharebesini kazanarak Osmanlı kudret ve şevketini ezmiştir. Anadolu'yu yağma edip Anadolu Türkmen beyliklerini ihya ettikten, Yıldırım'ın oğullarının tâbiiyetlerini kabûl eyledikten sonra, Kars-Gürcistan yoluyla Karabağ'a dönmüş, 1403 - 4 kışını da burada geçirip Yakın Doğu işlerine düzen vermiş, Çin seferinin teferruatını planlamıştır.

1403 ocağında Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğu, Bizans imparatorluğu, hattâ Sakız adası, Timur'a metbû tanıdıklarını bildirmek zorunda kalmışlardır. Fakat bu devletler üzerindeki metbûluğu, Altın-Ordu, Hindistan ve Osmanlı Türk imparatorlukları üzerindeki metbûlukları gibi gerçek ve bilfiil olmamış, lâfta kalmıştır. Memlûkler, Timur çekilince, Suriye'yi geri almış bulunuyorlardı.

1405'te büyük cihangir, 18. ve sonuncu seferi olan Çin seferine çıkmış, fakat yolda Otrar'da 18 şubat 1405 günü ölmüştür. 68 yaşını 10 ay, 9 gün geçiyordu.

Çin'in Timur istilâsından kurtulması, tarihin mühim hâdiselerinden biridir. Çünkü bu istilâ, mahiyet bakımından Cengiz ve Kubilay istilâsına ve hâkimiyetine benzemiyordu. Cengizoğulları, Çin'de Çin'lileşmişlerdi, çünkü Tanrı dininden ve bozkır kültüründen idiler. Halbuki Müslüman dininden olan ve dünyanın birinci kültürüne mensup bulunan Timuroğulları, Hindistan'da Türkler'in asırlar öncesi yaptıkları gibi Çin'de de Müslüman hâkimiyeti kuracaklar ve Çin'i geniş ölçüde Müslüman'laştıracaklardı. Çin'in Uzakdoğu kültüründen koparılıp Müslüman-Türk kültür dairesine alın-

ması ise, neticeleri ölçülemiyecek derecede büyük bir hâdise olurdu. Çin'in hiçbir şekilde Timur'a karşı koyabilmesi bahis mevzuu değildi. Timur, Altın-Ordu ve Türkiye Türk imparatorlarını ezmek yerine Çin'e gitseydi, İslâm ve Türk tarihinin seyri değişir, Timur-un eseri kısırlaşmaz, Osmanoğulları'nınki gibi devamlı ve feyizli olurdu. Ancak Timuroğulları'nın yok oldukları sanılan bir anda torunlarından Bâbur'un zuhuru, Timur'un eserini XIX. asra kadar Hindistan'da devam ettirecektir.

Timur'un 9 zevcesinden 4 oğlu ile, 2 kızı olmuştur. Oğulları Gıyâseddin Cihangir Mirza (1356 - 1376), Ömer-Şeyh Bahâdır Mirza (1356 - 1394), Celâleddin Mîrânşâh Mirza (1366 - 1408), Muînüd-dünyâ ve'd-Dîn Hâkan-ı Saîd Şâhruh Bahâdır Mirza (1377 - 1447), dır. İlk ikisi, Timur'un hayatında ölmüşlerdir. Küçük oğlu Şâhruh, babasının dehâsını tevârüs etmiş ve eserini devâm ettirmiştir. 1370 - 1376 arasında Timur'un büyük oğlu Cihangir Mirza, imparatorluk veliahdi olmuştur. 20 yaşında ölünce Timur, yerine 2. oğlu Ömer-Şeyh'i veya küçük oğullarından birini değil,pek sevdiği büyük oğlu Cihangir'in büyük oğlu Sultan Muhammed Mirza'yı (1374?-1403) «emîr-zâde-i â'zam» sanıyla imparatorluk veliahdi yapmıştır. Bu Veliaht-Mirza, Ankara muharebesinde, Yıldırım'ı esir eden birliğin kumandanı idi. Bursa'ya giren birliğe de o kumanda etmiştir. Timur'un seferlerinde Semerkand'da büyük babasına saltanat naipliği de yapmıştır. 29 yaşlarında Anadolu'da Sivrihisar'da ölmesi üzerine kardeşi Pîr-Muhammed Mirza (1376 - 1406), yani Cihangir Mirza'nın 2 oğlunun küçüğü, velîahd olmuştur. Ancak Timur, Otrar'da ansızın ölünce, Hindistan ve Afganistan'ı büyük babası namına idare etmekte olan bu prens, orduda bulunmadığı için, Timur'un yerine tahta geçememiştir. Ordu, Timur'un 3. oğlu Mîrân-Şâh'ın 3. oğlu 21 yaşındaki Sultan Muhammed Halil Mirza' yı, imparator ilân etmiştir. Hâlbuki Halil Mirza'nın babası, 2 ağabeyi ve amcası bile hayatta idi. Sultan Halil, değerden mahrum değildi. Birçok meziyetlerine rağmen gençliği yüzünden dünyanın en muazzam tahtında tutunamamış, amcası Şâhruh tarafından 5 yıl sonra tahttan indirilmiştir. Sultan Halil Mirza, Türkçe ve Farsça'da şairdi. Hindistan ve Anadolu seferlerine katılmış, Ankara muharebesinde tümen kumandanlığı yapmıştır. 2,5 yıl da amcasına tâbî olarak Rey'de (Tahran) saltanat sürdükten sonra. 4 kasım 1411'de 27 yaşında Rey'de intihar etmistir.

Timur'un Halefleri

Timur'un 4 oğlundan inen torunları, verimli bir hânedân teşkîl etmişlerdir. Bunlardan Mîrânşâhîler, yani 3. oğlu Mîrân-Şâh'ın 7 oğlundan Sultan-Muhammed Mirza'nın küçük oğlu Ebû-Said Mirza'dan inen dal, zamanımıza kadar gelmiştir. Bu, «Hindistan Timuroğulları» da denen «Bâburlular»dır. Cihangir Mirza dalı XV. asır sonlarında, Ömer-Şeyh Mirza dalı XVI. asrın ortalarında, Şâhruh Mirza dalı XVI. asrın başlarında, Mîrânşâh Mirza'nın Bâbur kolu dışındaki dalları ise XVII. asır başlarında sönmüştür. Timuroğulları, Osmanoğulları ve Selçukoğulları gibi pek feyizli bir hânedân olmuş, birçok dâhî devlet adamı, asker ve san'atkâr yetiştirmiştir.

Timur'un —tâbi imparatorluklarla beraber— 14 milyon km² kadar tutan imparatorluğu az zamanda küçülmüş, Şâhruh'dan sonra ise dağılmıştır. Şâhruh, ölümüne kadar Batı Türkleri, Osmanlılar ve Anadolu Beylikleri tarafından metbû tanınmıştır. Halefleri bu sıfatı kaybetmişlerdir. Hindistan, Şâhruh'un hayatında devletten ayrılmış, Altın-Ordu ve Türkiye istiklâl kazanmıştır. Timurlular'ın elinde Türkistan, İran, Afganistan, Irak kalmıştır. Bir müddet sonra Karakoyunlu Cihan-Şâh ve yerine geçen, Akkoyunlu Uzun-Hasan, XV. asrın üçüncü çeyreğinde, İran'ın en büyük kısmı ile Irak'ın tamamını da Timurlular'dan almışlardır. Bundan sonra Timurlular, Afganistan, Horasan, Mâverâünnehir ve civarındaki takriben 2 milyon km² tutan ülkelerle yetinmişlerdir.

İmparatorluğun başkenti Semerkand ve Herât olmuştur. Şahruh, babası ölünce Herât'ta saltanat sürmeye başlamış ve buradan Semerkand'daki yeğeni Sultan Halil'e cephe almıştır. Sultan Halil'den sonra tahta geçince de, Semerkand başkent olmak üzere Mâverâünnehir umumî valiliğini, velîahdi olan büyük oğlu Uluğ-Beğ Mirza'ya vermiştir. Bu suretle Uluğ-Bey, velîaht sıfatıyla 38 yıla yakın, Semerkand'da oturmuştur. Şâhruh, Herât'ı tercîh etmiştir. Şâhruh ölünce yerine geçen Sultan Uluğ-Bey, Herât'a gitmemiş ve büyük babasının başkenti Semerkand'da oturmaya devam eylemiştir. Ancak onun oğlu tarafından öldürülmesinden kısa bir müddet sonra devlet, Semerkand ve Herât olmak üzere 2 imparatorluğa ayrılmış, hânedânın iki dalı, bu başkentlerde saltanat sürmüştür. Esasen Timuroğulları da Selçukoğulları gibi merkezî bir idare kuramamışlar, eski Türk geleneğine uyarak her prens bir ülkenin başına geçmiş, iç işlerinde bağımsız olmuş, ancak gevşek bağlarla Semerkand veya Herât'taki imparatoru metbû tanımıştır. Osmanoğulları'nın bu bin beş yüz yıllık Türk an'anesini

yıkarak merkezî bir idare kurmaları, şehzâdelere eyalet değil, ancak küçük bir sancak vermeleri, onların müstakbel kudret ve devamlılıklarını temin etmiş, hânedânı ve imparatorluğu dağılmaktan kurtarmıştır.

Fâtih'le çağdaş olan Timur'un torununun oğlu Sultan Ebû - Said Mirza, Herât ve Semerkand dallarını birleştirmeye muvaffak olmuş, fakat Akkoyunlu Uzun-Hasan tarafından yenilip öldürülmüştür. Ondan sonra Sultan Ebû-Said'in oğullarının her biri, Semerkand'daki büyük oğlu Sultan Ahmed'i metbû tanıyarak saltanat sürmüşlerdir. Bunlardan müstakbel Bâbur Şâh'ın babası Ömer-Şeyh Mirza da, Fergana hükümdarı olarak Andicân'da tahta oturmuştur. Sultan Ahmed, çeyrek asırdan fazla Semerkand tahtında kalmış, 1494'te ölünce yerine 6 ay için kardeşi Sultan Mahmud Mirza, sonra Sultan Mahmud'un oğlu Sultan Baysungur Mirza, Ömer-Şeyh Mirza'nın oğlu Bâbur Mirza (Bâbur Şâh), Baysungur'un kardeşi Sultan Ali Mirza, tekrar Sultan Bâbur Mirza, Semerkand'da imparator olmuşlardır. Bâbur, 1501 ağustosunda 2. kere Semerkand tahtını kaybetmiştir. Bu kere yerine bir Timuroğlu değil, Cengizoğulları'nın Cuci Ulusu'ndan Muhammed Şaybak (Şeybânî) Han geçmiş ve Timurlular'ı Mâverâünnehir'den kovmuştur. Halbuki bu asırlarda asıl parlaklık, Timurlular'ın Herât dalında, başında 36 yıla yakın Sultan Hüseyin Baykara Mirza'nın bulunduğu imparatorlukta idi. Hüseyin Baykara'nın ölümünden 13 ay sonra Şaybak Han, Timurlular'ı Horasan'dan da kovmuş ve Herât'ı almıştır. Hüseyin Baykara'nın oğlu, halefi ve sonuncusu Horasan (Herât) padişahı Sultan Bedîüzzamân Mirza (1469 - 1515), 6 yıl Şâh İsmail Safevî'ye sığınmış, sonra Yavuz'un misafiri olmuştur. Yavuz, vaktiyle atası Yıldırım Bâyezid'i esir eden Timur'un bu torunu ve meşrû halefine büyük hürmet göstermiş, imparator muamelesi etmiş, yanına kurdurduğu bir tahta oturtmuştu. Türkçe'de şair olan Bedîüzzamân Mirza, 12 ağustos 1515'te Istanbul'da 46 yaşında ölmüş ve Eyyûb-Sultan'a gömülmüştür. Babası Hüseyin Baykara, onun babası Gıyâseddin Mansûr Mirza, onun babası Baykara Mirza, onun babası Ömer-Şeyh Mirza, onun babası da Timur'dur.

Sultan Bâbur Mirza da Şâh İsmail'in desteğiyle Şeybânî Han'dan Mâverâünnehr'i almak için neticesiz uzun mücadelelere girmiştir. 1511 - 12'de 7 ay için Semerkand'ı alıp 3. kere atalarının imparatorluk tahtına oturmuşsa da, Şeybânî'nin Özbekler'i tarafından kesin şekilde Türkistan'dan kovulmuş, bunun üzerine Kâbil merkez olmak üzere Afganistan'ın büyük kısmında bir krallık kurmuştur. Şâh İsmail, Yavuz tarafından ezilince, Bâbur'u Özbek-

ler'e karşı destekliyecek kudreti kalmamıştır. Tâhirâbâd meydan muharebesinde Şeybânî Han'ı yenip öldüren Şâh İsmail, Mâverâünnehr'i alamamış ve Özbekler, Türkistan'da hâkimiyetlerini devâm ettirmişlerdir. Bunun üzerine Bâbur, gözlerini, atası Timur'un mirasının diğer bir büyük parçasına, Hindistan'a çevirmiştir. Önce Pencâb'ı Lûdî imparatorluğundan koparmış, sonunda Hindistan'ı fethedip XIX. asrın üçüncü çeyreğine kadar sürecek olan tarihin büyük imparatorluklarından birini kurmuş, yahut Hindistan Türk imparatorluğunu Timuroğulları lehine ele geçirmiştir.

Timuroğulları geçici de olsa Mâverâünnehir ve Horasan'da muazzam bir medenî varlık teşkil etmişlerdir. Semerkand'da Uluğ-Beğ'in matematik dehâsı, Herât'ta kardeşi Baysungur Mirza'nın san'at dehâsı XV. asır Türk dünyasının büyük medenî hamlelerini meydana getirmiştir. Hüseyin Baykara devrinde Herât, 2 - 3 milyon nüfusuyla dünyanın en büyük şehri olmuştur. «Timuroğulları Rönesansı» denen ve Fâtih devri ile çağdaş bulunan büyük kültür hamlesinin merkezi Herât idi. Timurlular'ın Türkistan ve Horasan'ı kaybetmesi, Doğu Türk âlemi için felâket olmuştur.

TİMUROĞULLARI İMPARATORLUĞU
(10.IV.1370 — 4.XII.1858 = 488, 7, 24)

I. TİMUROĞULLARI'NDAN SEMERKAND (MÂVERÂÜNNEHİR) İMPARATORLARI (10.IV.1370 — V.1512 = 141, 11 — 10, 2 = 131, 9) :

1. *Büyük Timur Gürkân («Büyük Türk Hâkanı»)* (10.IV.1370 — 18.II.1405 = 34,10,8)
2. *Sultan Halil («Büyük Türk Hâkanı»)* (18.II.1405-13.V.1409=4, 2, 25)
3. *Sultan Şâhruh («Büyük Türk Hâkanı»)* (13.V.1409 — 12.III.1447 = 37,10,0) (Hindistan imparatoru : 18.II.1405 — 1421 = 16)
4. *Sultan Uluğ-Beğ* (12.III.1447 — 25.XI.1449 = 2,8,13)
5. *Sultan Abdüllatif* (25.XI.1449 — 8.V.1450 = 0,4,13)
6. *Sultan Abdullah* (8.V.1450 — 21.VI.1451 = 1,1,13)
7. *Sultan Ebû-Said* (21.VI.1451 — 7.II.1469 = 17,7,16)
8. *Sultan Ahmed* (7.II.1469 — 20.VII.1494 = 25,5,11)
9. *Sultan Mahmud* (20.VII.1494 — I.1495 = 0,6)
10. *Sultan Baysungur* (I.1495 — 21.XI.1497 = 2,10)
11. *Sultan Bâbur* (21.XI.1497 — 2.III.1498 = 0,3,11 + VII.1500 — VIII. 1501 = 1,1 + X.1511 — V.1512 = 0,7 = 1,11,11)
12 *Sultan Ali* (2.III.1498 — VII.1500 = 2,5)

II. TİMUROĞULLARI'NDAN HERÂT (HORASAN) İMPARATORLARI (1381 — VI.1507 = 126) :

1. *Büyük Timur Gürkân (Büyük Türk Hâkanı)* (1381 — 18.II.1405 = 24)

2. *Sultan Şâhruh (Büyük Türk Hâkanı)* (18.II.1405 — 12.III.1447 = 42, 0, 24)
3. *Sultan Uluğ-Beğ* (12.III.1447 — 25.XI.1449 = 2,8,13)
4. *Sultan Abdüllatif* (25.XI.1449 — 1.II.1450 = 0,2,6)
5. *Sultan Bâbur* (1.II.1450 — 1457 ortaları = 7)
6. *Sultan Şâh-Mahmud* (1457 ortaları — 19.VII.1457 = bir-iki ay)
7. *Sultan Ebû-Said* (19.VII.1457 — 23.IV.1458 = 0,9,5 + 29.VI.1458 — 7.II.1469 = 10,7,8 = 11,4,13)
8. *Sultan İbrahim* (23.IV.1458 — 29.VI.1458 = 0,2,3)
9. *Sultan Yâdgâr-ı Muhammed* (7.II.1469 — IX.1469 = 0,5, + 5.VII.1470 — 22.VIII.1470 = 0,1,18 = 0,8,18)
10. *Sultan Hüseyin Baykara* (IX.1469 — 5.VII.1470 = 0,10 + 22.VIII. 1470 — V.1506 = 35,9 = 36,7)
11. *Sultan Bedîuzzamân* (V.1506 — VI.1507 = 1,1)

III. TİMUROĞULLARI'NDAN HİNDİSTAN İMPARATORLARI (22.IV.1526 — 4.XII.1858 = 332,7,12 — 15,0,7 = 317,7,5)

1. *Bâbur Şâh* (22.IV.1526 — 25.XII.1530 = 4,8,3)
2. *Hümâyûn Şâh* (25.XII.1530 — 15.VI.1540 = 9,5,11 + 22.VI.1555 — 26.I.1556 = 0,7,4 = 10,0,15)
3. *Ekber Şâh I.* (26.I.1556 — 26.X.1605 = 49,9,1)
4. *Cihangir Şâh* (26.X.1605 — 28.X.1627 = 22,0,3)
5. *Şâh-i Cihân I.* (28.X.1627 — 31.VII.1658 = 30,9,4)
6. *Âlemgîr Şâh I.* (31.VII.1658 — 3.III.1707 = 48,7,3)
7. *Bahâdır Şâh I.* (3.III.1707 — 27.II.1712 = 4,11,25)
8. *Cihândâr Şâh* (27.II.1712 — 12.II.1713 = 0,11,14)
9. *Ferruh-Siyer Şâh* (12.II.1713 — 18.II.1719 = 6,0,5)
10. *Refîudderecât Şâh* (18.II.1719 — 11.VI.1719 = 0,3,21)
11. *Şâh-i Cihân II.* (11.VI.1719 — 7.IX.1719 = 0,2,25)
12. *Muhammed Şâh* (7.IX.1719 — 25.IV.1748 = 28,7,8)
13. *Ahmed Şâh* (25.IV.1748 — 2.VI.1754 = 6,1,7)
14. *Âlemgîr Şâh II.* (2.VI.1754 — 29.XI.1759 = 5,5,27)
15. *Şâh-i Âlem* (29.XI.1759 — 19.XI.1806 = 46,11,20)
16. *Ekber Şâh II.* (19.XI.1806 — 28.IX.1837 = 30,10,9)
17. *Bahâdır Şâh II.* (28.IX.1837 — 4.XII.1858 = 21,2,6)

TİMUROĞULLARI İÇİN TENKIYDÎ BİBLİYOGRAFYA

I

UMUMÎ ESERLER

A— ŞECERE (JENEALOJİ)

(1) Stanley Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties, Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions,* Westminster, 1893; 2. tab'ı: Paris, 1925; ilâveli Rusça trc. W. W. Barthold, *Musulmanskia Dynastii,* St. Petersburg (Leningrad), 1899; geniş ilâveli Türkçe trc. Halil Edhem (Eldem), *Düvel-i İslâmîye,* Istanbul, 1927.- (2) E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'İslâm,* Hanover, 1927; fotograf usulüyle 2. tab'ı: 1955.- Bu iki klâsik eserdeki şecereler, Hânedân' ın en mühim erkek üyelerinin isimleriyle cülûs tarihlerinden ibaret basit ve kısa cedvellerdir; Hikmet Bayur'un *Bâbur-Nâme*'nin tercümesine (aş. bk.) eklediği cedvelde daha çok Mirza adı varsa da, hiç tarih yoktur. Bunların dışında kalan şecereler, daha da ibtidâî olup, burada zikredilmeleri bile fuzûlî olur. Lane-Poole'ün eserinin Arabca trc. de vardır.

B— MESKÛKÂT (NÜMİZMATİK)

(3) Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, VI: The Mongols,* Londra, 1881; (4) Aynı Yazar, British Museum, *Catalogue of Indian Coins, Muhammadan States,* Londra, 1885; (5) Aynı Yazar, *Catalogue of Indian Coins in the British Museum, III: Moghul Emperors,* Londra, 1892; (6) H. Nelson Wright, *Catalogue of the Coins on the Indian Museum, III: Mughal Emperors of India,* Katküta, 1908; (7) Charles S. Rodgers, *Catalogue of the Coins in the Gov. Museum of Lahore,* Lâhûr, 1891; Whitehead, *Catalogue of Coins of Mughal Emperors, Lahore Museum,* Kalküta, 1893; (9) A. K. Markov, *Inventarnıy Katalog Musulmanskikh Monet Ermitaya,* St. Petersburg (Leningrad), 1896.

C— KİTABİYAT (BİBLİYOGRAFYA)

Başlıca konuyla ilgili yazma katalogları : (10) Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum,* 4 c., Londra, 1881; (11) Baron V. Rosen, *Les Manuscrits Persans de l'Institut des Langues Orientales,* St. Petersburg (Leningrad), 1886; (12) Ed. Sachau ve H. Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî and Pushtû Manuscrips in the Bodleian Library,* 3 c., Oxford, 1899, 1930; (13) Sprenger, *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh,* Kalküta, 1854; (14) Abdu'l-Muktedir, *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore,* 3c., Kalküta, 1908 - 13; (15) Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office,* 2 c., Oxford, 1903, 1937; (16) **Ed. Blochet,**

Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliothèque Nationale, 4 c., Paris, 1905 - 34; (17) W. Pertsch, *Die Persischen Handscriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Viyana, 1859; (18) Nicholson, *A Descriptive Catalogue of the Orienthal Manuscripts beloging to the Late E. G. Browne*, Cambridge, 1932; (19) Kaasim Hasîr-i Razavî, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Buhar Library*, Kalküta, 1921; (20) Gustav Flugel, *Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Kaiserlich-KöniglichenHofbibliothek zu Wien*, 3 c., Viyana, 1865 - 85; (21) K. V. Zetterstéen, *Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Üniversitesitaetsbibliothek zu Uppsala*, 3 c., Uppsala, 1930 - 35; (22) Hadâiq, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i Medrese-i Â'lî-i Sipehsâlâr, Kütüb-i Hattî Fârisî vü Arabî vü Türkî*, 3 c., Tahran, 1313 - 18 hicrî-şemsî (1934 - 39). —Diğer birkaç katalog ve bibliyografik eser: (23) Hadâiq, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i Meclis-i Şûrây-ı Millî*, Tahrân, 1318 - 21 h.—ş. (1939 - 42); (24) Nahcuvânî, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i Devlet-i Terbîye-i Tebrîz*, Tebrîz, 1329 h. —ş. (1950); (25) Münzevî, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i İhdâî-i Akay Seyyid Muhammed Miskât be-Kitâb-Hâne-i Dânişgâh-i Tahrân*, 2 c., Tahrân, 1330-32 h. —ş. (1951 - 53); (26) Hân-Baba Muşâr, *Fihrist-i Kitâbhây-ı Çâpî-i Fârisî*, Tahrân, 1337 h. -ş. (1958); (27) J. Sauvaget, *Introduction à l'Histoire de l'Orient Musulman, Eléments de Bibliographie, Initiation à l'Islâm: I*, Paris, 1943 (bir tab'ı daha vardır); (28) G. Gabrieli, *Manuele di Bibliografia Musulmana*, Roma, 1916; (29) Gustav Pfanmüller, *Handbuch der Islâm-Litteratur*, Berlin, 1933.- (30) Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (asıl adı: *Kitâb İcmâli'l-Fusul ve'l-Ebvâb fî Tertîbi'l-Ulûm ve Esmâi'l-Kitâb)*, Bûlâq/Kahire, 1274 hicrî (1858); 2. tab'ı: Istanbul, 1310 - 11 (1893 - 94); 3. tab'ı: Mehmed Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Mualim Rif'at Bilge nş., Maarif Vekâleti nş., Istanbul, 1941 ve 1943 (çok büyük 2 c., ve bunun zeyl ciltleri); Arabca metnin tenkıdî neşri ve Latince trc. Güstav Flügel, 7 c., Leipzig (ilk 2 c., Londra), 1835 - 58; Fransızca trc. François Pétits de la Croix, 3 c., Paris, Bibliothèque Nationale (1698 - 1705'te yapılmış trc.); XIX. yüzyılın başlarında Sylvestre de Sacy'nin Fransızca ve Assemani'nin İngilizce tercüme teşebbüsleri —eserin azametinden dolayı— akim kalmıştır; yeni bir neşri A.B.D.'nde basılmaktadır; Istanbul neşri tekrar basılmıştır.

II

ORTAASYA TİMURLULARI

A— KAYNAKLAR

a — Umumî Tarihler ve Kitâbeler :

(31) A. A. Semenov, *Gûr-i Emîr Türbesi'nde Timur'un ve Ahfâdının Mezar Kitâbeleri, Epigrafia Vostoka*, II-III'ten Türkçe trc. Abdülkadir İnan, T.T.K. *Belleten*, XXIV - 93, Ankara, I. 1960, 139 - 69; (32) V. Vyatkin, *Pamyatniki Drevnostey Samarkanda*, Semerkand 1927; (33) M. Masson, *Pamyatka ob Ekskursii po Samarkandu*, Semerkand, 1929; (34) Aynı Yazar, *Mavzoley Gûr-Emîr*, Taşkent, 1926; (35) W. W. Barthold, *O Progrebenii Timura, ZVO*, XXIII, St. Petersburg (Leningrad), 1915'ten ayrı-basım.

(36) Mîr-Hând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 7 c., Bombay, 1883 (taşbasması); diğer tab'ı: Luknov, 1914; Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa'nın kısmî Türkçe trc. Topkapı Sarayı, Emânet Hazînesi, 1.378; kullanışsız bir İngilizce trc. E. Rehatsek, 2 c., Londra, 1891; 2. cildinin Muhammed Şefî' nş., *Oriental College Magazine*, Lâhûr, 1933 v.dd.; aynı cildin Fransızca trc. E. Quatremère, *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi* (Bibliothèque Nationale), XIV, 19 - 304; son defa tamamı Abbâs Pervîz tarafından neşredilmiştir: Tahrân, 1338 - 40 şemsî (1959-61) ; diğer taşbasmaları (Bombay 1845, Tahrân 1855, Luknov 1874, kısmî basma ve tercümeleri için: Storey, I, no. 123); Tr. trc. Mehmed Kemâlî, *Tercemânü'd-Düstûr*, Ist. 1258.

(37) Gıyâsuddîn Hând-Mîr (1475 - 1535, Mîr-Hând'ın kızının oğludur), *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer* (1523'te kalır), 3 c. (her cilt 4 fasikül), Tahrân, 1271 şemsî (1892) (taşbasması); diğer tab'ı: Bombay, 1273 (1857), Ağa Muhammed Hâşim Kâşânî nş.; son neşri: Celâluddîn Hümâî, 4 c., Tahrân, 1333 şemsî (1954); bir parçasının Fransızca trc. H. Ferté, *Vie de Sultan Hossein Baïkara*, I. kısım (başka çıkmamıştır), Paris, 1898; III. cildi Timuroğulları tarihi için fevkalâde mühim olan bu umumî tarihten istifadeyi çok kolaylaştıran şöyle bir eser vardır: Abdu'l-Hüseyn Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbu's-Siyer*, Tahrân, 1324 şemsî (1945).- Aynı Yazar, *Hulâsatu'l-Ahbâr fî Beyân Ahvâi'l-Ahyâr*, Ayasofya Küt. 3. 190 (1471'de kalan ve 1500'de Nevâî'ye sunulmuş cihan tarihi), kısmî neşirleri için bk. Storey, I, 103 - 4. Bu eser dünya tarihi olup son ciltte Cengizliler, Timurlular ve Sâfevîler yer alır. Aynı yazar, *Mekârimü'l-Ahlâq*, Taşkent, 1941.

(38) Cenâbî Mustafa Efendi'nin (öl. 1590) Osmanlı camiasında yazdığı Arapça umumî tarihinde de Timuroğulları hakkında bazı bilgiler vardır : *al-Aylamu'z-Zâhır fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhır*, 2 c., Türkçe kısaltılmış trc. Ayasofya Küt., 3. 033 ve Topkapı Sarayı, 2. 958; J. B. Podesta nş., *De Gesgis Timurlenkii seu Tamerlani Opusculum Turcicum, Arabicum, Persicum*, Viyana, 1680.

b — Timur Devri :

(39) Nizâmuddîn Şâmî, *Zafer-Nâme*, Felix Tauer nş., 2 c., Prag, 1937 ve 1956; Farsça'dan Türkçe trc. Necâtî Lugal, T. T. K. nş., Ankara, 1948.- (40) Şerefuddîn Alî Yezdî, *Zafer-Nâme-i Timur Gürkân*, Muhammed İlâhdâd nş., Bibliotheca Indica, 2 c., Kalküta, 1887 - 88; Muhammed Abbâsî nş., 2 c., Tahrân, 1336 şemsî (1957); hulâsası: Sultan Ahmed b. Hânvând- Şâhü'l-Hüseynî (XV. asır sonları), tek nüshası: Fâtih Küt., 4. 429; başka bir hulâsa: Abdüssettâr b. Kaasim b. Firişte (Cihângîr Şâh'a sunulmuş), bk. Storey, I, 287.- XV. asırda yapılmış Çağatay Türkçesi'ne trc. Topkapı Sarayı, Bağdâd Köşkü, 281; Fransızca trc. François Pétis de la Croix, *Histoire de Timur Bec*, 4 c., Delft, 1727; buradan yapılmış İngilizce trc. J. Darby, *History of Timur-Bec*, Londra, 1728; 1520'ye doğru yapılmış Türkçe trc. Muhammed Alî Buhârî, Nûr-i Osmânîye Küt., 3. 268.- (41) Gıyâsuddîn Alî Yezdî, *Rûz-Nâme-i Gazavât-ı Hindûstân (-ı Timur)*, L. A. Zimin nş., Petrograd (Leningrad), 1915; Rusça trc. A. A. Semenov, *Drevnik Pokhoda Tîmura v Indiyu*, Moskova, 1958.

(42) Şihâbuddin Ahmed İbni Arab-Şâh (1389 - 1450) (II. Murad'ın hocasıdır), *Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâibi (Ahbâri) Tîmûr* (Arapça), Bulâq (Kaahire), 1805, 1285 (1869), 1305 (1888) ; Kalküta, 1232 - 3 (1817 - 8), Kalküta, 1257 (1842) ; Muhammedü'l-Ensârî'l-Yümni nş., Kalküta, 1812, bu neşrin 2. tab'ı: 1818; Kebîruddîn Ahmed nş., Kalküta, 1882; Latince trc. ile beraber Golius nş., Leiden, 1636; Jac. Golius'un 2. tab'ı: 1676; Istanbul, 1232 (1817) (bütün bu neşirleri içinde ilim âleminde Kalküta 1882 tab'ı kullanılmaktadır).- Türkçe trc. Topkapı Sarayı, Revân Köşkü, 1.419; Nazmîzâde Murtazâ Efendi'nin Türkçe trc. Istanbul, 1142 (1731), İbrahim Müteferrika nş., *Târih-ı Timur Gürkân*, bunun 2. tab'ı: Istanbul, 1277 (1860/61), 3. tab'ı: 1283 (1866); kısaltılmısı: *Târîh-ı Timur Gürkân*, Topkapı Sarayı, Revân Köşkü, 1.420.- 2. Latince trc. Jacob Meyer, 2 c., Oxford, 1703 - 4; 3. Latince trc. Samuel Henry Manger, 2 c., Frankfurt, 1767 ve 1772; bu mütercimin trc. 3 c., Londra, 1767 - 72 (bu son iki tercüme, Nazmî-zâde' nin tercümesinden yapılmıştır); yeni İngilizce trc. J. H. Sanders, *Tamerlan or Timur the Great Amir*, Londra, 1936; Fransızca trc. Pierre Vathier, *L'Histoire du Grand Tamerlan*, 2 c., Paris 1658 (İbnü Arab-Şâh'ın eseri, Timur'un çok aleyhindedir).

(43) Kütübî, *Târîh-ı Âl-i Muzaffer*, Abdülhüseyn Nevâî nş., Tahrân. 1335 semsî (1956): (43-A) Lâ, *Mu'izzü'l-Ensâb* (Farsca Timuroğulları seceresi), Paris, Bibl. Nat., Pers. 467; (44) *Tüzükât-ı Emîr Timur*'un uzun zamanlar Timur'a ait olduğu sanılmışsa da, XVIII. asır başlarında Hindistan Timuroğulları sarayında telif edildiği şimdi kesin şekilde ortaya çıkmıştır; bu eserin bir Çağatay Türkçesi, bir de Farsça metni vardır; Langlès'nin Fransızca tercümesi, Ebû-Tâlib'in Farsça metninden yapılmıştır: *Instituts Politiques et Militaires de Tamerlan écrits par Lui-Même*, Paris, 1776, 2. tab'ı : Farsça metinle beraber İngilizce trc. M. Wwayt, Oxford, 1783; Farsça metin: Tahrân, 1285 şemsî (1906); (*Kaabûs-Nâme* ile bir arada) ; Farsça'dan 2. İngilizce trc. Binbaşı Mavy, Londra, 1776; Türkçe'den 3. İngilizce trc. Binbaşı Charles Stewart, Londra. 1830; Rusça trc. N. Ostrumov, Kazan, 1894: *Melfûzâl-ı Timur*, Moskova, 1929; Fransızca'dan yapılan Türkçe trc. Mustafa Rahmî (Balaban), *Timur ve Tüzükâtı*, Istanbul, 1338 rûmî (1923). İlk Fransızca trc. *Traité des Réglements de Timur*, Londra, 1714.

Timur'la ilgili Osmanlı ve Memlûk kaynaklarını sıralamak çok yer alır ve büyük ciltler içinde ancak belirli sayfalar Timur'la alâkalı olduğu için bir bakıma lüzumsuzdur. Ancak bu kaynakların verdikleri bilgiler, Timur tarihini yazarken ihmal edilemez. Bu eserler için bk. Yılmaz Öztuna, *Ankara Muharebesi*, Istanbul, 1946, 58 v.d.; Aynı Yazar, *Türkiye Tarihi, III*. Istanbul, 1964, 247 v.dd. Bu kaynaklar arasında ancak şu umumî tarihi, anılmıya değer buluyoruz: (45) Müneccimbaşı Ahmed Dede-Efendî, *Câmî'u'd-Düvel* (Arapça), 3 c.; Nedîm'in başkanlığındaki bir hey'et tarafından biraz kısaltılmış Türkçe trc. *Sahâifu'l-Ahbâr*, 3 c., Istanbul, 1285 (1869); Rusça kısmî trc. W. W. Grigoyev, Petersburg (Leningrad), 1841; Almanca kısmî trc. Eduard Jceclau, *Ein Verzeichnis Muhammedischen Dynastie, SBPAW*, Berlin, 1923.

c — Timur'dan Sonra:

(46) Hâfız Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh(-ı Baysungurî),* (1426'da kalır), 4 c., Fâtih Küt., 4.371/I; Topkapı Sarayı, 1.659 (bunlardan başka 2 nushası da Tahrân'dadır); krş. Tauer, *Analyse des Matières de la Première Moitié du Zübdatu't-Tawârîkh de Hâfiz-i Abrû, Charisteria Orientalia,* Prag; 1956; Aynı Yazar (Hâfız Ebrû) *Zeyl-i Zafer-Nâme(-i Timur),* Felix Tauer nş., *Continuation du Zafarnâma de Nizâmuddîn Sâmî par Hâfiz-i Abrû, Archiv Orientalni,* VI, Prag. 1934, 429-65.— (48) Kemâluddîn Abdurrezzâq Semerkandî (1413 - 1482), *Matlâ'ü's-Sâ'deyn ve Mecmâ'il-Bahreyn* (1426-71 Timuroğulları tarihi için birinci kaynak), Muhammed Şefî' nş., 2 c., Lâhûr, 1941-46; Fâtih Küt., 4.371; Süleymâniye Küt., Es'ad Efendî Yazmaları, 2.125; Dâmâd İbrâhîm Paşa Yazmaları, 919 (Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa'nın kısmî Türkçe trc. vardır); bu eserden seçilmiş parçalar: Quatremère, *Mémoires Historiques sur la Vie du du Sultan Schahrokh, JA, 1836,* II, 193-233, 338-64; eserin meşhur Galland tarafından yapılmış ve yazma halde kalmış 4 ciltlik tam Fransızca trc. Bibl. Nat., Fonds Français, 6.084-7; Lâhûr, 1933; Fransızca trc. *NE,* XIV-I, 1843; İng. seçmeler: Elliot, IV, 89-126.- (49) Fasîhuddîn Ahmed b. Celâluddîn Muhammed (Fasîh-i Khwâfî), *Mücmel(-i Fasîhî),* Mahmûd Ferruh nş., Meşhed, 1339-40 şemsî (1960-61), 3 c.- (50) Mu'înuddîn Natanzî, *Müntehabu't-Tevârîh-ı Mu'înî,* Jean Aubin nş., Tahrân, 1336 şemsî (1957); kısmî Fransızca trc. L. Zimin, *Les Exploits d'Emirzâde 'Omar Cheikh fils de Timour à Kachgar, en Ferghana et en Mongolie, Revue du Monde Musulman,* XXVIII, Paris, 1914, 244-58.- (51) Molla Miskîn Mu'înuddîn Muhammed Zemecî-i İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâfî Medîneti'l-Herât* (1491'de Hüseyn Baykara'ya sunulmuş), Seyyid Muhammed Kâzım İmâm nş., 2 c., Tahrân, 1337-38 şemsî (1959-60); kısmî Fransızca trc. Barbier de Maynard, *Journal Asiatique,* 5. Seri, XVI, Paris, 1860, 461-520; XVII, 1861, 438-57, 573-522; XX, 1862, 268-319; B. de Maynard'ın Fr. trc.'nden Tr. trc. Sıdıka Külürbaşı, *TDE Dergisi,* I. 1946, no. 3-4. (52) Seyf b. Muhammed-i Herevî, *Herât-Nâme,* Muhammed Zübeyi's-Sıddıqî nş., Kalküta, 1944; *The Ta'rîkh-Nâme-i Herât.*- (53) Tâcü's-Selmânî, *Şemsü'l-Husn* (IX.1404-III.1409 olayları), Hans Roemer nş. ve Almanca tercümesi, Wiesbaden, 1956 : *Eine Chronik vom Tode Timurs.*- (54) Câ'fer b. Muhammedi'l-Hüseynî, *Târîh-i Enbiyâ vü Mülûk,* metin ve Rusça trc. Barthold, *Nvy Istoçnik po Istorii Timuridov, Zapiski Instituta Vostokovedeniya,* V. 1936. 5-42; Almanca trc. Walter Hinz, *ZDMG,* XC, Leipzig, 1936, 373-98.- (55) Muhammed b. Fazli'llahhi'l-Mûsevî, *Asahhu't-Tevârîh (Târîh-ı Hayrât),* Hadîce Tarhan Vâlide-Sultân Yazmaları, 224 (2 nüshası daha var). - (56) Hasan b. Şihâb-ı Yezdî, *Câmî'u't-Tevârîh-ı Hasenî* (Ebü'l-Kaasim Bâbur'a sunulmuş), 2 nüshası var: Fâtih Küt., 4.307 ve Tahrân, Millî Küt. - (57) Seyfüddîn Hâccî b. Nizâmi'l-Ukaylî, *Âsârü'l-Vüzerâ* (1478), Mîr Celâlüddîn Hüseynî-i Urmevî nş., Tahrân, 1337 şemsî (1958). - (58) Hândmîr, *Düstûrü'l-Vüzerâ* (1478), Mîr Celâluddîn Hüseynî-i Urmevî nş., Tahrân, 1317 şemsî (1938).- (59) Uluğ-Beğ, *Târîh-ı Erbâ-ı Ulus (Şeceretü'l-Etrâk)* (Farsça), Miles trc., Londra 1838; (60). Aynı Yazar, *Prolégomènes des Tables Astronomiqe d'Oloug-Beg. (Ziyc),* M.L.P.E.A. Sédillot nş., 2 c. Paris, 1847 - 53. - (61) Abdullaah Mervârîd, *Şeref-Nâme* (1516) (münşeât), Farsça taksimilesi ve ve Almanca trc. *Staatsschreiben der Timuridenzeit,* Hans Robert Roemer nş., Wiesbaden, 1952. - (62) Muhammed Sâlih, *Şeybânî-Nâme* (Çağatay Türkçesi, manzum, XVI. asrın ilk yarıları), metin ve Almanca trc. A. Vam-

bery, Viyana, 1885; Melioransky ve Samoyloviç nş., Petersburg (Leningrad), 1908. - (63) Lâ, *Şeybânî-Nâme*, Çağatay Türkçesi, metin : Kazan, 1845, I. Berezin nş. (bu eserin telifi : 1502b) (başka *Şeybânî-Nâmeler* yani Şaybak (Şıban) Han Özbek'in biyografileri de vardır; fakat bunlar henüz yazma hâlindedir). - (64) Ebu'l-Gaazî Bahâdur Hân, *Şecere-i Türk* (XVII. asrın ikinci yarısı), Çağatay Türkçesi metnin nş. ve Fransızca trc. Baron Desmaisons, *Histoire des Mongols et des Tatares*, 2 c., Petersburg, (Leningrad), 1871-4; Osmanlı Türkçesi'ne trc. Rızâ Nûr, Istanbul, 1925; Alm. trc. Tobbert von Strahlenberg, 1780; Fr. trc. Bentinck, 1726; İng. trc. Bentinck, 1730; Rusça trc. Bentinck, 1770; metin: Fraehn nş., Kazan, 1825; İng. trc. Colonel Miles, 1838; krş. Strindberg, *Notice sur le Manuscrit de la Première Traduction de la Chronique d'Abulghâsi-Behadear*, Stockholm, 1889. - (64-A) Aynı Yazar, *Şecere-i Terâkime*, A. N. Konokov nş., Moskova, 1958, Sovyet İlimler Akademisi; M. Ergin nş., Istanbul, 1974. - (64-B). Muhammed Emîn b. Mîrzâ Zamân-ı Buhârî, *Târih-ı Türkistân* (1607'ler), Paris, Bibl. Nat., Pers. 472; (64-C) Mîr Seyyid Râkım, *Târîh-ı Râkımî* (1701), Taşkent, 1242 = 1828 (Farsça).

(65) Mîrzâ Muhammed Hayder Duğlat (1500a - 1551, Duğlat prensi ve tezye oğlu Bâbur'a tâbi Kişmir hükümdarı), *Târîh-ı Reşîdî* (Abdürreşîd Hân Çağatay nâmına yazılan bu eseri müellif, hem Çağatay Türkçesi, hem Farsça olarak 2 nüsha hâlinde telif etmiştir), Farsça metnin nş. N. Elias ve Sir Denison Ross'un İngilizce trc. Londra, 1895 (Orta Asya Timurluları'nın son yılları için kapital kaynak).

(66) Bâbur Şâh (1483 - 1530), *Bâbur-Nâme* (Çağatay Türkçesi; Türk nesrinin belki en büyük şâheseri olan bu eser ihtiva ettiği çağ için kesin şekilde en mühim kaynaktır). - Eserin şimdiye kadar 5 nüshası ortaya çıkmıştır: bunlardan yalnız "Kazan Nüshası" ve "Hayder-Âbâd Nüshası" eskiden beri tanınmakta olup, ikincisi daha iyidir; 3. bir nüsha 1904'te Edinburgh Kütübhanesi'nden çalınmış ve bir daha ortaya çıkmamıştır; son iki nüsha, son yıllarda Zeki Velîdî Togan tarafından bulunmuştur ve henüz incelenmemiştir; bunlardan birinin sonu eksik olup *Tüzük-i Bâburî* adıyla Tahrân'da Kütüb-Hâne-i Melik'dedir (no. 2.948). Diğeri *Vekaayî-i Bâburî* adıyla Tahrân'da Kütüb-Hâne-i Saltanatî'de 671 numarada olup 1525'te yani müellifin hayatında istinsâh edilmiştir; bu nüshada metin tamamen hareke'lidir ve *Dîvân, Mîzân* gibi Bâbur'un diğer eserlerini de ihtiva etmektedir. - Eser, Hân-ı Hânân Abdürrahîm tarafından, Bâbur'un torunu Ekber Şâh adına Farsça'ya tercüme edilmiştir. - Hayder-Âbâd nüshasının faksimilesi: Anette Susannah Beveridge nş., *The Bâbar-Nâme, Gibb Memorial Series: I*, Leiden 1905; Kazan nüshası: Ilminsy nş., Kazan 1857; gerek Abdürrahîm Hân'ın, gerek gene aynı çağda Hasan Pâyende'nin yaptıkları Farsça tercümeler yayınlanmamıştır; Kazan nüshasının İngilizce trc. J. Leyden ve W. Erskine, *Memoirs of Bâbur, Emperor of Hindustan;* bu tercümenin yeni ve ilâveli tab'ı: Sir Lucas King, *Memoirs of Bâbur, Emperor of Hindustan, written by himself, in the Chaghatâi Tûrki and translated by John Leyden and William Erskine, annotated and revised*, Oxford, 1921; geniş notlar eklenmiş pek mükemmel İngilizce yeni trc. A. S. Beveridge, *The Bâburnâme in English, Memoirs of Bâbur, translated from the original Turki Text*, 2 c., Londra, 1922 (bu trc. önce tefrika edilmişti: *JRAS*, 1912-21); Almanca trc. A. Kaiser, *Denkwürdigkeiten des Baber, Kaisers von Hindustan*, Leipzig, 1828; Kazan nüshasından yapılmış

Fransızca trc. A. Pavet de Çourteille, *Mémoires de Baber*, 2 c., Paris, 1871 ; İngilizce trc. F. G. Talbot, *Memoirs of Baber, Emperor of India*, Londra, 1909 (daha birçok kısmî tercümesi vardır); Reşid Rahmetî Arat tarafından Türkiye Türkçesi'ne yapılan mükemmel tercümesi (Y. H. Bayur'un önsözüyle) : *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, 2 c., T. T. K. nş., Ankara, 1943, 1946; 2. tab'ı : Istanbul, 1970, 3 c., *Bin Temel Eser:* 39, 40, 41. - Metin ve Fransızca trc. Jean-Louis Bacque-Grammont Paris, 1969 : *Babur Namé, Mémoires de Zdhiru'ddin Muhammed Babur*.- Rusca kısmî trc. Nikolay Nikolaeviç Pantusov, *Fergana Po Zapiskam Sultan Babura*, 1880.- Son yıllarda Çağatayca metin Taşkend'de de basılmıştır.

d — Edebî Kaynaklar :

(67) Safiyyüddîn Alî b. Hüseyin Vâîız-ı Kâşifî, *Raşahâtü Aynî'l-Hayât* (1503), Taşkent, 1329 (1911) taşbasması; Türkçe trc. Mehmed Mâ'rûf (1593), Istanbul, 1269; (68) Celâluddîn Zekerîyâ b. Muhammedi'l-Kaainî, *Nasâih-i Şâhruhî* (1411'de Şâhruh'a sunulmuş siyâset-nâme), tek nüsha: Viyana, A. F. 112 (163) (Flügel, no. 1.858); (69) Mollaa Câmî, *İnşâ* (münşeât), Kalküta, 1226 (1811); Luknov, 1269 (1853); Luknov, 1310 (1892/3); Hânpûr, 1290 (1873). - (70) Abdullah Hâtifî (Câmî'nin yeğeni), *Tîmûr-nâme (Zafer-nâme-i Tîmûrî)* (mesnevî), Luknov, 1869, 1896, Madras, 1958, A.S.U'sha nş. - (71) Devlet-Şâh-i Semerkandî (1431?-1495?), *Tezkiretu'ş-Şu'arâ*, E. G. Browne nş., *Persian Historical Text: I*, Londra, 1901; Bombay taşbasması, 1305 (1888); Türkçe trc. Necâti Lugal, Istanbul, 1963, Millî Eğitim Bakanlığı nş., *Dünya Edebiyatından Tercümeler* serisi (diğer cildi çıkmadı). - (72) Sultân Hüseyn Baykara veyâ Mîr Kemâlüddîn Hüseyn, *Mecâlisü'l-Uşşâq* (1505), İsmâil Hikmet Ertaylan nş., Istanbul, 1954. - (73) Mîr Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, Çağatay Türkçesi ile yazılmış ilk Türkçe şairler tezkiresi olup, daha 1520'de Sultan Muhammed Fahrî-i Herâtî b. Emîrî ve Hakîm-Şâh Muhammed-i Kazvînî tarafları̇ndan Farsça'ya çevrilmiş ve bu tercüme Alî Asgar Hikmet tarafından Tahrân'da yayınlanmıştır : 1323 şemsî (1944) ; Aynı Yazar, *Mahbûbü'l-Kulûb*, Çağatayca metni: Ist. 1289 ve Konokov nş., Leningrad, 1948; Aynı Yazar, *Wakfiyye*, Bakû, 1926; Aynı Yazar, *Mecâlisü'l-Uşşâq*, Çağataycadan Farsça trc. Fahrî-i Herâtî, *Letâif-Nâme*, Alî Aşgar Hikmet nş., Tahrân, 1325 Ş.; (74) Aynı Yazar, *Dîvân*, L. V. Dmitvera nş., Moskova, 1964 (daha önceki basımları hakkında burada tafsilâta girişmek lüzumsuzdur); krş. Gudrun Goeseke, *Die Miniaturen im Diwan von Mir Ali Şir Nawai in der Bibliothek der DMG in Halle, Wiss. Zeitsch. d. Martin-Luther-Univ.*, Halle, X - 1, 1961, 113 - 21. - (75) Bâbur Şâh. *Dîvân*, Sir Denison Ross nş., *Dîvân-ı Bâbur Pâdishâh, Journal of the Asiatiac Society of Bengal*, Kalküta, 1910; A. Samoyloviç nş., *Mecmû'a-i Eş'âr-ı Bâber Pâdşâh*, Petrograd (Leningrad), 1917; M. F. Köprülü nş., *Millî Tetebbû'lar Mecmû'ası*, II, III, IV, Istanbul, 1331 rûmî (1919) (gerek Nevâî'nin, gerek Bâbur'un *Dîvân*'ları Türkçe'dir). - (75-A) Hân-ı Hânân Bayrâm Hân Karakoyunlu, *The Persian and Turkî Dîvâns*, M. E. Denison Ross nş., Kalküta, 1910. - (75-B). Sâm Mîrzâ b. Şâh-İsmâil (öl. 1532), *Tuhfe-i Sâmî* (şâirler tezkiresi), Tahrân, 1314 Ş.; (75-C) Nisârî (Hasan Buhârî), *Müzekkir-i Ahbâb* (1566) (bu da Farsca şâirler tezkiresi); (75-D) Zeynüddîn Vâsıf, *Bedâyî'ü'l-Wekaayî*

(XVI. asır başları), Tahrân, 1314 Ş.; (75-E) Sâdiqî-i Kitâbdâr, *Mecmâ'ü'l-Hawâss* (1601), Âzerî Türkçesi'nden Farsça trc. Abdürresûl Hayyâmpûr, Tebrîz, 1327 Ş.; (75-F) Abdü'n-Nebî Fahrü'z-Zamân, *Mey-hâne* (1622), A. Gülçîn-i Ma'ânî nş., Tahrân, 1340 Ş. (bu da şâirler tezkiresi); (75-G) Fahrî-i Herewî, *Ravzatü's-Selâtıyn* (kezâ), Paris, Bibl. Nat., Pers; I, 142 ve 143.

e — Seyâhat-nâmeler :

(76) Ruy Gonzales de Clavio, *Historia del Gran Tamerlan,* Sevilla, 1582; Madrid, 1682; Molina de Argote nş., Madrid, 1783; İspanyolca metin ve Rusça trc. I. I.Sreznevsky, *Sbornik Otdeleniya Russkago Yazıka i Slovesnosti Imp.Akademii Nauk (Rusya İmparatorluk Dil ve Edebiyat Akademisi Dergisi),* XXVIII, Petersburg (Leningrad), 1881; İngilizce trc. C. R. Markham, *Embassy to the Court of Timur,* Hakluyt Society nş., XVI, Londra, 1859; yeni İngilizcetrc. Guy le Strange, *Embassy to Tamerlan,* Londra, 1928; buradan yapılmış Türkçe trc. Ömer Rızâ (Doğrul), *Timur Devri'nde Kadis'ten Semerkand'a Seyâhat,* 2 fasikül, Istanbul, 1935. - (77) *Tamerlan et Sa Cour par un Dominicain en 1403,* Meranville nş., Paris, 1894. - (78) Abdürrezzâq Semerkandî, *Hindistan Sefâret-Nâmesi,* A. Arinbaev nş., Taşkent, 1960, Özbekistan Fenler Akademisi nş.

f — Yabancı Kaynaklar :

(79) Mignatelli, *A New Latin Source of Tamerlane's Conquest of Damascus (1400/1401),* W. J. Fischel trc., *Oriens,* IX/2, Leiden, 1956, 201-32. - (80) Thomas de Mezdoph, Emenice'den Fransızca'ya trc. Felix Nève, *Exposé des Guerres de Tamerlan et de Schah-Rokh dans l'Asie Centrale,* Brüksel, 1860; diğer Fransızca trc. Chahnazarian, Paris, 1961. - (81) Tebrîzli Arakel, *Tarih,* Ermenice metin: Amsterdam, 1669; Rurça trc. Bâkû, 1957. - (82) Çamiçyan, *Ermeni Tarihi* (yeni olmakla beraber, birçok ve birkısmı şimdi kaybolmuş eski Ermeni kaynaklarından nakiller yapar), Ermenice metin: Venedik, 1784 - 86 (III. cildi 1784'e kadar gelir); İngilizce trc. İ. Ardal, Kalküta, 1827 (Türkler'le ilgili kısımları Hrant D. Andeasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmişse de daha basılmamıştır).

B— TETKİKLER

a — Umumî Eserler :

(83) Felix Tauer, *Timurlular Devrinde Tarihçilik,* Ahmed Ateş trc., T.T.K., *Belleten,* XXIX - 113, Ankara, I.1965, 49 - 69. - (84) Hans Robert Roemer, *Neuere Veröffentlichungen zur Geschichte Timurs und seiner Nachfolger, V. Türk Tarih Kongresi (1956)* (Zabıtlar), T. T. K. nş., Ankara, 1960, 282 - 98; (85) Lucien Bouvat, *Essai sur la Civilisation Timouride, Journal Asiatique,* CCVIII, 1926, 193 - 299, Paris.

(86) *Encyclopédie de l'Islâm,* 5 c., Leiden, 1908 - 38 (Almanca, Fransızca ve İngilizce 3 avrı tab'ı vardır) birçok maddeleri konumuzu ilgilen-

dirmektedir; bu eserin yalnız Fransızca ve İngilizce olarak yeni bir tab'ı hâlen Leiden'de yayınlanmaktadır. *İslâm Anciklopedisi* adıyla Türkçe ilâveli ve tashihli tercümesi de 1940'tan beri çıkmaktadır. Ayrıca çıkmakta olan Arapça, Farsça, Urdûca ve Malayca tercümeleri, bir de yalnız dine ait maddeleri içine alan Almanca ve İngilizce birer ciltlik nüshaları vardır. - Diğer ansiklopedi ve ansiklopedik eserleri burada saymıya lüzum görmüyoruz.

(87) René Grousset, *L'Empire des Steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlan,* Paris, ilk baskısı : 1941; (88) M. d'Ohsson, *Histoire des Mongols depuis Tchingis - Khan jusqu'a Timour Beg ou Tamerlan,* 3 c., Amsterdam 1834 - 35; ilâveli 2. tab'ı: 4 c., 1844; 3. tab'ı: 1852 (Türkçe'ye Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından *Moğol Tarihi* adıyla özetlenerek tercüme edilmiştir: Istanbul, 1342 (1924). - (89) H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century,* 4 c., Londra, 1876 - 88 (fihristleri 1927'de çıkmıştır); (90) Léon Cahun, *Introduction à l'Histoire de l'Asie,* Paris, 1896; (91) Skrine ve Sir E. Denison Ross, *The Heart of Asia, A History of Russia Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times,* Londra, 1899; (92) M. I. Ivanin, *O Voennom Iskusstve i Zavoevaniyakh Mongolo-Tatar i Sredneaziatskikh Narodov pri Çingis-Khane i Tamerlane,* Petersburg (Leningrad), 1846; 2. tab'ı: Prens N. S. Golicın nş., 1875; (93) A. Czaplicka, *The Turks in Central Asia,* Oxford, 1918; (94) Malcolm Hân, *History of Persia,* 2 c., Londra, 1815; (94) P. M. Sykes, *A History of Persia,* 2 c., Londra, 1915; 2. tab'ı: 1921; (95) Lucien Bouvat, *L'Empire Mongol,* Paris, 1927, E. Cavaignac, *Histoire du Monde,* VIII - III - B; Çince trc. Şanghay, 1930 (Timuroğulları tarihinin tam ve güzel bir hulâsası); (96) Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, *Histoire Générale,* 10 c., ilk tab'ı: 1892 - 1901 (pekçok defa basılmıştır) gibi daha birçok umumî tarihleri burada zikretmeyi fuzûlî sayıyoruz.

(97) Zeki Velîdî Togan, *Topkapı Sarayı'nda Dört Cönk, İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi,* Istanbul, 1954, I, 73 - 89 (İngilizce özetli; mühim malzemeye işaret edilmiştir); (98) Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi,* Istanbul, 1963 - 66'da çıkan ilk 9 cildinin çeşitli yerleri ve Osmanlı tarihinin Timurlular'la ilgili inceleme eserleri *(Türkiye Tarihi*'nin bibliyografyalarında gösterilmiştir).

b — Timur'a Ait Eserler :

(99) Timur'un Altınordu seferi hakkında: M. Charmoy, *Expédition de Timoûr-i Lènke ou Tamerlan contre Toqtamiche, Khân de l'Ouloûs de Djoûchy, en 793 de l'Hégire ou 1391 de Notre Ere, Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Pétersbourg, VIe Série: Sciences Politiques, Histoire et Philologie,* III, 1836, 89 - 505. - (100) W. J. Fischel, *Ibn Khaldûn and Tamerlan,* Berkeley-Los Angeles, 1952; (101) Zeki Velîdî Togan, *Timur's Campaign of 1395 in the Ukraine and North Caucasus, The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States,* VI, 3 - 4. 1958, 1.358 - 71. - (102) İean Aubin, *Tamerlan à Bagdad, Arabica,* IX - 3, 1962, 300 v.dd.; (103) Aynı Yazar, *Comment Tamerlan Prenait les Villes?, Studia Islamica,* XIX, Paris, 1963, 83 - 122 (her iki yazı da Timur'un çok aleyhindedir). - (103-A) K. Jahn, *Timur und die Frauen, Anzeiger.*

CXI, 1974, 515-29. - Timur hakkında çeşitli dillerde pek çok popüler kitap vardır; bunları burada saymıyoruz. Ancak hakkında daha hiçbir ilmî monografi yazılmamıştır.

c — *Timur'un Haleflerine Ait Eserler :*

(104) W. W. Barthold, *Ulug Beg i Yego Vremya,* Leningrad, 1918, *Zapiski Rossiyskov Akademii Nauk po İstoriko Filologiçeşkomu Otdeleniyu (Rus İlim Akademisi Muhtıraları, Tarihî Filoloji Kısmı),* III. seri, XIII - 5 (Ortaasya Timurlu tarihine dair yazılmış en mühim monografi olup son derece zengin malzemeyi muhtevîdir); Türkçe trc. Tâhiroğlu Akdes Nîmet (Kurat), *Uluğ Beğ ve Zamânı,* Türkiyat Enstitüsü nş., Istanbul, 1930 (bu tercümede, Rusça aslının sayfa numaraları da konmuştur); Almanca trc. Walter Hinz, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes,* XI - I, Leipzig, 1935; İngilizce trc. V. ve T. Minorsky, *Ulugh-Beg,* Londra, 1958.

(105) Barthold, *Mîr Alî-Şîr i...,* Türkçe trc. Ahmed Câferoğlu, *Ülkü,* no. 57 v.dd., Ankara, 1937 kasım v.dd.; (105-A) *Alişer Navoi* (makaleler mecmuası), Moskova, 1946, Sovyet İlimler Akademisi; (105-B) Âgâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî,* 4 c., Ankara, 1965-8, T.D.K.; (106) Martinn Hartmann. *Eien Heiliganstaat im Islam : Das Ende der Çaghataiden und dic Herrschaft der Chogos in Kaschagria, Der Islamische Orient,* I, 1953 - 4; (106-A) Z. V. Togan, *Şâhrûh, Türk Dili ve Edebiyatı,* III, 3-4, 1949. (107) Yılmaz Öztuna, *İslâm-Türk Ansiklopedisi,* II, Istanbul, 1944 v.dd., bazı maddeler : *Abdullaah Mîrzâ* (249a - 50a), *Abdullaah Hân* (311b-3a), *Abdülazîz Mîrzâ* (357b-8b).-A. S. Beveridge'in aşağıda anılacak *Hümâyûn-Nâme'ye* yazdığı *Bâbur-Nâme, Hümâyûn-Nâme* ve *Târîh-ı Reşîdî*'de geçen kadınlara ait listede, son derecede faydalı bilgiler vardır. - Ancak bir kısımları yahut birkaç sayfaları konumuzla ilgili inceleme eserleri için (108) Yılmaz Öztuna'nın *Ankara Muhârebesi* (Istanbul, 1946) ve *Türkiye Tarihi*'nin III. ve VII. ciltlerindeki bibliyografyalara bakılabilir.

III

HİNDİSTAN TİMUROGULLARI

A— KAYNAKLAR

a — Umumî Tarihler :

(109) M. J. Darmsteter, *L'Inscriptions de Caboul, Les Epitaphes de l'Empereur Bâber et d'Autres Princes, Journal Asiatique,* Paris, 1888, 491 v.dd. - (110) Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *The History of India as told by Its Own Historians, The Muhammed Period,* 8 c., Londra, 1867 - 77 (pek çok yerli kaynağın tercüme, hulâsa ve atıflarını içine alan çok mühim külliyat). - (111) Ekber Şâh'ın emriyle bir hey'et tarafından İslâm'ın 1000. yılı şerefine kaleme alınan *Târîh-ı Elfî* adlı Farsça cihan tarihi pek mühim bir eserdir; hey'ete Mollaa Ahmed Tattâwî riyaset etmiş olup, üyeleri içinde Hâce Abdülkaadir-i Bedâ'ûnî, Ebu'l-Fazl Allâmî, Naqîb Hân, Câ'fer Beğ, Hâce Nızâmüddîn Ahmed vardır.

b — Avrupalılar'ın Seyâhat-nâmeleri :

(112) Pyrard ve Laval (1601 - 10), *Discours du Voyage des Français aux Indes,* Paris, 1611; (113) Aynı Yazar, *Voyages aux Indes Orientales,* 2 c., Paris. 1615, 1616; dîğer tab'ı : 1579; (114) Manrique, *Itinerario,* Roma, 1649; (114 - A) Nicolao Manucci, *Storia do Mogor,* Portekizce'den İngilizce'ye trc. William Irvine, 2 c., Londra, 1907 - 8; (114 - B) J. Twist, *Generale Beschrijvinge van Indien,* Amsterdam, 1648; (114 - C) J. Ovington, *A Voyage to Suratt in the Year 1689,* Londra, 1696; (114 - D) D. de Couto, *Da Asia,* 2 c., Lizbon, 1777 - 8; (114 - E) P. du Jarric, *Theraurus Rerum Indicarum,* 2 c., Kolonya, 1615 - 6; (114 - F) J. Hay, *De Rebus Iaponicis, Indicis et Persanis,* Anvers, 1605; (114 - G) F. Pelsaert, *Remonstrantie,* İngilizce trc. W. H. Moreland ve Geyl, *Jahangîr's India,* Cambridge, 1925; (114 - H) Purchas, *Pilgrimes,* Londra, 1625; (115) François Bernier (1656 - 64: Şâh-i Cihân ve Â'lemgîr'in hekimi), *Histoire de la Dernière Révolution des Etats du Grand-Mogol et des Evénements Particuliers, Suite des Mémoires du Sieur Bernier sur l'Empire du Grand-Mogol,* 2 c., Paris, 1670 - 71; Amsterdam tab'ları: *Voyages...,* 1699, 1710, 1724; 2 ciltlik yeni Paris tab'ı: 1830; İngilizce trc. Archibald Constable, Westminster, 1891; yeni İngilizce trc. V. A. Smith, Londra, 1934; ((116) J. Theévenot, *Voyages en Euproe, en Asie et en Afrique,* 3 c., (III.' sü Hindistan'a ait), Paris, 1664 - 84; Amsterdam tab'ları: 1705, 1725, 1727 (bu eserin daha pekçok basımı, İngilizce, Almanca, Flamanca vs. pekçok tercümesi vardır); (117) Jean Chardin (1666 - 72, mücevherci), *Journal du Voyage...,* Londra, 1687; Amsterdam, 1711; Rouen, 1723; Langlès nş., 10 c., Paris, 1810 (bu eserin daha pekçok tab'ı ve tercümesi vardır); (118) J. -B. Tavernier (mücevherci), *Les Voyages en Turquîe, en Perse et aux Indes,* 3 c., Paris, 1810, 7 c., (daha pekçok tab'ı ve tercümesi vardır); (119) Johannes de Laet, *De Imperio Magni Mogolis,* Leiden, 1631; Paris, 1681; (120) Schillinger, Weber ve Mayr, *Persianische*

und Ost-Indianische Reis (1699 - 1702), Nürnberg, 1707. - Krş. (120-A) M. Oaten, *European Travellers in India during the 15th, 16th and 17th Centuries,* Londra, 1909.- Diğer seyâhatnâmeler ve basım ve tercümelerinin daha etraflı bir listesi için bk. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi,* IX, Istanbul, 1966, *Bibliyografya.*

c — Hümâyûn Devri :

(121) Gülbeden Beğim b. Bâbur Şâh, *Hümâyûn-Nâme* (ağabeyi Hümâyûn Şâh'a sunulmuş pek mühim tamamlanmamış hâtırat ki, bir Türk imparatorluk prensesinin kaleminde çıkmış olması, eseri daha da ilgiye değer kılmaktadır), tek yazma nüshasının neşri: *Oriental Translation Fund:* I, Royal Asiatic Society nş., Londra, 1902 (aynı zamanda Anette S. Beveridge'in İngilizce tercümesini ve pek mükemmel ilâvelerini hâvîdir); Türkçe trc. Abdürrab Yelgar, T.T.K. nş., Ankara, 1944 (Y. H. Bayur'un önsözüyle).- (122) Cevher Âftâbcı, *Tezkiretü'l-Vâkı'ât* (te'lîfi 1586, fakat Hümâyûn devrine ait), Farsça'dan İngilizce'ye trc. Charles Stewart, 1832 (Hümâyûn Şâh'ın dikte ettiği bu eserden seçmeler : Elliot, V, 136-49) - (123) Hând-Mîr, *Kaanûn-ı Hümâyûnî* veyâ *Hümâyûn-Nâme* (1534), seçmeler : Elliot, V, 136-49, Londra, British Museum'da; (124) Bâyezîd Batan Türkmen, *Târîh-ı Hümâyûn,* İngilizce trc. *Journal of the Asiatic Society of Bengal,* Kalküta, 1898.- (125) Seydî Alî Reîs, *Mir'âtu'l-Memâlik* (Osmanlı amiralinin Hindistan seyahati ve Hümâyûn ile geçirdiği 6 ay), Ahmed Cevdet nş., Istanbul, 1313 (1895); krş. M. C. Şehâbeddin Tekindağ, *Seydî Alî Reîs*'in *Mir'âtu'l-Memâlik*'inin *Tahlîli,* Edebiyat Fakültesi, tarih tezi, no. 294, 1942; kısmen nş., *Transactions of the Asiatic Society of Bombay, I;* İngilizce trc. A. Vambery, *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India...* (1553 - 1556), Londra, 1899; Fransızca trc. *Relation des Voyages de Sidi Ali,* Paris, 1827; Almanca trc. Diez, II, 133-267, Berlin, 1815; Özbek Türkçesi'ne trc. *Mamlakatlar Küzgusi,* Özbekistan İlimler Akademisi nş., Taşkent 1963; Y. Öztuna nş., *Hayat Tarih Mecmuası,* 1966. (başka kısmî tercümeleri de vardır).

d — Ekber Devri :

(126) Abdulkaadir Bedâûnî (1540 - 1605), *Müntehabu't-Tevârîh,* 3 c., Farsça metin: *Bibliotheca India,* Kalküta, 1884 - 98; 2. tab'ı: 1924; E. Rehatsek trc. *The Emperor Akbar's Repudiation of Islam,* Bombay, 1866; Liwe ve G. S. A. Ranking'in iki ayrı İngilizce tercümeleri daha vardır.- (127) Hâce Nizâmuddîn Ahmed, *Tabakaat-ı Ekberî,* 2 c., Luknov, 1292 (1875); Farsça metin ve B. De'nin İngilizce trc. *Bibliotheca India* nş., 2 c., Kalküta, 1913, 1936; (128) Şeyh Ebû'l-Fazl Allâmî (1551 - 1602), *Ekber-Nâme* (III. cildin adı: *Âyîn-i Ekberî),* Farsça metin ve İngilizce trc. H. Beveridge, Blochmann ve Jarret, *Bibliotheca Indica,* Kalküta, 1873 - 94; ilk İngilizce trc. Gladwin, 4 c., Kalküta, 1772-92 ve Londra, 1800, metnin yeni nş. D. C. Phillott, 3 c., 1939 - 44; bu eserin zeyli : İnâyetullâh, *Tekmile,* seçmeler : Elliot, VI, 116 - 47 ve İng. trc. VI, 103 - 15.- (129) Aynı Yazar, *İnşâ* (Ekber nâmına yazılmış mektuplar), Luknov, 1279 (1862).

e — Cihângîr Devri :

(130) Cihângîr Şâh, *Tüzük-i Cihânhîrî* veyâ *Wâkı'ât-ı Cihângîrî* yahut *Târîh-ı Selîm-Şâhî* (Cihangir, hâtırâtını büyükbabasının babası Bâbur gibi Türkçe değil, Farsça yazmıştır), Gaazîpûr, 1863; Alîgarh, 1864; H. Beveridge nş., Londra, 1909, Royal Asiatic Society nş., İngilizce trc., Major Price, Londra, 1829, Royal Asiatic Society; diğer İng. trc. Elliot, VI, 251 - 391; yeni İngilizce trc. A. Rogers, Londra, 1914, Royal Asiatic Society nş. (Alîgrah neşrini Seyyid Ahmed Hân yapmıştır); Türkçe trc. Nevres, *Târîh-ı Cihân-Şâh,* Istanbul Üniversitesi Küt., Türkçe Yazmalar, 2.544 (III. Mustafa adına yapılmış trc.). - (131) Muhammed Şerîf Mû'temed Hân, *Ikbâl-Nâme-i Cihângîrî, Bibliotheca Indica,* Kalküta, 1815 ; Urdû trc. Kalküta, 1865, Bibliotheca Indica; İng. trc. Elliot, VI, 401 - 38.- (132) Muhammed Kaasim Ferişte (1552 - 1623), *Târîh-ı Hind,* (Farsça umumî Hindistan tarihi olmakla beraber 1612'de kalır ve bu çağın eseridir), 2 c., Bombay, 1829; Alexander Dow, trc., Londra 1768 - 1813 arasında 4 defa basılmıştır: Jonathan Scott trc., 2 c., Shrewsbury, 1794; seçmeleri: Elliot, VI; 207 - 43.- (132-A) Lâ, *Târîh-ı Sultân Muhammed-i Kutb-Şâhî,* (1617) (Storey, II, 446-7).- (133) İskender Münşî, *Târîh-ı Â'lem-Ârây-ı Abbâsî,* Tahrân, 1314 şemsî (1935); bu eser ve diğer İran kaynakları için, *Türkiye Tarihi*'nin IX. cildinin sonundaki bibliyografyaya bk.

f — Şâh-ı Cihân Devri :

(134) Muhammed Sâlih Kambu, *Âmâl-i Sâlih* veya *Şâh-Cihân-Nâme,* G. Yezdânî nş., Kalküta, 1912, Asiatic Society of Bengal nş.- (135) Sâdık Hân, *Târih-ı Şâh-i Cihân,* British Museum, Persian Ms. Oriental, 174 (her ikisi de Farsça).- (134-A) Muhammed Dârâ-Şükûh Mîrzâ b. Şâh-i Cihân, *Mecmâ'ü'l-Bahreyn,* M. Mahfûzü'l-Hakk nş., Kalküta, 1929 ve Aynı Yazar, *Müntehabât-ı Âsâr,* Tahrân, 1335 H. Ş.

g — Â'lemgîr Devri :

(136) Muhammed Sâqî Müsta'idd Hân, *Ma'âsir-i Âlem-gîrî,* Kalküta, 1871, Bibliotheca Indica nş.; (137) Muhammed Kadîm *Âlem-gîr-Nâmâ* (1658 - 1668), Kalküta, 1888, Bibliotheca Indica nş., 2 c.; (138) Muhammed, Vâris (Wârith), *Bâdşâh-Nâme* (1658 - 1679), Londra, British Museum, Parsian Ms. Add., 6.556; (139) Abdülhamîd Lâhûrî, *Bâdşâh-Nâme* (1658 - 1678), 2 c., Kalküta, 1867 - 68, Bibliotheca Indica nş., (140) Khâfî Hân (1664 ? - 1733 ?), *Müntehabu'l-Lubâb,* 3 c., Kalküta, 1869, 1874 ve 1925, Bibliotheca Indica nş. (yazarın asıl adı Muhammed Hâşim Alî olup, eseri esas bakımdan bu devreyi içine alır; İng. seçmeler : Elliot, VII, 207-533) (bütün bu eserler Farsça'dır).- (141) *Hulâsatu't-Tevârîh,* İngilizce trc. G. Sarkar, *The India of Awrangzêb,* Kalküta, 1901; (142) *Târîh-ı Assâm,* Hindustânî'den Fransızca trc. Thomas Pavie, Paris, 1845 (Âlemgîr'in Assam seferi); (142-A) *Ahkâm-ı Â'lem-gîrî,* Kalküta, 1901; (142-B) Ziybün-Nisâ Beğim, *Dîvân,* İng. trc. Magan Lal vc Jessie Duncan Westbrook Londra, 1913.

h — *Â'lemgîr'den Sonrası :*

(143) Şâh-Nevâz Hân Samsamu'd-Devle ve oğlu Abdulhayy Hân, *Mu'âsıru'l-Umerâ*, Kalküta, 1887 - 95, Bibliotheca Indico nş.; Farsça'dan İngilizce'ye trc. H. Beveridge, 1921 (1556 - 1780 arasında Hindistan'da yaşamış 731 şahsın biyografisi).- (144) Abdulkerîm, *Wâkı'ât-ı Dürrâni*, Farsça'dan Urdû diline trc. Hânpûr, 1292 (1875), Ahmed Şâh'ın Hindistan seferlerine ait İrân ve Afgan kaynaklarını burada göstermiye lüzum görmüyoruz.- (145) Golâm Hüseyn Selîm Zeydpûri (öl. 1817), *Riyâzu's-Selâtıyn* (1788), 2 c., Kalküta, 1890 - 91, Bibliotheca Indica nş. (Bengal tarihi).- (146) Golâm Hüseyn Hân (yukarıdaki yazar değil!), *Siyeru'l-Müte'ahhırîn*, Kalküta, 1836; Luknov, 1866; İngilizce trc. Hâccî Mustafâ, Kalküta, 1789; diğer İngilizce trc. J. Briggs, Londra, 1832 (1707 - 1781 Hindistan tarihi).- (147) C. U. Aitchison, *Treaties, Engagements and Sanads...*, 6 c., Kalküta, 1892'de resmi vesikalar toplanmıştır.- (147-A) Dânişmend Ni'met Hân, *Târîh-ı Şâh-ı Â'lem Bahâdur Şâh* (Elliot, VII, 568); (147-B) Lâ, *Târîh-ı Bahâdur-Şâhî* (1747) (Elliot, VII, 565-7); (147-C) Lâ, *Bahâdur Şâh-Nâme*, British Museum, Or. 24; (147-D) Muhammed Kaasim Lâhûri, *Târîh-ı Bahâdur-Şâhî ('İbret-Nâme)*, British Museum, Or. I, 934.

B— TETKİKLER

a — *Umumî Eserler :*

(148) W. Hunter, *The Imperial Gazetteer of India* (bir heyet tarafından kaleme alınmıştır; pek zengin malzeme vardır), 14 c., Londra, 1866; bu coğrafya, tarih, statistik lugatinin son cildi atlas yeni tab'ı: 26 c., 1908 - 31.- (149) H. Yule, *Hubson-Jobson, A. Glossary of Anglo-Indian Colloquial*, Londra, 1886.- (150) Ziererio, *Geschichte Indiens und des Islam, III: 1500 - 1760*, 1956; (151) *Cambridge Histroy of India, III: Turks and Afghans, IV: Moghul Period*, 1929 ve 1937 (çeşitli basımları vardır); (152) Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (3 c., bilhassa II. c.), T.T.K. nş., Ankara, 1947; (153) Shâhpurshâh Hormasji Hodivaca, *Studies in Indo-Muslim History, A Critical Commentary on Elliot and Dowson's History of India as Told Its Own Historians*, Bombay, 1939 (kaynak incelemesi); (153-A) Sir H. M. Elliot, *Bibliographical Index of Muhammedan India*, Kalküta; 1849; (154) Keene, *History of India from the Earliest Times tho the End of the Nineteenth Century*, 2 c., son tab'ı: Edinburg, 1906; (155) Stanley-Lane Poole, *The History of the Moghul Emperors of Hindustan*, Londra, ilk tab'ı: 1892; De Laet, *The Empire of the Great Mogol*, Bombay, 1928; (156) C. E. Bockland, *Dictionary of Indian Biography;* (157) Thomas William Beale, *The Oriental Biographical Dictionary*, Kalküta, 1881; 2. tab'ı: Keene nş., Londra, 1894; (158) P. Kennedy, *History of the Great Moghuls*, Kalküta, 1905; (159) François Catrou, *Histoire Générale de l'Empire Mongol*, Paris, 2 c., 1705, 1715; (160) Paul Horn, *Das Heer und*

Kriegswesen des Gross-Moghuls, Leiden, 1894; (161) M. Gentil, *Mémoire sur l'Indoustan ou Empire Mogol,* Paris, 1822; (162) Charles Stewart, *The History of Bengal from the First Mohammedan Invasion until* 1757, Londra, 1813; (163) Edward Thomas, *The Revenue Resources of the Mughal Empire in India,* Londra, 1871; (164) Birdwood, *The Industrial Arts of India,* 2 c., Londra, 1881; (165) H. Gooetz, *Bilderatlas zur Kulturgeschichte Indiens in der Gross-Moghul-Zeit,* Berlin, 1930; (166) *Bartholomew's Map of India;* 1: 4.000.000, Edinburgh, pekçok tab'ı vardır.

b — Bâbur ve Hümâyûn :

(167) A. Erskine, *History of India under the Two First Sovereigns of the House of Timour: Bâber und Humayun,* 2 c., Londra, 1854 (168) Stanley Lane-Poole, *Baber,* Oxford, 1899; (169) Fernard Grenard, *Baber* (fevkalâde kompozisyon), Paris, 1930; İngilizce trc. Homer White ve Richard Glaenzer, Londra, 1931; Türkçe trc. Orhan Yüksel, *Babur, 1000 Temel Eser:* 64, Istanbul, 1964; (170) R Williams, *An Empire Builder: Baber,* Londra, 1918; (170-A) F. Teufel, *Bâbur und Abû'l-Fazl, ZDMG,* XXXVII, 1883, 141 - 87.

c — Ekber :

(171) Kont F. A. von Noer, *Kaiser Akbar,* 2 c., Kiel, 1880, 1885; Fransızca trc. G. Bonet-Maury, 2 c., Leiden, 1883, 1887: *L'Empereur Akbar, Un Chapitre de l'Histoire de l'Inde au XVI e Siècle;* (İng. trc. de var); (172) V. A. Smith, *Akbar,* Oxford, 1917, 1919; (173) Şemsü'l-'Ulemâ Mevlânâ Mevlevî Muhammed Hüseyn Âzâd, *Derbâr-ı Ekberî* (Urdûca), Lâhûr, 1898; (174) W. Foster, *Early Travels in India,* 1921 (1581-91 Ralph Fitch ve 1599-1606 John Mildenhall'ün seyâhatleri); (175) Albay Malleson, *Akbar, Rulers of India Series* nş., (176) Ömer Rızâ Doğrul, *Ekber Şâh,* Istanbul, 1944; (176-A) W. H. Moreland, *India to the Death of Akbar,* Londra, 1920; (176-B) P. Goldie, *The mission of the Great Mugol* (Ekber), Dublin, 1898.

d — Cihângîr ve Şâh-ı Cihân :

(177) Gladwin, *Reign of Jahangir,* Kalküta, 1788 (ilk tab'ı: *History of Jahangir,* Kalküta, 1778); (178) Beni Parasad, *History of Jahangir.* 1922; (178-A) W. H. Moreland, *From Akbar to Aurangzeb,* Londra, 1923; (178-B) Keene, *The Turks in India,* Londra, 1879 (Şâh-ı Cihân devri).

e — Â'lemgîr :

(179) Sir Jadunath Sarkar, *History of Aurangzîb, Mainly based on Persian Sources,* 5 c., 1912-24; (180) Stanley Lane Poole, *Aurangzib,* Oxford ,1893; (181) Robert Orme, *Historical Frangments of the Mughal Empire from Year 1669, Origine of the English Etablissement,* Londra 1805.

f — Â'lemgîr'den Sonrası :

(182) *The Ruin of Aurangzeb, Nineteenth Century* dergisi, V. 1887; (183) W. Irwine, *Later Mughals (1719 - 1739)*, 2 c., 1922; (184) Stanley Lane Poole, *The Fall of the Moghul Empire*, Londra, çeşitli basımları vardır: (185) H.-G. Keene, *Fall of the Moghul Empire*, Londra, 3: 1887; (186) Sir Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*. Kalküta, 1934; (187) Antoine Polier, *Shah Alam II and His Court*, Kalküta, 1947; (187-A) W. Franklin, *The History of the Reing of Shah-Alam, the Present Emperor*. Londra, 1798; (188) C. V. Fürer-Naimendorf, *The Aboriginal Tribes of Hyderabad*, 2 c., Bombay, 1943-45; (189) James Grant Duff, *History of the Mahrattas*, 3 c., 1826, 3 : Bombay, 1873; (190) H. Gastonnet des Fosses, *L'Inde Française avant Dupleix*, Paris, 1887; (191) J. R. Seelley, Fransızca trc. Albay Baille ve Alfred Rambaud, *Expansion de l'Angleterre*, Paris, 1885; (192) Jhames Mill, *The History of British India*, 5. tab'ı : H. H. Wilson nş., 9 c., Londra, 1858; (193) Sir John Kaye ve Albay Malleson, *History of the Indian Mutiny* (1857-8), 6 c., Londra, 1898 (4. tab'ı; ilk tab'ı 1896'da yapılan bu eser, Sipâhî İhtilâli'nin İngiliz görüşüne göre yazılmış en etraflı incelemesidir); W. Keene ve B. Malleson, *History of Sepoy-War*, Londra, 1880-8; (194) D. B. Parasins, *A History of the Marâthâ People*, Oxford, 1918; (195) Surendranath Sen, *Administrative System of the Marâthâs*, Kalküta, 1923; (196) H. A. Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjâb*, 3 c., Lâhûr, 1911 - 19; (197) W. McGregor, *The History of the Sikhs*, 2. c., Londra, 1846; (198) J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, H. L. O. Garrett nş., Oxford, 1918; (199) J. Malcolm, *A Sketch of the Sikhs*, Londra, 1812; (200) G. Smyth, *History of the Reigning Family of Lahore*, Kalküta, 1847; (201) G. Gough ve A. D. Innes, *The Sikhs and the Sikhs Wars*, Londra, 1897; (202) Kenehyâ Lâl, *Târîh-ı Pencâb*, Lâhûr, 1877; (203) Seyyid Muhammed Latıyf, *History of the Panjâb*. Kalküta, 1891; (204) Gokul Chand Nanang, *The Transformation of Sikhism*, Lâhûr, 1912; (205) M. A. Macauliffe, *The Sikhs Religion*, 6 c., Oxford, 1909; (206) Khazân Singh, *History and Philisophy of the Sikh Religion*, 2 c., Lâhûr, 1914; (206-A) W.- G. Osborn, *The Court and Camp of Runjeet-Singh*, Londra, 1840; (206-B) H.- T. Prinsep, *Histoire de Randjit Singh (Origines et Progrès de la Puissance des Sikhs)*, Fr. trc. X. Raymond, Paris, 1836; (206-C) H.- G. Rawlinson, *Shivâji the Marâthâ, His Life and Times*, Oxford, 1918.

g — Medeniyet ve Teşkilât :

(207) Abdulazîz, *The Imperial Treasury of the Indian Mughuls*, Lâhûr, 1942; (208) Aynı Yazar, *The Mansâbdarî System and the Mughul Army*, Lâhûr, 1945; (209) Aynı Yazar, *Arms and Jewellery of the Indian Mughuls*, Lâhûr, 1947; (210) Sir J. Sarkar, *Studies in Mughal India*, Kalküta, 1919; (211) H. R. Gupta, *Studies in Later Mughal History of the Panjab*, Lâhûr, 1944; (212) Fergusson, *History of Indian and Eastern Architecture*, 1910; (213) Sir J. Sarkar ve S. K. Saraswati ile A. Goswati ile A. Goswami, *Glimpsey of Mughal Architecture*, 1953; (214) Stuart, *The Gardens of the Great Mughals*, 1913; (215) S. M. Latıyf, *Agra, Historical Descriptive*,

1896; (126) Duncan, *Keene's Handbook for Visitors to Agra,* 1909; (217) E. B. Havell, *A Handbook to Agra and the Taj,* 1921; (218) M. Eşref Hüseyn, *An Historical Guide to the Agra Fort,* 1937; (219) Mevlevî Mu'inuddîn Ahmed, *The Taj and Its Environments;* (220) Sir Gordon Hearn, *The Seven Cities of Delhi,* Kalküta, 1928; (221) Sir Seyyid Ahmed, *Âsûru's-Senâdîd* (Urdûca), Hânpûr, 1904; (222) Sir Ram Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors,* Oxford, 1940; (223) S. N. Bhattacaryya, *A History of Mughal North-East Frontier Policy,* Kalküta, 1929; (224) Narendra Nath Law, *Pronotion of Learning in India during Muhammedan Rule,* Bombay, 1916; (225) D. Pant, *The Commercial Policy of the Moguls,* Bombay, 1930; (226) Bal Krishna, *Commercial Relations between India and England.* Londra, 1924; (227) W. H. Moreland, *The Agrarian System of Moslem India,* Cambridge, 1929; (228) Sir J. Sarkar, *Mughal Administration,* Kalküta, 1920; (229) S. A. Khan, *The East India Trade in the Seventeenth Century,* Londra, 1923; (230) H. Terpstra, *De Opkomst der Wester-Kwartieren van de Oost Indische Compagnie,* Lahey, 1919: (231) R. Nath, *The Tomb of Babur at Agra, Islamiş Culture,* XLVIII/3, 1974, 149-58.

h — Son Timuroğulları Hakkında Bilgi Veren Diğer Kitaplar:

— H.-G. Briggs, *The Nizam, His History and Relations with the British Government,* 2 c., Londra, 1861.
— Le Mascrier, *Histoire de la Dernière Révolution des Indes Orientales,* 2 c., Paris, 1757.
— Edward-J. Rapson, *The Struggle between England and France for Supremancy in India,* Londra, 1887.
— Barcou de Penhoen, *Histoire de la Conquête de l'Angleterre,* 2 c., Paris, 1844.
— Mill, *History of British India,* 2 c., Londra, 1858.
— Colonel Malleson, *History of the French in India,* 1866, Fr. trc. 1884.
— T. Hammond, *Dupleix,* Paris, 1881.
— M. Chr. Sprengel, *Geschichte der Maratten,* Halle, 1786.
— Hamilton, *Historical Account of the Rohillas Afghan,* 2 c., Londra, tarihsiz.
— J. Malcolm, *Memoirs of the Central India,* 2 c., Londra, 1820.
— Mir Hussein Ali Khan, *Tippou-Sahib,* Farsça'dan İng. trc. Colonel Miles, Londra, 1844.
— Sir John Strachey. Fr. trc. J. Harmand. *L'Inde,* Paris, 1892.
— Tîpû-Sultan, Farsca'dan İng. trc. *Letters,* Colonel W. Kirkpatrick, 1811.
— *Report of the House of Commons on the Affairs of India,* 1812.
— *Letters, Despatches and Other State Papers preserved in the Foreign Department of the Government of India (1772 - 1785),* 3 c., in folio, George W. Forrest nş.
— Lord Wellesley, *Despatches, Minutes and Correspondence,* Montgomery Martin nş., 2: 1840.
— Lord Cornwallis, *Correspondence,* Ch. Ross nş., 3 c., 1859.
— *Selections from Letters, Despatches and other State Papers preserved in the Bombay Secretariat, Maratha Series Bombay,* 1885.

— Lord Wellesley, *Notes Relative to the Late Transactions in the Mahratta Empire,* Fort-William, 1803.
— Lord Wellesley. *Memoirs*. Londra 1827.
— Arthur Wellesley (Lord Wellington, *Despatches, India,* Londra, 1837.
— George Thomas, *Memoirs,* W. Franklin nş., Kalküta, 1803.
— James Skinner, *Military Memoirs,* B. Fraser nş., Londra, 1851.
— James Bristow, *Narrative,* 1794.
— Boigne, *Mémoires,* Chambéry, 1829.
— Sir J. Strachey, *Hastings and the Rohilla War,* 1892.
— Beatson, *War with Tipû Sultân,* 1800.
— Gen. A. Brialmont, *Histoire de Wellington,* c. I, Brüksel, 1858.
— Dubois de Jancigny, *Inde,* Paris, 1845.
— W. Hunter, *The Indian Empire,* 2: Londra, 1866.
— Mill, *History of British India,* 5 c., Londra, 1858, Wilson nş.
— H. Sutherland Edwards, *Russian Parojects agains India*, Londra, 1885.
— H.-G. Keene, *Sindhia,* Oxford, 1895.
— Sir Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab,* 2: Londra, 1873.

XI

HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. GURLULAR (1187 - 1206)

Gurlu İmparatorluğu'nun Umumî Tablosu

«Şensebânîler» denen Guurîler veya Gurlular, en kuvvetli ihtimale göre Türk'tür(daha zayıf ihtimale göre İranlı). «Guur» Herât'ın doğusundaki dağlık bölgenin adıdır. Hânedan, adını bu bölgeden almıştır; çünki aslen bu ülkenin prensleri idiler. Bu suretle Sûrî, oğlu 1009'da öldürülen Muhammed, onun oğlu, Ali, Ali'nin yeğeni Abbas, onun oğlu Muhammed, Ali'nin oğlu Kutbeddin Hasan, 975 yıllarından 1099'a kadar 124 sene kadar Gur'da prens olmuşlar, Sâmânîler'e, sonra Gazneliler'e tâbî bulunmuşlardır. Ali'nin oğlu ve Kutbeddin Hasan'ın kardeşi İzzeddin Hüseyin, 1099'da kral olarak saltanat sürmeye başlamıştır. 1187'den 1206'ya kadar 19 sene de Hindistan imparatoru idiler. Hindistan'da, Gazneliler'e halef olmuşlardır. Afgan topraklarındaki krallıkları ise 1215'e, Harzem-Şâhlar'ın fethine kadar devâm etmiştir.

Resmî dilleri Farsça olan Gurlular'ın merkezi Fîrûz-kûh şehri, Herât'ın doğusunda yani Gur ülkesinde idi; bugün metrûktür. Mezhepleri Sünnî-Hanefî'dir. Gur hânedânı, ancak 1009 yılında Müslüman olmuştur. Gazneliler'den sonra Selçuklular'a, sonra Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuşlar, ancak 1187'de istiklâl kazanmışlardır. Fakat Afganistan'daki dallarında Harzem-Şâh nüfuzu, sonuna kadar devam eylemiştir.

Gurlular, Hindistan'da Türk-İslâm fütûhatını daha ilerletmişler, Bengal, Assam, Bihar'a da hâkim olmuşlar, Birmanva'ya dayanmışlar, fakat Güney Hindistan'a erişememişlerdir. En geniş şekilde 3.760.000 km² büyüklüğünde bir toprağa sahip olmuşlardır: Batı Horasan, Afganistan, Pencâb, Belûcistan, Sind, Pathanistan, Racistan, Gücerât, Ûd, Dehli, Agra, Allahabad, Bihar, Bengal, Assam.

Gurlular'ın Başlıca Şahsiyetleri

İzzeddin Hüseyin'den sonra 7 oğlundan Seyfeddin Sûrî ile Alâeddin Hüseyin Cihân-sûz (= Cihânı Yakan) hükümdar olmuşlardır. Seyfeddin. Gur ve Gazne'de, Alâeddin 1155'e kadar yalnız Gur' da, sonra her ikisinde saltanat sürmüşlerdir. Seyfeddin, katledilmiştir. Diğer kardeşleri, Fîrûz-kûh valisi iken 1159'da ölen en büyük kardeş Bahâeddin Sâm, «Melikü'l-Cibâl = Dağlar Kralı», unvanıyla Fîrûz-kûh valisi olan Kutbeddin Muhammed, Mâdîn valisi Şihâbeddin Muhammed, Khurmâs valisi Şucâeddin Ali ve 1155' te ölen Fahreddin Mes'ud'dur. 2. kardeş olan bu sonuncusu Bâmyân valisi idi ve hânedânının Bâmyân dalının kurucusu olmuştur. Oğlu Şemseddin Muhammed (1155-1192 = 37), onun oğlu Bahâeddin Sâm (1192-1205b = 13) (bunun kardeşi Alâeddin Mes' ud'dur) ve onun oğlu Celâleddin (1206a-1215 = 9), Bâmyân'da saltanat sürdüler. Celâleddin, katledilmiştir; kardeşi Alâeddin, Gazne valisi (1206a-1207a = 1) idi. Bu dal, Harzem-Şâhlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Cihân-sûz'un yerine büyük oğlu Seyfeddin Muhammed geçip Gur'da saltanat sürmüştür. Sonra Cihân-sûz'un ağabeyi Sâm'ın büyük oğlu Gıyâseddin Muhammed tahta geçmiş, 1175 sonlarına kadar yalnız Gur'da, 1202'ye kadar ilâveten Herât'ta saltanat sürmüş, 1203'te ölmüştür. Yerine Cihân-sûz'un küçük oğlu Atsız geçmiş, öldürülünceye kadar 2 kere Gur'da saltanat sürmüştür.

Atsız'dan sonra Gıyâseddin Muhammed'in oğlu Mahmud tahta çıkmıştır. 1202'den beri Büst'ü elde tutan bu hükümdar, öldürülünceye kadar Gur ve Fîrûz-kûh'da saltanat sürmüştür. Kızkardeşi Mâh-i Mülk Hâtun'dur ki bunun oğlu Nâsıreddin Alp-Gazi, 1203'e kadar Herât valiliğinde bulunmuştur. Mahmûd'un yerine oğlu Bahâeddin Sâm geçmiş, Gur ve Fîrûz-kûh'da saltanat sürmüş, 1213'te bu dal da Harzem-Şâhlar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Mahmûd'un diğer oğlu Şemseddin Muhammed'dir.

Bahâeddin Sâm'ın küçük oğlu ve Gıyâseddin Muhammed'in kardeşi Şihâbeddin (sonra: Muizzeddin) Muhammed, hânedânın en mühim şahsiyetidir. Selçuklular ve Harzem-Şâhlar, Eyyûbîler ve Memlûkler gibi «Sultânu'l-Mu'azzam» sanını takınmıştır. 1162' de Herât valisi olmuş, 1174 başlarında Gazne'yi, 1175 başlarında Sind'i, 1187'de Lâhûr'u (Pencâb), 1192'de Hindistan'ı (Ganj vâdisi), 1202'de atalarının ülkesi olan Gur'u ele geçirmiş, öldürülünceye kadar saltanat sürmüştür. Yerine Hindistan padişahı olarak, Mem-

lûkler geçmiştir. İmparator Muizzeddin Muhammed, kardeşinin desteğiyle büyük bir devlet kurmuştur. Gazneliler'den aldığı bu Hind padişahlığını, mânevî oğlu Sultan Aybek'e bırakmıştır.

GURLULAR (975?-1214 = 239?)

1. *Sûrî* (975?-)
2. *Muhammed I.* (-1009)
3. *Ali*
4. *Abbas*
5. *Muhammed II.*
6. *Kutbeddin Hasan* (-1099)
7. *İzzeddin Hüseyn* (1099-1148 = 49)
8. *Seyfeddin Sûrî* (1148-1149 = 1)
9. *Alâeddin Hüseyn Cihân-sûz* (1149-1156 = 7)
10. *Seyfeddin Muhammed* (1156-1162 = 6)
11. *Gıyâseddin Muhammed* (1162-1202 = 40)
12. *Zıyâeddin Alâeddin Muhammed Atsız* (1202-15.III.1206 = 4 + 1213-1214 = 1 = 5)
13. *Gıyâseddin Mahmud* (15.III.1206-1212 = 6)
14. *Bahâeddin Sâm* (1212-1213 = 1)
15. *Şihâbeddin Mu'izzeddin Muhammed* (1187-15.III.1206 = 19, Hindistan imparatoru)

2. MEMLÛKLER (1206 - 1290)

A. Kutbîye (Muizzî) Hânedânı (1206 - 1210)

Muizzeddin Muhammed'den sonra Türk Memlûkler, 15 mart 1206'dan 13 haziran 1290'a kadar 84 yıl, 2 ay, 29 gün Hindistan padişahı olmuşlardır. Mısır Memlûkleri'nden ayırmak için «Hindistan Memlûkleri» denir. «Delhi Sultanları»nın I. tabaka veya hânedânını teşkîl ederler. Fakat aslında 3 hânedan tarafından temsîl edilirler: Kutbîye (Muizzî), Şemsîye ve Balaban hânedanları, üçü de Türk'tür. Memlûkler, Pencâb, Sind, Belûcistan, Pathanistan, Racistan, Gücerât, Dehli, Agra, Ûd, Allahabad, Bihar, Bengal, Assam ve Malva'da, takriben 2.850.000 km² tutan bir arazide hüküm sürmüşler, Hindistan'da Türk-İslâm fütûhâtını Gazneliler ve Gurlular' dan biraz daha güneye götürmüşlerdir. Kudretli bir imparatorluk kurmuşlar, Mısır Memlûkleri gibi Moğollar'a karşı Hindistan'ı tutmuşlar ve XIX. asra kadar devam eden Hindistan Türk saltanatının temellerini iyice sağlamlaştırmışlardır. Sünnî/Hanefî olan Memlûkler'in resmî yazışma dili Farsça, ordu ve sarayın konuşma dili Türkçe idi. Muizzî Hânedânı 4, Şemsîye Hânedânı 56, Balaban

Hânedânı 24 yıl iktidarda kalmış, yerlerine başka bir Türk hânedânı olan Kalaçlar geçmiştir. 1282'den itibaren Bengal, Dehli'ye tâbî ayrı bir meliklik (krallık) olmuş, 1338'e kadar 56 yıl devam eylemiştir. Memlûkler'den Aybey (Aybeg/Aybek), İltutmuş ve Balaban, Ortaçağ Türk tarihinin büyük hükümdarlarındandır. Mısır Memlûkleri gibi Hindistan Memlûkleri'nin de ilk sultanının adının «Aybey» olması tuhaf bir tesadüftür (Hindistan sultanı Aybey, ötekinden yarım asır öncedir). Mısır Memlûkleri iktidarı ne şekilde Eyyûbîler'den almışlarsa, Hindistan Memlûkleri de Gurlular'dan almışlardır. Aybey, Gurlu Hindistan padişahı Muizzeddin Muhammed'in memlûkü (kölesi), sonra mânevî oğlu sıfatıyla, ona halef olmuştur.

Aybey, Sultan Muhammed tarafından, Gur imparatorluğunun Hindistan kıt'asının kuzey yarısını kaplıyan muazzam ülkeleri için velîahd ilân edilmişti. Hindistan fütûhâtında büyük muvaffakıyetler kazandı. Yüzbinlerce Hindû'nun Müslüman dinini kabûl etmesini temin eyledi. Sultan Muhammed'in bir Hindû tarafından şehîd edilmesi üzerine, Lâhûr'da Hindistan padişahı oldu. Ortaçağın büyük gazi, fütûhatçı hükümdarlarından ve deha sahibi devlet adamlarından olan Sultan Aybey, kuvvetli bir milliyetçi idi. Türkçe'yi yaymak için büyük gayret gösterdi; Türkçe bilmiyen Hindû memurların da bu dili öğrenmesini şart koydu. Polo oynarken kazâen öldü. Önce büyük Türk kumandanlarından Melik Tâceddin Yıldız'ın kızını, bu hanım ölünce de Melik Nâsıreddin Kabaca'nın kızını almıştı. Yerine oğlu Ârâm Şâh geçtiyse de 3 dâmâdından İltutmuş, tahta oturmakta gecikmedi.

B. Şemsîye Hânedânı (1210-1266)

Sultan Muhammed Guurî'nin sanı olan Muizzeddîn'e nisbetle «Muizzî» ve Aybey'e nisbetle «Kutbîye» denen I. Memlûk tabakası bu suretle Aybey ile oğlu tarafından temsîl edilir. Dâmâdı İltutmuş'a nisbetle II. tabakaya «Şcmsîye» denir; en çok bu tabaka saltanat sürmüştür. Önce Badâûn valisi olan İltutmuş'u oğlu I. Fîrûz Şâh, sonra hayatında veliaht yaptığı kızı Razıyye Hâtun (Sultan) takıyb etmişlerdir. Sultan Razıyye, Türk'leşmiş Moğol imparatoriçeleri sayılmazsa Türk tarihinde tek hüküm süren imparatoriçe (impératrice régnante) dir. Bununla beraber, birkaç hafta önce evlendiği Melik İhtiyâreddîn Altunîye ile beraber katledildi. Kısa hükümdarlığında, muktedir bir şahsiyet göstermiştir. Yerine kardeşi Behrâm Şâh, sonra Fîrûz Şâh'ın oğlu Mes'ud Şâh, nihayet İltutmuş'un sonuncu oğlu Mahmud Şâh geçti. Bundan sonra İltutmuş'

un dâmâdı Balaban, Memlûkler'in III. tabakasını kurdu. Mahmud Şâh, 4 yıl (1226-1230) Bengal melikliğinde bulunmuştu.

İltutmuş, ortaçağın büyük Türk hükümdarlarındandır. Gerçek bir devlet adamı olduğunu göstermiş, mühim teşkilât ve ıslâhat yapmış, asker olarak fütûhatta bulunmuş, büyük bayındırlık eserlerini gerçekleştirmiştir.

C. Balaban Hânedânı (1266-1290)

Balaban Şâh, Sultan İltutmuş'un memlûkü idi. Dâmâdı ve mânevî oğlu oldu. Büyük bir asker olarak tanındı ve yükseldi. Devlet idaresine hâkim oldu. 1254'te Dehli'de bütün iktidarı eline aldı ve kayınbirâderi olan Sultân'ı kukla mevkiinde bıraktı. 1266' da resmen imparatorluk tahtına çıktı. Devleti geniş ölçüde yeniden düzenledi ve orduyu Selçuklu sistemine göre kuvvetlendirdi. «7-8 bin Türk atlısı, 100 bin Hindû askerinden üstündür» demesi, bu kıt'adaki Türk stratejisini gösteriyordu. Moğol istilâsına karşı kuzey eyaletlerinde geniş çapta tedbirler aldı (Moğollar, sık sık Hindistan'a akın yapıyorlardı). Hindistan birliği için seferler yaptı. Yeni bölgeler fethetti. 79 yaşlarında öldüğü zaman, çok kudretli bir devlet bırakmıştı. Hindistan'da Türk-İslâm hâkimiyeti bu suretle Gazneli Mahmud tarafından kurulmuş, Muizzeddin Muhammed, Aybey, İltutmuş ve Balaban gibi 4 deha sahibi büyük asker hükümdar tarafından iyice tarsîn edilmiştir .Nihayet Alâeddin Halacî, bütün Hindistan'ı fethederek, büyük seleflerinin eserini tamamlamıştır.

Balaban Şâh'ın kardeşi Aybey Güçlü Han, 1258'de ölmüş büyük kumandanlardandır. Bunun oğlu Alâeddin Muhammed Çahcu Güçlü Han, 1292'de «Sultan Mugıytheddin» sanını takınarak imparatorluk tahtına hak iddia eylemiştir. Balaban, 1249'dan 1253 martına kadar cem'an 16 yıl «uluğ-han» unvanıyla sadrâzam (başbakan) olmuş, bütün iktidarı elinde tutmuştur; sonra resmen sultan olmuştur.

Balaban'ın 2 oğlu vardı: Multan umumî valisi iken 1285'te Moğollar'a karşı Hindistan'ı savunurken şehit düşen büyük oğlu Melik-Kağan Muhammed Sultan ki, 20 yıl veliahtlik makamında bulunmuştur (1265-1285) ve Nâsıreddin Mahmud Buğra Han ki, 9 yıl (1282-1291) Bengal melîki olmuştur. Muhammed Sultân'ın şahadetinden sonra onun oğlu Key-Husrev Han, büyükbabası Balaban Şâh tarafından veliaht yapılmışsa da (1285-1286), 1 yıl sonra katledilmiştir. Böylece Balaban'ın yerine, Buğra Han'dan olan torunu Key-Kubâd Şâh, sultan olmuştur. Onun öldürülmesiy-

le Memlûkler sona ermiş, iktidar Kalaç hânedânına geçmiştir. Key-Kubâd Şâh'ın oğlu ve veliahti Şemseddin Keyûmerth Han da, babası ile aynı günde öldürülmüştür.

Buğra Han'ın yerine Bangal meliki olarak diğer oğulları Rükneddin Key-Kâvûs (1291-1302 = 11) ve Şemseddin Fîrûz Şâh (1302-1318 = 16), sonra bu sonuncusunun oğulları Şihâbeddin Buğra Şâh (Batı Bengal: 1318-1319 = 1), Gıyâseddin Bahâdır Şâh (Doğu Bengal: 1310-1319 = 9 + 1323-1330 = 7 = 16, bütün Bengal: 1319-1324 = 5), bunun oğlu Behrâm Şâh (1324-1338 = 14) geçmişlerdir. Fîrûz Şâh'ın diğer oğulları Luknov meliki (1323-1325 = 2) Nâsıreddin Han, Kutluğ Han ve Bihar meliki Hâtim Han'dır. Luknov melîki (yani Ûd umumî valisi) (1325-1339 = 14) Kaadir Han'ın da Nâsıreddin Han'ın oğlu olduğu sanılmaktadır. Bu suretle 1290'da imparatorluk tahtını kaybeden Balaban Hânedânı, yani Hindistan Memlûkleri'nin son tabakası, Hindistan'ın diğer eyaletlerinde 1339'a kadar meliklik (krallık) yapmıştır.

HİNDİSTAN MEMLÛKLERİ
(15.III.1206-13.VI.1290 = 84,2,29)

A. *Mu'izzî (Kutbîye) Hânedânı* (15.III.1206-1210 = 4) :
1. *Sultan Kutbeddin Şâh Aybekü't-Türkî* (15.III.1206-1210 = 4)
2. *Sultan Ârâm Şâh* (1210)

B. *Şems'ye Hânedânı (1210-1266 = 56):*
3. *Sultan Şemseddin İl-tutmuş Şâh* (1210-1236 = 26)
4. *Sultan Rükneddin Fîrûz Şâh I.* (1236-VI.1237 = 1)
5. *Sultan Razıyye Hâtun* (VI.1237-IV.1240 = 2,10)
6. *Sultan Mu'izzeddîn Behrâm Şâh* (IV.1240-1242 = 2)
7. *Sultan Alâeddin Mes'ud Şâh* (1242-1246 = 4)
8. *Sultan Nâsıreddin Mahmud Şâh I.* (1246-1266 = 20)

C. *Balaban Hânedânı (1266-13.VI.1290 = 24):*
9. *Sultan Gıyâseddin Balaban Şâh* (1266-1286 = 20)
10. *Sultan Mu'izzeddîn (Nizâmeddin) Key-Kubâd Şâh* (1286-13.VI.1290 = 4)

3. KALAÇLAR (HILCÎ HÂNEDÂNI) (1290 - 1320)

Kalaçlar Devrinde Hindistan Türk Padişahlığı

Kalaçlar, «Dehli Sultanlar»nın Memlûklerden sonra II. tabakasını teşkîl ederler. Bunların da taht şehri Dehli olmuştur. Yerlerine başka bir Türk hânedânı, Dehli Sultanları'nın III. tabakasını teşkil eyliyen Tuğluklar geçmiştir ki, Tuğluklar, daha sonra

incelenecektir. 13 haziran 1290'dan 14 nisan 1320'ye kadar 29 yıl, 9 ay, 29 gün iktidarda kalan Kalaçlar (Araplar "Khılcî" diyorlar), Sultan Alâeddin Sah'la temsil edilirler. Sultan Alâeddin, ortaçağın en büyük fâtih hükümdarlarındandır. Kişmir hariç bütün Hindistan'ı fethetmiştir. Bu tarihte, bütün Hind kıtasının bir tek devletin hükümranlığı altında ilk birleştirilmesidir ki, sonra buna XVII. asır sonlarında Timuroğlu Âlemgîr Şah, XIX. asır ortalarında da İngilizler muvaffak olacaklardır. Bu suretle bugünkü Hindistan ve Pakistan topraklarına (3.900.000 km²) hâkim olan Kalaçlar, çok büyük bir tarihî işi başarmışlardır. Çeşitli ırkların yaşadığı bir kıta olan Hindistan'ın çeşitli eyalet ve ülkeleri birbirine hiçbir bakımdan benzemediği için, bir tek devlet hâlinde birleştirilmeleri, Avrupa'nın birleştirilmesi gibi zor bir iştir.

Sultan Alâeddin, baş döndürücü fütuhatı ile olduğu kadar, devlet idaresinde gösterdiği deha ile de Türk tarihinin büyük isimlerinden biri olarak kalacaktır.

Kalaçlar'ın Başlıca Şahsiyetleri

Kalaçlar'dan ilk imparator olan II. Fîrûz Şâh, Türkler'in Halaç/Kalaç boyu beylerinden Yuğruş Halacî'nin büyük oğludur. 76 yaşlarında iken öldürülmüştür. Şairdir. Zevcesi Melike-i Cihân'dır. Kardeşleri Melik Şihâbeddin Yuğruş Han'la diğer Yuğruş Han'dır. Kızlarından birini Şihâbeddin Mes'ud'a, diğerini yeğeni müstakbel Sultan Alâeddin'e vermiştir. Yuğruş Han'ın oğlu Melik Esededdin, 1318'de öldürülmüştür. Şihâbeddin Han'ın oğulları ise Sultan Alâeddin ile Almas Bey (Uluğ Han)'dir; bunun oğlu Süleyman Han'dır. Evvelce Kara, Ûd, Dekken umumî valisi olan Sultan Alâeddin Muhammed Şâh, sonra yeğeni İbrahim Şâh'ı devirerek yerine geçmiştir.

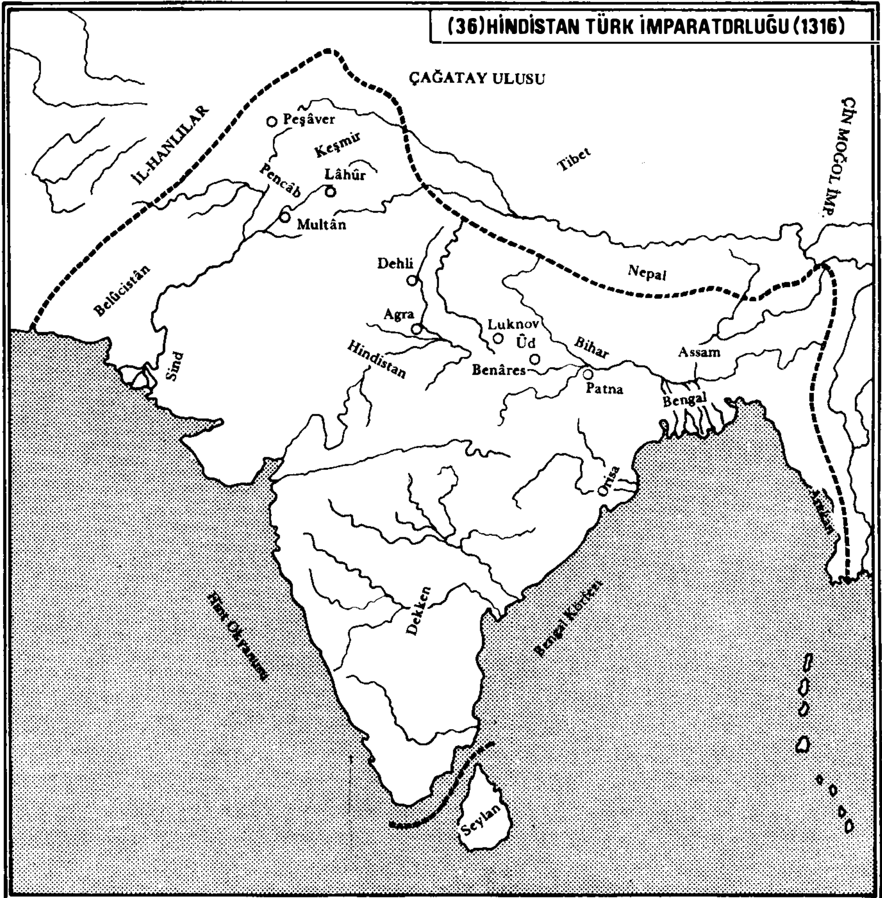
II. Fîrûz Şâh'ın yerine önce oğullarından İbrahim Şâh, sonra yeğeni Alâeddin Şâh tahta çıkmışlardır. Muizzeddin Key-Kubâd'ın kızı ile evli olan İbrahim Şâh'ın oğlu ve veliaht Süleyman Han, tahttan mahrum edilmiştir. İbrahim Şâh'ın ağabeyleri, Veliaht (13.VI.1290-1291 = 1) Hân-ı Hânân ile Veliaht (1291-19.VII.1296 = 5) Erkli Han'dır; bu sonuncusu Multân umumî valisi idi; 3 oğlu 1296 kasımında katledilmiştir. İbrahim Şâh'ın Alâeddin Şâh ve Uluğ Han, yani amca oğulları ile evlenen kızkardeşlerinden başka bir kızkardeşi de, Cengiz soyundan Algu Han'la evlenmiştir.

Sultân Alâeddin'in yerine oğulları Ömer Şâh'la Mübârek Şâh geçmişlerdir. Ömer Şâh, 1318'de 18 yaşında katledilmiştir. Alâeddin Şâh'ın büyük oğlu ve 22 yıllık velîahd Hızır Han, 1318'de öldürülmüştür. Gücerât racası Dewal Dwei'nin kızı Duwal Rânî ile evli olup, bir kızı vardı. Alâeddin Şâh'ın diğer çocukları, 1318'de öldürülen Şâdî Han, 1310 yıllarında ölen Ferîd ve Osman Hanlar, Ebû-Bekr Han ve 2 prensestir.

Mubârek Şâh'ın yerine, Hanefî mezhebinden ve Hindû kavminden Nâsıreddin Husrev Şâh, gasıp olarak 5 aya yakın saltanat sürmüş, fakat Tuğluklar tarafından bu gayri-meşrû imparator kolayca devrilmiştir.

KALAÇLAR (13.VI.1290-14.IV.1320 = 29,9,29)

11. *Sultan Celâleddin Fîrûz Şâh II.* (13.VI.1290-19.VI.1296 = 6,1,6)
12. *Sultan Rükneddin Kadır-Han İbrahim Şâh I.* (19.VI.1296-XI.1296 = 0, 4)
13. *Sultan Alâeddin Muhammed Şâh I. İskender-i Thânî* (XI.1296 - 2.XII.1316 = 20, 1)
14. *Sultan Şihâbeddîn Ömer Şâh* (2.XII.1316-1318 = 2)
15. *Sultan Mubârek Şâh* (1318-14.IV.1320 = 2)
16. *Sultan Nâsıreddin Husrev Şâh (gaasıb) (Hindû)* (14.IV.1320 - 6.IX.1320 = 0,4,22)

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA: Cûzcânî, *Tabakaat-ı Nâsırî* (Farsça ana kaynak), İngilizce tercemesi: Raverty, Kalküta, 1864; V. A. Smith, *Oxford History of India*, 1923 tab'ı; W. Haig, *Cambridge History of India*, 1923 tab'ı; Lane-Poole, *Mediavel India*, Londra, birçok tab'ılar; Ishwari Prasad, *L'Inde du VII e au XVI e Siècle*, Paris, 1930 (İngilizce'si de var); Fahruddin Mubârek-Şâh, *Şecere-i Ensâb (Târîh)* (Farsça mühim eser olup, 1206'da 76 yaşlarında ölen müellif,Türkçe'de şairdir; İngilizce trc. Sir Denison Ross, Londra, 1922, met'n: Londra, 1927); M. F. Köprülü, *Aybeg, İslâm Ans.*, II, 57-60; aynı müellif, *Balaban, İslâm Ans.*, II, 263-8; aynı müellif, *Alâüddin Halacî, İslâm Ans.*, I, 279-82; Ziyâuddin Berenî'nin Farsça *Târîh-ı Fîrûz-Şâhî*'si de mühim kaynaklardandır (Kalküta, 1862); diğer kaynaklar için bk. Elliot ve Dowson, *History of India*, III, Londra, 1887; sonraki kaynakların en mühimi Firişte'nin Farsça *Târîh*'idir (2 cilt, Bombay, 1831); Agha Mahdi Husain, *Le Gouvarnement du Sultanat de Dehli*, Paris, 1936; W. H. Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge, 1929, medeniyet tarihi bakımından mühimdir; M. Aziz Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, Lâhor, 1947. — Gurlular için bk. M. Longworth Dames'in *İslâm Ansiklopedisi*'nin *Gûrîler* (c. IV, s. 826 - 30) ve muhtelif Gurlu hükümdarları maddelerinde verilen bibliyografya.

4. TUĞLUKLAR (1320 - 1413)

"DEHLİ Sultanları" denen Hindistan Türk imparatorluğunda, Kalaç (Hılcî) hânedânının yerine 1320 yılında Tuğluk hânedânı geçmiştir. Tuğluk hânedânı 1431'e kadar 93 yıl iktidarda kalmıştır. 1394-99 arasında 5 yıl iktidarı kaybetmiş, bu müddet zarfında Nusret Şâh adında bir saltanat gasıbı imparator olmuştur. Bundan sonra Timur'a tâbi olan Tuğluklar, 14 yıl sönük bir saltanat sürmüştür. Kaiaçlar'dan alınan devlet 3.200.000 km²'den büyük olduğu halde, son zamanlarda 1 milyon km²'ye inmiştir (Pencâb, Pathanistan, Racistan, Dehli ve Agra). Seyyidler, bu 1 milyon km²'lik imparatorluğa vâris olmuşlardır. İlk yıllarda devlet, Bihâr, Bengal, Assam ve Kişmir dışında bütün Hind kıtasını içine alıyordu. Başkent 1327'den itibaren birkaç yıl için Devletâbâd'a taşınmışsa da, gene Delhi'ye getirilmiştir.

Hanedanın ilk hükümdarı Gazi Gıyâseddin I. Tuğluk Şâh'dır. Yerine oğlu II. Muhammed Şâh, sonra kardeşi Sipâh-sâlâr (başkumandan) Melik Receb'in oğlu III. Fîrûz Şâh, sonra bunun veliahti Feth Han'ın oğlu II. Tuğluk Şâh, sonra Fîrûz Şâh'ın oğullarından Zafer Han'ın oğlu Ebû-Bekr Şâh, sonra III. Fîrûz Şâh'ın küçük oğlu III. Muhammed Şâh, sonra bunun oğulları İskender Şâh ile II. Mahmud Şâh, tahta geçmişlerdir. I. Tuğlak Şâh'ın büyük oğlu ve veliahti Fahreddin Cavnâ Uluğ Han, 1324'te babasının hayatında ölmüştür. Kardeşi II. Muhammed Şah'ın veliahti ve oğlu Mahmud Şâh da tahta geçememiştir. III. Fîrûz Şâh'ın ağabeyi Gurşâsp, 1326'da amca oğlu II. Muhammed'e baş kaldırmışsa da, öldürülmüştür.

5. SEYYİDLER (1413 - 1451)

Tuğluklar'ın yerine başka bir Türk hanedanı, Seyyidler geçmiştir. Bunlar 1451'e kadar 38 yıl iktidarda kalmışlardır. Delhi Sultanları'nın IV. tabakasını teşkil ederler. Hanedanın kurucusu Hızır Şah, Melik Süleyman'ın oğludur. Fîrûz Şah Tuğluk'un emîri Merdân Devlet Han tarafından mânevî evlâd edinilmişti. Multân, yâni Güney Pencâb umumî valisi iken tahta geçmiştir. Ölünce yerine geçen büyük oğlu II. Mubârek Şah, Timuroğlu Sultan Şâhruh'la metbûluk-tâbîlik alâkasını kesip müstakil olmuştur. Bâbur Şah, bu tarihten 105 yıl sonra, Delhi tahtını tekrar Timuroğulları'na kazandıracaktır. Mubârek Şah'tan sonra kardeşi Ferid Hân'ın oğlu IV. Muhammed Şâh, sonra bunun oğlu Âlem Şâh hükümdar olmuşlardır. 1451'de iktidara Lûdîler gelmişlerdir.

6. LÛDÎLER (1451 - 1526)

Lûdîler, Dehli Sultanları'nı V. tabakasını teşkil eder. Hânedan "aslen Türk olup, Afgan'laşmış"tır (Sir T. W. Haig, *İslâm Ans.*, V, 108a). 1488'de başkenti Dehli'den Agra'ya götürmüşlerdir. Lûdîler, Türk hânedanları arasında Afgan bir hânedân olmakla beraber, Dehli Sultanları'nın, yani Hindistan Türk imparatorluğunun devamını kesmemek için, buraya alınmışlardır. Bunlar, takriben 900.000 km² tutan bir ülkede saltanat sürmüşlerdir (Agra, Dehli, Pencâb, Ûd ve Allaahâbâd eyaletleri). Sınırları güneyde Vindiya Dağları'na, güneybatıda Aravalli dağlarına, kuzeydoğuda Ganj'a dayanıyordu. Racistan'daki Hindû devletleri, bu imparatorluğa dahil değildi. Ganj ile Nepal arasındaki büyük ovada da başka Müslüman devletleri vardı. Kişmir ve Sind de başka Müslüman devletlere aitti.

Lûdîler 19 nisan 1451'den 22 nisan 1526'ya kadar 75 yıldan 3 gün fazla saltanat sürmüşlerdir. Fâtih, II. Bâyezid, Yavuz ve Kaanûnî'nin ilk 6 yılı ile çağdaştırlar. Ataları Şeyh Hamîd Lûdî (veya Ludî), 1005'te Afganistan'dan gelip Multân'a, yani Güney Pencâb'a yerleşmişti. Bunun torunu Ebu'l-Feth Dâvud'un 9. batından torunu olan Devlet Han'ın oğlu Melik Behrâm Han, Hindistan Türk imparatorluğunda nüfuz kazanmıştır. Bunun 4 oğlu vardı. Büyük oğlu Ḳalâ Han'ın oğlu Behlûl Şâḥ, ilk kere imparatorluk tahtına çıkmış ve 37 yıldan fazla saltanat sürmüştür. Fâtih'le tamamen ve II. Bâyezid'in ilk 7 yılı ile çağdaştır. Amcası Sultan (sonra: İslâm) Han'ın kızı ile evli idi. Yerine oğlu II. Sikender Şâh, sonra bunun oğlu II. İbrahim Şâh tahta çıkmışlardır. Bâbur'un Hindistan tahtını elinden aldığı, bu İbrahim Şâh'dır. Behlûl Şâh'ın diğer oğulları saltanat

müddeîsi Alâeddin Âlem Han ile Bârek Han, II. Sikender'in diğer oğulları da Celâl, İsmail, Hasan, Şeyh-ı Âzam, Hümâyûn, Lâhûr (Kuzey Pencâb) umumî valisi Devlet, Bâbur'a karşı saltanat müddeîsi (1526-29) Mahmud Hanlar'dır. Devlet Han'ın oğlu Devlet Han, bunun oğlu da 1632'de öldürülen Hân-ı Cihân Pîr Salâbet Han'dır.

Lûdîler'in bir de "Lûdî-i Nûrhânîye" denen Bihâr dalı vardır. Bunlar 1519 - 1539 arasında 20 yıl kadar Bihâr'da krallık yapmışlar, 1526'da Timurlular'a tâbi olmuşlardı. Bihâr dalı Deryâ Han, oğlu Bahâdır Han Sultan Muhammed, bunun oğlu Celâl Han, bunun oğlu Miyân Kutlu Han'dan ibarettir. Kutlu Han'ın oğulları, Veliaht Nasîb Han ile Lûdî ve Cemal Hanlar'dır. Kutlu Han'dan sonra bunun başkumandanı olan Miyân İsa Han, Timurlular'a tâbi olmak üzere Bihâr krallığı yapmış ve 1588'e kadar takriben 49 yıl tahtta kalmıştır. Yerine oğulları Hoca Süleyman Han (1588 - 1594?) ile Hoca Osman Han (1594? - 1611?) geçmişlerdir. Bunların kardeşleri de Hoca Velî ve Hoca İbrahim Hanlar'dır.

7. SÛRÎLER (1540 - 1555)

Dehli Sultanları'nın Timuroğulları'ndan sonra VII. tabakası, Sûrîler'dir. Bunlar, Bâbur'un oğlu Hümâyûn Şah'ın muvakkaten Hindistan tahtını kaybetmesi ile iktidara gelmişlerdir. Hümâyûn Şah 15 yıl sonra tekrar tahtını ele geçirmiş ve asırlarca sürecek olan Hindistan Timurlu hâkimiyeti kesin şekilde teessüs eylemiştir. Sûrîler, 15 haziran 1540'dan 22 haziran 1555'e kadar 15 seneden 7 gün fazla tahtta kalmışlardır. Sûrîler de, Lûdîler gibi Afgan'laşmış Türk'tür. Hanedanın büyük siması, Timuroğulları'nın amansız rakîbi olan Şîr Şâh Ferîd, Hasan Sûr'un, o İbrahim'in, o Bahâeddin'in, o da Muhammed'in oğludur. Şîr Şah, Delhi Türk imparatorluk tahtına geçen sultanların 35.'sidir. Yerine oğlu İslâm Şah, sonra kardeşi Nizâm Han Sûr'un oğlu V. Muhammed Şah Âdil, sonra Şîr Şah'ın diğer bir kardeşi olan Gazi Han Sûr'un oğlu III. İbrahim Şah, padişah olmuşlardır. Bunun yerine Şîr Şâh'ın en küçük kardeşi III. Sikender Şâh, 39. Dehli sultanı olarak birkaç ay için tahta geçmiş, Bâbur Şâh'ın oğlu Hümâyûn Şâh gelip, tahtını geri almıştır. V. Muhammed Şâh'ın oğlu Şîr Han Sûr'dan inen dal, 1553 - 1563 arasında 10 yıl müstakil olarak Bengal'de saltanat sürmüştür (bk. Bengal Melikleri).

TUĞLUKLAR (1320-1413 = 93)

1. *Gazi Gıyâseddin Tuğluk Şâh I.* (6.IX.1320-II.1325)
2. *Muhammed Şâh II.* (II.1325-20.III.1351)
3. *Firûz Şâh III.* (20.III.1351-X.1388)
4. *Gıyâseddin Tuğluk Şâh II.* (X.1388-19.II.1389)
5. *Ebû-Bekr Şâh* (19.II.1389-31.VIII.1390)
6. *Muhammed Şâh III.* (31.VIII.1390-20.I.1394)
7. *İskender Şâh I.* (20.I.1394-1394)
8. *Mahmud Şâh II.* (1394 + 1399-1413)
9. *Nusret Şâh (gaasıb)* (1394-1399)

SEYYİDLER (1413-1451 = 38)

1. *Hızır Şâh* (1413-20. V. 1421)
2. *Muizzeddin Mubârek Şâh II.* (20.V.1421-19.II.1434)
3. *Muhammed Şâh IV.* (19.II.1434-1443)
4. *Alâeddin Âlem Şâh* (1443-17.VII.1451)

LÛDÎLER (1451-1526 = 75)

1. *Behlûl Şâh* (19.IV.1451-17.VII.1488)
2. *İskender Şâh II.* (17.VII.1488-21.XI.1517)
3. *İbrahim Şâh II.* (21. XI. 1517-22.IV.1526)

SÛRÎLER (1540-1555 = 15)

1. *Şîr Şâh Ferîd* (15.VI.1540-1545)
2. *İslâm Şâh* (1545-1553)
3. *Muhammed Şâh V. Âdil* (1553)
4. *İbrahim Şâh. III.* (1553-1555)
5. *İskender Şâh III.* (1555-22.VI.1555)

8. TİMUROĞULLARI (1526 - 1540 + 1555 - 1858)

Gaazî Zahîrüddin Muhammed Bâbur Şâh Mîrzâ Hazret-i Firdevs-Mekânî Gîtî-Sitânî

Timuroğulları'ndan 17 padişah, 22 nisan 1526 - 4 aralık 1858 arasında, 1540 - 1555 arasındaki 15 yıllık fasıla sayılmamak suretiyle (bu müddet içinde yukarıda görülen Sûr hanedanı saltanat sürmüştür) 317 yıl, 7 ay, 5 gün Hindistan'da imparatorluk yapmışlardır.

Hindistan'da Müslüman ve Türk te'sîri, XV. asırda en kesif dereceyi bulmuştu. Benâres'te Hindû filozofu Kebîr, şöyle diyordu : "Kalb temizliği, Ganj'da yıkanmaktan daha mühimdir. Hindûlar ve Türkler, aynı topraktan yapılmış çanak gibidirler. Bütün Tanrı'yı sevenler ve iyi amel sahibi olanlar kardeştirler" (Grenard'dan naklen Râsonyi, 161).

Timuroğulları, Özbek Türkleri tarafından Türkistan'dan kovulup hem Semerkand, hem Herât tahtlarını kaybedince, bu hanedanın da Selçuklular gibi tarihe karıştığı sanılmıştı. Bir tek kişinin Bâbur Mirza'nın azmi, Timuroğulları'na, Hindistan'da, asırlarca sürecek yeni bir safha açmıştır. Zahîreddin Muhammed Bâbur Mirza, 14 şubat 1483'te Fergana'da doğmuştur. Babası Ömer-Şeyh Mirza, Fergana hükümdarı idi. Sultan Ebû-Said Mirza'nın 4. oğlu olan Ömer-Şeyh Mirza, 28 haziran 1494'te 38 yaşında Ahsi şehrinde ölünce,3 oğlunun büyüğü olan Bâbur, Fergana tahtına geçti. Semerkand'da imparatorluk tahtında oturan amcasını metbû tanıyordu. Henüz 11,5 yaşında yoktu. Yukarıda anlatıldığı gibi Bâbur Mirza, 3 kere Semerkand imparatorluk tahtına oturdu ve Timuroğulları'ndan sonuncu Türkistan padişahı oldu. 1504 haziranında yalnız imparatorluğu değil, baba mirası Fergana'yı bile amansız rakîbi Şaybak Han'a kaptırdı. Bu anda Sultan Bâbur'a mahvolmuş bir genç nazarıyla bakılıyordu. 21 yaşında idi. Fakat o, güneye indi. 9 ekim 1504'te Kâbil'i fethedip kendisine başkent yaptı. Aynı zamanda Gazne'yi aldı ve az vakitte Afganistan'ın büyük kısmını içine alan bir krallık kurdu. Hüseyin Baykara'nın ölümünden ve Timuroğullar'ın Herât tahtını da kaybetmelerinden sonra, Özbekler'in amansız düşmanı olan Şah İsmail Safevî tarafından desteklendi. 1511 ekiminde 3. kere Semerkand imparatorluk tahtına oturdu. Bir ay sonra Taşkent'i, Buhârâ'yı aldı, bütün Mâverâünnehr'e hâkim gibi göründü. Fakat Özbekler tarafından gene atalarının yurdundan kovuldu. 1514'te Çaldıran'da müthiş surette ezilen Şah İsmail, artık Bâbur'a yardım edecek tâkatte değildi. Bu andan itibaren Bâbur, pek sevdiği Kâbil'de oturarak şahsına mahsus realist görüşle kuzeye, Türkistan'a vedâ etti ve gözlerini güneye çevirdi, istikbâlini Hind yolunda aramaya başladı. 1508 nisanında kendisini "Padişah ve Büyük Timur'un yegâne vârisi" ilân etmişti.

1514'te, 2 yıldan beri kuzeyi gözlemek üzere oturduğu Kunduz'u terketti. Çaldıran haberini öğrenir öğrenmez Kâbil'e döndü. Aynı yıl Belh'i aldı. Güney (Afgan) Türkistan, 1526'ya kadar Bâbur'da kalacak, bu tarihte Özbekler'e geçecektir. 1507 ağustosunda Kandehâr ve Kelât'ı fethetmiş, Belûcistan'a kadar inmişti.

1508 eylülünde ilk kere Kuzey Hindistan'a akın yaptı. 3 ay süren bu akında ülkeyi tanıdı ve ganimet elde etti. 25 kasım 1519'da Hayber'i geçerek Hindistan'a girdi. Peşâver yakınlarına geldi. 5 kere Pencâb'a sefer yaptı : şubat 1519, eylül 1519, mart 1520, şubat 1524 ve kasım 1525'te geçen bu seferlerde Kuzey Hindistan'ı fethetti. 1524 başlarında bütün Pencâb'ı almış bulunuyordu. 17 kasım 1525'te, Hindistan'ı fethetmek üzere Kâbil'den hareket etti. 21 mayıs 1526'da, yani Batı Türkleri'nin Mohaç zaferinden birkaç ay önce, Pânîpat meydan muharebesinde, Sultan İbrahim Lûdî'nin 100.000 asker ve 1.000 filden müteşekkil büyük ordusunu yok etti. Meydan muharebesi sabah 5'te başlamış, öğleyin saat 12'de son bulmuştu. Sultan İbrahim, bütün kumandanları ve 40.000 asker, muharebe meydanında kaldı. Gerisi esir edildi veya kaçtı. Bu anda, Hindistan Türk imparatorluğu tacı, Lûdîler'den Bâbur'a, Timuroğulları'na geçmiş oluyordu.

Dehli, Agra ve 25 aralık 1526'da Hanpur fethedildi. Bunlar, milyonluk nüfusları ile dünyanın en büyük şehirleri idi. Bâbur, Agra'yı başkent yaptı. 11 şubat 1527'de, Hindûlar'ın üzerine yürümek niyetiyle Agra'dan çıktı. Lûdîler, Racistan'daki kontrollerini kaybetmişler ve bu ülkedeki Hindû hükümdarlar müstakil olmuştu. Rânâ Senkâ'nın etrafında toplanan Racput hükümdarları, 100.000 kişilik bir ordu ve birkaç yüz zırhlı fille yeni Hindistan Fâtihi'nin üzerine yürümeye başlamışlardı. Çok kritik bir tarihî andı. Zira Hindistan'daki 5 asırlık Müslüman hâkimiyeti, beş yüz yıldan beri ilk kere Hindûlar tarafından tehdit ediliyordu. Bâbur'un harbi kaybetmesi demek, Ganj vâdisinin Hindûlar'ın eline düşmesi, netice itibariyle 5 asırlık Müslüman ve Türk hâkimiyetinin Hind kıtasından süpürülmesi demekti. Bâbur, 13.500 kişilik pek seçkin bir Türkistan atlı tümeni ile düşman üzerine yürüdü. Yanında, Osmanlı Türkleri'nden Mustafa Rûmî'nin kumanda ettiği bir topçu birliği vardı. Hindûlar'da ise ne top, ne tüfek yoktu. Ateşli silâhlar ve Türk atlısının üstün savaş kabiliyeti, Bâbur'a zaferi kazandırdı. Düşman tamamen imha edildi. Bu, Müslümanlık ve Türklük bakımından, Pânîpat'tan daha büyük bir zaferdi. Pânîpat, netice itibariyle bir Müslüman devletine karşı kazanılmış, imparatorluğun bir Müslüman hanedandan diğer bir Müslüman hânedâna geçmesi neticesini vermiş bir zaferdi. 16 mart 1527'de, Pânîpat'tan bir yıl geçmeden kazanılan büyük zafer ise, Hind kıtasından Müslüman ve Türk hâkimiyetini söküp atmak gayesiyle hareket eden Hindûlar'a karşı kazanılmış bulunuyordu. Biyâna civarında geçen bu Kânvâ meydan muharebesi, Bâbur'a, Gazneli Mahmud derecesinde bir şöhret kazandırdı. Sabah saat

9'da birkaç saat içinde düşmanı yok eden Bâbur, "Gazi" sanını takındı. Şeyh Zeyn Hâfî'nin kaleme aldığı *Zafer-Nâme*, bütün İslâm hükümdarlarına gönderildi. Bâbur, 25 nisanda Agra'ya döndü. 1527 aralığında Ûd eyaleti de fethedildi ve Bâbur, Ganj ve Cemne ile Gagra ve Gandak arasındaki büyük vâdiye hâkim oldu. İmparatorluğun sınırları güneyde Vindiya Dağları'ndan kuzeyde Âmû Deryâ'ya kadar 15° kat ediyordu. Kuzeydoğuda Nepal'e ve Himalayalar'a, güneybatıda Racistan'a dayanıyordu. Belûcistan ve Sind imparatorluğun içinde, Kişmir dışında kalıyordu.

Bâbur Şâh, askerî, siyasî ve idarî büyük dehâsının yanında büyük bir edebî dehaya da sahip bulunuyordu. Bütün Türk edebiyatının en büyük şair ve nâsirlerinden biridir. Çağatay lehçesi ile şiir söyliyen şâirler içinde, Nevâî'den sonra en büyüğü Bâbur'dur. *Bâbur-Nâme* denen dünyanın büyük dillerine çevrilip şöhret kazanan hâtıraları ise, Türkçe edebî nesrin bütün Türk edebiyatlarındaki en büyük şâheseri olarak sayılabilecek değerde bir kitaptır. *Bâbur-Nâme* ve *Dîvân'ı*, Bâbur'a Türk edebiyatında eşsiz bir mevki kazandırmıştır. Şiirleri Leningrad'da, 1910'da Kalküta'da, 1915'te Istanbul'da yayınlanmıştır. Türkçe pek değerli bir *Arûz Risâlesi* (telifi : 31 ağustos 1527) yazmış, kendisine doğduğu zaman "Bâbur" adını takan büyük mutasavvıf Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın (ölümü : 1490) Farsça Hanefî fıkhı üzerine yazdığı *Risâle-i Vâlidiyye*'yi (telifi : 9-20 kasım 1528) Türkçe nazma çekmiştir. *Mübîn* (1525 sonları) adlı bir manzum eseri daha vardır. Bâbur, Türkçe'den başka pek mükemmel surette Farsça, Arapça ve Moğolca biliyordu. Şair, nâsir ve edib olmaktan başka, edebiyat nazariyatçısı, bestekâr, nebatat (botanik) ve hayvanat (zooloji) bilgini, hattat, bahçe mimarı olarak da fevkalâde alâkaya şayandır. "Hatt-ı Bâburî" adını verdiği bir yazı tarzı icat etmişti. Büyük Fransız âlimi Grenard, Bâbur'un hâtıralarını, açıklık, akıcılık ve samimiyet bakımından, Sezar'ın *Galya Seferi* adlı hâtıralarından üstün bulmaktadır. Râsonyi de bu eser için "dünya edebiyatının en enteresan eserlerinden biri" demektedir *(Türklük,* 181). Ölümünden sonra "Hazret-i Firdevs-Mekânî" ve "Hazret-i Gîtî-Sitânî (=Cihan Fâtihi)" diye anılmıştır. Bâbur'un kurduğu imparatorluk, XVI. ve XVII. asırlarla XVIII. asrın başlarında Türkiye ve İran imparatorluklarından sonra eksiksiz şekilde dünyanın 3. büyük devleti olmak durumunu muhafaza etmiş, XVII. asırda uzun müddet İran'ı da 3.'lüğe düşürüp, Türkiye'den sonra 2. büyük devlet olmuştur.

Bâbur, 10 hanımla evlenmiştir. Bunların 4'ü amca kızları, yâni Timurlu imparatorluk prensesleridir. 10 kızı ile 9 oğlu olmuştur. Yerine 22 yaşındaki büyük oğlu Hümâyûn Mirzâ tahta geçmiştir (Timuroğulları hanedanına mensup imparatorluk prenslerine "Mîr-zâ/Mirza", prenseslerine ise "Beğim" denir; "beğim", Türkçe "beğ/bey" kelimesinin müennesidir, "hanım" kelimesinin "han"ın müennesi olduğu gibi).

Bâbur Şah, 25 aralık 1530'da Agra'da ölmüş, vasiyeti üzerine pek sevdiği Kâbil'e götürülüp orada hâlâ mühim ziyaret yerlerinden biri olan türbesine gömülmüştür. 47 yaşını 10 ay, 9 gün geçe genç yaşında ölümü, kendisinden sonra imparatorluğu mühim bir kriz devresine sokmuştur.

Bâbur'dan Sonra

Nasîreddin Muhammed Hümâyûn Şah Hazret-i Cennet-Âşyânî Cihân-Bânî, 6 mart 1508'de Kâbil'de doğmuştur. Bâbur'un annesi, Cengizoğulları'nın Çağatay ulusundan bir prensesti, yâni ana tarafından Cengiz hanedanına mensuptu. Hümâyûn'un annesi ise Şeyh Ahmed Câmî neslinden Mâhım Akam Vâlide-Pâdişâh'dır. Hümâyûn, kardeşi Kâmrân Mirza'nın sinsi muhalefeti ile çok uğraşmak zorunda kalmıştır. Gerek Hümâyûn, gerek Kâmrân, Farsça, bilhassa Türkçe'de mühim şair idiler. Hümâyûn asıl Şîr Han Sûr ile uğraşmış, nihayet 9,5 yıllık imparatorluktan sonra 15 haziran 1540'da başkenti Agra'yı bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Böylece 15 yıl için imparatorluk tahtı Sûrîler'de kalmıştır. Agra'yı bıraktıktan sonra Hümâyûn'un elinde Afganistan, Sind, Kuzey Pencâb, Kişmir ve Belûcistan kalmıştır. Kişmir, Bâbur'un teyze oğlu olan büyük tarihçi Mirza Haydar Duğlat tarafından fethedilmişti ve bu zat tarafından Hümâyûn nâmına idare ediliyordu. Afganistan ise, kardeşi Kâmrân Mirza'nın elinde idi. 1543'te Hümâyûn, Kuzey Pencâb, Sind ve Belûcistan'ı da Sûrîler'e bırakmak mecburiyetinde kaldı. Şah Tahmasb Safevî'ye sığındı ve 1543 aralığından 1553 ocağına kadar 9 yıl, 1 ay müddetle İran'da misafir kaldı. Babası Bâbur, Şâh Tahmasb'ın babası Şâh İsmail'in dostu olduğu için iyi muamele gördü. 3 eylül 1545'te kardeşi Kâmrân Mirzâ'dan Kandehâr'ı alarak, baba mirasını toplamaya başladı. Aynı ayın 18'inde kardeşini Kâbil'den de uzaklaştırarak tekrar Afganistan kırallığına sahip oldu. 1546 martında Bedahşân'ı da kardeşinden aldı. 1555 şubatında, 9 yıl süren bir hazırlıktan sonra Hindistan'ın tekrar fethine girişti ve büyük Pencâb eyaletine hâkim oldu. Timuroğulları'nın ve babasının Hindistan'-

da büyük prestiji olduğu için, çok iyi karşılandı. Afganlar'ı sevmiyen ve iktidarı onlara kaptırmış olmaktan hoşlanmıyan Türk beyleri, Hümâyûn'u candan destekliyorlardı. Birkaç ay içinde Sûrîler'i iktidardan uzaklaştıran Hümâyûn, babasının bütün mirasını topladı ve imparatorluğuna yeniden sahip oldu. Kudretli sadrâzamı Karakoyunlu Bayram Han Türkmen, kendisine en büyük yardımcı olmuştur (Bayram Han, askerî dehâsının yanında, Türkçe'de mühim bir şairdir).

Hümâyûn Şah, 11 hanımla evlenmiştir. 8 kızı ile 5 oğlu olmuştur. Yerine Bayram Han'ın niyabeti altında, 13,5 yaşındaki oğlu Ekber Mirza, padişah oldu. Hümâyûn, 26 ocak 1556'da Delhi'de kütüphanesinin yüksek raflarından kitap almaya çalışırken ayağı kayıp düşerek ölmüştür. 47 yaşını 10 ay, 21 gün geçiyordu. Babasından sadece 12 gün fazla yaşaması garip tesadüflerdendir. Ölümü, Ekber tahta geçinceye kadar, o sırada Hümâyûn'un yanında bulunan Osmanlı Türkleri'nin büyük denizcisi amiral Seydî-Ali Reis'in tavsıyesi mûcibince bir müddet gizli tutulmuştur.

Askerî ve idarî teşkilât, Selçuklular'da olduğu gibiydi. Merkezde padişaha bağlı maaşlı hassa birlikleri ve taşrada "câygîr" denilen tımarlı sipahiler vardı.

XII

DİĞER HİNDİSTAN TÜRK DEVLETLERİ

1. BEHMENÎLER (GÜNEY HİNDİSTAN İMPARATORLUĞU) (1347 - 1525)

GÜNEY Hindistan'da Behmenîler'in kurduğu Türk imparatorluğu, 178 yıl büyük devletler arasında yer almıştır. Şiddetli Fars kültürünün hâkim olduğu bu imparatorluğun başkenti 1429'a kadar Gülberke, bu tarihten sonra ise Bihâr idi. Devlet, Berâr, Dekken, Bîdar, Orisa, Hândeş, Kuzey Haydarâbâd eyaletlerini kaplıyor ve en geniş şekliyle 1.200.000 km²'ye ulaşıyordu. Devletin kurucusu Alâeddin Zafer I. Hasan Behmen Şah'tır. Yerine oğlu Muhammed Şah geçmiştir. Muhammed Şah'ın amca oğlu Behrâm Han Mâzenderânî 1367'de tahta hak iddia etmişse de, bertaraf olunmuştur. Muhammed Şah'tan sonra oğlu Mücâhid Şah, sonra kardeşi Dâvud Şah, sonra bunun kardeşi Mahmud Han'ın oğlu II. Muhammed Şah,sonra bunun oğlu Gıyâseddin Şah, sonra bunun kardeşi Şemseddin Şah, sonra Dâvud Şah'ın oğlu Fîrûz Şah, sonra bunun kardeşi Ahmed Şah, sonra bunun oğlu Alâeddin II. Ahmed Şah, sonra bunun oğlu Hümâyûn Şah, sonra bunun oğlu Nizâm Şah, sonra bunun kardeşi Gazi III. Muhammed Şah, sonra bunun oğlu Mahmud Şah, sonra bunun oğlu III. Ahmed Şah, sonra bunun kardeşleri II. Alâeddin Şah ile Velîullah Şah, sonra III. Ahmed'in oğlu Kelîmullah Şah, tahta geçmişlerdir. Sonuncu hükümdar, tahttan uzaklaştırıldıktan 2 yıl sonra 1527'de ölmüştür. Dâvud Şah'ın küçük oğlu Hasan Han ile bunun torunu Muhammed Sancar Han, Ahmed Şah'ın küçük oğlu Muhammed Han, meşrû hükümdarlara zorluk çıkarmışlarsa da tahta geçememişlerdir. II. Ahmed Şah, Fârûkıyler'e damat olmuştur.

Mahmud Şah'ın saltanatı, Melikü't-Tüccâr Vezir Mahmud Gâvân'ın diktatörlüğü altında geçmiştir. Bu müddet içinde Behmenîler'in 5 umumî valisi, gittikçe bağımsızlık kazanmış ve sonunda müstakil olmuşlar, 1525'te imparatorluğu aralarında paylaşmışlardır.

2. ÂDİL-ŞÂHLAR (1490 - 1686)

Behmenîler'in yerine geçen 5 devletten imparatorluk derecesinde olanı ve büyük devlet hüviyetine sahip bulunanı, Âdil-Şahlar'dır. Devlet Bîcâpûr, Maysûr, Koorg, 1619'dan itibaren de Bîdar eyaletlerini kaplıyordu. Büyüklüğü 380.000 km²'yi geçiyordu. Başkenti Bîcâpûr şehri idi. Resmî diller Türkçe ve Farsça iken, XVII. asrın ilk yıllarında bir ara yeni bir lehçe olan Urdû dili kabûl edilmiş, fakat sonra bundan vazgeçilmiştir. Devletin mezhebi, bütün Hindistan Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Sünnî/Hanefî iken, bazı hükümdarlar, Şiî/İsnâ-Aşerî olmuşlardır. Bunun sebebi, devleti müthiş şekilde tehdit eden Timuroğulları'na karşı onların rakîbi İran Safevîleri'nin desteğini temin edebilmekti.

196 yıl devam eden, 1525'te Behmenîler'in tamamen ortadan kalkması üzerine imparatorluk hâlinde gelişen bu kudretli devlet, sonunda uzun mücadelelerden sonra Hindistan Timuroğulları imparatorluğuna katılmıştır. Hükümdarlarına "Adâlet-Penâh" diye hitap edilir ve her hükümdarın adının sonuna "Âdil-Şah" gelirdi. Devletin kurucusu, başlangıçta bir Behmenî umumî valisi olan Türk kumandanlarından Yusuf Âdil Han'dır (sonra : Şah). Bu zat, II. Sultan Murad'ın oğlu ve Fâtih Sultan Mehmed'in küçük kardeşi olduğunu iddia etmiş, bu iddia, Hindistan tarihçileri tarafından kabûl edilmiştir. Gûya Fâtih tahta geçince bu kardeşini öldürtmek istemiş, fakat çocuk şehzade kaçırılarak Hindistan'a getirilmiş imiş.

Yusuf Şâh'tan sonra yerine oğlu İsmail Şâh, sonra bunun oğulları Mallû ve İbrahim Şâhlar, sonra İbrahim Şâh'ın oğlu Ali Şâh, sonra bunun kardeşi Tahmasb Hân'ın oğlu II. İbrahim Şâh, bunun oğlu Muhammed Şâh, bunun oğlu II. Ali Şah, bunun oğlu İskender Şâh tahta geçmişlerdir. Muhammed Âdil-Şâh'ın Bîcâpûr'daki «Gûl-Gümbaz» adındaki türbesi, pek muhteşem kubbesi ile, cihan mimarisinin en tanınmış eserlerinden biridir. Âdil-Şâhlar, Timuroğulları ile ciddî şekilde rekabete girişmişler ve onlara uzun müddet Güney Hindistan yolunu kapatmışlardır.

3. BERÎD-ŞÂHLAR (1487 - 1619)

Bu devleti kuran Kasım Han, Mahmud Şah Behmenî'nin veziri (başbakan) olan bir Türk kumandanıdır. Devletin başkenti Bîdar olup bu eyalette 100.000 km² kadar bir araziyi kaplıyordu. Bu kırallık, 132 yıl sonra 1619'da diğer Dekken devletleri tarafından yıkılmış ve mirasın en büyük kısmını Âdil-Şahlar toplamışlardır.

Kasım Şâh'tan sonra yerine oğlu Emîr Şâh, sonra bunun oğlu Ali Şâh, bunun oğulları İbrahim ve II. Kasım Şâhlar, bu sonuncusunun oğlu Mirza-Ali Şâh, bunun oğlu II. Emîr Şâh hükümdar olmuşlardır. Bu hükümdarların hepsinin adlarının sonuna «Berîd-Şâh» unvânı getirilmektedir. Hânedâna «Berîd-Şâhî» denmektedir.

4. NİZÂM-ŞÂHLAR (1490 - 1633)

Nizâm-Şâhî hanedanının kurucusu Ahmed Bahrî, Behmenî vezirlerinden Nizâm Han Nizâmülmülk Bahrî'nin oğludur. Bu hanedan, diğer Dekken hanedanları gibi Türk olmayıp Güney Dekkenli Müslüman Hindli'dir. 1633'e kadar 143 yıl sürmüştür. 1537'de Sünnî/Hanefî mezhebini bırakıp Şiî/İsnâ-Aşerî olmuşlardır. Başkentleri, ilk hükümdarları tarafından kurulan ve onun adını tanıyan Ahmednagar'dır. 1574'te Berâr eyâleti de bu devlete katılmış, bu sûretle Dekken eyâleti ile beraber 160.000 km²'yi geçen bir büyüklüğe erişilmiştir. 1600'de Timuroğulları'na tâbi olmuşlar, nihayet onlar tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Fars kültürü tesirinde olan ve Türk an'anelerine göre yönetilen bu devletin hükümdarlarının adlarının sonuna "Nizâm-Şah Bahrî" sanı getirilmektedir.

Ahmed Şâh'dan sonra yerine oğlu Burhan Şâh, sonra bunun oğlu Hüseyin Şâh, bunun oğlu Murtazâ Dîvâne Şâh, bunun oğlu Mîrân Hüseyin Şâh, bunun amcası II. Burhan Şâh, ondan önce II. Burhan'ın oğlu İsmail Şâh, sonra bunun kardeşi İbrahim Şâh, bunun oğlu olduğu sanılan II. Ahmed ve İbrahim Şâh'ın diğer oğlu Bahâdır Şâh, tahta geçmişlerdir.

5.İMÂD-ŞÂHLAR (1490 - 1572)

En az (82 yıl) devam eden İmâd-Şâhî hanedanı da, Behmenî umumi valiliğinden istiklâl kasbeden Dekken devletlerinden birinin başına geçmiştir. Bu hanedan Türk olmayıp, Güney Dekkenli Müslüman Hindli'dir. Başkenti Elliçpûr idi. Berâr eyâletini ve aşağı yukarı 50.000 km²'lik bir araziyi kaplıyordu. Bununla beraber güneye doğru daha da genişlediği olmuştur. Hükümdarlarının adı sonuna daima "İmâd-Şah" gelmektedir. Bunlar 4 tanedir : Fethullah İmâdülmülk, Alâeddin Şah, Deryâ Şah ve Burhan Şah. Bunların hepsi baba-oğuldur. Burhan Şah, veziri Tufâl Han'ın vesayetinde saltanat sürmüş ve öldürülmüştür. Devlet, Nizâm-Şâhlar'a geçmiştir. 1490'da Behmenîler'in Berâr umumî valisi tâyin edilen Fethullah, Vicayanagarlı Brahman kastından bir Hindû olup, pek genç yaşında ihtidâ etmişti.

6. KUTB-ŞÂHLAR (1512 - 1687)

Behmenîler'in yerine geçen 5 Dekken devletinin Âdil-Şahlar'dan sonra en mühimmi Kutb-Şahlar (Kutb-Şâhîye)'dır. 175 yıl devam etmiştir. 1509'a kadar başkent, şimdi Haydarâbâd'ın bir banliyösü olan Gülkende idi. Bu tarihte, Muhammed-Kulu Kutb-Şâh, Haydarâbâd şehrini kurmuş ve başkenti buraya nakletmiştir. Devlet, 200.000 km^2 genişliğinde olup, bugünkü Haydarâbâd devletinin kuzeyinde yayılmıştı. Şâh-i Cihân devrinde Timurlular'a tâbi olmuş, nihayet onlar tarafından ortadan kaldırılmış, Âdil-Şahlar'dan 1 yıl sonra Kutb-Şahlar'ın da ortadan kaldırılması ile Timuroğulları, Hindistan'ı tek devlet idaresinde birleştirmişlerdir. Devletin mezhebi Şîî/İsnâ-Aşerî idi. Hanedan, Karakoyunlu imparatorluk hanedanından inmiştir *(Kitâb-ı Diyâr-Bekrîye; Târîkhu Neseb-Nâme-i Kutb-Şâhî,* Tahran, Kütüb-Hâne-i Meclis, no. 2.320, tellifi: 1620; V. Minorsky, *The Qara-qoyunlu and the Qutb-Shahs, Turkmenica: 10, BSOS,* XVII, no. 1, Londra, 1955, 50-73). Devletin resmî dilleri Türkçe ve Farsça idi.

Devletin kurucusu Sultan-Kulu 1495'te "Kutbu'l-Mülk" sanını almış ve hanedanın bütün hükümdarlarının adları sonuna "Kutb-Şah" getirilmiştir. Sultan-Kulu, 1512'de Meşhed'i ziyaret ettikten sonra Behmenîler'in Gülkende umumî valisi olmuş, 1525'te Behmenî imparatorluğunun paylaşılması ile, istiklâl kesbetmiştir. Babası Veys-Kulu, onun babası Pîr-Kulu, onunki Elvend, onunki Mirza İskender, onunki Kara Yusuf, onunki de Kara Mehmed olmaktadır.

Sultan-Kulu'dan sonra oğlu Cemşîd Şâh, sonra onun oğlu Subhân, sonra onun amcası İbrahim Şâhlar, sonra bunun oğlu Muhammed-Kulu Şâh, sonra bunun kardeşi Mahmud Hân'ın oğlu Muhammed Şâh, sonra bunun oğlu Abdullah Sâh. sonra da bunun oğlu Ebü'l-Hasan Şâh, tahta geçmişlerdir. Muhammed Kutb-Şah, Farsça ve Urdû dilinde dîvân sahibi şairdir. Abdullah ve Ebü'l-Hasan Şâhlar da Urdû lehçesinde şairdirler. Abdullah Kutb-Şâh, çocuk iken annesi Hayât-Bahş Beğim'in niyabetinde hükümdar olmuş, 60 yıl tahtta kalmıştır. 3 kızdan biri, Âlemgîr Şâh'ın oğullarından Sultan-Muhammed Mirza ile 1656'da evlenmiştir.

BEHMENÎLER (1347-1525 = 178)

1. *Alâeddin Hasan Zafer Behmen Şâh* (3.VIII.1347-11.II.1358)
2. *Muhammed Şâh I.* (11.II.1358-1377)
3. *Mucâhid Şâh* (1377-1378)
4. *Dâvûd Şâh* (1378-20.V.1378)
5. *Muhammed Şâh II.* (20.V.1378-20.IV.1397)
6. *Gıyâseddin Şâh* (20.IV.1397-1397)

7. *Şemseddin Şâh* (1397)
8. *Fîrûz Şâh* (1397-1422)
9. *Ahmed Şâh I.* (1422-1435)
10. *Alâeddin Ahmed Şâh II.* (1435-1457)
11. *Hümâyûn Şâh* (1457-1461)
12. *Nizâm Şâh* (1461-30.VII.1463)
13. *Gazi Muhammed Şâh III.* (30.VII.1463-2.III.1482)
14. *Mahmud Şâh* (2.III.1482-1518)
15. *Ahmed Şâh III.* (1518-1520)
16. *Alâeddin Şâh* (1520-1522)
17. *Velîullah Şâh* (1522-1525)
18. *Kelîmullah Şâh* (1525)

Â D İ L - Ş Â H L A R (1490-1686 = 196)

1. *Yûsuf Âdil-Şâh* (*) (1490-1510)
2. *İsmail Âdil-Şâh* (1510-1534)
3. *Malû Âdil-Şâh* (1534-1535)
4. *İbrahim Âdil-Şâh I.* (1535-1557)
5. *Ali Âdil-Şâh I.* (1557-1579)
6. *İbrahim Âdil Şâh II.* (1579-1626)
7. *Muhammed Âdil-Şâh* (1626-1660)
8. *Ali Âdil-Şâh II.* (1660-1672)
9. *İskender Âdil-Şâh* (1672-1686)

B E R Î D - Ş Â H L A R (1487-1619 = 132)

1. *Kasım Berîd Şâh I.* (1487-1504)
2. *Emîr Berîd-Şâh I.* (1504-1539)
3. *Ali Berîd-Şâh I.* (1539-1582)
4. *İbrahim Berîd-Şâh* (1582-1589)
5. *Kasım Berîd-Şâh II.* (1589-1592)
5. *Mirzâ Ali Berîd-Şâh II.* (1592-1609)
7. *Emîr Berîd-Şâh II.* (1609-1619)

N İ Z Â M - Ş Â H L A R (1490 - 1633 = 143)

1. *Ahmed Nizâm-Şâh I.* (1490-1508)
2. *Burhân Nizâm-Şâh I.* (1508-1553)
3. *Hüseyin Nizâm-Şâh I.* (1553-1565)
4. *Murtazâ Nizâm-Şâh* (1565-1588)
5. *Mîrân Hüseyin Nizâm-Şâh II.* (1588-1589)
6. *İsmail Nizâm-Şâh* (1589-1591)
7. *Burhân Nizâm-Şâh II.* (1591-1595)
8. *İbrahim Nizâm-Şâh* (1595)
9. *Ahmed Nizâm-Şâh II.* (1595)
10. *Bahâdır Nizâm-Şâh* (1595-1633)

(*) II. Murad'ın oğlu ve Fâtih'in kardeşi olduğu iddiasındadır.

İMÂD-ŞÂHLAR (1490-1572 = 82)

1. *Fethullah İmâdülmülk* (1490-1504)
2. *Alâeddin İmâd-Şâh* (1504-1529)
3. *Deryâ İmâd-Şâh* (1529-1560)
4. *Burhân İmâd-Şâh* (1560-1572)

KUTB-ŞÂHLAR (1512-1687 = 175)

1. *Sultân-Kulu Kutbulmülk* (1512-3.IX.1543) (*)
2. *Cemşîd Kutb-Şâh* (3.IX.1543-1550)
3. *Subhân Kutb-Şâh* (1550)
4. *İbrahim Kutb-Şâh* (1550-6.VI.1580)
5. *Muhammed-Kulu Kutb-Şâh* (6.VI.1580-24.I.1596)
6. *Muhammed Kutb-Şâh* (24.I.1596-1612)
7. *Abdullah Kutb-Şâh* (1612-1.V.1672)
8. *Ebu'l-Hasan Kutb-Şâh* (1.V.1672-1687)

7. MÂBERÎLER (1334 - 1388)

Güney Hindistan'da kısa (54 yıl) sürmüş bir Türk devleti de Mâberîler'dir. 54 yıl sürmüştür. Takriben 200.000 km² büyüklüğe erişmiştir. Başkenti Madûra, resmî dili Farsça, mezhebi Sünnî/Hanefî idi.

8. BENGAL VALİLERİ (1202 - 1291)

Bengal (Bengale), Hindistan'ın doğudaki eyaletidir. Kuzeydoğusunda Assam, güneydoğusunda Birmanya'nın Arakan eyaletleri vardır. Bugün Bengaldeş ile Hindistan tarafından paylaşılan, 204.000 km²'lik bu ülkede, şimdi 130 milyon insan yaşamakta ve dünyanın en yoğun yerlerinden birini teşkil etmektedir. Eskiden seyrek nüfuslu bir ülke idi ve Ganj vâdisi kadar meskûn değildi. Çok kere Bengal'in kuzeydoğusundaki Assam, güneybatısındaki Orissa, kuzeybatısındaki Patna eyaletleri de Bengal'e dahil olmuş ve "Bengal" denince, çok daha geniş bir ülke akla gelmiştir. Coğrafya durumu dolayısiyle burası, Delhi veya Agra'da yani Ganj vâdisinde saltanat süren imparatorlar tarafından az kontrol edilebilmiş ve buraya gönderilen umumî valiler, iç işlerinde müstakil olmuşlar, bazan tamamen istiklâl kazanmışlardır.

(*) Karakoyunlu hânedânındandır. 4. Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey'in (1420-1437) torununun torunudur.

1202'den 1291'e kadar 89 yıl Bengal ve civarı eyaletlerde Delhi Sultanları'na yani Hindistan Türk imparatorluğuna bağlı olarak 17 umumî vali hüküm sürmüştür. 1291'den 1328'e kadar 37 yıl Kalaçlar ve Tuğluklar, ülkeyi doğrudan doğruya yönetmişler ve iç bağımsızlığını kaldırmışlardır.

XIII. yüzyılda Bengal ve civarındaki eyaletleri idare eden 17 umumî valinin hemen hepsi Türk'tür. Bunlardan birkaçı, Delhi'deki Türk imparatorluk hânedânına mensup prenslerdir.

9. BENGAL MELİKLERİ (1338 - 1576)

1338'den 1576'ya kadar Bengal, 238 yıl, bağımsız bir Müslüman Türk devleti olmuş, 1339'da Delhi sultanlığı ile tâbîlik bağını koparmıştır. Bu müddet içinde 8 ayrı hanedandan 32 melik (kıral) gelip geçmiştir. Bunlardan sadece 4'ü Türk aslından değildir. 1537-1540 arasında Timuroğulları, 1540-1555 arasında da Sûrîler ülkeyi tekrar Delhi ve Agra'ya bağlamışlar, fakat 1555'te Hümâyûn Şah tekrar imparatorluk tahtına oturunca, Bengal'deki Sûrîler bağımsız kalmışlardır. Bundan sonra 1576'ya kadar 21 yıl daha Bengal, müstakil bir devlet olmuştur. Bu tarihte Ekber Şah zamanında Timuroğulları'nın saltanat sürdüğü Hindistan Türk imparatorluğuna katılmıştır.

10. MÂLVA GURÎLERİ (1392 - 1531)

Orta Hindistan'da Mâlva ve Berâr eyaletlerinde (125.000 km^2) ve bir ara daha da genişliyerek, "Mâlva Guurîleri" denen ve Gazneliler'den sonra Hindistan Türk imparatorluğu tahtına geçen Gurlular'a bağlanan bir hanedan, 1392'den 1531'e kadar 131 yıl hüküm sürmüştür. Başkentleri 1405'e kadar Dhâr, bu tarihten sonra Mândû idi. 1531'de Gucarat sultanları, bu kırallığa son vermiş ve devletlerine katmışlardır (Gucarat sultanları Türk değil, Müslüman Hindli oldukları için, buraya almadık).

1554'te Sûriler'in Mâlva umumi valisi Şucâ Han'ın oğlu Bâz-Bahâdır Bâyezid, istiklâlini ilân etmiştir. Bu suretle Mâlva'da tek hükümdar tarafından temsil edilen ve 1560'a kadar 16 yıl süren 2. bir devlet kurulmuştur. 1560'ta Timuroğulları bu devlete son vermişlerdir. Bâz-Bahâdır, 1570'e kadar 10 yıl ülkeyi Ekber Şâh'tan almaya çalışmışsa da, başaramamıştır. 1588'de Ucceyn'de ölmüştür. «Rûpmatî» adında bestekâr olan bir Hindû kadınla evli idi.

11. HANPUR ŞARKIY SULTANLARI (1399 --1499)

Hanpur Şarkıy Sultanları, tam 100 yıl Ûd ve Allaahâbâd eyaletlerinde, yani Ganj ile Nepal arasındaki sahada (240.000 km²) saltanat sürmüşlerdir. Bu Türk devletinin başkentleri sırasiyle Burhânpûr, Luknov ve Hanpur (Khân-pûr) şehirleri idi. 1488'den 1499'a kadar son 11 yıllarında Lûdîler'e yani Hindistan imparatorluğuna tâbî olmuşlardır. Bu devletin 5 hükümdârının isimlerinin sonuna "Şah Şarkıy" sanı getirilir. Devletin kurucusu Mübârek Şâh, Hoca-i Cihân Server Hân'ın mânevî oğlu idi. Server Han, 9 nisan 1399'a kadar 5 yıl Delhi Sultanları'nın Hanpur umumî valisi idi. Ölümü üzerine Mübârek Şâh, bağımsızlığını ilân etmiştir. Yerine oğlu İbrahim Şah, onun oğlu Mahmud ve onun oğulları Muhammed ve Hüseyin Şahlar, tahta geçmişlerdir. 1499'da Lûdîler, Hanpur devletini yeniden Hindistan imparatorluğuna katmışlardır.

12. HANDEŞ FÂRÛKIY HANLARI (1399 - 1601)

Orta Hindistan'da Handeş'te (Khân-deş / Khân-diş) (350.000 km²) 219 yıl Fârûkıy Türk hanedanı hükümran olmuştur. Bu devlet, ekseriya Gucarat imparatorluğuna yani Hind Okyanusu'nun batı sahillerine (Konkan Kıyısı ve daha kuzeyde Umman Denizi) hâkim olan mühim Müslüman devlete tâbî idi. Başkentleri, 2. hükümdarları Nasîr (Nasıyr) Han tarafından kurulan Burhânpûr'dur. Resmî dilleri ekseri Hindistan devletlerinde olduğu gibi Farsça, resmî mezhepleri de Sünnî/Hanefî'dir. Bunların ilk 7 hükümdarı "Han" diye anılırken, Muhammed Han, daha mühim bir unvan olan "Şah (=imparator)" sanını takınmıştır. Hanedanın kurucusu Hân-ı Cihân Fârûkıy'nin oğlu Melik Râca Han, Tuğluklar'ın, yani Hindistan Türk Sultanlarının Handeş umumî valisi iken, istiklâlini ilân etmiştir (krş. Sir T. W. Haig, *The Fârûqî Dynasty of Khândesh, The Indian Antiquary,* 1918).

Râca Han'ın yerine oğlu Nasîr Han, sonra bunun oğlu Âdil Han, sonra bunun oğlu Mübârek Mîrân Han, sonra bunun oğlu II. Âdil Han, tahta geçmişlerdir. Nasîr Han'ın kızı Behmenî sultanı Alâeddin Ahmed Behmen-Şah ile evlenmiştir. Gazi Melik Aynâ II. Âdil Han'ın yerine kardeşi Dâvud Han, sonra bunun kardeşinin oğlu III. Âdil Han ve bunun oğulları Mîrân Muhammed ve II. Mübârek Şahlar tahta geçmiştir. Mîrân Muhammed Şah'ın annesi, Gucarat şahı II. Sultan Muzaffer'in kızı idi; bu sebeple bu hükümdar, 1536'da birkaç ay için Gücerât imparatoru da olmuştur.

II. Mübârek'ten sonra tahta oğlu II. Mîrân Muhammed, bunun oğlu Hasan, II. Mübârek'in diğer oğlu Râca Ali ve bunun oğlu Bahâdır Şah tahta geçmişlerdir. 1576'da Ekber Şâh'ı yani Timuroğulları'nı metbû tanıyan Râca Ali Han, 1596'da öldürülmüştür. Oğlu Bahâdır Şah, Ekber'in muhalefetine rağmen "şah" sanını takınmış, 1601'de tahttan indirilmiş, devleti Timuroğulları'na katılmış, kendisi de 1624'te Timurlular'ın esiri olarak yaşadığı Lâhûr'da ölmüştür.

13. ŞÂHÎLER (1334 - 1561)

Şâhîler'in Türk aslından oldukları kesin değil, fakat muhtemeldir. Bunlar Kişmir, Camnâ ve Batı Tibet'in bir kısmında 300.000 km²'yi geçen dağlık bir ülkede 1344'ten 1561'e kadar 227 yıl saltanat sürmüşlerdir. Yalnız 1541-1552 arasında 11 yıl içinde bu ülkelerde hükümdarlık, Bâbur Şah'ın teyze oğlu meşhur Türk tarihçisi Haydar Mirza Duğlat'a geçmiştir. Haydar Mirza, yeğeni Hümâyûn Şâh'a yeni Timuroğulları'na tâbî olmuştur. Devletin başkenti Srinagar idi. Sünnî/Hanefî olan Kişmir kıralları, Farsça'yı resmî dil olarak kullanmışlardır. Hanedanın kurucusu Şemsu'l-Â'zam Şemseddin Şah Mîr Swâtî ve yerine geçen oğulları Cemşîd ile Alâeddin Ali Şîr, Delhi'ye bağlı Kişmir valileri idiler. Ancak bu sonuncusu 1346'da yani 12 yıl sonra istiklâlini ilân etmiştir. Yerine kardeşleri Şihâbüddin ve Kutbüddin, sonra bu sonuncunun oğlu Sikender Şah Büt-Şiken (=Putkıran) ve bunun oğulları Emîr Han Ali Şah ile "Büyük" diye anılan ve 50 yıl tahtta kalan Zeynülâbidîn hükümdar olmuşlardır. Bundan sonra Nâzük Şah'a kadar hükümdarlık babadan oğula geçmiştir. Ondan sonra Mirza Haydar Duğlat, Kişmir'i fethetmiş, onun öldürülmesinden sonra daha 3 Şâhî prensi, kıral olmuşlardır. Ülke 1561'de Çakîler'e geçmiştir. Kişmirli Müslüman Hindli olan Çakîler'den Nasreddin Hüseyin Şah Çak (Çek) ile oğlu Yusuf Şah Çak, 1589'a kadar 38 yıl saltanat sürmüşlerdir. Bu tarihte Kişmir, Ekber Şâh tarafından Hindistan Timurlu imparatorluğuna katılmıştır.

14. ARGUNLAR (1475 - 1554)

Argunlar, 1475'den 1554'e kadar 79 yıl bir prenslik kurmuşlardır. Bu prenslik önce Kandehâr başkent olmak üzere Güney Afganistan'ı içine alıyordu. 1507'de Bâbur'a tâbi olmuş, 1522'de Bâbur'un onları büsbütün Kandehâr'dan çıkarmasından sonra prensliklerini daha güneye, Sind'e nakletmişler, Bhakkar (Beker),

bir ara da Tatta şehrini merkez yapmışlardır. Argunlar, Türk'leşmiş Moğol'dur. Timuroğulları'na tâbi olarak 1475'te Kandehâr'a hâkim olan Zunnûn Bey, Olcayto İlhan'ın 15. kuşaktan torunudur, yani Cengizoğulları'nın İlhanlı hanedanındandır. Babası Emîr Basrî Bey'dir. Zunnûn Bey'in yerine oğulları Mukıym Bey ve Şâh Sucâ Bey Argun'dan ikincisi geçmiştir. Bu zat, 1513'te Sind'e de hâkim olmuş, fakat 1522'de Kandehâr'ı terketmek zorunda kalmıştır. Yerine 1519'dan beri Bâbur'un hizmetinde bulunan oğlu Şâh-Hüseyin Bey Argun geçmiştir. Bunun kızı Hacıye Mâh-i Çiçek, Bâbur'un oğullarından Kâmrân Mirza ile 1545'te evlenmiştir. Şah-Hüseyin Bey'in erkek çocuğu olmadığı için ölümünde Sind, Tarhanlar'a geçmiştir.

15. TARHANLAR (1554 - 1599)

Tarhanlar, Sind-prensliğini 1599'a kadar 45 yıl Timuroğulları'na tâbi olarak idare eden bir Türk hanedanıdır. 1599'da Ekber Şâh, bu eyâleti de doğrudan doğruya imparatorluğuna katmıştır. Tatta (Tette) başkent olmak üzere Sind'de Argunlar'ın yerine geçen Muhammed Îsâ Bey Tarhan, Şâh-Şucâ Bey Argun ile oğlu Şah-Hüseyin Bey'in kumandanı iken, bu sonuncusunun vâris bırakmaksızın ölümü üzerine, Sind sûba'sı (=eyaleti) sûbadâr'ı yani umumî valisi olmuştur. Fakat Bhakkar (Bhekker) başkent olmak üzere Sind'in bir kısmı da Mirza Mahmud Bey Kökeltaş'a verilmiştir. Bu zat, 1574'e kadar 20 yıl, burayı idare etmiştir. Îsâ Bey'in yerine oğlu Muhammed Bâkıy Bey Tarhan, sonra onun oğlu Cânî (Câm) Bey Tarhan geçmiştir. Bu sonuncusunu Ekber Şah, 1599'da azletmiş, yerine oğlu Mirza Ganî Bey Tarhan'ı getirmişse de, birkaç ay sonra eyaleti doğrudan doğruya ilhak ederek, merkezden başka bir vali tâyin eylemiştir.

BENGAL VALİLERİ (1202-1291 = 89)

1. *Muhammed Bahtiyâr Han Halacî* (1202-1205)
2. *İzzüddin Muhammed Han Şîrân* (1205-1208)
3. *Alâüddin Ali Han Merdân* (1208-1211)
4. *Gıyâsüddin Han Uz* (1211-1226)
5. *Nâsırüddin Mahmud Han* (1226-1230) (Hindistan imparatoru: 1246-1266)
6. *Alâüddin Han Cânî* (1230)
7. *Seyfüddin Aybek Han* (1230-1233)
8. *İzzüddin Tuğrul Toğan Han* (1233 - 1245)
9. *Kamerüddin Temir Han Kıran* (1245-1247)

10. *İhtiyârüddin (Mugıysüddin) Han Yüsbek* (1247-1258)
11. *Celâlüddin Mes'ud Han Melik Cânî* (1258-1259)
12. *İzzüddin Balaban Han Kıpçak* (1259-1260)
13. *Muhammed Arslan Tatar Han* (1260- ?)
14. *Şîr Sungur Han Kıpçak* (? - ?)
15. *Emin Han* (? -1278)
16. *Mugıysüddin Tuğrul Han* (1278-1282)
17. *Nâsırüddin Buğra Han* (1282-1291) (Hindistan imparatorluk velîahdi: 1266-1286)

BENGAL MELİKLERİ (1338-1576 = 238)

I. HÂNEDAN : MÜBÂREK-ŞÂHLAR (1388-1345 = 7) (Türk) (3 Melik) (Doğu Bengal'de 1352'ye kadar)
II. HÂNEDAN: İLYÂS-ŞÂHLAR (1345-1409 = 64 + 1442-1486 = 44 + 1489-1490 = 1 = 109) (Türk) (11 Melik)
III. HÂNEDAN: BÂYEZİD-ŞÂHLAR (1409-1442 = 33) (Türk, sonra Hindû) (3 Melik)
IV. HÂNEDAN: HABEŞÎLER (1489-1489 = 3 + 1490-1493 = 3 = 6) (Habeş) (3 Melik)
V. HÂNEDAN: HÜSEYİN-ŞÂHLAR (1493-1537 = 44) (Türk) (4 Melik)
VI. HÂNEDAN: TİMUROĞULLARI (1537-1540 = 3) (Türk, 1 Melik : Hümâyûn Şâh)
VII. HÂNEDAN: SÛRÎLER (1540-1563 = 23) (Afgan'laşmış Türk) (4 Melik)
VIII. HÂNEDAN: KERRÂNÎLER (1563-1576 = 13) (Türk) (3 Melik)

MÂLVA GURİLERİ (1392-1531 = 139)

1. *Dilâver Hüseyin Han Amîd Şâh Dâvûd* (1392-1405) (*)
2. *Hûşenk Alp Şâh* (1405-6.VII.1435)
3. *Muhammed Gaznîn Şâh* (6.VII.-XI.1435)
4. *Mahmud Şâh I. Halacî* (XI.1435-30.V.1469)
5. *Gıyâsüddin Şâh* (30.V.1469-XII.1500)
6. *Nâsırüddin Şâh* (XII.1500-2.V.1511)
7. *Mahmud Şâh II.* (2.V.1511-12.IV.1531)

HANPUR ŞARKIY SULTANLARI (1399-1499 = 100)

1. *Mubârek Şâh Şarkıy* (9.IV.1399-1400)
2. *Şemsüddin İbrahim Şâh Şarkıy* (1400-1440)
3. *Mahmud Şâh Şarkıy* (1440-1456)
4. *Muhammed Şâh Şarkıy* (1456-1458)
5. *Hüseyin Şâh Şarkıy* (1458-1499)

(*) Guur imparatorluk hânedânından inme.

HANDEŞ FÂRÛKIY HANLARI (1381-1601 = 219)

1. *Melik Râca Han* (1382-9.IV.1399)
2. *Nasıyr Han* (9.IV.1399-1.X.1437)
3. *Mîrân Âdil Han I.* (1.X.1437-30.IV.1441)
4. *Mîrân Mubârek Han I.* (30.IV.1441-5.VI.1457)
5. *Âdil Han II. Gazi Melik Aynâ* (5.VI.1457-15.I.1492)
6. *Dâvûd Han* (15.I.1492-28.VIII.1508)
7. *Âdil Han III.* (28.VIII.1508-24.VIII.1520)
8. *Mîrân Muhammed Şâh I.* (24.VIII.1520-4.V.1536)
9. *Mîrân Mubârek Şâh II.* (4.V.1536-19.XII.1566)
10. *Mîrân Muhammed Şâh II.* (19.XII.1566-1576)
11. *Hasan Şâh* (1576)
12. *Râca Ali Han* (1576-1596)
13. *Bahâdır Şâh* (1596-1601)

ŞÂHÎLER (1334-1541 + 1552-1561 = 214)

1. *Şemsu'l-Â'zam Şemsüddin Şâh Mîr Swâtî* (1334-1337)
2. *Cemşîd* (1337-1339)
3. *Alâüddin Ali Sîr* (1339-1352)
4. *Şihâbüddin* (1352-1370)
5. *Kutbüddin* (1370-1386)
6. *Sikender Şâh Büt-Şiken* (1386-1410)
7. *Emîr Han Ali Şâh* (1410-1417)
8. *Zeynülâbidin («Büyük»)* (1417-1467)
9. *Haydar Şâh Hacı Han* (1467-1469)
10. *Hasan Şâh* (1469-1481)
11. *Muhammed Şâh* (1481-1483 + 1492-1513 + 1514-1517 + 1520-1537)
12. *Feth Şâh* (1483-1492 + 1513-1514 + 1517-1520)
13. *Nâzük Şâh* (1527-1530 + 1537-1541)
14. *Mirzâ Haydar Duğlat* (1541-1552) (Duğlat hânedânından meş-Türk tarihçi ve edîbi, Bâbur Şâh'ın kuzeni)
15. *İbrahim* (1552-1555)
16. *İsmail* (1555-1556)
17. *Habib* (1556-1561)

ARGUNLAR (1475-1554 = 79)

1. *Zunnûn Bey Argun* (1475-1505) (*)
2. *Şâh Bey Şucâ Argun* (1505-1524)
3. *Şâh-Hüseyin Bey Argun* (1524-1554)

TARHANLAR (1554-1599 = 45)

1. *Muhammed Îsâ Bey Tarhan* (1554-1568)
2. *Muhammed Bâkıy Bey Tarhan* (1568-1584)
3. *Cânî Câm Bey Tarhan* (1584-1599)
4. *Mirzâ Ganî Bey Tarhan* (1599)

(*) Olcayto İlhan'ın 15. kuşaktan torunudur.

XIII

MISIR TÜRK SULTANLIĞI

1. TÜRK (BAHRÎ) MEMLÛKLERİ (1250 - 1382)

Mışır Türk İmparatorluğu'nun Umumî Vasıfları

MISIR, bilindiği gibi, tarihin en devamlı devletine sahip olmuştur. Bu devlet, M.Ö. 3500 yıllarından, M.Ö. 525'e kadar aralıksız 3.000 sene devam etmiştir. Bu devamlılıkta tarihte başka bir devlet bilmiyoruz. Bu müddet içinde Mısır'da 26 hanedan ("sülâle" denmektedir) saltanat sürmüştür; bunların hepsi yerli, yani Hâmî ırkından Eski-Mısırlı'dır. XXVII. Sülâle, İranlı Ahemenî Hanedanı, XXVIII. Sülâle Mısırlı Sais Hanedanı, XXIX. ve XXX. Sülâleler gene Mısırlı'dır. Büyük İskender'in 10 yıllık saltanatı (M.Ö. 333-323) XXXI. Sülâleyi teşkil eder. XXXII. Sülâle, Yunanlı meşhur Lajid Hanedanı yani Ptolemaioslar'dır. (M.Ö. 323-30 = 293). Sonra 425 yıllık Roma hâkimiyeti (M.S. 30-395), 246 yıllık Doğu Roma (Bizans) hâkimiyeti (395-641) gelmektedir. Romalılar'dan 44 hanedana mensup ve Bizans'tan 8 hânedâna mensûb imparatorlar, Mısır'ın da imparatorluk tâcına sahip bulunmuşlardır. 641'de Hz. Ömer zamanında Mısır, İslâm İmparatorluğu'na geçmiştir. 661'de Emevî, 750'de Abbâsî hanedanları, Mısır'a da malik olmuşlardır. Bu şekilde Abbâsî hanedanı, Mısır'da M.Ö. 3500 yıllarından beri saltanat süren hanedanların 90.'sını teşkil eder.

Tarihimizin I. cildinde görüldüğü gibi, 2 Türk, Abbâsîler'e tâbî olmak üzere Mısır-Suriye'de Tolunlu ve Ihşidî devletlerini kurmuşlar ve 91. ve 92. hanedanları teşkil eylemişlerdir. Fakat bu devletler, hanedanın Türk olması bir yana, tamamen Arap devleti manzarası göstermektedir. Ihşidîler'den sonra Fâtımîler ve onları yıkan Eyyûbîler, Mısır'a sahip oldular. Eyyûbîler'in yerine geçen Memlûkler, 95. hanedanı teşkil eder. Türk ve Türk'leşmiş Çerkes Memlûkler'den sonra Mısır imparatorluk tacı Osmanoğulları'na geçmiştir. Sonra imparatorluk olmaktan çıkmış, kı-

rallık şeklinde Türk Kavalalı hanedanına intikal eylemiştir (1914).

Memlûk tarihinde I. devre, 1250-1382 yılları arasında 132 sene, II. devre ise 1382-1517 arasında 135 sene sürmüştür. 1517'de Memlûk imparatorluğu, Yavuz Sultan Selim tarafından Türkiye cihan devletine katılmıştır. I. devrede "Bahrî Memlûkleri" denen Kıpçak asıllı Türk sultanlar, II. devrede ise "Burcî Memlûkleri" denen dil ve âdet bakımından Türk'leşmiş Çerkes Memlûkler saltanat sürmüşlerdir. Yalnız 1389 - 1390 arasında Bahrîler'den bir Türk memlûk daha sultan olmuştur. Bu arada Mısır Abbâsîler'inden bir Halîfe de, kısa müddet için sultân ilân edilmiştir.

Memlûkler, Eyyûbîler'in yerine geçmişlerdir. Salâhaddin Eyyûbî bir Türk subayı olmakla ve Türk Zengî Ata-beyleri namına Mısır'ı fethetmekle beraber, biz Eyyûbî devletini Türk devletleri arasına almayı mahzurlu bulduk. Hanedan itibariyle önce Türk'leşen, sonra tamamen Arap'laşan Eyyûbîler, aslında Kürt'tür ve devletleri de bir Arap devleti manzarası göstermektedir. Selçuklular'ı biraz daha küçük ölçüde taklit eden Eyyûbîler'de de Kahire'de oturan bir "büyük-sultan" ve Şam'da, Haleb'de, Baalbek'te, Kerek'te, Hama'da, Humus'ta, Meyyâfârikıyn'de, Hısn-Keyfâ'da, Basra'da ve Yemen'de saltanat süren aynı hanedandan "melikler = kırallar" vardı. Bu melikler, Kahire'deki büyük-sultan'a tâbi idiler. Bunlardan Meyyâfârikıyn ve Hısn-Keyfâ meliklikleri, Anadolu topraklarında olduğu ve Türkiye Selçukluları'na tâbi bulunduğu için, I. ciltte gözden geçirilmişti. Bir ara Haleb ve Şam Eyyûbîleri bile, Konya'nın nüfuzuna düşmüştür.

Memlûkler, 9. Eyyûbî büyük-sultanı Turan-Şah'ın yerine 1250'de geçmişlerdir. 1254'e kadar Memlûkler, Turan-Şah'ın amcasının torunu Melikü'l-Eşref Musa'yı —ki 6 yaşında idi— sultan ilân etmişlerse de, bu, gösterişte kalmıştır. Diğer Eyyûbî şubeleri de Memlûkler'e tâbi olmuşlar, bazıları İl-hanlılar tarafından yutulmuşlar, Hısn-Keyfâ şûbesi ise 1524'te Kaanûnî Sultan Süleyman devrine kadar yaşamıştır.

Memlûkler, Dulkadıroğulları ve Ramazanoğulları'nın da metbuu olduktan başka, diğer Anadolu Beylikleri üzerinde de bu iddiada bulunmuşlardır.

Memlûkler'in en geniş sınırları Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Sudan, Libya, Hicaz, Yemen, Fırat'a kadar Anadolu'yu içine almış, Kıbrıs ve Tûnus'a metbûluğunu tanıtmıştır. Bu topraklar takriben 4.300.000 km²'yi bulmaktadır (Asya'da 1.200.000, Afrika'da 3.100.000 km²'den fazla).

Devletin resmî adı "ed-Dewleti't-Türkîye = Türkiye Devleti" idi. Resmî yazışmalarda Arapça kullanılırdı. Ordu ve sarayın konuşma dili Türkçe'nin Kıpçak lehçesi olup, Oğuz lehçesi de geçerdi. Bu lehçelerle yazılmış Memlûk eserleri elimizdedir. Fakat bu çağda yetişen Türk asıllı birtakım bilginler (meselâ meşhur tarihçi Ayntablı Aynî) büyük eserlerini, ilmî dil olan Arapça ile yazmışlardır. Memlûkler de Türkler ve Abbâsîler gibi Sünnî mezheplerden Hanefî mezhebinde idiler. İbnü İyas, Mısır tarihinin bu devresine şöyle başlar : "Türk İmparatorluğu'nun Başlangıcı" (Râsonyi, 161).

267 yıl devam eden bu devletin teşkilâtı, Osmanlılar bir yana, tarihteki bütün Türk devletlerinin en muazzam ve teferruatlı teşkilâtından biridir. Memlûkler çağında Mısır'da Arapça ile yazılmış bilhassa tarih sahasında çok zengin bir edebiyat teşekkül eylemiştir.

Memlûkler, Eyyûbîler'in Kıpçak Türkleri'nden müteşekkil hassa kuvvetleri idiler. Devletin devamınca Karadeniz'in kuzeyinden Deşt-i Kıpçak'tan köle olarak çocuk yaşında getirilen Türkler, askerî talim ve terbiye ile yetiştirilmişlerdir (sonraları Kafkasya'dan Çerkes köleler getirilmiştir). Bunlar, devletin ordusunu teşkil eylemişler ve yükselerek kumandan olmuşlar ve en büyük makamları paylaşmışlardır. Aralarından en nüfuzlu ve en kabiliyetlisi sultan (imparator) seçilmiştir. Babadan oğula da sultanlık geçmişse de, daha çok seçim yoluyla işbaşına gelmişlerdir. Yeni sultan, kendisinin eski sahibi olan sultanın mânevî oğlu addedilmiştir.

Memlûkler, Mısır'da pek parlak bir medeniyet devresi açmışlardır. Von Lecoq şöyle diyor : "Mısır'ın aslî kültür bölgelerinde zengin san'at hayatını, hemen hemen daima hâkimiyetin Araplar'dan Türk hükümdarlar eline geçtiği zaman müşahede ediyoruz" (*Bilderatlas,* s. 9).

İlk Memlûk sultanları Aybeg (oğlu Ali'dir), Kutuz, I. Baybars (oğulları Berke ve Sülemiş'tir) ile Kalavun, çok büyük hükümdarlardır. Bunların dördü de Eyyûbîler'in 7. imparatoru Melikü's-Sâlih Necmeddin Sultan Eyyûbî ile zevcesi 1250'de naibe-i saltanat olan Şecerü'd-Dürr'ün köleleri ve mânevî oğullarıdır. Sultan Aybeg, İmparatoriçe Şecerü'd-Dürr ile evlenmiş, 1254'e kadar Eyyûbîler namına saltanat sürmüştür.

Aybey, Kutuz ve Baybars, Haçlılar'ı Mısır'dan kovmakla büyük şöhret yapmış Eyyûbî kumandanları idiler. Filhakika Fransa kıralı IX. Saint Louis, 1248 aralığında Kıbrıs'a ayak basmış, 4 ha-

ziran 1249'da Mısır'a çıkmış, fakat 3 şubat 1250 Mansûra meydan muharebesinde Memlûkler'e yenilerek, kardeşi müstakbel Sicilya ve Napoli kıralı Charles d'Anjou, diğer kardeşi Alphonse de Poitiers ve başka prenslerle beraber esir düşmüştü. Ortaçağ'ın en büyük Hıristiyan hükümdarlarından biri sayılan Saint Louis, 24 nisan 1254'te serbest bırakılmış ve Mısır'ı terketmiş, Mısır'da kaldığı 5 yıl, Fransa için bir felâket olmuştur.

Sultan Baybars, 1258'de Hulâgû'nun Abbâsîler'i Bağdad'dan kovması üzerine, Abbâsî prenslerinden birini Kahire'de halîfe ilân etmiş, bu suretle bütün Sünnî Müslümanlar'ın minnetini kazanmış ve esasen bir ara bütün Müslüman devletlerinin en güçlüsü olan Memlûkler, Halîfeler'in hâmîsi sıfatıyle —ki eskiden Selçuklular bu sıfatı taşırlardı —büyük bir mânevî kudret iktisâb eylemişlerdir. Abbâsîler, cismânî iktidardan mahrum ve yalnız rûhânî iktidârı hâiz olarak, Sünnî Müslümanlar'ın başı sıfatıyle, Yavuz Sultan Selîm'in halîfeliği Abbâsîler'den Osmanoğulları'na geçirmesine kadar Kahire'de devam eylemişlerdir.

I. Baybars, Altın-Ordu hâkanı ve Cengiz'in torunu Berke Han'ın damadı idi; yerine geçen oğluna da Berke'nin adını vermişti. Oğullarından biri de Hızır Han olup, Kerek valiliğinde (1281 - 1288) bulunmuştur. Kızlarından birini Sultan Kalavun, diğerini de Hüsâmeddin Berken Hân almıştır. Sultan Kalavun da Moğol beylerinden Sübüktey Noyan'ın kızı Aşlun Hatun'la evlenmiştir. Kalavun, hanedan kurucudur. Yerine oğulları Halil, Muhammed, Ketbuğa, Laçın ve II. Baybars geçmişlerdir. Halil ile II. Baybars, öldürülmüşlerdir. Sultan Kalavun'un bunların hepsinden büyük olan veliahti ise, 1289'da ölmüştür. Sultan Muhammed, Altın-Ordu hakanı Özbek Han'ın kızı ile evlenmişse de, bu prensese yaptığı kötü muamele, bir ara iki büyük imparatorluğun arasını bile açmıştır.

II. Baybars'tan sonra tahta Sultan Muhammed'in oğulları Ebû-Bekr, Kiçik (Küçük), Ahmed, İsmail, I. Şâban, I. Hacı, Hasan, Sâlih, I. Hacı'nın oğlu II. Muhammed, Sultan I. Muhammed'in en küçük oğlu II. Şâban'la bunun oğulları Ali ve II. Hacı geçmişlerdir. Bu suretle Kalavun Hanedanı, 1279'dan 1382'ye kadar (bir de 1389 - 1390 arasında) 104 yıl sürmüştür. Sonra iktidar, Çerkes Memlûkler'e geçmiştir. Çerkes Memlûkler böyle bir hanedan kuramamışlar ve bunlar devrinde inhitat başlamıştır. Türk Memlûkler, başta Kahire olmak üzere imparatorluğu akıl almaz azametle mimari eserlerle bezemişlerdir. Çerkes Memlûkler'in ilk sultanı, Barkuk'tur.

Sultan Kutuz ve Ayn-Câlût Zaferi (3 Eylûl 1260)

Sultan Kutuz, Memlûk sultanlarının 3.'sü ve Baybars'tan sonra en büyüğüdür. Herzem-Şah Türk hakanları hanedanından olduğu söylenen Kutuz, ilk Memlûk sultanı Aybeg ile oğlu Sultan Ali devirlerinde, en yüksek mevki olan "saltanat naipliği"ne kadar yükselmişti. Bu sıralarda Bağdad'ı Moğollar'ın aldığı, Abbâsî Halîfesi'nin şehîd edildiği haberi Mısır'a geldi. İslâm âlemi, dehşet içinde kaldı. Bu görülmemiş büyüklükteki tehlikenin ancak Kutuz çapında bir kumandan tarafından karşılanabileceği anlaşıldığından, kendisine saltanat teklif edildi. Çocuk olan Sultan Ali (Oğuz Türkleri'nden olan Sultan Aybey'in oğlu) tahttan indirildi Kutuz sultan oldu.

Bu sıralarda Moğollar, Sina yarımadasına dayanmışlar, dünyanın en kudretli İslâm devleti olan Mısır Türk İmparatorluğunun en değerli eyaletlerini çiğnemişler, Mısır kapılarını zorluyorlardı.

Büyük bir ordu hazırlayan Sultan Kutuz, Moğollar'ı karşılamak üzere Filistin'e geldi. "Ayn-Câlût" denen ve vaktiyle Hz. Dâvud'un Câlût'u yendiği söylenen mevkide, dünyanın en büyük iki ordusu karşılaştı. Moğollar ilk hamlede kendilerine mahsus muharebe tâbiyesiyle öyle şiddetli bir taarruza geçtiler ki, Türk ordusu dağılır gibi oldu. Fakat Sultan Kutuz'un tam zamanında muharebe meydanına sürdüğü taze birlikler önünde Moğollar, şaşırdılar ve kesin bir bozguna uğradılar. Sonra Sultan Kutuz, perişan halde kaçan Moğollar'ı kovaladı ve aralarında başkumandanları Ketbuğa Noyan da olmak üzere hepsini kılıçtan geçirdi.

Moğollar, karşılarında Sultan Kutuz gibi ortaçağ Türk tarihinin en büyük şahsiyetlerinden birini bulmamış, Irak ve Suriye gibi Mısır'ı da hâkimiyetleri altına almış olsalardı, İslâm dininin istikbâli bile tehlikeye girebilirdi. Çünkü Moğollar, bilindiği gibi, Haçlılar ve Latinler'le işbirliği yapmaktaydılar.

Zafer haberi Şam'da büyük sevinç yarattı. Halk, intikam almak için, Moğollar'la işbirliği yapan Hıristiyan ve Yahudiler'i boğazladı. Şam'a gelen Sultan Kutuz, Habeşistan'dan Fırat boylarına kadar geniş bir hâkimiyet kurdu. Moğollar'a ve Latinler'e karşı cihad bayrağını ele aldı. Sultan Kutuz kadar az saltanat sürüp de tarihin akışında bu derece müessir olan başka bir hükümdar gösterilemez.

Sultan Baybars (1260 - 1277)

Sultan Kutuz'un yerine geçen I. Baybars, Memlûkler'in 4. ve en büyük hükümdarıdır. 1223'te Kıpçak İli'nde doğdu. Köle olarak Kahire'ye getirilip Eyyûbî Sultanı'nın hassa ordusuna alındı. 1249'da Mansûre meydan muharebesinde Haçlı ordusunun yenilmesi ve Fransa kıralı IX. Saint Louis'nin esir edilmesinde büyük hizmeti görüldü. Eyyûbî hanedanının iktidardan uzaklaştırılıp Türk Memlûkler'in imparatorluğa yükselmesinde de birinci derecede rol oynadı.

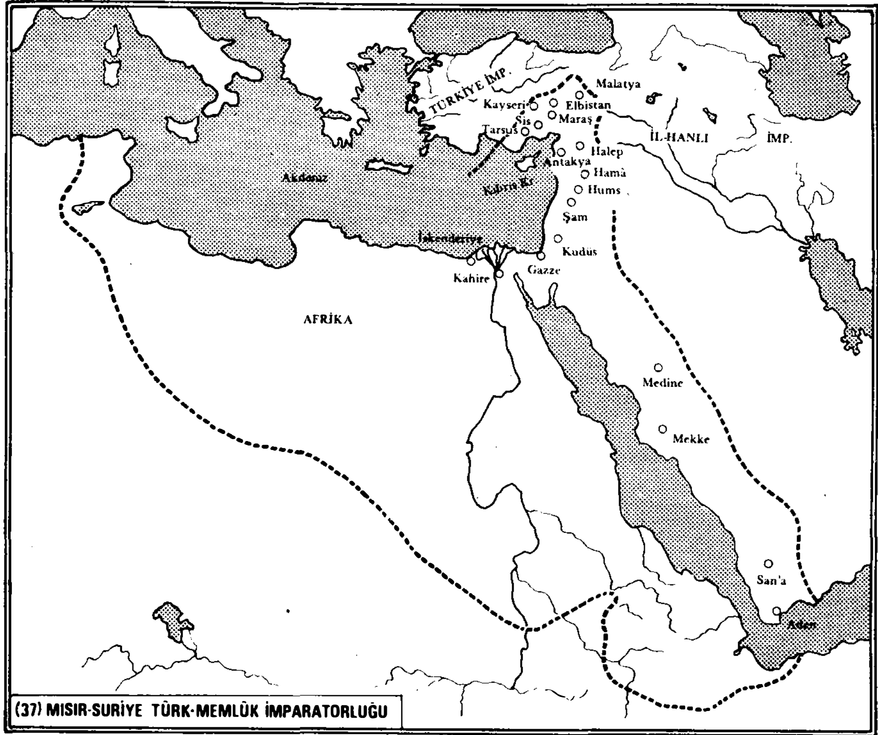
Ayn-Câlût zaferinde Baybars, Türk ordusunun öncü birliklerine kumanda ediyordu. Muzaffer Türk ordusunun başkumandanı Sultan Kutuz, Baybars'a vâdetmiş olduğu Haleb (Kuzey Suriye) umumî valiliğini vermediği ve hattâ şöhretinden korkup öldürtmek istediği için, Baybars tarafından katledildi. 1260'ta Baybars, sultan ilân edildi.

Baybars, dünyanın birinci İslâm devletinin başına geçtiği zaman İl-hanlılar ve onların koruduğu Haçlılar, devleti son derece tehdit ediyorlardı. 1261'de Sultan Baybars, Kahire'de Abbâsî Halîfeliği'ni kurdu. 1265'te Haçlılar'dan Suriye kıyılarında birçok kale aldı ve Kilikya Ermeni kırallığı üzerine bir ordu gönderdi. İl-hanlılar'ın sadık bir tâbii olan Ermeni Kıralı, esir alındı ve başkenti Sis (Kozan) şehri işgal edildi. Altın-Ordu, İl-Hanlılar'a karşı Memlûkler'i destekliyordu.

Baybars, 1268'de yeniden sefere çıktı. Haçlılar'ın son dayanak noktaları olan Antakya'yı aldı ve Antakya Prensliği'ne ebediyen son verdi. 1269'da Hicaz'a gitti, hacı oldu, Arabistan'da Memlûk hâkimiyetini kuvvetlendirdi. 1270 seferinde Askalan ve 1271 seferinde de Kerek kalelerini aldı ve Haçlılar'ı son kalelerinden mahrum etti. 1272 ve 1273'teki iki İlhanlı taarruzunu da muvaffakıyetle püskürttü. 1274'te Anadolu'ya girdi ve Ermeni başkenti Sis'i tekrar işgal etti.

1277'de Türkiye devletini İl-hanlı tahakkümünden kurtarmak üzere, bir kısım Anadolu Türk beylerinin daveti ile yeniden Anadolu'ya geldi. Elbistan meydan muharebesinde İl-hanlı-Selçuklu ordusunu kolayca dağıttı, Kayseri'ye girdi (ki Konya'dan sonra Türkiye devletinin en mühim merkeziydi). Fakat üssünden bu derece uzaklaşmaktan çekinerek Şam'a döndü. 30 haziran 1277'de kısa bir hastalıktan sonra 54 yaşlarında öldü. Şam'a gömüldü.

Ortaçağ tarihinin en büyük ve örnek hükümdarlarından biri sayılan Sultan Baybars, Moğol hâkimiyetinin Suriye ve Mısır'a taşmasına kesin şekilde mâni olmuş, Haçlılar'ın yüzyıllarca süren işgaline Yakın Doğu'da son vermiş, büyük bir dirayetle büyük imparatorluğun iç ve dış siyasetini yürütmüş, çok büyük bir kumandan ve devlet adamıdır. Devlet teşkilâtında yaptığı ıslahat ve işler de mühimdir. Tamamen müstesnâ bir irâde, kaabiliyet ve dehâya sahipti (Abdul-Aziz Khowaiter, *Baibars the First*, 1978).

(37) MISIR-SURİYE TÜRK-MEMLÛK İMPARATORLUĞU

BAHRÎ MEMLÛKLERİ (MISIR TÜRK SULTANLARI) (1250 - 1382=132+1389 - 1390=1=133)

1. *Ebü'l-Mansûri'l-Mu'azzamî Melikü'l-Mu'izz Sultân İzzüddîn Aybeg* (1250-1257 = 7)
2. *Melikü'l-Mansûr Sultan Nûrüddin Ali* (1257-22.XI.1259=2)
3. *Melikü'l-Muzaffer Sultan Seyfüddin Kutuz* (22.XI.1259 - 22.X.1260 = 0,11, 0)
4. *Melikü'l-Kaahir* (sonra : *Zâhir) Sultan Rüknüddin* (sonra : *Seyfüddin) Baybars I. Bundukdârî as-Sâlihî* (22.X.1260 - 30.VI.1277 = 16, 8, 9)
5. *Melikü's-Saîd Sultan Nâsırüddin Berke* (30.VI.1277 - 1279=2)

6. *Melikü'l-Â'dil Sultan Bedrüddin Sülemiş* (1279)
7. *Melikü'l-Mansûr Sultan Seyfüddin Kalavun* (1279-1290=11)
8. *Melikü'l-Eşref Sultan Salâhuddin Halil* (1290-XII.1293=3).
9. *Melikü'n-Nâsır Sultan Nâsırüddin Muhammed I.* (XII.1293 - XII.1294 = 1,0 + I.1299 - 5.IV.1309 = 10,3 + 1.III.1310 - VI. 1341 = 31,3 = 42,6)
10. *Melikü'l-Â'dil Sultan Zeynüddin Kẹt-Buğa* (XII.1294 - 1297 = 3)
11. *Melikü'l-Mansûr Sultan Hüsâmüddin Laçın* (1297-I.1299=2)
12. *Melikü'l-Muzaffer Sultan Rüknüddin Baybars II. Çâşnigîr* (5.IV.1309 - 1.III.1310 = 0,10,25)
13. *Melikü'l-Mansûr Sultan Seyfüddin Ebû-Bekr* (VI.-VIII.1341 = 0,2)
14. *Melikü'l-Eşref Sultan Alâüddin Kiçik* (VIII.1341 - 1342=1)
15. *Melikü'n-Nâsır Sultan Şihâbüddin Ahmed* (1342)
16. *Melikü'n-Nâsır Sultan İmâdüddin İsmail* (1342-1345=3)
17. *Melikü'l-Kâmil Sultan Seyfüddin Şâ'bân I.* (1345-1346=1)
18. *Melikü'l-Muzaffer Sultan Seyfüddin Hacı (Hâccî) I.* (1346 - 18.XII.1347=1)
19. *Melikü'n-Nâsır Sultan Nâsırüddin Hasan* (18.XII.1347-VIII. 1351 = 3,8 + 20.X.1354 - III.1361 = 6,5 = 10,1)
20. *Melikü's-Sâlih Sultan Salâhuddin Sâlih* (VIII.1351 - 2.X.1354=3,2)
21. *Melikü'l-Mansûr Sultan Salâhuddin Muhammed II.* (III.1361 - 1363 = 2)
22. *Melikü'l-Eşref Sultan Nâsırüddin Şâ'bân II.* (1363-1377=14)
23. *Melikü'l-Mansûr Sultan Alâüddin Ali* (1377-1381 = 4)
24. *Melikü's-Sâlih Sultan Salâhuddin Hacı (Haccı) II.* (1381 - 1382) = 1 + 1389 - 1390 = 1 = 2) (niyâbet altında)

2. BURCÎ MEMLÛKLERİ (1382 - 1517)

Memlûk İmparatorluğu'nun II. Devresi

Memlûk imparatorluğunun tarihinin 1. devresi, 1382'de sona ermiştir. 1517'ye kadar 134 yıl (tam olarak 26 kasım 1382'den 30 ocak 1517'ye kadar 134 yıl, 2 ay, 4 gün) süren bu devrenin sultanları, 1. devrenin sultanları gibi Türk aslından değil, Çerkes aslındandır. Yalnız 1389-1390 arasında bir yıl kadar eski Türk (Bahrî) sultanlarından II. Hacı, tekrar tahta geçirilmiştir. "Burcî Memlûkleri" denen Çerkes aslından Memlûk sultanları, dil ve kültür bakımından tamamen Türk'leşmiş oldukları için devlet, Türk karakterini muhafaza etmiş ve bu bakımdan hiçbir karakter değişikliği bahis mevzuu olamamıştır (tarihte Çerkesler, hiçbir devlet kuramamışlardır). Ancak bu son derece büyük ve mühim devletin tarihini bu şekilde iki safhada mütalâa etmek âdettir.

Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Hicaz, Bingazi, Nubya, Güney Anadolu'da bir kısım araziyi içine alan imparatorluk, Kıbrıs Latin kırallarının, Yemen ve Aden'deki Arap ve Türk devletlerinin, bazı Anadolu devletçiklerinin de metbuu idi. Kendisini en büyük İslâm devleti saymakta devam etmişse de, Osmanlılar daha Yıldırım devrinde Memlûkler'i geçmiştir. Şah İsmail devrinde İran Türk imparatorluğu da Memlûkler'i geride bırakarak 3. İslâm devleti derekesine düşürmüştür. Timur ve Şahruh devrinde Timurlular da Memlûkler'den daha güclü bir İslâm devleti idiler. Fakat Mısır gibi hariçten gelecek istilâlara karşı kapalı zengin bir ülkede yerleşmesi, Kahire gibi dünyanın en dev şehirlerinden birini başkent yapması, üstelik an'anevî İslâm kültürünü en iyi şekilde muhafaza etmesi ve yaşatması, Memlûkler'in prestijini yükseltmiştir. Hele Abbâsî halîfelerinin, yani Sünnî Müslümanlar'ın rûhânî liderinin Kahire'de Memlûk sultanlarının himâyesinde yaşaması, onlara emsalsiz bir şan ve şeref vermiştir. Ancak Osmanlılar'ın cihad ve gaza yoluyla kazandığı şan ve şeref, Memlûkler'in yıldızını gittikçe karartmıştır. Mukaddes Makamlar'ın, yani Mekke, Medîne ve Kudüs'ün de Memlûkler'in elinde bulunması, bu karartmayı önliyememiştir. Daha Fâtih, bu Mukaddes Makamlar'ın bütün İslâmlar'ın müşterek malı olduğunu zımnen ifadeden çekinmemiştir. İstanbul'un Fethi, Osmanoğulları'na hiçbir şeyle kıyaslanamıyacak bir prestij sağlamış ve bütün Müslüman dünyasının gözlerinin Türkiye'ye çevrilmesine sebep olmuştur. Istanbul'da Fâtih'in kurduğu üniversite, Kahire üniversitelerini gölgede bırakmıştır. Diğer taraftan Memlûkler'in imparatorluklarının büyüklüğü ile mütenasip bir deniz kuvvetine sahip olamayışları, onların dünya ölçüsünde bir kuvvet teşkil etmelerine gittikçe daha fazla engel olmuştur. Denizci bir devlet olamayışlarının aksaklıkları gittikçe daha çok hissedilmiş, son sultanlar, büyük iltifatlarla Osmanlı amirallerinden birkaçını hizmetlerine almışlar, bu amiraller alelacele donanma vücuda getirmişlerse de, geç kalınan bu tedbirler, imparatorluğun istikbalini kurtaramamıştır. Diğer taraftan Osmanlı Türkleri'nde ateşli silâhların, bilhassa topun, ordunun vazgeçilmez bir unsuru olması ve piyadenin az çok ehemmiyet kazanması, İran gibi Mısır'ı da kara kuvvetleri bakımından Osmanlı Türkleri'ne karşı gücsüz kılmıştır. Ateşli silâhlardan ve piyadeden mahrum bulunan bu ordular, Osmanlılar'la başa çıkamamışlardır. Osmanlılar'ın harb taktik ve stratejileri, kahramanlık ve şecaate dayanan Memlûk ve Türkmen atlı kuvvetlerini perişan etmiştir. Osmanlılar'ın çok büyük birlikler kurmaları ve bu birlikleri dakikası dakikasına başkumandanın

emrini tatbik edecek şekilde teşkilâtlandırmaları, umumiyetle alaydan büyük birlikler kullanmıyan Memlûkler'in çok aleyhine olmuştur. Nihayet Memlûkler'in Osmanlı padişahlarının siyaset ve harb dehaları ile mukayese dahi edilebilecek hiçbir hükümdara malik olmayışları, felâketi tamamlamıştır. Maamafih Uzun-Hasan ve Şah İsmail gibi büyük harb dehaları da Osmanoğulları karşısında âciz kalmışlardır. İktisadî bakımdan Memlûk kaynakları, Osmanlı kaynaklarından az değildi. Fakat Osmanlı maliyesinin muazzam ve ince teşkilâtı, ne Mısır'da, ne İran'da yoktu. Bu imparatorluklarda maliye, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular çağında ne ise oydu. Halbuki Osmanlılar tamamen modern ve çok gerçekçi bir maliye kurmuşlardı. Memlûkler'in küçük bir Türk azınlığı olarak milyonlarca Arap tab'aya mâlik olmaları da bünyelerinin büyük zaaflarından biri idi. Halbuki XVI. asrın başlarında, Memlûk imparatorluğunun yıkılışına tekaddüm eden yıllarda Türkiye imparatorluğunda Türk nüfus, gayri Türkler'den çok fazla idi (XVI. asrın büyük fetihleri, Türkiye imparatorluğunda da Türk nüfusu azınlığa düşürecektir).

Çerkes Memlûk Sultanları

Bu devrede 22 Türk'leşmiş Çerkes hükümdarı ile bir de Abbasî hilâfet hanedanından sultan geçmiştir. Halife Müsta'în'in (1406-1414), 1412'de birkaç ay için sultan ilân edilmesi, bu devletin tarihinde tamamen bir istisna teşkil etmektedir.

İktidar, kudretli bir şahsiyet olan Sultan Barkuk ile, Bahrî Memlûkler'den Burcî Memlûkler'e geçmiştir. Sultan Barkuk, Timur'a karşı imparatorluğu savunmak için fevkalâde çalışmıştır. 1394'te Timur'un amansız düşmanı olan Celâyir hanedanından Tandu (Döndü) Hatun ile evlenmiştir. İki kerede 16,5 yıla yakın tahtta kalmıştır. Yerine geçen oğlu Sultan Ferec, 13 yaşında idi ve 2 kerede 12 yıl tahtta kaldıktan sonra 26 yaşında öldürüldü. Halîfe'nin kısa sultanlığından sonra tahta geçen Sultan Şeyh'in 9 yıllık devrinde nisbî bir sükûnet temin edildi. Timur tehlikesi uzaklaşmış, Mısır istilâdan kurtulmuş, kısmen de olsa Timur'un metbûluğundan çıkmıştı. Sultan Şâhruh, ancak Yakın Doğu'daki Memlûk menfaatlerini tehdit ediyordu. Değil Mısır'ı, Suriye'yi istilâsı bile bahis mevzuu olmamıştır. Sultan Şeyh, Çerkes Memlûkler'in 2. hanedanını teşkil etmiştir. İlk hanedan, Sultan Barkuk ile oğulları Sultan Ferec ve Sultan Abdülaziz'den ibarettir. Sultan Şeyh'in oğlu Sultan Ahmed, ancak birkaç ay tahtta kalabildi. Sultan Ahmed'in kardeşi ata-begü'l-asâkir (başkumandan)

Şârimeddin İbrahim de tahta geçmedi. Tekrar hanedan değişti. Sultan Tatar, birkaç ay için imparator seçildi. Oğlu Sultan Muhammed'in saltanatı da 1 yıl devam etti ve halefinin niyabeti altında geçti. Tekrar hanedan değişti. Sultan Barsbay, tahta seçildi. 16 yıllık saltanatında sükûnet ve istikrar temin edildi. Oğlu Sultan Yusuf'un birkaç aylık saltanatı da halefinin niyabeti (atabeyliği) altında geçti. Yeniden hanedan değişerek iktidara Sultan Çakmak geldi. Sultan Barkuk'un memlûkü olan Sultan Çakmak, 15 yıl tahtta kaldı ve 80 yaşlarında öldü. Yerine geçen 10 yaşındaki oğlu Sultan Osman'dan sonra tekrar hanedan değişikliği oldu.

Bu kere tahta seçilen Sultan İnal, 8 yıl tahtta kaldı ve 79 yaşında öldü. Yerine geçen oğlu Sultan Ahmed de 6 yıl saltanat sürdü. Sultan Ahmed'den sonra, onun atabeyi olan Sultan Bilbay ve Sultan Temir-Buğa'nın saltanatları, birkaç aydan ibarettir. Bundan sonra Sultan Kayıtbay'ın parlak saltanatı başlar. Fâtih ve II. Bâyezid'le çağdaş olan Kayıtbay, 28 yıl tahtta kaldı ve 86 yaşlarında öldü. Oğlu Sultan Muhammed, ancak 2 yıl tahtını muhafaza edebildi. Bundan sonra gelen I. Kansu da 2 yıl sultan oldu. Daha sonra, Kayıtbay'ın kayınbiraderi olan ve vaktiyle II. Bâyezid nezdinde Memlûk elçiliği yapmış bulunan Canbulat, sultan seçildi; fakat 6 ay sonra öldürüldü. Yerine seçilen I. Tumanbay da birkaç aydan fazla iktidarda kalamadı.

1501'de, 51 yaşlarındaki II. Kansu Guurî, sultan seçildi. II. Kansu, inhitatı durduramadı ve bütün gayretlerine rağmen, Yavuz'un ilerleyişlerine karşı koyamadı. 15 yıllık bir saltanattan sonra Yavuz'a Suriye'yi kazandıran Merc-i Dâbık meydan muharebesinde öldü. 66 yaşlarında idi. Türkçe, Arapça ve Farsça'da şair, Arapça'da müellif ve tefsir bilgini idi (Türkçe şiirleri : İstanbul, Ali Emîrî Millet Kütüphanesi, no. 4.639). Oğlu Mehmed Bey, 1518'de Yavuz tarafından Istanbul'a getirilmiştir. Mehmed Bey'in kızı ile, Sadrâzam Kıbrıs Fâtihi Lala Kara Mustafa Paşa evlenmiştir.

I. Kansu'nun Merc-i Dâbık'ta ölümü üzerine sultan seçilen yeğeni II. Tumanbay'ın kahramanlığı, imparatorluğu kurtaramadı. 5 yıl, 1 hafta sonra Yavuz, Kahire'ye girdi. 3,5 ay sonra da II. Tumanbay, Yavuz'un emriyle idam edildi. Zevcesi, onun ölümünden sonra büyük Türk mutasavvıf ve şairi Şeyh İbrahim Gülşenî'nin oğlu Şeyh Ahmed Hayâlî (ölümü : 1569) ile evlenmiştir.

Eyyûbîler'in Fâtımiler'den, Memlûkler'in de Eyyûbîler'den tevârüs ettikleri Mısır-Suriye imparatorluğu, Osmanoğulları'na geçti. Türkiye hükümdarlarının taclarına, bir imparatorluk pırlantası daha ilâve edildi.

BURCÎ MEMLÛKLERİ (1382 - 1517 = 135)

1. *Melikü'z-Zâhir Sultan Seyfüddin Barkuk* (26.XI.1382 - 1389 + 22.I.1390 - 20.VI.1399)
2. *Melikü'n-Nâsır Sultan Nâsırüddin Ferec* (20.VI.1399 - 1405 + 1406 - 1412)
3. *Melikü'l-Mansûr Sultan İzzüddin Abdülaziz* (1405 - 1406)
4. *Melikü'l-Âdil el-Müsta'in-bi'llaah Sultan Ebu'l-Fazl Abbâs* (1412) (Abbâsîler'den Halîfe : 1406 - 1414)
5. *Melikü'l-Müeyyed Sultan Seyfüddin Şeyh* (1412 - 1421)
6. *Melikü'l-Muzaffer Sultan Şihâbüddin Ahmed* (1421)
7. *Melikü'z-Zâhir Sultan Seyfüddin Tatar* (1421)
8. *Melikü's-Sâlih Sultan Nâsırüddin Muhammed* (1421 - 1422)
9. *Melikü'l-Eşref Sultan Seyfüddin Barsbay* (1422 - 1438)
10. *Melikü'l-Azîz Sultan Cemâlüddin Yusuf* (1438)
11. *Melikü'z-Zâhir Sultan Seyfüddin Çakmak* (1438 - 1453)
12. *Melikü'l-Mansûr Sultan Fahrüddin Osman* (1453)
13. *Melikü'l-Eşref Sultan Seyfüddin İnal* (1453 - 1461)
14. *Melikü'l-Müeyyed Sultan Şihâbüddin Ahmed* (1461 - 1467)
15. *Melikü'z-Zâhir Sultan Seyfüddin Bilbay* (1467-XII.1467)
16. *Melikü'z-Zâhir Sultan Temir-Buğa* (XII.1467-II.1468)
17. *Melikü'l-Eşref Sultan Seyfüddin Kayıtbay* (II.1468-1496)
18. *Melikü'n-Nâsır Sultan Nâsırüddin Muhammed* (1496 - 1498)
19. *Melikü'z-Zâhir Sultan Kansu I.* (1498-VII.1500)
20. *Melikü'l-Eşref Sultan Ebu'n-Nasr Canbulat* (VII.1500-I.1501)
21. *Melikü'l-Âdil Sultan Seyfüddin Tumanbay I.* (I.1501 - 1501)
22. *Melikü'l-Eşref Sultan Seyfüddin Kansu II.* (1501 - 24.VIII. 1516) (*)
23. *Melikü'l-Eşref Sultan Tumanbay II.* (24.VIII.1516 - 30.I. 1517) (**)

(*) Yavuz'a karşı kaybettiği Merc-i Dâbık meydan muharebesinde ölmüştür. Türkçe'de şairdi.

(**) Yavuz tarafından idam ettirilmiştir.

XIV

İRAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. CELÂYİRLİLER (1336 - 1411)

İLHANLI Hakanlığı'nın en büyük mirası, Celâyirliler tarafından toplandı. Celâyirliler, Türk'leşmiş bir Moğol hanedanıdır. Hanedanın kurucusu Tâcu'd-Dünyâ ve'd-Dîn Şeyh-Hasan Büzürk (=Kebîr), Emîr Hüseyin Gûrkân'ın İlhan Argun'un kızlarından birinden olma oğludur, yani ana tarafından İlhanlı'dır ("Gûrkân", Moğolca "küregen" den bozma olup Moğollar'da imparatorun dâmadlarına verilen unvandır, "dâmâd" demektir). Emîr Hüseyin'in babası Ak-Buğa, onun babası İlkân Celâyir Noyan, onunki de Moğollar'ın Celâyir (Moğolca: Calayır) kabilesinin beyi Cuci (Moğolca: Coçı)'dir. Bu hanedana "İlkânîler" de denmektedir. Emîr Hüseyin'in amcası Tagu Noyan, Müslüman olmuştur. Bunun kızı Ayşe Hatun, İlhan Keyhatu ile evlenmiştir.

Şeyh-Hasan, 1333'ten 1336'ya kadar İlhanlılar'ın Anadolu umumi valisi idi. Sonra onun yerine uygur Türkleri'nden Eretna Bey geçti ve Anadolu'daki İlhanlı mirasının büyük kısmını ele geçirdi. Şeyh-Hasan, 24 haziran 1336'da İlhanlılar'dan ayrıldı ve müstakil bir devlet kurdu. 1340'a kadar başkenti Tebriz idi; 1340'da Bağdad'a nakledildi. Irak ve Âzerbaycan'dan başka 1364'te Musul ve Diyâr-ı Bekr de Celâyirliler'e bağlandı. Önce İlhanlılar'ı metbu tanıyan Şeyh-Hasan, 1345'te İlhanlı imparatorluğunun çökmesi ile, tamamen istiklâl kazandı. Şeyh-Hasan'ın Emîr Çoban'ın kızı olan meşhur zevcesi Bağdad Hâtûn'u, İlhân Ebû-Saîd, tazyikle boşaltarak kendi evlenmişti. 1336'da Şeyh-Hasan, Bağdad Hatun'un yeğeni (birâderzâdesi)) olan Dilşâd Hatun'la evlenmiştir ki, Ebû-Said İlhan'dan dul kalmıştı. Bu iki çok güzel prenses, İlhanlı Büyük Hâkanlığı'nın dağılmasında rol oynamışlardır.

Şeyh-Hasan'ın Emîr Kasım, İlkân, Şeyh-Üveys Bahâdır Han, Hüseyin ve Şeyh-Zâhid adlı 5 oğlundan Üveys Han yerine geçti. Üveys Han, büyük san'at hâmîsi ve bizzat ressam idi. Lûr-i Kûçek hükümdarı Melik İzzeddin'in damadı idi. Yerine oğullarından Celâleddin Hüseyin Han, onun öldürülmesinden sonra da diğer oğlu Gıyâseddin Sultan Ahmed Bahâdır geçti. Diğer oğulları Bâyezid, Şâh-zâde Şeyh-Ali ve Hasan'dır. Bâyezid, Doğu Anadolu'da bugün "Doğubayazıt" denen kasabaya ismini vermiştir; 1384'te,

1 yıldan beri valisi olduğu Kürdistan'da gözlerine mil çekilmiştir. Üveys Han'ın kızı Dilşâd Hatun, Muzafferîler'den Fars hükümdarı Melik Zeynülâbidîn ile evlenmiştir. Celâleddin Hüseyin Han'ın kızı Tandu (Döndü) Hatun, 1394'te Memlûk Sultanı Barkuk ile evlenmişti. 5 yıl sonra Barkuk ölünce dul kaldı ve 1400'de amcası Şeyh-Ali'nin oğlu Şâh-Veled'le evlendi. Tandu Hatun, Timurlular'a tâbi olarak 1411'den 1416'ya kadar Vâsıt, Basra ve Şüster'de, yani Güney Irak ile Hûzistân'ın bir kısmında saltanat sürmüştür. Yerine oğulları Melik Üveys Bahâdır ile Şâh-Muhammed geçip bir müddet daha buralarda hükümdarlık etmişlerdir. Tandu Hatun'un Şah-Veled'den olan büyük oğlu Şah-Mahmud ise, babasının amcası ve annesinin dayısı olan Sultan Ahmed'in yerine Bağdad tahtına geçmiş, fakat 1 yıl sonra, 11 yaşında iken tahtını kaybetmiştir. Onun yerine iktidara, Karakoyunlular gelmişlerdir.

Timur'un amansız düşmanlarından olan Sultan Ahmed Celâyir, tahta geçmeden evvel 8 yıl Basra (Güney Irak) umumî valiliği yapmıştır. Bestekâr, ressam, Türkçe, Arapça ve Farsça'da dîvân sahibi şâirdi. 30 ağustos 1410'da öldürülünceye kadar 28 yıl çok dağdağalı bir saltanat devresi geçirdi. İki kere Timur tarafından Bağdad'dan kovuldu, önce Memlûkler'e, ikinci defasında Yıldırım Bâyezid'e sığındı. Karakoyunlular'la da arası bozulup onlarla da savaşa girişti.

Sultan Ahmed'in oğulları Ali, Ak-Buğa, Alâüddevle, Nûr-Verdi ve Hille meliki Tâhir'dir. Nûr-Verdi, 1403'te Timur'a esir olmuştur. Alâüddevle ise 1393'te Timur'a esir düşmüş, 1410'da babası ile beraber öldürülmüştür Bunun oğulları Hüseyin ve Şeyh-Hasan'dır. Hüseyin, 1431'de öldürülünceye kadar 20 yıl Karakoyunlular'a tâbi olarak Hille'de, yani Orta Irak'ın bir kısmında prenslik yapmıştır. Sultan Ahmed'in kızlarından biri, Yıldırım'ın oğullarından Şehzade Sultan Mustafa'ya nişanlanmıştı. Diğeri ise Karakoyunlu Kara Mehmed Bey Durmuş ile evlenmiştir.

Celâyirliler'in yerine Karakoyunlular geçmiştir.

2. KARAKOYUNLULAR (1437 - 1467)

Karakoyunlular, 1365 tarihlerinden 1469'a kadar 104 yıl saltanat sürmüşlerse de, imparatorluk şeklinde İran ve Irak'a hâkim olmaları, 1437'den 1467'ye kadar 30 yıldır. 1467'de İran imparatorluk tacı, Akkoyunlular'a geçmiştir. 2 yıl sonra da Karakoyunlular, amansız rakîpleri Akkoyunlular tarafından tamamen ortadan kaldırılmışlardır.

Karakoyunlu Türkmenleri, Baranlı oymağı beyleri olan 3 kardeş ile tarih sahnesine girerler. Bu 3 kardeş Bayram-Hoca, Murad-Hoca ve Mısır-Hoca'dır. Büyükleri olan Bayram-Hoca, ilk Karakoyunlu prensi sayılır. 1380'e kadar takriben 15 yıl Erciş'te, Van Gölü'nün kuzeyinde hüküm sürmüştür. Küçük kardeşi Mısır-Hoca, 1390 tarihlerine kadar yaşamıştır. Ortanca kardeşi Murad-Hoca ise, 1365-66'da Celâyirliler'in Musul (Kuzey Irak) umumî va-

lisi olmuş, 1375'te Celâyirliler'e tâbi olarak Musul'da bir prenslik kurmuş ve 1385'e kadar 10 yıl bu prensliğin başında kalmıştır. Bayram-Hoca'nın yerine oğlu Kara Mehmed Bey Durmuş geçmiştir. Diğer oğlu Hüseyin Bey, bunun oğlu 1391'de ölen Pîr Kara Hasan Bey, bunun da oğlu Hüseyin Bey'dir. Bayram-Hoca'nın kızı Tatar Hatun, 1375'te Ağaçeri oymağının beyi ile evlenmiştir.

Kara Mehmed Bey, 1389 nisanında 9 yıl prenslik ettikten sonra öldürülmüştür. Sultan Ahmed Celâyir'in damadı olduğu gibi, Mardin meliki İsa'nın da kızkardeşini almıştı. Yerine büyük oğlu Kara Yusuf Bey Bahâdır geçmiş ve bunun zamanında Karakoyunlular, prenslikten krallığa yükselmişlerdir. Kara Mehmed Bey'in diğer oğulları Erbil beyi Pîr-Ali Bey, 1389'da öldürülen Bayram Bey, 1 ağustos 1403'te Musul beyi iken öldürülen Yâr-Ali Bey ve veliaht iken 1393'te Avnik'te Timur'a esir düşen, 1400'e doğru Semerkand'da ölen Mısır-Hoca Bey'dir. Mısır-Hoca Bey'in oğulları Kılıç-Arslan, Sultan-Ahmed ve Gazan-Han Beyler'dir. Bu prenslere takılan isimler, Karakoyunlular'daki büyüklük ibtilâsını gösterir. Pîr-Ali Bey'in oğlu 1437'de ölen Mirza-Ali Bey, bunun kızı da aynı yıl ölen Belkıs-Paşa Hatun'dur. Yâr-Ali Bey'in oğlu Zeynel Bey'dir. Zeynel Bey'in oğulları, hepsi 1469'da öldürülen ve ilk ikisi Bağdad'da saltanat sürmüş olan Hüseyin-Ali, Şah-Mahmud ve Bayram Beyler'dir.

Kara Yusuf Bey, XV. asır Türk tarihinin büyük simalarındandır. Rakîbi Akkoyunlular'ın Timur'un sadık bendesi olmaları karşısında Karakoyunlular, Yusuf Bey'in ve haleflerinin zamanında, Timurlular'la geniş ölçüde bir mücadeleye girişmişler, Osmanlılar ve Memlûkler tarafından desteklenmişlerdir. Bununla beraber Sultan Şahruh'un ölümüne kadar, bütün Anadolu ve Yakın Doğu devletleri gibi, Karakoyunlu krallığı da Timuroğulları'na tâbi olmuştur. Kara Yusuf Bey, Akkoyunlular ve Timurlular'dan başka Celâyirliler ile de çekişmiş ve onların mirasını ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Bu devirde ve yıkılıncaya kadar devletin başkenti Tebriz olmuş, Bağdad'da da, Tebriz'e tâbi olmak üzere, aynı hanedanın bir dalı saltanat sürmüştür. Arada bir Şiî'liğe temayül etmekle beraber Karakoyunlular, umumiyetle Sünnî/Hanefî mezhebinde kalmışlardır.

Kara Yusuf Bey, 13 kasım 1420'deki ölümüne kadar 31 yıl, 5 ay çok dağdağalı bir saltanat sürmüş ve 63 yaşında ölmüştür. Yıldırım ve Çelebî Sultan Mehmed ile çağdaştır. Faaliyetleri geniş ölçüde Türkiye tarihi çerçevesinde olduğu için, burada kısaca bahsedilecektir.

1401'de 8 ay Bursa'da Yıldırım'ın misafiri olarak kalan Yusuf Bey, 1402-3'te geçici olarak Bağdad'ı elde etmiş, fakat 1403 ağustosunda, Timur'un tazyikına dayanamıyan Memlûkler tarafından tevkif edilip 18 şubat 1404'e kadar 6 ay Şam'da hapsedilmiştir. Zevcesi ve oğullarından İspend ile İskender'in annesi Kader-Paşa Hatun, daha 1 ağustos 1400'de Timur'a esir düşmüştü. Büyük Cihangir'in ölümünden sonra, Sultan Şahruh imparatorluğu toplayıncaya kadar Yusuf Bey, fırsattan faydalanmış ve faaliyetini arttırmıştır.

21 nisan 1408'de Timur'un hayattaki 2 oğlundan büyüğü ve Hindistan Timurluları'nın (Bâburlular) atası olan Mîrânşâh Mirza'yı yenmiş, Mirza bu muharebede ölmüş, Yusuf Bey Sultâniye, Kazvîn ve Mardin'i fethetmiş, bu suretle Doğu Anadolu ile Batı İran'ın en büyük kısmına hâkim olmuştur. 1410'da Erzincan'ı da almıştır. 30 Ağustos 1410'da ikinci büyük zaferini Celâyirliler'e karşı kazanmış, bu meydan muharebesinde Sultan Ahmed Celâyir ile oğullarından biri ölmüştür. Bu zaferden bir yıl geçmeden Yusuf Bey, Irak'ın en büyük kısmına, başta Bağdad olmak üzere hâkim olmuştur. 1412 kasımında üçüncü büyük zaferini Şirvan-Şahlar ile Hıristiyan Gürcistan'ın müttefik ordusuna karşı kazanmış, Şirvan-Şahlar ile Gürcistan krallığı, Karakoyunlular'a tâbi olmuşlardır. Bu suretle bütün Güney Kafkasya ve Dağıstan, Karakoyunlular'a geçmiştir. Tebriz yakınlarında Ucan'da Saîdâbâd mevkıinde ölen Kara Yusuf, Erciş'e gömülmüştür.

Sultan Şahruh, 1420-21, 1429-30, 1435-36'da 3 kere Âzerbaycan'ı Karakoyunlular'dan almışsa da, sonunda metbûluk hukuku ile iktifa etmiş ve Âzerbaycan'dan el çekmiştir. Kara Yusuf'un yerine 3. oğlu İskender Bey geçmiştir. Büyük oğlu Şâh-Mehmed Bey, Bağdad umumî valisi idi ve 9 nisan 1433'e kadar 23 yıl Irak'ta saltanat sürmüş, Karakoyunlular'ın Bağdad dalının ilk hükümdarı olmuştur. Şah-Mehmed Bey, 26 temmuz 1433 Şeyhân meydan muharebesinde, Hânikıyn yakınlarında ölmüştür. Oğulları Şâh-Ali, Şahruh, Şâh-Budak, Şâh-Velî, Şâh-Melik, Karaman ve Kamereddin Beyler'dir. Şâh-Mehmed Bey'in yerine, Kara Yusuf'un 2. oğlu olan kardeşi İspend Bey geçmiştir (İskender Bey'le aynı anadandır). Âdilcevaz valiliğinden Bağdad tahtına geçen İspend Bey, 7 yıl, 11 ay burada saltanat sürmüş ve yerine oğlu Pulad Bey, Tebriz'e tâbi Bağdad hükümdarı olmuştur. Ancak 1 yıl, 3 ay, 1 gün sonra tahtını kaybetmiş, 15 yıl sonra 1461'de 51 yaşında ölmüştür. Pulad Bey'in yerine Zeynel Bey'in oğulları Bağdad tahtına geçmişlerdir.

Kara Yusuf'un 4. oğlu Ebû'n-Nasır Pîr-Budak Bey Yusuf Bahâdır, 1418 kasımına kadar 14 yıl Mardin melikliğinde bulunmuştur. Mardin'de ölmüştür. 1410'da Tebriz'e de hâkim olmuştur. Kara Yusuf'un 6. oğlu Ebû-Said Busat Bey, Erzurum valisi idi. 1431'de Tebriz'de öldürülmüştür. Yusuf Bey'in kızlarından biri Bidlis Kürd beyi Şemsüddin ile, diğeri de 1408'de Mardin Artuklu meliki Sâlih ile evlenmiştir.

Kerkük valiliğinden babasının yerine geçen İskender Bey, 18 yıl, 4 ay, 18 gün saltanattan sonra tahtını kaybetmiş, 2 yıl sonra 1439'da öldürülmüştür. Şah-Kubâd Mirza'nın annesi olan zevcesi, onun ölümünden sonra Ağaçeri beyi Sülen Bey ile evlenmiştir. İskender Bey'in çocukları 22 nisan 1437'de ölen Şâh-Kubâd Bey, 1449'da ölen Yâr-Ali Bey, 1457'de ölen Elvend Bey, 1468'de 1 yıl tahta hak iddia ettikten sonra öldürülen Hüseyin-Ali Bey, Kasım, Esed, Rüstem, Tarhan-Melik, Mehmed Beyler, ilk ikisi şâir olan Şah-Saray, Ârâyiş ve Uruk-Sultan Beğimler'dir. Elvend Bey'in oğlu Pîr-Kulu Bey, bunun oğlu Veys-Kulu Bey'dir ki, bundan Hindistan'da Dekken'de saltanat süren Kutb-Şahlar çıkmıştır (veya böyle bir şecere uydurulmuştur).

Karakoyunlu tarihinin büyük siması, ağabeyi İskender Bey'in yerine geçen, Kara Yusuf'un 5. oğlu Sultan Muzaffereddin Cihan-Şah'tır. Cihan-Şah ile Karakoyunlular'ın imparatorluk devresi başlar. 1405'te doğan Cihân-Şah, 11 kasım 1467'de 62 yaşında öldürülünceye kadar 30 yıl, 7 ay, 10 gün imparator olmuştur. Ondan sonra imparatorluk, Akkoyunlu Uzun-Hasan Bey'e geçmiştir. Cihân-Şâh, 1415'ten beri Sultâniye valisi idi ve ağabeyi İskender Bey'le sinsi bir mücadeleye girişmişti. Mardin'de doğmuştur. Tebriz'de Muzafferîye İmâreti'nde gömülüdür. "Hakıykıy" mahlâsı ile Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. II. Murad ve Fâtih'in çağdaşıdır. Oğullarından Pîr-Budak ile Muhammedî'nin annesi olan zevcesi Cân Beğim, 1468'de öldürülmüş ve mühim rol oynamıştır.

Sultan Cihân-Şâh'ın fetihleri büyük olmuştur. Fakat Uzun-Hasan onu, Şah İsmail Uzun Hasan'ı, Yavuz da Şah İsmail'i gölgede bırakmıştır. 1447'de Isfahân, Fars ve Kirmân, 1458'de merkezî Nîşâpûr olan Batı Horasan, Karakoyunlular'a katılmıştır. Hattâ Cihân-Şah, 28 haziran 1458'de 5 ay için Doğu Horasan'a, bu arada Timurlular'ın 2 imparatorluk taht şehirlerinden biri bulunan Herât'a hâkim olmuştur. Curcân ve Mâzenderân da Karakoyunlular'ı metbû tanımıştır. Bu suretle bütün İran, Karako-

yunlu hâkimiyetinde birleşmiş, Irak, Güney Kafkasya, Dağıstan, Güneydoğu ve Doğu Anadolu, Basra Körfezi kıyıları ile beraber imparatorluğun büyüklüğü, 3.000.000 km²'ye erişmiştir.

En ümit edilmedik bir şekilde can düşmanı Akkoyunlu Uzun-Hasan Bey tarafından baskına uğrayıp öldürülen Sultan Cihân-Şah'ın yerine, oğullarından Sultan Hasan-Ali geçti. Hasan-Ali'nin 2 yıllık saltanattan sonra 1469 nisanında intiharı üzerine, Karakoyunlu imparatorluğunun tamamı, Akkoyunlu imparatorluğuna geçmiş oldu. Cihân-Şah'ın diğer oğulları Pîr-Budak Mirza, Ebü'l-Kasım Mirza, Hamza Mirza, Zıyâeddin Ebû-Yusuf Mirza, Muhammedî Mirza ve Ferruh-zâd Mirza'dır. En küçükleri olan Ebu'l-Kasım, Kirmân umumî valisi idi. 1468'de ölmüştür. Hamza da aynı yıl ölmüştür. Pîr-Budak Mirza, 17 haziran 1466'da öldürüldü. 1450-51'de Tebriz'de babasına saltanat nâibi olmuştu. Fars umumî valisi iken 9 haziran 1446'da ilâveten Bağdad (Irak) da kendisine verilmişti. 1469'da ölen Ebû-Yûsuf Mirza, önce Kirmân, sonra Fars (merkezi Şirâz) umumî valisi olmuştur. 11 kasım 1469'da öldürülen Muhammedî Mirza ise, Isfahân umumî valisi iken, sonra kendisine ilâveten Fars ve sonra gene ilâveten Irâk-ı Arab (Bağdad) verilmişti. Bu prens, Akkoyunlu Cihangir Bey'in kızı ile 1452'de evlenmişti. Bu izdivaçtan İbrahim Mirza doğmuştur. Sultan Cihân-Şah'ın kızı, 1447 sonlarında Timuroğulları'ndan Muhammed Sultan Mirza ile evlenmiştir. 1469'da Karakoyunlular, tarih sahnesinden kesin şekilde çekilmişlerdir. Fakat hanedan daha uzun müddet sönmemiştir. 1745'te Tebriz'de ölen Türkçe ve Farsça'da şâir, riyâziyeci, maliyeci ve hattat Abdürrezzak Mirza Neş'e, Karakoyunlular'dandır. Akkoyunlular, Karakoyunlular'ı gölgede bırakmış ve bütün istikballeri körletmişlerdir.

3. AKKOYUNLULAR (1467 - 1502)

1467'de İran imparatorluk tacı Karakoyunlular'dan Akkoyunlular'a, 1502'de de Akkoyunlular'dan Safevîler'e geçmiştir. Şu halde Akkoyunlular'ın imparatorluk müddeti ancak 35 yıldır. Halbuki prenslik ve krallık olarak, Karakoyunlular'dan da eski bir geçmişleri vardır.

Türk-Osmanlı tarihi bakımından Akkoyunlular daha mühimdir. Karakoyunlular, Yıldırım devrinden başlıyan dostluğu, sonuna kadar devam ettirmişlerdir. Fâtih ile Cihân-Şah dosttular. Akkoyunlular ise, Timurlular'ın mahmîsi ve tâbii olarak Karakoyunlular'a ve Osmanlılar'a düşman olmuşlardır. Uzun-Hasan Bey, Fâtih'le müthiş bir rekabete dahi kalkmıştır. Timur'dan sonra Osmanlılar'a doğudan gelen ikinci büyük tehlikeyi Uzun-Hasan, üçüncüsünü Şah İsmail teşkil etmiş, daha sonra bu üçü çapında hiçbir doğudan gelen tehlike Osmanlılar için bahis mevzuu olmamıştır. Bununla beraber Uzun-Hasan Bey, hiçbir zaman Timur,

hattâ, Şâh İsmail'le mukayese kabûl edebilecek derecede güc kazanamamıştır.

Akkoyunlu hânedânı prenslik, krallık ve imparatorluk olarak, 1300 yıllarından 1508'e kadar takriben 208 sene devam etmiş, yani oldukça devamlı olmuştur. Fakat ancak Uzun-Hasan devrinde cihanşümûl bir ehemmiyet iktisâb etmiştir. 1469'da taht şehri, Karakoyunlular'dan alınan Tebriz'e götürülmüştür. Daha önce Âmid, yani şimdiki Diyarbakır idi. 1502'de Şah İsmail, Akkoyunlular'ı Tebriz'den kovunca, 6 yıl Âmid'i başkent yapmışlar, nihâyet oradan da Safevîler tarafından çıkarılmışlardır. Şâh İsmâil Akkoyunlular'ın bütün mirasını toplamışsa da, 1514 ve 1515'te bu mirasın bir kısmını Yavuz, Şâh İsmail'den almıştır. Şâh İsmail ortaya çıkınca, o zamana kadar Osmanlılar'a düşman olan Akkoyunlular, Osmanlılar'a yaklaşmışlar ve onların desteğini temin etmek istemişlerdir. Yavuz, Akkoyunlu hanedanına çok lütufkâr davranmıştır.

Akkoyunlu hanedanına "Bayındır Hanedanı", "Hânedân-ı Bayındırîye" de denmektedir. Oğuzlar'ın Bayındır boyundandırlar. An'aneye göre Bayındır Han, Oğuz Han'ın oğullarından Gök Han'ın bir oğludur. Osmanlılar nasıl Osman Gazi'ye kesiksiz şekilde Oğuz Han'a yani Mete'ye bağlıyan şecereler uydurmuşlarsa, Akkoyunlular da böyle yapmışlardır. Gaffârî ve Ebû-Bekr Tahrânî'nin *Kitâb-ı Diyâr-Bekriyye*'sine göre Akkoyunlu Tur-Ali Bey, 1300 sıralarında Âmid'de ölen Türkmen beylerinden Pehlivan Bey'in, o Ezdi Bey'in, o İdris Bey'in, o Sungur Bey'in, o Bâbil Bey'in, o da 1150 çevresinde ölen Hâbil Bey'in oğludur. *Kitâb-ı Diyâr-Bekriyye* uydurmasına devam ederek (s. 12-25) Hâbil Bey'in atalarını yukarıya doğru şöylece sıralamaktadır: Karaçalı, Karaca, Orhan, Kaydu-Han, Câdeltu-Han, Şektur, Altan, Toğançuk, Togaçar... Sonra sıralama devam etmekte ve Oğuz Han'ın oğlu Gök Han'ın oğlu Bayındır Han'a dayanmaktadır. Bu şecereye göre Tur-Ali Bey, Oğuz Han'ın 48. kuşaktan torunu olmaktadır. Mete ile Tur-Ali Bey'in ölüm tarihleri arasında takriben 1.534 yıl vardır. 1.534: 48=32 yıl elde edilmektedir ki, 32 yıl, bir kuşaklık zaman için ideal rakamdır. Gaffârî ve Tahrânî'nin uydurmalarını matematik bakımından iyice incelediklerini gösterir. Akkoyunlular, Bayındırlar'dan başka Oğuzlar'ın Döğer, Bayat, Çepni boylarına da dayanıyorlardı.

Akkoyunlular, İlhanlılar'a, Celâyirliler'e, 1398 temmuzundan 1399 aralığına kadar 1 sene, 5 ay Memlûkler'e, bu tarihten 1432'ye kadar Timurlular'a, sonra birkaç yıl Memlûkler'e, 1444'e kadar tekrar Timurlular'a tâbî olmuşlardır. 1444'ten sonra zaman zaman

gene Timurlular'a, Memlûkler'e ve Karakoyunlular'a tâbi bulunmuşlardır. Timurlular, 1467'ye kadar Akkoyunlular'ın tek metbuu oldukları iddiasından vazgeçmemişlerdir. Akkoyunlular'ın da mezhebi hemen bütün Türk hanedanlarında olduğu gibi Sünnî/Hanefî'dir. İmparatorluk, en geniş sınırlarıyla aşağı-yukarı Karakoyunlular'ın en geniş sınırlarına varmış ve bir an için 3.000.000 km²'yi bulmuştur. Fakat Orta Anadolu'da Karakoyunlular'dan daha batıya gitmiş, Osmanlılar'a karşı Anadolu Beylikleri'nin — Timur gibi — hamisi geçinmiştir .Hazar Denizi'nden Umman Denizi'ne, Kızılırmak'tan Afganistan'a kadar uzanmış, Basra Körfezi'ni iç deniz hâline getirmiştir.

Tebriz, İlhanlılar, onların halefi Celâyirliler, onların halefi Karakoyunlular, onların halefi Akkoyunlular, onların halefi Safevîler devrinde imparatorluk taht şehri olmuştur. Ancak Yavuz, Tebriz'e girince, Osmanlı tehdidinden kurtulmak için, İran'ın başkenti daha içeride Kavzîn'e, sonra Isfahân'a, bir ara Şîrâz'a, nihayet Kaçarlar devrinde Tahran'a, yani eski Selçuklu taht şehri Rey'in bir banliyösüne naklolunmuştur.

Tur-Ali Bey'den sonra, Âmid çevresinde yaşıyan Akkoyunlu aşiretinin başına oğullarından Fahreddin Kutlu Bey geçmiştir. Tur-Ali Bey'in diğer oğulları Hacı ve Alâeddin Beyler'dir. Alâeddin Bey'in torunu Kara Ahmed Bey'dir. Hacı Bey'in oğlu Şelbi (Şebli) Bey, bunun torununun oğlu Yusuf Bey, Yusuf Bey'in de oğlu Seyyidî Gazi Ali Bey'dir. Fahreddin Kutlu Bey, I. Sultan Murad'la çağdaştır ve onunla aynı yılda (1389) ölmüştür. 1352 ağustosunda yani babasının hayatında Prenses Maria Despina ile evlenerek Trabzon imparatorluğuna dâmât olmuştur. 1365'te Trabzon'da İmparator'u resmen ziyaret etmiştir. Trabzon Bizans İmparatorluğu, Akkoyunlu desteği ile hayatını gayritabiî şekilde uzatmaya muvaffak olmuştur. Kutlu Bey, Bayburt yakınlarında Sınır köyünde ölmüştür. Yerine büyük oğlu Ahmed Bey, Bayburt beyi olmuştur. Akkoyunlular'ın ne zaman Âmid'den kuzeye, Bayburt'a geldiklerini de kesin olarak bilmiyoruz. Ahmed Bey, 1397'de yerini kardeşi Osman Bey'e bırakmış, 1405 sıralarında ölmüştür. Ahmed Bey'in oğulları Erzincan beyi Kılıç Arslan, Pîr-Hüseyin, Mûsâ, Câfer, Mehmed ve Mihmâd Beyler'dir. Ahmed Bey'in diğer kardeşleri 1395 sıralarında ölen Hüseyin ve 1405 sıralarında ölen Pîr-Ali Beyler'dir. Hüseyin Bey'in oğlu Kara Pîr-Hasan Bey, onun oğulları ise Kılıç-Arslan, Tercan beyi Mûsâ, 1402'de Bayburt beyi olan Kutlu, Urfa Beyi Nûr-Ali, Yâr-Ali ve Pilten Beyler'dir. Bu sonuncusunun oğulları Halil ve İskender Beyler'dir.

Fahreddin (Bahâeddin) Kara-Yülük Osman Bey ile Akkoyunlular krallık derecesine yükselmişler ve aşiret beyliğinden devlet başkanı hâline gelmişlerdir. Kara-Yülük Bey, Prenses Despina'dan doğmuştur. Yani ana tarafından Komnenos hanedanına mensuptur. 1435'te 90 yaşlarında öldürülmüştür. 1402'ye kadar Bayburt beyi iken, bu tarihte gerçek hükümdarlığa yükselmiş, Erzurum'da ölmüştür. Dayısı Trabzon imparatoru III. Alexios'un kızı ile evlenmiştir. Bu sûretle Komnenoslar'a — babasından sonra — damat olan 2. Akkoyunlu'dur. Trabzon imparatorluğu, Akkoyun-

lu desteğinin hayâtî mânâsını her zaman için takdîr etmiştir. Kara-Yülük Bey, Timur'un en sadık bendelerinden biri olmuştur. Tesadüfen kendinden çok güçlü olan Kadı Burhâneddin'i öldürmüş, fakat bu hâdiseden istifade edememiş, Sıvas'ı alamamış, Sultan Burhâneddin'in bütün mirasını Yıldırım Bâyezid toplamıştır. Bu, Akkoyunlular'ı Osmanlılar'a iyiden iyiye düşman yapmıştır. Akkoyunlular'ın en büyük rakîpleri Karakoyunlular'ın Osmanlı destu ve mahmîsi olması, bu düşmanlığı arttırmıştır. Yerine oğullarından Celâleddin Ali Bey geçmiştir. Diğer oğulları 1430'da Kahire'de ölen Hâbil Bey, 1433'te Âmid'de öldürülen Murad Bey, İskender Bey, Şemseddin Bey, 1451'de öldürülen Şeyh-Hasan Bey, Celâleddin Ali Bey'in yerine tahta geçen Nûreddin Hamza Bey, 26 nisan 1407'de Âmid'de öldürülen İbrahim Bey, Şarkîkarahisar, Kemah, Erzincan ve Erzurum beyi Yâkub Bey, 1435'te öldürülen Bâyezid Bey, 1460 sıralarında ölen Mahmud Bey, katledilerek ölen Kör Mehmed Bey, Cihân-Şah Bey ve 1450 yıllarında ölen Kasım Bey'dir. Murad Bey'in oğlu Rüstem Bey, onun oğlu Bayındır Bey, onun oğulları Kaanûnî'nin Irâkayn seferinde Osmanlılar'ın Kâşân sancakbeyi olan Murad ve Şeyh-Ali Beyler'dir. Şeyh-Hasan Bey'in oğulları 1479'da ölen Köse Hacı ve 1451'de öldürülen Bâyezid Beyler, Hacı Bey'in oğlu Şeyh-Hasan Bey, Bâyezid Bey'in oğlu da Ebû'l-Feth Bey'dir. İbrahim Bey'in oğlu İskender Bey, Yâkub Bey'in oğlu Câfer Bey, Bâyezid Bey'in oğlu Erzincan beyi Hurşîd Bey, Kör Mehmed Bey'in oğulları Korkmaz Bey ve Dana Halil Bey, Korkmaz Bey'in oğulları Yavuz'un Pulur sancakbeyi olan Ferah-şâd Bey ile Yavuz'un Lübnan sancakbeyi olan Mehmed Bey, Halil Bey'in oğulları İbrahim Bey (Aybe-Sultan), Eşref Bey, Güzel Ahmed Bey, Nûr-Ali Bey, Yâkub Cân Bey, Nûr-Ali Bey'in oğlu Yâr-Ali Bey'dir. Nûreddin Hamza Bey'in kızı Şah-Sultan Hanım'dır.

Celâleddin Ali Bey, bir ara kötü duruma düşmüş, 1437'de Edirne'ye gelerek II. Murâd'ı ziyaret ve arz-ı tâzîmât etmiş, fakat ertesi yıl kardeşi Hamza Bey'e tahtını kaptırmıştır. 1441'de Memlûkler'in Haleb şehrinde ölmüştür. Pîr-Ali'nin kızı Sâre Hâtun'la evlenmiştir ki, Trabzon sefer-i hümâyûnu'nda Fâtih'e misafir olan Cihangir ve Uzun-Hasan Beyler'in annesidir. 1435'ten beri Mardin beyi olan Hamza Bey, 15 ekim 1444'te yerini, ağabeyi Ali Bey'in büyük oğlu Cihangir Bey'e bırakmıştır. Cihangir Bey'in kardeşleri Hüseyin Bey, Urfa beyi iken 1475'te ölen Hacı Üveys Bey, Cihân-Şah Bey, İskender Bey, Şeyh-Hasan Mirza Bey, nihayet ana-baba bir kardeşi Uzun-Hasan Bey'dir. Hüseyin Bey'in oğlu Yusuf Bey, Üveys Bey'in oğlu Yusuf Bey'dir. Cihangir ve Uzun-Hasan Beyler'in kızkardeşleri Hadice Beğim ile Şeyh Cüneyd Safevî evlenmiş ve bu meşhur izdivaçtan Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar Safevî doğmuştur. Cihangir Bey, 1438'den beri Urfa beyi idi; tahtı, kardeşi Uzun-Hasan'a kaptırdıktan sonra tekrar Urfa'ya dönmüş ve orada bey iken 1469'da Mardin'de ölmüştür. Oğulları 29 eylûl 1488'de ölen İbrahim Bey, 1478'de ölen Murad Bey, Hamza Bey, 1503'te öldürülünceye kadar 34 yıl Mardin beyi olan Kasım Bey, Ali Bey, Ali Bey'in oğlu Hasan Bey'dir. Cihangir Bey'in kızı, Karakoyunlu Sultan Cihân-Şah'ın oğullarından Muhammedî Mirza ile 1452'de yani babasının hükümdarlığında evlenmiştir.

Nusretüddin Ebû-Nasr Sultan Uzun-Hasan Bey, 1423'te Âmid' de yani Diyarbakır şehrinde doğmuştur. Fâtih'ten 9 yaş büyüktür. 6 ocak 1478'de ölünceye kadar 25 yıl tahtta kalmış, 30 kasım 1467'de Çapakçur zaferinden sonra imparator olmuştur. Şu halde imparatorluk müddeti, yani Tebriz'de saltanat sürmesi 10 yıl, 2 ay, 6 gündür. Fâtih'in ölümünden 3 küsur yıl önce 55 yaşında Tebriz-de ölmüştür. Tebriz'de Nasrîye Medresesi'nde gömülüdür. Zevceleri Cân Beğim Hatun, 1489 kasımında ölen Selçuk-Şah Beğim Hatun ve Katerina Despina Hatun'dur. Selçuk-Şah Beğim, Sultan Halil ile Sultan Yâkub'un annesidir. Katerina Despina Hatun ise Maksud Mirza ile 3 prensesin annesi olup, 1458 sonlarında Uzun-Hasan'la evlenmiştir. Bu izdivaçla Uzun-Hasan, Akkoyunlular'dan Komnenoslar'a damat olan 3. hükümdar vaziyetine gelmiştir. Bu izdivaçtan doğan ana tarafından Komnenoslar'a mensup Akkoyunlu prensesi, Şah İsmail'in annesi olmuştur. Yani Safevî devletinin kudretli kurucusu, Uzun-Hasan'ın ana tarafından torunudur.

Uzun-Hasan'ın Gürcistan'a 5 (1458, 1463, 1466, 1472, 1477) ve Suriye'ye 4 (1462, 1464, 1472, 1475) seferi vardır. Fakat Suriye-yi Memlûkler'den alamamıştır. Ikbalini temin eden zaferleri, 1469'-da Timurlu imparatoru Sultan Ebû-Saîd Mirza'ya (Bâbur Şâh'ın büyük-babası) ve bundan 2 yıl önce Karakoyunlu imparatoru Sultan Cihân-Şah'a karşî kazandığı zaferlerdir. Her ikisinde de ümit edilmez şekilde galebe çalmış ve bu meydan muharebelerinde Karakoyunlu ve Timurlu imparatorları öldürülmüştür. Cihân-Şah'a karşı olan zaferi daha da şaşırtıcı ve tamamen sürpriz ve baskın şeklinde olmuştur. Bu 30 ekim 1467 Çapakçur zaferi, Uzun-Hasan'ı imparator yapmıştır. 2 yıl sonra Timur'un kudretli halefini de yenmesi üzerine, Fâtih Sultan Mehmed'le karşı karşıya kalmıştır. Fâtih'le olan bütün münasebetleri, alâkadar bahislerde teferruatıyle incelenecektir.

Uzun-Hasan'ın yerine 34 yaşındaki büyük oğlu Sultan Halil geçmiştir. Sultan Halil, 1462'de Hısn-Keyfâ, 1469'da Isfahân, sonra Âmid, sonra Fars umumî valisi olmuştu. Birkaç aylık bir saltanattan sonra Merend'de öldürüldü. Oğulları 24 aralık 1494'te öldürülen Ali ve 1479'da ölen Elvend Mirzalar'dır. Zevcesi Zelîha Hâtun'dur. Sultan Halîl'in yerine 19 yaş küçük kardeşi Sultan Yâkub geçti. Arada başka kardeşler olmakla beraber, Sultan Yâkub, Sultan Halil'in baba-ana bir kardeşidir. Henüz 15 yaşında idi. Saltanatı 12,5 yıla yakın sürdü. Bu arada 3 kere Gürcistan'a sefer yaptı (1485, 1486 ve 1489). Âmid (Diyâr-ı Bekr) umumî valiliğinden tahta çıkan Sultan Yâkub, 27 yaşında Karabağ'da öldü. Türkçe ve Farsça'da dîvân sahibi şairdi. Şirvan-Şah Ferruh-Yesâr ve atabeyi Emîr Süleyman Biçen Bey'in kızları ile evli idi.

Uzun Hasan'ın tahta çıkan bu iki oğlundan başka oğulları 1490'da ölen Yusuf Mirza (1472 Anadolu seferinde Akkoyunlu ordusuna başkumandanlık etmiş, 11 ağustos 1469'da Kıreli meydan muharebesinde Şehzade Mustafa'ya yenilip esir düşmüştür, İstanbul'a getirilmiş, fakat birkaç ay sonra Tebrîz'e iâde edilmiştir), 1491'de tahta hak iddia eden ve 22 yaşında öldürülen Mesîh Mirza, 1469'da Bağdad (Irâk-ı Arab) umumî valisi olan ve 1478'de 19 yaşında öldürülen Maksûd Mirza, Ali-Han Mirza, 1469'da Kirmân umumî valisi olan, 11 ağustos 1473'te Osmanlılar'a karşı Otlukbeli meydan muharebesinde cenah kumandanı iken ölen ve Kısn-Keyfâ'da (Hasankeyf) gömülen Zeynel Mirza, 1472'de Osmanlılar'a esir düşen Ömer Mirza ve Dâmâd Uğurlu-Mehmed Mirza Bey/Paşa'dır. Bu sonuncusu 1469'-da Fars, sonra Isfahân umumî valisi olmuş, Osmanlılar'a sığınmış, Fâtih tarafından çok iyi karşılanarak Fâtih Sultan Mehmed'in tek kızı olan Gevher-Han Sultan'la evlenmiş, kendisine «paşa» sanıyla beylerbeyilik rütbesi verilmiş, Osmanlı hizmetinde 1477'de öldürülmüştür. — Uzun Hasan'ın aynı anadan, Komnenos prensesinden 3 de kızı olmuştur. Bunların büyüğü Halîme Beği Aka Marta Beğim Âlem-Şah olup, 1477'de Erdebil'de 16 yaşında iken kendisinden 1 yaş büyük olan Şeyh Haydar Safevî ile evlenmiştir. Haydar Sâfevi, esasen halasının oğlu oluyordu. Bu izdivaçtan Şâh İsmail Safevî doğmuş ve büyük-babası Uzun-Hasan'ın imparatorluğunu tarihe gömmüştür.

Sultan Yâkub'un yerine 9 yaşındaki oğlu Sultan Baysungur geçmiştir. 1 yıl, 5 ay sonra Tebriz civarında Sihind'de öldürülmüştür. Tahta çıkmadan önce Gence, daha evvel Fars umumî valisi idi. Kısa saltanatı Atabey Sûfî Halil Bey, Atabey Süleyman Biçen Bey ve Atabey Pîr Aziz Ağa'nın niyabetlerinde geçmiştir. Sultan Baysungur'un kardeşi Hasan Mirza, 1495 yıllarında öldürülmüştür. Diğer kardeşi Sultan Murad, son Akkoyunlu padişahı olmuştur. Kızkardeşi Tâclı Hanım (Beğim), Şah İsmail Safevî — ki halasının oğlu idi — ile evlenmiş ve 1514'te Çaldıran'da Yavuz'a esir düşerek Kazasker Tâcî-zâde Câfer Çelebi ile izdivaç yapmıştır.

Sultan Baysungur'un yerine, 19 yaşında öldürülen amcası Maksûd Mirza'nın oğlu Sultan Rüstem tahta geçmiş, 4 yıl sonra halefi tarafından öldürülmüştür. 20 yaşını az geçiyordu. Yerine ana tarafından Fâtih Sultan Mehmed'in torunu olan Dâmâd Sultan-zâde Sultân Ahmed Göde (Gûdek), padişah olmuştur. Dâmâd Uğurlu Mehmed Paşa'nın oğludur. 2 yıl sonra 1498'de öldürülmüştür. Dayısı II. Sultan Bâyezid'in kızlarından Ayn-i Şah Sultan'la evlenip o da "dâmâd" olmuştur. Bu izdivaçtan 1504'te tahta hak iddia eden Sultan-zâde Zeynel Mirza (Paşa) doğmuştur. Bu prens, 1516'da Çaldıran meydan muharebesinde Anadolu beylerbeyi olarak Osmanlı sağ kanadına kumanda etmiştir. Zeynel Mirza'nın torunları Elbistan'a yerleşmiş ve XIX. asra kadar devam etmiştir. Sultan Ahmed Göde'nin kardeşleri, Hüseyin Mirza, 1491'de öldürülen Mahmud Mirza ve Hasan Bey Ali Han ile evlenen bir Beğim'dir ki, bunların da Fâtih'in kızı Gevher-Han Sultan'dan doğmuş olmaları muhtemeldir. Hasan Bey'in oğlu Hüseyin Bey Ali Han'dır.

Bundan sonra tahta Uzun-Hasan'ın 1490'da ölen oğlu Yusuf Mirza'nın 2 oğlu Sultan Mehmed ve Sultan Elvend geçmiştir. Bunlar müştereken saltanat sürmüşler, Sultan Elvend, Sultan Mehmed'e tâbi olmuş, 2 sene son-

ra ağabeyi ölünce, tek başına kalmıştır. Sultân Elvend, daha önce Fars (Şîrâz) umumî valisi idi. Torunları Erzincan'a yerleşmiş ve devâm etmişlerdir.

Sultan Elvend'den sonra tahta Sultan Baysungur'un kardeşi Sultan Murad geçmiştir. Ancak daha Sultan Elvend zamanında Şah İsmail Safevî, Akkoyunlular'ı taht şehirleri Tebriz'den kovmuş ve imparatorluğun en büyük parçasını ele geçirmişti. Sultan Murad, 2 nisan 1489'da doğmuş, 1514 sonlarında 25 yaşında öldürülmüştür. 1498'de Irâk-ı Arab (Bağdad), Irâk-ı Acem (Hemedân), Fars (Şîrâz) ve Kirmân'ı ele geçirip saltanat sürmeye başlamıştı. 1504'te tekbaşına tahtta kaldı. Fakat artık İran'ın gerçek imparatoru Şah İsmail idi. 1508'de Şah İsmail, Sultan Murad'ın elinden ata mirasının son parçalarını da aldı. Sultan Murad, Yavuz'a sığındı ve son 6 yılını Osmanlı sancakbeyi olarak Osmanlı hizmetinde geçirdi. Bununla beraber Yavuz, ona alelâde bir sancakbeyi değil, hükümdar muamelesi yaptı. Sultan Murad, Yavuz'un teyzesi olan Dulkadıroğlu Alâüddevle Bey'in bir kızı ile evli olduğu için, Yavuz'un eniştesi idi. Dulkadırlı prensesten 2 oğlu Yâkub Mirza ile Hasan Mirza doğmuştur. Yâkub Mirza'nın nesli Trabzon'a yerleşmiş ve devam etmiştir. Yâkub Mirza'nın oğlu Murad Paşa, Kaanûnî'nın Irâkayn seferinde Osmanlılar'ın Irâk-ı Acem beylerbeyisi olmuştur. Hemen bütün Akkoyunlu prensleri, Osmanlı hizmetine girmişlerdir. Tur-Ali Bey'in oğlu Zeynel Bey, Hâbil Bey'in oğlu Kaabil Bey, Süleyman Bey'in oğlu Kum valisi Ferruhzâd Bey, Kaanûnî'nin Irâkayn seferinde, Doğu İran'da sancak verilen Akkoyunlu prenslerindendir.

CELÂYİRLİLER (1336 - 1411=75)

1. *Büyük Şeyh-Hasan* (24.VI.1336-1356) (Anadolu umumî valisi : 1333 - 1336)
2. *Şeyh-Üveys Bahâdır Han* (1356 - 1374)
3. *Celâlüddin Hüseyin Han* (1374 - 1382)
4. *Gıyâsüddin Sultan Ahmed Bahâdır* (1382 - 30.VIII.1410)
5. *Şâh Mahmud* (30.VIII.1410 - 1411) (*)

KARAKOYUNLULAR (1365? - 1469 = 104?)

1. *Bayram-Hoca* (1365? - 1380)
2. *Kara Mehmed Bey Durmuş* (1380-IV.1389)
3. *Kara Yusuf Bey Bahâdır* (IV.1389-13.XI.1420)
4. *İskender Bey* (13.XI.1420-1.IV.1437)
5. *Sultan Muzafferüddin Cihân-Şâh* (1.IV.1437-11.XI.1467) (imparator)
6. *Sultan Hasan Ali* (11.XI.1467-IV.1469) (imparator)

(*) Bazı dalları tâbi olarak 1416'ya kadar Basra, Vâsıt, Şüster'de. 1431'e kadar Hille'de saltanat sürdüler.

BAĞDAD DALI (1410 - 1469 = 59) :

1. *Şâh-Mehmed Bey* (1410-9.IV.1433)
2. *İspend Bey* (9.IV.1433-9.III.1445)
3. *Pulad Bey* (9.III.1445-9.VI.1446)
4. *Hüseyin Ali Bey* (9.VI.1446-1469)
5. *Şâh-Mahmud Bey* (1469)

AKKOYUNLULAR (1300? - 1508 = 208?)

1. *Tur-Ali Bey* (1300?-1360?) (*)
2. *Fahrüddin Kutlu Bey* (1360? - 1389)
3. *Ahmed Bey* (1389 - 1397)
4. *Fahrüddin (Bahâüddin) Kara-Yülük Osman Bey* (1397 - 1435)
5. *Celâlüddin Ali Bey* (1435 - 1438)
6. *Nûrüddin Hamza Bey* (1438 - 15.X.1444)
7. *Cihangir Bey* (15.X.1444-1453)
8. *Nusretuddin Ebû-Nasr Uzun-Hasan Bey* (1453 - 6.I.1478) (IV. 1469'dan itibaren imparator)
9. *Sultan Halil* (6.I.1478-15.VII.1478)
10. *Sultan Yâkub* (15.VII.1478-24.XII.1490)
11. *Sultan Baysungur* (24.XII.1490-V.1492)
12. *Sultan Rüstem* (V.1492-1496b)
13. *Sultan Dâmâd Ahmed Göde (Sultan-zâde)* (1496b-1498) (**)
14. *Sultan Mehmed* (1498-1500)
15. *Sultan Elvend* (1500-1504)
16. *Sultan Murad* (1504-1508) (***)

4. SAFEVÎLER (1502 - 1736)

SAFEVÎLER, Yeniçağ'ın başlarında İran imparatorluğunun başına geçip 234 yıl devam etmiş bir Türk hanedanıdır. Bu uzun müddet içinde yeryüzünün Türkiye'den sonra ikinci güclü devletini temsil etmişler, ancak son zamanlarda Hindistan Timurluları tarafından üçüncülüğe düşürülmüşlerdir. Safevîler, Osmanlılar'ın müthiş rakîbi olarak onların karşısına dikilmişler, Osmanlı genişlemesine set çekmişler ve geniş ölçüde mâni olmuşlardır. Safevî seddi olmasa idi, Osmanlılar'ı İtalya'da ve Almanya'da durdurabilmek, çok şüpheli bir keyfiyet hâline girerdi.

(*) Gûya Oğuz Han'ın 48. kuşaktan torunu.

(**) Ana tarafından Fâtih'in torunu olduğu için "sultan-zâde", dayısı II. Bâyezid'in kızı ile evlendiği için de «dâmâd»dır.

(***) Yavuz'un eniştesi olan bu sonuncu Akkoyunlu hükümdârı, tahtını kaybettikten sonra Osmanlı sancakbeyi olmuştur. Nesli devam etmektedir.

(38) CELÂYİRLİLER KARAKOYUNLULAR ve AKKOYUNLULAR

Devletin başkenti Şah İsmail zamanında Tebriz, Şah Tahmasb zamanında Kazvîn, Şah Abbas zamanında Isfahan olmuş ve sonuna kadar Isfahan'da kalmıştır. Devletin resmî dilleri Türkçe ve Farsça idi. Resmî mezhep Şiî/İsnâ-Aşerî mezhebi idi. En geniş şekliyle devletin büyüklüğü 3.500.000 km²'ye yaklaşmıştır. Türk-Osmanlı devleti, Safevîler'den önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Irak ve Basra Körfezi'nin Arabistan kıyılarını, XVI. asır sonlarında ise Güney Kafkasya'yı almış, fakat Güney Kafkasya'yı muhafaza edememiştir. Safevîler, 3 büyük Türk imparatorluğu, batıda Osmanlılar, kuzeydoğuda Özbekler (Şeybânîler), güneydoğuda da Timurlular ile çevrilmişlerdi. Bunların üçü de Sünnî/Hanefî olduğu için, Safevîler'e düşmandı.

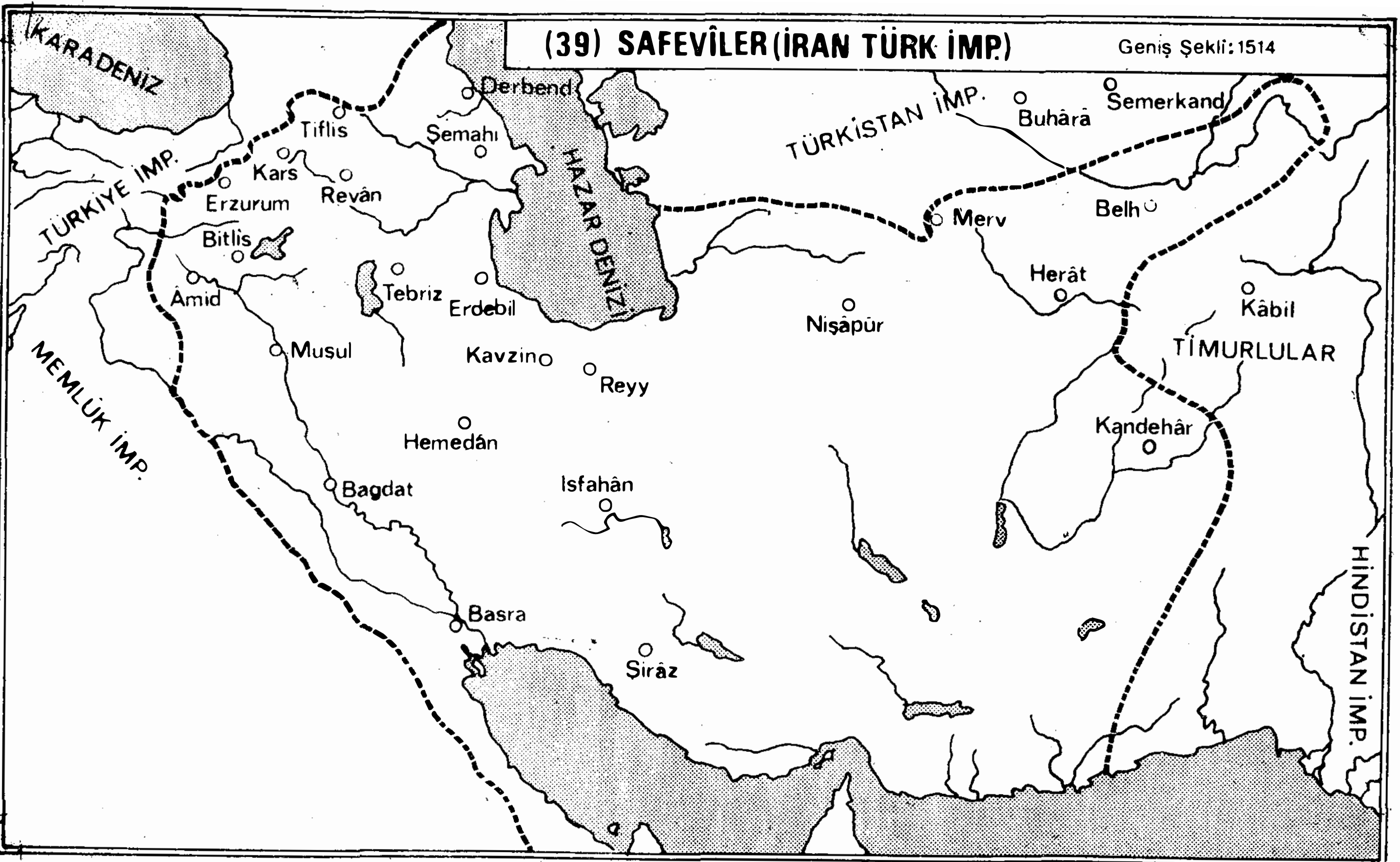
Safevîler için de sahte bir neseb uydurulmuş ve Şeyh Safîüddin, 25. kuşakta Hazret-i Ali ile Hazret-i Fâtıma'nın torunu yapılmıştır. Hazret-i Hasan yoluyla Şiî İmamlar'ın nesllinden geldiği iddiası, Şah İsmail'in siyasetinin ana temeli olmuştur. Gûya Şeyh Safîüddin'in 7. kuşaktan büyük-babası olan Fîrûz-Şah adında biri, 1174'te Güney Arabistan'dan Âzerbaycan'a göçmüş. Aslında yalnız Şeyh Safîüddin'in babası Şeyh Cibrâîl Emînüddin tarihî bir şahsiyettir, 1258'de yani Safîüddin 6 yaşında iken ölmüştür. Onun babası Sâlih bile tarihî bir şahsiyet sayılamaz. Şeyh İshâk Ebu'l-Feth Safîüddin, 1252'de Güney Âzerbaycan'da Erdebil'de (Hazar Denizi'ne yakındır) 6 erkek kardeşin 5.'si olarak doğmuştur. 12 eylül 1334'te yani Orhan Gazi'nin ilk yıllarında, hac'dan döndükten birkaç gün sonra 82 yaşında Erdebil'de ölmüş, "Şeyh-Safîüddin Türbesi" denen büyük türbeye gömülmüştür. Kardeşleri Şîrâz'da ölen Muhammed, Lübnan'da ölen Salâhuddin, İsmail ve ikisi de aynı türbede gömülü olan Yâkub ile Fahrüddin Yusuf'tur. Şeyh Safîüddin'in zevcesi, Şeyh Zâhid Geylânî'nin kızı Bîbî Fâtıma olup, 1277'de bu hanımla evlenmiştir. İşte şeyhlik Safîüddin'e, 1277'de intisâb etmiş bulunduğu kayınpederinden geçmiş, Şeyh Zâhid (1219-1301) 1301'de ölünce, 51 yaşında olduğu halde posta oturmuştur. Bîbî Fâtıma, 47 yıllık bir evlilik hayatından sonra, zevcinden 10 yıl önce, 1324'te Erdebil'de ölmüştür. Bu izdivaçtan Şeyh Mûsâ Sadrüddin, 1324'te ölen Muhyiddin, Ebû-Saîd, 2. izdivaçtan da Alâüddin, Şerefüddin adlı çocuklar ve Şeyh Zâhid'in oğlu Şeyh Şemseddin'le evlenen bir kız doğmuştur. Safîüddin, Ahî Süleyman Gilkhvârânî'nin kızı ile de evlenmiştir. Şeyh Sadrüddin, babasının tarîkat postuna oturmuştur.

26 nisan 1305'te Erdebil'de doğan Şeyh Sadrüddin, 1393'te 88 yaşında Erdebil'de ölmüştür. Bu 2. Safevî şeyhinin 59 yıl süren meşîhati (şeyhliği) zamanında, Safevîler'in mânevî nüfûzu büs-

bütün artmıştır. 1357'de Altın-Ordu hakanı Cânî Bey Han, bizzat Şeyh Sadrüddîn ile görüşmüştür. Şeyh Sadrüddîn'in oğulları Şeyh Hoca Alâüddin Ali-Sultan, Şihâbüddin ve Cemâlüddin'dir. Cemâlüddin'in kızı Han-Zâde Paşa, amcasının oğlu Şeyh İbrahim ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Şeyh Cüneyd doğmuştur. Şeyh Ali, 1429 ocağında Kudüs'te ölmüştür. Kudüs'te Merkad-i İsa'da gömülüdür. 1402'de Timur, 1412 martında Şahruh, bizzat Şeyh Ali ile görüşmüşler ve hakkında hürmet göstermişlerdir. Şeyh Ali'nin meşîhati 36 yıldır (1393-1429). Şeyh Ali'nin oğulları «Şeyh-Şâh» denen Şeyh İbrahim, Şeyh Câfer ve Abdurrahman'dır. Şeyh Ibrahim, babasının yerine geçmiş ve 1477'de ölünceye kadar 18 sene şeyhlik etmiştir. Yerine 6. oğlu Şeyh Cüneyd geçmiştir. Diğer oğulları Ebû-Said, Seyyid-Ahmed, Bâyezid, Hoca Cân-Mirza ve Hâcegî'dir. Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar, siyasî ihtiraslarla uzun zaman Erdebil'den uzakta yaşadıkları için, Şeyh İbrahim'in kardeşi Şeyh Câfer, bunlara Erdebil'de vekâlet etmiştir. Şeyh Câfer, 1475'e doğru ölmüştür. Timuroğlu Sultan Ebû-Said (yani Bâbur Şah'ın büyük-babası) 1468 ekiminde Şeyh Câfer'le görüşüp hakkında hürmet göstermiştir. Şeyh Câfer, oğlu Seyyid-Kasım Han'a Karakoyunlu imparatoru Cihân-Şâh'ın kızlarından birini alacak derecede nüfuz kazanmıştır.

Şeyh Cüneyd, 1448'de Erdebil'den "hurûc etmiş", yani siyasî emellerle atalarının şeyhlik merkezini terketmiştir. Anadolu ve Suriye'ye gitmiş, etrafına kalabalık ve pek sadık müritler toplamıştır. Bu kalabalık müritler ordusu ile Trabzon Rum imparatorluğuna sefer yapacak derecede güc kazanmış, fakat Trabzon'u alamamıştır. Trabzon seferinden sonra 1456 sonlarında Hısn-Keyfâ'ya çekilmiş, sonra Âmid'e (Diyarbakır) giderek orada 3 yıl Uzun-Hasan'ın misafiri olmuştur. 1458'de Uzun-Hasan'ın kızkardeşi Hadice Beğim ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan Şeyh Haydar doğmuştur. Şeyh Cüneyd, 3 mart 1460'ta Safevîler'in büyük düşmanı Şirvan-Şahlar'dan (Kuzey Âzerbaycan ve Dağıstan'a hâkim Türk kralları) Sultan Halil ile yaptığı şiddetli meydan muharebesinde, Kurnal'da, okla vurularak ölmüştür. Bu suretle Şeyh Cüneyd'in meşîhati 13 yıl (1447-1460) sürmekle beraber, son 12 yılda Erdebil'de olmadığı için, kendisine amcası Şeyh Câfer vekâlet etmiştir. Şeyh Cüneyd, II. Murad ve Fâtih'le çağdaştır. Yerine oğlu Şeyh Haydar geçmiştir. Diğer çocukları Hoca-Muhammed ve Muhammedî Bey'le evlenen Paşa Hatun'dur.

Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar, 1460 nisanında Âmid'de (Diyarbakır şehrinin o zamanki adı) doğduğu için, babasının öldürüldüğü anda daha annesi Akkoyunlu prensesinin

(39) SAFEVÎLER (İRAN TÜRK İMP.)
Geniş Şekli: 1514
KARADENİZ
TÜRKİYE İMP.
MEMLÛK İMP.
HAZAR DENİZİ
TÜRKİSTAN İMP.
TİMURLULAR
HİNDİSTAN İMP.
Derbend
Tiflis
Şemahı
Kars
Revân
Erzurum
Bitlis
Âmid
Tebriz
Erdebil
Musul
Kavzin
Reyy
Hemedân
Bagdat
Isfahân
Basra
Şirâz
Nişâpûr
Merv
Herât
Belh
Buhâra
Semerkand
Kâbil
Kandehâr

karnında idi. Doğar doğmaz şeyh ilân edilmiş, fakat uzun yıllar kendisine Erdebil'de büyük amcası Şeyh Câfer vekâlet etmekte devam eylemiştir. Şeyh Haydar da, Şirvan-Şah Ferruh-Yesâr ile Elburz yamaçlarında Dartanat mevkiinde yaptığı meydan muharebesinde 9 temmuz 1488'de öldürülmüştür. 28 yaşını 3 ay geçiyordu. Erdebil yakınlarında Kiyav'da gömülüdür.

Şeyh Haydar, Âmid ve Tebriz'de dayısı Uzun-Hasan tarafından itina ile yetiştirilmiş, 1470'te ilk defa 10 yaşında Erdebil'e gitmiştir. 1477'de, 17 yaşında iken, kendisi ile aynı yaşta olan dayısı Uzun-Hasan'ın kızı Halîme Beğim Âlem-Şâh ile Erdebil'de evlenmiştir. Bu izdivaçtan, Şah İsmail ile 2 erkek kardeşi doğmuştur.

Safevîler, Sünnî/Hanefî mezhebinde sofu tarîkat şeyhleri olarak şöhret yapmışlardı. İlk defa Şeyh Cüneyd, kapalı şekilde Şiî propagandasına başlamıştır. Şeyh Haydar'ın Şiî propagandasına devamı, Sünnî Türk muhitinde nefret uyandırmıştır. Haydar'ın da babası gibi Şirvan-Şahlar tarafından öldürülmesi üzerine, zevcesi Halîme Beğim, 3 oğlu ile beraber Güney İran'da Istahr şehrinde mecbûrî ikamete mahkûm edilmiştir. Bu sıralarda babasının yerine şeyh olmuş sayılan Sultan-Ali, 10 ve kardeşi müstakbel Şah İsmail ise 1 yaşında idi. Anne ve büyükanne tarafından Akkoyunlu olan bu şeyhzâdeler, Akkoyunlu padişahları olan Uzun-Hasan'ın halefleri için son derece tehlikeli görülüyorlardı. Hayatları da tehdîd altında idi. Ancak Safevî tarîkatı mensuplarının nüfuzları, Halîme Beğim'in oğullarının hayatını korumuş, bu suretle Yakın Doğu, İran ve Türk tarihinin akışı değişmiş, büyük bir İran imparatorluğu kurulmuş ve İran, hemen tamamen Şiî olmuştur. Halîme Beğim ile 3 oğlu, 1488 ekiminden 1493'e kadar 5 yıl Istahr'da kalmışlardır. 1493'te 15 yaşına gelen Şeyh Sultan-Ali, yanına kardeşleri Seyyid-İbrahim, İsmail, Süleyman ve Kara-Han Ustaclu ile evli Beğim'i alarak Istahr'dan çıkmış ve fesada başlamıştır. Şeyh Sultan-Ali, 1494'te öldürülünceye kadar 6 yıl şeyhlik yapmıştır. 18 yaşında idi. Onunla beraber kardeşi Seyyid-İbrahim de öldürülmüştür. Bu suretle 7 yaşındaki küçük kardeşi İsmail, şeyh olmuştur. 17 temmuz 1487'de Erdebil'de doğan Şeyh İsmail, öldürülmek üzere aranıyordu. 7 yaşında olmasına rağmen son derece tehlikeli bir şahsiyet sayılıyordu. Fakat birkaç sadık bendesinin ölümü göze alarak onu saklamaları üzerine hayatını kurtardı. Uzun yıllar saklı ve her an ölüm tehlikesi ile yüz yüze yaşadı.

Şeyh İsmail, büyük mücadelelerden sonra nihayet 1502'de şeyhliği şahlığa çevirdi ve Tebriz'de Akkoyunlular'dan boşalan

imparatorluk tahtına oturdu. 15 yaşında çok mağrur, dehâ sahibi bir gençti. Siyaset ve askerlik işlerinin bütün incelikleri içinde pişmişti. Farsça, bilhassa Türkçe dîvân sahibi büyük şâirdi. Yalnız klasik tarzda değil, halk diliyle de şiir söylüyordu. Anadolu'da taraftarları çoktu.

Şah İsmail, 1514 Çaldıran hezimetinde 27 yaşında idi. Daha 10 yıl yaşadı. Çaldıran'dan sonraki 10 yılı, saltanatının ilk 12 yılına nisbetle sönük geçmiştir. 22 mayıs 1524'te, Kaanûnî'nin ilk yıllarında öldü. 37 yaşını henüz tamamlamıştı. Erdebil'de Şeyh Safîüddin Türbesi'ne gömüldü. Bihrûze Hatun ile Akkoyunlu Sultan Yâkub'un kızı Tâclı Beğim ve Çaldıran'da ölen Bağdad (Irâk-ı Arab) umumî valisi Hulefâ Bey'in kızı Tâclı Hanım ile evli idi. Şah İsmail'in bir kızkardeşi de, Hısn-Keyfâ Eyyûbî meliki II. Halil ile evlenmiştir. II. Halil, Safevîler'e tâbi iken, Çaldıran'dan sonra Osmanlılar'a tâbi olmuştur.

Şah İsmail'in yerine büyük oğlu Şah Tahmasb (yahut: Tahmâsp) geçti. 22 şubat 1514'te, Çaldıran hezimetinden birkaç ay önce doğan bu prens, 10 yaşını az geçiyordu. 52 yıla yakın tahtta kaldı ve 14 mayıs 1576'da öldü. Kaanûnî, II. Selim ve III. Murâd ile çağdaştır. Veliaht iken Horasan umumî valisi idi. Şair olan Şah Tahmasb, olgunluk yaşına geldiği zaman, Çaldıran darbesinin izlerini sildi, Doğu Anadolu'nun son parçalarını ve Irak'ı pek kudretli rakîbi Kaanûnî'ye kaptırmakla beraber, İran imparatorluğunun gücünü çok yükseltti. Kardeşleri, üçü de şair olan Sâm, Behrâm ve Elkass Mirzalar'dır. Bir kızkardeşi Şirvan-Şah II. Halil ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan doğan Mehmed Paşa, Kaanûnî tarafından 5 ekim 1534'te Tebriz (Güney Âzerbaycan) beylerbeyi (umumî valisi) yapılmıştır. Diğer bir kızkardeşi, yani Şâh İsmail'in kızı, Veliaht-Şehzade Sultan Ahmed'in büyük oğlu 1519'da ölen Şehzade Murad ile evlenmiştir. Sâm Mirza, Herât, yani Doğu Horasan umumî valisi (1521-35) ve bilgindi. 1534-35 ve 1562'de 2 kere saltanata hak iddia etmiştir. 19 eylûl 1517'de Merâga'da doğmuş, 1567 başlarında Kahkaha Kalesi'nde ölmüştür. 6.000 beyitlik Farsça ve Türkçe *Dîvân*'ı ile 700 şairi içine alan *Tezkire*'si (Tahran, 1936) meşhurdur. Behrâm Mirza'nın iki oğlundan küçüğü olan İbrahim Mirza da "Câhî" mahlâsı ile Farsça ve Türkçe şiirler söylemiş ve 1576'da öldürülmüştür. Şirvan umumî valisi olan Elkass Mirza, 1579'da Alamut kalesinde ölmüştür. 1547'den 1549'a kadar 2 yıl Kaanûnî'ye sığınmış ve Istanbul'da misafir olmuştur. 2 defa Sünnî, 2 defa Şiî olarak mezhep değiştirmiştir.

Şah Tahmabs'ın yerine önce oğullarından II. İsmail, sonra bunun ağabeyi olan Şah Mehmed Hudâbende geçmiştir. II. İs-

mail, şairdi (mahlâsı: Â'dilî) ve Sünnî/Şâfiî mezhebindendi. Diğer oğulları veliaht iken 1576 mayısında Kazvîn'de öldürülen Haydar Mirza, aynı yıl küçük yaşta bir kardeşleri ile beraber öldürülen Mustafa ve İskender Mirzalar, 1576'dan önce babasının hayatında ölen Behrâm Mirza'dır. Behrâm Mirza'nın oğlu Umdetü'l-Mülk İbrahim Mirza'dır. II. İsmail'in oğlu Şah-Şucâ Mirza'dır. II. İsmail'in aynı anadan, Musa Sultan Bayındır'ın kızı Sultânım Hâtun'dan olma kızkardeşi Perihan Beğim'dir. Haydar Mirza'nın annesi, bir Gürcü prensesidir. Şah Tahmasb'ın bunlardan başka 4 oğlu ve 2 kızı olmuştur. II. İsmail, 1556 kasımından beri zulmünden dolayı babası tarafından Kahkaha kalesine hapsedilmişti. 1,5 yıllık bir saltanattan sonra fazla afyon yutmaktan gelen felçle öldü. Yerine geçen ağabeyi Mehmed Hudâbende'nin devrinde bütün nüfuz, bunun oğlu Abbas Mirza'da idi. 55 yaşında ölünce de yerine Abbas Mirza geçti.

"Büyük" denen I. Abbas'ın ağabeyi veliaht Hamza Mirza, 5 aralık 1586'da Gence civarında Birencird'de Hudâverdi Cûdî tarafından öldürülmüştür. 20 yaşında idi. Oğulları Ebû-Tâlib ve Haydar Mirzalar'dır. Haydar Mirza, 28 ocak 1590'da elçi olarak Istanbul'a gelmiş, burada ölerek Eyyûb-Sultan'a gömülmüştür. Hamza Mirza, 1582'de Gürcü prenslerinden ikisinin, Aleksandr ve Simon Hanlar'ın kızları ile evlenmişti. Büyük Abbas'ın diğer kardeşi Tahmasb Mirza ise, 1585'te 9 yaşında öldürülmüştür.

I. Abbas'ın saltanatı III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad'la çağdaştır. 1557'de doğmuş, 41 yıl tahtta kalmış, 27 ocak 1628'de 71 yaşında ölmüştür. Ferahâbâd'da öldü, Erdebil'e nakledilip gömüldü. Lûr-i Kûçek prensi Muhammedî Han'ın damadı idi. I. Abbas, devlet idaresinde deha göstermiş büyük bir hükümdardır. Safevîler'in parlak devri, onun saltanat yıllarına rastlar. Oğlu Veliaht Safî Mirza babası tarafından öldürüldüğü için, yerine, Safî Mirza'nın oğlu I. Şah Safî geçmiştir. Şah Abbas'ın kızı Zübeyde Beğim, İsa Han'la evlenmiştir.

I. Safî'den sonra tahta, oğlu II. Abbas, sonra onun oğlu II. Safî, sonra onun oğlu I. Hüseyin geçti. II. Abbas, 9 yaşında şah oldu ve 1667'de 34 yaşında Dâmgaan'da öldü. "Thânî" mahlâsı ile Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Kum'da gömülüdür. Kızkardeşi Meryem Beğim'dir. Oğlu II. Safî'ye "I. Süleyman" da denir, 27 yıl tahtta kalmıştır. I. Hüseyin, 28 yıl hükümdar oldu ve 1729'da 59 yaşında Eşref Şah tarafından öldürüldü. Onunla gerçek Safevî hanedanı son buldu sayılabilir. Çünkü halefleri namına gerçek iktidar, başkalarının elinde olmuştur. Hüseyin Şah'ın son yıllarında Osmanlılar, Afganlılar, hattâ Ruslar, İran imparator-

luğunu geniş ölçüde parçalamış ve paylaşmışlardır. Hüseyin Şah'ın ağabeyi olan Veliaht-Mirza, babası tarafından öldürülmüştü. Kızkardeşi Şehr-Bânû Beğim, "I. Mahmud" adiyle birkaç gün şah ilân edilen Mirza Dâvûd ile evlenmiştir. I. Mahmud, Abdullah Han ile İzz-i Şeref Beğim'in oğludur. İzz-i Şeref Beğim, Cihân-Bânû Beğim'in, o da Zübeyde Beğim'in İsa Han'dan olma kızıdır. Zübeyde Beğim'in, Büyük Abbas'ın kızı olduğu yukarıda söylenmişti. I. Mahmud ile Şehr-Bânû Beğim'in oğulları, 1724'te "II. Süleyman" adiyle birkaç gün için şah ilân edilen ve 1750'de ölen Seyyid-Mehmed ve Ebu'l-Kasım, bu sonuncunun oğlu da 1728'de ölen Seyyid-Ahmed'dir. II. Süleyman'ın oğulları 1789'da ölen Dâvûd ve 1774'te ölen Ali, Dâvûd'un oğlu ise *Mecmâ'u't-Tevârîh* müellifi Muhammed Ali'dir.

I. Hüseyin Şah'ın yerine oğlu II. Tahmasb geçti. 10 yıl sonra 7 temmuz 1732'de 28 yaşında Sebzevâr'da zevcesi ve oğlu ile beraber bir Kürt binbaşı tarafından öldürüldü. I. Hüseyin'in diğer çocukları, Sâm Mirza, Muhammed Ali Safî Mirza, Nâdir Şah Avşar'la evlenen Razıyye-Sultan Beğim, Fatma-Sultan Beğim, Seyyid Murtazâ ile evli Meryem Beğim, Hân-Ağa Beğim'dir. Seyyid Murtazâ ile bu Beğim'den "III. İsmail" adıyla 1751'de 18 yaşında iken birkaç gün için şah ilân edilen Seyyid Muhammed doğmuştur. Fatma-Sultan Beğim, Nâdir Şah'ın oğlu ve veliahti Rızâ-Kulu Han Avşar'la evlenmiş ve bu evlenmeden Şâhruh Şâh Avşar doğmuştur. Sâm ve 1759'da Rodos'ta ölen kardeşi Safî Mirzalar, 1745'te Türkiye'ye sığınmışlar, Selânik ve Rodos'ta oturmuşlardır. Safî Mirza, 1746'da İstanbul'a getirilip I. Sultan Mahmud tarafından İran Şahı ilân edilmiş, bu sıfatla Erzurum'a gönderilmiştir. Sonra Şarkîkarahisar, Samsun ve Rodos'ta oturmuştur. Sâm Mirza ise Sinop ve Trabzon'da oturup bu sonuncu şehirde ölmüştür.

II. Tahmasb'ın yerine 8 aylık olan oğlu III. Abbas, saltanat nâibi olan Nâdir Hân (Şâh) Avşar tarafından tahta geçirilmiştir. III. Abbas, 27 ocak 1736'ya kadar 3 yıl, 6 ay, 21 gün, kısmen tahtta kalmıştır. 1736'da 4 yaşında ölmüştür. Ağabeylerinden Veliaht-Mirza, 1732'de babası II. Tahmasb ile beraber 12 yaşında öldürülmüştür. Diğeri 1751'de Türkiye'ye sığınmış, 1753'te "II. Sultan-Hüseyin" adıyla birkaç hafta için şah ilân edilmiştir (ki bu tarihte 30 yaşlarında idi). Bunun oğlu Sultan-Muhammed, Safevîler'in son erkek mümessilidir.

SAFEVÎ ŞEYHLERİ (1301 - 1502 = 201)

1. *Şeyh Ebu'l-Feth İshâk Safîüddin* (1301-12.IX.1334 = 33)
2. *Şeyh Mûsâ Sadrüddin* (12.IX.1334-1393 = 59)
3. *Şeyh Hoca Alâüddin Ali-Sultan* (1393-I.1429 = 36)
4. *Şeyh-Şah İbrahim* (I.1429 - 1447 = 18)
5. *Şeyh Cüneyd* (1447-3.III.1460 = 13) (*)
6. *Şeyh Hayder* (3.III.1460-9.VII.1488 = 28, 4, 7)
7. *Şeyh Sultan (Yâr-)-Ali* (9.VII.1488-1494 = 6)
8. *Şeyh İsmail* (1494-1502 = 8)

SAFEVÎ ŞÂHLARI (1502 - 1736 = 234)

1. *Şâh İsmail I. Safevî* (1502-22.V.1524 = 22)
2. *Şâh Tahmâsb I.* (22.V.1524-14.V.1576 = 51, 11, 9)
3. *Şâh İsmail II.* (14.V.1576-24.XI.1577 = 1, 6, 11)
4. *Şâh Mehmed Hudâbende* (24.XI.1577-1587 = 10)
5. *Şâh Abbas I. ("Büyük")* (1587-27.I.1628 = 41)
6. *Şâh Safî I.* (27.I.1628-1642 = 14)
7. *Şâh Abbas II.* (1642 - 1667 = 25)
8. *Şâh Safî II. (=Süleyman I.)* (1667-1694 = 27)
9. *Şâh Hüseyin I.* (1694-1722 = 28)
10. *Şâh Tahmâsb II.* (22.X.1722 - 7.VII.1732 = 9, 8, 16)
11. *Şâh Abbas III.* (7.VII.1732-27.I.1736 = 3, 6, 21)

5. AVŞARLAR (1736 - 1749)

Safevîler'in yerine İran Türk imparatorluk tahtına Avşarlar çıktı. Şiî/Câferî olan bu hânedânın kurucusu Nâdir Şâh Avşar, Türk ırkının yetiştirdiği tarihteki son cihangirdir. Nâdir Han (sonra Şâh), Oğuzlar'ın Avşar boyu beylerindendir. Sünnî/Hanefî olduğu halde, İran'da tutunmak için Şiî olmuş, fakat İsnâ-Aşeriyye mezhebini daha mûtedil ve Sünnî'liğe daha yakın hâle getirip, bugünki İran'ın mezhebi olan Câferî mezhebini ortaya atmış, hattâ Osmanlı padişahı I. Sultan Mahmûd'u halîfe olarak tanımıştır. Başkent bu devirde de Isfahan'dır. 1722'de Safevîler'den kopan Nâdir, Safevî hânedânını Osmanlı'ya ve Afganlar'a karşı savunmak misyonuyle ortaya atılmış, 23 kasım 1729'da Isfahân'a girmiş, 1736'ya kadar Safevîler'i kukla hükümdâr olarak muhâfaza etmiştir. 22 kasım 1725'te 600.000 nüfuslu kutsal Meşhed şehrini ele geçirmişti. Babası İmâm-Kulu, onun babası Nazr-Kulu'dur. Yerine geçen yeğenleri, ağabeyi —1739'da Lezgistan'da öldürülen— İbrahim Hân'ın oğullarıdır. Sonra torunu Şâhruh ve onun oğlu

(*) İlk defa resmen Şii mezhebine geçmiştir .

Abbâs, Şâh olmuşlardır. Bilindiği gibi İran, 7 yıl, 27 gün, Afgan Üveysî hânedânının işgalinde kalmıştır (22.X.1722-19.XI.1729). Bu istilâ, ebedî gibi sanılan Safevî nüfûzunu kırmış ve Nâdir, aradan fırlamıştır. Osmanlılar ve Hindistan Timuroğulları ile savaşları çok ünlü olan Nâdir'e ait diğer bilgiler, Osmanlı devrinde, III. Ahmed ve I. Mahmud çağlarında verilecektir.

Veliâhdi Rızâ-Kulu Hân'ın Fâtıma-Sultan Beğim b. Hüseyn Şâh Safevî'den doğan oğlu, 1796'ya kadar yaşıyan ve 48 yaşında ölen Şâhruh Şâh'tır. Ağa Muhammed Han Kaçar tarafından îdâm ettirilmiştir. Horasan melikliğinden Şâh olmuş, fakat tahttan indirilip yerine oğlu Abbâs geçirilmişse de hemen o da tahttan indirilmiştir. Şâhruh 1750 martında ve 30 nisan 1755'te tekrar tahta çıkarılmışsa da, bunun hükmü kalmamıştır. Abbâs ise 1796'dan 1854'e kadar 58 yıl fâsılalı olarak Herât'ta (1798'de Meşhed'de) umumî vali olarak kalmıştır. Kardeşi Nasıyrullah da 1763'te Horasan'da tahta hak iddia etmiştir. Âdil Şâh'ın halefleri olan yeğenleri de tahttan indirilmişlerdir. Bunlardan «Âdil Şâh» olarak tahta geçen Ali-Kulı Han, amcası Nâdir'in 13 oğlunu ve torununu öldürtmüştü. Yerine geçen kardeşi İbrahim Şâh ise, daha önce Irâk-ı Acem (Hemedân) umumî valisi idi. Nâdir Şâh, Şâh II. Tahmasb Safevî'nin kızkardeşi Gevher-Şâh Beğim'le 1731'de evlenmişti. 1747'de öldürülen küçük oğlu Nasrullah Mîrzâ'yı ise 6 nisan 1739'da bir Timurlu prensesi ile evlendirmiştir. Böylece Avşarlar, çok az İran tahtında kalabilmişler, yerlerini Kürd asıllı Zend hânedânına bırakmışlar, bu hânedan taht şehrini Isfahân'dan Şîrâz'a götürmüştür. Asya'yı alt-üst eden Nâdir Şâh'ın debdebeli hayatı 58 yıl, 7 ay, 29 gün sürmüştür. 22 ekim 1688'de Kûbkân'da doğan Nâdir, «Nazr-Kulı Nâdir» olarak ortaya çıkmış, askerî dehâsı ile parlamış, «Tahmasb-Kulı Hân» unvânını takınmış, sonra «Nâdir Şâh» olmuştur (Mehdî Hân, *Târîh-ı Cihân-güşây-i Nâdirî,* Tebrîz, 1284; Fransızca trc. Jones, Londra, 1770; bütün kaynaklar, Osmanlı çağına ait bibliyografyada verilecektir)

AVŞARLAR (27.I.1736 - 18.XII.1749 = 13, 10, 22)

1. *Nâdir Şâh Avşar* (27.I.1736 - 20.VI.1747 = 9, 4, 24)
2. *Âdil Şâh Avşar* (20.VI.1747 - 24.IX.1748 = 1, 3, 1)
3. *İbrahim Şâh Avşar* (24.IX.1748 - XII.1749 = 1, 2)
4. *Şâhruh Şâh Avşar* (XII.1749 - 18.XII.1749 = 2 hafta)
5. *Abbâs Şâh Avşar* (müddei)

6. KAÇARLAR (1779 — 1925)

Kaçarlar, istisnâî olarak 30 yıl (çekişmeli olarak 45 yıl) İran'a hâkim olan Kürd asıllı Zendler'e karşı ayaklanıp onların yerine geçtiler. 1779'da İran'ın bir çok eyâletine hâkim oldular, 1786'da taht şehirlerini Tahrân'a naklettiler ve 1794'te Zendler'i tamamen ortadan kaldırıp tek başlarına kaldılar. Kaçarlar'ı bugünki Pehlevî hânedânı ortadan kaldırdı. Türkmenler'in Kaçar boyundan Esterâbâd Kaçar beyleri olan bu hânedânın kurucusu Muhammed Hasan Hân'ın büyük oğlu Aka Muhammed Han, 1779'da Esterâbâd'da kendini «Şâh» îlân etmiştir. 55 yaşında öldürülmüştür. Yerine kardeşi 1777'de ölen Hüseyn-Kulı Han Cihân-sûz'un büyük oğlu «Baba Han» denen Feth-Alî Şâh Kaçar geçmiştir. Kerîm Han Zend ile bir muhârebede ölen Muhammed Hasan Hân'ın babası 1726'da îdâm edilen Feth-Alî Han, onun babası Şâh-Kulı Han, onun babası Mehdî Han, onun babası Velî Han, onun babası da 1600'lerde ölen Muhammed-Kulı'dır. Mezhebleri Şîî/Câferî'dir. Feth-Alî Şâh'ın yerine torunu Muhammed Şâh, sonra onun oğlu Nâsırüddin Şâh, onun oğlu Muzafferüddin Şâh, onun oğlu Muhammed Alî Şâh, onun oğlu Ahmed Şâh, tahta geçmişlerdir. Muhammed Şâh'ın babası Nâibüssaltana Velîahd (1797 - 1833) ve Âzerbaycan umumî valisi (1799-1833) Abbâs Mîrzâ, babası Feth-Alî Şâh'tan önce öldüğü için tahta geçememiş, 25 ekim 1833'te 44.yaşında Tebrîz'de ölmüştür. İran, 1813 Gülistân ve 1828 Türkmençayı muâhedeleriyle Kafkasya'daki topraklarını Rusya'ya bırakmış ve tarihte ilk defa olarak 1828'de büyük devletler arasından —Türkiye'den 90 yıl önce— çıkmıştır.

Son imparator Ahmed Şâh, tahttan indirilen babası Muhammed Alî Şâh'ın yerine 11,5 yaşında tahta çıkarılmış, 28 yaşında tahttan indirilmiş, 1930'da 32 yaşında Avrupa'da zehirletilmiştir. Istanbul'a gelip Sultan Vahîdeddîn ile görüşmüş, iki büyük Türk imparatorluğunun son imparatorları konuşmuşlardır. Çocuğu olmamıştır. Velîahdi olan kardeşlerinden Muhammed Hasan Mîrzâ, 1940'larda ölmüştür. Amca kızından olan ve II. Abdülhamîd'e izâfetle Abdülhamîd Mîrzâ denen oğlu, şimdi Kaçar hânedânının başıdır; 1940'larda Los Angeles'te doğmuş 2 oğlu vardır.

Kaçarlar'la, Gazneli Sultan Mahmud ve Selçuklu Tuğrul Bey'le, XI. asrın başlarından başlıyan 900 yıllık Türk hânedanları devri, İran'da mâzîye karışmıştır. 1925'te yerine geçen Pehlevî hânedânı, Sâsânîler'den, yani 1.300 yıldan beri İran imparatorluğunun başına geçen ilk İran asıllı imparatorluk hânedânıdır. Maamâ-

fih hânedânın kurucusu Rızâ Şâh'ın annesi de Türk olduğu gibi, kendisi de 2 ayrı Kaçar prensesi ile evlenmiştir. 25 ağustos 1941'de babasının yerine tahta geçen Muhammed Şâh (Tahran, 26.X.1919), bugün de hânedânının 2. imparatoru olarak tahttadır.

KAÇARLAR (1779 - 13.XII.1925 = 146)

1. *Aka Muhammed Şâh Kaçar* (1779 - 9.XII. 1797 = 18, tek başına : 1794)
2. *Feth-Alî Şâh Kaçar* (9.XII.1797 - 16.XI.1834 = 36, 11, 8)
3. *Muhammed Şâh Kaçar* (16.XI.1834 - 10.IX.1848 = 13, 9, 24)
4. *Nâsırüddîn Şâh Kaçar* (10.IX.1848 - 1.V.1896 = 47, 7, 21)
5. *Muzafferüddîn Şâh Kaçar* (1.V.1896 - 30.XII.1907 = 11, 7, 29)
6. *Muhammed Ali Şâh Kaçar* (30.XII.1907 - 16.VII.1909 = 1, 6, 18)
7. *Ahmed Şâh Kaçar* (16.VII.1909 - 31.X.1925 = 16, 3, 16)

XV

DOĞU TÜRKLERİ

1. TÜRKİSTAN

A. ŞEYBÂNÎLER (1500 - 1599)

"ŞEYBÂNÎLER" denen Şıbanoğulları, Doğu Türk (Türkistan) Hakanlığı tahtında, Timuroğulları'nı takip etmişlerdir. Timuroğlu Bâbur Şah, bu hanedanla Türkistan için uzun müddet mücadele etmişse de, sonunda bu mücadeleyi kaybetmiş, Afganistan'a çekilmiş, oradan Hindistan'ı fethetmiştir. Bâbur'un büyük rakîbi Muhammed Şeybânî (Şaybak) Han, Cengiz'in 12. kuşaktan torunudur (Bâbur, ana tarafından Cengiz'in 13. kuşaktan torunudur, fakat o, Çağatay Han'dan iner). Cengiz'in büyük oğlu Cuci (Coçı) Han'ın oğullarından Şıban (Şayban) Han, Muhammed Şeybânî'nin atasıdır ve bu hanedana adını vermiştir. Şıban Han'ın oğlu Bahadır Han, onunki Cucu-Buka Han, onunki Badakol Han, onunki Mengü-Timur (Temür) Han, onunki Pulad Han'dır. Pulad Han'ın büyük oğlu Arabşah Han, Hıyve Hanları'nın (1515-1804) atasıdır. Küçük oğlu İbrahim Han ise, Şeybânîler'in ceddidir. İbrahim Han'ın oğlu Devlet-Şah Han, onun oğlu Ebu'l-Hayr Han'dır. Bu sonuncu zat, 1468'de 56 yaşında ölmüştür. 1428'den beri Tura (Sibirya) hanı olarak göçebe Özbek Türkleri'nin başına geçmiş ve bu göçebe Türkler'i güneye, Mâverâünnehr'e doğru kaydırmıştır. Timur'un torunu Doğu Türk Hakanı Uluğ-Bey'in kızlarından Râbia-Sultan Beğim'le evlenmiştir. Ebu'l-Hayr'ın oğulları, onunla aynı yılda ölen Şâh-Budak Han (Muhammed Şeybânî'nin babası), Hoca-Muhammed Han, hanedanın 2. imparatoru Köçküncü Han ve 1525'te ölen Söyünc (Süyüniç) Han'dır (bu sonuncusu, hanedanın 7.'si olan Nevrûz Ahmed Han'ın babasıdır).

Türk'leşmiş Moğol olan Şeybânîler, başkentleri Semerkand olmak üzere, 99 yıl Doğu Türkleri'nin hakanı olarak, Türkistan imparatorluk tahtında kalmışlardır. Türkler'in hemen hepsi gibi Sünnî/Hanefî mezhebinden idiler. Şeybânîler'in düşmesiyle

(1599), XVI. asrın son yılında Türkistan imparatorluğu da, büyük devletlerin arasından silinmiştir. Bu suretle Doğu Türkleri, günümüze kadar, büyük devlet sahibi olmaktan çıkmışlar ve büyük bir inhitat devresine girmişlerdir. Bu bahis, ileride, Osmanlı tarihi içinde, ayrıca ele alınacaktır. Şeybânîler, Safevîler'in amansız düşmanı oldukları için, Osmanlılar'ın dostu idiler. Kaanûnî, Şeybânîler'e mütehassıs subay ve top göndererek yardım etmiştir. Fakat Türkiye ve Türkistan imparatorlukları arasında, hiçbir zaman gerçek bir işbirliği ve beraber hareket olmamıştır. Bu husus, umumî Türk tarihi için felâket teşkil etmiştir.

Muhammed Şeybânî (Şaybak, aslında: Şıban) Han, XVI. asır Türk tarihinin parlak şahsiyetlerinden ve bu hanedandan yetişmiş deha sahibi iki imparatordan biridir. Merv yakınlarında Tâhirâbâd meydan muharebesinde Şah İsmail'e yenilmiş, 59 yaşında olduğu halde başı kesilmiş, fakat Safevîler, Osmanlılar'la uğraşmak yüzünden, Şeybânîler'den hiçbir mühim toprak kazanamamışlardır. Şaybak Han, Türkçe ve Farsça şiirler bırakmıştır. *Dîvân*'ından başka eserleri de vardır. Fıkh'ta (İslâm hukuku) bilgindi. Cengizliler'den Çağatay (Doğu Türkistan) hükümdarı Mahmud Han'ın kızı Ayşe-Sultan Hanım'la 1503'te ve Bâbur-Şah'ın ünlü ablası Hanzâde Beğim'le (*) 1501 ağustosunda evlenmiştir. Ayşe-Sultan Hanım'ı sonradan Bâbur'un 2. oğlu Kâmrân Mirza almıştır. Hanzâde Beğim ise, ayrılmıştır. Şaybak Han'ın Hanzâde Beğim'den 10 yaşında ölen (1512) oğlu Hurrem-Şah Han, diğer prensesten de Muzaffereddin Mahmud ve Muhammed Timur (Temür) Han adlı oğulları olmuş, fakat bunlar genç ölmüşlerdir. Şaybak Han'ın kardeşi 1454 doğumlu Mahmud Han'ın oğlu Ubeydullah Han, hanedanın 4. hakanıdır. "Kul-Ubeydî" mahlâsı ile Türkçe bir *Dîvân* bırakmıştır. Oğlu Abdülaziz Han, 1540-1550 arasında Buhârâ umumî valisi olmuştur, "Azîzî" mahlâsı ile Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır.

Şaybak Han'ın yerine amcası Köçküncü Han, sonra onun büyük oğlu Ebû-Said Han, sonra Ubeydullah Han, sonra Köçküncü Han'ın ortanca ve küçük oğulları I. Abdullah ve Abdüllatif Hanlar geçmişlerdir. Bu sonuncusu da Türkçe şiirler bırakmıştır. Sonra Nevrûz Ahmed Han tahta geçmiştir. Bunun oğlu Dost-Muhammed Han da Türkçe ve Farsça şiirler söylemiştir. Ebû-Said

(*) Cengizliler'den gelen prenseslere "Hânım", Timuroğulları'ndan gelen prenseslere de "Beğim" denir (bu kelimeler, "han" ve "beğ/bey" kelimelerinin müennesleridir).

Han'ın büyük oğlu Sultan-Said Han, "Kûhken" mahlâsı ile Türkçe ve Farsça şiirler yazmış, 1567-1572 arasında Semerkand umumî valisi olmuştur. Bunun kardeşi, 1572-1577 arasında aynı makamda bulunan Cuvân Murad Ali Han'dır.

Bundan sonra tahta, Hoca-Muhammed Han'ın oğlu Cânî-Bek Han'ın, Mahmud Han Çağatay'ın kızı Kutluğ Hanım'la 1503'te yaptığı evlenmeden doğan oğulları I. Pîr-Muhammed ve İskender Hanlar geçmiştir. Pîr-Muhammed Han, tahttan indirildikten sonra, 1561-1566 arasında Belh umumî valisi olmuştur. Oğlu Muhammed Han da, 1566-1572 arasında aynı makamda bulunmuştur. İskender Han'ın bütün hükümdarlığı, oğlu II. Abdullah'ın hâkimiyeti altında geçmiştir. Kardeşleri, Türkçe ve Farsça şiirler yazan Rüstem Bahâdır Han, 1566'da birkaç ay Belh umumî valisi olan Süleyman Sultan Han ve 1550-1554 arasında Buhârâ umumî valisi olan Yâr-Muhammed Han'dır. Yâr-Muhammed'in oğlu, 1560-1567 arasında Semerkand umumî valisi olan Husrev Sultan'dır. Süleyman Sultan'ın oğlu da, hanedanın sonuncu hakanı olan II. Pîr-Muhammed'dir. Ondan sonra tahta, Astırhan Hanları geçmiştir.

Hanedanın Şaybak Han'la beraber iki büyük simasından biri olan ve devrinde Türkistan'ın son parlak devresini yaşamış bulunduğu II. Abdullah Han, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yazmıştır. Aynı zamanda bestekâr, hattat ve nakkaştır. 1557-1583 arasında Buhârâ, 1578-1583 arasında Semerkand umumî valisi idi. Babası namına da gerçekten hükümran olan o idi. Bu suretle gerçek saltanatı, 36 yıl, 8 ay tutmaktadır. Yerine oğlu Abdülmü'min Han geçmiş ve öldürülmüştür ki, 1583-1598 arasında, veliaht sıfatiyle, Belh umumî valisi idi (Belh, şimdi Afganistan'da kalan Güney Türkistan'ın başşehri idi). II. Abdullah'ın kardeşi İbâdullah Han'ın oğlu Abdülemin Han da, 1599'da birkaç ay umumî valilik yaptığı Belh'te öldürülmüştür. II. Abdullah'ın kızkardeşi Zühre (Zehrâ) Hanım, Cuci'nin 14. kuşaktan torunu olan Cân Han'la evlenmişti. Şeybânîler'in yerine tahta, bu evlenmeden doğan Bâkıy Muhammed Han çıkmıştır.

ŞEYBÂNÎLER (1500 - 1599 = 99)

1. *Muhammed Şeybânî (Şaybak) Han* (VIII. 1500-2.XII.1510=10,4)
2. *Köçküncü Han* (2.XII. 1510 - 1530 = 20)
3. *Ebû-Said Han* (1530-1533 = 3)
4. *Ubeydullah Han* (1533 - 1539 = 6)
5. *Abdullah Han I.* (1539 - 1540 = 1)

6. *Abdüllatif Han* (1540 - 1551 = 11)
7. *Nevrûz Ahmed Han* (1551-1556 = 5)
8. *Pîr-Muhammed Han I.* (1556-V.1561 = 5)
9. *İskender Han* (V.1561-22.VI.1583 = 22, 1)
10. *Abdullah Han II. ("Büyük")* (22.VI.1583-I.1598 = 14,7)
11. *Abdülmü'min Han* (I.1598-1599 = 1)
12. *Pîr-Muhammed Han II.* (1599)

B. CÂNÎLER (1599 - 1785)

Şeybânîler'in yerine geçen ve onlar gibi Cuci Ulusu'ndan (Cengiz'in büyük oğlu Cuci/Coçı'nın soyundan) gelen Cânîler veya Astırhan hanları hanedanı, Türkistan'ın başkentini Semekand'dan Buhârâ'ya götürdüler. Hükmettikleri saha, Şeybânîler'inkinden daha dardı. Onlarla beraber Türkistan, tarihteki cihanşümul ehemmiyetini de kaybetti. Alelâde bir kara devleti derekesine düştü. Cânî Hanları, Şeybânîler gibi imparator sayılmazlar, kıraldırlar. Mânevrâünnehir, 1700'e kadar Fergana, 1752'ye kadar da Belh (Güney Türkistan) ve Bedahşân'ı ellerinde tutmuşlardır. 1785'te yerlerini Mangıt hanedanına bırakmışlardır. Türk'leşmiş Moğol olan ve Türkçe konuşan Cânîler, 22 eylül 1740'tan 1747'ye kadar, İran Türk imparatoru Nâdir Şâh Avşar'a tâbî olmuşlardır. İlk Cânî hanı Bâkıy-Muhammed, Cengiz'in 17. kuşaktan torunudur. Babası Cân Han, anası da İskender Han Şeybânî'nin kızı Zühre (Zehrâ) Hanım'dır. Cân Han'ın şeceresi yukarıya doğru şöyledir: Cân b. Yâr-Muhammed b.Manguşlak b.Cuvak, b.Küçük-Muhammed (Doğu Altınordu hanı : 1435 - 1465) b.Timur (Temür) Han (33. Altınordu hakanı : 1410 - 1411) b.Timur-Kutluğ Han (30. Altınordu hakanı : 1395 - 1400b) b.Timur-Melik Han (28. Altınordu hakanı: 1376-1377) b.Urus Han (27. Altınordu hakanı: 1374-1376, Akorda hanı: 1361-1380) b.Çımtay Han (Akordu hanı : 1344-1361) b.İpsan (Erzen) Han, (Akordu hanı : 1309-1320) b.Sarı-Buka Han (ölümü : 1309, Akordu hanı) b.Bayan Han (Gazne beyi) b.Koçı Han (Gazne beyi) b.Sartaktay Han b.Orda-İcin Han (1206?-1250, Gökordu hanı : 1226-1250, Cuci'nin en büyük oğlu) b.Cuci b.Cengiz.

Bâkıy-Muhammed'in yerine, kardeşi Velî-Muhammed geçti ki, 1601-1605 arasında Belh umumî valisi idi. Sonra, bunların kardeşi Dîn-Muhammed'in oğulları İmâm-Kulu ve Nezir Muhammed, han oldular. İmâm-Kulu, tahttan indirildikten sonra 1650'de öldü. Nezir-Muhammed de tahttan indirildi ve 1651'de öldü. Yerine oğulları Abdülaziz ve Subhân-Kulu geçtiler. Subhân-Kulu Han, 1658 - 1680 arasında Belh umumî valisi idi. Yerine oğulları I. Abdullah ve Ebu'l-Feyz geçtiler. I. Abdullah, veliahtlerin tâyin olundukları Belh'te 1701-1702'de umumî valilik yaptı. Ebü'l-Feyz Han, yalnız Mâverâünnehir'de saltanat sürdü. Yerine oğulları Abdülmü'min ve II. Abdullah Hanlar geçtiler. Sonra Ebu'l-Gazi Han tahta geçti ki, İmâm-Kulu Han'ın torununun oğludur. Tahttan indirildi. Mangıt hânedânı iktidâra geçti. Bu hâ-

nedanın ilki olan Muhammed Rahîm Han Mangıt, 1753-1758 arasında fiilen devlete hâkim olmuştu. Onun oğlu Dânyâl Hudâyâr Bey, onun oğlu da Mîr Mâsûm Şâh Murad'dır ki, Ebü'l-Gazi Han'ın kızı ile evlenmişti. Mîr Mâsûm, Ebü'l-Gazi Han'ın damadı sıfatiyle ona halef oldu. Yerine de, ana tarafından Cânîler'den olan oğlu Haydar Töre geçti. Dânyâl Bey, Cânîler'in veziri idi.

CÂNİLER (1599 - 1785 - 186)

1. *Bâkıy-Muhammed Han* (1599-1605 = 6)
2. *Velî-Muhammed Han* (1605-1611 = 6)
3. *İmâm-Kulu Han* (1611-1642 = 31)
4. *Nezir-Muhammed Han* (1642-1645 3)
5. *Abdülaziz Han* (1645-1680 = 35)
6. *Subhân-Kulu Han* (1680-1702 = 22)
7. *Abdullah Han I.* (1702 - 1711 = 9)
8. *Ebu'l-Feyz Han* (1711 - 1747 = 36)
9. *Abdülmü'min Han* (1747 - 1751 = 4)
10. *Abdullah Han II.* (1751-1753 = 2)
11. *Ebu'l-Gazi Han* (1753 - 1785 = 27)

C. MANGITLAR (1785 - 1919)

Mangıtlar'la iktidar, ilk defa, Cengiz hânedânından inmiyen bir hanedana geçiyordu. Mangıtlar da Türk'leşmiş Moğol idiler. Başkentleri Buhârâ idi. Mâverâünnehir'den başka, Türkmenistan'ı, Horasan'ın bir kısmını (Merv çevresi), Güney Türkistan'ı (Belh çevresi) ellerinde tutuyorlardı. Fakat bu hanedan zamanında devletin sınırları gittikçe darlaştı. Nihayet son zamanlarda, Buhârâ-Semerkand bölgesine inhisar etti. XIX. asır sonlarında Rusya'ya tâbî olmak mecburiyetinde kalan ve birçok topraklarını kaybeden Mangıtlar, nihayet Komünist ihtilâlinden sonra tamamen iktidarlarını kaybettiler. Batı Türkistan'ın son parçaları da, doğrudan doğruya Rusya'ya katıldı. "Sovyetler Birliği" adını alan yeni Rus devleti, Türkistan'ı 4 Türk ve 1 Fars cumhuriyetine böldü. Mangıtlar'ın esas toprakları, Buhârâ ve Semerkand ile beraber, Özbekistan Türk Cumhuriyeti'nde kaldı.

Mîr Mâsûm Şah Murad ve oğlu Haydar Töre Emîr Said'den sonra tahta, bu sonuncunun oğulları, Hüseyin, Ömer Emîr Bahâdır ve Nasrullah Hanlar geçtiler. Bunları, Nasrullah'ın oğlu Muzaffereddin Han takip etti. Onun devrinde devlet, Rusya himayesini kabûle mecbur kaldı ve Doğu Türkleri'nin son devleti de istiklâlini kaybetti. 4 eylül 1826'da doğan Muzaffereddin Han, 59 yaşında öldü. Yerine oğlu Saîd Abdülahad Han geçti. 26 mart 1859'da doğan bu hükümdar da 52 yaşında Kermîne'de öldü. Ye-

rine oğlu Mîr Alîm geçti. 3 ocak 1880'de doğan bu sonuncu Türkistan kralı, 39,5 yaşında iken, Komünistler tarafından tahtından kovuldu. 1902 nisanında, amcası Huzar beyi Saîd Ekrem'in kızı ile evlenmişti. Bu izdivaçtan Mîr Seyyid-Sultan doğmuştur (1903) ki, hânedânın sonuncu velîahdidir.

MANGITLAR (1785 - 1919 = 134)

1. *Mîr Mâ'sûm Şâh Murad Han* (1785 - 1800 = 15)
2. *Haydar Töre Emîr Han* (1800 - 1826 = 26)
3. *Hüseyin Han* (1826)
4. *Emîr Bahâdır Ömer Han* (1826 - 1827 = 1)
5. *Nasrullah Han* (1827 - 1860 = 33)
6. *Muzaffereddin Han* (1860-12.XI.1885 = 25)
7. *Saîd Abdulahad Han* (12.XI.1885-4.I.1911 = 25, 1, 22)
8. *Mîr Alîm Han* (4.I.1911-18.VIII.1919 = 8, 7, 15)

2. HIYVE HANLIĞI

A. HARZEM HANLARI (1512 - 1804)

1512 yıllarından 1804'e kadar Harzem Türk krallığının başında, gene Cuci Ulusu'ndan Harzem Hanları bulunmuştur. Harzem, Aral Gölü'nün güneyindeki tarihî ülkedir. Burada Amu-Deryâ'nın deltası vardır. Bugün ülke, Özbekistan Türk Cumhuriyeti'ne bağlı Karakalpakıstan Muhtar Türk Cumhuriyeti'ni meydana getirmektedir. Türkistan'ın bütün bölgeleri gibi ve onlardan daha fazla, eski mâmurluğunu ve nüfusunu kaybetmiştir. Eskiden Asya-Avrupa kara ticaret yolu Harzem'den geçtiği için, Ortaçağ'da bu ülke son derece zengindi. 1619'a kadar merkezi Ürgenç iken, bu tarihte Hıyve'ye nakledilmiştir. Hıyve, Doğu Türkleri'nin büyük kültür merkezlerinden ve Çağatay edebiyatının parladığı yerlerden biri olmuştur. Harzem de 1740 kasımından 1747'ye kadar İran Türk imparatoru Nâdir-Şâh Avşar'a tâbî olmuştur.

Hanedanın ilk hükümdarı I. İlbars, Timuroğulları'nın, başlarında Şeybânîler'in bulunduğu Özbekler tarafından Türkistan'dan kovulmalarından faydalanıp ülkeyi ele geçirmiştir. I. İlbars, Cengiz'in 11. kuşaktan torunudur. Şöyle: İlbars b.Berke b.Yâdgâr b.Timur-Şeyh b.Hacı-Tolı b.Arabşah (kardeşi İbrahim'den Buhârâ Hanları inmiştir) b.Pulad b.Mengü-Timur b.Cuci-Buka b.Şıban (Şayban) b.Cuci b.Cengiz. İlbars'ın yerine, kardeşi Balbars'ın oğlu Sultan-Hacı geçti. Ondan sonraki han Hasan-Kulu, İlbars'ın amcası Ebû-lek'in oğludur. Ebû-lek'in diğer kardeşleri, Emînek ve Abak'tır. Hasan-Kulu'dan sonra tahta geçen Sofyân, Bucuga, Âvenk

(Evâniş), Kal ve Akatay Hanlar, Emînek'in oğullarıdır. Sonra Bucuga Han'ın oğlu Dost-Muhammed Han, Akatay Han'ın oğlu I. Hacı-Muhammed Han, bunun oğlu I. Arab-Muhammed Han tahta geçtiler. Âvenk Han'ın oğlu Dîn-Muhammed, onun oğlu Ebû-Muhammed, onun oğulları da Celâl Sultan ve Nûr-Muhammed'dir.

I. Arab-Muhammed Han, aynı hanedandan Mihr-Bânû Hanım'la evlendi (Ebü'l-Gazi Han'ın anası). Öldürülünce yerine büyük oğlu İsfendiyâr Han çıktı. Diğer oğulları 1623'te tahta hak iddia edip öldürülen Habeş Sultan, 1623'te tahta hak iddia edip öldürülen İlbars Sultan, Şerîf Muhammed Sultan, 1648'de Rusya'da Kasım Türk Hanlığı'nda 35 yaşında ölen Afgan Sultan, nihayet I. Ebü'l-Gazi Bahâdır Han'dır .

Ebü'l-Gazi Bahâdır Han, Doğu Türkleri'nin Yeniçağlar'da yetiştirdiği mühim şahsiyetlerden biridir. 1603 ağustosunda doğmuş ve 60 yaşında ölmüştür. 1610-23'te Kât, 1624-27'de Ürgenç valisi olmuş, 1623-24'ü Buhârâ ve Semerkand'da geçirmiş, 1626-28 de Taşkent'te yaşamış, 1630 şubatında İran'a, Isfahan'a geçmiştir. Sonra atalarının ülkesine dönüp tahta çıkmıştır. Türk lehçelerinden başka Moğolca, Kalmukça (Moğolca'nın bir lehçesi), Arapça ve Farsça biliyordu. Türkolojinin öncülerindendir. 1659'da *Şecere-i Terâkime*'yi (=Türkmenler'in Soykütüğü) ve 1663'te *Şecere-i Türk* (=Türk'ün Soykütüğü)'ü bitirmiştir. Bunlar, türkolojinin ana kaynaklarındandır. Oğlu ve halefi Ebü'l-Muzaffer Enüşe Han da tarihçi idi. Enüşe Han'dan sonra tahta oğulları I. Muhammed Han, II. Hacı-Muhammed Han ve Yâdgâr Han geçmişlerdir. I. Arab-Muhammed'den evvel tahtı bir müddet İshak Aka-Şah Niyâz işgal etmiştir (II. Hacı-Muhammed'in oğlu Cuci Sultan'ın oğlu). Yâdgâr Han'ı, kimin oğulları oldukları bilinmiyen II. Oreng Han, Şîr-Gazi Han (Türkçe şiirler yazmış, öldürülmüştür), II. İlbars Han (Türkçe şiirler yazmıştır) tâkip etmiştir. II. İlbars, Şah Niyaz Han'ın oğludur. Ondan sonra tahtı birkaç gün için Kırgız hanı Ebu'l-Hayr ve 6 ay için de, onun oğlu Nûr-Ali Han işgal etmiştir. İkisinin arasında, Velî-Muhammed Han'ın oğlu Tekir (Tâhir)Han vardır ki, Nâdir Şah Avşar'ın umumî valisi olarak saltanat sürmüştür. Ondan sonra tahta Kazak Orta-Ordu hanı Kayb Han'ın oğlu Muhammed II. Ebu'l-Gazi Han geçmiştir ki, "Beyzâ" mahlâsı ile Türkçe şiirler bırakmıştır. Onu takip eden Temir-Gazi Han da Türkçe şiirler yazmıştır (Şîr-Gazi Han'ın kardeşi Muhammed Rahîm Sultan'ın oğludur). Bundan sonra tahta, kimin oğlu olduğunu bilmediğimiz III. Ebu'l-Gazi Bahâdır Han geçmiş ve 41 yıl tahtta kalmıştır. Ondan sonra iktidara, Kongrat hanedanı geçmiştir.

HARZEM HANLARI (1512 - 7.XI.1804 = 292)

1. *İlbars Han I.* (1512 - 1525 = 13)
2. *Sultan-Hacı Han* (1525? = ?)
3. *Hasan-Kulu Han*
4. *Sûfyân Han*
5. *Bucaga Han*
6. *Âveng (Evâniş) Han* (?-1539 = ?)
7. *Kal Han* (1539-1546? = 7?)
8. *Akatay Han* (1546?)
9. *Dost-Muhammed Han* (1546-1558 = 12)
10. *Hacı-Muhammed Han I.* (1558-1602 = 44)
11. *Arab-Muhammed Han I.* (1602-1623 = 21)
12. *İsfendiyâr Han* (1623-IV.1642 = 19)
13. *Ebu'l-Gazi Bahâdır Han I.* (IV.1642-1663 = 21)
14. *Ebu'l-Muzaffer Enüşe Han* (1663?-1678 = 15)
15. *Muhammed Öreng Han I.* (1678-1694 = 16)
16. *İshak Aka-Şâh Niyazi Han* (1694-1702 = 8)
17. *Arab-Muhammed Han II.* (1702-? = ?)
18. *Hacı-Muhammed Han II.* (?-1714 = ?)
19. *Yâdgâr Han* (1714)
20. *Öreng Han II.* (1714-1715 = 1)
21. *Şîr-Gazi Han* (1715-1728 = 13)
22. *İlbars Han II.* (1728-1740 = 12)
23. *Ebu'l-Hayr Han* (1740 = birkaç gün)
24. *Tekir (Tâhir) Han* (1740-1742 = 2)
25. *Nûr-Ali Han* (1742 = 0, 6)
26. *Muhammed Ebu'l-Gazi Bahâdır Han II.* (1742-1745 = 3)
27. *Temir-Gazi Han* (1745-1763 = 18)
28. *Ebu'l-Gazi Bahâdır Han III.* (1763-17.XI.1804 = 41)

B. KONGRATLAR (1804 - 1919)

Kongratlar, bir Türk hanedanıdır. Başkentleri Hıyve'dir. Murgaab'dan Sır-Deryâ mansabına kadar olan Harzem ülkesinde hüküm sürmüştür, 1873'te Rusya'ya tabi olmuşlar, 1919'da iç bağımsızlıklarına da son verilerek, Komünistler tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Komünistler, ülkeyi, "Karakalpakıstan" adı altında "muhtar cumhuriyet" şeklinde, Özbekistan Türk Sovyet Cumhuriyeti'ne katmışlardır.

İlk Kongart Harzem kralı (Hıyve hanı) İltüzer, 1795 başlarında ölen Aızz İnak Han'ın, o da 1785'te ölen Muhammed Emîn'in oğludur. Yerine oğlu Muhammed Rahîm Han (Türkçe şiirler bırakmıştır), sonra bunun oğlu Allah-Kulu Han, sonra bunun oğlu Rahîm-Kulu Han ve kardeşi Muhammed Emin Han, sonra İltüzer Han'ın kardeşi Kutluğ Murad İnak'ın oğlu İbâdullah'ın oğulları Abdullah ve Kutluğ Murad Hanlar, sonra Allah-Kulu'nun kardeşi Seyyid-Muhammed Han, sonra Muhammed Emin

Han'ın oğlu Seyyid-Muhammed Rahîm Han Bahâdır, tahta geçmişlerdir. Bu sonuncusu, "Fîrûz" mahlaslı Türkçe bir *Dîvân* bırakmış, Farsça şiirler de yazmıştır. 1845'te doğmuş, 65 yaşında ölmüştür. Zevcesi Kutlu Bike'dir. Kardeşi Seyyid-Ahmed Töre'dir. Yerine oğlu İsfendiyâr Töre Han geçmiştir ki, 1871 doğumludur. Bunun ağabeyleri 1866 doğumlu Seyyid-Asker Mahmud Süreyyâ, 1868 doğumlu Seyyid-Muhammed Yâr, 1870 doğumlu Abdullah, kardeşleri de 1873 doğumlu İbâdullah ve 1877 doğumlu Muhammed Yusuf'tur. Tahttan indirilince yerine küçük oğlu Abdullah Han getirilmiştir. Büyük oğlu Temir Gazi, 1904 doğumlu ve 7,5 yıldan beri veliaht idi. Abdullah Han, Moskova'da Ruslar tarafından aç bırakılmak suretiyle öldürülmüştür. Seyyid-Muhammed Yâr'ın oğulları 1889 doğumlu Seyyid-Nâsır ve 1902 doğumlu Abdürresûl'dür. Abdullah Töre'nin oğulları da 1889 doğumlu Sâdullah, 1892 doğumlu Rahmetullah ve 1904 doğumlu Gazi'dir. Hânedân, Sâdullah Töre'den zamanımıza gelmiştir.

KONGRATLAR (1804 - 1919 = 115)

1. *İltüzer Han* (17.XI.1804-1806 = 2)
2. *Muhammed Rahîm Han* (1806 - 1825 = 19)
3. *Allah-Kulu Han* (1825 - 1842 = 17)
4. *Rahîm-Kulu Han* (1842 - 1846 = 4)
5. *Muhammed Emin Han* (1846 - 1855 = 9)
6. *Abdullah Han* (1855)
7. *Kutluğ Murad Han* (1855 - 1856 = 1)
8. *Seyyid-Muhammed Han* (1856 - 1864 = 8)
9. *Seyyid-Muhammed Rahîm Han* (1864-1.IX.1910 = 46)
10. *İsfendiyâr Töre Han* (1.IX.1910-III.1918 = 7, 6)
11. *Abdullah Han* (III.1918-1919 = 1)

3. HOKAND HANLIĞI (1710 - 1876)

Fergana'da merkezi Hokand olmak üzere 1710-1876 arasında 166 yıl Hokand Hanlığı kurulmuştur. İlk han olan Şâhruh da Şeybânîler'den inen bir Cengizoğlu idi. XIX. asırda Alîm, Muhammed ve Mehmed Ali Hanlar saltanat sürdüler. 1868'de Rusya'yı metbû tanıyan bu Türk krallığı, 1876'da doğrudan doğruya Rusya'ya katıldı. XIX. asırda Taşkent ve Yesi şehirlerine de hâkim olmuş ve Balkaş Gölü yakınlarına kadar uzanmıştır. 1710'dan önce Fergana, Şeybânîler'e tâbî «hoca» denen seyyidler'ce idare ediliyordu.

4. KAZAK HANLIĞI (1450 - 1873)

Kazaklar, Özbekler gibi Türkler'in henüz göçebe bir boyu idi. Şimdiki Kazakıstan'da ve onun kuzeyindeki bozkırlarda, Batı Sibirya'da yaşıyorlardı. Hâlen Kazakıstan Türk Sovyet Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Cengiz'in 12. kuşaktan torunu Cânî-

Bek Han, 1450'ye doğru, İli, Çu, Sarısu, Turgay havzalarında bir Kazak hanlığı kurmuştur. Cânî-Bek'in yukarıya doğru şeceresi şöyledir: Cânî-Bek b.Barak b.Kayrıçak (Kayrıçak/Kayurçak, 1392'de öldürülmüştür) b.Urus b.Çımtay b.İpsan b.Sarı-Buka b.Bayan b.Koçı b.Sartaktay b.Orda b.Cuci b.Cengiz. Bu hanlık, 1595 yıllarından itibaren Taşkent'i ele geçirip merkez yapmıştır. Taşkent, 1723'te Moğol Kalmuklar'a (Budist'tirler) geçmiştir. Kazak Hanlığı, bir "ulu han"ın etrafında toplanan 3 hanlıktan müteşekkildi: Büyük-Ordu (Orda), Orta-Ordu ve Küçük-Ordu (Kazak lehçesinde: Ulu Cüs, Orta Cüs ve Küçük Cüs). Büyük-Ordu, 1738'de ve kesin şekilde 1845'de, Orta-Ordu 1734'te Rusya'ya tâbi olmuştur. Türkistan Türkleri'nden Ruslar'ın hâkimiyetine düşen ilk Türk boyu, Kazaklar'dır.

Cânî-Bek Han'ın yerine kardeşi Kirey Han, bunun oğlu Burunduk Han, Cânî-Bek'in oğlu Kasım Han, bunun oğulları Mumuş, Tâhir, I. Tevekkül ve Ak-Nazar Hanlar, Kasım Han'ın kardeşi Yadık Han'ın oğulları Şıgay, II. Tevekkül ve Cihangir Hanlar, Cihangir'in oğlu Tevka Han, bunun oğlu Pulad Han'ın oğulları Ebu'l-Hayr ve Şamaka Hanlar, Ebu'l-Hayr'ın oğulları Ebü'l-Muhammed ve Nûr-Ali Hanlar, Nûr-Ali'nin oğulları İr-Ali, II. İşim ve Karatay Hanlar geçmiştir.

Şıgay Han'ın (1570?-1590?) oğlu Ondan Sultan, onun oğlu Uraz (Oruz) Muhammed Han (Kasım hanı: 1600-1610)'dır. Orta-Ordu'da Kayb Han ve oğulları Bakay Han (1740 yıllarından itibaren) ve Ebu'l-Gazi Muhammed Bahâdır Han saltanat sürmüşlerdir. Bu sonuncusu, yukarıda görüldüğü gibi, 1742-45 arasında Hıyve hanı olmuş ve "Beyzâ" mahlâsı ile Türkçe şiirler yazmıştır. Oğlu, 1781'de ölen Ablay Han, bunun oğlu 1795'te hal' edilen Velî Han, bunun oğlu da Kenisara Kasım Han'dır. Bu zat, Ruslar'a karşı millî ihtilâl lideri olmuş, yerine oğlu Sâdık Han geçmiştir. Sâdık Han da 1873'e kadar Kazak millî hareketinin başında bulunmuştur. Kardeşi Muhammed Hanîfe Çokan (1837-1865), Rus subayı olmuş, 28 yaşında ölmesine rağmen, türkolog olarak şöhret yapmıştır. Cuci Ulusu'nun Kazak Hanları'ndan inen prensleri, zamanımıza kadar gelmişlerdir.

KAZAK HANLARI (1450 - 1873 = 423)

1. *Cânî-Bek Han* (1450?-? = ?)
2. *Kirey Han*
3. *Burunduk Han* (?-1509 = ?)
4. *Kasım Han* (1509 - 1520 = 11)
5. *Mumuş Han* (1520 - 1523 = 3)
6. *Tâhir Han* (1523 - 1530 = 7)
7. *Tevekkül Han I.* (1530 - 1555 = 25)
8. *Ak-Nazar Han* (1555?-1570? = 15?)
9. *Şıgay Han* (1570?-1590? = 20?)
10. *Tevekkül Han II.* (1590?-1600? = 10?)
11. *İşim Han I.* (1600?-? = ?)

12. *Cihangir Han*
13. *Tevka Han* (?-1718 = ?)
14. *Ebu'l-Hayr Han* (1718-? = ?)
15. *Şamaka Han* (?-1738 = ?)
16. *Ebu'l-Muhammed Han* (1738-? = ?)
17. *Nûr-Ali Han* (?-1790 = ?)
18. *İr-Ali Han* (1790-1794 = 4)
19. *İşim Han II.* (1794-1800? = 6?)
20. *Karatay Han* (1800?-1817? = 17?)
21. *Kenisara Kasım Han* (1817?-1847 = 30?)
22. *Sâdık Han* (1847-1873 = 26)

5. ÇAĞATAY HANLIĞI (1227 - 1882)

"Çağatay Ulusu" denen Cengiz'in 4 oğlunun 2.'sinden inen Türk'leşmiş Moğol hânedânından, evvelce bahsedilmişti. Burada, o bahsin devamını vereceğiz. Hızır-Hoca Han'dan (Cengiz'in 8. kuşaktan torunu, han: 1389-1399) sonra yerine, 28. Çağatay hanı olarak, Doğu Türkistan'a, büyük oğlu Şem'-i Cihân Han (1399-1408) hâkim olmuştur. Ondan sonra tahta kardeşi Muhammed, sonra Şem'-i Cihân'ın oğlu Nakş-ı Cihân geçmiştir. Hızır-Hoca'nın diğer çocukları, Şîr-Ali Oğlan ve Şâh-i Cihân ile Büyük Timur'la evlenen Tükel Hanım (1380-1408?)'dır. Nakş-ı Cihân'dan sonra tahta, Şîr-Ali'nin oğlu Veys Han geçmiştir .Bunun kızkardeşlerinden Uzun-Sultan Hanım, Emîr Seyyid-Ali Duğlat (Kâşgar hanı: 1423-1458) ile (Türk'leşmiş Moğol Duğlat hanedanı bu izdivaçtan yürümüştür), Mahdûme Hanım da Moğol Kalmuk kralı İsen-Tayşı'nın oğlu Amasancı-Tayşı (1445-1468) ile evlenmiş ve izdivaçtan 4 Müslüman Kalmuk prensi doğmuştur. 1429'da Isık Göl'de öldürülen Veys Han, Timur'un meşhur kumandanı Emîr Nûreddin'in kızı Devlet-Sultan Sekene ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Yûnus Han doğmuştur. Veys Han'ın yerine Şâh-i Cihân'ın oğlu Şîr-Muhammed, onun yerine de Veys'in küçük oğlu II. Esen-Buğa, sonra bunun ağabeyi Yûnus Hanlar geçmişlerdir. 1460'ta 42 yaşlarında ölen II. Esen-Buğa, Aksu'da hüküm sürmüştür. Kızkardeşi olan Hanım, 1432 yıllarında Timurlular'dan Abdülaziz Mirza, 1459'da da gene aynı hanedandan Ebû-Said Mirza (Bâbur'un büyük-babası) ile evlenmiştir. II. Esen-Buğa'nın oğlu Dost Muhammed Han, 1468'de 21 yaşında ölmüş, 1462-1468 arasında Aksu ve Turfan hanı olmuş. yerine geçen ve 1472'de 10 yaşlarında öldürülen oğlu II. Kebek-Sultan Han da, 1472'ye kadar 4 yıl Turfan hanlığı yapmıştır. Dost-Muhammed'in zevcesi. Sanız Duğlat'tan dul kalan Cemal Ağa'dır ki, 1460 başlarında evlenmiş, sonradan 3. defa da Muhammed Haydar Duğlat'a varmıştır. Dost-Muhammed'in ablası Hüsn-Nigâr Hanım. Kâşgar hanı (-1514) Ebû-Bekr Duğlat'la, kızkardeşi, Devlet-Nigâr Hanım da 1512'de Kâşgar'da Mirza-Muhammed II. Haydar Duğlat'la evlenmiştir ki, bu zat, meşhur Türk tarihcisi ve edibi olup, 1551'de 50 yaşında öldürülmüştür; 1541-1551 arasında Timurlular'a tabi olarak fethettiği Kişmir'de saltanat sürmüş, 1533-1551 arasında da Duğlat hanedanının şefi olmuştur; Bâbur'un kuzenidir .

Yûnus Han, 1416 başlarında doğmuş, 1487'de 71 yaşında ölmüştür; hanedan, ondan yürümüştür. 1485'te meflûç olmuştur. 1484'te Turfan yerine Taşkent'i merkez yapmıştır. Türkçe şiirler yazmıştır. Mîr Şîr-Ali Hacı Bey Kuçi'nin (Tümen beyi) kızı İsen-Devlet'le 1455'te, Şâh Bedahşî (1507'de öldürülmüştür) ile de 1467 yıllarında evlenmiştir. İlkinden Mihr-Nigâr, Kutluğ-Nigâr ve Hûb-Nigâr Hanımlar, ikincisinden de Sultan-Mahmud ve Sultan-Ahmed Hanlar'la Sultan-Nigâr ve Devlet-Sultan Hanımlar doğmuştur. İsen-Devlet'in kardeşleri Mîr Şîrim Kuçın, Mîr Mezîd Kuçın, Mîr Ali-Dost Kuçın olup, hepsi Bâbur Şah'ın kumandanlarındandır. Şâh Bedahşî'yi, Ebû-Bekr Duğlat, Kâşgar'da öldürtmüştür.

Yûnus Han'ın yerine Sultan-Mahmud Han geçmiştir. Bu da Taşkent'te saltanat sürmüş, Şaybak Han tarafından öldürülmüştür. Bâbur Şah'ın dayısıdır. Türkçe şiirler yazmıştır. Kardeşi Sultan-Ahmed Han, 1485-1503 arasında Aksu ve Turfan hanı olmuş, 1503 başlarında Aksu'da ölmüştür. Ümmü Veled (Lâl-Şâd Hanım'ın annesi) ve Emîr Cebbâr-Birdi'nin kızı Sâhib-Devlet Duğlat'la (Mansûr, Babacak, Muhammed ve Mâhım'ın annesi) evlenmiştir. Bâbur'un ana tarafından büyükbabası olan Yûnus Han'ın 5 kızı şunlardır: Mihr-Nigâr Hanım (1456-1507), Kutluğ-Nigâr Hanım (1462?-7.VI.1505), Hûb-Nigâr Hanım (1466?-VIII.1501), Sultan-Nigâr Hanım (-1528) ve Devlet-Sultan Hanım (1488?-1525?). Bunlardan Kutluğ-Nigâr Hanım, Bâbur Şah'ın annesi, diğerleri de teyzeleridir. Kal'a-i Zafer'de Ebû-Bekr Duğlat tarafından öldürülen Mihr-Nigâr Hanım, önce Doğu Türk Hakanı Timuroğlu Sultan Ahmed Mirza (Bâbur'un amcası), sonra Şaybak Han'la evlenmiştir. İlk izdivacından 5 Timurlu prensesi doğmuştur. 1500 yılı temmuzu başlarında Şaybak'la evlenmiş, 1501 başlarında Şaybak, Hanım'ın kızkardeşinin kızı olan Hanzâde Beğim'le (Bâbur'un ablası) evlenebilmek için, onu boşamıştır. Bu 2. evlenmeden çocuğu olmamıştır (Şaybak Han'ın büyük emeli, Timuroğulları'na dâmâd olarak prestij kazanmaktı). Kutluğ-Nigâr Hanım, Sultan Ahmed Mirza'nın kardeşi Ömer-Şeyh Mirza (Bâbur'un babası) ile 1477'ye doğru evlenmiş, Bâbur Şah'la ablası Hanzâde Beğim'i doğurmuştur. Ömer-Şeyh Mirza, Fergana hükümdarı iken 28 haziran 1494'te 38 yaşında ölünce, genç Bâbur Fergana tahtına çıkmıştır. Hûb-Nigâr Hanım, 1494 başlarında Muhammed Hüseyin Duğlat'la (1476?-1508?) evlenmiş, zevcinin katlinden önce, Taşkent'te ölmüştür. Çocukları olmuştur. Sultan-Nigâr Hanım. önce Doğu Türk Hakanı Timuroğlu Sultan Mahmud Mirza (Sultan Ahmed'in kardeşi ve halefi, Bâbur'un amcası), sonra Cuci Ulusu'ndan Kazak Hanı Edik (Erik) Sultan, sonra da bunun kardeşi Kazak hanı Kasım Han'la evlenmiştir. İlk izdivacından Sultan-Veys Mirza'yı, 2.'sinden de 2 Hanım doğmuştur (bunlardan biri Sultan-Said Han Çağatay'ın oğlu —aşağıda görülecek— Abdürresid Han'la. diğeri de Abdullah Kuçın Bey'le evlenmişlerdir, ikincisi. izdivâcından birkaç yıl sonra ölmüştür). Devlet-Sultan Hanım, Şaybak Han'ın oğlu Timur Sultan'la 1503'te Semerkand'da evlenmiş, 1513'te aynı yerde boşanmıştır. 1504'te bir prenses doğurmuştur. Kâşgar'da ölmüştür.

Mahmud Han'ın, 1503'te Taşkent'te Şaybak Han tarafından öldürülen küçük yaşlardaki 5 oğlundan başka bir oğlu ve 3 kızı olmuştur. Kızları, amca oğlu Sultan-Said Han'la evlenen ve 3 prens doğuran Zeyneb-Sultan Hanım, 1503'te Cânî-Bek Han Özbek'le evlenen Kutluğ Hanım ve 1490'a doğru doğan Ayşe-Sultan Hanım'dır. Bu sonuncusu, önce 1503'te Şaybak

Han'la, onun katlinden sonra da, Bâbur'un 2. oğlu Kâmrân Mirza (1512?-5.X.1557) ile evlenmiştir. Şaybak Han'dan Muhammed Rahîm Han'ı doğurmuştur.

Mahmud Han'ın oğlu, Sultan-Muhammed Han'dır. Hocend'de (Fergana) Özbekler tarafından öldürülmüştür. Bâbur'un amca kızı olan Rabîa-Sultan Karagöz Beğim'le (Sultan-Ahmed Mirza'nın kızı) evlenmiş, bu izdivaçtan, babası ile beraber çocuk yaşta öldürülen Baba Han doğmuştur. Büyük oğlu, Emîr Muhammedî Barlas tarafından katledilen Şâh-Muhammed Sultan'dır. Bu da Sultan Ahmed Mirza'nın kızlarından (üvey anasının kızkardeşi) Hadîce-Sultan Beğim'le (1533 temmuzunda öldürülmüştür) 1517'de Kâşgar'da evlenmiş ve şu 4 çocuk, bu evlenmeden doğmuştur: 1518'e doğru doğan İsmail, İshak, Yâkub ve 1526'ya doğru doğan Muhtereme Hanım. Muhtereme Hanım, 1540'ta Bâbur'un 2. oğlu Kâmrân Mirza ile, 1556'ya doğru da Süleyman Mirza'nın oğlu İbrahim Mirza ile evlenmiş, bu ikincisinden çocuğu olmuştur. İsmail Han, 1533 temmuzunda, kardeşleri ile beraber, yeni han Abdürreşid tarafından Kâşgar'dan kovulmuş, Kâbil'e gelmiş, Hümâyûn Şah'ın (Bâbur'un büyük oğlu ve halefi) kumandanlarından olan dayısı İsen-Timur Sultan'ın himayesine girmiştir.

Çağatay Ulusu, Mahmud Han'dan değil, kardeşi Ahmed Han'dan yürümüştür. Bu zatın 10 oğlu ile 4 kızı olmuştur. Kızları şunlardır: Lâ'l-Şâd Hanım (1486?-), Mâhım Hanım, Muhib-Sultan Hanım ve Hadîce Hanım (-VII.1533). Lâ'l-Şâd, 1502'ye doğru Emîr Muhammed Hüseyin Duğlat'la (1469-1508b), Mâhım, Cuci Ulusu'ndan Kazak hanı Avik Han'ın oğlu Bulaş Han'la, Muhib-Sultan, büyük Türk tarihçisi Mirza-Haydar II. Muhammed Duğlat'la, Hadîce Hanım da önce 1515'te ölen Cihangir Duğlat'la, 1517'de de Kâşgar'da Sultan-Muhammed'in oğlu Şâh-Muhammed Sultan'la evlenmiş, bu ikincisinden 5 Çağatay prensi doğurmuştur.

Ahmed Han'ın 10 oğlu şunlardır: Şah-Mansûr Han, Halil Sultan. Babacak Sultan, Hami valisi Şah (Şeyh)-Muhammed Sultan, Sultan-Said Han, Ayman (Câfer)-Hoca, İsen-Timur Sultan. Tuhta-Buğa Sultan, Bâbur Şâh'ın kumandanlarından Cın-Timur Sultan. Sultan-Saîd'le aynı anadan olan Halil. 1503'te Yedisu Kırgızları'na han olmuştur; oğlu Baba Sultan, 1528 yılının ilk günü Agra civarında Bâbur'un yanına gelerek, onun maiyetine girmiştir. 1550'ye doğru ölen İsen-Timur Sultan, 1531 başlarında, Bâbur'un ve oğlu Hümâyûn'un kumandanlarındandı; 19 mayıs 1529'da Hindistan'da Nârnûl valisi olmuştur. Tuhta-Buğa Sultan da 1531 başlarında Bâbur'un kızlarından Gülçehre Beğim'le (1516?-1566?) evlenmiş ve 1533'te ölmüştür; Bâbur'un kumandanlarından ve onun Ûd (Hindistan'da) umumî valisi idi.— 10 kardeşin büyüğü olan Şah-Mansûr Han, 1503 başlarından 1543'e kadar 40 yıl Türkler'in "Moğolistan" dedikleri İli, Yulduz, Uygaristan. Hami, Karaşar cevresi, Doğu Türkistan'ın kuzey ve doğu eyaletlerinde hüküm sürmüş, bir ara Çin'in Kansu eyaletine de hâkim olmuştur. Yerine oğulları Şah ve Muhammed Hanlar gecmişlerdir. Bunların merkezi Turfan, arada bir de Kâşgar (Câliş) sehri idi. Mansûr Han'ın küçük oğlu Sûfî Sultan'ın 1571'de Turfan valisi olduğunu biliyoruz.

Ayman-Hoca'nın çocukları şunlardır: Mes'ud Sultan, Timurlular'ın Pencâb (Lâhûr) umumî valisi Hızr-Hoca, Mehdî-Hoca Sultan, 1552'de Sind'den Mekke'ye giden Hacı Ak Sultan (İsen-Devlet = Yasînu'd-Devle Sultan) ve 1520'ye doğru doğan Sultânım Hanım (ki, Bâbur'un ablası

Hanzâde Beğim, bu prensesi mânevi kızı olarak kabûl etmiştir). Hızr-Hoca, Bâbur Şah'ın kızlarından büyük Türk tarihçisi *(Hümâyûn-Nâme* müellifi) Hacıye Gülbeden Beğim'le (1523-7.V.1603) 1539'da evlenmiştir. Bu izdivaçtan Saâdet-Yâr Sultan'la 1576'da annesinin başkanlığındaki meşhur kafile ile hacca giden Hacıye Selime Hanım (bunun kızı da Hacıye Ümmü Külsûm'dur) doğmuştur. Mehdi-Hoca ise, Bâbur'un meşhur ablası Hanzâde Beğim'in 3. zevcidir, 1512'ye doğru evlenmiştir. Bâbur'un ve Hümâyûn'un kumandanlarındandı. Oğlu, 30 nisan 1527'de babasının yerine Hindistan'da Atâva valisi olan Câfer-Hoca'dır. Ak Sultan, Bâbur'un 2. oğlu ve Hümâyûn Şah'ın kardeşi Kâmrân Mirza'nın kızı Habîbe Beğim'le (1529?-) 15 kasım 1545'te Sind'de Bekker'de evlenmiş, 1552'de baskı altında zevcesini boşamıştır. Sultânım (veya Sultan) Hanım, Bâbur'un oğullarından Hindal ("Hindistan'ı al!" mânâsına, Bâbur o doğduğu sırada Hindistan'ın fethine hazırlanıyordu) Mirza ile 1534 aralığında Delhi'de evlenmiştir; bu izdivaçtan çocuğu olmuştur (Hindal Mirza: II.1519-20. XI.1553).

Çağatay Ulusu'nun başına, 36. han olarak, Sultan-Ahmed Han'ın oğullarından Sultan-Said Han geçmiştir. 9 temmuz 1533'te Kâşgar'da ölmüştür. 1514'te Kâşgar'ı Ebû-Bekr Duğlat'tan almış ve ölünceye kadar burada saltanat sürmüştür. Türkçe ve Farsça'da şair, bestekâr ve hattattı. Mahdûme Kaluçı (Abdürreşid Han'ın anası), amcası Mahmud Han'ın kızı Zeyneb-Sultan Hanım (diğer 3 oğlunun anası), Duğlatlar'dan bir prenses (bu prenses genç yaşına rağmen önceden dul kalmıştı) ve onun 1512'ye doğru 17 yaşlarında ölümü üzerine de bu prensesin kızkardeşi Habîbe-Sultan Hâniş Duğlat'la evlenmiştir. Bu sonuncusu, 1545'e doğru ölmüştür (bu hanımın ilk zevci, Doğu Türk Hakanı Şeybânîler'den Ubeydullah Han'dır).

Said Han'ın 4 oğlu olmuştur: İbrahim Sultan, Abdürreşid Han, Muhsin Sultan ve Mahmud Yusuf Sultan. Abdürreşid tahta geçince, 3 kardeşini Kâşgar'dan kovmuş, bunlar da anneleri ile beraber, Kâbil'e gelip Kâmrân Mirza'ya, oradan Agra'ya gidip, 2. derecede dayıları olan Hümâyûn Şah'a sığınmışlardır. Abdürreşid Han da, babası gibi Türkçe ve Farsça'da şair, hattat ve bestekârdı. Haydar Duğlat, meşhur *Târîh-ı Reşîdî*'sini bu zâta ithaf etmiştir ki. yukarıdan beri Çağatay Ulusu hakkında verdiğimiz malûmatı bu eserden ve *Bâbur-Nâme* ile *Hümâyûn-Nâme*'den almış bulunuyoruz. Abdürreşid Han, üvey anası Habîbe-Sultan tarafından ihtimamla büyütülüp yetiştirilmişti; fakat tahta geçince, bu prensesi Kâşgar'dan kovmuştur. Edik Sultan'la Sultan-Nigâr Hanım'ın kızı ile evlenen Abdürreşid Han'ın 3 oğlu olmuştur: 1560'a doğru Kırgız Han Nazar'la vuruşurken ölen Abdüllatif Sultan, Abdülkerim Han (Mahdum-Hoca Han) ve Muhammed Han. Bu son ikisi, sırayla Abdürreşid'in yerine geçmişlerdir. Abdülkerim Han, Yârkend'i merkez yapmış. o hükümdarken kardeşi Muhammed, Kâşgar valisi olmuştur. Abdülkerim Han'ın yerine oğlu I. İsmail Han gecmiştir. Diğer oğlu Muhammed İmil Sultan, babasının, sonra amcasının Karaşar valisi idi.

I. İsmail'in yerine oğlu Abdullah Han geçmiştir ki. atabeyi Mirza-Şah Duğlat idi. Bunun halefi, oğlu II. İsmail'dir. Diğer oğlu, öldürülen Muhammed İmil Sultan'dır. II. İsmail. Çağatay Ulusu'nun 42. hanı ve Cengiz'in 18. kuşaktan torunudur. Doğu Moğolistan hükümdarı Galdan Han tarafından esir edilmiş, bunun zamanında Çağatay devleti çok zayıf-

lamış, XVII. asrın ikinci yarısında nüfuz, "Hocalar" denen "Seyyidler"in eline geçmiştir.

Hoca-Hanlar'dan II. İsmail'e halef olan Apak Hoca, İmâm Kelân'ın 8. kuşaktan torunudur. İmâm Kelân ile kardeşi İmâm Velî, 1412'de Kâşgar'a yerleşen Hoca Mahdûm Buhârî'nin oğullarıdır. Kelân'dan gelen Hocalar'a "Işıkıyye" veya "Ak-Tağlık", Velî'den inenlere de "İshâkıyye" veya "Kara-Tağlık" Hocaları veya Seyyidleri denmiştir. Apak Hoca'nın yerine geçen Hoca Dânyâl, İshak Velî'nin 9. kuşaktan torunudur. Sonra bunun oğlu Yûnus Hoca tahta geçmiş ve Hotan'ı merkez yapmıştır (2 oğlu vardır). Yûnus'un kardeşleri Cegan Yârkent'te, Eyyûb Aksu'da, Abdullah Kâşgar'da hüküm sürmüşlerdir. Daha sonra tahta, Apak'ın oğlu İlyas Hoca'nın oğulları Burhâneddin ("Büyük-Hoca") ve Hoca-Cân ("Küçük-Hoca") Hanlar geçmişler, ilki Kâşgar'da, ikincisi Yârkent'te hükümran olmuştur. Bunlar müştereken saltanat sürerlerken, Doğu Türkistan'a Çin istilâsı başlamış, Çinliler bu iki kardeşi Bedahşan'da 1759 ağustosunda şehit etmişlerdir. Çinliler, Doğu Türkistan'ı "Sin-Kiang Eyaleti" adıyla imparatorluklarına katmışlardır. Ancak Burhâneddin'in oğlu Sâlih Hoca ve halefleri, Çağatay Ulusu'nun başına, Çinliler'e karşı millî şef olarak geçmişlerdir. Sâlih Hoca'yı oğulları Cihangir Han (Çinliler tarafından şehit edilmiştir), Velî Han ve Kiçik (Küçük) Han takip etmişlerdir. Son ikisi, müştereken Çağatay Ulusu'nun başında bulunurlarken, 1859'da Çinliler tarafından makamlarından uzaklaştırılmışlardır. Bu hanların kızkardeşleri olan hanım, 1864'te bir ara Kâşgar'a hâkim olan Kırgız hanı Sâdık (Sıddıyk) Han'la evlenmiştir. Daha sonra Cihangir Han'ın oğlu Büzürg (Büyük) Han, Çağatay Ulusu'nun başına geçmiş ve Yâkub Han'ın veziri olmuştur.

İleride Osmanlı tarihi içinde göreceğimiz Yâkub Han, Çinliler'i Doğu Türkistan'dan kovmuş ve ülkeyi, Osmanlı imparatorluğu'na kattığını ilân etmiştir. Sultân Abdülazîz, bu vazıyeti kabûl etmiştir. Kâşgar'da Sultân Abdülazîz nâmına para basılmıştır. Aslen Batı Türkistanlı ve Büzürg Han'ın bir subayı olan Yâkub Han zehirlendikten sonra büyük oğlu Bey-Kulu Han yerine geçmiştir. Yâkub Han'ın diğer çocukları Hak-Kulu Bey, Haydar-Kulu Bey ve Çinliler tarafından şehit edilen İşan-Kulu Bey'dir. 1881' de Istanbul'a gelen Bey-Kulu Bey, Kâşgar, Yârkent, Aksu ve Hotan bölgelerine hâkimdi. 1882'de Istanbul'dan Kâşgar'a dönmüş, fakat bu tarihte Çinliler, Doğu Türkistan'daki iki bin senelik Türk hâkimiyetine son vermişlerdir. Bu büyük ülkede millî Türk mukavemeti, günümüze kadar devam etmiştir.

ÇAĞATAY HANLARI (1227-1882 = 655)

1. *Çağatay Han* (VIII.1227-1242a = 15)
2. *Kara-Hulâgû Han* (1242a-1247=5+1251)
3. *Yisü Mönge (Mengü) Han* (1247-1251 = 4)
4. *Erkene (Organa) Hatun* (1251-1261 = 10)

5. *Algu Han* (1261-III.1266 = 5)
6. *Mübârek-Şâh Han* (III.-IX.1266 = 5)
7. *Gıyâseddin Barak Han* (IX.1266-9.VIII.1271 = 4, 11)
8. *Nikpay Han* (9.VIII.1271-1272 = 1)
9. *Tuka-Timur Han* (1272-1282 = 10)
10. *Düve Han* (1282-1306b = 24)
11. *Kuncuk Han* (1306b-1308 = 2)
12. *Talıku Han* (1308-1309 = 1)
13. *Kebek Han I.* (1309 + 1318-1321 = 3)
14. *Esen-Buğa (İl-Hoca) Han I.* (1309-1318 = 9)
15. *İlçi-Keday Han* (1321)
16. *Düve-Timur Han* (1321-1322 = 1)
17. *Alâeddin Tarmaşîrîn Han* (1322-1334 = 12)
18. *Sancar Han* (1334)
19. *Cenkşi (Çenkeş/Çengşây) Han* (1334-1335 = 1)
20. *Bozan (Buzun) Han* (1335-1338 = 3)
21. *İsen-Timur Han* (1338-1340 = 2)
22. *Muhammed Han I.* (1340-1343 = 3)
23. *Kazan Han* (1343-1346 = 3)
24. *Boyan-Kulu Han* (1346-1347 = 1)
25. *Tuğluk-Timur Han* (1347-1362 = 15)
26. *İlyâs-Hoca Han* (1362-1389 = 27) (*)
27. *Hızr-Hoca Han* (1389-1399 = 10)
28. *Şem'-i Cihân Han* (1399-1408 = 9)
29. *Muhammed Han II.* (1408-1415 = 7)
30. *Nakş-ı Cihân Han* (1415-1418 = 3)
31. *Veys Han* (1418-1421 = 3+ 1425-1429 = 4 = 7)
32. *Şîr-Muhammed Han* (1421-1425 = 4)
33. *Esen-Buğa Han II.* (1429-1460 = 31)
34. *Yûnus Han* (1460-1487 = 27) (**)
35. *Sultân-Mahmud Han* (1487-1506 = 19)
36. *Sultân-Said Han* (1506-9.VII.1533 = 27)
37. *Abdürreşid Han* (9.VII.1533-1570 = 37)
38. *Abdülkerim Han* (1570-1600? = 30?)
39. *Muhammed Han III.* (1600?-1610? = 10?)
40. *İsmail Han I.* (1610?-1635? = 25?)
41. *Abdullah Han* (1635-1667 = 32)
42. *İsmail Han II.* (1667-1688 = 21)
43. *Apak Hoca Han* (1688-1721 = 33)
44. *Hoca Dânyâl Han* (1721-? = ?)
45. *Yûnus Hoca Han* (?-1730? = ?)
46. *Burhâneddin Hoca Han* (1730?-VIII.1759 = 29?)
47. *Hoca Cân Han ("Küçük-Hoca")* (46 ile müşterek)
48. *Sâlih Hoca Han* (Müddeî: VIII.1759-1826 = 67)

(*) Timur'un tahta oturttuğu Ögeday Ulusu'ndan hanlar: Siyurgatmış Han (1370-1388=18) ve oğlu Sultan-Mahmud Han (1388-1403=15)-dan ibarettir.

(**) Bâbur Şâh'ın ana tarafından büyükbabası.

49. *Cihangir Han* (1826-1828 = 2) (Müddeî)
50. *Velî Han* (1828-1857 = 29) (Müddeî)
51. *Kiçik (Küçük) Han* (1857 - 1859 = 2) (Müddeî)
52. *Büzürg Han* (1859-1870 = 11) (Müddeî)
53. *Yâkub Han* (1870-1877 = 7)
54. *Bey-Kulu Han* (1877-1882 = 5)

AKSU-TURFAN HANLARI (1462-1600? = 138?)

1. *Dost-Muhammed Han* (1462-1468 = 6)
2. *Kebek-Sultân Han* (1468-1472 = 4)
3. *Sultân-Ahmed Han* (1472-1503a = 31)
4. *Şâh-Mansûr Han* (1503a-1543 = 40)
5. *Şâh Han* (1543-1570 = 27)
6. *Muhammed Han* (1570-1600? = 30?)

XVI

KUZEY TÜRKLERİ

1. KIRIM HANLIĞI (1427 - 1783)

YENİÇAG Türk ve Doğu Avrupa tarihinin mühim devletlerinden biri Kırım Hanlığı'dır ve ömrünün en büyük kısmını Türkiye imparatorluğu içinde yaşadığı için, Osmanlı tarihi ile olan alâkası da fevkalâde fazladır. Bu devlet, 1427 yıllarından 8 nisan 1783'e (ismen 1789 şubatına) kadar takriben 356 yıl kadar devam etmiştir. 1 haziran 1475'ten 21 temmuz 1774'e (Kaynarca Muahedesi) kadar 299 yıl, 1 ay, 20 gün, Türkiye'ye tâbi bir Türk krallığı olarak yaşamıştır.

Devletin başkenti, Kırım yarımadasında Bağçesarayı şehridir (XV. asırda: Kırkyer). Hükümdarlarına "han", veliahtlerine "kalgay", 2. veliahtlerine "nûreddin" denir. Kalgay ve nûreddinin saltanat sürmekte olan hanın oğulları olması gerekli değildir. Hanedanın her hangi bir prensi bu makamlara getirilebilir. Han tâyini gibi, kalgay ve nûreddini tâyin etmek hakkı da Osmanlı padişahına aittir. Kırım prenslerine "giray", prenseslerine "hanım" denir. Kalgaylık makamı resmen 1466'da, nûreddinlik ise 1584'te ihdas edilmiştir. Kalgay, hanın oturduğu Bağçesarayı'nda değil, Kırım'ın en büyük şehri olan Akmescid'de (Rusça: Simferepol) oturur. Nûreddinin merkezi ise, hanınki gibi Bağçesarayı'nda, Kadı Sarayı'ndadır. Devletin esas toprağı, 26.000 km² ve 1,5 milyon nüfuslu olan Kırım yarımadasıdır. 15 asırlık bir Türk yurdu olan Kırım, bu nüfusunu, hanlığın devamı boyunca aşağı yukarı muhafaza etmiştir (hanlığın başladığı 1427 tarihlerinde İngiltere krallığının nüfusu 2,4 milyon, hanlığın son bulduğu 1774 tarihinde ise —İskoçya hariç— 7 milyondur). Fakat Kırım hanlığı, bu yarımadadan ibaret değildir. Doğu Avrupa'nın en büyük kısmını, 2 milyon km² kadar büyüklükte bir araziyi kapladığı anlar olmuştur. Fakat XV-XVI. asırlarda umumiyetle büyüklüğü 1 milyon km²'den ibaret kalmış, sonra gittikçe küçülmüştür. Bugünkü Ukrayna'nın en büyük kısmı, bilhassa bütün güneyi, doğusu ve

kuzeydoğusu, Kırım'daydı. Lehistan krallığı ve Rusya imparatorluğu (evvelce: büyük-prensliği) Kırım'a yıllık vergi verirlerdi. Yani XVI. asırda Kırım Hanlığı, bu iki büyük devletten daha kudretli bulunuyordu.

Kırım Hanları da Cuci Ulusu'ndan, yani Cengiz'in büyük oğlu Cuci (Coçı) Han neslindendir. Türk'leşmiş Moğol'durlar. Mezhepleri Sünnî/Hanefi'dir. İlk Kırım hanı sayılan Devlet-Berdi (Türkiye Türkçesi'nde: Verdi), Cengiz'in 11. kuşaktan torunudur, şöyle ki : Devlet-Berdi b.Taş-Timur Oğlan b.İçkili-Hasan b.Çıgay (Cinse) b.Tülek-Timur b.Künçe(k) b. Sarıca b.Abay b.Öreng (Oran)-Timur b.Tokay-Timur b.Cuci b.Cengiz. Öreng-Timur, 1270'e doğru Altın-Ordu (Doğu Avrupa) Türk Hakanlığı'nın Kırım umumî valisi idi. Esasen Cuci Han (ölümü: II.1227), 13. oğlu olan Toka(y)-Timur'a Kırım'ı "yurd" vermişti. Tokay-Timur'un Öreng-Timur'dan başka Kiü-Timur adlı bir oğlu daha olmuştur (bunun oğlu Abay, onunki Numagan, onunki Kutluğ-Timur, onunki Timur-Bek, onunki Timur-Kutluğ). Künçek'in de Tülek-Timur'dan başka bir oğlu, Tokkul-Hoca Han vardır ki, bir rivayete göre Altınordu hakanı ve Timur'un rakîbi Toktamış Han, bundan inmektedir. Netekim Toktamış'ın oğullarından Altınordu hakanı Seyyid-Ahmed Han, 2. Kırım hanı sayılmaktadır. Baş (Taş)-Timur Oğlan da Kırım valiliğinde bulunmuştur. Bunun kardeşi Uluğ-Muhammed Han, Altınordu hakanı ve Kazan hanlığının kurucusudur. 1439'da Moskova varoşlarını yakması ve 1445'te Rus büyük-prensi Vasiliy Temnıy'ı esir etmesiyle meşhurdur. Uluğ-Muhammed Han'ın oğulları, Mahmud, Kasım ve Yâkub (Yusuf)'dur. Kırım hanları, bunun kardeşi Baş-Timur'dan inmişlerdir.

Baş Timur'un oğlu Devlet-Berdi ve Toktamış'ın oğlu Seyyid Ahmed Hanlar'dan sonra tahta, Devlet-Berdi'nin kardeşi Gıyâseddin Giray (diğer kardeşleri Cemâleddin ve Ali-Beğ Giray) geçmiştir. Gıyâseddin Han'ın çocukları, halefi olan I. Hacı Giray Han, Cânay (Cân-Cihân) Giray. Şâh-Neseb Hanım ve Sultan-Neseb Hanım'dır. Hacı Giray'ı, oğulları Haydar Giray, Nûr-i-Devlet Giray (oğlu Satılmış Giray), I. Mengli (Benli) Giray Hanlar tâkib etmiştir. Diğer oğulları, Öztimur, Yamgurçı, Kildibay, Devletyâr ve Kutluğ-Zamân Giraylar'dır. Hanedan, Mengli (Türkiye Türkçesi'nde: Benli) Giray'dan yürümüştür. Bu zat, 4 defada 44 yıl saltanat sürerek en fazla tahtta kalan han olmuştur. Gene ilk "kalgay", bu zattır. Yavuz Sultan Selim, bunun kızı ile evlenmiştir. En büyük Kırım hanlarındandır. Kırım, bunun ve ağabeyi Nûr-i Devlet'in zamanında Türkiye'ye, Fâtih Sultan Mehmed'e tâbî olmuş ve Kefe'yi, bir eyalet merkezi olarak, doğrudan doğruya Türkiye'ye terketmiştir.

Mengli Giray ve ağabeyleri, 48 yıl, Mengli Giray'ın 4 oğlu ise 36 yıl Kırım tahtını işgal etmişlerdir. Mengli Giray'ın halefleri sırasiyle şunlardır: Büyük oğlu I. Mehmed Giray (öldürülmüştür) ve bunun büyük oğlu I. Gazi Giray (21 yaşlarında öldürülmüştür, kardeşi: Kalgay Baba Giray), Mengli Giray'ın 2. oğlu I. Saâdet Giray (1516-18 Mısır sefer-i hümâyûnunda bulunmuştur, oğlu: Kalgay Ahmed Giray), kardeşi I. İslâm Giray (1534 sonlarında 44 yaşında öldürülmüştür, 1527'de Ruslar'dan Ryazan'ı fethetmiştir, Moskova'nın 160 km. güneydoğusunda, Oka'nın güney kıyısında), bunun kardeşi, en büyük Kırım hükümdarlarından I. Sâ-

hib Giray (1551'de azlinden birkaç ay sonra 70 yaşında ölmüş, 1521-1524 arasında Kazan hanı olmuş, 1524'te Gorky=Nijniy Novgorod şehrini fethetmiştir, Moskova'nın 360 km. kuzeydoğusunda, Volga ile Oka'nın birleştiği yerde, güney kıyısında) (bunun oğlu: Kalgay Emin Giray).

Daha sonra tahta I. Devlet Giray Han geçmiştir ki, Mengli Giray'ın oğullarından Mübârek Giray'ın oğludur. Mübârek Giray, 24 ocak 1517 Kahire muharebesinde şehit olmuştu. En büyük hanlardan olan Devlet Giray, Moskova'yı fethettiği için "Taht-Alan" (Kırım Türkçesi'nde: Taht-Algan) unvanını almıştır. 60 küsur yaşında ölmüştür. Mengli Giray'ın diğer oğulları, Hacı Giray, 1483'te doğan Feth Giray, Mahmud Giray ve Kalgay Bahâdır Giray'dır. Feth Giray'ın oğlu Safâ Giray Han, 1536'da Nijniy Novgorod'u (Gorky) fethetmiş, 23 yıl Kazan hanlığı yapmış (aşağıda Kazan bahsine bk.), 1549'da 39 yaşında ölmüştür. Nogaylar'dan Mamay'ın kızı ve gene aynı aileden Yusuf'un kızı Süyün-Bike ile evlenmiştir. İlk evlenmesinden Kalgay Yölük Giray, ikincisinden, 1546'da, 1549-51 arasında Kazan hanı olan Ötemiş Giray Han doğmuştur. Hanedan, Mengli Giray'ın 4'ü han olan 9 oğlu arasında, ne han, ne kalgay olan Mübârek Giray'dan ve onun oğlu I. Devlet Giray'dan yürümüştür. Devlet Giray'ın yerine büyük oğlu II. Mehmed Giray Han ("Semiz") geçmiştir. Devlet Giray'ın, 5'i han, 3'ü kalgay olan 10 oğlu olmuştur. 5 oğlu cem'an 33 yıl Kırım tahtını işgal etmiştir. Kızı, Şirvan-Şahlar'dan Sultan Burhân'ın oğlu, Osmanlılar'ın Şirvan beylerbeyi Ebû-Bekr Paşa (Mirza) ile evlenmiştir.

II. Mehmed'in yerine kardeşi II. İslâm Giray geçmiştir. Mevlevî olan bu han, 1574'ten itibaren birkaç yıl Konya'da oturmuş, Akkerman'da Ulu-Cami'de gömülmüştür. Oğlu Nûreddin Mübârek Giray'dır. Ondan sonra tahta, en büyük hanlardan olan büyük bestekâr, şâir, san'atkâr, bilgin, devlet ve harb adamı II. Gazi Giray geçmiştir ki, "Ebu'l-Feth" ve "Bora" unvanlarıyla meşhurdur. Mahlâsı "Gazâyî"dir. Türkçe, Farsça, Arapça güzel şiirler yazmış, pek üstâdâne besteler bırakmıştır. "Bora" unvanını, 1591'de Moskova sûrları önünde yaralanması üzerine kazanmıştır. 1607 aralığında 53 yaşında ölmüş, hanların ekserisi gibi Bağçesarayı'nda gömülmüştür. Ondan sonra kardeşi I. Feth Giray, 2 ay han olmuş, öldürülmüş, tekrar Gazi Giray tahta çıkmıştır. I. Feth Giray, Kontes Petuçi ile evlenmiştir. Gazi Giray'ın yerine büyük oğlu Toktamış Giray, sonra Gazi Giray'ın kardeşi I. Selâmet Giray han olmuşlardır. Gazi Giray'ın diğer kardeşleri Şakay Mübârek Giray, Astırhan'da ölen Murad Giray, Kalgay Alp Giray, Kalgay Ahmed Giray, 1579'da öldürülen Kalgay Âdil Giray (bunun oğlu: Kalgay Baht Giray)'dır. Gazi Giray'ın diğer çocukları, Nûreddin Sefer Giray, Nûreddin Hüsâm Giray, Nûreddin Saâdet Giray (şiirlerinde: Ârifî), amca oğlu I. Bahâdır Giray'la evlenen Hanzâde Hânî (I. Selim Giray'ın anası), İnâyet Giray Han'dır.

Gazi Giray'ın ağabeyi II. Mehmed Giray'ın oğulları, 1584'te ilk defa nûreddinlik makamına getirilen Murad Giray'la bir ara tahta hak iddia eden Saâdet Giray'dır. Saâdet Giray'ın oğulları, 3 defa han olan III. Mehmed Giray, 1634 haziranında öldürülen Kalgay Şâhin Giray ve Nûreddin Devlet Giray'dır. III. Mehmed'den sonra tahta geçen Cânbek Giray, Şakay Mübârek Giray'ın oğludur. Kardeşi Kalgay Devlet Giray'dır. Cânbek Giray da 3 kere tahta çıkmıştır. Oğulları Kalgay Akça Mübârek ve Nûreddin Sâhib Giraylar'dır. Cânbek Giray'ı, II. Gazi Giray'ın oğulla-

rından İnâyet Giray Han takip etmiştir ki, 1637'de Istanbul'a çağırılıp IV. Sultan Murad tarafından idam ettirilmiştir.

I. Feth Giray'ın 10 oğlu olmuştur. 9'u, babaları ile beraber, çocuk yaşta 1596 aralığında II. Gazi Giray tarafından öldürülmüşlerdir. Diğeri bestekâr Nûreddin Çoban Devlet Giray'dır. Bunun oğulları Kalgay Feth Giray ve 26. han Âdil Giray'dır. Feth Giray'ın oğulları da Kalgay Devlet ve Nûreddin Gazi Giraylar'dır.

Hanedan, I. Devlet Giray'ın 10 oğlu arasından I. Selâmet Giray Han'dan yürümüştür. Bu zatın 3'ü han (cem'an 25 yıl), 3'ü kalgay, 2'si nûreddin olan 9 oğlu vardır. Önce 2. oğlu I. Bahâdır, sonra 3. oğlu IV. Mehmed, sonra büyük oğlu III. İslâm han olmuşlardır. Hanedan, bu 9 kardeşten, 2.'leri olan I. Bahâdır'dan yürümüştür. Bu zat, "Resmî" mahlâsı ile Türkçe şiirler yazmıştır. Amcasının kızı Hanzâde Hânî ile evlenmiştir. Sofu IV. Mehmed Giray Han da Türkçe şiirlerinde "Kâmil" mahlâsını kullanmıştır. 2 defada 19 yıl, 8 ay tahtta kalmıştır. Oğlu Ahmed Giray'dır. III. İslâm Giray, kalgay iken esir olup 7 yıl Lehistan'da kalmış, sonra gelip tahta çıkmıştır. Bu hanların diğer kardeşleri, Nûreddin Âdil Giray, Kalgay Azamet Giray, Nûreddin Safâ Giray, Kalgay Kırım Giray, Mübârek Giray ve Kalgay Cihân Giray'dır. Mübârek Giray'ın oğlu 28. han olan Murad Giray'dır. Kırım Giray'ın oğulları, 29. han II. Hacı Giray ve 30. han II. Saâdet Giray ("Sokur")'dır (bunun oğlu: Kalgay Feth Giray). II. Hacı Giray Han, 41 yaşında, 1689 haziranında Rodos'ta ölmüştür. Nûreddin Safâ Giray'ın oğulları, Kalgay Toktamış Giray (bunun oğlu: Nûreddin Şâhin Giray) ve 31. han olup, babasının ölümünden sonra doğduğu için aynı adı taşıyan Safâ Giray Han (oğlu : Kalgay Bahâdır Giray)'dır. Nûreddin Adil Giray'ın oğlu da, 35. han III. Kara Devlet Giray'dır. 29 aralık 1716'da 67 yaşında Yanbolu'da (Bulgaristan) ölmüştür. Saltanatı sadece 14 gündür. Oğlu Nûreddin Maksud Giray'dır.

I. Bahâdır Giray Han'ın oğlu, en büyük Kırım hanlarından olan ve 4 defada 23 yıl tahtta kalan Hacı Gazi I. Selim Giray'dır. Ana tarafından da II. Gazi Giray'ın torunu olur. "Selîm" mahlâsı ile Türkçe şiirler yazmış, tahtta olduğu halde 70 yaşında ölmüştür. Bağçesarayı'nda Selim-Giray-Han Camii'nde gömülüdür. Kırım veziri Ali Merdân Ağa'nın kızkardeşi (I. Kaplan Giray'ın anası) ile evli idi. I. Selim Giray'ın 6'sı han (cem'an 41 yıl, 4 ay), 4 ü kalgay, 2'si nûreddin olan 12 oğlu ve 10 kızı olmuştur. Oğullarının yaş sırası şöyledir: II. Devlet Giray Han, III. Saâdet Giray Han, Kalgay Şehbâz Giray, III. Gazi Giray Han, I. Kaplan Giray Han, II. Mengli Giray Han, 1707 nisanında ölen Nûreddin Maksûd Giray (bunun oğlu: Nûreddin Baht Giray), Kalgay Safâ Giray, II. Selâmet Giray Han, Nûreddin Şâhin Giray, Kalgay Âdil Giray (bunun oğlu: Kalgay Şâhin Giray), Kalgay Azamet Giray (bunun oğlu : Kalgay İslâm Giray).

Büyük oğlu II. Devlet Giray Han, 2 kere tahta çıkmış, 29 nisan 1725'te 57 yaşında Edirne'de Saray'da ölmüştür. Ondan sonra tahta geçen 4. oğul III. Gazi Giray, 35 yaşında, 1708 haziranında Yanbolu'da ölmüştür. Sonra han olan 5. oğul I. Kaplan Giray, 1680 temmuzunda babasının sürgün bulunduğu Rodos'ta doğmuş, 1738 kasımında sürgün olarak 58 yaşında Sakız'da ölmüştür. 3 defa han olmuş, 1724 eylûlünde de bir defa han tâyin edildiği halde reddetmiştir. 26 aralık 1702'de nûreddin, 22 aralık 1704'te de kalgay olmuştu. Çeşme'de gömülüdür (İzmir). Sonra tahta geçen III. Saâdet Giray, 2. oğludur ve 1732'de 62 yaşlarında Yanbolu'da

ölmüştür. Onun yerine geçen 6. kardeşi II. Mengli Giray, 2 defa tahta çıkmıştır. 1739'da han olarak 58 yaşında ölmüştür. "Nevâî" mahlâsı ile Türkçe şiirler yazmıştır. Oğlu Nûreddin Toktamış Giray'dır. Son tahta çıkan 9. kardeş II. Selâmet Giray, 1751'de 61 yaşlarında Yanbolu'da ölmüştür. Bu 11 kardeşin içinde hanedan, en büyüklerinden, II. Devlet Giray'dan yürümüştür.

II. Selâmet Giray Han'ın oğulları, Nûreddin Bahâdır Giray, 45. han (2 kere tahta çıkmıştır) Maksûd Giray (ölümü : VIII. 1781) ve Kalgay İnâyet Giray'dır. 1748'de han olarak 40 yaşında ölmüştür. Bunun oğlu, 47. han II. Kaplan Giray'dır. 1767'de nûreddin olmuştur. Istanbul'da Subaşı Köyü Camii'nde gömülüdür. 1771 temmuzunda 32 yaşında ölmüştür. III. Saâdet Giray Han'ın oğulları, Nûreddin Bahâdır Giray, Nûreddin Mehmed Giray, Nûreddin Sâlih Giray, Halîm Giray Han, Kalgay Devlet Giray ve Nûreddin Arslan Giray'dır. Halîm Giray Han, hanlıktan azlinden birkaç ay sonra, 1759'da 68 yaşında ölmüştür. Oğlu Nûreddin Kırım Giray'dır.

Hânedânı yürüten II. Devlet Giray Han'ın 3'ü han (cem'an 15 yıl), 3'ü kalgay, 4'ü nûreddin olmak üzere, 12 oğlu vardır. Âsiye Sultan-Beğim isminde bir de kızı olmuştur. Hanlığa yükselemiyen oğulları şunlardır : Kalgay Saâdet Giray, Nûreddin Mahmud Giray, Nûreddin Bahâdır Giray, Kalgay Şehbâz Giray, Nûreddin Gazi Giray, Nûreddin Hacı Giray, Kalgay Baht Giray (bunun oğlu: Kalgay Saâdet Giray), Mehmed Giray (bunun oğlu: Nûreddin Ahmed Giray) ve Ahmed Giray. Han olan 3 oğlu şunlardır : 38. han II. Feth Giray, 41. han Arslan Giray ve 43. han Kırım Giray. II. Feth Giray Han'ın oğulları şunlardır: Nûreddin Kırım Giray, Kalgay Mehmed Giray ve 44. han III. Selim Giray. Bu sonuncusu, 3 kere han olmuş, 1786 eylûlünde 70 yaşında ölmüş ve 2 oğul bırakmıştır. Kırım Giray Han, ikinci defa tahtta iken, 1768 martında 50 yaşında ölmüş, Bağçesarayı'nda Han Camii'ne gömülmüştür. Oğulları Kalgay Mehmed Giray ve 52. han Baht Giray'dır. Baht Giray Han, 1770 nisanında nûreddin olmuş, Istanbul'da ölmüştür. 1771 temmuzunda Osmanlı hükûmeti tarafından Kıpçak, Kuban, Kabarta, Çerkes, Lezgi, Kumuk, Kaytak, Dağıstan ve Kazak, yani bütün Kuzey Kafkasya hanı tâyin edilmişti.

Arslan Giray Han, 2 kere tahta geçmiş, 4 ekim 1758'de de tahtı kabûl etmemiştir. Han iken Akkerman yakınlarında Karşan'da ölmüştür. Oğulları şunlardır: Kalgay Mübârek Giray, Kalgay Mes'ud Giray, 51. han Şehbâz Giray, Kalgay Selim, 46. han IV. Devlet Giray ve 1770 nisanında kalgay olan İslâm Giray. Bunlardan Şehbâz Giray büyük, ondan önce tahta geçen IV. Devlet Giray ise, 2. kardeştir. IV. Devlet, 1781'de Vize'de (Trakya) 51 yaşında ölmüştür. 2 kere han olmuştur. Şehbâz Giray'ın oğlu Halîm Giray, tarihçi ve *Gülbün-i Hânân* (=Hanların Gülbahçesi) müellifidir.

II. Devlet Giray Han'ın oğlu Ahmed Giray'ın Kalgay Arslan Giray'dan başka, han olan (cem'an 9 yıl) 3 oğlu vardır: 48. han II. Sâhib Giray, 49. han Şâhin Giray ve 50. han II. Bahâdır Giray. II. Sâhib Giray Han, 1807 martında Çatalca'da (İstanbul) ölmüştür. II. Bahâdır Giray ise Tekirdağ'da (o zaman: Tekfurdağı) ölmüştür. Ruslar'ın oyuncağı ve Rus medeniyetinin hayrânı olan Şâhin Giray, Rusya himayesinde 3 kere han olmuş, sonra 1787 temmuzunda Rodos'a gönderilerek Bâbıâlî'nin emriyle orada idam edilmiştir.

13 temmuz 1771'de Ruslar, Kırım'ı işgal etmişlerdir. Türkiye, 21 temmuz 1774 Küçük-Kaynarca Muahedesi ile, Kırım'ın istiklâlini tanımak mecburiyetinde kalmıştır. 8 nisan 1783'den 1787 ağustosuna kadar 4 yıl, 4 ay saltanat fâsılası vardır, hiçbir han tâyin olunmamıştır. 8 nisan 1783'e kadar hanlık, istiklâl yaftası altında Rus tahakkümünde bulunmuş, bu tarihte Ruslar, hanlığı ilga ve ülkeyi bir vilâyet şeklinde imparatorluklarına ilhak etmişlerdir. Bundan sonra Türkiye, birkaç kere Kırım'ı geri almak istemiş, titulaire Kırım hanları tâyin etmiş, fakat muvaffak olamamıştır. Tedrîcen 1 milyon Kırım Türkü, Istanbul'a, Anadolu'ya, Balkanlar'a, Kafkasya'ya göçmüştür. 1917 komünist ihtilâlinden sonra Kırım Türkleri, yarımadada bir Türk cumhuriyeti ilân etmişler, fakat birkaç yıl sonra yetişen Ruslar, kan ve ateşle bu millî hareketi boğmuşlardır. Önce Sovyetler Birliği'nin Rusya Cumhuriyeti'ne katılan Kırım, II. Cihan Harbi'nden sonra Ukrayna Cumhuriyeti'ne verilmiştir. Ruslar, II. Cihan Harbi'ni kazanınca, Almanlar'la işbirliği yaptıklarını iddia ettikleri yüzbinlerce Kırım Türkü'nü, bir gece içinde, vagonlara doldurup Sibirya'ya sürmüşlerdir. Bu Türkler'in âkıbeti meçhuldür. En büyük kısmının kırıldığı muhakkaktır.

KIRIM HANLARI (1427 - 1789 = 362)

1. *Devlet-Berdi (-Verdi) Giray Han* (1427?-1436? = 9?)
2. *Seyyid-Ahmed Han* (1436)
3. *Gıyâseddin Giray Han* (1436?-1446? = 10?)
4. *Hacı Giray Han I.* (1446?-1456? = 10? + 1456?-IX.1466=10? =20?)
5. *Haydar Giray Han* (1456)
6. *Nûr-i Devlet Giray Han* (IX.1466-1467=1+1474-1475=1+1476-1478=2=4)
7. *Mengli (Benli) Giray Han I.* (1467-1474=7+1475-1476=1+1478-1514=36=44)
8. *Mehmed Giray Han I.* (1514-XI.1523=9)
9. *Gazi Giray Han I.* (XI.1523-V.1524=0,6)
10. *Saâdet Giray Han I.* (V.1524-V.1532=8, 0)
11. *İslâm Giray Han I.* (V.1532-9.XII.1532=0, 7)
12. *Sâhib Giray Han I.* (9.XII.1532-1551=19)
13. *Devlet Giray Han I. ("Taht-Alan")* (1551-1577=26)
14. *Mehmed Giray Han II.* (1577-1584a=7)
15. *İslâm Giray Han II.* (1584a-XII.1588=4)
16. *Ebu'l-Feth Bora Gazi Giray Han II. ("Büyük")* (XII.1588-X.1596 =7, 10+XII.1596-XII.1607=12, 0=19, 10)
17. *Feth Giray Han I.* (X-XII.1596=0, 2)
18. *Toktamış Giray Han* (XII.1607-1608=1)
19. *Selâmet Giray Han I.* (1608-1610=2)

20. *Mehmed Giray Han III.* (1610+29.IV.1623-V.1624=1, 1+VII.1624-31.V.1628=3, 10=4, 11)
21. *Cânbey Giray Han* (1610-29.IV.1623=13+V-VII.1624=0, 2+31.V.1628-1635=7=20, 2)
22. *İnâyet Giray Han* (1635-IV.1637=2)
23. *Bahâdır Giray Han I.* (IV.1637-18.X.1641=4, 6)
24. *Sofu Mehmed Giray Han IV.* (18.X.1641-VI.1644=2, 8+VI. 1654-1666=12=19)
25. *İslâm Giray Han III.* (VI.1644-VI.1654=10, 0)
26. *Âdil Giray Han* (1666-1671=5)
27. *Hacı Gazi Selim Giray Han I.* (1671-1678=7+VI.1684-1691=7 +1692-1699=7+26.XII.1702-22.XII.1704=1, 11, 27=23)
28. *Murad Giray Han* (1678-23.IX.1683=5)
29. *Hacı Giray Han II.* (23.IX.1683-VI.1684=0, 9)
30. *Saâdet Giray Han II.* (1691)
31. *Safâ Giray Han* (1691-1692=1)
32. *Devlet Giray Han II.* (1699-26.XII.1702=3+9.XII.1708-29.III.1713 =4, 3, 21=7, 3, 21)
33. *Gazi Giray Han III.* (22.XII.1704-IV.1707=2, 4)
34. *Kaplan Giray Han I.* (IV.1707-9.XII.1708=1, 8+29.III.1713-15.XII. 1716=3, 8, 17+28.IX.1730-24.VII.1736=5, 9, 26=11, 2, 13)
35. *Kara Devlet Giray Han III.* (15.XII.-29.XII.1716=0, 0, 14)
36. *Saâdet Giray Han III.* (29.XII.1716-IX.1724=7, 9)
37. *Mengli (Benli) Giray Han II.* (IX.1724-28.IX.1730=6, 0+1737-31.XII.1739=2=8, 0)
38. *Feth Giray Han II.* (24.VII.1736-1737=1)
39. *Selâmet Giray Han II.* (31.XII.1739-XI.1743=3, 11)
40. *Selim Giray Han II.* (XI.1743-18.V.1748=4, 6)
41. *Arslan Giray Han* (18.V.1748-XII.1755=7, 7+14.III.1767-VI.1767= 0, 3=7, 10)
42. *Halîm Giray Han* (XII.1755-4.X.1758=2, 10)
43. *Kırım Giray Han* (4.X.1758-1764=6+XI.1768-III.1769=0, 4=6, 4)
44. *Selim Giray Han III.* (1764-14.III.1767=3+XII.1770-1771=1+XII.1777-1778=1=5)
45. *Maksûd Giray Han* (VI.1767-XI.1768=1, 5+1771-1772=1=2, 5)
46. *Devlet Giray Han IV.* (III.1769-25.II.1770=0, 11+VI.1775-I.1777 =1, 7=2, 6)
47. *Kaplan Giray Han II.* (25.II-XII.1770=0, 10)
48. *Sâhib Giray Han II.* (1772-VI.1775=3)
49. *Şâhin Giray Han* (I.1777-1778=1+1778-1782=4+I. 1783-8.IV.1783= 0,3=5,3)
50. *Bahâdır Giray Han II.* (1782-I.1783=1)
51. *Şâhbâz Giray Han* (VIII.1787-II.1789=1, 6)
(Fâsıla-i Saltanat: 8.IV.1783-VIII.1787=4, 4)

2. KAZAN HANLIĞI (1437 - 1556)

1437-1552 arasında 115 yıl, 1556'da da birkaç ay devam eden Kazan Hanlığı, Altınordu Doğu Avrupa Türk Hâkanlığı'nın dağılması devrinde kurulan bir Türk krallığıdır. Merkezi, 56° arzında (Moskova ile aynı arz derecesi) ve Volga'nın kuzey kıyısı yakınlarında bulunan, bugün de İtil-Ural Türkleri'nin en büyük kültür merkezleri olan Kazan şehri idi (bugün, Kazan; Istanbul, Bâkû, Taşkent ve Ankara'dan sonra Türk âleminin 5. büyük şehri ve Rusya Cumhuriyeti'ne bağlı "Tataristan Muhtar Cumhuriyeti"nin merkezidir). Hanlığın yayıldığı saha için bk. R. A. Arat, *Kazan, İA,* VI, 512'den sonraki harita.

Hanlık, 7 haziran 1445'ten 1467'ye kadar Rusya (Moskova) büyük-prensliğinin metbuu idi. 1524'te Rusya, bu kere bir müddet için Kırım Hanlığı'nın tâbiiyetine düşmüştür. Kazan, 1521'den başlıyarak aralıklı olarak cem'an 28 yıl, başlarında Kırım Giray-ları bulunduğu için, Türkiye'ye tâbî olmuştur. Bu suretle Türk Osmanlı devletinin hâkimiyeti değilse bile nüfuzu, 60° kuzey arzına kadar çıkmıştır. Fakat gittikçe zayıflayan hanlık, 2 ağustos 1552'de Rusya'ya tâbî olmuş, 1556'da Çar Müthiş İvan tarafından Rusya'ya katılmıştır. Bu tarih, Rusya imparatorluğunun, büyük devletler arasına girdiği tarihtir ve Türk tarihi bakımından, Türk âleminin ilk büyük gerilemesini teşkil eder. Bundan sonra günümüze kadar Ruslar, her devirde, hattâ her yıl, Türkler'le meskûn ülkelerdeki istilâlarını genişleteceklerdir.

Kazan hanlığında 6 hanedandan 15 hükümdar saltanat sürmekle beraber, bu hanedanların hepsi Cuci Ulusu'ndandır, Cengiz'in 4 oğlunun büyüğü olan Cuci (Coçı) Han'dan inmişlerdir. Devletin kurucusu Uluğ-Muhammed Han'ın şeceresi, Kırım bahsinin başında verilmişti. XV. asır Türk tarihinin büyük şahsiyetlerinden olan bu zat, Kazan'da Hanlar Türbesi'nde gömülüdür. Yerine büyük oğlu Mahmud Han geçmiştir. Diğer oğulları, ilk Kasım hanı olan Kasım Han'la (aşağıda bu bahse bk.) Yâkub'dur. Mahmud Han'ı, oğulları Halil ve İbrahim Hanlar takip etmiştir. İbrahim Han, Fâtıma Hatun ve ağabeyinden dul kalan Nûr-Sultan'la evlenmiştir. Nûr-Sultan, Nogay beyi Timur'un kızı olup, İbrahim Han ölünce, 3. izdivacını, büyük Kırım hanı I. Mengli Giray'la yapmıştır. İbrahim Han'ın ilk evlenmesinden, halefi Ali Han (Türkçe şiirlerindeki mahlâsı: İlhâm), 1530'a doğru ölen Hudây-Kulu ve Melik-Tâhir doğmuştur. Hudây-Kulu, tanassur edip Ortodoks olarak "Peter" adını almış ve Moskova büyük-prensi III. Vasiliy'e damat olmuştur. İbrahim Han'ın Nûr-Sultan'dan olan oğulları, Ali Han'dan sonra tahta geçen Muhammed Emin ve Abdüllatif Hanlar'la kızı 1540'a doğru ölen Gevherşâd Hanım'dır. Gazi Muhammed Emin Han, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. 3 defada 25 yıl saltanat sürmüştür. Tahtta iken 49 yaşında ölmüştür. Kardeşi Abdüllatif Han, 1502'de

Ruslar'a esir düşmüş, tahttan indikten 15 yıl sonra, 1517'de 46 yaşında ölmüştür. Bu 7 han, Altın-Ordu hakanlarından inmişlerdir ve "Uluğ-Muhammed Hânedânı"nı teşkil ederler.

7. han olan Mamuk, Cuci'nin küçük oğlu Şıban Han'dan inmiştir. Aslında Tümen (Batı Sibirya) hanı idi. Bunun kardeşi, 1499'da Kazan tahtına hak iddia etmiştir

Kasım hanlarından 2 kardeş, Şâh-Ali ve Cân-Ali Hanlar da, cem'an 6 yıl, 1 ay kadar tahtta oturmuşlardır. Bu kardeşlerin şecereleri, yukarıya doğru şöyledir: Şâh-Ali b.Seyyid (Şeyh)-Evliyâr b.Küçük-Muhammed (Altınordu hakanlığında Doğu hanı: 1435-1465). b.Timur (Altınordu hakanı: 1410-1411) b.Timur-Kutluğ (Altınordu: 1395-1400b) b.Timur-Melik (Altınordu: 1376-77) b.Urus (Altınordu: 1374-76, Akordu: 1361-1380) b.Çımtay (Akordu: 1344-1361) b.İpsan (Erzen) (Akordu: 1309-1320) b.Sası-Buka (-1309) b.Bayan (Gazne beyi) b.Koçı (Gazne beyi) b.Sartaktay b.Orda-İcin b.Cuci b.Cengiz. Şâh-Ali Han, 3 kere Kazan ve 2 kere Kasım tahtına çıkıp inmiştir ki, bu devirde Doğu Avrupa Türk âleminin kargaşalığını göstermeye yarar tipik bir misaldir. Atabeyi, 1530'da ölen Talış Bey'dir. 1567'de, Kasım tahtında iken, 62 yaşında ölmüştür. Kardeşi Cân-Ali Han, 1533'te 17 yaşında öldürülmüştür. 1532'de Nogay beyi Yusuf'un kızı meşhur Süyün-Bike ile evlenmiştir ki, bu prenses, ondan sonra, Safâ Giray Han'a (az aşağıya bk.) varmıştır.

Bundan sonra cem'an 28 yıl Kazan tahtını Kırım Hanedanı'ndan gelen 3 hükümdar işgal etmiştir. Bunlar I. Mengli Giray Han'ın oğlu Sâhib Giray, Sâhib Giray'ın kardeşi Feth Giray'ın (doğumu: 1483) oğlu Safâ Giray ve bunun oğlu Ötemiş Giray Han'lar'dır. 19 yıl Kırım, 3 yıl da Kazan tahtını işgal eden Sâhib Giray, 1524'te Nijniy Novgorod'u (bugünkü Gorky, dünyanın Moskova ve Leningrad'dan sonraki 3. büyük Rus şehri) fethetmesiyle tanınmıştır. Oğlu, Kırım kalgayı olan Emin Giray'dır. Safâ Giray'ın atabeyi Ali Bey'dir. Bu hükümdar da 1536'da, amcasının 12 yıl önce fethettiği Nijniy Novgorod'u geri almıştır. 3 defada cem'an 23 yıl Kazan tahtını işgal etmiş, 1549'da, tahtta iken 39 yaşında ölmüştür. Büyük oğlu Yölük Giray, Kırım kalgayı olmuştur. Küçük oğlu Ötemiş Giray, babasının yerine geçmiş ve henüz 5 yaşında iken 1551'de tahttan indirilmiştir. Onun 2 yıllık saltanatı boyunca nâibeliği, annesi Süyün-Bike yapmıştır. Yölük Giray'ın annesi de, Süyün-Bike gibi Nogaylar'dandır.

Kazan tahtına birkaç ay için, Yâdgâr-Muhammed Han çıkmış, fakat 2 ağustos 1552'de Ruslar'a esir düşmüştür. Bu han, Astırhan hanı Kasım Han'ın oğludur (aşağıda Astırhan Hanlığı bahsine bk.). Nogaylar'dan Ali Ekrem Han da, birkaç ay için Kazan tahtına oturmuştur. Bu zat, Süyün-Bike'nin kardeşi ve 1560'a doğru ölen Nogay beyi Yusuf Han'ın oğludur. 1556'da Ruslar tarafından şehit edilmiş ve Kazan Türk devleti son bulmuştur.

KAZAN HANLARI (1437 - 1556 = 119)

I. HÂNEDAN: ULUĞ-MUHAMMEDÎLER (7 han: 1437-1495 = 58 + 1496-X.1518 = 22 = 80)

1. *Uluğ-Muhammed Han* (1437-1445 = 8)
2. *Mahmud Han* (1445-1462 = 17)
3. *Halil Han* (1462-1467 = 5)
4. *İbrahim Han* (1467-1479 = 12)
5. *Ali Han* (1479-1484 = 5 + 1485-1487 = 2 = 7)
6. *Gazi Muhammed Emin Han* (1484-1485 = 1 + 1487-1495 = 8 + 1502-X.1518 = 16 = 25)
8. *Abdüllâtif Han* (1496-1502 = 6)

II. HÂNEDAN: SİBİRYA HANLARI (1 han: 1495-1496 = 1)

7. *Mamuk Han* (1495-1496 = 1)

III. HÂNEDAN: KASÎM HANLARI (2 han: X.1518-1521 = 3 + 1531-1533 = 2 + 1546 = 0, 1 + 1551-1552 = 1 = 6, 1)

9. *Şâh-Ali Han* (X.1518-1521 = 3 + 1546 = 0, 1 + 1551-1552 = 1 = 4, 1)
12. *Cân-Ali Han* (1531-1533 = 2)

IV. HÂNEDAN: KIRIM HANLARI (Osmanlılar'a tâbî) (3 han: 1521-1531 = 10 + 1533-1546 = 13 + 1546-1551 = 5 = 28)

10. *Sâhib Giray Han* (1521-1524 = 3) (Kırım Hanı: 9.XII.1532-1551 = 19)
11. *Safâ Giray Han* (1524-1531 = 7 + 1533-1546 = 13 + 1546-1549 = 3 = 23)
13. *Ötemiş Giray Han* (1549-1551 =2)

V. HÂNEDAN: ASTIRHAN HANLARI (1 han: 1552-2.VIII.1552)

14. *Yâdgâr-Muhammed Han* (1552-2.VIII.1552)

VI. HÂNEDAN: NOGAY HANLARI (1 han: 1556)

15. *Ali Ekrem Han* (1556)

3. KASIM (KASÎM) HANLIĞI (1445 - 1681)

Kasım (Kasîm) Türk devletinin ehemmiyeti, değil Kırım, hattâ Kazan hanlığı derecesinde değildir. Fakat bu devletin merkezi olan Kasım şehrinin Moskova'nın 230 km. kadar güneydoğusunda olması dikkate değer (hemen hemen Istanbul-Edirne mesafesi). Türkler'in zaman zaman "Han-Kirman, Kirmân, Kirmen", Ruslar'ın "Gorodets, Gerodok" ve şimdi "Kasimov" dedikleri Kasım şehri, Oka ırmağının kuzey kıyısındadır. Burada, Cuci Ulusu'ndan gelen Türk'leşmiş Moğol hanlar, 236 yıl devam eden küçük bir Türk devleti kurmuşlardır. Bu devletin topraklarında Türkler'den başka Mordvinler gibi Fin kavimleri de yaşıyordu. Devlet, Kasım, Yılatom, Satsk, Temnik, Mişer, Mordvin çevrelerine yayılıyordu. Daha 1506'da Rusya'ya tâbi olmaya mecbur kalmış ve arada bir bu tâbiiyetten çıkmakla beraber, Ruslar'la dost geçinmek suretiyle hayatını devam ettirebilmiştir. Birçok Kasım prensi ve beyi, Ortodoks olarak Rus'laşmışlar ve en büyük Rus ailelerinden birkaçını meydana getirmişlerdir. Bu hanlık, 1486-1512 arasında, başlarında Kırım hanları bulunduğu için, 26 yıl kadar, dolayısiyle Türkiye'ye tâbî olmuştur. Devletin başına 5 hânedândan 13 han ve 1 hanım geçmekle beraber, bu hanedanların hepsi de Cuci Ulusu'ndandır, Cengiz'in büyük oğlu Cuci Han'dan inmişlerdir.

Devlete adını veren ilk hükümdar Kasım Han, Uluğ-Muhammed Han'ın küçük oğludur (Kırım ve Kazan bahislerine bk.). Ondan sonra Danyâl, han olmuş, sonra Kırım hanlarından I. Gazi Giray Han'ın oğlu Nûr-Devlet ve onun oğulları Satılgan ve Cânay, tahta çıkmışlardır. Daha sonra tahta geçen Seyyid-Evliyâr Han, Altınordu Hanları'ndan inmiştir (Kazan bahsine bk.). Bunun oğulları Şâh-Ali ve Cân-Ali Hanlar, aynı zamanda Kazan tahtına da geçmişlerdir (bunlar hakkında bilgi, Kazan bahsinde, az yukarıda verilmiştir).

Daha sonra tahta geçen Sayın-Bulat Han da, Altınordu Hakanları'ndan inmiştir, şeceresi şöyledir: Sayın-Bulat b.Bik-Bulat b.Şeyh-Ahmed Han (44. Altınordu=Doğu Avrupa Türk hakanı: 1499-1502) b.II. Seyyid-Ahmed Han (Altınordu: 1465-6.I.1481) b.Küçük-Muhammed Han (Doğu Altınordu: 1435-1465). Bu suretle Sayın-Bulat Han, selefleri Şâh-Ali ve Cân-Ali kardeşlerin babalarının (Şeyh-Evliyâr Han) amcaları III. Seyyid-Ahmed Han'ın torunu olmaktadır. Gerek II. Seyyid, gerek Şeyh Evliyâr'ın babası Bahtiyâr'ın babaları, Küçük-Muhammed Han'dır ki, 33. Altınordu hakanı (1410-11) Timur Han'ın tek oğludur ve aşağıda göreceğimiz Astırhan Hanları da bundan inmektedir. Bu Sayın-Bulat Han, 1573'te tahttan indirilmiş, tanassur etmiş, Ortodoks olmuş, hattâ 1575-1577 arasında 2 yıl Rus Çarı'nın ortağı olarak (co-régent) Rusya imparatorluğunun başına geçmiş, çok sonra 1616'da ölmüştür. Esasen çar olarak Rusya'nın ba-

şına geçen Türk aslından tek imparator da değildir. Sayın-Bulat'tan sonra tahta geçen Mustafa Ali Han, Sayın-Bulat'ın amcasının torunudur, şöyle: Mustafa Ali Han b.Ak-Kebek Sultan b.Abdullah Han b.Şeyh-Ahmed Han (Altınordu hakanı).

En fazla iktidarda kalan Altınordu veya Saray hânedânını gene Cuci Ulusu'ndan Kazak hanları takip etmiştir. Bu hanedandan Kasım tahtına geçen tek han, Uraz-Muhammed'dir ki, şeceresi şöyledir : Uraz-Muhammed b.Ondan Sultan b.Şıgay Han (bunun kardeşi Tevekkül Han, Kazan hanlığı bahsinde görüldüğü gibi, Kazak hanıdır) b.Yadık Han b.Cânî-Bek Han b.Barak Han b.Kuyurçuk Han b.Urus Han (Altınordu hakanı). Şu halde şecere, sonunda gene Altınordu hakanlarına dayanmaktadır.

Sonuncu hanedan, 71 yıl iktidarda kalan gene Cuci Ulusu'ndan Sibirya hanlarıdır. İlk han Alp-Arslan, Ali Han'la Nogay beyi (gene Cuci Ulusu'ndan) Dîn-Ahmed'in kızının oğludur. Ali Han, Küçüm Han'ın oğludur (aşağıda Tümen hanlarına bk.). Alp-Arslan Han'dan sonra tahta çıkan Seyyid-Burhân Han, tam 52 yıl saltanat sürmüş ve 1654'te tanassur ederek "Vasiliy" adını almıştır. Ondan sonra annesi Fâtıma-Sultan Bike, 2 yıl saltanat sürmüş, 1681'de Rusya, hanlığı doğrudan doğruya ilhak etmiştir (II. Viyana muhasarasından 2 yıl önce). Fâtıma-Sultan, Kasım ulemâsından Şâh-Kulu âilesinden Seyyid Ak-Muhammed'in kızıdır.

KASIM ḤANLARI (1445 - 1681 = 236)

I. HÂNEDAN: KAZAN HANLARI (2 han: 1445-1486 = 41)

1. *Kasım Han* (1445-1468 = 23)
2. *Danyâl Han* (1468-1486 = 18)

II. HÂNEDAN: KIRIM HANLARI (3 han: 1486-1512 = 26) (Osmanlılar'a tâbî)

3. *Nûr-Devlet Han* (1486-1491 = 5)
4. *Satılgan Han* (1491-1506 = 15)
5. *Cânbay Han* (1506-1512 = 6)

III. HÂNEDAN: SARAY HANLARI (5 han: 1512-1600 = 88)

6. *Seyyid-Evliyâr Han* (1512-1516 = 4)
7. *Şâh-Ali Han* (1516-1519 = 3 + 1532-1567 = 35 = 38)
8. *Cân-Ali Han* (1519-1532 = 13)
9. *Sayın-Bulat Han* (1567-1573 = 6)
10. *Mustafa Ali Han* (1573-1600 = 27)

IV. HÂNEDAN: KAZAK HANLARI (1 han: 1600-1610 = 10)

11. *Uraz-Muhammed Han* (1600-1610 = 10)

V. HÂNEDAN: SİBİRYA HANLARI (3 han: 1610-1681 = 71)

12. *Alp-Arslan Han* (1610-1627 = 17)
13. *Seyyid-Burhân Han* (1627-1679 = 52)
14. *Fâtıma-Sultân Bike* (1679-1681 = 2)

4. ASTIRHAN HANLIĞI (1466 - 1557)

Astırhan, Ejderhan veya Astrahan, Volga deltası üzerinde, Hazar Denizi'nin kuzey kıyıları yakınlarında, eski Saray şehri çevresinde kurulmuş bir Türk şehridir. Cuci Ulusu'ndan Altınordu hakanlarından inen hanlar, burada da 91 yıl devam eden bir Türk devleti kurmuşlardır. 1554'te Rusya'ya tâbî olan bu devlet, gene Müthiş İvan tarafından (Çar IV. İvan), Kazan'la beraber, 1557'de Rusya imparatorluğuna ilhak edilmiştir. Zaman zaman Kırım hanlığı, dolayısıyla Türkiye, bu çevreye de hâkim olmuştur. II. Selim devrinde Osmanlılar'ın yarım kalan bir Astırhan seferleri de vardır.

İlk Astırhan hanı olan Kasım Han, 1465-1469 arasında Doğu Altınordu hanı olan Mahmud Han'ın büyük oğludur. Altınordu hakanı (1465 - 1481) II. Seyyid-Ahmed Han, Mahmud Han'ın kardeşidir. Bunların babaları Küçük (Kiçik/Kûçek)-Muhammed Han, onunki Altınordu hakanı (1410-11) Timur Han'dır. Bu suretle ilk Astırhan Hanı, 15. kuşaktan Cengiz'in torunu olmaktadır. Kasım Han'ın yerine kardeşleri Abdülkerim ve Cânî-Bek Hanlar, sonra Cânî-Bek'in oğlu Hüseyin Han, geçmiştir. Kasım Han'ın oğlu Yâdgâr-Muhammed Han, Astırhan tahtına çıkamamış, fakat 1552'de birkaç ay Kazan tahtına oturmuştur. Hüseyin Han'dan sonra 1552'de tahta çıkan II. Kasım (Kasay) Han, Altınordu hakanı (1481-1499) III. Seyyid-Ahmed Han'ın oğludur. III. Seyyid-Ahmed de II. Seyyid-Ahmed'in oğludur. Bu halde II. Kasım, I. Kasım'ın amcasının torunu olmaktadır. II. Kasım'ın öldürülmesinden sonra tahta oğlu Yâdgâr Han değil, amca oğlu Ak-Kebek Han geçmiştir. Bunun babası, 1499'da birkaç ay tahtta kalan 43. Altınordu hakanı Murtazâ Han'dır. Ak-Kebek'ten sonra han olan Abdürrahîm (veya Abdurrahman), 2. Astırhan hükümdarı Abdülkerîm'in oğludur. Sonra Şeyh-Haydar Han tahta geçmiştir ki, Altınordu hakanı (1499-1502) Şeyh-Ahmed Han'ın oğludur (yani Ak-Kebek Han'ın amca oğlu). Bunun tahttan indirilmesinden sonra Ak-Kebek Han'ın kardeşi Berdi-Bey Han'ın oğlu Yamgurçı (Türkiye Türkçesi'nde: Yağmurcu) Han, hükümdar olmuştur. Bu zat, Ruslar'ın baskısı karşısında Azak'a (Rostov) gelip, Osmanlılar'a sığınmıştır. Sonuncu han Derviş, Şeyh-Haydar Han'ın oğludur ve bu da devletini Ruslar'a bırakıp Azak'a gelmiş, Osmanlılar'a iltica etmiştir.

ASTIRHAN HANLARI (1466 - 1557 = 91)

1. *Kasım Han I.* (1466-1490 = 24)
2. *Abdülkerim Han* (1490-1504 = 14)
3. *Cânî-Bek Han* (1504-1523 = 19)
4. *Hüseyin Han* (1523-1525 = 2)
5. *Kasım (Kasay) Han II.* (1525-1532 = 7)
6. *Ak-Kebek Han* (1532-1534 = 2 + 1541-1543 = 2 = 4)
7. *Abdürrahim (Abdurrahman) Han* (1534-1538 = 4)

8. *Şeyh-Haydar Han* (1538-1541 = 3)
9. *Yamgurçı (Yağmurcu) Han* (1543-1554 = 11)
10. *Derviş Han* (1554-1557 = 3)

5. SİBİRYA HANLIĞI (1200 - 1656)

A. KIRGIZ HANLARI (1200 - 1563)

İlk Sibirya (Sibir) hanları olan Kırgız hanedanı, Cengiz sülâlesinden değildir. Bu hanlık, bugün "Sibirya" denen muazzam ülkenin tamamında değil, yalnız batısında, Avrupa ile bitişen bölgelerinde hüküm sürmüştür. Buraları, Obi nehrinin kolları olan Tobol, Tura, İçim ve İrtiş boylarıdır. Hanlığın batı sınırını Ural Dağları, doğu sınırını Obi nehri, güneyini Kazakıstan, kuzeyini de Ural Ovası teşkil ediyordu. Kuzeyde 62, belki 65° arzına kadar uzanıyordu .Burada nüfus, çok seyrekti ve halk, geniş ovalara, obalar hâlinde dağılıyordu. 1588'de Ruslar, bu devletin arazisinin mühim kısmını ellerine geçirdiler ve aşağıda görülecek olan Tümen Hanları'nı, çok daha dar sınırlara ittiler.

Kırgız hanlarının — yukarıda verilen şecereler gibi — ilk defa tarafımdan yapılan şecereleri, çok karanlıktır ve deneme mahiyetindedir. İlk 4 hanın baba-oğul oldukları anlaşılıyor. 6. ve 7. hanlar kardeş ve Mar Han'ın Opak Bey'in kızkardeşinden olma oğullarıdır. Bu prenses, oğullarından önce bir müddet saltanat da sürmüştür. Angış Muhammed Han'dan sonra oğlu Kasım ve onun oğlu Yâdgâr Hanlar gelmektedir. Mar Han'ın büyük oğlu Muhammed Han, İskir şehrini başkent ittihâz etmiştir. Yâdgâr Han, 1563'te öldürülmüş ve iktidar, Cengizliler'e geçmiştir.

KIRGIZ HANLARI (1200 - 1563 = 363)

1. *Mamık (Mamak) Han* (1200?-1220 = 20?)
2. *Taybuga Han* (1220- ? = ?)
3. *Hoca Han*
4. *Mar Han*
5. *... Hanım*
6. *Muhammed Han*
7. *Angış Muhammed Han*
8. *Kasım Han*
9. *Yâdgâr Han* (-1563)

B. TÜMEN HANLARI (1563 - 1656)

Kırgız hanedanının yerine Batı Sibirya'ya hâkim olan Koçum (Küçüm) Han, 1570'e doğru ölen Murtazâ Han'ın oğludur. Koçum Han'ın kardeşleri, Muhammed-Kul ve Altun Hanlar'dır. Birincisi Ruslar'a esir düşmüş ve 1582 şubatından 1600 tarihlerine kadar Moskova'da yaşamıştır. Altun Han ise, 20 ağustos 1598 mağlûbiyetinde Sibirya'nın mühim kısmını Ruslar'a bırakmak mecburiyetinde kalmış, Ruslar, Urallar'ı doğuya doğru geçip Asya kıt'asına da atlamışlar ve Sibirya hâkimiyetlerinin temellerini atmışlardır. Koçum Han'ın şeceresi şöyledir : Koçum b.Murtazâ b.Aybek (İbak) b.Hacı-Muhammed b.Ali-Oğlan b.Ala-Hoca (26. Altınordu hakanı: 1374'te birkaç ay) b.İlban (25. Altınordu hakanı: 1372-74) b.Mengü-Timur (Temür) b.Badakol b.Cuci (Coçı)-Buka b.Bahâdır b.Şıban (Şayban) b.Cuci b.Cengiz. Şu halde Koçum Han, Cengiz'in 13. kuşaktan torunu olmaktadır. Koçum'un babasının amcaları Derviş ve Seyyid-Ahmed Hanlar'dır. Ala-Hoca Han'ın kardeşi de Hagan Han'dır. İlban Han'ın 4 kardeşi de Altınordu imparatorluk tahtına çıkmışlardır.

Devletin merkezi önce Çinki-Tura (Tümen), sonra İskir (Sibir) şehridir. Bu sonuncusu, Tobol şehrinin 15 km. kadar kuzeyindedir (İrtiş kıyısında ve 59° arzında). Eski başkent Tümen, Tobol'un 200 km. güneybatısındadır (şimdi Ruslar bu şehre "Tyumen" diyorlar). Batı Sibirya'da şimdi Türk nüfus son derece azalmıştır, Türkler'i güneye süren veya imha eden Ruslar, yerlerine yerleşmişlerdir.

Koçum Han'ın bütün gayretleri ve kahramanlığı, Ruslar'ın ateşli silâhları karşısında boşa çıkmıştır. Çünkü Batı Sibirya Türkleri çok uzakta kalmışlardı ve on asır önce nasıl savaşıyorlarsa aynı seviyeyi muhafaza ediyorlardı. Diğer Türk zümreleri de Rus baskısı altında idiler. Daha uzakta bulunan Türkler, meselâ Osmanlılar, Safevîler, Özbekler, böyle bir Türk hanlığı olduğunu sadece işitmişlerdi, Sibir devleti ile hiçbir ilgileri yoktu. Türk zümreleri arasındaki bu alâkasızlık, Ruslar'ın, bu zümreleri teker teker avlamalarına zemin hazırlamıştır.

Koçum Han'ın halefleri, oğulları Ali ve İşim Hanlar'la, İşim'in (Türkiye Türkçesi'nde: İçim) oğlu Ablay-Giray Han'dır. Ali Han'dan, Kasım hanlarının bir kısmı inmiştir (yukarıda Kasım bahsine bk.). İşim Han, 20 yaşlarında öldürülmüş ve yerine, 7 yaşlarındaki oğlu Ablay-Giray geçmiştir. Bu zat, 28 yıl kadar tahtta kalmış, tahttan indikten sonra da uzunca müddet yaşamış, 1670'e doğru 49 yaşlarında ölmüştür. Annesi Kalmuk-Torgut kralı (Budist Moğol) Hu-Urluk Han'ın kızı idi ve bu prenses, oğ-

luna uzun müddet niyabet etmiştir. 1656'da Kalmuklar, Batı Sibirya'nın Cengizliler'in elinde bulunan parçasını, göçebe devletlerine katmışlardır. Sonradan Ruslar, Kalmuklar'ı kovarak buraya da hâkim olmuşlardır.

Koçum Han'ın diğer oğulları, 1591'de Ruslar'a esir düşen Ebu'l-Hayr Han, Çüvek Han (bunun oğlu: Devlet-Giray Han) ve 20 ağustos 1598 meydan muharebesinde Ruslar'a esir düşen Kanay'dır.

1481'e kadar Altınordu Doğu Avrupa Türk Hâkanlığı'na tâbî olan Rusya (Moskova) büyük-prensliği, bu tarihte istiklâl kazanmıştır. Bir ara Kazan, sonra Kırım hanlıklarına tâbî olmakla, 1700'e kadar Kırım'a vergi vermeye devam etmekle beraber, 1547 yılında büyük-prenslikten çarlığa (imparatorluğa) yükselen Rusya devleti, Kazan ve Astırhan Türk krallıklarını yıkıp ilhak etmek suretiyle, Avrupa'nın büyük devletlerinin henüz en güçsüzü olmasına rağmen, tarihte ilk defa olarak büyük devletler arasına girmiş, günümüze kadar da bu vasfını kaybetmemiş, oldukça muntazam ilerlemeler yaparak, nihayet 1945 tarihinde, dünyanın A.B.D.'nden sonra 2. devleti durumuna yükselmiştir; 33 yıldan beri, bu ikincilik vasfını korumaktadır. Önce Türkiye'nin, çok sonra da Almanya ve İngiltere'nin pek geniş ölçülerde gerilemeleri, Rusya'ya bu vaziyeti temin etmiştir.

Cengiz Han'ın pek bereketli olan ve zamanımızda da devam eden hanedanının en kalabalığını teşkil eden dalı, büyük oğlu Cuci Han'dan indiği için "Cuci Ulusu" denen kısımdır. "Altınordu" denen Doğu Avrupa Türk Hanlığı tahtında bulunan Cuci Hanedanı, Toktamış Han'ın Büyük Timur'a çarpmasından sonra tedricen parçalanmıştır. Bu suretle Sibir hanlığı, Kasım hanlığı, Kazan hanlığı, Astırhan hanlığı, Kırım hanlığı, Harzem hanlığı, Kazak hanlığı, hattâ Özbek hanlığı doğmuştur. Bütün bu Türk devletlerini, yukarıda, sinoptik ve jenealojik şekilde gözden geçirmiş bulunuyoruz.

TÜMEN HANLARI (1563-1656 — 93)

1. *Koçum (Küçüm) Han* (1563-1601 = 38)
2. *Ali Han* (1601-1608 = 7)
3. *İşim Han* (1608-1628? = 20?)
4. *Ablay-Giray Han* (1628?-1656 = 28?)

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Ortaçağ Osmanlı Türkiyesi
(1231 - 1453)

"Ve hem Peygamber aleyhi's-selâm zamânına yakıyn zamânda Bayat boyundan Korkut Ata kopdu. Oğuz kavminin bilgesiydi. Her ne derse olurdu. Gaaibden haberler söylerdi. Hakk Ta'âlâ anın gönlüne ilhâm ederdi. Ayıtdı : 'â'hır zamânda gerü hanlık Kayı'ya değe, dahi kimsene ellerinden almaya' dedi. Dediği Osmân rahmetu'llah neslidir" (Yazıcıoğlu Ali, *Târîh-ı Âl-i Selçuk,* Topkapı Sarayı, Revân-Köşkü Küt., 1.390, s. 26).

"Â'hır zamânda hânlık geri Kayı'ya değe, kimse ellerinden almaya... Bu dediği Osmân neslidir, işde sürüp gidiyor" (Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân, Mukaddime).

"Korkut Ata'dan nakl ederler ki, demişmiş ki : 'hânlık Oğuz Hân vasıyyeti mû'cibince â'hır Kayı Hân evlâdı'na düşse gerekdir; tâ kıyâmet'e denlü ol nesilden almasa gerekdir' " (Edirneli Rûhî, *Târîh-ı Âl-i Osmân, MOG,* II, 132-46'dan naklen).

"Kadîmu'z-zamân Türkmen kabâili beyninde Korkut Ata nâm bir ehl-i hâl 'azîz vardı. Birgün buyurdu ki: 'Saltanat â'kıbet Oğuz Hân'ın vasıyyeti üzere oğlu Kayı Hân evlâdına nakl edip ilâ â'hırı'z-zamân ber-devâm olur' " (Müneccim-Başı, *Sahâifü'l-Ahbâr,* III, 257).

G İ R İ Ş

XIV. ASRIN EŞİĞİNDE ANADOLU TÜRK ÂLEMİNİN UMUMÎ DURUMU

XIV. asrın eşiğinde Anadolu, parça parça bölünmüştü. Anadolu Türkü'nü birleştiren devlet otoritesi yok olmuştu. Selçukoğulları düşmek üzereydiler (1308'de düşerler). İl-hanlılar, ne kadar olsa müstevlî gözüyle görülüyor ve Anadolu Türkü tarafından kendilerine ısınılamıyordu. Türkiye dışında bir taht şehrinden idare edilmek, fâtih ve hâkim Türk milletine acı geliyordu. Teselli batıda, uclarda idi. Enerjik Türk kitleleri buralarda uc beylerinin hizmetine giriyorlar, gaza ve cihad ile şöhret ve saadet kazanıyorlardı. Ege'ye çıkılmıştı. Akdeniz ve Karadeniz sahillerinin en büyük kısmı Türkler'in elindeydi. Marmara'ya da erişileceğine, dünyanın en hassas noktası olan Boğazlar'a çıkılacağına hiçbir Türk'ün şüphesi yoktu. Bu misyonu başaran uc beyi, Selçukoğulları'ndan boşalan büyük hakanlık tahtına oturmaya hak ve liyakat kazanacaktı.

Selçukoğulları'nın emsalsiz şân-u şöhretlerle dolu mazisi hem çekici, hem itici idi. Bütün uc beylerinin hayali, onlardan boşalan tahta oturmaktı. Fakat Anadolu'yu Türkler'in ikinci ve ebedî anayurdu yapan ve Türkiye devletini kuran bu hanedanın erişilmez gibi görünen şevketi, onlardan boş kalan taht ve tâcın câzibesini, ulaşılamaz bir zirveye yükseltiyordu. Türkiye parçalanmış ve perişandı. Tasavvuf ve gaza ile teselli buluyordu. Selçukoğulları'nın bıraktıkları yerden bin beş yüz yıllık Türk tarihinin tabiî mecrasına devam etmek mümkün müydü? XIV. asrın eşiğinde bu, hayal gibi bir şeydi. Anadolu'daki Oğuz Türkü, Türkiye'nin birliğini yapacak, yeniden bir cihan devletine sahip olacak, belki de tarihin görmediği bir şevket ve azamete ulaşacaktı. Bu, zâviyelerde derviş-gazilerin, müritlerine telkîn ettikleri bir ideal, masalımsı, efsanemsi bir hayaldi. Hangi kudret bunu gerçekleştirebilirdi? Bunu yapabilecek hiçbir hanedan, hiçbir şahsiyet ortalıkta görünmüyordu. Fakat öbür taraftan ilhâm aldıkları söylenen erenler, bunu tebşîr ediyorlardı. Böyle bir kud-

ret mevcuttu, vardı, hazırdı. Mukadder an gelince zuhûr edecekti.

XIII. asırda Türklük, Anadolu'nun Sakarya kıyılarında bir yeniden doğuş sancıları çekiyordu. Önceki doğuşlara benzemiyen, daha azametli, en şevketli bir doğuş olacaktı. Türklük, gene Ergenekon'a kapanmıştı ama, Ergenekon'dan çıkış yolu, çok incecik bir çizgi hâlinde, erenlere görünmüştü. Söğüt'te bir arslanlar mağarası, ağzını cihana doğru açmıştı. Ardı arkası kesilmez gibi görünen arslanlar... Osmanlar, Orhanlar, Muradlar, Bâyezidler, Mehmedler, Selimler, Süleymanlar... Türk'lüğün yetiştirdiği en büyük âile... Ata arslan, elinde Türklük kılıcı, mağaradan çıkmak üzereydi. Osman Gazi, Ergenekon'dan çıkıyordu.

XIII. ASIRDA SAKARYA BOYUNDA TARİHİN EN BÜYÜK DEVLETİNİN TEMELİ ATILDI

(1231 - 1281)

"Türk, hattâ dünya tarihinin, en büyük, en şerefli ve en devamlı devleti olan Osmanlı İmparatorluğu"

(Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, T.T.K. *Belleten,* 1953, XVII, 558).

Osmanlı Kayı Aşîretinin Menşe'leri

OSMANLI devletinin menşeleri bir hayli karanlıktır. Devletin kuruluşundan ancak muayyen bir zaman sonradır ki, açık ve kesin tarihî malûmata malik olabiliyoruz. Bunun sebebi ise, ilk zamanlarda hiçbir muasır tarihçinin bu küçücük devlete ehemmiyet vermiş olmaması ve istikbalini katiyen tahmin edememesidir. Daha yeni tarihçilerin ilk zamanlar hakkında verdikleri malûmatın mühim kısmının uydurma olduğu, son devirlerde ve yıllarda bu mevzu üzerinde çalışan Türk ve Avrupalı âlimler tarafından ispat edilmiştir. Bu malûmat, bütün tenkidî metot kaideleri kullanılmak şartiyle ancak mütehassıs tarihçiler için ehemmiyeti haizdir.

İlk devirler ve hattâ umumiyetle Istanbul'un Fethi'nden önceki çağ hakkındaki malûmatsızlığımızın bir sebebi de, 1402'ye kadar toplanan Osmanlı devlet arşivinin, Timur tarafından Bursa'nın yağmasında yakılmış olmasıdır. Onun için 1402'den önceye ait elimizde pek az resmî vesika vardır.

1453'ten sonra, hele XVI. asırdan itibaren, muazzam imparatorluğun her hangi bir yerinde geçen ufak bir adlî hâdise bile, muasır vesikalarda saklıdır. Fakat bu milyarlarca (yalnız Istanbul arşivlerinde tahmine göre 150 milyon) vesikanın yüzde biri bile tetkik edilmiş değildir. Arşiv ve koleksiyonlarda, ekseriya karmakarışık bir halde bulunmaktadır. Maalesef birçoğu da kay-

bolmuştur. 1931'de kıymetine paha biçilemez milyonlarca Osmanlı vesikasının kamyonlara doldurulup Bulgaristan'a paçavra fiyatına satılması, buna bir misal teşkil eder.

Bir Alman tarihçisi şöyle diyor: "Türk arşivlerinin tasnif ve neşri neticesinde, bir gün gelecektir ki, bütün dünya, Türk milletinin hayatındaki vukuatın asıl hakiki çehresini görecektir" (H. H. Scheel, *II. T. T. Kongresi Zabıtları,* 673).

Türkçe vesikalar dışında, yabancı dillerle yazılı vesikaların da azameti akıl almaz derecededir. Meselâ Dubrovnik (Ragusa) gibi küçücük bir şehrin arşivinde, Türkler'le alâkadar, Latince ve başka dillerle değil, yalnız Türkçe vesikaların adedi 9.000'dir. Bosnasarayı, Zagreb, Belgrad arşivlerindeki Türkçe vesikalar da binlercedir (Bayraktaraviç, *II. T. T. Kongresi Zabıtları,* 1970). Büyük Avrupa arşivlerinde bu sayı, devleşmektedir.

Ertuğrul Gazi'nin Babası Gündüz Alp

Devletin kurucusu olan Osman Bey'in menşei de pek aydınlık değildir. Sonraki tarihçiler, ona şan vermek için sonu Oğuz Han'a, yani Büyük Türk Hanlığı'nın Teoman'dan sonraki 2. imparatoru Mete'ye (M. Ö. 209-174) dayanan çeşit çeşit şecereler uydurmuşlardır. Bu tarihçilerin birkaçı, Osman Bey'in, Kaya-Alp-Oğlu Süleyman-Şâh-Oğlu Ertuğrul Gazi'nin oğlu olduğunu söylerler. Bunlardan yalnız Ertuğrul Gazi'nin tarihî bir şahsiyet olduğuna inanmak münasiptir. Anlaşıldığına göre Ertuğrul Gazi'nin babasının adı da Gündüz Alp'tir. Süleyman-Şah, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu olan zâtın isminden kalma bir hâtıradır. Rakka civarında Câber kalesi yanında "Türk Mezarı" denen ve bugün de Türkiye Cumhuriyeti toprağı olan yerdeki mezar, şüphesiz binlerce emsali gibi gerçek bir mezar değil, bir "makam"dır. Ancak Gündüz Alp'in babasının Kaya Alp, onun babasının Gök Alp, onun babasının Sarkuk Alp, onun babasının da Kayık Alp olması ihtimali vardır. Gündüz Alp'in, kendisi gibi Kayılar'dan olan Mardin Artukluları'nın hizmetinde bir bey iken Câber'de Fırat'ı geçerken boğulup Türk Mezarı'na gömülmüş olması ihtimali de düşünülebilir. Bu zayıf ihtimal gerçekse, Gündüz Alp'in Ahlat'tan bu bölgeye gelmesinden sonra olabileceği söylenebilir. 1230 Yassıçemen muharebesine Türkiye sultânı Alâeddin Keykubâd'ın yanında katılan Kayı beyinin Ertuğrul Gazi mi, babası Gündüz Alp mi olduğu ihtilâflıdır. 1230'dan önce Gündüz Alp'in başında bulunduğu küçük bir Kayı aşiretinin Ahlat'tan kalkıp güneydoğuya, kendileri gibi Kayılar'dan

olan Mardin Artuklu melîki (kralı) Artukoğulları'nın İlgaazî dalının 6. hükümdârı Melikü'l-Mansûr Nâsıreddin Artuk-Arslan'ın (1201 - 1239) hizmetine girmek üzere hareket ettiğini acaba tasavvur edebilir miyim? Ahlat-Mardin yolu kuşuçuşu 200 kilometredir. Bu suretle Van Gölü havzasından Dicle havzasına geçen Gündüz Alp, Artuk-Arslan'ın emrettiği bir misyonla Mardin'den kuşuçuşu 250 kilometre daha güney batıya inip, Fırat kıyılarında Câber'e gelmiş, oradaki bir vuruşmada veya —I. Kılıçarslan gibi— kazâen boğulmuş olamaz mı? Eğer böyleyse, Gündüz Alp'in misyonu, Haleb'e hâkim olan Eyyûbîler'e karşıdır (Câber, Haleb'in kuşuçuşu 120 kilometre doğu-güneydoğusundadır). Bu sırada gerek Mardik Artuklu, gerek Haleb Eyyûbî krallığı, Türkiye imparatorluğunun, Büyük Sultân Alâeddin Keykubâd'ın nüfuzu altındadır. Bu misyonunda muvaffak olamıyan Kayı aşîreti, Gündüz Alp'in yerine geçen oğlu Ertuğrul Bey'in başkanlığında 1230 yazında acaba Câber'den Erzincan'a (kuzeye doğru kuşuçuşu 430 kilometre) gelmiş olamaz mı? O takdirde 10 ağustos 1230 Yassıçemen meydan muharebesinde Erzincan yakınlarında Alâeddin Keykubâd'ın saflarında Doğu Türk hâkanı Celâleddin Harzem-Şâh'a karşı vuruşan ve zafer kazanan Kayı oymağının başında mutlaka 39 yaşlarındaki Ertuğrul Bey olmalıdır ve Gündüz Alp'in en aşağı 60 yaşında ölmüş bulunması icab eder. Ama bu Câber hikâyesi tamamen masalsa, o zaman Kayı oymağı Ahlat'tan Erzincan'a gelmiş olur. Kuzeybatıya doğru kuşuçuşu 270 kilometredir. Gündüz Alp yolda da ölmüş olabilir, Ahlat'ta ölümü üzerine oğlu oymağını alıp hareket etmiş de olabilir. Niçin? Çünki istikbal Anadolu'nun doğusunda değil de, batısındadır. Hiç şüphesiz bu yüzden. Kayı oymağı, uc'a, Bizans sınırına gitmek istemiştir. Ama Moğollar'ın Doğu Anadolu'ya hızla yaklaştıklarını, bundan dolayı bir telâş başlamış olabileceği ihtimalini de tabiatiyle unutmuyorum.

Ertuğrul Gazi (1231 - 1281)

Sonra ne oldu? Sonra ne olduğu artık daha kesine yakın çizgilerle bellidir. Büyük Alâeddin, bu mütevâzı Kayı beyine Türkiye imparatorluğunun kuzeybatı ucunda dirlik vermiştir (imparatorluğun Bizans'a karşı sınırı kuzeybatı ve güneybatı diye ikiye bölünmüş ve bu ikisinin başında iki büyük uc beyi vardı. Osmanlılar'a verilen dirlik Kastamonu'da oturan ve Çobanoğulları'ndan gelen kuzeybatı büyük uc beyinin emrindeydi). Ertuğrul Bey, Erzincan'dan kuşuçuşu 900 kilometre olan yolu batıya doğ-

ru yürüyerek dirliğine geldi. En erken 1231 yılındayız ve Ertuğrul, rivayete göre 40 yaşındadır. 1231'de dirliğinin başına gelebilmişse, tam 50 yıl beylik yapmış olur. Bu müddet Kaanunî'nin saltanat müddetini bile geçer.

Şimdi Osmanoğulları'nın Ahlat'tan önceki macerası üzerinde tahminlerde bulunmak istiyorum. Osmanoğulları'ndan Ahlat'ta yaşıyan beyler olduğu asırlar sonra bile biliniyordu ve padişahlar, kendi ataları, atalarının amca oğulları olan beylerin neseblerini resmen ve fermanla tanımışlar ve onları bir çok mükellefiyetten muâf tutmuşlardır. Bu beylerin Osmanoğlu oldukları her türlü şüpheden âzâdedir. Zira bir padişaha, kendi ailesinden olduğuna yüzde bir nisbetinde şüphesi olduğu şahsın hânedânından indiğini tasdik ve itiraf ettirmek kadar zor hiç bir şey yoktur, neseb bahsinde o kadar kıskançtırlar.

Bu şu demek olur: Gündüz Alp, Ahlat'tan ayrılmaya karar verdiği zaman, bütün kabîlesini, hattâ ailesinden bazı şahısları, kardeşlerini, amcalarını, amca oğullarını peşine takamamıştır. Kayı oymağı, Ahlat'a geldiğinden daha küçük olarak, bir kısmını orada bırakarak Van Gölü'nden ayrılmış, ya Câber-Erzincan yoluyle yahut doğrudan doğruya Erzincan yoluyle -bu takdirde batı istikametini hiç kaybetmeksizin - Marmara'nın belki 80 kilometre güneydoğusuna gelip yerleşmiştir. Ahlat'tan buraya olan mesafe kuşuçuşu 1.180 kilometredir.

Ve bu, şu da demek olur: Sonradan «Osmanoğulları» denen aile, bir kısmıyle olsun Ahlat'ı sevip benimsiyecek derecede uzun veya uzunca bir müddet burada oturuyordu. Şimdi en mühim meseleye geliyorum: Ahlat'ta sadece uzunca bir müddet mi kalmışlardır, yoksa gerçekten uzun bir müddetten beri mi buradaydılar?

Kaynaklarımızda iki rivayet vardır: Daha çok taraftar toplamış olan rivayet şudur: Osmanoğulları'nın başında bulunduğu Kayı oymağı, diğer Oğuz boylarıyle beraber, Selçukoğulları'nın maiyyetinde bulunmak üzere 1000 yılı civarında Amu Deryâ nehrini geçtiler. Herhalde diğer Oğuz boylarının yoğun oldukları Aral havzasından geldiler. Horasan'ın kuzey sınırına, Karakurum Çölü'nün güneyine, Merv civarında Mâhân'a yerleştiler. Bu mevkıe kadar kuşuçuşu 600 kilometre civarında yol aldıkları tahmin edilebilir. İşte Kayı oymağı, Merv civarından Ahlat'a hangi tarihte geldi? Bu birinci rivayete göre 1220'de Cengiz'in Moğollar'ı yaklaşırken ellerine düşmemek için Merv'den hareket ettiler. Ahlat'a geldiler. Şu halde en erken 1221'de Ahlat'ta olduklarını kabûl edersek, burada en fazla 9 yıl kalmış olabilirler. Zira

1230'da Erzincan yakınlarındadırlar. Merv-Ahlat yolu kuşuçuşu 1.700 kilometredir. Aral havzasından Marmara'daki dirlik havzasına olan yol ise kuşuçuşu 3.500 kilometreye yakın ve gerçekte yürünen yol bunun iki mislidir. Demek Osman Gazi'nin ataları, 7.000 kilometre yürüyerek Söğüt'e gelmişlerdir. Böyle adamların da artık bu mesafeyi nesiller boyu küçümsiyerek yetişecekleri muhakkaktı.

İkinci rivayet şudur : Kayı oymağı Mâhân yakınlarından Ahlat'a gelmiştir ama, 1220'de değil, 1071'de. Yani tam bir buçuk asır önce. Selçuklular'la beraber, Malazgirt'le, Alp Arslan'la beraber gelen büyük Kayı boyunun büyük kısmı Artukoğulları'nın idaresinde güneydoğuya kayıp devletler kurdular. Osmanoğulları'nın idaresinde kalan küçük bir oymak ise Ahlat civarındaki otlakları bırakmadı ve 1230'lara kadar bir buçuk asırdan fazla yerinden kımıldamadı.

1070 yıllarında Osman Gazi'nin hangi atası küçük bir Kayı oymağının başında bulunabilir? Ertuğrul Gazi'nin 1191'de doğduğuna inanırsak, onun ancak büyükbabasının büyükbabası 1070 civarında oymak reisi olabilir. Şöyle mi acaba : Ertuğrul Bey'in babası Gündüz Alp'in babası Kaya Alp'in babası Gök Alp'in babası Sarkuk Alp ki, onun da Kayık Alp'in oğlu olduğu rivayet ve iddia edilmekteydi (Kayık = Kayığ = Kayı). Ve bu Kayık Alp, Oğuz Han'ın bilmem kaçıncı kuşaktan torunudur.

Selçuklular, Mâverâünnehr'den İran'a geçtiği yıllarda (1040' tan önce), Osmanoğulları'nın atası Kayı Han boyu, Merv yakınlarında Mâhân'a geldi. Oradan Anadolu'ya geçti. 170 yıl Ahlat çevresinde yaşadı. Moğollar gelince, Kaya Alp oğlu Gündüz Alp, Erzincan'a göçtü. Bir kaç yıl orada kaldı. Yeterli otlak olmadığı için Haleb'e doğru indi. Gündüz Alp ölünce, oğulları Sungur Tekin ve Gündoğdu, Ahlat'a döndüler ve bir kaç asır nesillerini Ahlat'ta devâm ettirdiler. Küçük oğullar Ertuğrul ve Dündar, Pasin ovasında Sürmeliçukur'a geldiler. Ertuğrul Gazi, yurd istemek için, büyük oğlu Saruyatı Savcı Bey'i, Sultân Alâeddin Keykubâd'a gönderdi.

Bayatî'ye göre Osman Gazi, Oğuz Han'ın yani Mete'nin 46. batında torunudur. Oğuz Han ile Osman Gazi'nin doğumları arasında 1500 sene kadar zaman farkı vardır. Bu müddet 46'ya bölünürse, 32.5 sene elde edilmektedir. Bu rakam, bir batın için en mâkul müddettir ve bu husus, kayda şayandır. Bayatî'ye göre Osman Gazi, Ertuğrul Gazi'nin, o Süleyman-Şâh'ın, o Kaya-Alp-in, o Kızıl Buga'nın, o Baytemir'in, o Aykutluğ'un, o Tuğrul'un, o Kara-Batur'un, o da X. asırda yaşamış olan Sakur'un oğludur.

Ertuğrul Gazi'nin babasının adının ise Gündüz-Alp olduğu artık çok kuvvet kazanmış bir vaziyettedir ve ekseri modern tarihçiler tarafından kabûl edilmiş bulunuyor. Bayatî, Osmanoğulları'nın Mete'ye kadar olan şeceresini, Fâtih'in küçük oğlu Sultan Cem'in emriyle düzenlemiştir. Fâtih'in vezîr-i âzamı Mevlânâ torunlarından Karamânî Mehmed Paşa ile *Düstûr-Nâme* nâzımı Enverî, Ertuğrul Gazi'nin babasını Gündüz-Alp olarak göstermektedir. Bizans kaynakları da bu isme yakın olarak "Oğuz-Alp" diyor. Enverî'ye göre Ertuğrul Gazi'nin büyük babasının babası olan Çalış Han, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Selçukoğlu Kutalmışoğlu Gazi I. Sultan Süleyman'ın kızkardeşi, yani Melik Kutalmış Bey'in bir kızı ile evlidir. Şüphesiz bu rivayet Osmanoğulları'nı Selçukoğulları'na, Kayı soyunu Kınık soyuna bağlamak için düzenlenmiştir.

"Kayılar'ın, Anadolu'nun yeni ve kutlu bir Türk vatanı hâline gelmesinde büyük rol oynadıktan sonra, Türk yaratıcılık ve yapıcılığının en büyük ve en şerefli âbidesi olan Osmanlı imparatorluğu'nu kurmaları, Türk'lüğe ve Türk tarihi'ne ne kadar büyük bir hizmette bulunduklarını gösteriyor ki, bu vasıflariyle, Oğuz boylarının, en asîli ve en şereflisi oldukları hakkındaki millî an'aneyi bihakkın isbât etmiş bulunuyorlar" (F. Sümer, T.T.K., *Belleten*, 47, 603).

Rivayete göre Osman Gazi, 1258'de doğmuş, 1281'de Ertuğrul Gazi'nin ölümü üzerine 23 yaşında "uc beyi" olmuştur. Muhakkak olan bir taraf varsa, o da, Osman Gazi'nin Oğuzlar'ın 24 boyundan Kayı boyuna mensup bir aşiretin reisi bulunduğudur.

Tarihî hâdiselerin akışını altüst eden müthiş Moğol istilâsı önünde Türkistan'dan batıya doğru kaçan yüzlerce gruptan birinin de Ertuğrul Gazi'nin aşireti olduğu tahmin edilebilir. Bu küçük aşiretin ne gibi maceralardan ve nerelerde konakladıktan sonra Kuzeybatı Anadolu'ya geldiğine dair belirli hiçbir bilgimiz yoktur. Esasen bu devir vesikalarının çoğu, Moğol istilâsında tahrip edilmiş, yüzlerce şehir binlerce kütüphanesi ve arşivi ile yanmıştır. Daha Moğollar tarafından müdahale edilmemiş Anadolu'ya bu Türkmenler'in, Selçuklu sultanları tarafından hararetle kabûl edildiğini, ülke açmak ve Bizans ile gazâ etmek üzere Batı Anadolu'ya yerleştirildiğini biliyoruz. Bu Türkmenler'in başındaki aşiret reislerine "uc beyi" deniyordu. İhtimal Ertuğrul Gazi'nin aşireti pek küçüktü ki, tarihî eserlere aksetmemiştir. Rivayete göre 400 çadır, yani kadınlı-erkekli en çok 4.000 kişi idi. Nâmık Kemal Bey'in

Biz-ol nesl-î kerîm-î dûde-î Osmâniyân'ız kim
Muhammerdir serâpâ mâyemiz hûn-î şehâdet'den
Biz-ol â'lî-himem erbâb-ı cidd-û ictihâd'ız kim
Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşîret'den

beyitleri, asla hakikate aykırı değildir.

Bu taptaze göçebe kuvvetler, nisbeten hayâtiyetini kaybetmiş yerleşik Türkler'den daha canlılık ve ateşle hududu muhafaza ediyorlardı. Anayurtlarını müstevlîye bırakmanın kompleksi içinde cihada sarıldıkları muhakkaktır. Bu senelerde, Kuzeybatı Anadolu'da dünya çapında gelişmek istidadı gösteren muazzam bir ictimâî hercümerç mevcuttu. Maalesef bu mevzuda da malûmatımız pek eksiktir. Bu mıntakalarda birtakım dinî tarikatlerin teşekkül edip ictimai kitleyi bunların sevk ettiği, muhakkaktır.

Göçebe Türkler'in, cahil olsalar bile irfan sahibi bulundukları, devlet idare etmede ve teşkilâtçılıkta emsalsiz bir sezgi (intuition) sahibi oldukları, bundan önceki bahislerde aydın şekilde görülmüştü. Buna bir Fransız tarihçisi bile dikkat etmiştir: "Nihayet diyebiliriz ki, mütenakız görünmesine rağmen, nihaî derecede alâka-bahş bir keyfiyettir ki, devletler tesis ve idaresinde, fıtrî kaabiliyetlere maliktiler. Türk edebiyatının — Doğu Türkistan'da Kâşgar'da yazılmış — en eski kitabının *"Kutagu-Bilik* = hikmet-i hükûmet" adını taşıması, şüphesiz tesadüflere atfedilemez" (Benoist-Méchin, s. 31).

Türk Fethinin Dayandığı Prensipler

Doğu'dan gelen "Horasan erenleri" denen ateşli tarikat propagandacıları, imanlarını bu taze kuvvetlere aşılamaya ve onlara hükmetmeye pek çabuk muvaffak oldular. İslâm dini ile rabıtaları gevşek olan bu göçebe kitleler, bıkmak ve usanmak bilmeyen bu tarikat mürşitlerine derhal samimiyetle bağlanıyorlar ve temsil ettikleri tarikati iman ile benimsiyorlardı. Bu bağlanma ve benimseme, onlara çok yüksek menfaatler vâdedivordu ve bu va'din tahakkuku da fazla gecikmiyordu. Bu "gazi-dervisler", emirleri altına giren kitleye evvelâ yegâne gaye olarak "cihad" ve "î'lâyi Kelimeti'llaah" umdelerini aşılıyor ve sonra bu umdelerin tahakkuku için lâzım gelen bilgi ve tecrübeyi veriyor, yolu gösterivor, teskilâtlandırıp sevk ve idare ediyorlardı. "Alp" ve "abdal" gibi unvanlar tasıyan bu mürşitler, evvelâ Bizans topraklarını harben işgal ediyor ve sonra oralarını tamamen "İslâm-Türk toprağı/dâru's-sulh" hâline getirmek için muazzam

bir faaliyete girişiyorlardı. Tarihin en dikkate şayan hâdiselerinden biri olan bu faaliyet, büyük bir enerji ve mâşerî dehâ ile, en müsbet şekilde ve az zamanda netice veriyordu. Türk derviş-gazileri bir şehri, bir memleketi fetheder etmez, derhal bir kısmı oraya yerleşiyor, kalan kısım ise daha ileriye doğru yürüyordu. Arkadan daima taze kuvvetler geldiği ve en ateşli kuvvet en ileriye sevk edildiği için, bu yürüyüşün ardı kesilmiyordu. Bu taze kuvvetler, Türk milletinin en müteşebbis tabakasını teşkil ettikleri, yerlerini-yurtlarını terkederek "î'lâyi Kelimeti'llaah" aşkına gazâ ve şehâdet aradıkları için, tarihteki mevkileri, Amerikan pionnier'lerinden üstündür.

Fethedilen topraklarda Türkler, bilhassa şehirlere yerleşirlerdi. Eğer şehir sulhan teslim olursa, İslâm hukukuna (fıkh'a) göre, ahalisi hiçbir şekilde rahatsız edilemezdi. Eğer harben alınmışsa, Türk kumandanının takdir ve emrine göre, Hıristiyanlar cezalandırılırdı. Şehri Türkler'e karşı savunan askerlerin hepsi esir alınır, bazıları idam olunabilir, bazan şehrin yağmasına da müsaade edilirdi. Yağma en az bir saat, en çok 3 gün olurdu. Fakat bu suretle de ahaliye gadredilmemeye çalışılırdı. Çünkü Türkler'in menfaati, yerli ahaliyi kazanmakta idi ve zulmetmek için zulmetmek, İslâmî umdelere külliyen aykırı bulunuyordu. "Feizâ kaderte alâ aduvvike feec'ali'l-afve zekâten li'z-zafer = düşmanına galip geldiğin vakit, bu zaferin zekâtı olarak onu bağışla" umdesi İslâm siyasî hukukunun düsturlarındandı.

Sulhan alınan şehrin yalnız en büyük kilisesi camie tahvîl edilir (buna karşılık Hıristiyanlar'a yeni bir mâbet inşa etme izni verilir), başka bir şekilde Hıristiyanlar'ın menfaatlerine dokunulmazdı. Şehir düşer düşmez kale üzerinden ezanlar okunur, müteakıben ilk cuma günü büyük merasimle camie tebdîl edilmiş kilisede namaz kılınıp padişahın adı hutbede anılır, bu muvaffakıyeti müyesser ettiğinden dolayı Tanrı'ya şükürler edilirdi. Artık şehirde kalan ve ilk yerleşen Türk kolonisinin misyonu başlardı: Ekseriya camiin veya mühim şehirlerde camilerin etrafına medreseler ve mektepler (orta ve ilk tahsil müesseseleri), şehrin fethini temin eden "colonisateur gazi-dervişler"in mensup oldukları tarikatin tekkesi, hastahâneler, kervansaraylar, imâretler, çeşmeler, yollar, köprüler inşâ edilir, derhal İslâmî tedris ve propaganda başlar, içtimâî yardım müesseseleri çalışmaya koyulurdu. Türkler, girdikleri toprağa sulh ve sükûn, mutlak bir asayiş getirirlerdi. Halk, asırlardan beri unuttuğu bu asayişin bütün nimetlerini toplardı.

Bu şekilde, Türkistan deposundan gelen ardı-arkası kesilmez Türk boyları, zamanla Hıristiyan topraklarında gittikçe daha kesif olarak yerleşirler ve muayyen bir müddet sonra, Hıristiyan ahaliyi azınlıkta bırakırlardı. İşte bu şekilde Osman Gazi ile oğlu ve halefi Orhan Gazi, Anadolu'nun henüz Türk'leşmemiş kuzey-batı köşesini, Marmara bölgesindeki son Anadolu topraklarını Türk'leştirmişlerdir. Artık üçüncü hükümdara, Murad Gazi'ye, Rumeli (Avrupa) topraklarında aynı vazife terettüp ediyordu.

Türk idaresinde yaşıyan yerli ve hemen hepsi Hıristiyan (çoğu Ortodoks mezhebinden) ahaliye gelince, bunlar, büyük müsamaha içerisinde hayatlarına devam ederlerdi. Türkler son derece muntazam bir teşkilât getirdikleri için Hıristiyanlar, çok defa, asayişten mahrum bulunan eski idareden bıkmış bir halde, Müslüman fâtihleri halâskâr olarak kabûl ederlerdi. Harb hâlinde iken, Hıristiyanlar ile meskûn Türk topraklarından geçen Türk askerlerinin ahaliyi her hangi bir suretle rahatsız etmesi, idam ile cezalandırılırdı. Bu titizlik, çok kere Türk askeri düşman toprağında iken de gösterilirdi. Kaanûnî devrinde dikkatsizlikle atını bir Hıristiyan'ın tarlasına bırakıp ekini yedirten bir Yeniçeri'nin idamı meşhurdur. Bu hususta misaller pek çoktur. Sulh zamanında ise, Hıristiyan, haksızlık gördüğü Türk'ü kadıya şikâyet etmek suretiyle hakkını elde ederdi.

Dinî hiçbir müdahale ve tazyik yapılamazdı. Çünkü bir defa bu husus İslâm dinince katiyen men edildiği gibi, Hıristiyanlar'ın Müslüman olması, hele kitle hâlinde din değiştirmeleri, Türk devlet siyasetine aykırı idi. Zira gayri Müslimler'den kendilerini himaye ve askere alınmama karşılığında "cizye" denilen hususî bir vergi alınırdı. Cizye'den sadece fakirler, sakatlar, hastalar, ihtiyarlar, çocuklar, kadınlar, rahipler ve padişahın hususi bir fermanı ile — muhtelif sebeplerden dolayı — vergiden muaf tutulmuş şahıslar veya muayyen bir toprağın ahalisi muaftı. Cizye, devletin milyonlarca Hıristiyan tab'ası olduğu için çok mühim bir mehlâğ tutardı.

Bir de Hıristiyanlar devlet memuru olamadıkları için fazla sayıda ve kitle halinde bir din değiştirme, Türkler'in, bilhassa yüksek sınıfın menfaatlerine külliyen aykırı idi. Hıristiyanlar dinî cemaat ve teşkilâtlarını muhafaza ederlerdi. Kendi aralarındaki her türlü meseleyi, kendi mahkemelerinde hallederlerdi. Ancak bir Türk ile bir Hıristiyan arasındaki dâvaya Hıristiyan mahkemesi bakmaya salâhiyetli değildi.

Büyük tarihçi Iorga diyor ki: "Osmanlı saltanatının kurulmasına ait zemin hazırlığı şu idi ki... Osmanlı devleti, her ferdin sadârete kadar yükselmesine imkân veren geniş bir demokrasi içinde, eski görüş yerine yeni bir görüşle kurulmakta idi" (*Hist. des Etats Balconiques*, s. 1, bu eserin ilk sahifelerindeki çok dikkate değer sahifeleri okumak lâzımdır; müellif 5 asır Osmanlı idaresinde yaşıyan bir Balkan devletinin başbakanlığına kadar yükselmiş büyük bir tarihçi olduğu için, görüşleri büsbütün kıymet kazanmaktadır).

Bu kısacık hulâsaya vâkıf olmadan, Türk cihan imparatorluğunun hayrete değer muvaffakıyeti ve az zamanda cihangir mevkie yükselişindeki sır anlaşılamaz, sebeplerine inilemez. Fransız tarihçisi, Grenard, haklı olarak: «Bu yeni imparatorluğun teessüsü, demektir; beşer tarihinin en büyük ve hayrete değer vâkıalarından biridir."

An'anevî olarak Osmanlı devletinin kuruluş tarihi, 27 ocak 1300 olarak tesbit edilmiş ve II. Abdülhamid zamanında bu gün millî gün şeklinde kutlanmış, bu tarih, bizim mektep kitaplarına 1299 olarak geçmiş ve Selçuklu Sultanı Alâeddin'in Orhan Gazi'ye istiklâl vermesi, daha doğrusu onu büyük uc beyi tanıması tarihi sayılmıştır. Fakat bu tarihin gerçek bir tarihî kıymeti olmadığı meydandadır. Bu tarih, ne Osman Gazi'nin cülûs tarihi, ne son Selçuklu padişahının düşme tarihi, ne İl-hanlı metbûluğundan kurtuluş tarihidir. Binâenaleyh devletin kuruluşu olarak bu tarih kabûle şâyan değildir. Devleti, 1281'de Osman Gazi'nin cülûsu ile başlatmayı tercîh edenler de vardır. Bir kısım tarihçiler de 1288 veya 1291'de Karacabey (Karacahisar) kasabasının fethini ve bir rivayete göre merkez ittihazını, devletin başlangıcı saymak istemişlerdir.

Meşhur tarihçi Şeyhulislâm Hoca Sâdeddîn Efendi, 21 mart 1590 tarihinde hocası olduğu III. Murâd adına Şâh Abbâs'a kaleme aldığı bir mektupta (*Münşe'âtü's-Selâtıyn,* II, 249), 400 yıla vakın bir zamandan beri Osmanlılar'ın düşmanlarına galib olduğunu yazar. Ünlü tarihinde ise (*Tâcü't-Tevârîh,* I, 14), Neşrî'ye atfen, 616 (1219)'dan bir kaç yıl sonra Erzincan-Haleb-Câber yoluyle Ankara ucunda Karacadağ'a geldiğini söyler. Devletin resmî görüşünü temsîl etmesi bakımından söyledikleri mühimdir. 1300 tarihinde devleti kurulmuş saysa idi, 1590 yılında aradan 299 yıl (Mîlâdî yılla 290 yıl) geçmiş olacaktı. "400 seneye karîb" bir yılı bulmak için 1230'lara inmek îcâb etmektedir.

II

SÖĞÜT'TEN BURSA'YA

(1281 - 1326)

Osmanlı Uc Beyliğinin Karakteri

Devletin çekirdeği hiç şüphesiz, Ertuğrul Gazi'nin 1231'de Sakarya boyunda yurd tutması ile teşekkül etmiştir.

Rivayete nazaran Ertuğrul Bey çok yaşamış, 90 yaşını geçmiştir. 90 yaşında öldüğünü kabûl edersek, 1191 doğumlu olmuş olur. Yassıçemen meydan muharebesinde aşağı yukarı 39 yaşında olduğu anlaşılır. Yassıçemen'de Kayılar'ın, Sultan Alâeddin'in zaferinde müessir oldukları muhakkaktır.

Bundan sonra Kayılar, Ankara civarına gelmişlerdir. Sultan Alâeddin'in emriyle, uc'a yerleştirilmiş ve bugünkü Eskişehir-Bilecik-Kütahya vilâyetlerinin sınırlarının birleştiği topraklar, kendilerine "yurt" verilmiştir. Demek Osmanlılar, 1231 civarında bu bölgeye gelmişlerdir. 1281'de Ertuğrul Gazi öldüğü zaman Osmanoğulları'nın elinde 4.800 km²'den fazla toprak olmadığı ve bu toprağın bir kısmının Ertuğrul Bey tarafından fethedilmiş bulunduğu hatırlanırsa, bu sıralarda kendilerine verilen "yurt" un yani malikânenin 1.000 km², en iyimser tahmine göre 2.000 km²'den fazla olamıyacağı ortaya çıkar. Osmanoğulları, 3,5 asırda bu "yurt"larını 20.000 kere büyülteceklerdir.

Ertuğrul Bey'in, uc beylerinin en büyüğü olan Kastamonu'daki Çobanoğulları'na tâbi olduğu ve bu tâbiiyetin yarım asırdan fazla sürdüğü muhakkaktır. Her halde bu kadar küçük bir

"yurt"a malik olan Ertuğrul Bey, doğrudan doğruya Konya'ya bağlı büyük uc beylerinden değildi. O tarihte kuzeybatıda Çobanoğulları, güneybatıda Dânişmenoğulları, büyük uc beyi idiler. Karasıoğulları, bu Dânişmendoğulları'ndan inmiştir. Onlardan boşalan yere Germiyanoğulları geçmiş ve büyük uc beyi olmuşlardır. Osmanlılar'ın bir müddet de Germiyanoğulları'na tâbi bulundukları kuvvetli bir ihtimaldir. Ancak Osman Bey'in beyliğinin ortalarına doğru Osmanlılar, doğrudan doğruya Konya'ya bağlı büyük uc beyi olabilmişlerdir. Konya da Tebrîz'e ve Tebrîz de Pekin'e bağlı idi. Osmanoğulları'nın bu yükselişi, Ertuğrul ve Osman Beyler'in dehâları ve tarihî fırsatları yakalıyabilmeleri sayesinde gerçekleşmiştir.

Uc beyleri, İl-hanlılar'a küçük ve "senbolik" bir vergi veriyor, İl-hanlılar çok sıkıştırdığı zaman askerî birlik de gönderip, İl-hanlı ordusunu takviye ediyorlardı. Fakat İl-hanlılar, uc beylerinin idaresindeki Batı Anadolu'yu, Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi soyamıyorlardı. Gazâ ve cihâd ile pişen uc beylerini tahrik etmekten çekindikleri de muhakkaktır. Yalnız Karamanoğulları'na ve Hamîdoğulları'na karşı birkaç kere çok ağır cezalar tertip etmişlerdir.

XIII. asır kapanırken en büyük uc beyi artık Çobanoğulları değil, 1299'da kısa bir müddet için Ankara şehrine bile hâkim olan Germiyanoğulları idi. Aydın, Osmanlı, Saruhan, Karası, belki de Menteşe ve Hamîd Beylikleri, Germiyan nüfuzunda idiler. Aydın ve Saruhan'ın bir müddet doğrudan doğruya Germiyanlılar'a tâbi bulundukları muhakkaktır. 1305'e doğru Çobanoğulları'nın ehemmiyeti büsbütün azalmış ve Candaroğulları ehemmiyet kazanmıştır.

Bizans'a karşı en büyük zaferi kazanan uc beyinin başına Selçukoğulları'nın büyük hâkanlık tâcının konacağı şüphesiz bir keyfiyetti. Belki zamanında beyliğin küçüklüğünden dolayı farkına varılamadı. Fakat stratejik konuş, bu talih kuşunun Osmanlılar'a müyesser olacağını açıkça gösteriyordu. Bununla beraber, Osmanlı hânedânının tarihte hiçbir hânedâna nasîb olmıyan bir seri büyük dâhî asker ve devlet adamı yetiştirmesi, şüphesiz onların stratejik konuşları derecesinde müessir olmuştur. Tarafsız tarihçilerin gözünden bu nokta kaçmamış ve Türkiye'-

nin fevkalâde yükselişinin sırlarından başlıcasını burada bulmuşlardır. Jouannin ile van Gaver, Osmanoğulları hanedanı için aynen şöyle diyorlar: "plus féconde en grands hommes qu'aucune de celles qui ont régné sur la face du globe = küre-i arz üzerinde hüküm sürmüş bütün ailelerin büyük adam yetiştirme bakımından en feyizlisi" (*Turquie,* Paris, 1840, s. 8b).

Osmanlı Uc Beyliği ve Bizans

Osmanlılar'ın fethettikleri Bizans toprakları Türk nüfusundan büsbütün hâli olmadığı gibi, Bizanslılar'la Türkler'in münasebetleri de gayet çapraşık, âdetâ içiçe idi. Bizanslılar'ın "Turkopol" dedikleri Müslüman Türk ücretli askerlerden mürekkep kıtaları vardı. Turkopollar'ın başında bir ara Aydınoğulları'nın hizmetinden ayrılmış bir Türk kumandanı olan Melik İshak vardı. Gene Bizans hizmetinde ücretli Müslüman Araplar (Endülüslü ve Mağribli), ücretli Katolik Katalanlar vardı. Bu birliklerin başındaki kumandanlar, bazan İmparator'a kafa tutacak bir güc iktisâb ediyorlardı. Bu ücretliler bir defa Çanakkale Boğazı'nı geçmiş, Manisa'nın kuzeylerine kadar inmiş, fakat Türkmen Beyleri tarafından imha edilmişlerdi (Bu hâdise tahminen 1300 veya 1301 yılında geçmiştir). Şimdiki bilgimize göre Osman Bey'in adı tarihlerde sarih olarak ilk defa 1302 yılı hâdiseleri arasında geçmektedir. Bu kayıt da bir Doğu kaynağına değil, bir Bizans kaynağına aittir. Bu kayıt, Osman Bey'in ticaret yollarına hâkim olmak dolayısiyle Bizans'ı müteessir ettiğinden bahseder ve çok karakteristiktir. Çünkü Osmanlılar'ın stratejik konuşlarını dolayısiyle açıklamaktadır.

Türkmen dervişlerinin faaliyeti mühimdi. Altın-Ordu prensi Nogay Han'ın hizmetinde Dobruca'da binlerce müridi ile faaliyet göstermiş olan meşhur Saltuk (Saltık) Baba'nın halîfesi Tokatlı Barak Baba, Rumeli'nden İran'a gitmiş, İl-han Gazan tarafından büyük iltifat görmüştü. Horasanlı Tapduk (Tapdık) Emre ile Âzerbaycanlı Geyikli Baba, Batı Anadolu uclarında mühim faaliyet gösteriyorlardı. Yûnus Emre, Tapduk Emre'nin halîfesi'dir ve 1320'de, yani Osman Gazi'nin ölümünden 4 yıl önce ölmüştür. Yûnus, Tapduk Emre'nin, o Barak Baba'nın, o da Sarı Saltık Baba'nın halifeleridir. Bu silsile, Türkmen dervişlerinin içtimaî hayattaki ehemmiyetini ve siyasete karışmalarının derecesini gösterir. En kuvvetli rivayete göre Tapduk Emre, Sakarya ırmağının kuzeyinde Nallıhan kasabası köylerinden Emre köyünde, Yûnus Emre ise, Sakarya'nın Porsuk ile birleştiği yer-

de Sarıköy'de gömülüdür. Buraları, Orhan Gazi devrinde fethedilmekle beraber, Ertuğrul Gazi'nin yurdunun yanıbaşında bulunuyordu ve bizi derviş-gazilerin Bizans gazâsındaki mevkii hakkında aydınlatacak derecededir. Zaten Osman Gazi, bu dervişlerin mühim şeyhlerinden Şeyh Edebalı'ya damat olmuştu.

Bizans, kendi kuvvetleriyle Türkmen gazalarına karşı koyamıyordu. Melik İshak'ın 10.000 Turkopol'u yetmedi. 1308'de Sicilya'dan George de Flo'nun idaresinde 8.000 İspanyol ve Endülüslü Arap ücretlisi celbetti. Deşt-i Kıpçak'taki Türk ve Moğollar'dan bile ücretli asker getirtiyordu.

1314'te Osman Bey'in İlhanlı umumî valisi Çoban Bey'in emriyle Sıvas yakınlarında toplanması emredilen Türkmen ordusunda bulunduğu kuvvetle tahmin edilebilir. Osman Bey, Germiyanoğlu'nun kumandanlık ettiği Türkmen ordusundaki birliklerden birinin başında olmalıdır.

1319'da Altın-Ordu ordularının Edirne'ye kadar gelmesi, Bizans'ı Rumeli cihetinden de perişan etmiştir. Gene 1324'de Altın-Ordu orduları Trakya'ya, 1330'da da Köstendil'e (Struma çayının kuzeyinde batı kıyısında) gelmişlerdir.

Bitinya'da yerleşen Horasanlı "Erenler", bölgeyi hızla Türk'leştiriyorlardı; Türk köyleri kuruyorlar, coğrafya adlarını Türkçe'leştiriyorlardı. Horasan'da Türk nüfusu küçük bir azınlık hâline gelinceye kadar Anadolu'ya aktarma olmuştur. Bu nüfus, bazan Bizans idaresindeki şehirlerde de yerleşiyordu. Istanbul, Bursa, Edirne gibi mühim Bizans şehirlerinde Türk azınlık cemaatleri vardı. Samsa Çavuş'un idaresindeki bir Türk cemaati de, daha Bizans idaresinde bulunan Sakarya'nın kuzey çevresinde, suyun batısına geçip yerleşmişlerdi. Bu Türk azınlıklarının Türk fethini ne dereceye kadar kolaylaştırdığı hakkında şimdilik sarih bilgimiz yoktur.

Diğer taraftan 1308'de II. Sultan Mes'ûd'un Kayseri'de vefatı, Türk Hakanlığı tahtını açık bırakıyordu. İl-hanlar, bu tahtı işgal etmek iddiasında idiler. Fakat Anadolu halkı, bunu hoş görmüyordu.

Osman Bey'in beyliği, Istanbul istikametinde Türk-İslâm toprağının en uc noktasını teşkil ediyordu. Âdetâ Istanbul'a doğru uzanmış bir oktu. 1308'de Selçukoğulları düşünce, Osman Bey, doğrudan doğruya Tebriz'e, Büyük Türk Hakanlığı tahtına geçen İl-hanlılar'a tâbi oldu. Tebriz de, hukukî bakımdan, fakat ismen Pekin'deki Moğol Büyük Kağanı'na tâbi idi.

Osman Bey'in gazi-derviş topluluğunda hainlere, korkaklara, bencillere yer yoktu. Muti, sadık, vefakâr, yiğit olan kabiliyetler bu cemaatte yer alabilirlerdi. Bu suretle sayı azlığı, korkunç bir keyfiyet üstünlüğü ile geniş şekilde telâfi ediliyordu. Bu keyfiyet üstünlüğü, yükseliş asırlarında daima bahis mevzuu olacaktır. Bundan dolayıdır ki Fransız âlimi Grenard, Türk cihan devletinin doğuşu için "la fondation de ce nouvel empire est un des plus grands faits des annales humaines et des plus étonnants = bu yeni imparatorluğun kuruluşu, beşer tarihinin en hayrete değer ve en büyük vâkıalarından biridir" demiştir *(Grandeur et Décadence de l'Asie,* Paris, 1939, s. 38).

Ertuğrul Gazi'nin merkezinin Söğüt kasabası olduğu muhakkaktır. Söğüt, 1326'ya, Bursa'nın fethine kadar merkez olmuş, arada başka kasabaların ehemmiyet kazanması ihtimal bu vaziyeti değiştirmemiştir. Söğüt'ten Domaniç'e kadar uzanan yayla, Osmanlılar'ın Kayı aşiretinin yurdu olmuştur. Bilecik Bizans tekfuru da Ertuğrul Gazi tarafından haraca bağlanmıştır. Ertuğrul Gazi'nin — bir rivayete göre Osman Gazi'nin — anasının adı Hayme-Ana (Haymana)'dır ve Domaniç'e bağlı Çarşamba köyünde gömülüdür. Mezarı II. Abdülhamid tarafından 1892'de yeniden yaptırılmıştır. Ertuğrul Gazi, Söğüt'te gömülüdür. Mezarı II. Abdülhamid tarafından onarılmıştır. Türbesinde her yıl millî-askerî merasim yapılmaktadır.

Osman Gazi ve Bizans Tekfurları

Oğuzlar'ın 24 boyunun asırlar boyunca en asîli sayılan Kayılar'ın beyi olan Osman Bey, bundan dolayı da etrafına birçok değerli Türkmen'i toplamıştı. Ertuğrul Gazi'nin kardeşi Dündar Bey, bir ara beyliği yeğeni Osman Gazi'den almak istemişse de, 1298'de öldürülmüştür. Dündar Bey, "Köprühisar'dan Çakır pınarına giden yol üzerinde" gömülüdür. Osman Bey'in kardeşleri Gündüz Bey'le Savcı Bey'dir. Savcı Bey, Söğüt'te babası Ertuğrul Gazi'nin türbesinde gömülüdür. Gündüz Bey'in oğulları, yani Osman Gazi'nin yeğenleri Aydoğdu ve Aktimur (Akbaş) Beyler'dir. Aydoğdu Bey, Koyunhisârı muharebesinde şehit olmuş, Dinboz-Koyunhisârı yolu üzerinde gömülmüştür. Savcı Bey'in oğulları olan Osman Gazi'nin diğer yeğenleri, Bey-Hoca ve Süleyman Beyler'dir. Bey-Hoca Bey, Ermeni-beli'nin sonunda Hamza-Bey köyünde gömülüdür. Süleyman Bey'in kızı Hadîce Hâtûn olup, bu prensesin 3 oğlu (Hamza, Mustafa, İlaldı Beyler)

ve 1 kızı (Fatma Hatun) olmuştur. Hamza Bey'in oğlu Mehmed Bey, Mustafa Bey'in oğlu da Osman Bey'dir.

Osman Bey'in oğlu Orhan Gazi'nin annesi, Ömer Bey'in kızı Mal Hatun, diğer oğlu Alâeddin Bey'in annesi ise Şeyh Edebalı'nın kızı Bala Hatun'dur. Alâeddin Bey'in torunları, uzun müddet devam etmiştir. Osman Gazi'nin diğer çocukları, Savcı, Melik, Çoban, Hamîd, Pazarlı Beyler'dir. Kızı Fatma Hâtûn'dur. Melik Bey'in kızı Melek Hâtûn'dur. Pazarlı Bey'in de bir kızı vardır. Alâeddin Bey'in Bursa ve civarında vakıfları ve hayır eserleri (Bursa'da cami, Kükürtlü'de tekke vs.) vardır ve kardeşi Orhan Gazi'yi iyice desteklemiştir.

Osman Bey'in lâkabı "Fahreddin" idi. Eski tarihlerin bazılarında "Kara Osman Bey", "Osman-Şah Bey" şeklinde de geçmektedir. Şeyh Edebalı (Ede-Balı) ile kızı Bala Hatun, Osman Bey'den önce ölmüşler ve Bilecik'teki Şeyh Edebalı'nın tekkesindeki türbeye gömülmüşlerdir. Bu türbe, Yunan işgalinde Yunanlılar tarafından bütün Bilecik gibi yakılmıştır. Alâeddin Bey, Bursa'da babası Osman Gazi'nin türbesinde gömülüdür.

İnegöl Rum tekfuru Nikola, Osman Bey'in en kuvvetli düşmanları arasında idi. Yapılan vuruşmada Türkler'den Osman Bey'in kardeşi Sarıbatı Savcı Bey'in oğlu Bay-Hoca Bey şehit düştü (1285). Gene İnegöl Tekfuru'nun kumandasındaki Bizans ordusu ile Osman Bey arasında Domaniç meydan muharebesinde Sarıbatı Savcı Bey de şehit düştü. 1287'de geçen bu meydan muharebesinde zafer, Osman Bey'de kalmıştır. Önce İnegöl'de yerleşmişken tekfur tarafından oradan kovulan Samsa Çavuş ve kardeşi Sülemiş Bey'in idaresindeki Türkler, Mudurnu'ya çekilmişlerdi. Osman Bey'in bunlarla berâber hareket etmesi, Osmanlılar'ın Göynük ve Taraklı'ya akın yapması ile neticelendi ve sonunda Sakarya'nın Karadeniz'e döküldüğü mevkiin yakınlarına kadar olan topraklar fethedildi. Hendek'i de alan Osman Gazi, Karadeniz'e 20 km. yaklaşmış oldu. 1321'de Mudanya'yı alıp ilk defa Marmara'ya da erişti. Bu, çok parlak bir istikbal gösteren, keyfiyetçe ehemmiyetli bir muvaffakiyetti.

1288'de II. Sultan Mes'ûd, Eskişehir'i Osman Gazi'ye verdi ve burada — tabiî Selçuklu padişahının adından sonra — Osman Gazi adına hutbe okundu. Bilecik ile onun az kuzeybatısındaki Yarhisar da 1299'da Osman Bey tarafından fethedilmiştir. Aynı yıl İnegöl de alındı. Yarhisar Tekfuru'nun 13 yaşındaki kızı Holofira, 18 yaşındaki Orhan Gazi'ye verildi. Bu izdivaçtan I. Sultan Murad'la ağabeyi Rûmeli Fâtihi Velîahd-Şehzâde Süleyman doğmuştur. Bu prenses Nîlûfer adını almış ve üzerinde köprü yap-

tırdığı için Bursa ovasından akan suya "Nilüfer Çayı" denmiştir. Rivayete göre Osman Bey, merkezi Söğüt'ten Bilecik'e nakletmiştir. 1301'de Osmanlılar, İznik Gölü'nün az güneyinde Yenişehir (Bursa Yenişehri) kasabasını kurdular. Bu, stratejik bakımdan çok değerli olan İznik Gölü ile İznik şehrinin fethini hazırlayan en mühim adımı teşkil eder. Bu sıralarda Veliahd Orhan Bey Karacahisar, amcası Gündüz Bey Eskişehir, Turgut Alp İnegöl, Şehzade Alâeddin Bey Yenişehir, Hasan Alp ise Yarhisar beyi idiler. 1291'de fethedilen Karacahisar, Eskişehir'in az güneybatısında ve Porsuk Çayı'nın kuzey sahilindedir.

Büyük uc beyi olduğunun ertesi yıl (1301) Osman Gazi'nin İmparator'un üzerine gönderdiği orduyu Yalova ile Karamürsel arasında Baphaeon'da karşılayıp sürpriz taarruzu ile dağıtması, onun şöhretini bir anda bütün Anadolu'ya yaydı.

27 temmuz 1302'de Osman Bey, Koyunhisârı meydan muharebesinde, Bursa Tekfuru'nun kumandasındaki 5.000 kişilik Bizans ordusunu bozdu. Osman Bey'in yeğeni Aydoğdu Bey, bu muharebede şehîd düşmüştü. Bir müddet sonra Osmanlılar, Ulubat (Apolyont) Gölü'nün güney kıyılarına hâkim oldular. İmralı Adası'nın Osman Bey'in kumandanlarından Aygut Alpoğlu Kara Ali Bey tarafından fethedilme rivayeti bu Ulubad Gölü'ndeki minik Manastır adasının fethinden kinayedir. İmralı Adası Orhan Gazi zamanında fetholunmuştur.

Osman Bey'in 43 yıl beylik ettiğini ve Osmanlı tarihinde ancak Ertuğrul Gazi ve Kaanûnî Süleymân'ın bu müddeti geçebildiğini hatırlamak lâzımdır. Binâenaleyh, Osmanlı satvetinin pek metin ve rasîn olan temelleri, öyle az zamanda atılmış değildir. Uzun zamanda atılan bu temeller üzerinde devlet, birden parlamış ve bu gücle yıldırım süratinde fetihlere girişmiştir. İlk Osmanlı fetihleri, diğer Batı Anadolu Türkmen beylerinin fetihleriyle de mukayese edilemez. Çünkü Osmanlı yurdu, Bizans'ın başucundaydı. Istanbul'a bu kadar yakın olan bu toprakları, düşmana kaptırmamak için Bizanslılar büyük gayret sarfediyorlardı. Her zaman için Istanbul'dan yardım almaları da mümkündü. Marmara ve Boğazlar'a, Bizans hâkimdi. Bu hâkimiyet kırıldığı andadır ki, Osmanoğulları'nın prestij ve satveti hiçbir Türkmen uc beyininkiyle kıyas kabûl etmiyecek parlaklıkta, âdetâ cihanşümul bir mahiyette olmuştur.

Osman Bey'in ilk adımları bile Bizans'ı fena halde ürkütmüştü. Bu Türkmen uc beyinin imhası, Bizans için kabil olamamıştı. Nihayet Bizans, an'anevî siyaseti ele alarak Türk'ü Türk'e kırdırmak yoluna tevessül etti. İmparator II. Andronikos Paleo-

logos, 1306'da kızkardeşi Prenses Maria-Despina'yı İl-han Olcayto'ya zevce olarak gönderdi (fakat İl-han, bu Prenses'i ancak odalıkları arasına aldı) ve Osman Bey'i, pek kudretli metbuuna ezdirmek istedi. Fakat bu pek kudretli metbû da Anadolu'nun öbür ucuna erişmek, hele gazâ ve cihâd ile şöhret-şiâr olan bir gazi beyi ezip milletin nefretini kazanmak niyetinde değildi.

1315'ten itibaren Bursa şehrinin ablukasına başlandığı anlaşılmaktadır. Bursa, İznik'le beraber, Bizans'ın Anadolu'da elinde kalan şehirlerin en mühimmini teşkil ediyordu. Abluka 11 yıl kadar uzamıştır. Osmanlılar'ın kale düşürecek muhâsara âletleri olmadığı için, ablukadan ötesine gidemiyorlardı. Esasen bu devirde harb sistemleri, katî şekilde kale muharebesinden çekinmek ve akınla düşmanı yıkmak, sürpriz taarruzları ile toprak ele geçirmekti. Bursa, mühimce bir Türk ekalliyetini de barındırıyordu. Yıllar geçince şehrin ablukası sıkıştırıldı ve dışarısı ile alâkası kesildi.

Osman Bey, metbuu İlhanlılar ve onların Anadolu umumî valileri ile hiçbir mesele çıkarmamaya âzamî gayreti gösteriyordu. Anadolu umumî valisi Çoban Bey'in adını bir oğluna vermek suretiyle onun hatırını almak istemiştir. Osman Bey'in 1324 şubatında öldüğü kabûl edilebilir. Tahminlere göre 1258'de Söğüt'te doğduğu için, 66 yaşında idi. 1320 yıllarında idareye Veliaht-Şehzade Orhan Bey'in hâkim olduğu muhakkaktır. Osman Gazi, Osmanoğulları'nda irsî olarak mevcut bulunan nikristen mustaripti. Bir rivayete göre de 1324 şubatında beyliği oğluna terketmiş, 1326'da Bursa'nın fethi sıralarında ölmüştür. Söğüt'te ölüp cenazesinin vasiyeti mucibince Bursa'ya getirildiği ve buradaki türbesine gömüldüğü anlaşılıyor. Bu vasiyet bile mühimdir ve haleflerine istikamet göstermektedir. Filhakika 6 nisan 1326'da Bursa düşmüş ve Osmanlı beyliğinin merkezi olmuştur. Böylece İznik ve İzmit, Türkler'in fütuhatına açılmıştır.

Orhan Bey de babası gibi İl-hanlılar ve onların Anadolu'daki umumî valileri, Büyük Şeyh-Hasan ve Ertena Beyler'le iyi geçinmiş, senbolik olan vergisini göndermekte kusur etmemiş, hutbeyi şüphesiz Abbâsî Halifesi ile İl-han'ın adına okutmuştur. Ancak 1335'tedir ki, diğer Anadolu Beylikleri gibi istiklâl ve en kudretli ve prestij sahibi Türkmen beyi olarak Büyük Türk Hâkanlığı tahtına hak kazanmıştır. Osman Bey devrinde bir prenslikten ibaret olan devlet, Orhan Bey'den itibaren bir krallık, I. Murad'ın tahta geçmesiyle de imparatorluk olmuştur. Netekim ilk defa Orhan Bey "sultan" sanını kullanmış ve bu unvan, Murad Gazi tarafından iyice benimsenmiştir.

Osman Gazi'nin Şahsiyeti

Osman Gazi, Türk tarihinin en dikkate lâyık ve bahtlı şahsiyetlerinden biridir. Cihanın en büyük devletine ve milletine asırlarca adını vermiştir. Türkler tarafından da hiç unutulmadan en samimî bir şekilde tebcil ve tâzim edilmiştir. Bıraktığı küçücük devletin ki, Anadolu Beylikleri'nin en küçüğü sayılabilir, 3 çeyrek asır geçmeden Timur (Doğu Türk) imparatorluğundan sonra dünyanın 2. devleti mertebesine yükselmesi, hayretlere değer görülmüştür. Ancak modern tarihçilik, bu hâdisenin izahını yapabilmektedir. Şüphesiz toprak küçüklüğü, devletin güc derecesini göstermez ve ilk Osmanlı topraklarının o çağda da bugünküne yakın bir nüfusla meskûn bulunduğunu zannettirecek sebepler vardır. Fakat Osman Bey'in bugünkü İsviçre'nin yarısından küçük bir devlet bıraktıktan sonra daha ilk halefinin eriştiği muvaffakıyetin izahı bu husus ile de kabil değildir. Osman, Orhan ve Murad Beyler unvanları arasında derviş-gazilerin reîsi olduklarını belirtmeye itina etmişlerdir. Derviş-gazilerin en çok bu çevrede faaliyet gösterdiklerine de yukarıda işaret edilmişti.

Nihayet Osman Bey'in harikulâde stratejik dehasını kısaca belirtmek lâzımdır. Türk mâşerî dehasının devlet kurma ve teşkilâtlandırmaktaki emsalsiz kaabiliyetini temsil eden Osman Bey, Kayılar'ı, en sevkulceyşî, en hassas noktalara doğru itmiştir. Bizans'ı avlamak, ağla sarmak ve düşürmek için, bir satranç tahtası önünde düşünür gibi en büyük dikkatle taşlarını oynamıştır. İznik ve Ulubad Gölleri'nin güney sahillerini ve Gemlik Körfezinin keza güney sahillerini tutmuştur. Porsuk'la Sakarya arasına yerleşmiş, Sakarya'nın denize döküldüğü mahalle tırmanmış, Karadeniz'e hemen hemen erişmiştir. Güneyinde Germiyanoğulları, güneydoğusunda Ahi Cumhuriyeti, bütün kuzeyinde de baştanbaşa Bizans imparatorluğu ile çevrilmişti. Bunlardan Karası devletini almak, Çanakkale'ye erişmek, İznik ile İzmit'i düşürmek, Boğaz'a çıkmak; Marmara'nın, Karadeniz'in ve Ege ile Akdeniz'in iki başını tutmak için şarttı. Osman Bey'in derinden açtığı yolu, babasının dehasını tevârüs eden Orhan Bey tâkip eylemiş ve bu işleri başarmıştır. Bu iş başarılınca da, devlet kuşu, imparatorluk tâcı, Osmanoğulları'nın başına konmuştur. Osmanlı beyliği, Osman Gazi'nin vefatında, bir atom çekirdeğindeki kudret hâlinde patlamaya hazırdı. Hiçbir devlet bu kudretin farkında olmadı. Bu farkında olamayış, sonraki asırlarda, yarım düzine imparatorlukla düzinelerce krallığın hayatına mâl olacaktır.

(40) OSMAN GAZİ'NİN ÖLÜMÜNDE OSMANLI DEVLETİ (II.1324)

Ertuğrul Bey'in ölümünde (1281) ------

1281'de Ertuğrul Gazi'nin oğluna bıraktığı mirâs 4.800 km²'den asla fazla değildi. Bu rakam üzerinde insan heyecanla titremekten kendini alamaz, o kadar mütevazı bir sayıdır. Bugünkü İstanbul vilâyeti toprakları (ki en küçük vilâyetlerimizdendir) bile bundan büyüktür. Bu topraklar, Bilecik'in Söğüt ve Bozöyük kazalarını, Kütahya'nın Domaniç kazasını, yani en kuzeyindeki çıkıntıyı, Eskişehir'den Yarımca nahiyesini, yani Porsuk ile Sakarya arasındaki kısmı, Eskişehir şehrini dışarı bırakıp şehrin varoşlarını yalıyarak ihtiva ediyordu.

1324'te Osman Bey'in bıraktığı mirâs 16.000 km² olmuştur. Stratejik fetihlerin hayâtî ehemmiyeti bir yana, bu rakamdaki dikkate değer nokta, baba mirâsının 43 yıl uğraşılarak 3-3.5 misline çıkarılmış olmasıdır. Orhan Bey'in ilk 2 yılında da Osmanlı toprakları 19.000 km² olmuştur (1326). Osman Bey'in mirâsı bugünkü Bilecik vilâyetini, Eskişehir merkez kazasını (şehir dahil), Sakarya'nın Geyve, Akyazı, Hendek, Kütahya'nın Domaniç, Bursa'nın Mudanya, Yenişehir, İnegöl kazalarını içine alıyordu. 1324-1326 arasında bunlara Bursa merkez ve Orhaneli kazaları ilâve edilmiştir. 1321'de Mudanya'nın alınması ile, hem Marmara'ya çıkılmış, hem de Bursa, iskelesinden mahrum edilmek suretiyle düşmeye mahkûm bir hâle getirilmiştir. Bu suretle 1326'-da Bursa'nın henüz fethedilmiyen yerleri olarak Kirmastı, Karacabey, İznik, Gemlik ve Orhangazi kazaları kalıyordu. İznik 1329'da, Gemlik ile Orhangazi 1334'te. Kirmastı (Mustafakemalpaşa) ile Karacabey 1342'de fethedildi ve bugünkü Bursa vilâyetinin fethi 1324'de yani Osman Gazi'den 18 sene sonra tamamlandı.

Osman Bey 1291'de Karacahisar'ı alıp Porsuk'a iyice güney sırtını dayamış, 1299'da Bilecik, Yarhisar ve İnegöl fethedilmiş, 1302'de Koyunhisar ve 1301'de Yenişehir alınarak Marmara'ya 15, İznik Gölü'ne 10 km. yaklaşılmıştır. 1308'de Lefke (Osmaneli), Gölpazarı, Yenipazar, Geyve, Taraklı, Akyazı, az sonra Hendek alınmış Sakarya'nın bütün doğu kıyıları ele geçirilmiştir. 1313'te İnegöl'ün az kuzeybatısındaki Akhisar alınarak İnegöl-Yenişehir fethedilerek Gemlik Körfezi güney kıyıları, Kestel dahil Bursa'nın bütün varoşları, Türkler'e geçmiştir. Orhan Gazi, 1325 kasımında Atranos'u (Orhaneli), 6 nisan 1326' da Bursa'yı aldı, 1329 mayısında İznik Gölü'nü Türk Gölü yapan İznik şehrinin fethi mümkün oldu.

1300'lerde, Osman Gazi'nin saltanatının ortalarında dünyanın siyasî durumuna kısaca göz attıktan sonra, Osmanlı Devletinin nasıl geliştiğini incelemiye devam edeceğiz.

XIV. ASIR BAŞLARINDA DÜNYANIN UMÛMÎ SİYASÎ TABLOSU

1. AVRUPA

XIV. ASRIN ilk yıllarında Avrupa, henüz Asya ile mukayese kabûl etmiyecek kadar fakir ve az nüfusludur. Çok kudretli imparatorluklar yoktur. En büyük Avrupa devleti, bütün Doğu Avrupa'ya hâkim olan Altın-Ordu Türk Hakanlığı'dır. Moskova Büyük-Prensliği, Novgorod Cumhuriyeti gibi Rus ve Norman devletcikleri, Altın Ordu'ya tâbidir.

İsveç kırallığı, Finlandiya'ya da hâkimdir. Kuzeyde bir de Norveç ve Danimarka krallıkları vardır. Lehistan krallığı ile Litvanya büyük-dukalığı, şöyle-böyle ehemmiyeti haizdir. Baltık ülkelerinde Alman Töton şövalye tarikatinin fetihleri, Slavlar ve Baltık milletleri zararına gittikçe tekâmül etmektedir.

Macaristan kırallığı, Adriyatik'den Karadeniz'e kadar uzanmaktadır ve Avrupa'nın en güclü devletlerinden biridir. Bulgaristan krallığı ile Eflâk ve Boğdan prenslikleri, yani şimdiki Romanya, Altın-Ordu nüfuzundadır (Romanya prenslikleri sonra Macaristan'a tâbî olurlar). Sırbistan krallığı gelişme halindedir. Mora ve Attika'da Lâtin devletçikleri vardır. Girit, Ağrıboz, Kiklad Adaları Venedik'in elindedir. Bizans'ın Balkanlar'daki hâkimiyeti kısılmıştır. Trakya, Doğu Makedonya, Mora'nın bir kısmında Bizans egemenliği görülmektedir. Kırım'da Kerson limanı da Bizans'ın elindedir.

Dalmaçya, Venedik Cumhuriyeti'ndedir ve bu devlet, Avrupa'nın en büyük ticaret ve harb donanmasına sahiptir. Adriyatik'te, hattâ Doğu Akdeniz ve Ege'de hâkimdir. Büyük rakibi Ceneviz Cumhuriyeti, Liguria ile Korsika'yı, bir-iki Kırım şehrini elinde tutmaktadır. Orta İtalya, Roma başkent olmak üzere Papalık devletinin elindedir. Milano ve Toskana (Floransa) devletçikleri de ticaret ve sanayie dayanmaktadırlar.

İspanya'nın güneyi hâlâ Arap Endülüs kırallığının elindedir ve bu kırallığın başkenti Gırnâta (Granada), Avrupa'nın en büyük şehridir (500.000 nüfus). İberya'daki Aragon ve Kastilya krallıkları ehemmiyetsizdir.

İngiltere kırallığı, şöyle-böyle İrlanda'da da hâkimdir. İskoçya, başka bir kırallıktır.

Fransa krallığı, nüfus bakımından Avrupa'da birincidir. Fakat ülke, kralı metbû tanıyan ve ekseriya aynı Capet hânedanının çeşitli dallarının elinde bulunan bir sürü devletçiklere, dukalıklara, kontluklara, senyörlüklere bölünmüştür. Paris'in bu devletler üzerinde nüfuzu sathîdir. Paris, Gırnâta ve Istanbul'dan sonra en kalabalık Avrupa şehridir.

En geniş Avrupa devleti Almanya imparatorluğudur ve Katolik Avrupa'nın tek imparatorluk tâcına sahiptir. Batı Roma'nın vârisi olduğu iddiasındadır. Fakat imparatorların, tâbiiyetlerindeki 500'e yakın devletçik üzerindeki nüfuzları azdır. İmparatorluğun sınırları Almanya'yı çok aşmaktadır. Bugünkü Holanda, kısmen Belçika, Lüksenburg, İsviçre, Alsace ve Lorraine, Franche-Comté, daha bugünkü Doğu Fransa ve Kuzeybatı İtalya'ya ait birçok yerler, Silezya, imparatorluğa dahildir. İmparatorluk, Adriyatik'e kadar çıkmaktadır. Çeşitli Alman ve başka milletten dukalar, markiler, kontlar, senyörler, serbest şehirler, dinî devletçikler, siteler ve sitecikler, hattâ birkaç yüz nüfuslu manastır devletçikleri, Almanya imparatorluğunu teşkil etmektedir. Avusturya, imparatorluk içinde gittikçe ehemmiyet kazanmaktadır.

Güney İtalya'da Napoli-Sicilya kırallığı, mühim bir devlettir. Balkanlar'la yakından alâkalıdır.

2. AFRİKA

Afrika'da 2 büyük devlet vardır: Mısır, Libya. Nübya'ya hâkim olan ve Asya'ya taşan Türk Memlûk imparatorluğu ile Fas ve Cezâyir'e hâkim olan Arap Merînî imparatorluğu, 1197'de iktidâra gelen Arap'laşmış Berberî Merînîler'in başkenti Fas, Memlûkler'inki Kahire'dir. Bunlar, dünyanın en büyük şehirleri arasındadır; bilhassa Kahire'nin nüfusu milyonun üzerindedir.

Tunus'ta 1228'den beri Hafsîler, Tlemsen'de (Batı Cezâyir) 1239'dan beri Abdulvâdîler (Zeyyânîler) vardır. Bu kırallıkların

ikisi de Arap'laşmış Berberî'dir. Orta Afrika'da Müslüman Zenci Bornu krallığı ehemmiyet kazanmıştır. Bunun güneyinde kalan bütün Afrika kıt'ası, dış âleme kapalı ve meçhuldür.

3. ASYA

Asya'ya, Avrupa'ya da taşan Moğol imparatorluğu hâkimdir. Bu çağda 64.000.000 km² kadar olan dünyanın 44.000.000 km²si Moğol imparatorluğunun elindedir. Altın-Ordu Hakanlığı, Türk'-leşmiş ve Müslüman'laşmıştır. İlhanlılar da Türk'leşmiş ve Müslüman'laşmışlardır. Çağatay Ulusu da Türk'leşmiş, Müslüman'-laşmak yolundadır. Bu 3 imparatorluk da, bütün Doğu Asya'ya hâkim olan Kubılay devletini ismen metbû tanımaktadır.

Asya'da içine kapanmış Japonya imparatorluğu ile Hindistan'a Moğollar'ın kudreti erişememiştir. Afrika'da Sînâ yarımadasında, yani daha Afrika kıt'asına giremeden, Avrupa'da da Almanya ve Avusturya ve Yunanistan sınırlarında Moğollar, durdurulmuşlardır. Çin'deki Moğollar Japonya'yı, Çağatay Ulusu da Hindistan'ı almak istemişlerse de, İlhanlılar'ın Mısır ve Suriye'yi fethetmek arzuları gibi, bu teşebbüsleri başarısız kalmıştır.

Hindistan'da Sultan Alâeddin Halacî, bütün Hind kıt'asını tarihte ilk defa olarak birleştirmiştir. Güneydeki Hindû devletleri, Delhi'deki Türk imparatorluğuna tâbi olmuşlardır (Seylan hariçte kalmıştır).

O zaman az nüfuslu olan ve doğu adaları meçhul bulunan İndonezya Adaları da Çin'deki Moğollar'ın nüfuzundadır. Filipinler, medeniyet dünyasından uzaktır.

Suriye, Filistin. Hicaz, Yemen, Kahire'deki Memlûkler'e bağlıdır. Haçlılar'ın son izleri Memlûkler tarafından silinmiştir. Yalnız Kilikya'daki küçük Ermeni kırallığı vardır. İlhanlılar'a tâbi olmakla beraber, Memlûkler tarafından son derece ezilmişlerdir.

Dağılmak üzere olan Türkiye Selçuklu imparatorluğu, tamamen İlhanlı tahakkümündedir. İran ile Irak, İlhanlılar'ın asıl yurtlarını teşkil eylemektedir.

Altın-Ordu, Batı Sibirya'ya hâkimdir. Doğu Sibirya, Çin'deki Kubılayoğulları'nın elindedir.

III

BURSA'DAN EDİRNE'YE (1326 - 1362)

Orhan Gazi'nin İlk Seneleri: Bursa, İznik ve İzmit'in Fethi ve Pelekanon Zaferi

ORHAN GAZİ'nin saltanatı 1324 şubatından 1326 martına kadar 38 yıl, 1 ay sürer (daha sarih tarihler teklifi şimdilik mümkün değildir). Bu müddet, Osmanlı hükümdarları içinde Ertuğrul Gazi, Kaanûnî, Osman Gazi ve IV. Mehmed'den sonra 5.'dir.

Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gazi için hedef, İznik'tir. İznik, o zamanlar Bursa'dan mühim bir şehir olup, Anadolu'daki Bizans şehirlerinin en büyüğü idi. Büyük Kostantin tarafından Hıristiyan dininin akidelerini tesbit eden en mühim konsil burada toplandığı için, tarihî ve mânevî bakımdan da büyük ehemmiyeti vardı. 1204'ten 1261'e kadar 57 yıl da Bizans imparatorluğunun başkenti olmuştu. Nihayet Kocaeli yarımadasının ağzını kapamak bakımından stratejik ehemmiyeti büyüktü. İznik Gölü'ne hâkim olan kuvvetin önünde İznik Körfezi ve Kocaeli yarımadası açılırdı.

Yeni başkent Bursa ise, Bizans çağında ikinci derecede bir şehirdi. Ancak Türkler'in elinde büyük bir şehir olmuştur. Fetihten 9 sene sonra (1335) Bursa'yı ziyaret eden büyük Arap seyyahı İbnü Battûta (Türkçe trc., I, 333-42), Bursa'yı büyük bir şehir olarak tavsif etmektedir. Bursa'nın Türkler tarafından yeniden bina edilircesine kurulduğunu ve genişletildiğini söyliyebiliriz. Öyle ki, 1375'e doğru Anadolu'nun en büyük şehri hâline gelmiş, Karamanoğulları'nın Konya'sını geçmiştir.

Bursa'nın uzun bir ablukadan sonra Bizans'tan hiçbir ciddî yardım görmeden düşmesi Orhan Bey'in ehemmiyetini Bizans'a ihtar etmiş oldu. Türk hükümdarının İznik hakkındaki niyetleri şüphesiz Bizans'ın meçhulü değildi. İznik'i gözden çıkarmak ise, pek çok şeyi gözden çıkarmak demekti. Hiç olmazsa Asya yakası ile alâkayı kesmek neticesini doğururdu. 1329 mayısında Or-

han Bey, İznik'i aldı. Türkler'i İznik Gölü üzerinden uzaklaştırmak ve şehri geri almak istiyen imparator III. Andronikos Paleologos, mühim bir kuvvetle Orhan Gazi'nin üzerine yürüdü. Türk hükümdarı, 8.000 askeriyle İzmit Körfezi üzerinde batıya doğru ilerliyordu. Gebze Darıcası civarında Pelekanon mevkıinde Osmanlı tarihinin ilk mühim meydan muharebesi cereyan etti. Bu muharebe için 2 mart 1331 tarihi verildiği gibi, 1329 haziran tarihi de ileri sürülmektedir. İkinci ihtimale göre, İznik'in düşmesinden birkaç hafta sonradır. Hattâ başka bir rivayete göre, bu zaferden sonra İznik şehri Türkler'e teslim olmuştur. XV. asrın ikinci yarısına kadar Osmanlı tarihi için hele gün tarihleri bakımından sağlam kronolojiye malik olunmadığı unutulmamalıdır. Bu tarihler de, en son tetkiklerin neticelerinde ortaya çıkmıştır. Eski ve klâsik kitaplardaki tarihlerin hemen çoğu yanlıştır.

Pelekanon meydan muharebesinin Boğaziçi'ne ancak 40 km. mesafede cereyan ettiğini hatırlamak lâzımdır. Orhan Gazi'nin teşebbüsü düşmana bırakmadan müthiş bir taarruza geçmesi, Bizans ordusunu derhal dağıttı. III. Andronikos'un yaralanması ve 2 imparatorluk prensinin maktul düşmesi üzerine panik başladı. Muharebe meydanını ölüleriyle dolduran Bizanslılar ve İmparator, Istanbul'a kadar kaçtılar. Türkler'in kaybı 275 şehidden ibaretti. Türkler, Bizans ordusunun ve imparator çadırının bütün ağırlıklarını ganimet olarak ele geçirdiler. Bu muharebede, Orhan Gazi'nin yanında kardeşi Pazarlı Bey de bulunmuştur. Orhan Gazi'nin 2. oğlu Murad Bey, «Bey Sancağı» denen Bursa sancakbeyi olarak başkentte bulunuyordu; fakat küçük bir çocuk olduğu için sancakbeyliği bir unvandan ibaretti. Veliaht-Şehzade Süleyman Paşa İznik önlerindeydi.

İznik'in fethi, Avrupa'da akisler uyandıran mühim bir hâdise idi. Türkiye devletinin de 1074'ten I. Haçlı Seferi'ne kadar ilk başkenti İznik idi. Türkler'in 2,5 asır önceki tehditlerinin tekrarlandığı şüphesizdi. Yeni bir Haçlı dalgası bu tehdidi gene asırlar için uzaklaştırabilir miydi?

325 konsilinin toplandığı İznik'in meşhur Ayasofya kilisesi camie çevrildikten sonra Orhan Gazi, şehirde pek çok eser yaptırdı. Halktan arzu edenlerin taşıyabilecekleri her şeylerini alarak Bizans topraklarına çekilip gitmelerine müsaade edildi. Fakat Türk idaresindeki asayişe meftun olan halkın pek az bir kısmı bu arzuyu gösterdi. Yalnız İznik tekfuru ile maiyeti Istanbul'a gitti.

Pelekanon, Bizans için mühim bir darbeydi. Müstakbel imparator Kantakuzinos'un atının vurulup yere düşmesi ve III. Andronikos'un halı içinde muharebe meydanını terketmesi, Bizans'ın zaten mahdut olan mânevî gücünü sıfıra indirmiştir. Hammer'in «imparatorluğun Istanbul'dan sonra 2. şehri» dediği (Fransızca trc., I, 135) İznik'in düşmesi, Avrupa'da olduğu gibi Bizans'ta da ümitsizlik uyandırdı. Imparator Büyük Konstantin'in 318 piskoposu topladığı ve asırlarca sonra diğer bir konsilde de kiliselerde tasvire mesağ verildiği Ayasofya'nın camie tahvil edilmiş olduğu haberi, büsbütün teessür yarattı (Hammer, I, 142). Veliaht-Şehzade Süleyman Paşa'nın yaptırdığı medrese, annesi Nîlûfer Hatun'un yaptırdığı imaret, bizzat Orhan Bey'in kurduğu medrese ve imaretin yanında yer aldı.

1334'te Gemlik, 1335'te Armutlu fethedildi. İznik Gölü Türk' leştirildikten sonra, İzmit Körfezi'nin güney kıyıları da Türk devletine katıldı.

Akçakoca, ona izâfeten «Kocaeli» denen tarafları fethetmiş ve onun ölümünden sonra Şehzade Süleyman Paşa, Kocaeli sancakbeyi olmuştu. Bu suretle Karadeniz sahillerine çıkılmıştı. Fakat İzmit ve İzmit Körfezi'nin kuzey kıyıları daha Bizans'ta bulunuyordu. Bu fetihlerde Akçakoca'nın yanında Konur Alp da mühim rol oynamıştır. Akçakoca Kandıra'da, Konur Alp ise Akyazı'da gömülüdürler. İznik fethedilince, Kocaeli sancağının merkezi oldu ve birkaç yıl sonra İzmit de fethedilince, velîahdin idaresindeki bu sancak, Boğaziçi'ne daha yakın olan İzmit'e nakledildi. Bursa'nın gerçek idaresinin Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Bey'de olduğu tahmin edilebilir.

İzmit, ancak üçüncü ciddî teşebbüsle alınabilmiştir. İlk teşebbüste şehir hattâ kısa bir zaman için Türkler tarafından işgal edilmişti. İznik'in düşmesi üzerine tekrar muhasara edildiyse de bu muhasara az sonra kaldırıldı. Bu muhasarayı kaldırtmak için imparator III. Andonikos, bizzat şehrin imdadına koşmuştu. Nihayet ocak 1337'de sonuncu muhasaraya dayanamıyan şehir, Türkler'e teslim oldu. Şehrin tekfuru Prens Paleologos, maiyeti ve mallarını alıp Istanbul'a gitti.

Karası Beyliği'nin İlhâkı (1345)

Bundan sonra batıya da genişlemek, Istanbul Boğazı'na yaklaşıldığı nisbette Çanakkale'ye yaklaşmak îcâb ediyordu. Çünkü yalnız bir taraftan tutulan Marmara ile büyük stratejik güc kazanmak mümkün olamazdı. Bu küçük iç deniz iki taraftan kıs-

kaçlandığı takdirde kıskaç sahibine imparatorluk tacını giydirebilirdi. Batıda, Karasıoğulları vardı ve Dânişmendoğulları'ndan indikleri için Osmanoğulları'ndan daha asîl oldukları iddiasında idiler. Fakat Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını tutmanın stratejik nimetlerini takdir edecek dehada bir şahsiyet yetiştiremedikleri için, Osmanlılar'ın kucağına düşmeleri mukadderdi. Daha Bizans, Güney Marmara'dan tamamen kovulmuş değildi. Osmanlı kırallığı ile Karası prensliği arasında Bizans'a ait birtakım topraklar vardı : Mihalıç, Kirmastı, Karacabey gibi ki bunlar 1342'de fethedilmiştir. Bu suretle 1342'de Bizans'ın güneyden Marmara ile irtibatı kesilmiş gibidir. 1345'te Manyas Gölü ile Kapıdağı yarımadası da Osmanlılar'a geçmiş, nihayet 1352'de Marmara Adaları da alınıp Bizans, Trakya'ya atılmıştır.

Karasıoğulları'ndan bazı prenslerin Osmanlı hizmetine girmeleri ve hanedanda rekabet mevcut olması, çeşitli prenslerin çeşitli çevrelerde hüküm sürmeleri, Osmanlılar'ın işini kolaylaştırmış ve hiçbir kanlı vuruşma olmadan ilk defa olarak bir Anadolu Türkmen Beyliği, Osmanlılar'a katılmıştır (Beylikler'in Karası bahsine de bir göz atmak lâzımdır). Balıkesir'in ve çevresinin yani Karası Beyliğinin Osmanlılar'a geçişi üzerinde ileriye sürülen birçok tarihin içinde 1345 yılının gerçek veya gerçeğe çok yakın olduğu, hâdiselerin incelenmesi neticesi tezâhür eylemektedir. Yalnız Bergama'da Karasıoğulları mukavemet etmişlerse de, onlara göre pek güçlü olan Osmanlılar'a baş eğmek mecburiyetinde kalmışlardır. Edremit Körfezi ile Çanakkale Boğazı arasında uzanan bir şerit 1360 yıllarına kadar Karasıoğulları'na bırakılmışsa da, 1345'ten sonra bunların bir Osmanlı sancakbeyinden farklı olmadıkları âşikârdır.

Karası beyliğinin ilhâkı şu bakımdan da Osmanlı gücünü ehemmiyete şâyan bir miktarda arttırdı ki, Karası askeri ve bilhassa bunların çok değerli kumandanları, Osmanlı hizmetine geçti. Bu kumandanlar, Çanakkale Boğazı'nı çok iyi tanıyorlardı. Gazi Fâzıl Bey, Ece Halil Bey, Evrenos Bey, bilhassa gerçek bir askerî dehaya sahip olan Hacı İlbeyi, bu kumandanların en mümtazlarıdır. Bunlardan Evrenos Bey'in torunları zamanımıza kadar gelmiş ve Evrenosoğulları, XVII. asra kadar Osmanlı akıncı beyleri ailelerinden en meşhurlarından birini teşkil eylemişlerdir. Velîahd-Şehzâde Süleyman Paşa'nın maiyetine verilen bu pek değerli müşavirler sayesinde Rumeli'ne ayak basılmış ve öylesine basılmıştır ki, Anadolu'nun bir parçası olarak ebedî Türk yurdunu tamamlamıştır.

Gazi Süleyman Paşa'nın Ankara'yı Alması (1354)

Rumeli fütuhatı için insanca büyük sayılara ihtiyaç hâsıl olduğundan, Türk nüfusunu daha da çoğaltmak îcâb ediyordu. Bolu tarafından başka Ankara taraflarına doğru da genişlemek, buradaki Türk unsurundan faydalanmak elzemdi. Germiyan, bilhassa Karaman devletlerinden toprak kazancını Orhan Bey hiçbir zaman düşünmemiş olsa gerektir. Zira bu kudretli Türk beylikleri ile ne kadar süreceği meşkûk bir maceraya girişmek, Osman Gazi ile oğlunun takip eyledikleri politikaya tamamen aykırı idi. Bizans'a karşı elde edilecek muvaffakıyetlerin vereceği şân-u şeref Osmanoğulları'nı o kadar yükseltecekti ki, Germiyan da, Karaman da, diğer Türkmen beylikleri de, hiçbir çatışmaya vesile vermeksizin, olgun bir meyva gibi Osmanlılar'ın kucağına düşecekti. Osman Bey'le oğlunun ve torununun bu politikası, onların bütün davranışlarından ortaya çıkmaktadır. Türk devletleri ile harbe girişip kuvvetlerini Bizans lehine yıpratmak, Osmanoğulları'nın akıllarından geçmemiştir. Zira bu yol, onları ikbâle değil, idbâra sürüklerdi. Rumeli maddî, fakat Anadolu mânevî gücle fetholunacaktı.

İşte komşu ve kardeş beyliklerle çatışmaksızın Osmanlılar'ın şiddetle muhtaç bulundukları Türk nüfusunu çoğaltmak, ancak Ankara'nın fethiyle kabil olabilirdi. Diğer yollar şimdilik Osmanlılar'a kapalı idi. Ankara, bir Türk cumhuriyeti idi ve şimdiki Ankara vilâyetinin ancak bir kısmını kaplıyordu. Karamanlılar'ın bu Ahi Cumhuriyeti'nde emelleri mevcutsa da, onların toprağı olmadığı için, bu mesele dolayısiyle Osmanlılar'la harb çıkartmayı göze alamazlardı. 1354'te Süleyman Paşa, Ankara'yı fethetti; Ahi Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırarak şehri ve çevresini Osmanlı devletine kattı. Bu, mühim bir hâdisedir. Osmanlılar'ı Sakarya ile Kızılırmak arasındaki topraklara hâkim kılmıştır. Kızılırmak çevresinin fethi ise, Anadolu hâkimiyeti demekti. Ankara, 1361 - 1362 arasında 1 yıl kadar Osmanlılar'ın elinden çıkmışsa da, 1362'de Sultan Murad, şehri ve çevresini geri almıştır. Bundan sonra Ankara'da Osmanlı hâkimiyeti kesin olmuştur.

Bu suretle Ege ile Kızılırmak arasında çok ehemmiyete şayan bir Osmanlı devleti teşekkül etmiştir. Ankara, Anadolu'nun mühim bir şehriydi. Karasıoğulları'ndan alınan şehirler, bu arada Bergama da ehemmiyetliydi. Antikite'de yarım milyon nüfusa ve yüz binlerce parşömen rulosundan müteşekkil bir kütüphaneye sahip olan bu şehir, azametli tarihî hâtıralar taşıyordu. Karası

sancakbeyliği (merkezi Balıkesir), Hacı İlbeyi'ne verildi. Böylece Osmanlı sancak (vilâyet) sayısı artmış oldu. Henüz birkaç sancağı içine alan beylerbeyilik (eyalet) teşkilâtı yoktu.

Büyüyen devletin teşkilâtı daha büyütüldü. 1327'de Bursa'da Osmanlı gümüş akçası kesildi. Bu paranın üzerinde, Osmanoğulları'nın mensup oldukları Kayı boyunun damgası da vardır. Bu sıralarda vezir yani başbakan Alâeddin Paşa idi (Orhan Gazi'nin kardeşi olan Alâeddin Bey değildir). Hacı Kemâleddinoğlu Alâeddin Paşa'nın 1340 yıllarında ölümünden sonra Ahi Mahmud'un oğlu Nizâmeddin Ahmed Paşa, Hacı Paşa, Sinâneddin Yûsuf Paşa vezîr olmuşlardır. İlk Osmanlı vezîri olan Alâeddin Paşa, Hacı Kemâleddin'in oğludur; Sinan ve Ahmed adlı oğulları ile Gülpaşa Hâtûn adlı kızının da isimlerini biliyoruz. Vezîrler, ilmiye sınıfından idiler ve askeriye'den vezir tâyini daha başlamamıştı. Henüz şeyhulislâmlık ve kazaskerlik yoktu (I. Murad devrinde kazaskerlik ihdas edilmiştir). Bursa Kadısı olan zat, ilmiye'nin başı sayılırdı. Bursa kadısı, müstakbel vezîr-i âzam Çandarlı Kara Halil idi.

Askerî teşkilâtta geniş tedbirler alınmıştır. Osmanlı askerinin başlığı Göktürkler'de ve sair Türk kavimlerinde olduğu gibi börk idi ve rengi beyazdı (diğer Anadolu beylikleri askeri kırmızı börk giyerlerdi). Eski Türkler'deki on, yüz, bin, on bin teşkilâtı da muhafaza edilmişti. Onbaşı, yüzbaşı, binbaşı rütbeleri mevcuttu. Eski Türk ve Moğollar'da bulunan ellibaşı adlı en küçük subayın var olup olmadığı malûm değildir.

Gazi Süleyman Paşa Rumeli'ni Fethe Başlıyor

Rumeli'ne geçiş, Türk tarihinin en büyük hâdiselerinden biridir. Ancak Istanbul'un Fethi, Malazgirt, Dandânakan, Türkler'in resmen İslâm dinini kabûlü, Mirvokefalon gibi 5 hâdisenin Rumeli'ne geçişten mühim olduğu katî şekilde ileri sürülebilir. Rumeli'ne geçiş, yukarıda sayılan vak'alar gibi sade Türk tarihine yeni bir akış veren bir hâdise olmakla kalmamış, Avrupa, dolayısiyle dünya tarihine de geniş ölçüde tesir eylemiştir. Bu mühim hâdisenin kahramanı, Süleyman Paşa'dır.

Rumeli'nin fethini hazırlayan sebepler derindir. Bu sıralarda yani XIV. asır ortalarında Rumeli'nde, Trakya'da Bizans hâkimiyeti sallantıda idi. Halk, Rum olsun, başka kavimlerden olsun, çok büyük bir memnuniyetsizlik içindeydi, Bizans idaresinden müteneffirdi. 8.000 Katalan'ın başındaki Roger de Flor adlı Alman, Bizans'ın ücretlisi iken, Bizans'ın başına belâ olmuştu. İmparator, bu zorlu kabadayıyı öldürtmek mecburiyetinde kalın-

ca Katalanlar, eski rezâletlerini bir kat daha arttırdılar. Gelibolu yarımadasını ve Trakya'yı feci şekilde yağma ettiler. Gelibolu gibi çok mühim bir Bizans üssü, Türkler'e karşı kendini savunamıyacak derecede zayıfladı. Biga'yı ellerinde tutan Katalanlar, Aynaroz Manastırı gibi mukaddes Ortodoks mahallelerini de yağmalayıp rahipleri katlettiler ve büyük zulümler yaparak Atina dukalığına girdiler, Bizans topraklarını terkettiler. Ortodoks ahali, bu son darbeden çok müteessir oldu. 1311'de Mora'da Latinler'in 15.000 kişilik bir kuvvetini yok eden Katalanlar, Atina dukalığını da ellerine geçirdiler ve uzun müddet ellerinde tuttular.

Bu yabancı müdahaleler, Bizans'ın iktisadiyatını mahvetti, netice itibariyle zaten parlak olmayan askerî gücünü kırdığı gibi tab'anın Katolikler'e ve kendilerini savunamıyan İmparator'a karşı nefretini arttırdı. Bu şartlar içinde Latinler, hâlâ Istanbul'u alıp Bizans imparatorunu Anadolu'ya atmak için teşebbüsten geri durmuyorlardı. Bu durum, İmparator'u, Türkler'e, bilhassa Osmanlılar'a karşı zaman zaman yumuşak bir siyaset takibine zorluyordu.

Bizans, her taraftan Latinler'le sarılıyor, Katolik tehlikesi karşısında vicdan hürriyetinden mahrum olmak tehlikesiyle karşı karşıya geliyordu. Memlûkler tarafından Akkâ'dan kovulan ve sığındıkları Kıbrıs'tan da Kıbrıs kralı tarafından çıkarılan Saint-Jean Şövalyeleri, büyük kısmı Bizans'ın, bazı sahilleri Menteşeoğulları'nın elinde olan Rodos'u almışlar, adayı pek kuvvetle tahkim etmişlerdi. Türkler kadar Ortodoks Bizanslılar'a karşı da düşmanca bir siyaset takip ediyorlardı.

Ticaretten, hattâ gelirli topraklarından mahrum kalan Bizans'ta malî müzayaka son haddini bulmuştu. İznik ve Bursa gibi iki mühim sanayi şehri, Türkler'e geçmişti. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi imparatorluk peşinde olan Sırbistan kralı Stefan Duşan'ın Makedonya'da Bizans aleyhine genişlemesi de, mühim bir gaile yarattı. Orhan Bey, Sırbistan'a karşı Bizans'ı destekledi. Zira kudretli bir Slav devletinin Balkanlar'da teessüsü, Türk siyasetine kökünden aykırı bir şeydi.

Osmanlılar'ın kuruluş yıllarından başlıyarak tesisine muvaffak oldukları kuvvetli merkeziyetçilik, Bizans'ta yoktu. Yarı müstakil prensler hâline gelmiş olan Bizans valileri (tekfurlar), vilâyetlerinin iç işlerine İmparator'u karıştırmıyorlardı. Esasen imparatorluk hanedanında da baba, oğul ve kardeş mücadelesi eksik olmuyor, kanlı geçiyor, yıllarca sürüyor, Doğu Roma'nın kudre-

tini kemiriyordu. Nihayet Paleologlar, imparatorluk tahtında rakipsiz bile değillerdi. Kantakuzinoslar'dan İoannes, imparatorluk tacını ele geçirmek için fırsat kolluyor, Paleologoslar'ın salâhiyetlerini yavaş yavaş ellerinden alıyor, nüfuzlarını kırıyordu. Bir tek kelimelik emriyle her şeye muktedir olan Osmanoğlu Orhan Bey'le. böyle kimse tarafından dinlenmiyen Bizans imparatorları, karşı karşıya idiler.

İktisadî sefâlet ve âsâyişin kesin şekilde muhtel bulunması, Bizans halkının ahlâkını da geniş ölçüde bozmuş, birçok an'anevî meziyetlerini yok etmişti.

İmparator İoannes Kantakuzinos'un yazdığı mühim tarih, elimizde olduğu için, o devirdeki Bizans siyasetinin hurda teferruatı üzerinde bilgimiz eksik değildir.

Bu vaziyet, Osmanoğulları tarafından adım adım takip ediliyor ve Rumeli'ne geçmek için yarım asırdan beri ele alınan projenin tahakkuk şartları belirmek üzere bulunuyordu. Karası beyliğinin ilhakı, Türkler'e bu hususta geniş imkânlar hazırlamıştı.

Paleologoslar namına Bizans'ı idare edein İoannes Kantakuzinos, Aydınoğlu Umur Bey'le çapraşık münasebetlere girişmiş ve kudretli bir donanmaya sahip bulunan bu Türk hükümdarından birçok kereler askerî ve bahrî yardım görmüştü. Ancak Venedik, Ceneviz, Kıbrıs, Rodos, Papalık kuvvetlerinden müteşekkil bir Haçlı taarruzu neticesinde Umur Bey'in İzmir limanındaki donanmasının yakılması ve İzmir kalesinin işgali, bir müddet için Aydınoğlu'nu Rumeli işlerinden uzak tutmuştu. Kantakuzinos yeniden Umur Bey'den yardım isteyince, Aydınoğlu özür diledi ve dostu Orhan Bey'e müracaat edilmesini tavsiye etti.

Bu suretle Aydın, Saruhan ve Karası beylerinin Gazi Umur Paşa'nın başkumandanlığı altında müttefikan Rumeli'ne yaptığı teşebbüsleri Orhan Gazi ele aldı ve büyük oğlu Veliaht-Şehzade Gazi Süleyman Paşa vasıtasiyle gerçekleştirdi. 1347'de Osmanlılar, Çanakkale Boğazı'nın kilidi olan İmroz adasına bir çıkarma yapmak istemişlerse de, püskürtülmüşlerdi (Le Roux, *Les Hospitaliers à Rhodes,* s. 109). Bundan sonra Bizans'ın son büyük imparatoru sayılabilecek olan İoannes Kantakuzinos'un talebiyle Orhan Gazi, önce 10.000, 1349'da da 20.000 kişilik bir birlik göndererek Bizans'ı destekledi. İlk defa Çanakkale Boğazı'nı Bizans'ın müttefikı sıfatiyle geçen Osmanlılar, Trakya'daki Bizans düşmanlarına kuvvetli darbeler vurdular. Sırbistan kralına itaat eden çevreleri yağmaladılar.

Gelibolu yarımadasının fethi fikri bu suretle olgunluk kazandı. Trakya'ya geçen Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Gazi Süleyman Paşa, Rumeli ahvaline yakından vâkıf oldu. 1354'te Bolu, Ankara ile aynı yılda fethedilmişti. Bolu'da Umuroğulları denen küçücük bir Türk beyliği vardı; yalnız Bolu şehri ile yakın çevresine hâkimdi. Bolu'nun diğer kasabaları, esasen Osmanlılar'ın elindeydi.

1352'de Marmara Adaları da Osmanlı filosu tarafından fethedilmiş bulunuyordu. Gene 1352'de Türkler, Boğaz'ın Asya yakasında at oynatıyorlardı, Üsküdar'ı bile almışlardı. VI. İoannes Kantakuzinos'un kızı Prenses Theodora ile evlenen Orhan Gazi, Sırp tehlikesine karşı kayınpederine teminat verecek kudreti iktisap eylemişti. 1347'de İmparator ile Orhan Bey, Üsküdar'da bulunmuşlar ve müşterek saydıkları Slav tehlikesine karşı takip etmeleri gereken siyasetin esas noktaları üzerinde mutabık kalmışlardı. İmparator, Orhan Gazi'yi Bizans'a da davet etmiş, fakat Türk hükümdârı kabûl etmemiş, karşı yakadan Istanbul'u seyredip Bursa'ya dönmüştü (Kantakuzinos, Bonn tab'ı, III, 28). Zaten Türk birlikleri, Istanbul'a müttefik sıfatiyle girmiş bulunuyorlardı. 3 şubat 1347'de hava karardıktan sonra Kantakuzinos'un kuvvetleriyle beraber hareket eden 6.000 Türk askeri, Paleologos hanedanına bir darbe vurarak Doğu Roma'nın taht şehrine girmişler ve bu muhteşem şehri hayranlıkla seyretmişlerdi (Kantakuzinos, III, 99). 1346 mayısında Prenses Theodora ile evlenen Orhan Bey, Üsküdar mülâkatına deniz yoluyla ve donanması ile beraber giderken, Hıristiyan dinini muhafaza eden Theodora'yı da beraberinde götürmüştü. Prenses, babası ile beraber ziyaret için Bizans'a gitti. 3 gün orada kaldıktan sonra Üsküdar'a geldi. Orhan Gazı, donanması ile geri döndü. 1352'de Meriç boyunda, Dimetoka yakınlarında, birkaç yıl sonra kardeşi Sultan Murad'ın zafer kazandığı yerin çevresinde Süleyman Paşa, Osmanlılar'la ittifak etmek istiyen, fakat Orhan Gazi tarafından reddedilen kudretli Sırbistan kralı Duşan'ı yendi (Marcel Kandelsman, *La Fin du Moyen Âge,* Paris, 1931, 216, 7).

1353'te Türkler, Bizans'a yardım olmak üzere bu kere Istanbul Boğazı'ndan, Üsküdar'dan karşı yakaya geçmişlerdir. Hammer'e göre bu geçiş, 1263'ten beri Türkler'in Rumeli'ne 17. geçişini teşkil eylemektedir (I, 190).

1349'da Süleyman Paşa, 20.000 kişilik Türk kuvveti ile, yanında Kantakuzinos'un oğlu Prens Mattheos olduğu halde Selânik'in imdadına koşmuş ve Sırplar'ın eline düşmek üzere bulunan bu mühim şehri kurtarmıştı. Bu sefere, 22 parça Osmanlı

gemisi de katılmıştı. 1352'de ise Dimetoka meydan muharebesinde Süleyman Paşa, müttefik Sırp-Bulgar ordusunu dağıtmış, Edirne'yi kurtarmıştı. Sırplar'dan sonra Bulgarlar da Bizans'ı tehdit ediyor ve bu Slav dalgası, müstakbel projeleri bakımından Orhan Gazi'yi endişelendiriyordu. 1353'te İmparator, Süleyman Paşa'ya, askerlerini icabında barındırmak üzere Çimpe hisarını vermişti. Bu, Rumeli'nde dostça küçücük bir üs tutuştu. Asıl fetih, 1354'te, ertesi yıl başlıyacaktı. *Mevlid* şâiri Süleyman Çelebî'nin büyük babası ve Orhan Gazi'nin kayınbiraderi Şeyh Mahmud'un Gazi Süleyman Paşa için her halde 1354'te söylediği,

Kerâmet gösterip halkaa suyâ seccâde salmışsın
Yakaasın Rûmelî'nin dest-i takvâ île almışsın

beytini Süleyman Paşa, gerçekleştirmek üzereydi. 1356'da Gelibolu yarımadasının tamamı, artık Türkler'in elindeydi. 1357'de yarımadanın dışındaki Doğu Trakya topraklarının fethi başlamıştır.

Gazi Süleyman Paşa, İmparator İoannes Kantakuzinos'un kendisine üs olarak verdiği Gelibolu yarımadasındaki Çimpe'ye 1352'de yerleşti. Karası'dan devralınan ve Süleyman Paşa'nın emrinde bulunan küçük donanmanın üssü ise, Aydıncık (Edincik)'ta idi (Erdek Körfezi'nin doğu ucu, Bandırma'nın karşısı). 1354 şubatında Süleyman Paşa, filosunu buradan hareket ettirip, 3.000 kişi ile Gelibolu'nun 8 kilometre kuzeyinde Kozludere'ye çıktı. 2 mart 1354'te Gelibolu kalesini aldı. 1366'ya kadar 12 yıl Gelibolu, mühim bir Osmanlı deniz üssü hâlinde kaldı. Bu yıl, Bizans'a yardım için gelen Savoie kontu Amadeo tarafından işgal edildi. Osmanlılar, kaleyi 10 yıl sonra, 1376'da istirdâd ettiler. Ancak kale dışında bütün yarımada, çoktan Türkler'in elinde idi.

1354'te Süleyman Paşa filhakika Gelibolu şehri gibi son derece mühim bir üssü fethetti. Bu, Çanakkale Boğazı'nın iki yakasını da Türkler'in hâkimiyetine koyan mühim bir vaka idi. Gelibolu fethini hazırlıyan vaka, 1352 sonbaharında Süleyman Paşa'nın 10.000 Türk askeri ile V. İoannes'in Bizans ve müttefikı Sırp ordusunu, Kantakuzinos'a yardım etmek üzere Rumeli'nde kesin şekilde bozmasıdır (Cantacuzène, Cousin trc., 206-8). Bu zaferden sonra Süleyman Paşa, Gelibolu yarımadasında birkaç yeri işgal etmiştir. Bu suretle 1352'de yarımadanın en dar yerinde birkaç yer elde eden Süleyman Paşa, 2 yıl sonra, 1354 senesinin martının ilk haftasında, pek mühim Gelibolu kalesini fethetmiştir. İmparator,

damadı Orhan Gazi'ye, fethedilen bu yerlerin kendisine para karşılığında iadesini teklif ettiyse de, Türk hükümdarı tarafından atlatıldı. Bunun üzerine Kantakuzinos, Türkler'e karşı, azılı düşmanları Sırplar'la Bulgarlar'a baş vurdu. Gelibolu yarımadası elden çıktıktan sonra Bizans'ın elinde Doğu ve Batı Trakya, Istanbul, Boğaz'ın Asya yakasında birkaç köyle Adalar, Limni, İmroz, Bozcaada adaları, Selânik ve Halkidikya yarımadası ile Taşoz ve Semendirek adaları, Güney Mora, Alaşehir, Struma çayına kadarki Doğu Makedonya ve bir-iki ehemmiyetsiz yer kalıyordu (85.000 km²). Orhan Gazi'nin son zamanlarında Osmanlı devletinin toprakça büyüklüğü (95.000 km²), Bizans'ınkini geçmişti.

Gelibolu yarımadasının Türkler'ce fethi, Bizans'ı altüst etmiştir. Kantakuzinos, buna sebebiyet vermekle itham edilmiş ve bu yüzden Paleologoslar lehine imparatorluk tahtından feragat edip bir manastıra çekilmeye mecbur kalmıştır. Kantakuzinos, rakibi Paleologoslar'a, Türk fütuhatına karşı koymanın imkânsız olduğunu söylemiştir (Cantacuzène, 245-8).

Bu suretle Osman Gazi'nin, oğlu Orhan Bey tarafından titizlikle takip ve intac edilen dehakâr projesi gerçekleşmiştir. Artık Ege ile Karadeniz'e hâkim olan Marmara'nın, bir iç deniz hâline getirilmesi bir zaman meselesiydi. 1321'de Mudanya'dan birkaç parça küçük gemi ile hareket eden bir miktar Türk'ün Trakya'ya geçtiği ve tam 18 ay Trakya'da kalarak bu bölgeyi Osmanlılar'a tanıttığı malûmdur (Necib Âsım ve Mehmed Ârif, *Osmanlı Tarihi*, s. 621). Daha 1327'de de Orhan Bey, İmparator'un arzusu üzerine Çorlu ve Silivri'ye küçük bir kuvvet göndermişti. Bilindiği gibi bu Osmanlı yardım kuvveti zamanla 20.000 asker gibi o zamanlar çok mühim askerî kuvvet sayılan bir adede baliğ olmuştur.

Süleyman Paşa, 1354'ten itibaren Rumeli'nde, Gelibolu'da kendisine yaptırdığı sarayda oturmaya başladı. Fetih harekâtı bölgesinin içinde kaldı. Orhan Bey, oğluna bütün salâhiyetleri vermişti. En değerli kumandanlar, Orhan Bey'in 2. oğlu ve Süleyman Paşa'nın ana-baba bir kardeşi Murad Bey, Hacı İlbeyi, Lala Şâhin Paşa, Evrenos Gazi, Gazi Fâzıl ve Ece Yâkub Beyler, Süleyman Paşa'nın kurmayını teşkil etmek üzere Gelibolu'da onun emrindeydiler. Gene 1354'ten itibaren sivil Türk halkı da Süleyman Paşa tarafından teşvik görerek yarımadaya yerleşmeye başladı.

Bolayır'ı da alan Süleyman Paşa, Doğu Trakya topraklarına ayak bastı. Şarköy, Malkara ve Keşan'ı fethetti. Maiyetindeki kardeşi Gazi Murad Bey de 1357'de Çorlu'yu aldı. Bu arada Tekirdağ da fethedildi. Hattâ bir rivayete göre 1357'de Lüleburgaz

da Murad Bey tarafından alındı ki, bu suretle Istranca Dağları'nın güney eteklerine yaklaşılmış ve Kırklareli ile Edirne'ye giden yollar kesilmiş olur. Murad Bey, 1359'da Dimetoka'yı alarak Meriç'i aştığı gibi, Istanbul sûrlarına kadar akınlar da yaptırdı.

1359'da veya 1357 eylûlüne doğru 43 yaşında bulunan Gazi Süleyman Paşa, atıyla beraber düşmek suretiyle kazaen vefat etti. Yerine Rumeli başkumandanı olarak 33 yaşındaki kardeşi Gazi Murad Bey tâyin edildi ve tabiatiyle Murad Bey, aynı zamanda veliaht oldu. 5 sene içinde Gelibolu yarımadasını kuzeye doğru Doğu Trakya'dan mühim bir parça ile beraber fetheden, Istranca Dağları ve Meriç nehrine yaklaşan Süleyman Paşa'nın çok iyi hazırlanmış olan bu fütuhatı, asırlar boyunca Türkiye'nin tarihî kaderini çizmiştir. 1354'te Türkler'in Gelibolu'yu almalarının mânâsından filhakika Avrupa gafil değildi. 20 aralık 1355'te ölen ve "imparator" sanını takınmış bulunan kudretli Sırbistan kralı Stefan Duşan, ölümüne takaddüm eden günlerde Papa VI. Innocentius'dan "Türkler'e karşı Başkumandan" unvanını almıştı (Vos, *Histoire de la Yougoslavie,* s. 41). Yerli halka Süleyman Paşa, son derece iyi muamele etti ve onlara Bizans idaresinden çok üstün şartlar te'mîn eyledi. Böylece halefi I. Sultan Murâd'a büyük fütuhatının yollarını çizmiş oluyordu. Gazi Süleyman Paşa, kendi fethettiği Bolayır'daki türbesine gömüldü. Millî ziyaret yerlerinden olan mezarını, II. Abdülhamid yeniden yaptırmıştır. Yanında, aynı hükümdar tarafından yaptırılan Nâmık Kemal Bey'in türbesi vardır.

Süleyman Paşa'nın Melik-Nâsır, İsmail, İshak Beyler adlı 3 şehzadesi ile 2 de kızı kalmıştır. Oğullarından Melik-Nâsır, denizde boğulmuş ve bu hâdise galiba Süleyman Paşa'nın hayatında olmuştur. Bolayır'a kendisinden önce gömülen oğlunun bu şehzade olması muhtemeldir.

Orhan Gazi'nin Son Yılları ve Şahsiyeti

Büyük oğlunun ölümü haberiyle son derece sarsılan ihtiyar Orhan Gazi, Bolayır'a gelip oğlunun kabrini ziyaret etti. Fütuhatı veliaht olan oğlu Murad Bey'e emanet ettikten sonra Bursa'ya döndü.

Orhan Gazi, 1362 martında öldü. En kuvvetli rivayete göre 75 yaşında idi. Murad Bey, hükümdar olarak acele Bursa'ya gitmeye, hattâ yeniden fethetmek üzere Ankara'ya yollanmaya mecbur oldu. 1354'te Süleyman Paşa'nın fethettiği Ankara, 1361'de, Karaman ve Ertena devletlerinin teşviki üzerine şehirde bü-

yük nüfuzları olan ve evvelce Ertenaoğulları'na tâbî bulunan Ahiler tarafından geri alınmış, Osmanlı asker ve memurları kovulmuştu. 1362'de hızla yetişen Sultan Murad, Ankara'yı ve çevresini aldı ve Ertena ve Karaman kuvvetlerinin müdahalesine fırsat vermedi. Ankara çevresindeki Türk nüfusuna olan ihtiyaç, bu iki Türk devleti ile çatışmayı göze aldıracak derecede fazla idi. Yeni hükümdarın Orta Anadolu'daki meşguliyetinden faydalanan Bizanslılar, Lüleburgaz, Çorlu, Malkara, belki Tekirdağ'ı (Tekfurdağı/Rodosto), Türkler'den geri aldılar ve Gelibolu yarımadasını tehdide başladılar. Sultan Murad yetişinceye kadar az bir kuvvetle Lala Şâhin Paşa, Hacı İlbeyi, Gazi Evrenos Bey, yarımadayı şiddetle savundular ve düşmanı bu son derece hassas bölgeye sokmadılar.

1356'da Orhan Bey'in Prenses Theodora'dan doğan oğlu Şehzade Halil Bey'in —ki henüz çocuktu— İzmit Körfezi'nde kayık gezintisi yaparken Foçalı Ceneviz korsanları tarafından esir edilmesi de bu sıralarda mühim bir siyasî mesele oldu. 1359 martına kadar 3 yıl Şehzade, Foça'da kaldı.Nihayet 100.000 altın (şimdiki rayiçle 500.000.000 TL.) ödeyip Şehzâde esâretten kurtarıldı. Orhan Bey tarafından bu meblâğın yarısını ödemeye mecbur edilen İmparator V. İoannes, 10 yaşındaki kızını Şehzade'ye nişanladı.

Orhan Bey'in tazyiklerinden bunalan Bizans, 1361'de Venedik ile Türkler'e karşı anlaşmak istediyse de, kudretli Cumhuriyet, Türkler'le olan ticarî münâsebâtını bozacak olan böyle bir ittifaka yanaşmadı. İmparator'un Avrupa seyahati ve Avrupa'nın en güçlü hükümdarlarından olan Macaristan kralını ziyareti de işe yaramadı. İmparator, Katolik olmaksızın yani vicdanını satmaksızın Avrupa, ciddî bir yardıma yanaşmıyordu.

Stefan Duşan'ın temsil ettiği Sırp tehlikesi, bu hükümdarın ânî ölümiyle zâil olmuş, devleti parçalanmıştı. Duşan, 80.000 kişilik ordusu ile başkenti Üsküb'den Istanbul'u tehdid ediyordu. Duşan, bir ara Orhan Bey'e de yanaşmış, kızını Orhan Bey'in oğullarından birine teklif etmişti. Fakat Bizans'ı Slavlar'ın kucağına atmak demek olan böyle bir teşebbüs, Türkler'in menfaatine, hattâ istikbaline kat'iyyen mugayirdi, bir netice vermedi.

Orhan Bey zamanında Venedikliler ve Cenevizliler'le siyasî münasebetler mühim olmuştur. 1355'te, yani Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu aldığının ertesi yılı Venedik doçu Marino Falieri, Senato'ya, Osmanlılar'a karşı tedbir alınmadığı takdirde Bizans'ın

(41) SULTAN ORHAN'IN ÖLÜMÜNDE OSMANLI DEVLETİ (III.1362)

Osman Gazinin ölümünde (II. 1324) ---------

BİZANS İMPARATORLUĞU
KARADENİZ
MARMARA DENİZİ
EGE DENİZİ
CÂNDÂROĞULLARI
ERETNAOĞULLARI
KARAMANOĞULLARI
GERMİYANOĞULLARI
SARUHANOĞULLARI

Lüleburgaz (1357)
Çorlu (1357)
Hayrabolu
Tekirdağ (1357)
İpsala
Keşan
Malkara
Şarköy
Saroz Kör.
Çanakkale Boğ.
Gelibolu (1354)
Çimpe (1353)
Eceabad
Lapseki
Biga
Çanakkale
Çan
Yenice
Ezine
Bayramiç
Ayvacık
Edremit
Edremit Kör.
Ayvalık
Bergama
Dikili
Çandarlı Kör.
Kınık
Kırkağaç
Soma
Balıkesir (1345)
Manyas G. (20)
Erdek Kör.
Kapıdağı Yad. (1345)
Marmara Adl. (1352)
İmralı Ad.
Bandırma
Karacabey
1342
Kirmastı (1342)
Ulubad (Apolyont) G. (10)
Mudanya
Gemlik (1334)
Bursa (6.IV.1326)
Orhaneli
İnegöl
Orhangazi
İznik G.
80
İznik (V.1329)
Yenişehir
Bilecik
Bozöyük
Söğüt
Eskişehir
Domaniç
Osmaneli
Gölpazarı
Geyve
Akyazı
Sapanca G.
İzmit (I. 1337)
Gölcük
Karamursel
Yalova
Pelekanon
İstanbul
İstanbul Boğ.
Üsküdar
Kartal
Gebze
Beykoz
Şile
Kandıra
Karasu
Akçakoca
Düzce
Hendek
Göynük
Mudurnu
Nallıhan
Mihalıççık
Bolu (1326.1354)
Seben
Beypazarı
Mengen
Gerede
Kızılcahamam
Ayaş
Ankara (1354)
Polatlı
Haymana

Türkler'in eline düşmesini önlemenin imkânı bulunamıyacağını bildirmiştir. Bu sıralarda Venedik, ağır zayiata uğramasına rağmen, Ceneviz Cumhuriyeti ile yaptığı harbi kazanmıştı.

Ceneviz, Bizans'ın Istanbul'u Latinler'den almasını desteklemişti. Venedik ise, Latin imparatorluğunun tarafını tutmuştu. Paleologoslar Istanbul'a yerleşince, Galata'yı âdetâ müstakil bir site hâlinde Ceneviz'e verdiler. 1350 - 1355 Venedik-Ceneviz harbini, daha güclü olan Venedik kazanmıştı (1378-1381 harbini de Venedik kazanacaktır). Bu iki Cumhuriyet, Akdeniz ticaretinin parlak kârını bölüşemiyorlardı. Orhan Bey, 1350 - 55 harbinde Ceneviz'i desteklemiş, bu suretle Avrupa siyasetine faal surette iştirak etmiştir. Orhan Bey'in Ceneviz'i desteklemesinin sebeplerine henüz iyice vâkıf değiliz. Çünkü 1352'den önce yapıldığı anlaşılan Ceneviz-Osmanlı muahedesinin şartları malûm değildir.

Bu sıralarda Cenevizliler, Galata'dan başka Kırım'da Kefe ve Selânik ile Kerç Boğazı'nın karşısında birkaç siteye, Amasra'ya, Foça'ya, Gâvur İzmir'e, Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adalarına, Kıbrıs'ta Famagusta sitesine, bir ara Taşoz adasına hâkimdiler. Samsun, Sinop ve Trabzon iskelelerinde de ticarî antrepoları ve mümessillikleri vardı.

Orhan Gazi devrinde Osmanlı devletinin bünyesini ve hukukî durumunu incelemekte fayda vardır. Zira Orhan Bey'in ölümünün ertesi yılı devlet, bir imparatorluk olacaktır. Orhan Bey'in takınmış olduğu "sultan" sanı, hukukî olduğu kadar fiilen de gerçekleşecektir. Orhan Bey, «Şücâeddin, İhtiyâreddin, Seyfeddin" lâkaplarını kullanmıştır.

Arap âlimi İbnü Fazlillaahi'l-Ömerî'nin verdiği bilgilere göre 1332 senesinde, yani Bursa'nın fethinden 6 yıl sonra ve Orhan Bey'in büyük fetihlerinden önce Osmanlı beyliğinin 40.000 atlı ve 50.000 kadar yaya, ceman 90.000 askere, az sonra bu devlete katılacak olan Karası beyliğinin ise 25.000 kadar askere malik oldukları anlaşılıyor. Bu iki beyliğin kuvvetleri 115.000 asker ediyor ki, Orhan Bey'in ölümünde bu miktarın biraz daha artmış olması lâzımdır. Bu sıralarda Anadolu beyliklerinin hiçbirinin 115.000 kişilik bir ordusu olmadığını kesin olarak ileri sürebiliriz. Meselâ Osmanlılar'dan sonra en güclüleri olan Karamanoğlu'nun kuvvetleri, aynı müellife göre 25.000 atlı ve 25.000 yayadan ibaretti. Ertena devletinin de 50.000'den fazla bir kuvveti olması muhtemel görülmez. Şu halde 1332'de Osmanlı-Karası nüfusu 1.250.000 kadar tahmin edilebilir. 1362'de yani Orhan Bey'in ölümünde bu

nüfusun yapılan fetihlerle en az 3 milyonu bulduğu muhakkaktır. Bu, o zamana göre mühim bir nüfustur; çünkü İngiltere krallığının nüfusu bu tarihte 2.000.000, İskoçya krallığınınki ise 400.000'den ibaretti.

Bu nüfusun üçte birinin Hıristiyan olduğu da tahmin edilebilir. Bu Hıristiyanlar'ın ezici çoğunluğu Ortodoks, küçük bir kısmı Katolik idi. Bu Hıristiyan nüfus zamanla Müslüman nüfusun yanında daha küçük bir azınlığa düşmüştür. Fakat buna sebep ihtidâ hâdiselerinin çokluğu değil, Müslümanlar'ın fazla çoğalması ve doğudan mütemadiyen Türk göçmenlerinin gelip yerleşmesidir. Kitle hâlinde hiçbir ihtidâ hâdisesi olmadığını tekrarda fayda vardır. Orhan Gazi'nin 1345'te Bizans'tan fethettiği Ulubad ve Manyas Gölleri çevresindeki Rumlar, 1923'e kadar 6 asır milliyet, din, mezhep ve dillerini korumuşlar, ancak Lausanne muahedesi ile Yunanistan'daki Türkler'le mübadele edilmek suretiyle burasını terketmişlerdir. Bu misal, daha yakın zamanlarda fethedilen yerler için örnek alınabilir.

Orhan Gazi, fethettiği ülkelerde tab'asına tatbik ettiği siyasete çok dikkat etmiş, imparatorluğun temellerini adalet üzerine kurmuştur. Yaptırdığı imarette kendi eliyle fakirlere yemek dağıttığı olmuştur. 1335'te kurduğu Bursa Medresesi, zamanla İznik medresesini gölgede bırakmış ve bir yüksek tahsil müessesesi olmuştur. Değerli adamları takdir ve temyiz etmekte mahirdi. Bilginlere hürmetkârane davranırdı. İlk zamanlarında kendisini İznik'te ziyaret etmiş olan büyük Arap seyyahı İbnü Battûta, Orhan Gazi için: "Türkmen meliklerinin (krallarının) büyüğüdür" demek suretiyle açıkça Anadolu beylerinin en büyüğü olduğunu zikretmiş ve "yüze yakın kalesi vardır" demiştir. İbnü Battûta, o zamanlar Türkler'de kadınların erkekten kaçma âdeti olmadığı için, Orhan Gazi'nin zevcesi ve Süleyman Paşa ile Sultan Murâd'ın annesi Nîlûfer Hâtun'la da görüşmüştür.

Orhan Gazi'nin Son Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Durumu

Diğer Anadolu beylerinin ne zamandan beri Osmanoğulları'nın üstünlüğünü kabûl ve tasdik ettiklerini bilmiyoruz. Bu galiba tedricen ve kendiliğinden olmuş, Osmanoğulları'nın gaza, cihad ve fetih siyasetinin verdiği şân-u şeref tarafından temin edilmiş bir keyfiyettir. Osmanlılar'ın diğer beyliklerden askerî birlikler taleb etmesi, zamanla bir metbûluk şeklini almıştır. Bu suretle Karaman ve Ertena krallıkları haricinde bütün Anadolu Türkmen

beylikleri, Osmanlılar'ın sözünü dinler bir hâle gelmişlerdir. Sonunda Karamanoğlu da 1389'da Sultan Murad'ın emriyle Osmanlılar'a yardımcı asker göndermeye mecbur olmuştur.

Burada Prof. Dr. Mustafa Akdağ'dan bir iktibas yapıyoruz (*Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,* I: 1243-1453, Ankara, 1959, Ankara Ün. nş., s. 207 v. dd.) :

"Türkiye tarihi ilmî usullerle tetkika başlandığından beri hemen herkes, Anadolu Selçukî Sultanlığı ortadan kalktıktan sonra, Osmanoğulları tarafından Türkiye'nin yeniden siyasî birliğe kavuşturulması hâdisesini "yeni bir devletin kuruluşu" şeklinde kabûl etmeyi âdet edinmiştir. Halbuki, elimizde bulunan en eski Osmanlı kaynakları olsun, onlardan daha sonrakileri olsun, katiyen bu kanaate uyar tarzda değildirler. Onlar, hemen umumiyetle, Sultân Osmân'ı, III. Alâeddîn'in halefi olarak kabûl etmektedirler (Osman Bey'in beyliğini ilân ettiği tarih olarak kabûl olunan 699, 701, 708 hicret yılları hep son iki Selçukî sultanının ölüm veya azilleri suretiyle tahtın boş kaldığı sanılan senelerdir). Şu hâle göre, tetkikçilerin ne kadar sakat bir zihniyetle hareket ettikleri meydandadır. Çünkü, Osmanlı kaynaklarının verdiği malûmat tarihî oluntulara uygun olsun veya olmasın, Osman Bey'in, Sultan Alâeddin ibni Ferâmurz'un yerine geçmiş olması hakkındaki telâkki, cemiyetin âşikâr bir siyasî geleneğine cevap vermesi bakımından gayet mühim olmak lâzımdır (Âlî ve Müneccimbaşı'na göre II. Mes'ud ölünce, Konya'da Şeyh Muhlis Paşa 707 hicret yılında Selçukî tahtına geçirilmiş, 6 ay sonra feragat ederek, Osman Bey'in yanına gelip gazaya çıkmıştı). Çünkü hepsinin de müşterek olarak kabûl ettikleri bir nokta, Osmanlı ailesinin, Selçukî hanedanı yerine, Rum tahtına geçmiş olduğudur. Filhakika, tarihî vak'alar bize şunu kat'î surette anlatıyor ki, 2,5 asra yakın süren Selçukî saltanatı zamanında, Anadolu'da tek bir devlet ve onun başında da meşrû bir hânedânın bulunması fikri, bütün bir cemiyette tamamiyle yerleşmiş bulunuyordu. Onun içindir ki Moğollar, katî iktidarlarına rağmen, Selçukî hanedanını tasfiye edemeyip, kukla hâlinde olsun yaşatmayı lüzumlu görmüşlerdi. Hiç kimse, Selçukî şehzadeleri dışında başka bir sülâleye dayanan siyasî bir rejim kurmaya teşebbüs edememişti. Akşehir ve Konya'da bulunan son Selçukî şehzadelerinin Moğollar tarafından caniyane bir surette öldürülmelerinden beklenen fayda, Türkiyeyi millî hanedanından mahrum ederek, Anadolu'daki Moğol idaresini sağlamlaştırmaktı. Anadolu Beylikleri namına kesilen paraların üzerindeki tarihlerin hep 1308'den sonraki yıllara ait ol-

ması, Selçukî hanedanının hükümranlık haklarına sonuna kadar riayet olunduğuna delâlet eder. Demek ki, muhtelif hânedanlar, sahip oldukları çevrelerde kendi namlarına para bastırmak ve hutbe okutmak suretiyle istiklâllerini ilân ettikleri vakit, neticede, Rum tahtını ele geçirmek gibi bir gayenin cazibesine tutulmuş olacakları çok tabiî idi. — Ancak mevcut bütün hanedanların kendilerinde aynı kudreti görmediklerini, yalnız Osmanlılar'la Karamanlılar'ın, uc beylerbeyiliği gibi yüksek bir makama sahip olmaları sayesinde, Selçukî tahtına oturmak hususunda kendilerinde hak görebildiklerini çok iyi biliyoruz... (O zamanki siyasî anlayış, Anadolu'nun Selçukî ailesi idaresinde bölünmez bir devlet olduğu ve bu aile saltanattan düştükten sonra, yerine başka bir ailenin geçmesi lâzım geldiği şeklinde olmalıdır ki, Karamanlılar kendilerini, Osmanlılar da kendi ailelerini bu tahtın vârisi sayıyorlar...) Osman Bey değil, artık kendisinin Türkiye hükümdarı olduğunu düşünmeye başlamış olan Orhan Bey bile, 1337'de henüz "emîr" unvanını kullanmaktaydı. Ancak XIV. asrın ortalarından itibarendir ki Osmanlı hükümdarları "emîr" kelimesini atıp yalnız "sultan" unvanını kullanmışlardır. Bazı kayıtlara göre, Osman Bey zamanında ve Orhan Bey'in ilk senelerinde, hutbe ve sikke son Selçukî sultanı Gıyâseddin Mes'ud nâmına olagelmekte devam etmiş, Bursa fetholunduktan sonra Alâeddin Paşa'nın tavsıyesi üzerine Orhan nâmına çevrilmişti. Karamanoğulları ise, Moğol tazyikından kurtulunca, sikke ve hutbede, geçmişin meşru Türk sultanlarını zikrettiler... Bütün bu vaziyetleri iyi tetkik ettiği anlaşılan İdris Bidlisî, devlet ve hükümdar tâbirlerine de hukukî mânâlarını vererek, Selçukî Türkiyesi'nin devamı saydığı yeni siyasî gelişmede, yani Osmanlı devletinin kuruluşunda, hakiki hükümdarın Osman değil, O r h a n o l d u ğ u meselesi üzerinde ısrarla durmaktadır... Zaten "emîr" unvanını bırakarak yalnız "sultan" adını alan, Karası arazisini ve Eskişehir, Ankara gibi Selçukî topraklarını zaptetmeye ilk defa teşebbüs ederek Konya sultanlığı arazisine göz diken, bu suretle Osmanlı ailesini bütün Rûm'a sultan yapmak suretinde çok mühim bir teşebbüse girişen, gene Sultan Orhan olmuştur".

Orhan Bey'in son yıllarında ilk defa olarak sancakların, (vilâyetlerin) üstünde Anadolu ve Rumeli beylerbeyilikleri (eyaletleri) kurulmuş, yani sancaklar, bu iki eyalet arasında taksim edilmiştir. Gene Sultan Orhan'ın son zamanlarında, o zamana kadar bir tek vezir varken (başbakan olarak) vezir sayısının çoğaldığı ve "vezîr-i âzam = en büyük vezîr" denen I. vezîrin başbakan olduğu görülmektedir. Fakat bu iki hâdisenin, Sultan Murâd'ın cülûsundan sonra olması da muhtemeldir.

Orhan Gazi'nin son zamanlarından Osmanlı devleti güneybatıda Saruhan, güneydoğuda Germiyan, doğuda Ertena, kuzeyde Candar, kuzeydoğuda Karadeniz, kuzeyde Marmara, kuzeybatıda Bizans, batıda Ege devlet ve denizleri ile çevrilmişti. Germiyan ve Ertena devletleri arasında Karaman devletinin de Osmanlılar'la küçük bir hududu olması muhtemeldir.

1329 mayısında İznik, 1334'te Gemlik, 1335'te Armutlu, 1337 ocağında İzmit alınmış, 1335'te İzmit Körfezi ile Sapanca Gölünün bütün güney sahilleri Türkler'e geçmiştir. Bundan sonra 1342'de Kirmastı (Mustafakemalpaşa), Karacabey, Mihaliç gibi Güney Marmara'daki son Bizans toprakları ortadan kaldırılmış, 1345'te Kapıdağı yarımadası, Manyas Gölü bölgesi ve Karasıoğulları ile beraber Balıkesir şehri dahil Çandarlı Körfezi'ne akan Bakır çayına kadar olan bölge fethedilmiş, Ege'ye çıkılmıştır. 1352'de Marmara Adaları, 1353'te Rumeli'nde ilk toprak olmak üzere Çimpe kalesi, 1354'te Gelibolu ve doğuda Ankara ile çevresi, 1354'ten sonra da Gelibolu yarımadasının tamamı ve Doğu Trakya'nın bir kısmı (Lüleburgaz ve Çorlu dahil) devlete katılmıştır. Bolu da alınmış ve bu taraflarda da genişleme olmuştur. Bu sûretle Osmanlı devleti, Marmara ile Ege ve Karadeniz arasında dünyanın en stratejik bölgesine sıkıca yerleşmiş, Büyük Türk Hakanlığı tahtına hak ve liyakat kazanmıştır.

Osman Gazi, babası Etuğrul Gazi'.den kalan 4.800 km^2'lik devleti 16.000 km^2'ye yani 3-3,5 misline çıkarmış ve bunun için 43 yıl (1281-1324) uğraşmıştı. Orhan Gazi ise, 38 yılda (1324-1362) devleti 95.000 km^2'ye, yani babasının bıraktığının 6 misline çıkarmıştır. 1362'ye doğru devlet, şu toprakları içine alıyordu :

Bugünkü Bilecik, Bursa, Balıkesir (Marmara Adaları dahil), Sakarya, Kocaeli, Bolu vilâyetlerinin tamamı; Biga, İmroz ve Bozcaada hariç Çanakkale vilâyeti; Çifteler ve Seyitgazi hariç Eskişehir vilâyeti; Istanbul vilâyetinin Adalar ve Boğaz'da birkaç köy hariç Asya toprakları; Edirne'nin Keşan, İpsala ve Kırklareli' nin Lüleburgaz kazaları, Saray kazası hariç Tekirdağ vilâyeti; Ankara'nın merkez, Nallıhan, Beypazarı, Ayaş, Kızılcahamam, Haymana, Polatlı kazaları, Manisa'nın Soma ve Kırkağaç, Kütahya'nın Domaniç, İzmir'in Bergama, Dikili ve Kınık kazaları.

IV

I. MURAD BALKANLAR'I FETHEDİYOR (1362 - 1389)

Edirne'nin Fethi (Temmuz 1362)

I. SULTAN MURAD, Rumeli fethinin ağabeyi Süleyman Paşa'dan sonra ikinci kahramanı idi. Ağabeyinin yanında birinci sınıf bir kumandan olarak yetişmişti. Ankara'yı geri aldıktan sonra hedefini Edirne teşkil ediyordu. Ankara'nın yeniden fethinden sonra Gazi Murad Bey, hükümdar olmak istiyen kardeşleri İbrahim ve Halil Beyler'le kısa bir mücadele sonunda onları yenip öldürtmüştür (İbrahim Bey'in annesi, imparatcr III. Andronikos'un kızı Asporça Hatun idi). Edirne, mühim bir şehirdi. Bizans idaresindeydi; fakat halk bu idareden memnun olmadığı gibi, Bizans da şehri savunabilecek kudreti haiz değildi. Sultan Murad, Ankara'dan Rumeli'ne geçtiği zaman beraberinde getirdiği büyük birliklerle, kolayca Edirne'yi fethetmeyi düşünüyordu. Nitekim öyle oldu.

Daha 1345'te Edirne'de mühim bir halk ihtilâli olmuş, şehrin ileri gelenleri kılıçtan geçirilmişti. Halkta memnuniyetsizlik son haddinde idi (Pirenne, c. II, s. 264). Asayiş getiren Türk idaresine bu halkın kucak açacağı muhakkaktı. En kuvvetli rivayete göre Edirne, 1362 temmuzunda yani Sultan Orhan'ın ölümünden 6 ay sonra (diğer bir rivayete göre 1361 şubatında ve Orhan Gazinin hayatında) fethedilmiştir. Bu tarihi, Osmanlı devletinin imparatorluk derecesine yükseldiği tarih olarak kabûl edebiliriz. Türk idaresinde gittikçe büyüyen Edirne, Istanbul'un fethinden sonra bile devletin ikinci taht şehri sayılmakta devam etmiştir. Istanbul Fethi'ne kadar padişahlar bazan, Bursa yerine Edirne'de oturmayı tercih etmişlerdir. Hâsılı Anadolu için Bursa, Rumeli için Edirne, taht şehri olmuştur. Fransız tarihçisi Grenard da Edirne'nin fethini imparatorluk devresinin başlaması olarak kabûl etmektedir (s. 54).

Sultan Murad, Edirne yolu üzerinde olup, düşman eline geçmiş bulunan Çorlu ile Lüleburgaz'ı aldıktan sonra Edirne'yi fet-

hetmiştir. Gene bu arada Bizans'ın geri almış olduğu Malkara, Keşan ve İpsala, Gazi Evrenos Bey tarafından istirdat edilmiştir. Hacı İlbeyi ise Enez Körfezi üzerinde ve Meriç'in batısında (yani Batı Trakya'da) bulunan Dedeağaç limanını fethettikten sonra kuzeye doğru Meriç'i takip ederek Dimetoka'yı açmıştır. Kırklareli de alındıktan sonra, Babaeski - Pınarhisar arasında Sazlıdere mevkıinde müttefik Bizans - Bulgar ordusunu bozan Türkler, Edirne'ye girmişlerdir.

Bir müddet Edirne'de kalan Sultan Murad, Lala Şâhin Paşa'yı Rumeli beylerbeyi olarak orada bıraktı. Kendisi Dimetoka'ya geldi ve bu şehirde cami ve saray yaptırdı. Lala Şâhin Paşa'ya Güney Bulgaristan'ın, Evrenos Bey'e Batı Trakya'nın fethi emrini verdi. 1363'te Eski-Zağra ve Filibe fethedildi. Bu suretle Rodop ve Balkan Dağları arasındaki Doğu Rumeli'nin en mühim kısmı, Türk imparatorluğuna katıldı. Aynı yıl Evrenos Bey, Batı Trakya'da Gümülcine şehrini ve çevresini aldı. Böylece Bizans imparatorluğu ile Bulgaristan ve Sırbistan krallıklarının arasına Türkler girmiş oldu ve tamamen Türkler'le çevrilen Bizans, Sultan Murad'la yaptığı muâhedede, bir çeşit Osmanlı himâyesini kabûl eylemek mecburiyetinde kaldı.

1364 Osmanlı-Bizans muahedesi, Bizans'ın Türkler'i girdikleri yerlerden çıkarma ümidine de son veriyordu. 1361 Venedik-Bizans ittifakı hiçbir netice vermediği gibi, Türk idaresinden son derecede memnun olan halk, Rumeli'nde yeniden Bizans idaresinin teessüsünü aklından geçirmiyordu. Esasen birkaç yıl içinde Rumeli'ne yüzbinlerce Türk göçmen nakledilerek Balkan Dağları'na, Mesta çayına kadar olan bölgelere iskân edilmişti.

Bu yıldırım gibi fütuhata kim karşı koyacaktı? Bizans karşı koyamamıştı. Sırplar ve Bulgarlar'ın da çok kudretli Türk ordusu ile başa çıkabilmeleri akla yakın değildi. Venedik, Türkler'le açık bir harbi göze aldırıp Doğu'daki ticarî menfaatlerini berbat edemezdi; ancak Venedik topraklarına bir Türk taarruzu olduğu takdirde bu bahis mevzuu olabilirdi. Kara kuvvetleri bakımından çok zayıf olan Ceneviz'in de Türkler'le çatışması bahis mevzuu değildi. Şu halde Türkler'i Balkanlar'da durduracak tek kuvvet, kudretli Macaristan krallığı olabilirdi. Orta Avrupa ve Balkanlar'da birçok ülkeye doğrudan doğruya veya metbûluk yoluyla hâkim olan Macarlar ise, zorla Katolik mezhebini büyük çoğunluğu Ortodoks olan Balkanlar'a sokmak istedikleri için, Balkan kavimleri tarafından hoş görülmüyorlardı. Türk idaresine hayran olan

ve yüzyıllardan beri hasret kaldıkları ideal bir idare farzeden Balkanlılar'ı Türkler'e karşı ayaklandırmak mümkün olamazdı. Türkler'e karşı yapılacak harb, bir devletler harbi olacak, halk tabakasına inemiyecekti.

Sırp-Sındığı Zaferi (1364)

Papa'nın teşvikiyle Avrupa devletlerinin bir araya gelmesi ve Osmanlılar'a karşı I. Haçlı seferini tertip etmeleri artık mukadderdi. Çünkü Türk fütuhatının istikameti belli olmuştu. Daha Sultan Murad tahta geçer geçmez, bütün Avrupa, bilhassa Edirne'nin düşmesinden sonra, dehşet içinde kalarak, Türkler'e karşı müşterek bir harekete geçmek üzere müzakerelere başlamıştı (Perroy ve Halphen, *La Fin du Moyen Age,* Paris, 1931, 150, 197, 217).

1362 ekiminde tahta geçer geçmez Türkler'e karşı Haçlı seferi istiyen Papa V. Urbanus, Macaristan, Sırbistan, Bosna, Eflâk devletlerini bir araya topladı. Başkumandan, Büyük-Macaristan kralı I. Layoş idi. Sırbistan kralı V. Uroş, Bosna prensi (1376'dan sonra kral olmuştur) I. Tvrtko, Eflâk (Romanya) prensi onun yanında idiler. Daha bir sürü prens, Haçlı ordusuna katılmıştı. Haçlılar, hızla ilerleyip Edirne'nin kuzeydoğusunda bugün "Sırpsındığı" adını taşıyan nahiyenin güneyinde, Meriç kenarına kondular. Edirne'ye birkaç kilometre idiler. Zafer sarhoşluğundan mest olmuşlardı. Bu yeni fethedilen mühim Türk şehri kesin bir tehlike içindeydi. Sultan Murad, büyük ordusu ile Bursa'da idi. Rumeli beylerbeyi (umumî valisi) Lala Şâhin Paşa'nın kuvvetleri mahduttu. Böyle büyük bir düşman ordusuna karşı ancak Sultan Murâd'ın başkumandanlığındaki büyük Türk ordusu karşı koyabilirdi. Sultan Murâd'ın yetişmesi ânına kadar düşmanın Edirne'yi alıp Gelibolu'ya inmesi ise, işten bile değildi.

Hacı İlbeyi'nin 10.000 akıncı gazi-dervişi vardı. Muvaffak olamadığı takdirde en büyük mesuliyetlere muhatap tutulacak olduğunu bilen bu Türk kumandan, son derece cüretli bir harekete emir verdi. 10.000 akıncı ile gece düşman ordugâhını üç koldan bastı ve amansız bir şekilde uykudan kalkan ve çoğu sarhoş olan düşmanı kılıçtan geçirmeye başladı. Gün doğarken, büyük düşman ordusunun imha edilmiyen döküntüleri Meriç'e can attılar ve orada boğuldular. Büyük-Macaristan kralı Layoş mucize kabilinden kurtuldu (Muralt, ć. II, s. 678). Düşman, Sultan Murad'ın büyük Türk ordusu ile gelip bastırdığını sanmış ve

dehşete kapılmıştı. Türkler'in 10.000 atlıdan ibaret olduğunu hatırından geçirmemişti. Hacı İlbeyi'nin bu dâhîce taktiği, onu büyük serdarlar arasına koymuştur (az sonra vefat etmiştir). Kral Layoş, bu hengâmede hayatını kurtarmasını, daima üzerinde taşıdığı Hazret-i Meryem'in tasvirine hamletmiş ve memleketine dönünce şükrâne olmak üzere bir kilise inşa ettirmiştir (Hammer, I, 227).

Sırp-Sındığı'ndan Çirmen'e (1364 - 1371)

1365'te Dalmaçya kıyılarının güneyindeki Dubrovnik (Ragusa) Cumhuriyeti, Osmanlı himayesini kabûl eden bir muâhede imzaladı. Bu küçük Slav ticarî cumhuriyetinin açıkgözlüğü ve istikbâle nüfuz edebilmesi, onun asırlarca süren hayatını sağladı. Asırlarca Osmanlılar, yıllık vergi karşılığında bu devletçiliğin iç işlerine karışmadılar ve ilga yoluna gitmediler. Dubrovnik'in himaye altına alınmasıyla Türkler, yeni bir denize, Adriyatik'e dayanmış oluyorlardı. Halbuki daha Akdeniz'e çıkmamışlardı.

Gümülcine'de oturan Gazi Evrenos Bey, Sırp-Sındığı'ndan az sonra Serez'i aldı. Fakat henüz Drama ile Kavala, Bizanslılar'da idi. Serez'in bir-iki defa Osmanlılar'la Bizanslılar arasında el değiştirmiş olması muhtemeldir. Bu suretle 1364'ten itibaren Türkler, Makedonya'ya da ayak bastılar.

Gene 1365'te Katalanlar'ın elinde bulunan Karabiga'yı Sultan Murad, karadan ve denizden tazyik ederek aldı. Bu suretle bütün Batı Anadolu'da Hıristiyanlar'ın elinde Alaşehir ile Gâvur İzmir kalmış oluyordu.

Sultan Murad, 1366'dan itibaren büyük bir imar hareketine de girişti. Bilecik'te Sırp-Sındığı zaferine şükretmek üzere bir cami, Yenişehir'de imaret, tekke, Bursa'da cami, imaret, medrese, kaplıca, han yaptırdı. Edirne'de saray, cami, medrese, imaret inşa edildi.

1366'da imparator V. İoannes Paleologos'un dayısı olan Savoie kontu V. Amadeus, 5 harb gemisiyle Çanakkale Boğazı'na girdi. Gelibolu'yu düşürdü, 9 ay sonra bu mühim şehir Bizans'a bırakıldı. Ancak bir kaç yıl sonra Türkler, şehri geri aldılar.

V. İoannes, Avrupa'dan yardım istemek üzere Macaristan'a gitti. Yolda Bulgarlar tarafından tevkif edilip bir müddet Niğbolu'da alakonuldu. Nihayet 1366 kasımında serbest kalan İmparator, 1369'da Roma'da resmen Katolik oldu (tabiatiyle Istanbul'a avdetinde Ortodoks'luğa döndü). Fakat bu maskaralıklarla da Avrupa'dan ciddî bir yardım temin edemedi, üstelik Bizans hal-

kının ve ileri gelenlerin düşmanlığını kazandı. Bu asırlarda Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasında münaferet o derecede idi ki, bir Ortodoks, Katolik idaresine Türk idaresini münakaşasız tercih ederdi. Katolikler için de durum aynıydı. Dönüşünde V. İoannes bu sefer borçlu bulunduğu Venedikliler tarafından istiskal edildi.

1367'de Kara Ali Beyoğlu Timurtaş Paşa, Tunca üzerinde Yanbolu'yu, Lala Şâhin Paşa ise Samakov'u aldı. Samakov, Sofya'nın ancak 50 km. kadar güneydoğusunda idi. Sultan Murad da 1368'de Hayrabolu'yu, 1369'da Kırkkilise (Kırklareli), Pınarhisar, Vize'yi Bizanslılar'dan geri aldı. Buraları evvelce fethedilip bir ara Bizans tarafından işgal edilmişti. Bu sûretle bugünki Istanbul vilâyeti dışında Bizans'ın elinde Trakya'da bir toprak kalmadı. Trakya fütuhatı bitmişti. 1371'de Çatalca da Sultan Murad tarafından alındı.

1370'e doğru merkezi Tırnova'da olan Bulgaristan krallığı, Osmanlılar'ı metbû tanıdı. Kral Şişman'ın kızkardeşi Prenses Marya, Sultan Murad'la evlendi. Buna rağmen Türkler, Bulgaristan'daki fütuhat hareketini durdurmadılar. Bunun üzerine Sırbistan ve Bulgaristan kralları müttefikan Osmanlılar'ın üzerine yürüdü. Sofya'nın güneydoğusunda Samakov'da Lala Şâhin Paşa, Hemus geçitinde müttefik ordusunu karşıladı ve perişan etti. Bu Çamurlu meydan muharebesi ile, Kuzey Bulgaristan kapıları da Türkler'e açılmış oldu. 1372'de Sultan Murad, Çirmen zaferinden sonra Köstendil'i aldı ve bu suretle Sırbistan'a ayak basılmış oldu.

Çirmen Zaferi (26 eylûl 1371)

10 yılda Gelibolu'dan Sırbistan'a gelinmiş, Adriyatik'e kadar nüfuz ve tesir sahası kurulmuştu. Avrupa, Osmanlılar'a karşı II. Haçlı seferini tertip ederek Sırp-Sındığı'ndan 7 yıl sonra talihini tekrar denemek istedi. Ancak bu defaki ordunun Sırp-Sındığı'ndakinden daha az olduğu, esas kuvvetleri Sırplar'ın teşkil eylediği anlaşılmaktadır. Muharebede başkumandan olan Sırbistan kralı Vukaşin (1355-1371 = 16) ile kardeşi Velîahd-Prens Ugleşa maktûl düşmüşlerdir. Eflâk (Romanya) Prensi kaçmıştır. Bunun üzerine Sırbistan'da hanedan değişmiştir. Bu büyük zafer, Makedonya'yı ardına kadar Türkler'e açık bırakmıştır. Burada da halk, yeni nizam getiren Türkler'i bekliyordu. Sırp ve Bulgar idaresi, Bizans idaresinden de kötü idi.

Çirmen zaferinden faydalanan Türk akıncıları bir taraftan Adriyatik sahillerini, diğer taraftan Yunanistan'a inerek Attika yarımadasını taradılar. Bu suretle Türk imparatorluğunun tesir sahası hemen bütün Balkanlar'ı içine alan bir genişliğe erişti. 1374'de Sırbistan, Osmanlılar'ı — Bulgaristan ve Bizans gibi — metbû tanıdı ve vergi vermeyi kabûl etti. Henüz bu tâbiiyet zayıf bağlara dayanıyorsa da, Sultan Murad, bu bağları gittikçe gerecektir. Netekim 1372'de Çàtalca'yı Sultan Murâd'a bırakan ve iyice kuşatılan Bizans, 1373 muahedesinde daha çapraşık bir şekilde Türk padişahını metbû tanıyordu.

Bizans, kötü idare ediliyordu. İmparator V. İoannes'i tarihçi Prens Dukas, şöyle tavsîf etmektedir: "İmparator İoannes, budala idi ve kadınların güzel veya çirkin olup olmadıklarını ve kimin zevcesi bulunduğunu ve nasıl ele geçirileceğini bilir, başka şeyden anlamazdı" (Türkçe trc., s. 26) Bu sıralarda Doğu Roma imparatorluğu 30.000 km²'ye inmişti; İstanbul şehri ve adaları, Boğaziçi sahilleri, şehrin Avrupa banliyöleri, Silivri, Bulgaristan kıyılarında birkaç küçük liman, Selânik ve Halkidikya yarımadası, Mora'nın büyük kısmı, Batı Anadolu'da Alaşehir, imparatorluğu teşkil eyliyordu.

Balkanlar'da Büyük Fetihler ve Anadolu'da Yayılma

Çirmen zaferinin meyvaları derhal toplandı. Makedonya fütuhatına vezîr-i âzam (başbakan) Çandarlı Kara Halil Paşa başkumandanlık ediyordu; yanında Gazi Evrenos Bey vardı. Halil Paşa, devletin en yüksek dinî-kazâî makamı olan kazaskerlikten yani ilmiye sınıfından vezir olmuştu. Drama ve Kavala alındı ve Struma çayına kadar bütün bölge fethedilmiş oldu. Sonra Struma çayı batıya doğru atlandı. Struma ile Vardar arası güneyde Beşik Gölüne kadar, Selânik ile Halikidikya yarımadası müstesna olmak üzere fethedildi. Vardar da geçildi. Vardar ile Vistriça arasında başta Karaferye olmak üzere birçok yer açıldı. Bu suretle güneydoğuda Tesalya, güneybatıda Epir, batıda Arnavutluk, Türk imparatorluğuna sınır oluyordu. Kuzey Makedonya, daha Sırplar'ın elindeydi. Şimdi sıra Kuzey Makedonya ile Kosova'ya gelmişti.

Selânik'ten hareket eden Bizanslılar, Serez'i almak istedilerse de muvaffak olamadılar. Gazi Evrenos Bey, karargâhını Gümülcine'den yani Batı Trakya'dan Serez'e, yani Güney Makedonya'ya nakletti. Kuzeyde de Sultan Murad — yukarıda söylendiği üzere — Sofya'nın güneybatısındaki Köstendil'i almıştı. Köstendil'de Bulgar prensi Konstantin saltanat sürüyordu. Sultan Murad,

Prens Konstantin'in 3 kızından biriyle kendi evlenmiş, diğer ikisini oğulları Şehzade Bâyezid ile Şehzade Yâkub'a vermişti. Köstendil, Sırbistan'ın kapısı idi ve Türk imparatorluğunu metbû tanıyan Sırp krallığını yakından kontrol için çok müsaitti.

1373'te Bizanslılar, Doğu Trakya'daki Vize'yi geri almak için kuvvetli bir teşebbüs yaptılar. Fakat Bursa'dan bizzat gelen Sultan Murad, bu teşebbüsü akim bıraktı.

1373 ve 1374 yıllarında Kuzey Makedonya, 1375'te Kosova'da mühim yerler fethedildi ve her yıl yeni terakkiler kaydedildi. 1376'da Kuzey Bulgaristan'da saltanat süren ve başkenti Tırnova olan Bulgaristan kralı, daha sıkı şartlarla Türk devletini metbû tanıdı. Lala Şâhin Paşa'dan sonra Gazi Timurtaş Paşa, Rumeli beylerbeyisi oldu ve selefinin fütûhâtına devâm eyledi. 1383'te Timurtaş Paşa artık Arnavutluk'un doğu ve Karadağ'ın güney bölgelerinin fethiyle meşguldü.

Bütün bu bölgelere yüzbinlerce Türk yerleştirildi. Bu suretle bir asra yakın bir zamandan beri devam eden Türk akınları, yerleşme hâlini aldı. Birçok çevrelerde Türkler o kadar kesâfetle yerleştiler ki, yerli halk azınlıkta kaldı. Sultan Murad'ın bu siyaseti, tabiatiyle yeniden bol Türk nüfusunu icap ettiriyordu. Bunun Hamîd ve Germiyan beyliklerine doğru bir genişleme ve yeni Türk nüfusu kazanma, Rumeli'nin fethi ve Türk'leşmesi için şart olmuştu.

1375'te Sultan Murad, Güney Sırbistan'ın en mühim şehri olan Niş önüne geldi. 25 günlük bir muhasaradan sonra Niş, Timurtaş Paşa-zâde Yahşı Bey tarafından fethedildi. Büyük Konstantin'in doğduğu bu şehrin fethi, Sırbistan krallığının Türkler'in eline geçmesini bir vakit meselesinden ibaret hâle getiriyordu.

1375'te Hamîdoğlu İlyas Bey ölmüş, yerine Kemâleddin Hüseyin Bey geçmişti. Bu zat, Sultan Murad'ın tazyikıyle 80.000 altın (bugünki râyiçle 300.000.000 TL.) karşılığında Hamîd beyliğinin yarısından fazlasını Osmanlılar'a satmaya mecbur oldu. Sattığı yerler Akşehir, Beyşehri, Seydişehri, Yalvaç, Şarkîkaraağaç ve çevresi idi. Bu suretle Osmanlı toprakları, Karaman ve Germiyan devletlerini birbirinden ayırmakla ve Germiyan'ı Osmanlılar'ın kucağına düşürmekle kalmıyor. Osmanoğulları'nı Akdeniz sahillerine 70 km. mesafeye getiriyordu. Kuzeyden olduğu gibi, bu sefer batıdan da Karamanoğulları, Osmanlılar tarafından çevriliyordu. Bu hâle Karaman gururunun tahammülü beklenemezdi. Nitekim az sonra Osmanlı-Karaman harbi başladı.

1378'de ise Germiyan beyi Süleyman-Şah, ana tarafından Mevlânâ'nın torunlarından olan kızı Devlet Hatun'u Sultan Murad'ın oğlu Şehzade Yıldırım Bâyezid'e verdi ve gelinin cihazı olarak Kütahya, Tavşanlı, Emet (Eğrigöz), Simav ve çevresini Osmanlılar'a bıraktı. Bu suretle bugünkü Kütahya vilâyetinin tamamı, Osmanlılar'a geçti. Afyon vilâyetinin en büyük kısmı da Osmanlı topraklarına katıldı. Süleyman-Şah, Kula'yı başkent yapıp, bu kasabaya çekildi. Artık Osmanlılar'ın Rumeli fütuhatı için şiddetle ihtiyaç gösterdiği Türk nüfusu şimdilik temin edilmiş oluyordu.

1382'de Gazi Timurtaş Paşa, Kuzey Makedonya'nın anahtarı olan Manastır'ı fethetti. Niş ile Manastır'ın bir ara Sırplar tarafından geri alındığı, 1385'de Manastır'ın ve 1386'da Niş'in kesin şekilde fethedildiği anlaşılmaktadır. Sofya ise, en kuvvetli rivayete göre 1382'de alınmıştır. Gene 1385'te Arnavudluk'un kapısı olan Ohri fethedilmiş, Ohri Gölü çevresi açılmıştır. Sofya fâtihi, İnce Balaban Bey'dir ve 10 yıl Bursa ablukasını idare eden Osman Gazi'nin yoldaşlarından Balaban Bey'in oğludur. Sofya, Rumeli beylerbeyiliğine merkez olmuştur (bu merkez bazan daha güneybatıdaki Manastır'a götürülmüştür).

1384'te ihtiyar vezir Lala Şâhin Paşa, son seferini Bosna'ya yapmış ve Türkler ilk defa bu tarihte Bosna topraklarına ayak basmışlardır.

Vezîr-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın 1385-86 Arnavudluk seferi mühimdir. Hayreddin Paşa, 1385'te İlbasan yakınlarında Devul (Voyussa) çayı kıyısında geçen Savra meydan muharebesinde II. Balşa'nın kumandanlığındaki Arnavut ordusunu imha etti. Prens, maktûller arasında idi. Ertesi yıl Türkler, Akçahisar, İşkodra başta olmak üzere hemen bütün Kuzey Arnavudluk'u fethettiler. Fakat Sultan Murad, üssünden bu kadar uzak bir yerde Türk ordusunun Venedik gibi büyük bir devletle harbe girişmesini kat'iyyen tasvîb etmedi. İşkodra ve Venedikliler'e ait diğer kaleler, Cumhuriyet'e iade edildi. Çok mühim olan İşkodra, ancak bir asra yakın bir zaman sonra büyük zorluklarla Venedik'ten alınabilecektir. Arnavutluk'un en mühim şehrinin Venedik'e iadesinden sonra, Türkler'in elinde sadece Doğu Arnavutluk kalıyordu (Debre-Görice bölgesi) (Gibbons, 138).

1386'da Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa, 2. vezir (başbakan yardımcısı) oldu. Ali Paşa da kazaskerlikten yani ilmiye sınıfından vezir olmuştur (kazasker ve vezir rütbeleri eşit olup, bugünkü mareşale tekabül etmektedir). Halil Paşa vezir olunca, yerine Molla Rüstem kazasker tâyin edilmişti. 1387'de

Halil Hayreddin Paşa'nın ölümü üzerine yerine henüz genç yaşında olan oğlu Ali Paşa vezîr-i âzam oldu. Hayreddin Paşa, Osmanlı sadrâzamlarının en büyüklerindendir. İmparatorluğun teşekkülünde birinci derecede rol oynamıştır. Devletin iç bünyesini kuvvetlendirecek kanunlar koymakta olsun, askerî, mülkî, kazâî, ilmî teşkilâtta olsun, mühim hamleler yapmıştır.

1383'te Candaroğulları'nın Osmanlı tâbiiyetine girmesi de Anadolu birliği için mühim bir adım mahiyetindeydi. Sultan Murâd'ın ağabeyi Rumeli Fâtihi Velîahd-Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hatun'un Candaroğlu Süleyman Paşa ile evlenmesi, Süleyman Paşa'nın babası Kötürüm Bâyezid Bey'in de Sultan Hâtûn'un ablası Efenzed Hâtûn'la izdivâcı, iki hânedânı birbirine yaklaştırdı. Dâmâd II. Süleyman Paşa'nın (1385 - 1392 =7) kızlarından birini de Sultan Murad aldı. Bu himaye ile Osmanlı nüfûzu, Yeşilırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü çevreye kadar uzanmış oluyordu (*Bezm-ü Rezm,* 203, 387).

1385'te Sultan Murad'ın 3 oğlundan ortancası olan Savcı Bey'in babasına karşı ayaklanması, Osmanlı tarihinin ilk ciddî taht kavgasını teşkil eder. Savcı Bey, Edirne'de yahut Bursa'da babasına vekâlet ederken, Bizans'ın teşvik ve yardımı ile ayaklanmıştır. Hızla yetişen Sultan Murad, isyanı bastırmış, Şehzâde Savcı Bey, Dimetoka'da yakalanıp idam edilmiştir. Cenazesi Bursa'ya getirilip Osman Gazi Türbesi'ne gömülmüştür. 23 yaşlarında olması muhtemeldir. Oğlu olduğu (veya oğlu Murad Bey'in oğlu) sanılan Dâvûd Bey (bunun Orhan adlı bir kardeşi olması da muhtemeldir) Macaristan'a kaçmıştır. Bu şehzâdenin 1433'te adı Avrupa kaynaklarında geçmektedir (bu tarihte en fazla 57 yaşında olacaktır). Bununla beraber bu Dâvud Bey'in bir düzme-şehzade olması da ihtimal dahilindedir.

Bu sıralarda Bizans'ın vaziyeti gittikçe fenalaşmakta olup, hattâ Venedik'e olan borcunu ödiyemediğinden, Çanakkale sahilindeki küçük Bozcaada'yı (40 km^2) Venedik'e satmıştır.

I. Sultan Murad Hudâvendigar'ın son yıllarına doğru Balkanlar'ın birçok bölgesini Türk'leşmiş görüyoruz. Anadolu'dan getirilen göçmenler dışında, daha önceleri buralarda yerleşmiş Türkler'in de bu hareketi kolaylaştırdığı muhakkaktır. Eski Balkan Türkleri'nin bakıyesinin bir kısmının Müslüman olması muhtemeldir. Kitle hâlinde Müslüman'laşma ise ancak XV. asırda Arnavutlar ve Boşnaklar arasında görülecektir. Diğer kavimlerin hepsi dinlerini korumuşlardır. Bununla beraber, Türk saltanatının en buhranlı devirlerinde, büyük Haçlı ordularının Rumeli'ne girişlerinde bile rahatından son derece memnun olan bu Hıristi-

yan halkın ayaklandığı vâkı değildir. Bir İngiliz tarihçisinin şu satırlarını kaydetmek, bu hususta fazla söz söylemek lüzumunu bırakmaz: "Osmanlılar'ın tesâmuhu, ister siyâset, ister hâlis insaniyet, isterse lâkaydî neticesi ile meydana gelmiş olsun, şu vâkıaya itiraz edilemez ki, Osmanlılar, Yeni Zaman içinde milliyetlerini te'sîs ederken dinî hürriyet umbdesini temeltaşı olmak üzere va'zetmiş ilk millettir. Arası kesilmiyen Yahudi tâzîbâtı ve Enkizisyon'a resmen muavenet mesuliyeti taşıyan asırlar esnasında, Hıristiyan ve Müslüman, Osmanlılar'ın idaresi altında, âhenk ve vifak içinde yaşıyorlardı" (Gibbons, Türkçe trc., s. 63).

1402 Ankara felâketinden sonra Osmanlı devletinin, kuruluşundakine benzer bir mucize ile, dağılmadan toparlanması ve bu korkunç felâket yıllarında Rumeli'ndeki Hıristiyan tab'anın devlete isyânı akıllarına getirmeyişinin sırrı, Türk idaresinin, o zamanlar dünyanın şüphe yok ki birinci idaresi oluşundandır.

1365'te Macarlar, Bulgaristan krallığından — Bulgaristan'ın kuzeybatı ucunda Tuna üzerindeki — Vidin şehri ile çevresini almışlardı. İşte bu fetihten sonra Büyük-Macaristan kralı Layoş 200.000 Bulgar'ı büyük zulümlerle Ortodoks'luktan Katolik'liğe sokmuştur. Böyle bir vak'a, bütün Türk tarihinde ne görülmüş, ne işitilmiştir. 1369'da Bulgarlar, Macar idaresine karşı korkunç şekilde ayaklanmışlardır. Böyle bir ayaklanma, Osmanlı idaresine karşı vâkı bile olmamıştır. Fakat 1370'de kral Layoş, Vidin'e gelmiş, şehri yeniden işgal etmiş, ayaklananların binlercesini işkencelerle öldürtmüştür. Artık bu vaziyette Bulgaristan'ın bu uzak köşesinin de ne kadar büyük bir hasretle Türk idaresini bekliyeceği açıkça meydana çıkar. Bu 1370 sıralarında Türkler, zaten Güney Bulgaristan'ı ellerinde tutuyorlardı.

1388'de Sultan Murad'la Ali Paşa'nın seferi, Bulgaristan'ın fethini hemen hemen tamamlamış, fethedilmiyen pek az yer kalmıştır. Ali Paşa, Silistre, Tutrakan, Ziştovi, Niğbolu gibi Tuna'nın güneyindeki bütün mühim kaleleri, Plevne ve Lofça'yı almış, Deli-Orman ve Dobruca, Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Sultan Murad'ın son zamanlarına doğru Türkler, kısa bir zaman için Selânik şehrini de işgal etmişlerse de, sonra boşaltıp Bizanslılar'a vermişlerdir.

Hasılı Balkanlar ve Bizans, tamamen Türk nüfuzuna düşmüş oldu. Bir Slav tarihçi şöyle diyor: "İstanbul Patriki, Papa IV. Urbanus'a 1385'te yazdığı bir namede, Sultan'ı açıkça öğüyor, onun Grek Kilisesi'ne verdiği tam serbestîyi buna sebep gösteri

yordu. Murad, yalnız nafiz bir politikacı değil, aynı zamanda birinci sınıf bir kumandandı. Büyük bir müsamaha gösterir ve verdiği söze sıkıca sadık kalırdı. Buna mukabil, Osmanlı siyasetini ihlâl edici hareketlere karşı merhametsiz davranırdı... İtimadına lâyık olmıyanlara Osmanlılar'ın neler yapmıya muktedir olduklarını göstermekten çekinmezdi" (A. Dabinovitch, *Gouverneurs Ottomans et les Grands Seigneurs de Bosnie et de Croatie,* s. 429).

Türkler, Macaristan'la karşılaşmışlardı ve daha büyük karşılaşmalar olması mukadderdi. Fakat Osmanlı donanmasının zayıf olduğu Sultan Murad Hüdâvendigâr zamanında, Venedik ile bir harbden itina ile kaçınılmıştır. 1373 Venedik-Macaristan harbinde Sultan Murad, Venedik'e yardımcı olarak 5.000 Türk piyadesi göndermişti. Bu suretle Balkan fütuhatının yıldırım süratiyle ilerlemesi, çok planlı ince bir siyasete dayanmıştır. Sultan Murâd'ın askerlik ve siyasetteki dehâsı, bu muvaffakıyeti te'mîn eylemiştir.

Bu siyaset sayesinde Papa'nın birçok teşebbüsü akim kalmıştır. Meselâ V. Urbanus'un 28 ocak 1369 tarihli namesinde Venedik ile Ceneviz'i, Türkler'e karşı harbe sevketmek istemesi, tamamen neticesiz olmuştur. Her iki Cumhuriyet de, topraklarına tecavüz etmez ve ticaretlerini ihlâl eylemez görünen Sultan Murad'a karşı bir harbi göze almayı, çılgınlık saymışlardır. Bu şekilde Avrupa, Türk ilerleyişindeki sür'at karşısında şaşkınlığa düşmüştür.

İlk Osmanlı - Karaman Harbi (1386 - 87)

31 aralık 1378'de Sultan Murad'ın kızı Nefîse Melek Hatun'la Karamanoğlu Dâmâd Alâeddin Ali Bey'in (1357 - 1398 = 41) evlenmesi ve bu izdivaçtan Veliaht Sultan-zâde Mehmed Bey'in doğması, iki büyük Anadolu devletini yaklaştırmaktan uzak kalmıştır. 1386 sıralarında Memlûk ve Osmanlı imparatorlukları arasında bir dostluk muahedesi yapılması, Karamanlılar'ı büsbütün telâşlandırmıştır. Çünkü kuzeyden ve batıdan Osmanlılar, doğudan Memlûkler ile sarılmış olan Karaman devleti, güneyde Akdeniz'e ve Memlûkler'e tâbi Kıbrıs krallığına dayanıyordu. Alâeddin Ali Bey, kayınpederi Gazi Sultan Murad'ın Balkan fütuhatı ile meşgul olduğu sıralarda Avrupa devletleri ile çapraşık münasebetlere girdi ve Osmanlı nüfuzunu kırmak istedi. Bu suretle bir asır-

dan az fazla sürecek olan an'anevî Karaman siyâsetini açmış oldu. Candaroğulları'nın Osmanlılar'a tâbi olması ve Osmanlı ordusuna yardımcı birlik göndermesi, Karamanlılar'ı büsbütün ürküttü.

Harbi Karamanoğlu, Osmanlılar'ın Hamîdoğulları'ndan satın aldıkları Beyşehri'ni işgalle açtı. Pek kudretli Osmanlı devletinin bir köyüne taarruz etmek, en büyük imparatorlukların kolayca cesaret edemiyecekleri bir hareketken Karamanoğlu'nun bu cüreti, ne kadar kısır görüşlü olduğunu göstermektedir. Esasen diğer Anadolu hanedenlarının Osmanoğulları gibi bir seri dâhi yetiştirememesi, onları sonunda Osmanlılar'a katılma mecburiyetinde bırakan en mühim sebeplerden biridir.

Bu tecavüz kırılmadığı takdirde Karamanlılar'ın ve ondan cesaret alan diğer Beylikler'in Balkan fütuhatının en kritik anlarında Osmanlılar'ı Anadolu'da rahatsız edeceklerini çok iyi takdîr eden Sultan Murad, derhal Anadolu'ya geçti, Bursa'ya geldi. Anadolu Beylikleri üzerinde nüfuzunu göstermek için, Kastamonu'daki Candaroğlu'ndan yardımcı birlik istedi. Bu birlik gelince, Ali Paşa ve oğlu Veliaht-Şehzade Bâyezid Bey'le beraber Karaman seferine hazırlandı. Osmanlı ordusunda, Bizans ile Sırbistan'ın muahede mucibince vermeye mecbur bulundukları yardımcı birlikler de vardı. Bu suretle Sultan Murad, Anadolu Beyleri'ne kudretinin derecesini göstermek istiyordu. Bu kudretten ne derece çekinirlerse, Anadolu'da o kadar az Türk kanının akması icap ederdi. Padişahın Karamanoğlu'nun elçisine söylediği şu sözler, bunu açıkça anlatır: "Var Karaman-oğlu'na de, var kuvvetin bâzûsuna getirip her ne sözü ve hüneri varsa edip er olsun, erlik göstersin, işi bir yana edelim. Bana her yıl gazâya mânî' olmıya kasdeder.Mânî'-i gazâya gazâ, gazây-i ekberdir. Bu yıl kâfirle gazâdan kaldık, bârî onun şerrini def'edelim" (Neşrî, I, 222-3).

Sultan Murad'ın Karamanoğlu üzerine yürüyen ordusu 70.000 kişi idi. Ordu, Karahisar'da (Afyon) konaklayıp harb divanı kuruldu. Sol cenahın kumandasını Veliaht-Şehzade Bâyezid Bey, sağ cenahınkini de Şehzade Yâkub Bey aldı. Bâyezid Bey'in yanında Firuz Bey'le Candar ve Sırp (2.000 kişi) yardımcı birlikleri bulunuyordu. Yâkub Bey'in yanında Anadolu beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa vardı. Rumeli beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa, padişah ile beraber orta cenahta idi.

Konya yakınlarında 1386 kasımında geçen meydan muharebesinde, dünyanın birinci askeri olan Osmanlı askeri, Karaman kuvvetlerini kolayca dağıttı. Muharebede Bâyezid Bey, büyük bir

kabiliyet gösterdi ve çok hızlı manevraları ile zaferin en kısa zamanda elde edilmesini te'mîn eyledi. Bu muharebedeki muvaffakıyetinden dolayı kendisine "Yıldırım" lâkabı verilmiştir.

Alâeddin Ali Bey, Konya kalesine sığındı. Tehlikeyi kavradığından, zevcesi Nefîse Melek Hâtûn'u, babası Sultan Murâd'ın ordugâhına gönderdi. Kızının ricalarına dayanamıyan Sultan Murad, bizzat gelip af dilemek şartıyla damadını bağışlamaya söz verdi. Bunun üzerine Karamanoğlu, Osmanlı ordugâhına gelip kayınbabasının elini öptü ve afvını istirhâm eyledi. Bu hâdise üzerine Anadolu'da Karaman nüfuzu kırılmış, Osmanlı nüfuzu Sultan Murad'ın seferde gösterdiği ihtimamlı siyaset sayesinde, bütün Anadolu'da parlamış, âdeta Toroslar'a, Fırat'a dayanmıştır. Netekim Irak ve Âzerbaycan sultanı Ahmed Celâyir'e, Bağdad'a gönderdiği namede Sultan Murad, bu maksadı takip eylemiştir. Bu suretle Anadolu birliğini Osmanoğulları'nın gerçekleştireceği kat'î şekilde anlaşılmıştır. 5 yıl sonra Yıldırım Bâyezîd'in yıldırım gibi Anadolu'yu fethedebilmesinde, Sultan Murad'ın bu seferde takip ettiği siyasetin birinci derecede tesiri olmuştur. Osmanlı hâkimiyetini hiçbir şekilde kabûle yanaşmıyan Karamanoğlu, Sultan Murad uzaklaşır uzaklaşmaz, Kosova'yı hazırlamakla meşgul olan Haçlılar'la müzakerelere girişmiş, fakat korkusundan Kosova'da Osmanlı ordusuna bir birlik göndermekten de geri kalmamıştır. Bundan sonra Karaman siyaseti, Osmanlılar tarafından yutulmamak için, tam mânâsiyle iki yüzlü olacaktır.

Beyşehri'ni geri alan Sultan Murad, 1387'de Bursa'ya dönmüştür. Karaman'dan hiçbir toprak fethinde bulunmamasının sebebi, kaynaşmakta olan Balkanlar'ın ahvaline dair aldığı raporlardır.

I. Kosova Zaferi (20 haziran 1389)

Sultan Murad, Karaman seferinden sonra Bursa Yenişehri'nde 3 Bizans prensesi ile kendi ve 2 oğlu, Yıldırım Bâyezid ve Yâkub Beyler'in düğününü yaptı

Balkanlar'da ise, Dobruca'daki Moğol Prensliği Osmanlı metbûluğunu tanımış, bu sûretle Türk hâkimiyeti Tuna deltası'na dayanmıştır.

Karamanoğlu'nun muhabere ederek ittifak ettiği Bosna krallığını cezalandırmak için Kula Şâhin Paşa, 20.000 kişilik bir kuvvetle Bosna'ya girmeye hazırlanmıştır. Fakat böyle bir hareketi bekliyen ve uzun zamandan beri hazırlanan düşman, Niş yakınlarında Ploşnik'te, Türk ordusunu bozmuştur. 1388'de geçen bu

muharebede 30.000 kişilik Bosna ve Sırp müttefik ordusu, 20.000 Türk askerini mağlûp etmiş, ancak 5.000 asker geri dönebilmiş, gerisi şehit olmuş, yaralanmış veya esir edilmiştir. Ploşnik bozgunu, Haçlılar'a cesaret vererek onları âkıbeti I. Kosova meydan muharebesinde belli olacak Osmanlı Türkleri'ne karşı III. Haçlı Seferi'ni hazırlamaya sevketmiştir. Filhakika Çirmen'den 17 yıl geçmiş bulunuyordu.

Düşmanın faaliyet derecesini kavrıyan Sultan Murad, hızla mühim tedbirler aldı. Ali Paşa'ya 30.000 asker vererek, Bulgaristan'da Türkler'in elinde bulunmıyan son yerlerin fethini ve Müttefikler'le birleşmeye mahal kalmadan Bulgar kuvvetlerini imha etmesini buyurdu. Ali Paşa bu işi en kısa zamanda muvaffakıyetle başardı. Diğer taraftan Tesalya fethedildi. İlk defa olarak Attika yarımadasını ve Atina dukalığını çiğniyen Türk akıncıları Mora'ya girdi ve yarımadayı yağmaladı. Tuna'yı kuzeye doğru atlıyan Türk kuvvetleri, Eflâk'ı (Ulahya=Romanya) tehdide başladı. Bulgaristan krallığının başkenti Tırnova da bu arada alındı. Diğer taraftan Karaman, Aydın, Menteşe, Saruhan, Hamîd, Teke, Candar Beyleri'ne emir yazılarak derhal birliklerini Rumeli'ne göndermeleri bildirildi (hepsi göndermiştir). Bulgaristan fethini tamamlıyan Ali Paşa, güneye indi; Yanbolu'da Sultan Murad'ın ordusu ile birleşti

Türk ordusu Yanbolu'da Tatarpazarcığı yoluyla Sofya'ya geldi. Güneybatıya sapılarak Köstendil'e gelindi ve bu istikamette olduğu istihbar edilen büyük Haçlı ordusuna doğru yüründü. Önden Gazi Evrenos Bey ve Paşa Yiğit'in akıncıları gidiyordu. Priştine'nin güneybatısındaki Kosova sahrasında Müttefik ordusu ile Türk ordusu karşı karşıya geldi. Müttefikler, büyük devlet olarak Macaristan ve Lehistan, ikinci derecede devletler olarak da Sırbistan, Bosna krallığı, Eflâk (Romanya), Boğdan (Moldavya), Hırvatistan (Macaristan'a tâbi), Bohemya (keza), Arnavut prenslikleri ve can çekişmekte olan Bulgaristan krallığı idi. Haçlı ordusu, Türk ordusundan sayı bakımından hayli üstündü. Sultan Murad'ın Haçlı seferinin hazırlanışını çok evvelden haber alışı, fevkalâde faydalı olmuştu. Ali Paşa, 30.000 kişilik ordusu ile Tuna'ya kadar olan Bulgaristan'ı Türkiye'ye katmış, Bulgar kuvvetlerini ezerek, Haçlılar'a katılmasına mâni olmuştu. Mora'ya kadar yapılan akınlar da düşmana dehşet vermişti. Hattâ Sultan Murad'ın Mora'yı almaya niyetli olduğunu sanan Venedik, büyük ölçüde harb hazırlıklarına başlamıştı. Gene bu müddet içinde bütün Anadolu beylerinin birlikleri yetişmişti. Sultan Murad da yanında Germiyan (Kütahya) sancakbeyi olan büyük oğlu Veliaht-Şehzade Yıl-

dırım Bâyezid Bey ve Karası (Balıkesir) sancakbeyi olan küçük oğlu Yâkub Bey olduğu halde, Ali Paşa ile birleşmişti. Sırp kaynaklarının da itiraf ettiği gibi, Türk ordusu, yürüyüşü sırasında en küçük bir tahrîbat yapmadı. Orduda, o zaman pek ilkel olan bir topçu birliği de bulunuyordu. Bununla beraber topun meydan muharebesinde hiçbir rolü yoktu. Daha çok sesiyle düşmanı ürkütmek için kullanıldığı sanılmaktadır.

Türk sağ cenâhına Yıldırım Bâyezid, sol cenâhına Yâkub Beyler kumanda ediyorlardı. Her iki cenahda ihtiyat olarak 1.000'er okçu vardı. Bunlar muharebenin en kızgın devresine kadar müdahale etmiyecekler, bu devrede düşmanı oklamaya başlıyacaklardı. Rumeli beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa, Veliaht'in, Anadolu beylerbeyi Sarıca Paşa, Şehzade Yâkub'un maiyetinde idiler. Evrenos Bey'in akıncıları sağ cenahda, Anadolu beyliklerinin birlikleri ise sol cenahda yer almıştı. Orta cenahda Başkumandan'la vezîr-i âzam, Çandarlı-zâde Ali Paşa bulunuyordu. Sağ cenah ihtiyâtına Malkoç Bey, sol cenâh ihtiyâtına ise Hamîdoğlu velîahdi Mustafa Bey kumanda ediyordu. Topçu birliğinin başında Haydar Ağa vardı (Türkler ilk defa bu muharebede top kullanmışlardır).

Düşmanda da bir topçu müfrezesi vardı. Başkumandan Sırbistan hükümdarı Lazar idi. Sağ cenaha yeğeni ve damadı Prens Brankoviç, sol cenaha da Bosna kralı Tvrtko kumanda ediyordu. Balkan ve Orta Avrupa milletlerinden birlikler vardı: Sırplar, Bulgarlar, Makedonlar, Arnavutlar, Ulahlar, Moldavyalılar, Karadağlılar, Hırvatlar, Slovenler, Slovaklar, Çekler, Macarlar. Transilvanyalılar, Lehler, Bosnalılar vs.

Büyük meydan muharebesi 8 saat sürdü. 8 saat içinde Türkler, Müttefikler'i tamamen imhâ ettiler. Kesin neticeyi Yıldırım Bâyezid aldı. Sol cenah bozulmak üzereyken kendine has pek hızlı bir manevra ile yetişip düşmanı çeviren Veliaht-Şehzade, Müttefikler'in korkunç yarma hareketlerine rağmen kıskacını açmadı ve perişan olan düşmanı yok etti. Başkumandan Lazar da dahil olmak üzere bütün düşman ordusu, Kosova sahrasında kaldı. Küçük ve dağınık düşman müfrezeleri kaçmak isterlerken, artlarından yetişen Şehzade Yâkub Bey tarafından kılıçtan geçirildi. Ortaçağların en büyük örnek imha muharebelerinden biri gerçekleşmiş oldu.

Muharebenin sonuna doğru artık zafer tamamen belli olunca, Sultan Murad, muharebe sahasını gezip son emirlerini verirken, bir şey söylemek isteğiyle yanına sokulan yaralı bir Sırp asilzâdesi, Lazar'ın damadı Miloş tarafından hançerle kalbinden vurularak şehit edildi. Miloş, Türkler tarafından derhal parçalandı.

Bir-iki saat yaşıyan Sultan Murad, etrafında ağlaşan kumandanlara, oğlu Yıldırım Bâyezid'e kendisine itaat ettikleri gibi itaat etmelerini vasiyet etti.

Padişahın iç organları Kosova sahrasına gömüldü. Cenazesi Bursa'ya nakledilip Çekirge'deki türbesine defnedildi. Kosova'daki türbesi, zamanımıza kadar Balkan Müslümanları'nın mukaddes saydıkları bir ziyaret yeridir. (*)

Düşmanı takipten dönen Şehzade Yâkub Bey, Türk kumandanlarının tavsiye ve Yıldırım'ın tasvibiyle babasının çadırında boğduruldu. Babasının şahadetini işitmemişti ve ordunun büyük bir birliğinin başında olduğu için, bu fevkalâde anda ağabeyi Savcı Bey gibi saltanata hak iddia etmesinden ve devletin bünyesini sarsmasından korkulmuştur. Bununla beraber Kosova'nın muzaffer kumandanlarından olan Şehzade'nin katli, orduda büyük teessürle karşılandı. Şehzade, 27 yaşlarında idi. Sultan Murad'ın başka oğlu olmadığı için,Yıldırım tek başına ve en kuvvetli rivayete göre 29 yaşında 4. Osmanlı padişahı oldu. Yâkub Bey'in cenazesi de babasınınki ile beraber, Bursa'ya götürülüp Sultan Murad'ın yanına gömülmüştür.

Yıldırım Bâyezid'in emriyle Kosova'dan hemen sonra Paşa Yiğit ile Firuz Bey, Bosna topraklarına ve Vidin'e akın yaparak düşmana gözdağı verdiler.

Kosova zaferi, Türk tarihinin mühim hâdiselerindendir. "Kosova meydan muharebesi, 5,5 asır için Doğu Avrupa'nın mukadderatını tâyin etti" (Benoist-Méchin, s. 39). "Neticesi itibariyle fevkalâde ehemmiyetli bir hâdise, Balkan yarımadasını asırlar boyunca Türk hâkimiyeti altına koyacak Kosova muharebesidir" (Nikos A. Bees, *Mora, İA,* VIII, 418a).

(*) Meşhed-i Hudâvendigâr, şimdi Yugoslavya tarafından tarihi bir yer şeklinde muhafaza edilmektedir. Sultan Murad'ın mütevazi türbesinin karşısına Sırplar, 15 metre boyunda muazzam bir Miloş Âbidesi yapmışlardır. Türbe, Sırplar tarafından soyulmuştur. Meselâ türbeden çalınan Memlûk Sultânı'nın meşhede konmak üzere gönderdiği 2 şamdanı, Atina'da R. E. Ünaydın satın almıştır (meşhedin bugünkü şekli : S. Eyice, *Kosova'da Meşhed-i Hudâvendigâr, Tarih Dergisi,* X-6, 71-82).- Kosova'daki Meşhed-i Hudâvendigâr, Balkan Türk ve Müslümanlığı'nın kâbesidir. Öyle ki, Priştine'den Kosova'ya Sultan Murad Türbesi'ni ziyaret için gidecek yolcuların iki menzil arasında bedava konaklamaları için II. Abdülhamid bir konak, kardeşi Sultan Reşâd ise 1911'de Türbe'yi ziyaretten sonra Meşhed'in yanıbaşında ikinci bir çeşme daha yaptırmıştır *(Vakıflar Dergisi,* XI, 212, 215).

Gazi Sultan Murad Hudâvendigâr'ın şehâdeti, bütün İslâm âlemini büyük teessür içinde bırakmıştır. Memlûk sultanı Barkuk, Padişah'ın Bursa'daki türbesine konmak üzere kıymetli eşya göndermiştir. Sultan Murad'ın fetihleri yalnız Anadolu'da değil, bütün Müslüman âleminde heyecan ve sevinçle takip edilmiştir.

Thomas Goffe'nin İngilizce bir piyesi (1632), I. Murâd'ın hayatını mevzû almıştır (Bernâ Moran, 156-7).

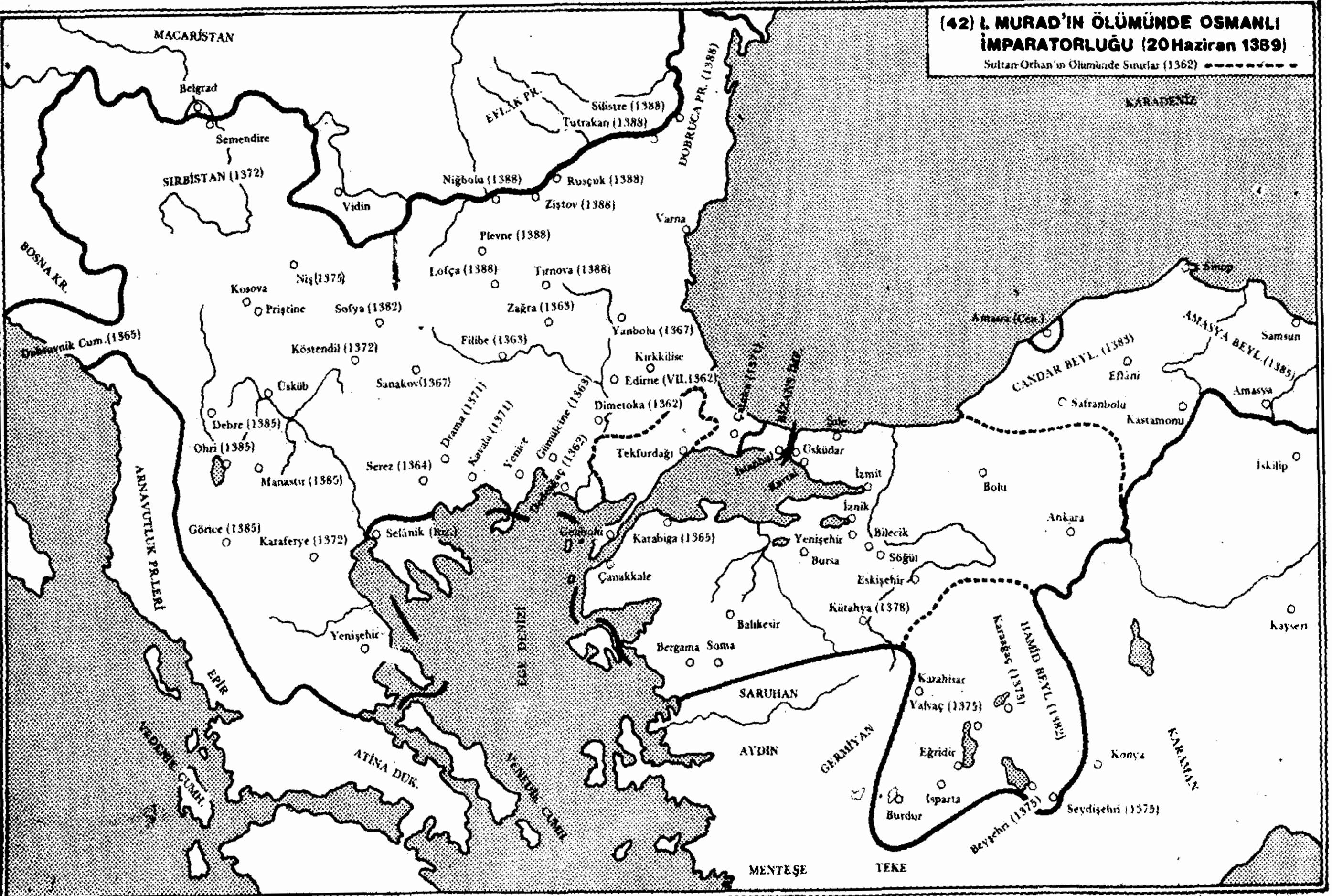
Sultan Murad'ın Şahsiyeti

Sultan Murad'ın saltanatı, 1362 martında 1389'un 20 haziranına kadar 27 yıl, 3 aydır. Şehâdetinde 63 yaşında idi (Bursa'nın fethi senesi olan 1326'da doğmuştur).

Sultan Murad'ın şahsiyetinin azametinde ve Türk tarihindeki rolünde eski ve yeni bütün tarihçiler birleşmektedir. Anadolu Beylikleri'ne, Karamanoğulları da dahil olmak üzere söz geçirmesi, hepsinin Kosova'ya an kaybetmeksizin gönderdikleri birliklerle sabittir. Bu suretle Osmanoğulları'nın nüfuzu, Toroslar'a ve Fırat'a kadar dayanmış, Yıldırım'ın ilk yıllarındaki büyük Anadolu fütûhâtının mânevî temelleri atılmıştır.

Dâhi asker ve devlet adamı olan ve hayatında "Melikü'l-meşâyîkh Gaazî Murâd = derviş-gazilerin şeyhlerinin kralı Murad Gazi" diye anılan Sultan Murad, bütün hareketlerinde muayyen bir plana dayanmış, son ânına kadar hareket kaabiliyetinden ve dehasından hiçbir şey kaybetmemiştir. 37 muharebede bizzat bulunarak hepsini kazanmış ve yenilmez bir kumandan şöhreti yapmıştır (Phrantzes, Bonn tab'ı, s. 81).

İngiliz tarihçisi Gibbons'dan (Türkçe trc., 156) : "Saltanatı müddetince, hiçbir devlet adamı tarafından üstüne çıkılamıyan bir kiyâsetle Osmanlılar'ın mukadderâtını idare etmiştir. Murâd'ın hükümdarlığı esnasında vukua gelen inkılâplar, bütün tarihin en hayret veren vâkıalarından biridir. Kendisinin harb husûsundaki cevvaliyet ve gayreti babasınınki gibi idi. Fakat babasının tahayyül ettiğinden daha geniş bir icrâat sâhasına yayılmış olduğu için, daha müşkül vaziyetlere mâruz kaldığı halde, gevşememişti. Emrindeki kumandan-valilerin hiçbirisi ile arasında anlaşmazlık olmadı. Rumlar'a karşı muamelesi, onların seciyesini tâyinde mükemmel bir ferâseti olduğunu gösteriyor. Bizans Kilisesi erbabının nazarında bir kâfir ve İsa düşmanı idiyse de, Hıristiyanlar'a Papalık'tan daha iyi muamele etmekle, teveccüh ve muhabbetlerini kazanmıştır."

(42) I. MURAD'IN ÖLÜMÜNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU (20 Haziran 1389)
Sultan Orhan'ın Ölümünde Sınırlar (1362)
MACARİSTAN
Belgrad
Semendire
SIRBİSTAN (1372)
BOSNA KR.
Dubrovnik Cum. (1365)
EFLAK PR.
Silistre (1388)
Tutrakan (1388)
DOBRUCA PR. (1388)
Niğbolu (1388)
Rusçuk (1388)
Ziştov (1388)
Vidin
Varna
Plevne (1388)
Lofça (1388)
Tırnova (1388)
Niş (1375)
Kosova
Priştine
Sofya (1382)
Zağra (1363)
Yanbolu (1367)
Filibe (1363)
Köstendil (1372)
Kırkkilise
Edirne (VII.1362)
Sanakov (1367)
Üsküb
Dimetoka (1362)
Debre (1385)
Ohri (1385)
Drama (1371)
Kavala (1371)
Yenice
Gümülcine (1363)
Dedeağaç (1362)
Tekfurdağı
Manastır (1385)
Serez (1364)
Selânik (Biz.)
Görice (1385)
Karaferye (1372)
Gelibolu
Karabiga (1365)
Çanakkale
ARNAVUTLUK PR.LERİ
Yenişehir
EGE DENİZİ
EPİR
VEDENİK CUMH.
ATİNA DUK.
VENEDİK CUMH.
KARADENİZ
Sinop
Amasra (Cen.)
Samsun
AMASYA BEYL. (1385)
CANDAR BEYL. (1383)
Eflâni
Amasya
Safranbolu
Kastamonu
Şile
Üsküdar
İstanbul
İzmit
İskilip
Bolu
İznik
Ankara
Bilecik
Yenişehir
Bursa
Söğüt
Eskişehir
Kütahya (1378)
Balıkesir
Bergama
Soma
Kayseri
Karaağaç (1375)
HAMİD BEYL. (1382)
Karahisar
Yalvaç (1375)
SARUHAN
AYDIN
GERMİYAN
Eğridir
Konya
KARAMAN
Isparta
Burdur
Seydişehri (1375)
Beyşehri (1375)
MENTEŞE
TEKE

Bizanslı tarihçi Halkokondilas'dan (Paris tab'ı, s. 29) : "Murad hayatında birçok tehlike atlatmış, büyük işler görmüş, Rumeli ve Anadolu'da 37 kadar mühim muharebeyi idare ederek hepsinde zaferi kazanmıştır. Düşmana muharebe meydanını bıraktığı ve arka çevirdiği görülmemiştir. İşlerini tanzim etmekte ve her şeyi münasip vakti hulûl edince yapmakta mahirdi. Muharebede çok cesur olup, şaşırmaz ve telâş göstermezdi. Gençliğinde olduğu gibi aynen ihtiyarlığında da çalışkan, enerjik ve sertti. Maksadını istihsal etmek için iyice düşünür, sonra harekete geçerdi. Maksadını temin edecek hiçbir tedbiri ihmal etmezdi. Kendisine itaat eden bütün milletlere ve sarayındaki efrada yumuşak muamele ederdi. Yerinde mükâfatları hiç ihmal etmezdi. Muharebeden önce ordusuna parlak sözler söyleyip teşcî ederdi. En küçük hataları, tekerrür etmemeleri için, şiddetle cezalandırırdı. Verdiği söze sâdık kalmak hususunda en başta gelen hükümdarlardandı. Aleyhine davrananlar hiçbir zaman elinden kurtulamamışlardır. Maiyeti ondan korkularından titrerlerdi. Fakat aslında o, maiyetine karşı, hiç kimsede görülmemiş bir sevgi beslerdi."

Fransız tarihçisi Grenard'dan (s. 52): "Bu sırada Osmanlılar'ın başında, en büyük hükümdarlarından biri olan Sultan Murad bulunuyordu. Sultan Murad, şahsî değeri bakımından zamanının Avrupa'sında eşine tesadüf edilemiyen bir hükümdardı. Yalnız fevkalâde bir asker, hızlı ve yerinde hareketleriyle büyük bir strateji üstâdı değil, aynı zamanda nâfiz bir siyaset adamı idi. Düşmanlarının maddî ve rûhî kaynaklarını takdîr etmekte yanıldığı görülmemiştir. Doğuştan hükümdar yaratılmıştı. Hizmetinde bulunanların tam itimadını ve minnettarlığını haizdi. Zaten baş olarak yaratılmak, Türk milletine mahsus karakterlerdendir. Murad'ın sayesinde, küçük Osmanlı kavmi, bir tek mefkûre peşinde birleşen bir millet olmuştu. Murâd'ın muvaffakıyetindeki genel sebep budur. Sultan Murad'ın tahta çıkması ile, milletin istikbali belli olmuştu. Ölümünde ise, bu istikbal, 5 asır için temin edilmiş vaziyetteydi."

Sultan Murad Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Umumî Durumu

Candaroğulları'nın Osmanlı himayesini kabulü ve Sultan Murad'dan başka Veliaht-Şehzade Bâyezid Bey'in de Karadeniz bölgesindeki faaliyeti, Kelkit ve Yeşilırmak vâdilerinde Osmanlı hâkimiyetine başlangıç olmuştur. Amasya'da hüküm süren Şâdgeldi Paşaoğlu Ahmed Paşa, Eretnalılar'a ve 1380'den sonra Kadı

Burhâneddin'e tâbi iken, Osmanlı tâbiiyetine girmişti. Bu vaziyetten hoşlanmıyan Kadı Burhâneddin, Amasya üzerine yürüyünce, Yıldırım Bâyezid imdada yetişmiş ve Amasya ile Zile'ye kadar gelerek, bu çevreden Kadı Burhâneddîn'i kovmuştur. Bu sûretle Sultan Murad'ın Türkiye hükümdarlığı, Sultan Orhan'ınkinden çok daha gerçek bir çehre iktisâb eylemiştir.

I. Murad devrinde Osmanlı teşkilâtı çok genişlediği gibi, kültür de ilerlemiştir. I. Murad'la çağdaş olan Şeyh Bahâeddin Nakşbend ile Hâfız-ı Şîrâzî'nin tasavvuf ve şiir tesirleri, Osmanlı ülkesine de nüfûz etmiştir.

Çandarlılar

I. Murad devrinde Osmanlı teşkilâtında birinci derecede âmil olan şahsiyet, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa olup, Osmanlı tarihinin Köprülüler'le beraber en meşhur vezir ailesi olan Çandarlılar'ın atasıdır. 1305'e doğru Eskişehir'in Sivrihisar kasabasına bağlı Cendere köyünde, Ali adında birinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebalı'nın akrabasındandır. Muntazam bir medrese tahsili gördü. Orhan Gazi'nin cülûsunda Bilecik kadısı, 1330'da İznik kadısı, az sonra da o zaman şeyhulislâm mesabesinde olan Bursa kadısı oldu. I. Murad tahta geçince (1362), kazaskerliğe yükseldi (o zamanlar tek kazasker vardı). Kazaskerlik, askerî-mülkî rütbe olan vezirlikle müsavi bir dinî-ilmî-kazâî rütbe olup, o çağda daha kazaskerin üzerinde şeyhulislâm yoktu. I. Murad devrinde devlet dünyanın en büyük devletleri arasına girince, bu hızlı yükselişle mütenasip teşkilâtlanmaya ihtiyaç vardı. İşte bu idarî, mülkî, askerî, malî teşkilâtta Hayreddin Paşa, önce kazasker, sonra vezîr-i âzam (başbakan) olarak, en mühim rolü oynamıştır. Türkiye'nin istikbalini ve kaderini hazırlayan bu çalışmalardan sonra Hayreddin Paşa, 22 ocak 1387'de 82 yaşlarında Serez'de öldü. Yerine babası gibi büyük bir vezir olan Ali Paşa getirildi. Serez'de ölen Çandarlı, İznik'e gömüldü. 1922'de Yunanlılar tarafından tahrip edilen türbesi, Cumhuriyet devrinde yeniden yapılmıştır. Gelibolu ile Serez'de 2 cami ve daha başka hayır eserleri yaptırmış, ilmî eserler yazmıştır. Türkiye'nin kuruluş ve yükselişinde birinci derecede hizmet edenlerden bulunan Hayreddin Paşa, en büyük birkaç Osmanlı sadrâzamından biridir.

Hayreddin Paşa, Osmanlı devletinin — şimdiki bilgimize göre — 5. vezîr-i âzamıdır. Alâeddin Paşa, Nizâmeddin Ahmed Paşa, Hacı Paşa ve Sinâneddin Yusuf Paşa'ya halef olmuştur. Oğlu

Ali Paşa, bütün Türkiye tarihinde (Selçuklu ve Cumhuriyet devirleri dahil) 22 yıl, 4 ay bu makamı işgâl eden babasından sonra en çok iktidarda kalan başbakandır. 22 ocak 1387'den 1406 sonlarındaki ölümüne kadar 20 yıla yakın (19 yıl, 10 ay, 27 gün) aralıksız bu makamı muhafaza etmiştir.

1389'da İmparatorluk

1362 martında 95.000 km² kadar olan Osmanlı devleti, 20 haziran 1389'da, yani 27 yıl sonra, takriben 500.000 km²'ye yükselmiş ve Avrupa toprakları (291.000 km²), Asya topraklarını (208.000 km²) geçmiştir. Bu suretle Sultan Orhan'ın bıraktığı topraklar, 5 mislinden biraz fazla büyümüştür.

Asya toprakları, şimdiki mülkî taksîmâta göre şu vilâyetleri içine almaktadır : Bursa, Balıkesir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Bolu, Kütahya, Afyon, Çanakkale (Asya kısmı, İmroz ile Bozcaada hariç), Ankara (Keskin, Kırıkkale ve Koçhisar hariç), Istanbul (Asya toprakları, Adalar hariç), Konya'dan Akşehir, Beyşehri ve Seydişehri, Isparta'dan Yalvaç ve Şarkîkaraağaç, Manisa'dan Soma ve Kırkağaç, İzmir'den Bergama, Kınık ve Dikili; himaye bölgeleri olarak: Candaroğulları (Kastamonu, Sinop, Samsun, Zonguldak, Çankırı, kısmen Çorum), 1382'de resmen Osmanlı himayesini kabûl eden Hamîdoğulları (Burdur ve Yalvaç ile Şarkîkaraağaç hariç Isparta) ve Amasya Beyliği.

Avrupa toprakları: Gelibolu yarımadası, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ vilâyetleri, Çatalca kazası, Bulgaristan, Batı Trakya (Semendirek Adası hariç), Güney Makedonya (bugünkü Yunan Makedonyası, Taşoz Adası ile Selânik şehri ve Halkidikya yarımadası hariç), Tesalya, Kuzey Makedonya (bugünkü Yugoslav Makedonyası), Kosova, Niş yani Güney Sırbistan, Doğu Arnavutluk, Doğu Karadağ; himaye bölgeleri olarak : Dubrovnik Cumhuriyeti, Dobruca Prensliği ve Sırbistan Prensliği, yani Belgrad hariç (Macaristan'a aittir) Sırbistan, Dobruca (bugünkü Romanya'ya ait) ve Dalmaçya'nın güney kıyısından bir parça.

Anadolu'da Osmanlı devletinin batısında Ege Denizi, kuzeyinde Marmara Denizi ile Karadeniz, doğusunda Kadı Burhâneddin krallığı, güneydoğusunda Karamanoğulları, güneyinde Tekeoğulları, güneybatısında Germiyanoğulları ile Saruhanoğulları bulunuyordu. Aydın ve Menteşe beylikleri ile Osmanlı sınırı yoktu. Doğu Karadeniz kıyılarında Candaroğulları ile Trabzon imparatorluğunun sınırı vardı. Amasra başta olmak üzere birkaç yerde küçük Ceneviz iskeleleri mevcuttu.

Balkanlar'da devlet, güneydoğuda Bizans ve doğuda Karadeniz ile çevrili idi. Kuzeydoğu sınırını Tuna nehri teşkil ediyor, kuzeydoğudan batıya doğru önce Boğdan (Moldavya), sonra Eflâk (Romanya) Prenslikleri hudut teşkil ediyordu. Kuzeybatıda ve kuzeyde Büyük-Macaristan krallığı bulunuyordu. Kuzeybatıda Bosna krallığı vardı. Batıda Dubrovnik vasıtasıyla Adriyatik'e çıkılıyordu. Venedik Cumhuriyeti ile Arnavut prenslerine ait topraklar burada hudut yapıyordu. Henüz Epir fethedilmediği için, Yunan Denizi'ne çıkılamamıştı. Güneyde Atina Dukalığı ile hudut vardı. Güneydoğu'yu Ege Denizi kaplıyordu. Güneyde Bizans'a ait Selânik ile Halkidikya yarımadası yer alıyordu. Ege Adaları, Venedik, Ceneviz, Şövalyeler, Bizans arasında paylaşılmıştı. Hiçbir Türk adası yoktu. Ağrıboz, Girit, Kikladlar gibi en mühim adalar, Venedik'in elindeydi.

V

YILDIRIM SULTAN BÂYEZİD ANADOLU BİRLİĞİNİ GERÇEKLEŞTİRİYOR (1389 - 1400)

Kosova'dan Sonra

KOSOVA'NIN Avrupa'da ve Asya'da tesirleri büyük oldu. Osmanlı ve Memlûk imparatorlukları arasında ittifaka benzer yeni bir dostluk muahedesinin akdi, Avrupa'da Türkler'e karşı kuşkuyu son hadine getirdi. Esasen Kosova'dan sonra muzaffer Türk akıncıları, Avrupa'yı dehşet içinde bırakmışlardı. Neretva vâdisine kadar Bosna'yı çiğniyen akıncılar, 1390'da Sirmiya'ya girdiler ve Galambotz kasabasını aldılar. Macaristan krallığının güney toprakları çiğnendi. İtalya devletlerinden, Yıldırım Bâyezid'e cülûsunu tebrik etmek üzere elçiler geldi.

1390'da Bizans'ta imparator değiştirecek ve yeni imparator nasbedecek derecede nüfuz kazanan Yıldırım, Alacahisar camiinde (Niş ile Semendire arasında), Sırp prensesi Maria Olivera Despina ile evlendi. Sırbistan despotluğu, daha sıkı vergilerle devlete bağlandı. Yapılan anlaşmaya göre vergisi arttırılan Sırbistan, istediği anda Sultan'ın emrine göndermek üzere tam teçhizatlı 20.000 askeri hazır tutacaktı. Kosova zaferinden sonra Sırbistan devletinin ilgası ve doğrudan doğruya Osmanlı imparatorluğuna katılması bekleniyordu. Padişahın bu suretle hareketi, Sırplar'ı memnun etti. Sultan Bâyezid'in Balkanlar'da yeni bir fütuhat hamlesine kalkışmaması, Anadolu ahvali ile alâkadardı.

Sultan Murad Hudâvendigâr'ın tarih sahnesinden çekilmesini fırsat bilen ve ihtimal yeni padişahın ateşîn şahsiyetini ve askerlik dehasını takdir edemiyen Anadolu Beyleri, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in — ki Yıldırım'ın eniştesi oluyordu — teşvikıyle, Osmanlı hâkimiyet ve nüfuzunu silkip atabileceklerini sandılar.

1390 senesi ile 1391'in ilk aylarında Yıldırım, şahsına has süratle Anadolu Türkmen Beylikleri'ni Osmanlı birliğine katmış ve bu baş döndürücü muvaffakıyet, Türkiye birliğinin temellerini atmıştır. Rumeli tarafında şimdilik emniyet vardı. Kosova

darbesinden sonra yakın zamanlarda ikinci bir teşebbüs beklenemezdi. Devletlerini ilga etmediği için Sırplar, Yıldırım Bâyezid'e minnettar idiler ve Macaristan'ın her hangi bir teşvikine kapılmaları muhtemel değildi. Manastır'da Paşa Yiğit, Niğbolu'da Firuz Bey, Serez'de Evrenos Bey, akıncıları ile, hududu muhafazaya muktedirdiler. Kuzey Makedonya ile Güney Sırbistan'a yeniden büyük ölçüde Türk göçmeni yerleştirilmişti.

Batı Anadolu Beylikleri'nin İlhakı

Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in 2. Osmanlı-Karaman harbini çıkarma sebebi gülünçtü. Karamanoğlu, kayınbiraderi olan Şehzade Yâkub'un kanını diğer kayınbiraderi Yıldırım Bâyezid'den dâva etmek iddiasında bulunuyordu. Anadolu Beylikleri arasında Osmanlılar lehine statüko'nun bozulmasının korkunç bir şekilde aleyhinde olan Karamanoğlu, Osmanlılar'ın Hamîdoğlu'nu tazyikan satın aldıkları Akşehir, Beyşehri, Seydişehri, Yalvaç, Şarkîkaraağaç kasabalarını Osmanoğulları'ndan koparmak istedi. Beyşehri'ni aldı. Saruhan, Aydın, Teke, Hamîd, Menteşe, Germiyan Beylikleri'ni, Osmanlılar aleyhine tahrike muvaffak oldu. Bunlardan Hamîdoğulları, Osmanlılar'a tâbi idiler. Diğerleri ise — Karamanlılar dahil — Osmanlı hegemonyasını fiilen kabûl etmiş bulunuyorlardı. Germiyanoğlu II. Yâkub Bey, eniştesi Yıldırım Bâyezid'e Devlet Hatun'la evlenmesi münasebetiyle verilen eski Germiyan başkenti Kütahya ile civarını işgal etti. Bu suretle Anadolu'da Osmanlılar'a karşı tam mânâsiyle bir ayaklanma oluyordu. Anadolu'nun Osmanlılar'dan sonra en kudretli hükümdarı olan Kadı Burhâneddin, esasen azılı Osmanlı düşmanı idi. Sultan Murad, güc kullanarak Beylikler'i ilhak yoluna gitmemiş, fakat ilerisi için bu zemini hazırlamıştı. Avrupa fütuhatını durdurmak göze alındığı takdirde, Anadolu Beylikleri'ni Osmanlı birliğine katmak mümkündü. Bütün Beylikler'in müttefik kuvvetleri, dünyanın en iyi ve tecrübeli birliklerine sahip olan Osmanlı ordusuna karşı koyamazlardı. Ancak burada Sultan Murad'ın inceden inceye hesap ettiği bir nokta vardı. Kardeş Türk kanının akıtılması, Avrupa'daki vaziyeti de tehlikeye koyardı. Çünkü Osmanlılar, Avrupa'da fetih ve yerleşme hareketleri için, Anadolu Türk nüfusuna mümkün olabildiği kadar çok miktarda, şiddetle muhtaç idiler. Üstelik Avrupa'da rahat hareket edebilmek için, Anadolu vilâyetlerinin tam bir sükûnet içinde olması lâzımdı. Gerçi Anadolu halkı, muazzam bir istikbale namzet görünen gazi Osmanlı padişahlarına hayran idiler. Her beylikten akın akın gelen halk,

Osmanlı topraklarına yerleşiyor, Rumeli'ne gidiyor, Osmanlı ordusuna giriyordu. Fakat en az bir asırdan beri, Selçuklu imparatorluğunun dağılmasından beri teşekkül etmiş olan bir mahallîlik hissi de mevcuttu. Osmanoğulları'nın dehâlarına sahip olmasalar bile, her bölge halkı, kendi beylerini seviyor ve sayıyorlardı. Fakat Osmanlılar'la icabında bir harbi göze alacakları son derece şüpheli idi. Osmanlı ilhakı onlar için nihayet bir hanedan değişmesinden ibaretti. Üstelik Osmanlı birliğine girmenin maddî ve mânevî nîmetleri, Beylikler halkını gittikçe fazla düşündürmeye başlıyordu. İşte Yıldırım'ın Anadolu birliğini gerçekleştirdiği 1390 yılında Anadolu halkının rûhî durumu bu merkezde idi.

Nitekim Karamanoğlu, Anadolu Türk halkını, bir müstevlîye karşı koyar şekilde Osmanlılar'a karşı tahrik edebileceğini sanmakla temelinden aldanmıştı.

Osmanlılar'a tâbi olan Candaroğlu II. Süleyman Paşa, Sultan Bâyezid'in amcası Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'nın damadı idi. Karamanoğlu'nun parlak vaitlerine kulak asmadı ve metbuuna sadık kaldı. Derhal Osmanlı ordusuna bir yardımcı Kastamonu birliği gönderdi. Osmanlı ordusunda, Bizans ve Sırp birlikleri de vardı. Sultan Bâyezid, Kütahya'ya geldi. Kayınbiraderi Germiyanoğlu II. Yâkub Bey, gelip derhal el öptü. Fakat kendisi Rumeli'nde iken Kütahya'nın işgalini affetmiyen Yıldırım, çok değerli ve temiz bir şahsiyet olan II. Yâkub Bey'i, veziri (başbakanı) Hisar Bey'i yanına katarak Edirne'nin İpsala kasabasına gönderdi. Germiyan Beyliği, Osmanlı birliğine katıldı. Bu suretle Uşak ve Denizli ilhak edilmiş oldu. Denizli'ye gelen padişah, oradan Aydın Beyliği'ne girdi. Aydınoğlu İsa Bey, tek silâh atmadan teslim olduğu için, hakkında lûtuf gösterildi. Beyliği ilhak edilmekle beraber, kendisine Tire kasabası ve civarı malikâne olarak verildi. Aydın'ın başkenti Ayasluğ (Efes'in az kuzeydoğusunda Selçuk) şehrine gelen Yıldırım, güneye indi ve Menteşe (Muğla) topraklarına girdi. Menteşeoğlu Mahmud Bey de hiçbir mukavemet göstermeksizin padişaha arz-ı tâzîmatta bulundu. Kendisine Bergama şehri malikâne (Osmanlı tâbirince "dirlik") verildi. Tekrar kuzeye çıkan padişah, Saruhan Beyliği'ne (Manisa) girdi. Nedense korkan Saruhanoğlu Orhan Bey, Menteşeoğulları'ndan Mehmed Bey'le beraber Sinop'a gidip Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sığındı. Bu suretle İzmir ve Manisa da Osmanlı birliğine katıldı.

Germiyan, Aydın, Menteşe ve Saruhan Beylikleri'nin ilhakı, 1390 yılının şubat ve mart aylarında vuku bulmuştur. Bu suretle Manisa, İzmir, Aydın, Muğla, Uşak, Denizli Osmanlı birliğine katılmakla kalmadı, Osmanlılar, Menteşe sahillerinden Akdeniz'e

çıkmış oldular. Ege'nin en parlak limanları ele geçirilmiş oldu. Aydın, Menteşe ve Saruhan donanmaları Osmanlılar'a geçti ve Osmanlılar, ilk defa büyük bir donanmaya ve denizci halka sahip oldular. Saruhan Tahtı, Manisa merkez olmak üzere, Karası tahtında oturan yani sancakbeyi olan Yıldırım'ın büyük oğlu Veliaht-Şehzade Süleyman'a, Aydın Tahtı yani sancakbeyliği de padişahın 2. oğlu Şehzade Ertuğrul'a verildi.

Manisa ile Uşak arasındaki Alaşehir, Bizans'ın Anadolu'daki tek kalesini teşkil ediyordu. Manisa şehrinin 1313'te Saruhan Bey tarafından Bizans'tan fethedilmesine rağmen, bir ara Türkler tarafından alınmakla beraber, Alaşehir'e dokunulmamıştı. İmparator V. İoannes Paleologos ile oğlu II. Manuel, Osmanlı ordusunda ve padişahın maiyetinde bulunuyorlardı. Yıldırım, İmparator'u tazyik ederek Alaşehir'in teslimini istedi ve bu suretle burası da Osmanlılar'a geçti.

Büyük bir deniz gücüne sahip olan Sultan Bâyezid, Alaşehir'den Gelibolu'ya geldi. Gelibolu'da tersane inşasını ve burasının Türk donanmasına merkez olmasını emrettikten sonra, tekrar Anadolu'ya geldi.

Yıldırım'ın 2. Anadolu Seferi

Bu 2. Anadolu seferinde de imparator Manuel Paleologos, Yıldırım'ın yanında idi. Ankara'ya gelen padişah, 1390-91 kışını orada geçirdi ve o kışı, Karamanoğlu'nun başının üzerinde muazzam bir tehlike teşkil ederek tamamladı. 1391 başında Ankara'dan Isparta'ya geldi. Bu beyliğin veliahti olan Hamîdoğlu Mustafa Bey, bir birliğin başında Kosova meydan muharebesine katılmıştı. Hamîd Beyliği, Osmanlılar'a tâbi idi. Fakat Karamanlılar'ın yanı başında olduğu için, onların tehdidinden kurtulmasına imkân yoktu. Bu sıralarda 6 yıldan beri tahtta bulunan Hamîdoğlu Hüseyin Bey ölmüştü. Bundan faydalanan Karamanlılar, bir kısım Hamîd topraklarına el koydular. Fakat beyliğin en mühim kısmı, Isparta ve Burdur, Osmanlılar'a geçti. Beyşehir, Eğridir, Burdur, Acı Gölleri, Osmanlı gölleri oldu. Veliaht Hamîdoğlu Mustafa Bey, sancakbeyi payesiyle (bugünkü tümgenerale müsavidir) Osmanlı hizmetine girdi. Hamîd Tahtı yani Isparta sancakbeyliği, Yıldırım'ın oğullarından Şehzade İsa'ya verildi.

Bundan sonra Sultan Bâyezid, Isparta'dan Antalya'ya geldi. Antalya'da, Hamîdoğulları'ndan ayrılan ve Tekeoğulları denen hânedan hüküm sürüyordu. Bu beylik de Osmanlılar'a katıldı ve Teke (Antalya) sancakbeyliğine Firuz Bey tâyin edildi.

Teke'den tekrar Isparta'ya gelen padişah 1391 senesinin baharında doğuya doğru ilerliyerek Karaman beyliğine girdi. Bir yıldanberi başına gelecekleri dehşet içinde bekliyen Karamanoğlu Dâmâd Alâeddin Ali Bey, bir meydan muharebesi kabûl etmeyi çılgınlık sayarak Taşeli'ne, yani güneyde Akdeniz kıyılarına çekildi. Tekeoğlu Mustafa Bey de. Kahire'ye gidip Memlûk sultanına sığınmıştı.

Yıldırım, Konya şehrine girdi. Diğer beyliklerin ilhakında olduğu gibi, Osmanlılar'ın azılı düşmanı olmasına rağmen Karamanoğlu'nun topraklarında da halka en küçük zarar verilmemesine âzamî dikkat gösterildi. Konya halkı, birinci imparatorluk devrinin başkent ahalisi oldukları için mağrurdular. Onların bu gururunu kırmamaya bilhassa itina edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü padişah, halktan her şeyin peşin para ile satın alınacağını ordusuna bizzat emretmek ihtiyacını duymuştur. Zira zaten âdet böyle idi.

Kadı Burhâneddin'den imdat istiyen Karamanoğlu'na o taraftan bir cevap gelmeyince, Alâeddin Ali Bey, çaresiz kalarak kayınbiraderinden sulh talep etti. Yıldırım, tekrar Rumeli'ne geçmek istediği için, diğer beyliklerin aksine kendisine mukavemet edeceği anlaşılan Karamanlılar'la sulh yaptı. İşgal ettikleri yerlerden çıkarılan Karamanlılar, bir miktar da toprak kaybettiler. Osmanlı hududu, Çarşamba Suyu'na, yani Konya Ovası'na dayandı. Sarı Timurtaş Paşa, Karaman sınırının muhafazasına memur edildi. Bu Karaman seferinde imparator II. Manuel de Osmanlı ordusu ile beraber bulunmuştur. Bu sıralarda gelen bir haberden Yıldırım, II. Manuel'in babası V. İoannes'in Istanbul sûrlarını tahkim ettiğini öğrendi ve imparatoru tehdit ile, bu tahkimatın yıkılmasını sağladı.

Ege Akını ve İlk Bizans Muhasarası

Yıldırım, Istanbul Boğazı'nı aşmak suretiyle Avrupa'ya geçti.

Bu sıralarda Yıldırım'ın emriyle Osmanlı donanması, ilk büyük hareketini yaptı. 60 parça harb gemisinden müteşekkil bulunan donanma, Sakız Adasını ve şehrini, Kiklad Adaları'nı ve Ağrıboz Adası'nı tahrip etti (Dukas, XIII, Türkçe trc., 28). Bu suretle Istanbul muhasarasına hazırlanan Yıldırım, Venedik ve Ceneviz'le çatışmak bahâsına, Istanbul şehrinin muvâsala yollarını vurmak istiyordu. Bu sıralarda babasının ölümünü işiten ve ağabeyi IV. Andronikos daha önce ölmüş bulunan II. Manuel, misa-

fir olarak kaldığı Bursa Sarayı'ndan Istanbul'a gidip tahta tek başına oturdu (babası ile müştereken saltanat sürüyordu) (Dukas, XIII, Türkçe trc., 29). "İmparator Manuel, hem akıllı ve müdebbir, hem de âlim bir zat idi... Çok iyi bir Hıristiyan olduğu gibi, ilâhiyat âlimi ve kâmil bir insandı" (Dukas, XIV, 32). Fakat Bizans'ın bünyesi iyiden iyiye bozulmuştu. "Fakir ve âdi halk, bizzarûre dinsizliğe ve vatana hıyânet etmeye meyyâl idi" (Dukas, XIV, 33).

1391'de Şile kasabası, Bizanslılar'dan alındı (daha önce de Türkler'in eline geçmiş olması muhtemeldir). Istanbul'un ilk muhasarası başlamak üzereydi. Doğu Roma imparatorluğu, en dehşetli günlerine yaklaşmıştı. Bu muhasara 1391'de 7 ay sürmüştür. Osmanlı Türkleri tarafından Bizans'ın ilk muhasarasını teşkil eder. Sûrlar boyunca 6.000 Türk askeri yerleştirilmişti (Gibbons, ***The Foundation of the Ottoman Empire,*** 198). Yıldırım, hiçbir zaman şiddetli ve tam bir muhasaraya girip yıpranmak istemedi. O, bu gibi tazyikler ve ablukalar sonunda, Bizans'ı olgun bir meyve hâline getirmeye çalışıyordu.

Romanya'nın Türk Hâkimiyetine Girmesi (1391 yazı)

1391 yazında Yıldırım Sultan Bâyezid, Tuna'yı kuzeye doğru geçip Eflâk (Romanya) topraklarına girdi. Bu, bir Türkiye hakanının Tuna'yı ilk atlayışıdır ve asırlarca bu atlayışın arkası gelmiyecektir. Neşrî'ye göre padişah, Niğbolu'dan nehri geçmiştir. O halde Turnu Dagurele civarında Romanya'ya ayak basmış olacaktır. Sultan Murad zamanında Eflâk (Romanya, Güney Romanya = Ulahya) Prensliği ile münasebetler fena değildi. Bu prenslik, Büyük-Macaristan krallığının nüfuzu altında bulunuyordu. Voyvoda olarak tahtta mühim bir şahsiyet olan ve uzun müddet hüküm süren Mirçe bulunuyordu. Argeşo meydan muharebesinde Yıldırım, Romenler'i kolayca yendi; Mirçe ve bütün maiyeti esir edildi. Mirçe, Bursa'ya getirilmiş, bir müddet sonra serbest bırakılıp eline voyvodalık fermanı verilerek Romanya'ya iade edilmiştir. Bu suretle 1391 yazında Eflâk yani Güney Romanya, Türkiye'ye tâbi oldu. Bu ülkede Türk hâkimiyeti 1878'e kadar 487 yıl sürecektir. Bugünkü Romanya'yı teşkil eden diğer ülkelerden Türkler'in "Erdel" dedikleri Transilvanya ve Banat (Tımışvar/Tameşvar) eyaletleri, Macaristan'a aitti ve esasen Macar nüfus, bu eyaletlerde, Romen nüfustan fazla idi. Türkler'in "Boğdan" dedikleri Moldavya ise, ayrı bir Romen prensliği idi ve kâh Macaristan'ın, kâh Lehistan'ın nüfuzunda bulunuyordu.

Yapılan anlaşmaya göre, vergi ve asker vererek Türkiye'ye tâbi olan Eflâk'a Türk göçmeni gönderilmiyecek ve cami yapılmıyacaktı. Mirçe, Türk tâbiiyetini birden hazmedemedi. 1396'ya doğru yavaş yavaş Macaristan'a yaklaşıp Türkler'den kurtulmak istiyecektir. Eflâk'ın da himayeye alınmasıyla, Balkanlar'da Türkiye'nin kuzey hududu Transilvanya Alpleri'ne yani Transilvanya'ya (Türkçe: Erdel) dayandı. Seret ırmağı, Boğdan (Moldavya) Prensliği ile sınır teşkil ediyordu. Böylece Türkiye kuzeyde 46° arzına vasıl oluyordu.

Eflâk seferi sırasında Türk akıncıları, Macaristan ve Bosna krallıklarının Mirçe'ye yardımını önlemek için Bosna ile Sirmiya'ya akın yaptılar. Bu, 1389 Kosova zaferinden sonra Türkler'in Macar topraklarına yaptıkları 2. akındır. Bu akın, 4 kol hâlinde yapılmıştır. Bir kol Bosna ile Hersek'i, diğer üçü Macar topraklarını atlıyarak Almanya imparatorluğuna ait Avusturya'yı altüst etmişlerdir. 1391, bu suretle Türkler'in Orta Avrupa'da göründükleri yıl olmuştur. Bu sıralarda Türkiye, Timur (Doğu Türk/Türkistan) imparatorluğundan sonra dünyanın şüphesiz en güclü devleti idi.

Akıncılar

Türk fütuhat tarihinin unutulmaz unsuru olan akıncılardan, teşkilât cildimizde ayrıca bahsedilecektir. Fakat bundan böyle akın ve akıncı tâbirleri pek çok geçeceğinden, haklarında kısa bir bilgi vermek münasiptir. Akıncı Ocağı, Türk ordusunun en seçkin sınıfını teşkil ediyordu. Son derece sıkı şartlarla akıncı ocağına efrat kabûl edilirdi. Akıncılar, Avrupa'da "serhad" denen hududa yakın yerlerde otururlar, her türlü vergi, teklif ve resimden muâf olurlardı. *"Akıncı Kaanun-Nâmesi"* denen hususî kanunları vardı, buna göre hareket ederlerdi. Beylerbeyilerden, yani Türk umumî valilerinden emir almazlar, doğrudan doğruya padişahın şahsına merbut bulunurlardı. Bu ocak sâyesinde Avrupa devletlerinin Türk sınırını tecavüz etmeleri, son derece zor bir mesele hâline gelmiştir. Zaten akıncılar, Avrupa'nın mânevî kudretini imha etmişlerdir. Türkiye'ye sonsuz ganimet taşımışlardır. Akınlar, son derece gızli ve ânî emirlerle vuku bulurdu. Akıncılar pek mahir süvari ve cenkçi idiler. Akıncı subayları, birkaç Avrupa dili konuşurlardı. Akın hareketi müthiş bir süratle yapılır, çok kısa müddet içinde büyük yollar geçilir, Avrupa'nın en içeri noktalarına kadar sızılır, düşmanın askerî kuvvetleri daima şaşırtılır, halk dehşet ve heyecana verilirdi. Hiçbir ülke, ne Almanya,

ne İtalya, ne Lehistan, ne Rusya, akından masûn değillerdi. Bavyera'da, Moravya'da, Bohemya'da, Avusturya'da, Lehistan'da hiçbir şehir, kasaba ve köy, ertesi sabah Türk akıncılarını beldelerinin içinde at koştururken görmiyeceklerine inanamazdı; asırlar boyunca halka bu te'mînâtı verecek hükûmet, Avrupa'da mevcut bulunmamıştır. Akıncı ocağına mensup Türk casusları, yerli halkın arasına karışmış bir halde bütün Orta Avrupa'da dolaşıp malûmât toplarlardı. Bu malûmât üzerine akınlar planlanır, ona göre kollar ayrılır, vurulacak yerler tesbit edilir, akın müddeti kararlaştırılırdı. Bu malûmatın siyasî kıymet taşıyanları, merkeze bildirilirdi. Deniz sınıfında akıncı ocağına tekabül eden sınıf, "korsan" sınıfı idi (bu kelime, bugün kullanılan mânâda değildir; Fransızca "pirate" değil, "corsaire" kelimesinin karşılığıdır; Türkçe'de bu iki mefhum tek kelime ile karşılandığından, iltibas hasıl olmuştur). Akıncı ve korsanlar, bugünkü komandoların aşağı-yukarı karşılığı olup, aynı işi yaparlardı. Gayeleri üsleri tahrip edip düşmanın askerî ve iktisadî gücünü hırpalamak ve halkın mânevî kuvvetini düşürmekten ibaretti.

Selânik'in Fethi

Eflâk seferi ve Avusturya akınlarından sonra Yıldırım Sultan Bâyezid, Bursa'ya döndü. Bu sıralarda Bizans imparatoru II. Manuel, Macaristan'dan imdat istiyordu. 1392 baharında padişahın Yunanistan seferine çıkmış olması muhtemeldir (bazı tarihçiler, bu hâdiseyi birkaç yıl sonraya alırlar). Bu seferde Selânik ve Halkidikya'yı Bizans'tan fetheden Yıldırım, Doğu Roma'yı Makedonya'daki son topraklarından da mahrum etmiş oluyordu. Sonra Karaferye'ye geldi, oradan Tesalya Yenişehri'ne indi. Tesalya tamamen itaat altına alındı. Yunanistan fütuhatı 1392 yılında devam etti. Epir, Attika çiğnendikten ve kısmen alındıktan sonra yılın sonunda Evrenos Bey, Mora akınlarına başladı ve yarımadanın büyük kısmını fethetti.

Bizans'ın ilk muhasarası 7 ay sürmekle beraber, abluka mahiyetinde kuşatmanın yıllarca devam ettiği anlaşılmaktadır. 1392'ye doğru Silivri de Türkler'in eline geçmiştir. Macaristan ve Fransa kralları ile Papa'nın İmparator'dan aldığı bitmek tükenmek bilmez istimdad-nâmeler, nihayet Osmanlı Türkleri'ne karşı IV. Haçlı seferini teşkil eden Niğbolu'yu meydana getirmiştir. Bununla beraber Yıldırım, Silivri'yi muhafaza etmedi. II. Manuel'in yeğeni yani IV. Andronikos'un oğlu VII. İoannes'e verdi .Böylece iki saltanat rakîbi birbirine iyice düşmüştür. Padişah, en çok sözünü dinliyen namzedi tutuyordu.

Macarlar'a Karşı Zafer

1392'de Bizans'ın istimdatları ve Türkler'in Balkanlar'daki tehlikeli büyüyüşü karşısında Macarlar, kuzeyden hududu tecavüz ettiler. Tuna'yı güneyden takiben Niğbolu'ya kadar geldiler ve ânî bir baskınla kaleyi düşürdüler. Macaristan kralı Sigismund, Macar ordusuna kumanda ediyor ve yanında Türkler'e ihanet eden Eflâk prensi Mirçe bulunuyordu. Sırbistan Prensi, Türkiye'ye sadık kalmıştı. Sultan Bâyezid, Anadolu'da idi. Buna rağmen Türk akıncıları, süratli bir taarruzla Macar ordusunu perişan ettiler. Niğbolu'yu terkeden ve tesadüfen hayatını bir Türk akıncısının palasından kurtaran kral Sigismund, Macaristan'a çekildi ve hiçbir muvaffakıyet gösteremedi, bilakis Balkanlar'da Macar nüfuzunu bir kat daha kırmış oldu. Bu suretle Büyük-Macaristan devletinin bile tek başına velev Anadolu'da harb hâlinde bulunsun, Türkiye ile mücadeleye muktedir olamıyacağı bâriz şekilde ortaya çıktı. Bu, Haçlı seferinin hazırlanmasını şart kılıcı bir keyfiyetti.

1393'te Tırnova ile civarı kendisine bırakılmış olan son Bulgaristan kralı Şişman, ülkesinden mahrum edildi. Bir sancakbeyi derecesinde sözü geçmemekle beraber "kral" unvanını kullanmasına müsaade edilen Şişman, Macaristan kralının başarısız seferinde, onun tarafını tutucu, yani ihanetkâr bir vaziyet takınmıştı. Şişman, Tırnova sûrları içinde 3 ay Velîahd-Şehzâde Süleymân'a mukavemet ettiyse de, 17 temmuz 1393'te kale düşürüldü ve kral, esir edildi. Kralın kardeşi Prens Stratismir, Vidin'de, yani Bulgaristan'ın kuzeybatı ucunda Osmanlı himayesinde hüküm sürüyordu. Vidin, 1396'da, Niğbolu zaferinden az sonra doğrudan doğruya Türkiye'ye katılacaktır.

Yıldırım'ın 3. Anadolu Seferi

Yıldırım Sultan Bâyezîd'in 3. Anadolu seferinin sebebi, Kadı Burhâneddin'in Anadolu'da Osmanlılar'a rakîp görünmesi, Karaman'ı desteklemesi ve Candaroğlu Dâmâd II. Süleyman Paşa'nın, Yıldırım'ın kendi beyliğini de ortadan kaldıracağından ürküp metbûu olan Osmanlı devleti aleyhine Burhâneddin-Karaman ittifakına dahil olmasıdır.

Bu seferde Yıldırım, o derece süratli hareket edip oradan buraya geçmek suretiyle hasımlarını şaşırtmıştır ki, 3 müttefikın birleşmesine meydan vermemiştir. 3 müttefik birleşseydi, kendilerini güclü göreceklerinden, Sultan Bâyezîd'e meydan muharebesi vermeye kalkışacaklardı. Muharebe sonunda ezilecekleri muhakkak olmakla beraber, her iki taraftan Türk kanı akacak, üstelik

Sultan Bâyezid, Anadolu halkının mühim bir kısmı nazarında, kardeş kanı akıtmanın vebalini taşıyor görünecekti. Bu ise, Anadolu birliğini mânevî olarak geciktirebilecek bir keyfiyetti.

Hamîd-İli'nde biraz dolaştıktan sonra Karaman topraklarına gireceği sanılırken ânîde Kastamonu'ya gelen Yıldırım, Süleyman Paşa'nın kuvvetlerini rahatça dağıttı. Vuruşmada, Dâmâd II. Süleyman Paşa, maktul düştü. Bu hâdisenin 1392 yılının sonlarına doğru, sonbahar sonunda olması muhtemeldir. Böylece Kastamonu, doğrudan doğruya Türkiye'ye katılmış, bu arada Zonguldak, Çankırı, kısmen Çorum da ilhak edilmiştir. Sinop'ta ise, Süleyman Paşa'nın kardeşi Sultan-zâde İsfendiyar Bey hüküm sürüyordu ve Osmanlı devletine tâbi idi. İsfendiyar Bey, ana tarafından Rumeli Fâtihi Velîahd-Şehzâde Süleyman Paşa'nın torunu idi; yani Yıldırım'ın amcasının torunu, 2. derecede yeğeni oluyordu.

Kadı Burhâneddin ile harb, çoktan başlamıştı. Eylül 1391'de Osmanlı ordusu, Sivas'tan sonra Kadı'nın 2. merkezi olan Kayseri şehrine girmişti (İbnu'l-Furât, Beyrut, 1938, IX, 26b). 1393 başında da Osmanlı ordusu Amasya'ya girmiştir. Amasya Beyliği, Osmanlılar'a tâbi bulunmakla beraber, Kadı Burhâneddin tarafından son derece sıkıştırılıyordu. 1392 temmuzunda Çorum yakınlarında Kırkdilim meydan muharebesinde Kadı Burhâneddin'in Şehzade Ertuğrul kumandasındaki Osmanlı ordusunu bozması, Şehzade'nin bu muharebede ölmesi, iki devlet arasındaki münasebetleri son derece gerginleştirmişti. Zalimce hareketleriyle Kadı Burhâneddin, Anadolu halkı tarafından sevilmiyordu ve Orta Anadolu, Osmanlı idaresine can atıyordu (Şehzade Ertuğrul'un Sivas'ta sonradan Timur tarafından öldürtüldüğü rivayeti asılsızdır).

Ankara'ya kadar yaklaşan Burhâneddin'i takip etmek gerekiyordu. Amasya'yı geri almak üzere ilerlerken, Osmanlı ordusunun Merzifon'a geldiğini duyan Kadı Burhâneddin, meydan muharebesini göze alamadığı için Sivas'a çekilmişti *(Bezm-u Rezm,* 419). Amasya beyi Ahmed Paşa, Kadı Burhâneddin'in ardı arkası kesilmez tecavüzlerinden usandığı için, Sultan Bâyezîd'e Amasya'yı alıp kendisine başka bir sancağın beyliğini vermesini rica etmiş, bunun üzerine padişahın oğullarından Şehzade Mehmed Çelebi'nin kumandasındaki 30.000 kişilik bir Osmanlı ordusu Amasya'ya gelmişti. Çelebi Mehmed bu suretle Amasya sancakbeyi olmuş ve Selçuklu Türkiyesi'nin bu mühim şehrinden Orta Anadolu'nun doğu kısmını inkıyat altına almak üzere çalışmaya başlamıştır. Ota Anadolu'nun doğusu ise, Kadı Burhâneddin'in elindeydi.

Arnavutluk ve Epir Fetihleri

Arnavutlar, henüz İslâm dinini kabûl etmemişlerdi; kısmen Ortodoks, kısmen Katolik mezhebinden Hıristiyan idiler. Kabîle teşkilâtına ve derebeyliğe dayanan bir içtimâî bünyeleri vardı. Şecî ve muharip bir millet olan Arnavutlar mühim bir devlet teşkil edememişler, birkaç prensliğe ayrılmışlardı. Prensleri bazan "kral" sanını da almışlardır. Arnavut prensleri, Napoli krallığı gibi büyük devletlerin nüfuzu, hattâ tâbiiyeti altında idiler. Venedik'in nüfuzu da büyüktü ve esasen İşkodra gibi bazı kaleler doğrudan doğruya Venedik'in elindeydi. Macaristan krallığı da aşağı yukarı Arnavutlar'ın yaşadığı ülkeler olan bugünkü Arnavutluk ile bunun kuzeydoğusundaki Kosova ve güneyindeki Epir'e tesir ederdi. Arnavutlar, Boşnaklar gibi, XV. asırda kitle hâlinde Müslüman olmuşlardır (bugün Arnavutlar'ın 5'de 4'ünden fazlası Sünnî/Hanefî Müslüman, gerisi Katolik ve Ortodoks'dur).

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın 40.000 kişilik Türk ordusu ile Arnavut kralı II. Balşa'yı yenmesi ve kral da dahil olmak üzere Arnavut ordusunun imhası, I. Murad'ın son zamanlarında bugünkü Arnavutluk'un doğu kısmının Türkler'e geçmesini temin eylemişti. Bu arada İşkodra da alınmış, fakat Venedik'le bir harb göze aldırılamadığı için, Venedik'e geri verilmişti. 1396'da gene İşkodra alındıysa da, tekrar Venedik'e —bir miktar tazminat karşılığı— iade edildi. Fakat Kroya (Akçahisar), Berat, Avlonya, Kesriye gibi yerler muhafaza edildi. İşkodra Gölü'nün güneyinde bulunan Adriyatik üzerindeki Ülgün (Dulcigno) limanı da işgal edildi (şimdi Karadağ'dadır). II. Balşa'nın yerine geçen yeğeni II. Georg, kızını Yıldırım'a verdi; kendisini taltif etmek için Ülgün, Arnavut hükümdarına iade edildi. 1392'de II. Georg, Türkler'e karşı ayaklandıysa da yenildi ve esir edildi. 1395'te 3 yıllık bir esaretten sonra memleketine gönderildi. Venedik'le ve Arnavut derebeyleri ile mücadeleye giriştiyse de, bir başarı elde edemedi.

Bu suretle Yıldırım Sultan Bâyezid devrinde, Venedikliler'in ve bazı Arnavut beylerinin elindeki birkaç sahil şehri dışında, Arnavutluk ve Karadağ'da Türk hâkimiyeti kuruldu. Türkiye, esaslı surette Otranto Boğazı'na ve Adriyatik Denizi'ne, Epir'in alınması ile de Yunan (İyonya) Denizi'ne çıktı. Fakat donanması, henüz Venedik gibi büyük denizci devletlerle başa çıkacak gücde değildi.

Kuzey Makedonya'da Üsküb'ün I. Sultan Murad Hudâvendigâr zamanında alındığı muhakkak olmakla beraber, bir ara Sırp ve Bosna beylerinin eline geçtiği anlaşılıyor. 6 ocak 1392'de Sırp-

lar şehirden atılmış ve kesin Türk hâkimiyeti başlamıştır. Üsküb, kendini imparator ilân eden ve Orhan Gazi'nin muasırı olan Sırbistan kralı Stefan Duşan'ın başkenti idi. Az zamanda Türk şehri hâline gelmiştir. İshak Bey'in oğlu olan Paşa Yiğit, 1392'den 1411'e kadar 21 yıl Üsküb sancakbeyi olmuş, sonra 1413-1444 arasında 31 yıl da Evrenos-zâde İshak Bey, sancakbeyliği yapmıştır. Bu iki muktedir akıncı beyinin valilikleri devrinde şehir, fevkalâde inkişafa mazhar olmuş ve Türk'lüğün Balkanlar'daki mühim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Şar Dağı'nın (2.510 metre) güney-doğu eteklerinde ve Vardar'ın kuzey kıyısında bulunan Üsküb, stratejik bakımdan da mühim bir merkezdi. 1395'te Rovin meydan muhârebesinde, padişahın tâbîi olan Kral Marko ile Velîahd Konstantin Deyanoviç öldürüldü ve Köstendil-Ohri bölgesi, doğrudan doğruya devlete katıldı.

Paşa Yiğit ile oğlu sonradan pek meşhur olan Turahan Bey, bu devirde Türk akıncı beylerinin en tanınmışları olarak serhadde büyük hizmetler etmişlerdir.

Arnavutluk fütûhâtı, Türkler'i Napoli krallığı ile sıkı siyasî münasebetler kurmak durumunda bırakmıştır. Napoli, Venedik'ten fevkalâde ürktüğü için, Türkiye ile ittifak etmiştir. 1390 Sirmiya akını, Napoli'yi Venedik'e karşı desteklemek gayesiyle yapılmıştır.

Yıldırım'ın Attika ve Mora Seferi

Niğbolu zaferinden sonra Yıldırım Sultan Bâyezid'in 1397 Yunanistan seferi başlar. Salona piskoposu Dorotheus bir mektup yazarak padişahı Attika ile Mora'ya zulüm ve âsâyişsizlikten kurtarması için bizzat davet etmişti. Bu hâdise, Güney Yunanistan'daki Latin ve Bizans idaresinin ne kadar bozuk olduğunu gösterir. Selânik'in, bir Haçlı donanmasının yardıma koşmasına rağmen, bu donanmanın Türk donanmasına yenilmesinden sonra (Hammer, I, 323) düşmesi, Bizans'ı Yunanistan'da sadece Mora ile iktifa etmeye mecbur bırakmıştı. Mora'nın güneyindeki Koron, Modon gibi bazı limanlar, Venedik'in elindeydi. 1391'de Mora'daki Bizans despotu Theodoros Paleologos, Türkiye'ye tâbî olmuş, fakat sonra sözünden dönerek Türkiye aleyhinde çalışmaya başlamıştı.

Yenişehir (Larissa) ve Tırhala'ya geldikten ve Tesalya'da Türk hâkimiyetini kuvvetlendirdikten sonra Yıldırım Sultan Bâyezid, aynı 1397 senesinde güneye, Attika yarımadasına indi. Ter-

mopil geçitini geçerek Atina'ya girdi. Oradan Korint Berzahı'ndan Mora'ya dahil oldu. Haziran ayında Yâkub ve Evrenos Beyler, Mora yarımadasının güney ucundaki Venedik toprakları Modon ve Koron'a kadar Mora'yı altüst ettiler. Üsküb sancak beyi Paşa Yiğit'in oğlu Turahan Bey'e, padişah, Mora akıncı beyliğini verdi ve Turhanoğulları, asırlarca Mora'da kaldılar. İlk defa 1397 yılında Mora'ya Türk göçmenleri yerleşmeye başladı. Bununla beraber Yıldırım, Mora'daki Bizans idaresini ilga etmedi; sıkı tâbiiyet şartlarına bağlıyarak, Despot Theodoros'u yerinde bıraktı. Attika ile Mora'daki mahallî idarelerin ilgası, ancak Fâtih zamanında vuku bulmuştur. 1397 seferi bütün Yunanistan ile Mora'yı Türk hâkimiyeti altına koymuştur. Yalnız Türkler'in henüz Ege Denizi'nde, ne Yunan sahilinde, ne Anadolu kıyısında, hiçbir adaları yoktur.

Karaman Beyliği'nin İlhakı

Niğbolu muharebesi sırasında Osmanoğulları, bütün Avrupa'ya karşı Türkiye'yi savunurlarken, Karamanoğlu Dâmâd Alâeddin Ali Paşa, Ankara'ya tecavüz etti; şehri aldı ve burada bulunan Anadolu beylerbeyisi Sarı Timurtaş Paşa'yı esir etti. Bu derece cüret gösterdiğine göre, Osmanlılar'ın Niğbolu'da bütün Avrupa'ya karşı duramıyacakları kanaatinde bulunduğu anlaşılıyor. Bu kısır ve kısa görüşlerdir ki, Karamanoğulları'nı Selçukoğulları'nın mirasından mahrum etmiştir.

Niğbolu zaferini öğrenince Alâeddin Bey hayret ve dehşet içinde kalmıştır. Derhal Sarı Timurtaş Paşa'yı çeşitli iltifatlarla serbest bırakmış, yanına bir de elçi katıp, padişaha kendisini affettirmesini rica eylemiştir.

Yunanistan seferinden sonra Yıldırım, eniştesini kesin şekilde cezalandırmak azmiyle Bursa'ya geldi. Maksadı anlıyan Alâeddin Bey, şiddetle mukavemet etti. 2 gün, 2 gece Konya önünde iki Türk ordusu çarpıştı. Açık sahrada tutunamıyacağını anlıyan Karamanoğlu, Konya kalesine çekildi. 11 gün muhasaradan sonra şehir, Osmanlılar'a teslim oldu. Bu teslim, Konyalılar'ın Yıldırım'a, Karamanoğlu'ndan gizli olarak müracaatları üzerine vuku bulmuştur. Alâeddin Bey'e kalsaydı, uzun bir muhasara ile meydan muharebesi adamı olan Yıldırım'ı usandırıp ve padişahın her türlü şartını kabûl etmiş görünüp kurtulacaktı. Osmanlı askeri şehre girince de Alâeddin Bey mukavemet etmek istedi. Fakat atından düştü ve esir edildi. Osmanlılar, Konya halkına hiçbir kötü muamelede bulunmadılar.

Yunanistan fethinin tamamlandığı bu 1397 senesinde, Karaman-İli de Osmanlı birliğine katıldı. Alâeddin Bey, kayınbiraderinin huzuruna getirildi. Yıldırım: "Niçin itaat etmezsiz?" dedi. Karamanoğlu : "Niçin itaat edeyim?" şeklinde sert cevap verdi; "ben de senin gibi hükümdârım". Bu siyasî olmıyan cevap, Anadolu birliğini gerçekleştirmek azminde bulunan Yıldırım'ın kesin karar vermesini mucip oldu. Alâeddin Bey'in başı vuruldu.

Yıldırım, Konya'dan güneydoğuya indi. Lârende (Karaman) şehrine geldi. Burası, Konya'dan küçük olmakla beraber, Karamanoğulları'nın taht şehri idi. Yıldırım'ın kızkardeşi olan Alâeddin Bey'in zevcesi Nefîse Melek Sultan, 2 oğlunu yanına alıp kardeşinin huzuruna çıktı. Türkiye Hakanı, kızkardeşini çadırın dışına çıkıp karşıladı. Bir müddet konuşulduktan sonra, Nefîse Sultan'ın çocukları ile beraber Bursa Sarayı'na gitmesi kararlaştırıldı.

1397 sonbaharında Göksu'ya kadar bütün Konya, Niğde, Aksaray, Develikarahisar, Osmanlılar'a geçti. Osmanlı hâkimiyeti, Seyhan nehrine dayandı. Ermenek, Mut, Silifke, Anamur, yani İçel ile Taşeli, Osmanlı tâbiiyetinde olmak şartıyla Karamanoğulları'nın bir dalına verildi.

Karaman Beyliği'nin ortadan kaldırılması, Anadolu tarihi çapında çok mühim bir hâdise idi. Sıvas'taki Kadı Burhâneddin, Osmanlılar'la burun buruna gelmişti. Bir Osmanlı taarruzuna mukavemet etmesi ise imkânsızdı. Bütün gururuna ve Memlûkler'le olan bütün geçmişine rağmen, Memlûk imparatorluğuna tâbî oldu. Fakat bu tâbiiyet nazarî olduğu gibi, Memlûkler'in Kadı Burhâneddin'i Osmanlılar'a karşı savunmak için bir harbi göze almaları, az muhtemel olan bir keyfiyetti.

Kadı Burhâneddin Devletinin Sonu

1398 baharında Yıldırım, Canik'e geldi. Müslüman Samsun şehrine girdi. Kubâdoğlu Cüneyd Bey, Osmanlılar'a tâbi olmak şartıyla Lâdik'de bulunuyordu. Samsun, bir sancak merkezi oldu. Bafra'daki Taşanoğulları ile Çarşamba'dan Tirebolu'ya kadar Karadeniz sahillerini Kelkit'e kadar ellerinde tutan ve Niksar'da oturan Tâceddinoğulları da, Osmanlı hâkimiyetine girdiler. Giresun, 1397 yılında Tâceddinoğulları tarafından Trabzon imparatorluğundan fethedilmiş bulunuyordu (*Bezm-u Rezm,* 529). Bu suretle Osmanlı devleti, Trabzon imparatorluğunun batı sınırına

dayandı. Harşit Çayı, iki devlet arasında sınırdı. Güney Karadeniz sahilleri, Harşit Çayı'na kadar Osmanlılar'ın elindeydi (Bartın ile Gâvur Samsun siteleri henüz Cenevizliler'de idi).

1398 temmuzunda Kadı Burhâneddin'in Akkoyunlu Kara-Yülük Osman Bey tarafından öldürülmesi, mühim bir Osmanlı-Sıvas harbinin önüne geçmiştir. 1398 sonlarında ve 1399 başlarında, Kadı Burhâneddîn'in Ertenaoğulları'ndan devraldığı devletin şimdiye kadar Osmanlı idaresine geçmemiş bölgeleri, başta başkent Sıvas olmak üzere, Osmanlı birliğine katıldı. Sıvas, bundan böyle Osmanlı devletinin mühim merkezlerinden biri olacak ve "Rûm Eyâleti" denen beylerbeyiliğin merkezi yapılacaktır. Sıvas, Akkoyunlular'ın eline düşmek üzereyken, Türkiye birliğine girmek istiyen halkın Osmanlılar'ı dâveti üzerine, Velîahd-Şehzâde Süleyman'ın 24.000 kişilik ordusu tarafından devlete katılmıştır. Yıldırım Sultan Bâyezid, galiba 1399 baharında bizzat gelip merasimle bu mühim şehre girmiştir. Böylece Orta Anadolu'nun tamamı, Osmanlılar'a geçmiştir. Yıldırım, Kadı Burhâneddin'in vaktiyle Osmanlı hizmetinde de bulunmuş olan oğlu Zeynelâbidîn'i, eniştesi olan Dulkadıroğlu'nun yanına Maraş'a yollamıştır. Babasının öldürülmesinden sonra Zeynelâbidîn Bey, "sultan" unvaniyle birkaç gün Sıvas'ta saltanat sürmüştü. Tokat da alındıktan sonra, Yozgat, Kırşehir gibi Kızılırmak kavsi içinde kalan bütün çevre, kavsin dışındaki Arapsun, Ürgüp, Kayseri, Aksaray kesin şekilde Osmanlılar'a geçmiştir. Amasya sancakbeyi olan Şehzade Mehmed Çelebi'ye Sıvas verilmiş, Ertena Tahtı'na oturtulmuştur.

Malatya ve Dulkadır'ın Fethi

Sıvas'tan Bursa'ya gelen Yıldırım, ertesi 1399 yılı yazında tekrar sefere çıkmıştır. Gaye, Malatya idi. Malatya, Memlûkler'in yani dünyanın Timur ve Osmanlı devletlerinden sonra 3. büyük devletinin elinde idi. Yıldırım, burasının da Kadı Burhâneddin'in mirasına dahil olduğunu iddia edip, kendisine verilmesini Memlûkler'den rica etmiş, fakat red cevabı almıştı. Timur tehlikesi bu kadar yakınken Memlûkler'le büyük bir gaile çıkartabilecek bir hâdiseye tevessül etmek parlak bir siyasî görüşün neticesi olmamakla beraber, Yıldırım'ın Fırat'a varmak ve Türkiye'nin birinci imparatorluk devresinin mirasını toparlamak istediği anlaşılır.

Yıldırım, karşı koymasına rağmen Malatya'yı 1399 eylülünde kolayca düşürdü. Bundan sonra gene Memlûkler'e ait Hısn-ı

Mansûr (Adıyaman), Kâhta, Besni, Dârende, Divriği (*Tâcü't-Tevârîh,* I, 150) gibi kaleleri, hattâ Dulkadır başkenti Elbistan'ı aldı. 2 eylül 1399'da Maraş'taki Dulkadıroğulları, Memlûkler'i metbû tanımaktan vazgeçip, Osmanlı tâbii oldular. Bu sûretle Maraş'ta himaye, Malatya, Hısn-ı Mansûr'da hâkimiyet kuruldu. Türkiye'nin sınırları Fırat'a dayandı. Harput'ta da Osmanlı himayesi teessüs ettiğinden, Murat Suyu'na kadar Fırat da atlanmış oldu. Bir müddet sonra Erzincan da alınacaktır. Böylece Anadolu birliği kurulmuş oluyordu. Bugünkü vilâyetlerden yalnız Trabzon, Rize, Artvin, Kars, Erzurum, Ağrı, Van, Hakkâri, Siirt, Mardin, Urfa, Antep, Hatay, Adana, Diyarbakır, Muş, Bingöl, Bitlis, Tunceli ve Gümüşhane, Osmanlı devletinin sınırları dışında kalıyordu. Enez, Foça, Gâvur İzmir, Gâvur Samsun, Bartın siteleri ile Istanbul şehri, İmroz ve Bozcaada da Türkiye'ye dâhil değildi.

Bu, büyük ve tarihî bir muvaffakıyet idi. Alâeddin Keykubâd Türkiyesi ihyâ edilmiş bulunuyordu.

VI

NİĞBOLU (25 Eylûl 1396)

Seferin Hazırlanması

TEK başına Türkiye ile girişeceği bir harbden hiçbir şey elde edemiyeceğini, bilâkis birçok zarara uğrıyacağını, Türkler'i ise Büyük-Macaristan'ın istikbali için Tuna'dan uzaklaştırmanın şart olduğunu bilfiil tecrübe ile anlıyan kral Sigismund, Osmanlı Türkleri'ne karşı IV. Haçlı seferinin hazırlıklarına girişti. Bu sefer, diğerleriyle mukayese edilemiyecek gücde tertip edilecekti. Avrupa'da hava, buna müsaitti. Can çekişen Bizans da ittifaka dahildi; fakat va'dine rağmen, sefere birliklerini gönderememiş veya göndermek istememişti. Papa ve Fransa Kralı, seferin öncülerinden bulunuyordu.

1395 yaz ayları boyunca devam eden Bizans'ın Osmanlı Türkleri tarafından 2. muhasarası, Avrupa'yı ayaklandırmıştı. Her şey, Bizans'ın can çekiştiğini gösteriyordu. Timurtaş Paşa-zâde Yahşı Bey, 1395 yazında Şile'yi 2. defa fethetmişti. Gene bu sıralarda Yıldırım Güzelce-Hisar'ı (Anadoluhisarı) yaptırmıştı. Boğaz'da bir kale, Bizans'ı tehdit eden en mühim bir silâhtı (Güzelce-Hisar'ın Niğbolu'dan az sonra 3. muhasara esnasında yaptırıldığı rivayeti de mevcuttur).

Niğbolu Haçlı seferinin hazırlığı birkaç sene sürmüştür. Hemen bütün Avrupa devletlerinin iştiraki ile, Avrupa'nın çıkarabileceği âzamî, en seçkin ve en iyi teçhiz edilmiş ordu meydana getirilmiştir. Bu ordunun 130.000 kişi olduğunda Türk *(Tâcü't-Tevârîh,* I, 143) ve Batı (Gibbons, 191) kaynakları arasında hemen hemen ittifak vardır. Sefere katılan büyük devletler Macaristan krallığı, Fransa krallığı, İngiltere krallığı, Almanya imparatorluğu, Lehistan krallığı, Venedik cumhuriyeti, orta ve küçük devletler ise Kastilya krallığı, Aragon krallığı, Rodos Şövalyeleri, Papalık, Türkiye'ye baş kaldırmış olan Eflâk prensliği idi. Bizans imparatorluğu da Istanbul'un muhasarası dolayısiyle Türkiye ile

harb hâlinde sayılıyordu. Bunlardan başka Töton Şövalyeleri, Norveç ve İskoçya krallıkları, küçük İtalyan devletleri, küçük senbolik birliklerle bu Haçlı seferine iştirak ediyorlardı.

Venedik, istemeye istemeye Haçlılar'a deniz kuvveti tahsis etmişti. Türkiye ile çok mühim ticarî münâsebetlerini bozmak bahâsına bunu göze almış, Papa'nın dâvetlerine ve bütün Avrupa'yı saran mânevî havaya muhâlefet edememişti. Rodos Şövalyeleri, Papa'nın dâvetine can atanların başına geliyordu.

Seferin aslî hedefi bir asır önce Memlûkler tarafından ortadan kaldırılan Kudüs krallığını ihya idi. Bu maksat, bu teşebbüsü, eski Haçlı seferlerinin tam bir devamı mahiyetinde gösteriyordu. Niğbolu seferini en iyi incelemiş olan tarihçi A.S. Atiya şöyle diyor: "1396 Haçlılar seferi için yola çıkan Fransız şövalyeleri ve yardımcı yabancılar, sadece Macaristan'ı ve Bizans'ı kurtarmak için değil, Türkler'i Asya'daki müstahkem yerlerinde ezmek, Mukaddes Makamlar'ı Mısır sultanının pençesinden kurtarmak fikriyle oralara gidiyorlardı. Bunlardan bazıları şüphesiz Niğbolu'dan öteye de gittiler. Fakat bir fâtih, bir halâskâr olarak değil, köle ve esir olarak" (Türkçe trc., 34).

Yalnız Fransa'da, Fransız kontenjanını tertip etmek, silâhlandırmak ve hazırlamak için şimdiki râyiçle üç milyar TL. kadar bir para sarfedilmiştir ki, Ortaçağ Fransası için pek muazzam bir rakamdır. En kalabalık değilse de, en zengin ve en gösterişli birlik, Fransız tümeni idi. Teçhizat ve eşyanın mühim kısmı, sırf bu büyük ve zaferle neticeleneceği muhakkak görünen sefer için, hususî şekilde ikmâl edilmişti. Eski Haçlı devletlerini Fransa, unutamıyordu (XX. asrın başlarına kadar da unutamıyacaktır). Yeşil kadife çadırlar, sancaklar ve at örtülerine, Burgonya Dukası'nın armaları, altın Kıbrıs teliyle çekilmişti. Büyük senyörlerin at takımları, fildişi, altın, gümüş, hattâ kıymetli taşlarla bezenmişti. 300 flâma "sîm" (gümüş) telden çekilmişti. 4 büyük sancakta ise, Hazret-i Meryem'in resmi bulunuyordu. Kont armaları, zer (altın) tellerden çekilmişti. Bu, bir harb kıyafeti değil, olsa olsa bir zafer alayı kıyafeti idi. Fransızlar, Bursa ve Kudüs'te lüklerinin tanzimi emredilmişti (Atiya, 43).

Fransa'da harbe katılmak istiyenlerin sayısı çok yüksek olduğu için, aralarından seçme yapılmış ve en yüksek 1.000 şövalye, yani asılzade ile 1.000 subay bu şerefe lâyık görülmüş, bunlara bölüklerinin tanzimi emredilmişti (Atiya, 43).

Fransız tümenine Fransa'nın kraldan sonra en büyük hükümdarı olan ve aynı Capet hânedânından bulunan Burgonya dukalığı veliahti ve müstakbel duka, Jean Sans Peur (Korkusuz

Jan) kumanda ediyordu. Bu Prens, sonradan Ortaçağ Fransası'nın en mühim şahsiyetlerinden biri olmuştur. Babası Burgonya dukası Philippe le Hardi (1364-1404 = 40), Fransa kral nâibi de olmuştur. Jean Sans Peur, 1404'te babasının yerine Burgonya dukası (merkezi Dijon) olacak ve 1419'da öldürülünceye kadar 15 yıl, Fransa'nın en mühim adamı mevkınde bulunacaktır. Prens'in maiyetinde Fransa krallık orduları başkumandanı Eu Kontu Philippe d'Artois vardı ki, o da Capet, yani Fransız krallık hanedanına mensup bir prensti. Gene Prens'in (resmî adı o zaman Nevers Kontu idi) maiyetinde Mareşal Boucicault, Amiral Jean de Vienne, gene krallık hanedanı (Capet) prenslerinden Marche kontu Jacques de Bourbon, Lorraine hanedanından Bar kontu Prens Henri, Coucy kontu Prens Enguerrand, Guy de Trémouille bulunuyordu.

2.000 Töton şövalyesine —ki Avrupa'nın en seçî askerleri sayılıyordu— kumanda eden Hohenzollern prensi Friedrich, Rodos Şövalyeleri üstâd-ı âzamı Philibert de Noillac da Haçlı ordusunda bulunuyordu. Bütün bu şöhretli prenslerin başkumandanı, yani Haçlı ordularının en büyük kumanda mevkiini ihrâz eden zat, Macaristan kralı Sigismund idi. I. Sigismund, o sıralarda 28 yaşında idi ve 36 yaşında bulunan ve daha 29 yaşında iken Kosova'da muzaffer olan Yıldırım Bâyezid gibi çok büyük bir askerin karşısında yer alıyordu. I. Sigismund, aslen Alman ve Luxemburg imparatorluk hanedanına mensuptu (1410-1437 arasında aynı zamanda Almanya imparatoru olacak, Almanya ve Macaristan taçları, 27 yıl, aynı şahsın başında birleşecektir).

Haçlılar'ın Hareketi

Büyük harb meclisi, I. Sigismund'un riyasetinde Budapeşte'de (Ofen/Buda) toplandı. Meclise katılan hükümdar ve prenslerin içinde Türkler'i harb meydanında tanıyan yegâne şahsiyet, Macaristan kralı idi. Onun için, asla Türkiye hududunun geçilmemesini, Macar topraklarında düşmanın beklenmesini, Türk ordusunun mümkün olabildiği kadar yıpratılmasının zafer için şart olduğunu ileri sürdü. Bu teklif, bütün meclis âzâsının itirazları ile karşılandı. Maksadın Türk ordusunu ezmek değil, fütuhat olduğu, eldeki ordunun, Avrupa'nın çıkarabileceği en mükemmel kuvvet bulunduğu ileri sürüldü. Muasır Batılı tarihçi Froissard, filhakika maksadın "bütün Türkiye'yi fethetmek" olduğunu yazmaktadır.

Bu hazırlıklardan çoktan haberi bulunan Yıldırım, şubatta Macaristan'a resmen harb ilân etmiş, mayısta Macar hududunu geçeceğini krala tehdit yollu bildirmişti. Halbuki haziran girdiği halde, Türk ordusundan eser yoktu. Fransız prenslerinin kuvvetli ısrarlarına ve icabında kendisini dinlemiyeceklerine binaen I. Sigismund, Türkiye hududunu geçmek emrini vermeye mecbur kaldı (Atiya, 58).

Haçlı ordusu, Macaristan Kralı ve Nevers Kontu (Burgonya Velîahd-Prensi) idaresinde iki kol hâlinde Türkiye'ye girdi. Belgrad'a gelen Macaristan Kralı, Demirkapı'ya kadar Tuna'nın kuzey kıyısını takip etti ve oradan yani Transilvanya ile Eflâk'ı ayıran Orsova civarından nehri geçti, Türk topraklarına dahil oldu. Fransızlar ise, Eflâk'a girdiler. Ahaliye görülmedik zulümler yaparak Tuna'yı güneye doğru atladılar. Onlar da Türkiye'ye girmiş oldular (Gibbons, 191). Adakale'den (Orsova'nın karşısında Tuna üzerinde asrımızda da Türkler'le meskûn ve Romanya'ya ait bulunan adacık) Vidin'den Haçlılar günlerce Tuna'yı geçtiler.

Bu sıralarda Istanbul muhasarasını kaldıran Yıldırım ordusu ile Edirne'ye gelmiş, kuzeybatıya yürüyerek Balkan Dağları'nı kuzeye doğru geçmiş, Tırnova'ya, Bulgar krallığının eski başkentine vâsıl olmuştu. Bu sıralarda Haçlılar'ın öncü birliklerinden bazıları da Tırnova'ya kadar inmişlerdi. Türk ordusu, 70.000 kişi kadardı. Anadolu'da ve Balkanlar'da birçok yerlerde Türk garnizonlarında asker bırakmak mecburiyetinden dolayı, daha büyük bir ordunun muharebe meydanına sürülmesine imkân hâsıl olamamıştır.

Bütün yol boyunca halk, Katolik mezhebindendi. Öyle olduğu halde yerli halka reva görülen zulüm, orduda disiplinin derecesini ispat etmişti. Bu hal, I. Haçlı seferini hatırlatıyordu. I. Kılıç-Arslan'ın yerine şimdi Türkler'in başında Yıldırım Sultan Bâyezid bulunuyordu. Demirkapı'dan sonra Türk topraklarına girildi ve halkın mezhebi artık Ortodoks idi. Zulüm ve rezalet, son dereceyi buldu. Sefere iştirak eden Fransız tarihçilerinin anlattığı vahşet ve ahlâksızlık, gerçekten nefret vericidir. Tuna yalıları kana boğulduktan sonra Haçlılar nehri geçti ve nehir sahilindeki Niğbolu kalesi önlerine vâsıl oldu (Atiya, 59).

Tuna, Vidin civarından geçilmişti. Vidin zaptolundu ve Bulgar olan ahalisi, Hıristiyanlar'ı Türk idaresinden kurtarmak amaciyle hareket ettiği iddiasında bulunan Haçlılar tarafından, en şeni tecavüzlere lâyık görüldü. Bu şehirde bir Türk garnizonu

ve henüz Türk ahali yoktu. Yalnız bir manga Türk askeri bulunuyor ve şehirde Türk hâkimiyetini temsil ediyordu. Bu birkaç Türk asker, işkencelerle şehîd edildi. Bu büyük muvaffakıyet üzerine, 300 Fransız subayına asızadelik (şövalyelik) tevcih olundu (Atiya, 60).

Haçlılar'ın Niğbolu Kalesini Muhasarası

Niğbolu kalesinde ise mühim bir Türk garnizonu olduğu gibi, şehir ahalisinin ekserisi de Türk'tü. Ahali, derhal kaleye alındı. Kale çok müstahkemdi. Erzak ve silâh boldu. Fakat tabiî bu derecede büyük bir orduya mukavemet ümidi zayıftı. Kale kumandanı Doğan Bey, Sultan Murad'ın en iyi kumandanlarındandı. Garnizonda fevkalâde bir disiplin vardı. Sûrların haricindeki muhasara ordusunda ise disiplinsizlik, son haddinde idi. Avrupa'nın her tarafından devşirilmiş alaylar, birbirinin dillerini anlamıyorlardı. Başkumandan olan kral Sigismund'un bu kuvvetler üzerinde nüfuzu mahduttu. Hattâ Burgonya Veliahti'nin nüfuzunun yanında ikinci derecede kalıyordu. 10 eylülde, Niğbolu kalesi çepçevre sarılmış bulunuyordu (Atiya, 63).

Sultan Bâyezid ve ordusuna dair hiçbir ciddî haber alınamaması, nedense Haçlılar'a büsbütün cesaret vermişti. Muhasarayı bile ciddî tutmayıp, kaledeki Türk muhariplerinin gözlerinin önünde içki içip türlü rezaletler yapıyorlar, onlarla alay ediyorlardı (Atiya, 64).

Haçlılar tam 15 gün, birbirlerine ziyafet vermekle, yağma ettikleri Hıristiyan mallarını ikramla vakit geçirdiler. Bu sıralarda Türk Hakanı'nın yaklaşmakta olduğu haberleri geldiyse de, bu derece muazzam bir ordunun üzerine padişahın yürümeye yüreklenmesi ihtimali, kumandanlar arasında kahkahayla karşılandı. Hattâ, bunun mümkün olduğunu, Türkler'i, Avrupa'da döğüştükleri diğer düşmanların hiçbiriyle mukayese etmemeleri lâzım geldiğini ihtar eden kral Sigismund, teselli edildi. Mareşal Boucicault, Türkler'in yaklaşmakta olduğunu iddia eden birkaç öncü askerin kulaklarını kestirmek gibi ciddiyetsizliklerde bulundu. Bilâkis bütün orduda, Türkiye Hakanı'nın, devletini savunmaktan ümit keserek Kahire'ye kaçtığı ve Memlûk Sultanı'na sığındığı kanaati hâkimdi. Gerçek bunun tamamen aksi olup, Yıldırım, yaz aylarında kendisine has süratle ordusunu büyük bir meydan muharebesine hazırlamıştı ve Türk topraklarını çiğnetmeye hiçbir niyeti yoktu. En seçkin alayları yanına alan padişah, Balkanlar'da birçok garnizonu da takviye etmişti. Üstelik Macaristan

Kralı ve Bizans İmparatoru arasında teati edilen mahrem muhaberâtı ele geçirmiş, Haçlı ordusunun teşkilât ve planlarına vâkıf olmuştu. Haçlı ordusu Macaristan'da toplanmaya başladığı anda, Istanbul muhasarasını kaldırmış, küçük birliklerle şehri göz önünde bulundurmakla iktifa etmişti (Atiya, 65).

Hıristiyan tarihçisi Leunclavius ile Türk tarihçilerinin müttefikan yazdıkları üzere, Niğbolu'ya fevkalâde yaklaşan Yıldırım, büyük bir cüret göstererek Macar kıyafetine girip kalenin önüne kadar gelmiş ve sûrların altında muhteşem beyaz atının üzerinde Doğan Bey'le görüşmüştür. Bu, muhasaranın ne derece gevşek tutulduğunu ve Hıristiyan ordusundaki sarhoşluğu gösterir. Bu vak'a da kumandanlara bildirilmişse de, alelusûl iddiada bulunanların kulakları kesilmiştir (Atiya, 67).

Sultan, son hazırlıklarını Tırnova'da yaptıktan sonra, hızla Niğbolu'nun güneyinde görünmüş ve Türk kuvvetleri, mavi Tuna ile karşı karşıya mevki almıştır. 24 eylül gecesi, Tuna'nın 6 km. güneyinde nihâî karargâhın kurulması, Türkiye Hakanı tarafından irâde edilmiştir (Atiya, 68).

Muharip olmıyanlar hariç 130.000 kişilik hemen hepsi atlı olan Haçlı ordusunun 60.000'ini Macar kuvvetleri teşkil ediyordu (Macar olmayıp Macaristan krallığına dahil kavimlerin kuvvetleri buna dahildir) (Atiya, 70-71). Yıldırım, Şıpka geçitinde, 20.000 kişilik bir süvari kuvveti bırakmıştır. Bunlar, muharebeye katılmamıştır. Türk ordusunun harb gücü ve mânevî durumu, tek kelime ile fevkalâde olup, Haçlılar'ın akıllarından geçiremiyecekleri bir mertebede idi (Atiya, 88).

Türkler'in vâsıl olduğu gözle görülüp tahakkuk edince, Rahova'da esir edilmiş olan birkaç Türk, katlolundu. Bu gayrimâkul hareketten sonra ordu, muharebe nizâmını aldı (Atiya, 90).

Haçlılar'ın Bozulması ve İmhası

Türk ordusu, hilâl şeklinde mevzi almıştı. Hilâlin iki ucu kapanınca, Haçlı ordusundan eser kalmıyacaktı. 25 eylül sabahı, arkasını Tuna'ya dayamış ve düşmemiş olan Doğan Bey'in idaresindeki Niğbolu kalesi, Tuna cihetinden de düşman donanması tarafından sarılmış bulunuyordu. Batıda Osma çayı, Tuna'ya karışıyordu. Haçlılar, kalenin güneyinde mevzilenmişlerdi. Güneydoğularında Türkler bulunuyordu. Doğan Bey'in mukavemeti ve yüksek strateji bilgisinden yoksun bulunan Haçlılar'ın Niğbolu

kalesi önünde mıhlanmaları, Yıldırım'a lâzım olan zamanı kazandırmıştı (Hammer, Fr. trc., I, 329). Fransızlar'ın, Boğaz'ı geçmeye asla cesaret edemiyeceğini söyledikleri Türkiye Hakanı, şimdi karşılarında idi (Hammer, I, 328).

Türk meydan muharebesi taktiğine tamamen yabancı olan ve zaten büyük çapta meydan muharebesi görmemiş olan Haçlılar, Türk hatları kıskacını daralttıkça, geriye doğru saflarını açıp düşmanı içine aldıkça şaşırdılar. Yalnız, Türk muharebe usullerini bilen Sigismund, vaziyeti kavradı. Ancak Fransızlar, muharebeyi kazandık zannıyla alabildiğine Türk saflarının derinliklerine dalıyorlardı. Fransızlar ve diğer Haçlı kuvvetleri, Avrupa'nın seçkin ve tecrübeli muharipleri idiler, cesurdular. Fakat 5-10 bin kişi karşı karşıya vuruşmaya alışmışlardı. Büyük çapta meydan ve imha muharebesi nedir, nasıl sevk-u idare edilir, nasıl netice alınır? Bu meselelere tamamen bîgâne idiler. Hiçbirinde Yıldırım'daki büyük askerlik dehası yoktu. Üstelik Türk ordusunda başkumandan, en uzak cenahların en küçük birliklerine kadar hâkimdi; her hangi bir emri dakika öldürülmeden ve körükörüne yerine getiriliyordu. Haçlı başkumandanı olan Sigismund bu tarzda değil bütün orduya, kendi Macar tümenlerine bile hâkim değildi. Her Haçlı birliği, diğerinden habersiz, kendi başına savaşıp kahramanlık göstermeye çalışıyordu.

Sol cenaha kumanda eden Şehzade Mustafa'nın saflarını yardıklarına kanan Haçlılar, ancak korkunç kıskacın içine düşüp imha edilmeye başladıkları anda kendilerine geldiler ki, artık tamamen iş işten geçmişti. Türkler'i iyi tanıyan âsi Eflâk Prensi Mirçe, daha muharebenin ortasında Türk zaferini hiçbir kuvvetin durduramıyacağını anlayıp kuzeye doğru Tuna'yı atlayarak Romanya'ya kaçtı.

Bozgun başlayınca Hıristiyanlar, Tuna'ya can atmak istediler. Fakat nehrin Türk atlıları tarafından tutulduğunu teessürle gördüler. Türkler'in meydan muharebelerinde ülke kazanılıp devlet battığını iyi bildiklerinden ve bu bilgileriyle hiçbir tedbiri ihmal etmediklerinden Haçlılar, haberdar değillerdi. Haçlı kumandanları ricati hatırlarına getirmedikleri için, çekilme yolunu taht-ı te'mîne almayı bile düşünmemişlerdi. Tuna istikametinde kaçan düşmanı Türkler, teslim olmadıkları takdirde derhal öldürüyorlardı. En şiddetli mukavemeti, Fransız tümeni gösterdi. Fransız büyük sancağı, askeri teşvik için, Fransız deniz kuvvetleri kumandanı Amiral Jean de Vienne tarafından tutuluyordu. Sancak, altı defa yere düştü ve Amiral tarafından altı defa yerinden kaldırıldı. Türkler, ancak Amiral'in ölüsünün elinden sancağı ganimet

olarak aldılar. Onun yanında Prens Philippe de la Bar da maktul düştü. Prens Jean, silâhlarını atarak teslim olmaktan başka çare göremedi. Bu dakikadan itibaren de muharebe bitmiş oldu.

Kral Sigismund, muharebe meydanının Haçlılar için hazîn olan manzarasını büyük teessürle seyretti. Yanına Nuremberg Burgravı'nı, Cilly Kontu'nu ve Rodos Üstâd-ı âzamı'nı, yani 3 küçük hükümdarı, Gran Baspiskoposu gibi ileri gelenleri aldı, her türlü maiyetten mahrum bir şekilde güçlükle Tuna'yı geçip kaçtı (Atiya, 98).

Haçlı Zâyiâtının Plânçosu

Tuna üzerindeki Haçlı filosunun büyük kısmı, Türkler tarafından batırıldı. İntihar derecesine kendilerini Tuna'ya atan Haçlılar'ın hepsi, zırhlarının ağırlığı ile bu geniş ve derin nehirde boğuldu. Justinger'e göre Haçlı ordusundan 100.000 kişi ya Türk kılıcı altında veya Tuna'da boğularak can vermiş, kalanı esir edilmiş, ancak birkaç bin kişi firara muvaffak olabilmiştir. Muharebede esir düşen Schiltberger'e göre esir düşenlerin sayısı 10.000'dir. Şu halde 20.000 kişinin sağlam veya yaralı olarak kaçabildiklerine hükmetmek lâzım geliyor (Atiya, 99).

Muharebede bulunmuş olan Saint-Denis Rahibi, yazdığı eserde Türk zayiatının 30.000 kişi olduğunu iddia etmektedir (Atiya, 100).

Kaçanlar arasında İngiliz kuvvetlerine kumanda eden müstakbel İngiltere kralı IV. Henry de vardır.

Macaristan Kralı ile maiyetindekileri Tuna'daki Venedik Amirali Mocenigo (sonradan Venedik doçu, yani cumhurreisi olmuştur: 1414 - 1423) gemisine alıp kaçırdı. Bunlar, Tuna Delta - sı'ndan Karadeniz'e çıktılar, oradan Istanbul'a geldiler ve Çanakkale Boğazı'ndan geçip Mora güneyinde Venedik üssü Modon'da dinlenip Dalmaçya'da Macar topraklarına çıktılar. Adriyatik'e kadar olan bu deniz yolculuğu, pek acıklı geçti. Kral'ın kaçtığından haberi olmıyan Yıldırım, Haçlı başkumandanının cesedinin aranması için emir vermişti (Gibbons, 199).

Muharebenin kumandanlarından olan Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey, sonradan Türk tarihçilerine, Niğbolu'da Sultan Bâyezîd'in an'anevî Türk imhâ sistemi ile iktifâ etmediğini, kendine mahsus bir tâbiye kullanarak zaferi elde eylediğini söylemiştir (Âşık Paşa-zâde, 66; Neşrî, 326-8; *Tâcu't-Tevârîh,* I, 143).

Esir düşenler arasında 27 büyük Fransız asılzadesi bulunuyordu. Bunların en mühimleri Niğbolu'da gösterdiği cesaretten dolayı "Korkusuz = Sans Peur" diye tarihe geçen Fransa kralı

VI. Charles'in amcasının oğlu Nevers Kontu ve Burgonya Velîahdi Prens Jean de Capet-Bourgogne (henüz 22 yaşında idi), Fransa seraskeri (connétable) yani başkumandanı gene kraliyet hanedanından Eu Kontu Prens Philippe de Capet-Artois, gene krallık hanedanından De la Marche Kontu Prens Jacques de Capet-Bourbon, Lorraine hanedanından (Habsburglar'ın bir koludur) Bar Kontu Prens Henri, Coucy Senyörü Enguerrand, Guy de la Trémouille, Mareşal Boucicault (ki sonradan hâtıratını yazmıştır), De Roye, Saint-Paul, Monturel ve Sampi Senyörleri idi. Bunlardan Prens Philippe d'Artois ile Coucy Senyörü esir olarak bulundukları Mihaliç'te ölmüştür. Diğer milletlerden alınan esirler arasında en mühimmi Töton Şövalyeleri grand prieur'ü Hohenzollern Kontu Friedrich (müstakbel Almanya imparatorluk hanedanına mensup) idi. Fransız olmıyan esirler hakkında elimizde bir liste yoktur (Atiya, 101). Alman esirleri içinde 16 yaşındaki Münihli Schiltberger bulunuyordu ki, 1427'ye kadar 33 yıl Türkler'in yanında yaşadıktan sonra memleketine dönmüş ve orada Türkler hakkında mühim malûmat veren meşhur tarihini yazmıştır (Hammer, I, 327). Bavyera hükümdarı olan Palatin Elektörü'nün, Nurembergli Mumpelgarde Kontu'nun, Cilly kontu ve Stirya alayının kumandanı II. Herman'ın kurtulduğu anlaşılıyor. Viyana'da ilk defa toplanan Haçlı meclisinin kararı ile Tuna üzerinden sevkedilen 70 büyük gemi dolusu erzak ve mühimmatın çoğu Türkler'in eline geçmiş veya batmıştır.

Esirlerden en seçkin 300'ü ayrılarak Edirne'de 2 hafta, Gelibolu kalesinde 2 ay kaldıktan sonra Bursa'ya sevkedilmişlerdir. Bunları yüksek fidye-i necat getirecek büyük asılzadelerdi. 10.000 esir ise, Türkler arasında paylaşılmıştır. Bir kısmı kalebendliğe mahkûm olmuş, pazarda satılmış ve hediye olarak İslâm hükümdarlarına yollanmıştır (Atiya, 102).

Bursa'da 6.000 zağarcı, 7.000 doğancı ile, köpeklere "canfes" denilen fevkalâde kıymetli çuhalar örtülüp yarı ehlîleştirilmiş parslara mücevherli tasmalar takılan bir av gösterisi düzenlenmiştir. Fransız Prensleri, bu ihtişam karşısında şaşırmışlardır.

Grenard'ın "tarihin en mühim hâdiselerinden biri" dediği bu çok mühim muzafferiyet, zafer-nâmeler ile İslâm devletlerine bildirilmiş ve hediye olarak esir alınan şövalyelerden 60'ı zırhlarını giymiş ve silâhlarını kuşanmış olarak gönderilmiştir. İslâm âlemini galeyana getiren bu zafer üzerine, Mısır'daki Abbâsî halîfesi I. Mütevekkil, Sultan Bâyezîd'e "Sultân-ı Iklîm-i Rûm" yani Türkiye imparatoru olarak hitap etmiştir. Bu sıralarda Anadolu birliği gerçekleşmek üzere bulunuyordu.

Niğbolu'dan sonra Türk akıncıları Macaristan'ı, Eflâk'ı ve Bosna'yı taramışlardır. Âsî Eflâk şiddetle cezalandırılmıştır. İlk defa olarak Stirya yarımadasına girilmiştir (kuzeybatı ucunda Trieste'nin bulunduğu yarımada). Drava ile Sava arasındaki ülke (Esklavonya) taranmış, 16.000 seçkin esir alınmıştır. Avusturya'ya kadar olan topraklar, müthiş bir şekilde akına mâruz kalmıştır. Stirya'da Pettau kasabasının yağması hayret vericidir. Çünkü burası, Türk hududundan 600 km. idi (Hammer, I, 338-9). Bu akınlar, Yıldırım'ın emriyle Niğbolu zaferinden 3 gün sonra (28 eylûl) başlamıştır. Sultan Bâyezid'in müdafaasız kalan Macaristan'ı fethe teşebbüs etmemesi, muntazam bir siyaset takip eylediğine, imparatorluğu Fırat ile Tuna arasında iyice tarsin etmeden yayılmak istemediğine açık bir delildir. Bu sıralarda daha Attika ile Mora fethedilmediği gibi, Anadolu fütûhatı da tamamlanmamıştı. Bizans tarihçisi Chalcocondylas ise, Türkiye Hakanı'nı Budapeşte'ye girmekten meneden tek sebebin, —Osmanoğulları'nda irsî olarak mevcut— nikrîs hastalığının ânî bir krizi olduğunu iddia eylemektedir (Atiya, 102).

Ocak 1397 başlarında, Batı Avrupa'da, Haçlılar'dan, Türkler'in kılıç artığı olan zavallılar görünmeye başlamıştır (Atiya, 104). Paris'te Haçlılar'ın bozulduğu haberi önce istihfaf ile karşılanmış ve bu haberi getiren zavallılar, bozgunculukla itham edilip kral VI. Charles'ın (1380-1422 = 42) emriyle Seine'de boğulmak üzere Châtelet kalesine hapsolunmuştur. Ancak sağlam bir kaynaktan Lorraine hânedânından Bar dukalığı velîahdi Prens Henri'nin esir, küçük oğlu Prens Philippe'in de esir veya maktul olduğu haber alınınca, işin ciddiyeti, bütün Batı Avrupa'da anlaşılmıştır (Atiya, 105). Hattâ Châlelet'de mahpus olan idam mahkûmları, kralın emriyle serbest bırakılmıştır. Bilhassa Fransa'da teessür, çok büyük olmuştur. Paris'te ahali, hükûmet aleyhtarı tezâhüratta bulunmuştur. Niğbolu'da ölenlerin ruhu için, Notre Dame'da büyük âyinler yapılmıştır. Bu hâdiselerin şahidi olan Eustache Dechamps : "Gece ve gündüz, kederden, göz yaşından ve cenaze alaylarından başka bir şey görmüyorum" demektedir (Atiya, 106).

Fransa kralının kardeşi, Orléans dukası ve sabık Fransa veliahti Prens Louis de Capet- Valois, pek sevgili yeğenleri prenslerin serbest bırakılmaları için, Sultan Bâyezid'e pek yakarıcı bir name yollamıştır (Atiya, 108)

Fransa Kralı'nın sefaret heyeti Bursa'ya gelmiş, Yıldırım'a yalnız Fransız esirlerinin ileri gelenleri için 200.000 duka fidye-i necat ile bunun yarısı (100.000 duka) kıymetinde hediye tak-

dim eylemiştir (300.000 dukanın bugünki râyici aşağı yukarı 1.125.000.000 TL.'dır). Fransa, Haçlı seferi için çok para harcadığından, fidye-i necâta para tedârik edememiş, başta Avrupa'nın bankası olan Venedik olmak üzere, Macaristan ve Kıbrıs krallıklarından borç almıştır. Esirler Venedik'e gelince, Venedik hükümeti, bunlardan 3 Fransız prensini, borcun tediyesine kadar alakoymuş, böylece Fransız krallık hanedanının haysiyeti iyiden iyiye sarsılmıştır (Atiya, 111). Bu türlü müşküllerden sonra seçkin esirler, 22 şubat 1398'de, yani Niğbolu'dan 1 yıl, 5 ay sonra Burgonya dukalığının taht şehri Dijon'a varmışlardır (Atiya, 113). Prens Korkusuz Jean, 10 mart 1398'de Paris'e gelmiş ve amcasının oğlu olan VI. Charles'a seferin feci tafsilâtını vermiştir (Atiya, 114). Fidye-i necat borçlarını Fransa, rahipler sınıfına vergi tarhetmek ve tekaüt maaşlarından indirme yapmak suretiyle ödiyebilmiştir (Atiya, 115). Bununla beraber Venedik'e olan Fransız borcunun ödenmesi yıllar sürmüş, VI. Charles ile Burgonya dukası Philippe, Venedik Cumhuriyeti'nin tahkir edici mektuplarına hedef olmuşlardır (Atiya, 117).

Macar esirlerinin belli başlıları için de I. Sigismund, ağır bir fidye-i necat ödemiştir (Atiya, 117).

Yıldırım'ın, Bursa'da yurduna dönmek üzere veda etmek için huzuruna gelen Korkusuz Jean'a söylediği şu sözler tarihe geçmiştir (Hammer, I, 337) : "Bana karşı bir daha silâh kaldırmıyacağına dair ettiğin yemini, sana bağışlıyorum. Bilâkis, şerefini kurtarmak üzere, bana karşı Hıristiyan'lığın bütün kuvvetlerini topla. Yeniden gel! Bana şân-ü şerefimi arttırmak için yeni fırsatlar bahşet!"

Ortaçağ, şövalyelik devri idi.

Niğbolu'da alınan ganimet o kadar büyüktü ki, bunlardan 5'te 1 padişah hissesi ile Yıldırım, Anadolu ve Rumeli'nde birçok hayır eserleri ve bu arada Niğbolu'daki Yıldırım Camii'ni yaptırmıştır.

Niğbolu Zaferinin Tahlili

Niğbolu'yu hulâsa edelim : Slavlar, Macar idaresinden nefret ediyorlardı. İstiklâllerini muhafaza mümkün olamadığı takdirde, Türk idaresini, Macar, Venedik veya başta bir Katolik idaresine tercih ediyorlardı. Bu tercih, kesindi ve aralarında münakaşa edilmiyordu. Macarlar'ın ve diğer Katolikler'in Tuna'yı geçince müdafaasız Sırplar'a ve Bulgarlar'a yaptıkları tecavüz ve işkenceler, iki idare arasındaki farkı açıkça gösteriyordu. Türkler

Kosova'ya giderken, Sırp tarihçilerinin itiraf ettikleri gibi, yerli halktan tek kişinin burnunu kanatmamışlardır. Kosova'dan sonra artık Türkiye'nin kuzey sınırı Tuna idi. Macaristan'ın Tuna güneyinde her hangi bir hareketi, Türkler'i ürkütecek ve sinirlendirecek en birinci hâdise idi. Tuna'yı iyice tutabilmek için, Türkler, Tuna'nın öteki sahilini de hâkimiyetlerine almak, Romanya ve Macaristan'ı fethetmek icap ettiğini gittikçe daha fazla düşünüyorlardı. Fakat bu derece büyük bir yayılma için, geniş Türk nüfusuna ihtiyaç vardı. Bu da Orta Anadolu'nun Fırat'a kadar Türkiye birliğine katılması ile, Kadı Burhâneddin devletinin ortadan kaldırılması ile mümkündü. Bu mesele tahakkuk etmedikçe Sultan Bâyezid'in Macaristan'a yürüyüşü göze alamaması, bu yüzdendir.

Türkler, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri'ni kışkırtmaktan, lüzumu olmadıkça, para kazanmaktan başka hiçbir gayeleri olmıyan bu devletlerle çatışmaktan itina ile kaçınmışlardı. Halbuki bu Cumhuriyetler, Avrupa'nın umumî havasına uymuşlar, 44 galerlik büyük bir donanmayı Niğbolu sırasında Haçlılar'ın emrine vermeye istemiyerek mecbur kalmışlardır. Rodos Şövalyeleri'nin gemileri de bunlara katılmıştı. Haçlı donanması, Venedikli Amiral Tomaniçe Niko'nun idaresinde Türk sularına girmişti. 13 nisan 1396'da Fransız kuvvetleri Dijon'da toplandıkları zaman, diğer Haçlı kuvvetleri gibi bu donanma da hazırdı ve Türkiye üzerine yürüyordu. Müttefikler, önce Viyana'da, sonra Budapeşte'de toplandılar. 28 ağustosta Vidin'i alan ve burada 300 asker bırakan Haçlılar, bu tarihte, fiilen Türkiye hududunu tecavüz etmiş bulunuyorlardı. Türkiye, zaten evvelce Macaristan'a harb ilân etmişti. 2 eylülde Rahova'ya gelip burada da 200 asker bırakan Haçlılar, 8 eylülde Niğbolu'ya vâsıl oldular. Türk ordusu, ancak eylülde Edirne'yi terketmiş, hazırlıklarını bitirmeden hareket eylememişti. Filibe - Şıpka Geçiti - Tırnova yoluyla az zamanda Niğbolu önlerine gelmişti. Bu sıralarda Haçlılar, haber alma işini tamamen ihmal ettikleri için, Türk ordusunu ve padişahı Anadolu'da sanıyorlar, hattâ Boğazlar'ı atlayıp Rumeli'ne geçmesini ihtimal harici sayıyorlardı. Haçlılar, en kıymetli zamanlarını Niğbolu önünde harcamışlardı. 8 eylülden 25 eylüle kadar Niğbolu önünde vakit kaybetmeleri, bütün askerlik kaidelerine aykırı idi. Bu hayrete şayan hata, diğer hataları ile birleşince, düşmanı Tuna'ya dökmek azminde olan Yıldırım'a, zafer yolları açıldı.

Bizans'ın 3. ve 4. Muhasaraları

Niğbolu'dan sonra 1397'de Istanbul'un 3. muhasarasına girişildi. Boğaz'ın Anadolu yakasında, Göksu deresinin döküldüğü yerde şimdi de kısmen ayakta bulunan Güzelcehisar'ın (Anadoluhisarı), bu sıralarda tamamlanmış olması lâzımdır (Gibbons'a göre — s. 209 — 1392 - 97 arasında yapılmıştır). Bu seferki muhasaranın evvelki ikisinden daha şiddetlice olduğu anlaşılıyor. Hattâ şehir, Cenevizliler'in elinde bulunan Galata cihetinden zorlanarak düşürülmek istenmiştir. Fakat Yıldırım, muhasaralara dalmak niyetinde değildi; tamamen meydan muharebesi adamı idi. Istanbul'un iktisadî tazyik ve abluka ile sonunda düşeceğine kanaati vardı.

Niğbolu'dan sonra fidye-i necat karşılığında serbest bırakılan Fransa Mareşalı Boucicault, 6 harb gemisi ile 1399'da Bizans'ın imdadına geldi. Yolda kendisine Venedik ve Ceneviz gemileri de iltihak etti. Fakat hiçbir netice alamadı ve ümitsizlik içinde Paris'e döndü.

Bunun üzerine imparator II. Manuel, 1399 aralığında yardım istemek üzere Avrupa'ya gitti. Bir Venedik harb gemisi ile seyahat eden İmparator, Mora'ya uğradı ve zevcesi İmparatoriçe ile çocuklarını, kardeşi olan Mora despotu Theodoros'un yanına bıraktı. Bu vaziyet, Bizans'ın ne derecede fütur getirmiş olduğunu gösterir. Istanbul'da II. Manuel'e yeğeni VII. İoannes vekâlet ediyordu. Manuel, uzun zaman Paris'te ve Londra'da kaldı. 1400 aralığında Londra'ya vardı. IV. Henry'den bol vaitlerden başka bir şey elde edemedi (Atiya, 126). 1401 ocağında, yani ancak 13 ay sonra Istanbul'a döndü.

Bunun üzerine Bizans, en ağır şartlar pahasına Türkler'le anlaşmaktan başka çare göremedi. Yapılan muahedenin başlıca şartları, 1396'da 10.000 dukaya çıkarılan yıllık verginin daha da arttırılması, Istanbul şehrinde yaşıyan 7.000 kadar Türk ve Müslüman için Sirkeci'de yeni bir cami (Bizans'ta zaten 3 cami vardı) ve bir mahkeme yapılması, bu mahkemenin kadısının padişah tarafından tâyini, Şile, Silivri ve civarı gibi Türkler'e yeni geçen Bizans kasabalarının Türk toprağı olduğunun tasdikı idi.

Buna rağmen Padişah Anadolu'da iken Bizans, sulhu bozdu ve Şile'yi istirdada kalkıştı. Bunun üzerine 1400 baharında Bizans'ın 4. muhasarası başladı. Her iki muhasara arasında 1398'de Atina'ya giren Sultan Bâyezid, Yunanistan ve Mora fütuhatını tamamlamış ve Korint Körfezi'nde bir Türk donanma üssü meydana getirerek Attika ile Mora'yı sıkı kontrol altına almıştı. Ana-

dolu birliğini de sağlıyan, Bursa'da Ulucami başta olmak üzere mühim eserler yaptıran padişah, artık Bizans'ın düşmesini gün meselesi olarak telâkki ediyordu. Bütün dünyanın görüşü de bu idi. Zaten padişahın seferlerine alelâde kumandanlar gibi iştirak etmiş olan Bizans imparatorlarının haysiyeti kalmamıştı. Hiçbir kudret Bizans'ı Yıldırım'ın elinden kurtaramaz gibi görünüyordu. Fakat böyle bir kuvvet vardı, mevcuttu, gelmesi mukadderdi.

Bu kuvvet, Çağatayoğulları'nın yerine Türk Hakanlığı tahtına oturan Büyük Timur'du. Münakaşasız şekilde dünyanın en güclü devletini elinde tutuyordu. Yoksa Avrupa'da Bizans'ın düşmesini geciktirecek bir kuvvet yoktu. Avrupa devletleri arasında — İslâm devletlerinde de olduğu gibi — hiçbir birlik yoktu. Avrupa'nın Katolik devletlerine göre Bizans ve Ortodoks Balkan kavimleri, Yahudiler ve Altın-Ordu Türk imparatorluğu "yabancı", fakat Türkiye ve Fas imparatorlukları ile Endülüs Arap devleti "düşman" addediliyordu (Pirenne, II, 287, n. 3).

Venedik ile Türkiye'nin münasebetleri, 1396 yılından itibaren çok sıkı bir hal aldı. Bu hal, dostça olmaktan uzaktı. 1396 şubatında Venedik donanması, Venedik limanını terketti. Maksat, Türk ordusunun Haçlılar'ı karşılamak üzere Boğazlar'dan Avrupa'ya geçmesine mânî olmaktı. Bunun için kadırga sınıfından (büyük saff-ı harb gemisi) 25 tekneye ihtiyaç vardı ki, bu kadar kuvveti Hıristiyanlar'ın toplaması, şüpheli bir keyfiyetti. Venedik Körfezi'ni muhafaza etmek üzere bir tek kadırga bırakılmıştı. Venedik, büyük fedakârlıkta bulunarak diğer bütün kadırgalarını Türkiye sularına yollamış, anavatanı açıkta bırakmıştı. Bu donanmanın başında, sonradan doçe (cumhurreisi) olan Tommaso Mocenigo bulunuyordu. Bununla beraber Amiral, Türk donanmasına ateş açmak salâhiyetini haiz değildi. Yani Venedik, Türkiye'ye harb ilânına cesaret edemeksizin Bizans'ı kurtarmak ve ve Macaristan'a yardım etmek için, Türk iaşe ve nakliyatını güçleştirmek istiyordu (Silberschmidt, *Şark Meselesi,* 143, 4, 9).

Venedik, Türkiye'ye şu iki hususu ispat etmek istiyordu ki, Bizans, Avrupa ve onun en kudretli bir devleti sıfatiyle Venedik tarafından, Türkler'in emellerine terkedilemez ve Avrupa, Türkiye'nin zahiresine mutlak şekilde muhtaç değildir; Padişah, Avrupa memleketlerine zahire ihracını menetse bile, bu memleketler kendi kaynakları ile, az çok hayatlarını devam ettirebilirler. Gerçekten Sultan Bâyezid, Türkiye'nin pek zengin zahiresinin birçok Avrupa devletine ihracını yasak etmek suretiyle, başta Venedik olmak üzere bütün Avrupa devletlerini telâşa düşürmüştü. Bu-

vaziyette Niğbolu'nun yegâne hedefi olarak, Bizans'a muvasalat, Macaristan - Bizans yolunun açılması görülüyordu. Bunun içinse, Türkiye Avrupası'nın baştan başa çiğnenmesi lâzım geliyordu *(Aynı Eser,* 154).

"Bâyezid'in nüfuzu bilhassa Gelibolu'da çoğalıyordu. Tayfa ve gemi mevcudu tezyîd edilmiş bulunuyordu ki, Sultân'ın, Hıristiyanlar'ın Boğazlar'dan geçmesini pahalıya mal etmek istediğini gösteriyordu. Bâyezid, her yerde fevkalâde hassas ve hedefini müdrik bir sevkulceyş mütehassısı olarak görünüyor, fazla olarak zahîre sevkıne muhâlefet siyâseti, bilhassa Venedik ordugâhında endişe verici neticeler husûle getiriyordu" *(Aynı Eser,* 158).

"Fevkalâde büyük ve kudretli bir devletin Boğazlar mıntakası dahilinde mevki tutması, asıl Venedik müstemlekeleri için tehlikeli olabilirdi. Venedik'in Şark siyaseti hakkında fikri, katiyen Bizans imparatorluk tahtına iddia-i verâset eden Türkler'e karşı harb değil, belki büyük ve âlemşümul Türk nüfuzuna karşı harb etmekti" *(Aynı Eser,* 177).

"Senato, Argos'un sukutunu, karakol kıtalarının kusuruna affettiğinden, fena hâlde hiddetlenmişti; yukarı istihkâmı, hemen hemen gayrikabil-i teshir zannetmişti... Türkler, Evrenos Bey'in kumandasında idiler. Argos, Yâkub Paşa kumandasında bir müfrezeye teslim oldu. Türkler, bütün Mora'yı Modon'a kadar istilâ ettiler. Fakat sonra, ertesi sene tekrar gelmek üzere, vatanlarına avdet eylediler. Mağlûp edilen Despot, Ahaya Prensi gibi, cizyeye mahkûm oldu" *(Aynı Eser,* 183).

Türk donanması, artık Ege Denizi hâkimiyetini Venedik, yani dünyanın birinci denizci devleti ile çekişmeye başlamıştı. Kiklad Adaları Dukası I. Jacob Crispi (1397-1418 = 21), tahta geçer geçmez, Türkiye'ye vergi vermeyi kabûl etti. Venedik himayesinden Türkiye himayesine geçti. Venedik, münâsip vaktini bekliyerek bu mühim hâdiseye sesini çıkarmadı. Yalnız Duka'ya, Türk gemilerine üs vermemesini ihtar ile iktifa etti. Asrın son senesinde (1399) Türk donanması Ege'ye o derecede hâkim oldu ki, Duka, tahtında kalabilmek için, Türkler'e mutlak itaatten başka çare olmadığı kanaatini taşıyordu *(Aynı Eser,* 184).

"Venedik, bir çıkmaz karşısında bulunuyordu. Türkler ile sulh yapmak istiyordu. Halbuki Türkler, sulh yapmak istemiyorlardı" *(Aynı Eser,* 185).

Türk donanması, her an Ege Denizi'nde her hangi bir adaya karşı bütün Venedik müdafaasına rağmen muvaffakıyetle taarruz edebilecek şekilde Gelibolu'da hazır bekliyordu *(Aynı Eser,* 186).

"Venedik'in karşısında bahis mevzuu olan tek-tük korsan çeteleri değil, muazzam teşkilâta malik muazzam bir düşman donanması idi" *(Aynı Eser,* 187).

Türk donanması Korint Körfezi'nde üslendiği andan itibaren Venedik, artık Venedik Körfezi'nde dahi kendini Türkler'e karşı emniyette hissetmemeye başlamıştı. Venedik donanmasının Ege Denizi'ne istediği gibi girmesi bile, Türk donanmasının gittikçe kudretlenen mevcudiyetinden dolayı, pek şüpheli bir hal almıştı *(Aynı Eser,* 191).

Silberchmidt'in muasır Venedik vesikalarına dayanarak teşrih ettiği yukarıdaki vaziyet, Yıldırım Sultan Bâyezid devrinde Türk donanmasının iyiden iyiye teşekkül ettiğini göstermektedir. Timur darbesi, bu donanma teşekkülüne de en az yarım asır inkişafını geciktirecek bir darbe vurmuştur.

VII

YILDIRIM ve TİMUR :

BATI ve DOĞU HÂKANLARI CİHAN HÂKİMİYETİNİ ANKARA'DA ÇEKİŞTİLER (28 Temmuz 1402)

Türkiye-Türkistan Savaşının Jeopolitik Sebepleri

TİMUR-BÂYEZİD çatışmasını hazırlıyan sebepleri anlamak için, XIV. asrın son yıllarında Yakın Doğu'nun vaziyetine kısaca göz gezdirmek icap etmektedir.

Bu yıllarda bütün meseleler Timur üzerinde toplanmıştır. Timur'un nerede duracağı tamamen meçhuldür. Timur, Cengiz'in mirasını toplamak ve bütün Türkler'in hakanı tanınmak iddiasındadır. Osmanoğulları'nın gaza meydanlarından ihraz ettikleri şân-u şeref ,ona hiçbir çekinme hissi vermemektedir.

Timur'un karşısına 3 büyük Türk imparatorluğu dikilmiştir: Doğu Avrupa'ya hâkim Altın-Ordu imparatoru Toktamış Han, Osmanoğulları ve Memlûkler. Toktamış, Timur'un darbeleri altında son nefesini vermek üzeredir. Timur'a karşı Toktamış - Yıldırım - Kadı Burhâneddin - Memlûk ittifakı gerçekleştirilememiştir, müzakere safhasında kalmıştır. Türkiye ve Mısır'ın önünde Celâyirli Türk'leşmiş Moğol krallığı vardır. Ahmed Celâyir, kendisini Irak'tan ve başkenti Bağdad'dan kovan Timur uzaklaşınca, tekrar Bağdad'a girmiştir. Timur'a göre ise, bir defa ayak bastığı yer artık ebediyen onundur.

Ahmed Celâyir'in arkasındaki Memlûkler, XIII. asırdaki güclerini biraz kaybetmişlerdir. Anadolu'daki Memlûk nüfuzunun Osmanlılar'a geçmesi ve Memlûkler'i şeci Türkmen muhariplerinden mahrum etmesi, Kahire'nin aleyhine olmuştur. Osmanlılar, Anadolu'da Memlûkler aleyhine büyürlerken, Dobruca ve Eflâk'ı hâkimiyetleri altına almaları da, onları Altın-Ordu ile komşu yapmıştır. Hattâ Tuna deltasında küçük bir Osmanlı - Altın-Ordu vuruşması bile olmuştur (Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, XX, 801 yılı vakayii). Esasen Timur, Altın-Ordu'yu çoktan bertaraf etmiş, hükmü altına almış, Hindistan Türk imparatorluğuna da hâkim olmuştur.

Çin'i fethetmeden önce Mısır ve Türkiye'yi altetmeyi düşünmektedir. Timur, önce Yıldırım'ı Memlûkler'den ayırmaya çalışmıştır. "Çerkes köleciği" diye tavsif ettiği Memlûk sultanı Barkuk'u bu suretle yalnız bırakmak istemiştir. Kadı Burhâneddin, Timur'a ve Osmanlılar'a karşı, Memlûk nüfuzunu kabul etmiştir. Ancak Kadı Burhâneddin'in krallığının Karaman krallığından sonra Türk-Osmanlı imparatorluğuna katılması, Yıldırım Bâyezid'i birdenbire son derece güclü kılmıştır. Âdetâ askerî ve iktisadî gücü Timur'unkine yaklaşmıştır. Bu, Memlûkler'i de fevkalâde ürkütmüştür. Yıldırım'ın Memlûkler'in elinden Malatya ve civarını alması, Kahire'yi çok müşkül vaziyette bırakmıştır. Memlûkler, Osmanlılar'a harb ilânına cesaret edememişlerse de, Yıldırım'a diş biler hâle gelmişlerdir. Sultan Barkuk, Timur belâsı başının üzerinde dolaşırken hiçbir surette Türkiye ile neticesi son derece şüpheli bir harbi göze alamazdı. Yıldırım, Fırat sınırı meselesini bir tarafa bırakıp sıkı sıkıya Memlûk ittifakına yapışsaydı, âkıbet ne olurdu? İki büyük imparatorluğun Timur'a karşı sıkı şekilde işbirliği yapması mümkün müydü? Bunlar ayrı bahislerdir. Fakat Yıldırım'ın Timur'a gereken alâkayı göstermiyecek derecede gurura kapıldığı, esasen askerliği derecesinde siyaset adamı olmadığı muhakkaktır. I. Murad'ın Memlûkler'le samimî dostluğu bu suretle bozulmuştur (ilk Osmanlı sefirleri Kahire'ye gelip 19 şubat 1388'de Sultan Barkuk'un huzuruna çıkmışlardı).

Sultan Barkuk'un siyasî görüşlerinin derin olduğu anlaşılmaktadır. Timur'un gelip geçici bir tufan olduğunu, fakat Osmanlılar'ın bir gün Mısır'ı bile tehdit edeceğini Sultan Barkuk, o gün dünyanın nazarlarının Timur'un üzerine çevrildiği şartlarda anlıyabilmek dirayetini göstermiştir. Mısır Mâlikî kaadî'l-kuzât'ı olan büyük tarihçi mütefekkir İbnü Haldûn'a söylediği şu sözler, bunu ispat etmektedir: "Herkesin aleyhinde bulunduğu Timur'dan değil, bilakis bütün İslâm âleminin teveccühünü kazanan Osmanoğlundan korkuyorum" (İbnü Hacer, *İnbâü'l-Gumr*)

Filhakika hele Niğbolu'dan sonra Sultan Bâyezid ve Osmanoğulları, bütün dünya Müslümanlar'ı üzerinde büyük bir prestij kazanmışlardı. O anın şartlarını Fransız tarihçisi Grenard şöyle tesbît etmektedir (*Grandeur et Décadence de l'Asie,* 63, 64) : "Niğbolu, tarihin en büyük vakıalarından biridir: Doğu Avrupa'da Müslüman Asya'nın üstünlüğünü tâyin etmiştir. Batı, ondan sonra artık bir daha uzun müddet böyle bir teşebbüse girişememiştir. Artık Türk ilerleyişini durduramamış, sadece engel olmaya gayret etmiştir... Sezar'ların meşru vârisi II. Manuel, Avrupa saraylarında acıklı bir şekilde vakit geçirirken, bir yıldırım dar-

besini öğrenerek başkenti Istanbul'a dönmüştür". Bu yıldırım darbesi, Timur'un Türkiye'ye girişi idi ve Bizans'ın hayatını en umulmadık surette yarım asır uzatmıştır.

Kadı Burhâneddin, Memlûkler'in hem Timur'a, hem Türkiye-ye karşı seddi idi. Bu set yıkılınca ve Celâyirli devleti ile Karako-yunlu devleti de Timur tarafından ortadan kaldırılınca Timur, Türkiye ile Memlûkler'e komşu oluyordu. Mısır'ın Suriye eyaleti, hem Osmanlılar'a, hem de Doğu Türkleri'ne (Timur'a) karşı açık kalmıştı. Yıldırım, Trabzon imparatorluğu ile de batıdan komşu olmuş, III. Manuel'den vergi istemiştir. Onun da Bizans imparatoru gibi Türkiye'nin haraçgüzarı olması ve bir müddet sonra ortadan kaldırılması bekleniyordu. 1399 haziranında Sultan Barkuk'un ölümü ile yerine küçük yaştaki oğlu Sultan Ferec'in geçmesi, Memlûkler'i tecrübeli bir hükümdardan mahrum etti ve büsbütün müşkül bir vaziyete düşürdü. Bu sıralarda Timur, Hindistan'da idi. Sultan Bâyezid ise, Alâeddin Key-Kubâd'ın bütün mirasını toplamaya çalışıyor, Divriği, Malatya gibi Memlûk kalelerini alıyordu. Sultan Bâyezid, Timur'un Hind ve sonra Çin fütuhatına dalacağını, bir daha Yakın Doğu'ya dönmiyeceğini sanıyordu. Bu hesabında yanılması, feci neticeler verdi. Türkiye'nin birliği için Yıldırım, Erzurum ve Diyâr-ı Bekr bölgelerini fethetmek emelindeydi. Buna başlangıç olarak Erzincan'a girdi. Ertenaoğulları'ndan, yani Uygur Türkleri'nden olan Erzincan prensi Mutahharten Bey, Timur'a tâbi idi. Acele metbuundan yardım istedi. Istanbul'un düşmesinin bütün Avrupa'ca bir gün meselesi telâkki olunduğu bu sıralarda Timur, Anadolu'ya girdi ve Sıvas'a yürüdü. 1400 ağustosunda Sıvas'ın alınması ve feci şekilde yağması ile Timur, bu 2. Anadolu seferinde, Yıldırım'a katî bir ders verdiğini sandı. Yıldırım bu dersle iktifa edip Timur'u metbû tanısaydı, belâyı başından defedebilirdi. Fakat kudret ve şevketin zirvesinde dünyanın 2. devletinin dünyanın 1. devletini metbû tanıması, psikolojik bakımdan çok zordur. Timur, bu sözde mutavaat üzerine ihtimal Yakın Doğu'yu yatışmış görecek ve senelerden beri hasretiyle kıvrandığı Çin okyanusuna dalacaktı.

1400 senesinde vaziyeti yakından görmek üzere Şam'a gelen Sultan Ferec, Yıldırım'a elçiler göndererek Memlûk topraklarının iadesini istedi. Türkiye Hakanı, bu teklife cevap vermeye bile lüzum görmedi. O da kendini Timur gibi toprağa bayrağını diktikten sonra orada ebediyen kalacak kanaatinde idi. Sultan Ferec, Osmanlılar'la harbe girmeye cesaret edemedi, Kahire'ye döndü. Timur'a tâbi olmaktan başka Memlûkler için hiçbir çıkar yol kalmamış bulunuyordu. Timur ise, büyük düşmanı Sultan Barkuk'-

un ölümünden sonra, Yıldırım'ın kendisini Çin ve Hind işlerinden baş kaldıramaz zannettiğini anlamış, iki büyük imparatorluğun Yıldırım'ın tecavüzü ile aralarının açıldığını anlamıştı. Timur çapında bir dâhinin bu fırsatı kaçırmasına imkân yoktu. İki büyük Türk devletini ayrı ayrı ezecekti. Gürcistan'dan Doğu Anadolu'ya gelince, kendisini Yıldırım tarafından devletleri ellerinden alınmış eski Anadolu Beyleri karşıladılar. Bunlar Aydınoğlu, Saruhanoğlu, Germiyanoğlu ve Menteşeoğlu idi. Bu, Timur'a büyük gazi hükümdar Sultan Bâyezid'e karşı yürüme imkânı veren, bu imkânı meşrulaştıran emsalsiz bir sebep teşkil ediyordu. Bu Türkmen Beyleri, Büyük Cihangir'den ülkelerini Osmanoğlu'ndan kurtarmasını çok yakarıcı bir şekilde rica ediyorlardı. Timur tarafından Doğu Anadolu, Irak ve Âzerbaycan'dan kovulmuş bulunan Celâyir sultanı Ahmed ile Karakoyunlu Kara Yusuf ise, aksine Yıldırım'a sığınmışlardı. Timur'a çok kızan Sultan Bâyezid, bu hükümdarları Bursa'da hükümdarlara mahsus debdebeli merasimle karşıladı. Sultan Ahmed'e Kütahya'yı, Kara Yusuf'a da Aksaray'ı ikamet mahalli ve has olarak gösterdi.

13 martta Timur, Tebrîz'e geldi. Yalnız kumandanları değil, ordusu da, Hıristiyanlar üzerinde Haçlı savaşlarındakini gölgede bırakan zaferler kazanan Osmanoğulları'na karşı yürümekten nefret ediyordu. Çin fethini iyice aklına koymuş olan ve bunun için de Bâyezid'i ezip ardında bu derece kudretli bir devlet bırakmamanın şart bulunduğuna inanan Timur, sistemli bir şekilde Yıldırım ile elçi ve mektup teati ediyordu. Gerek ordusunu, gerek bütün Müslüman âlemini, kendisinin değil, Osmanoğlu'nun harb istediğine inandırmaya mecburdu.

Timur'un torunu Sultan-Muhammed Mirza, 15 günlük bir muhasaradan sonra, Kalayuz Bey adlı bir alaybeyi tarafından savunulan Kemah'ı aldı. Bu suretle fiilen vuruşma başladı. Kemah'ı Ertenaoğlu Mutahharten Bey'e veren Timur, Osmanlı elçileri önünde ordusuna geçit resmi yaptırdıktan sonra, padişahın oğullarından birinin kendisine rehin olarak gönderilmesi gibi, büyük bir imparatorluğun asla kabûl edemiyeceği bir teklifte bulundu. Sıvas'ta iken bu teklifin reddi cevabını alan Timur, Sultan Bâyezîd'in Tokat'a geldiğini öğrendi. Dünyanın en muazzam iki ordusu 75 km. yekdiğerine yaklaşmıştı. Fakat beklenen muharebe olmadı. Tokat üzerine yürümekten vazgeçen ve Osmanlı ordusunu yaz sıcağında Anadolu yaylasında iyice hırpalamak istiyen Timur, Kayseri'ye indi. Oradan kuzeybatıya doğrularak Ankara istikametinde yol almaya başladı. Ankara sancakbeyi Yâkub Bey'-

in küçük kuvvetini kolayca mağlûp edip, Yâkub Bey'i Ankara kalesine sığınmaya mecbur bıraktı. Ankara kalesini muhasara etti. Fakat Osmanlı ordusunun üzerine geldiğini duyunca, muhasarayı kaldırdı. Timur da Yıldırım ve bütün büyük kumandanlar gibi, sahra muharebesi adamıydı; mecbur olmadıkça müstahkem kaleler önünde vakit kaybetmeyi sevmezdi. Osmanlı ordusunun yolu üzerindeki kuyu ve çeşmeleri tahrip ettiren Timur, sulara ve kaynaklara zehir attırdı.

Osmanlı harb meclisinde vezîr-i âzam Çandarlı-zâde Ali Paşa, meydan muharebesinden kaçınılmasını, düşman askerinin çok ve üstün vasıfta olduğunu, çete muharebesi ile I. Kılıç-Arslan'ın yaptığı gibi düşmanın yıpratılmasını, Osmanlı ordusunun taze ve yıpranmamış olarak muhafaza edilmesini, Timur'un eninde sonunda Anadolu'yu terke mecbûr olacağını, doğuya dönmek zaruretinde bulunduğunu söyledi. Vezir Hoca Fîruz Paşa söz aldı. Ezcümle, düşmanın Anadolu'da büyük tahrîbat yaptığını, bunun önüne geçmek için bir an evvel düşmanın imhasının şart olduğunu beyân eyledi. Padişah, bu ikinci fikri kabûl etti.

Tokat'tan ilerleyip Kızılırmak kenarında düşmanı yakalamak istiyen Sultan Bâyezid, Timur'un hızla Çubuk Ovası'na inmesi karşısında ona yetişememiş, Ankara kalesini kurtarmak için o da cebrî yürüyüşe geçmişti. Susuzluktan ve cebrî yürüyüşten bitkin halde bulunan Türkiye askeri karşısında Timur, ordusunun sayı üstünlüğüne de güveniyordu. Bu üstünlük Osmanlı askerinin de cesaretini kırıyordu. Buna mukabil Türkistan ordusunda, Osmanlı askerinin vasıfları hakkında mübalâğalı hikâyeler anlatılıyor, daima üstün düşman karşısında nâmağlûb olan Osmanlı ordusuna karşı çekingenlik hissi hüküm sürüyordu. Timur'un bu defaki ordusu, sayı bakımından olduğu gibi, silâh ve mühimmat bakımından da şimdiye kadar çıkardıklarının en üstünü idi. Timur'un Ankara Ovası'na sürdüğü ordu, bütün ortaçağlar boyunca meydan muharebesine sürülen en kudretli askerî kuvveti teşkil ediyordu. Bu nokta, su götürmiyen bir keyfiyetti. Torunu Sultan-Muhammed Mirza'nın kumandasındaki Mâverâünnehir kuvvetleri, zırhlı süvari olup, Doğu Türkleri'nin en şeci askeri idi. Yıldırım ise, yalnız Rumeli kalelerinde değil, Anadolu kalelerinde de kuvvetli garnizonlar bırakmış, üstelik Tuna yalısında Macaristan'a ve icabında tâbii olmakla beraber baş kaldırmasından korkulan Eflâk'a karşı kuvvetli bir ordu yerleştirmişti. Şimdi 2 yıl öncesine dönüp olaylara daha yaklaşalım :

Timur'un 1. Anadolu Seferi ve Sıvas'ı Tahrîbi (1400)

Bu sıralarda Sultan Ahmed'le Kara Yusuf, kendilerine tahsis edilen malikânelerini terkedip Irak'a kaçmışlardı. Onlar, tecrübeli oldukları için, Timur'un zaferinden emin bulunuyorlardı. Zaten önce Memlûkler'e ilticâ etmek üzere Haleb'e gelmişler, fakat Timur'la çatışmaktan kaçınan Memlûk hükûmeti tarafından bu ilticâ kabûl edilmeyince Bursa'ya yollanmışlardı.

Karakoyunlular'ın ezelî ve ebedî rakıybi ve düşmanı olan Akkoyunlular'ın prensi Kara-Yülük Osman Bey, Timur'un tâbii idi ve Mutahharten Bey'le beraber iyi tanıdığı Osmanlı topraklarında Doğu Türk Hakanı'na rehberlik ediyordu. Osman Bey, Kadı Burhâneddin'i kendisi öldürdüğü halde Osmanlılar'ın mirasa konmasından sonra, Yıldırım'a büsbütün düşman olmuştu. Bu Osmanlı - Akkoyunlu düşmanlığı, bütün XV. asır boyunca devam edecektir. Timur, Akkoyunlular'ın teşvikı üzerine Kadı Burhâneddin'in eski başkenti Sıvas'a yürümüş, Sıvas'ta bulunan Veliaht-Şehzade Süleyman, Timur'la meydan muharebesi yapacak gücde bulunmadığı için yanında Karakoyunlu Kara Yusuf Bey olduğu halde çekilmiş, Malkoçoğlu Mustafa Bey'in savunduğu kale düşmüştü. Timur'un Sıvas halkına reva gördüğü muamele, Türkiye'de soğuk bir havanın esmesine sebep olmuştu.

Sıvas'tan sonra 15 eylûlde (1400) Malatya'yı alan Timur, Yıldırım'ın artık kendisini metbû tanıyacağını, hiç olmazsa isteklerini yerine getireceğini ümit ediyordu. Yıldırım, Timur'un Sıvas ve Malatya'dan sonra Tokat ve Kayseri gibi kaleler önünde aylarca oyalanacağını sanıyordu. Halbuki en mütahkem yerleri en kısa müddet içinde açmaya alışmış olan ve esasen muhasara muharebelerinden hoşlanmıyan Timur, Sıvas'ta 4.000 Osmanlı askerinin korkunç ve uzun müdafaasını görünce, Anadolu şehirlerinin teker teker fethen işgal edilemiyeceğini, ancak Osmanlı ordusunu imha ile Anadolu'nun eline düşeceğini anlamıştı. Bu sıralarda Yıldırım, Hoca Firuz Paşa gibi mühim bir şahsiyeti (ki Timur'la harb taraftarı olan Osmanlı erkânının başlıcalarından idi) Kahire'ye gönderdi. Timur'a karşı ittifak teklif ediyordu. Fakat Kahire de jeopolitik çıkmaza düşmüştü. Her iki imparatorluğun Timur'a karşı kendilerini ayrı ayrı savunmasının daha doğru olacağını Firuz Paşa'ya bildirdi ve Bursa'ya yazdı. Zira biliniyordu ki, Memlûkler ile birleşip Timur'u ezdikten, hiç olmazsa Anadolu ve Suriye'den attıktan sonra Yıldırım'ın önüne kimse geçemez ve hiçbir kuvvet onun Suriye'yi fethine mâni olamaz. Suriye'nin kaybı ise, Mısır imparatorluğunun çökmesi demekti

Yıldırım, bunun üzerine Memlûkler'e daha geniş tavizlerde bulunmanın lüzumuna kani oldu. Timur'un isteklerinin başlıcaları 2 mülteci hükümdarın kendisine teslimi, bu olmadığı takdirde hiç olmazsa Türkiye'den kovulmaları, Erzincan'dan el çekilmesi ve Mutahharten Bey'in Timur'a bağlı olduğunu kabulü idi. Timur'un bundan sonra Ayntab ve Haleb'e girip Hamâ ve Humus'tan sonra Şam'ı alması, Memlûkler'i perişan etmişti. Koca Memlûk imparatorluğu, yani dünyanın 3. büyük devleti, Hindistan ve Altın-Ordu Türk imparatorlukları gibi, Timur'u, yani Büyük Türk Hâkanı'nı metbû tanıdı. Tabiî bu tâbiiyet sözde idi. Fakat bu derece büyük bir devlete mânen indirilmiş muazzam bir darbe teşkil ediyordu. Bunun üzerine Şam'da İbnü Haldûn ile görüşüp onu tarih bilgisine hayran eden ve yalnız bu şehirden Cennâbî'ye göre 1 milyon duka (3.750 milyon T.L.) alan, Şam'da para bastıran ve Peygamber'in 2 zevcesinin kabirleri üzerine muhteşem kubbeler inşa ettiren Timur, Suriye'den çıktı. Mardin'e, oradan üçüncü defa Bağdad'a geldi. Kuzeye çıktı. Tebriz'e vâsıl oldu, Karabağ'da kışladıktan sonra nihaî neticeyi istihsal etmek üzere Anadolu'ya girdi.

Chalcocondylas'a göre (I, 47) 120.000 nüfuslu olan Sıvas'ın işgali üzerine Yıldırım, Kayseri'ye geldi. Fakat ümidi hilâfına Timur, Sıvas'tan ileri gitmeyip geri döndü, muharebeyi kabûl etmedi. Timur'un Anadolu'dan çıkması üzerine belânın tamamen uzaklaştığına kani olan Yıldırım, 1401 ağustosunda Erzincan ve Kemah'ı aldı, Mutahharten'i esir etti ve Timur'la arasının açılmasına sebep saydığı Mutahharten Bey'in ailesini rehine olarak Bursa'ya yolladı.

Sıvas'ın işgalinden sonra Timur'un Osmanlılar'ın üzerine yürümemesi, son derece hesaplı hareket ettiğini göstermektedir. Ancak 2 sene sonra Türkistan'dan en kudretli birliklerini getirdikten sonra bu işe girişecektir. Timur'un Anadolu üzerinde bir emeli yoktu. Bütün Büyük Türk Hakanları'nın hayalini okşıyan Çin'in fethini arzu ediyordu ve Çin'i, Cengiz'in mirasının bir parçası sayıyordu. Ancak Yıldırım gibi bir adamın Fırat'ta durmıyacağına, kendisi uzaklaşınca Irak ve Âzerbaycân'a kadar geleceğine iyiden iyiye kanaat getirmişti.

Yıldırım ise, eski Amasya beyi Prens Tâceddinoğlu Ahmed'i sefaretle Kahire'ye gönderdi. Malatya, Divriği ve civarını Mısır'a iade edeceğini bildirdi. Bunun üzerine iki imparatorluk arasında Timur'a karşı ittifak aktedildi. Bununla da iktifa etmiyen Yıldırım, Celâyirli Sultan Ahmed'i Irak'a, Karakoyunlu Kara Yusuf Bey'i de Doğu Anadolu'ya yolladı ve Timur'un ellerinden aldığı

ülkelerini geri almaya memur eyledi. Bunun üzerine Timur'da, kendisi Çin'de iken Osmanoğlu'nun batı eyaletlerini kolayca işgâl edeceği fikr-i sâbit hâline geldi. Timur, mütecâviz görünmekle beraber, her iki imparatorun da jeopolitik sebeplerle aşağı yukarı çıkmaza girdikleri anlaşılmaktadır. 1402 senesi başında Karabağ'da şehzâdelerini ve emîrlerini büyük bir harb dîvânı hâlinde toplıyan Timur, Anadolu'nun fethi fikrini ortaya attı. Timur'un kendi oğulları ve torunları ile emîrlerin ekserisi bu fikri tutmadılar, hattâ Osmanoğulları'na olan senpatilerini açıkça söylemekten çekinmediler, bu hanedanın Hıristiyanlık'a karşı mücahede eden en büyük hanedan olduğunu, böyle bir hanedanı ezmenin kendilerine yakışmıyacağını, zaten Anadolu gibi bir ülkede halkın iyice devlet şuuruna sahip olduğunu, bu ülkeyi elde tutmanın imkânı bulunmadığını, hattâ Osmanlılar'a karşı zaferin de muhakkak olmadığını, Osmanoğulları'nın şimdiye kadar namağlûp şöhreti taşıdığını, yersiz bir seferle başlarını belâya sokmamaları icap ettiğini, Anadolu askerinin dünyanın en iyi muharibi olduğunu, üstelik sayıca da çok bulunduğunu söylediler. Timur bu derece muhalefet karşısında bir an fikrini değiştirdiyse de, verdiği kararları asla değiştirmek tabiatinde olmadığından, efkâr-ı umûmiyeyi tatmin için zâhiren Yıldırım'a sulh teklifinde bulundu. Gerçekte ise öyle teklifler ortaya attı ki, kabûle şâyân olmasın ve harb mesuliyeti Osmanoğlu'nun üzerinde kalsın.

Türkiye ve Türkistan Ordularının Kuruluş ve Konuşları

Osmanlı merkez cenahında başkumandan Yıldırım Sultan Bâyezid bulunuyordu. Yanında vezîr-i âzam Çandarlı-zâde Ali Paşa, Şehzade Mustafa, Şehzade İsa ve Şehzade Musa Çelebiler yer almıştı. Sağ cenaha yani Anadolu birliklerine Vezir Timurtaş Paşa, sol cenaha yani Rumeli birliklerine Veliaht-Şehzade Süleyman-Şah kumanda ediyordu. Vezir Hoca Firuz Paşa, Veliaht'in yanında idi. İhtiyatta Şehzade Mehmed Çelebi bulunuyordu. Sol cenahın ihtiyatında Sırbistan despotu ve Yıldırım'ın kayınbirâderi Stefan Lazareviç'in kumandasında 10 ilâ 20 bin zırhlı yaya Sırp askeri vardı. Merkez ihtiyatında Karakoyunlular, sağ cenah ihtiyatında "Kara Tatarlar" denen Türk'leşmiş ve İlhanlılar'dan kalmış Moğollar yer alıyordu. Yeniçeri ağası Hasan Ağa, Padişah'ın yanında idi. Veliaht'in kumandasında akıncı kuvvetleri de vardı.

Timur merkez cenâhında Büyük Türk Hâkanı yer almıştı. Torunu Sultan-Muhammed Mirza, kuvvetli Mâverâünnehir zırhlı

atlı tümenleri ile ihtiyatta idi. Diğer torunları Pîr-Muhammed ve İskender Mirzalar, Sultan-Muhammed Mirza'nın emrinde idiler. Sağ cenah kumandanı Timur'un 3. oğlu Mîranşah Mirza, sol cenah kumandanı ise 4. oğlu —müstakbel Büyük Türk Hakanı— Şahruh Mirza idi. Sağ cenah öncüsüne Mîranşah Mirza'nın oğullarından Ebû-Bekr Mirza, sol cenah öncüsüne ise Emîr Sultan - Hüseyin kumanda ediyorlardı. Dehşet saçan 32 zırhlı fil, önde dizilmişti. Merkez, ikiye ayrılmıştı. Sağ taraftaki tümene Timur'un 2. oğlu Ömer-Şeyh Mirza, sol taraftakine ise Emîr Celâl İslâm kumanda ediyordu. Akkoyunlu Kara-Yülük Osman Bey'le Emîr Cihan-Şah'ın tümenleri, sağ cenahın önünde idi. Bu tümenlerde Kafkasya, Âzerbaycan, Irak, Kürdistan askerleri bulunuyordu. Emîr Süleyman-Şâh sol cenahta, Emîr Şeyh-Nûreddîn ile Emîr Burunduk, sağ cenahta tümen kumandanı idiler. Mutahharten Bey, Karamanoğlu, Aydınoğlu, Menteşeoğlu, Germiyanoğlu, Saruhanoğlu ve Candaroğlu, sağ cenahta yer almışlardı. Çağatay hanı Sultan Mahmud Han, Timur'un yanında idi. Daha başka Çengizoğulları da vardı.

Muharebeden önce, 28 temmuz 1402 sabahı Yıldırım Sultan Bâyezid, askere veciz bir hitabede bulundu. Fakat Timur ordusunun Müslüman, üstelik Türk olması dolayısiyle, aynı din ve mezhepten (Hanefî), aynı dili konuşan bu ordu karşısında Osmanlı askerinden, Hıristiyan ordularına karşı gösterdiği fedakârlık beklenemezdi. Çünkü gazi ve şehit olmak imkânı yoktu. Olsa olsa, hükümdarlarının şerefini, devletlerini, mallarını ve canlarını müdafaa edeceklerdi. Nitekim Osmanlı askeri, asla Rumeli'nde olduğu gibi her şeyinden vazgeçer bir fedakârlıkla çarpışmadı. Yalnız ilk hamlede tımarlı sipahisi o derece ânî bir hücuma kalktı ki, Timur ordusunun safları bozuldu. Fakat bu taarruzu tahmin eden Timur, ihtiyatta bulunan zırhlı süvarilerini ve zırhlı fiillerini öne sürdü. Fiillerin üzerinden, Osmanlı askerine, patlıyan kumbaralar fırlatılıyordu. Fil görmemiş olan Osmanlı atları, müthiş ürktü.

Timur'un Kesin Zaferi

Osmanlı ordusundaki Kara Tatarlar'ın ânîde Timur tarafına geçip Rumeli tımarlı sipahisini arkadan oklamaya başlaması, Osmanlı taarruz gücünü kırdı. Bütün şiddetiyle Osmanlı sol cenahına yüklenen Timur, bu cenahı geriye sürmeye muvaffak oldu. Tam bu sırada Osmanlı ordusundaki Karaman, Candar, Germiyan, Aydın, Menteşe, Saruhan tımarlı sipahilerinin, Timur'un etrafında bayraklarını açmış eski hükümdarlarını görüp oldukları gibi

(43) ANKARA MUHAREBESİ'NİN ARİFESİ'NDE TÜRKİYE (28 Temmuz 1402)

düşman saflarına katılması (Dukas, XVI, 39), Yıldırım için felâket oldu. Bu hâdise üzerine Türkiye Hâkanı, ne kadar ihtiyatı varsa muharebe meydanına sürmiye mecbur oldu. Gerçi bu Osmanlı sahra muharebesi taktiğine aykırı bir şeydi, ihtiyatlar ancak kesin netice alınmak üzereyken ileri sürülürdü. Fakat cenahları tutmak için başka çare kalmamıştı. Düşmanın sayı üstünlüğü kahredici olduğu gibi, askerinin vasıfları ve şecaati de Osmanlı askerininkinden aşağı değildi. Timur, ordusunun en küçük birliklerine kadar hâkim olup, istediği birliği istediği anda dama taşı gibi oynatabiliyordu. Yıldırım da buna muktedirdi. Fakat şimdiye kadar Yıldırım'ın karşısına çıkan Avrupa ordularında böyle kumanda birliği yoktu. Yıldırım, ilk defa olarak, en az kendi askerî dehasına sahip bir kumandanla karşılaşıyordu.

Bu andan itibaren kızgın güneşten ve susuzluktan bunalan Osmanlı askeri, gerilemeye başladı. Osmanlı tümenlerinin çoğu, sallantı hâlinde olup, bozguna çevirmek üzere idi. Padişah'ın etrafındakiler geri çekilmeyi tavsiye ettiler. Bu geri çekilme ricat şeklinde olmazsa ve Osmanlı askeri Türkistan atlılarının takibi altında ezilmezse, gene de az çok muvaffakıyet sayılırdı. Yıldırım, bu ihtimali düşünüp biraz daha sebat etmeye karar verdi. Fakat muharebenin neticesini gören Veliaht-Şehzade Süleyman, maiyetinin şiddetli tavsiyeleri üzerine Rumeli sipahisinin en büyük kısmını, vezîr-i âzam Çandarlı-zâde Ali Paşa'yı, Murad Paşa'yı, Yeniçeri ağası Hasan Ağa'yı, Karası subaşısı İne Bey'i yanına aldı, ikindiye doğru muharebe meydanını terkedip hızla Rumeli'ne geçmek üzere batıya çekildi. Sağ cenâhın çekilmesi üzerine artık Osmanlılar'ın zafer kazanmasına en küçük bir ihtimal kalmadı.

Az sonra Şehzade Mehmed Çelebi de 1.000 kadar ihtiyat askerini yanına alıp, sancakbeyi bulunduğu Amasya'ya gitmek üzere kuzeydoğu yolunu tuttu. Merkezde Padişah'ın mukavemeti o derece şiddetliydi ki, Timur, kuvvet ayırıp muharebe meydanını terkeden Osmanlı kuvvetlerini takip ettirmeyi münasip görmedi. Muharebenin sabahtan geceye kadar 15 saat sürmesi mukadderdi.

Sırp despotu Stefan ile kardeşi Prens Vuk da büyük zayiata uğrayan Sırp tümenini muharebe meydanından çekip ric'ate başladılar. Kara Timurtaş ve Firuz Paşalar, tümenleri iyiden iyiye bozuluncaya kadar dayandılar. Kumandanlardan Minnet Bey, muharebenin bitmiş sayılacağını, ancak düşmanın eline geçmemek için kaçmaya yarıyacak vakit kaldığını Yıldırım'a bildirdi. Sultan Bâyezid, artık kendisi için kaçmanın bahis mevzuu olmadığını, dövüşerek şerefiyle ölmenin kendine yaraşacağı cevabını

verdi. Güneş batarken, yanındaki 3.000 kişiyle hâlâ Çataltepe'ye çekilerek dövüşüyordu. 70.000 Türkistan askeri, Çataltepe'yi çepeçevre sarmıştı. Düşmanı kılıçla doğramaya yetişemiyen Yıldırım, balta ile dövüşmeye başlamıştı. 3 saat kadar süren bu ümitsiz vuruşmadan sonra Padişah'ın atının ayağı sürçtü; hükümdar, atıyla beraber kapaklandı. Çağatay hanı Sultan-Mahmud Han'ın bizzat kumanda ettiği bir birlik, Yıldırım Sultan Bâyezid'i esir aldı.

Timur'un katî emri, padişahın yaralanmadan esir alınması idi. Yıldırım'la beraber Şehzade Mustafa, Şehzade Musa, yani hükümdarın 2 oğlu, Sarı Timurtaş ve Firuz Paşalar da esir oldular. Yatsı vakti Büyük Türk Hakanı Timur, Türkiye Hakanı'nı hürmetle karşıladı. Fakat harb mes'ûliyetini asla kabûl etmediğini, harbe Yıldırım'ın sebeb olduğunu söyledi ve esir hükümdardan arzularını sordu. Padişah, oğulları Mustafa ile Mûsâ'nın buldurulmasını istedi. Şehzadeler derhal buldurularak babalarının yanına getirildi. Padişah ile oğulları çok iyi muamele gördüler. Bütün Türkistan ordusunun isteği bu idi. Osmanoğulları'nın gaza ve cihad menkıbeleri, bütün Türkistanlılar'da bu hanedana karşı büyük bir hayranlık ve sevgi yaratmıştı.

Esirler arasında Kara-Timurtaş-Paşa-zâde Ali Bey, Minnet Bey, Mustafa Bey, yani 3 de sancakbeyi vardı. Kara Timurtaş Paşa'nın oğullarından Yahşı Bey, muharebede ölmüştür.

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu da başta Memlûk, Altın-Ordu ve Hindistan Türk imparatorlukları olmak üzere birçok devlet gibi hükmü altına alan Büyük Cihangir, İngiltere Kralı IV. Henry ile Fransa Kralı VI. Charles'a mektuplar göndermiş, Niğbolu'da mağlûp oldukları hükümdarı esir etmekle öğünmüştür. Ankara muharebesi, bütün Avrupa'da derin tesirler uyandırmıştır.

Ankara Muharebesi'nin Tarihteki Yeri

Ankara meydan muharebesi, bütün Ortaçağ'ın (476-1453) en büyük meydan muharebesidir. 120.000 kadar Batı Türk askeri, 300.000 kadar Doğu Türk askeri ile vuruşmuştur (rakamlarda çok ihtilâf vardır ve ekseriyetle fazla şişirilmektedir). Türkiye'nin gücü, Timur'un gücünden daha azdı. Tarihin en büyük cihangirlerinden biri olan Timur'a karşı bir zafer kazanma ihtimali, çok azdı. Osmanlı devleti henüz bu derecede kökleşememişti. Ankara meydan muharebesi, aynı zamanda Anadolu topraklarında bütün tarih boyunca cereyan etmiş meydan muharebelerinin en büyüğüdür. Malazgirt'e bile Ankara muharebesi kadar muharip katıl-

mamıştır. Gene bu meydan muharebesi, bütün İslâm tarihinde, iki Müslüman ordu arasında cereyan etmiş olan muharebelerin en büyüğüdür. I. Haçlı seferi nasıl Türkiye'yi Bizans'ı almaktan 3,5 asır menetmişse, Ankara muharebesi de Doğu Roma'nın sukutunu yarım asır geciktirmiştir.

Hammer diyor ki (II, 93-4) : "Umumiyetle bir muharebenin ehemmiyeti, muhariplerin sayısı ve değeri, kumandanların şöhreti, vuruşmanın müddeti ve sertliği, çarpışmanın geçtiği mevkiin durumu, askerlik sanatı bakımından getirdiği yenilikler ve terakkiler ve bunların hepsinin üstünde çarpışan hükümdarların üzerindeki müessiriyet derecesi ve mevcudiyeti münakaşa edilen imparatorluğun âkıbeti ile anlaşılır. Bütün bu sebepler nazar-ı itibara alınırsa, Ankara muharebesinin, tarihin kaydettiği en mühim meydan muharebelerinden biri olduğu tezahür eder. Gerçekten iki taraftan pek kalabalık muharipler, bu kanlı günde, güneşin doğmasından batmasına kadar, zaferi çekişmişlerdir. Her iki tarafın da kumandanları altında çarpışan ordulara oğulları ve torunları, sayısız eyâletin askerî valileri iştirâk ediyordu. Çin sınırlarından Boğaziçi'ne kadar saltanat süren iki hanedanın prensleri, muharebeye katılmışlardı. Bu meydan muharebesinde, tarihte ilk defa olarak zırhlı alaylar ve aynı üniformayı taşıyan birlikler çarpışmışlardır."

Ankara muharebesinde Timur, Osmanlı ordusunu kesin şekilde yenmiş, fakat imha edememiştir. Bilhassa Velîaht-Şehzâde Süleyman-Şâh, en güzide birliklerle beraber muharebe meydanını terke muvaffak olmuş ve bu tümenleri imha için arkalarından koşan Sultan-Muhammed Mirza'nın 30.000 askeri, onlara yetişememiştir.

Ankara meydan muharebesi, bütün Türk tarihi çapında bir felâkettir. Doğu Türkleri'ne ne kazandırdığı tamamen meçhul olduğu gibi, Batı Türkleri'nin terakkisine gem vurmuştur. Rumeli fütuhatının bir kısmı elden çıkmıştır. Fakat bundan çok daha mühim olarak, Anadolu birliği, yani Selçuklu Hakanlığı'nın sınırları, ancak 70 yıl sonra, Fâtih devrinin sonlarına doğru elde edilebilmiştir. Fırat'a ve Toroslar'a dayanan Yıldırım'ın Türkiye'sini ihya etmek için Batı Türklüğü, 70 yıl çile çekmiştir. Felâketten 115 yıl sonra Yavuz'un ilhâk ettiği Anadolu toprakları arasında Yıldırım'ın almış olduğu yerler bulunduğunu söylemek, mesele hakkında daha aydın bir fikir verebilir.

Niğbolu'nun yenilmez sayılan kahramanının Ankara'daki hezîmeti, dünyayı dehşet içinde bırakmış, Timur, azametinin zirvesine ulaşmıştır. Osmanoğulları'nın harb kudretinin derecesini

çok iyi bilen Memlûkler, Ankara haberinden sonra artık Timur'u ismen de olsa metbû tanımakta acele etmişlerdir. Bizans, Ceneviz, İngiltere, Fransa, Kastilya gibi en tanınmış Avrupa devletleri, Timur'a acele elçiler göndererek arz-ı tâzîmât eylemişlerdir. Marlow (1590) ve Saunders (1681), Timur-Bâyezîd mücadelesini mevzu alan İngilizce piyesler yazmışlardır (B. Moran, 149, 167—8).

Timur, Ankara'da 40.000 zayiat vermiştir ki, şimdiye kadar hiçbir muharebede 6.000'den fazla zayiat vermiş değildi. Osmanlı alaylarının müthiş şecaati ve Osmanlı ordusundaki sevk-u idarenin mükemmeliyeti buna sebep olmuştur. Halbuki Osmanlılar, yukarıda anlatılan sebeblerden dolayı, Müslüman ve Türk olan Çağataylılar'a karşı son derece isteksiz vuruşmuşlardır. Eğer Timur, bir Hıristiyan hükümdarı olsaydı, neticenin bambaşka tecelli edeceği, şüphesizdi. Timur, 6.000 km. yürüyerek Ankara'ya gelmişti (Semerkand-Ankara yolu kuşuçuşu 3.000 km.'dir). Bu bakımdan durum, Osmanlı Türkleri'nin lehine idi. Fakat Türkistan ordusunun sayı bakımından ezici üstünlüğü, bu lehte vaziyetin Osmanlılar'ca istismarına engel olmuştur. Fakat asıl felâket, Ankara muharebesinin kaybı değil, Yıldırım'ın esareti olmuştur. Siyasî ve askerî durum iyice göz önüne alınırsa, bunun böyle olduğu anlaşılır. Yıldırım boş bir ümitle geceye kadar vuruşmaktan vazgeçip, büyük Osmanlı birlikleri muharebe meydanını terkettiği zaman çekilseydi, Timur'un Sakarya'yı geçebilmesi bile büyük bir mesele olurdu. Hele Boğazlar'ı atlayıp kesif bir Osmanlı muhiti olan Rumeli'ne dalamazdı. Süleyman Çelebi'ye karşı bile bunu yapamamıştır. Yıldırım gibi cihan çapında deha sahibi bir kumandana ve çok büyük prestije mâlik bir hükümdara karşı yapamıyacağı muhakkaktı. O zaman Timur, Anadolu'dan çekilir çekilmez, Yıldırım, Anadolu'daki kayıplarını derhal telâfi edecek, Beylikler'i teker teker olgun meyvalar gibi toplıyacak, Fetret Devri ve Şehzâdeler mücadelesi olmıyacak, Ankara sarsıntısı 50-60 yıl değil, belki birkaç sene kaybıyla neticelenecekti. Yıldırım'ın münakaşa edilemez otoritesi buna müsaitti. Timur, Çin ummanlarına doğru çekilir çekilmez, hiçbir kuvvet bu otoriteye çarpmak istemezdi.

Yıldırım'ın Şahsiyeti

Yıldırım Sultan Bâyezid'in esirliği 7 ay, 12 gün sürdü. 3 mart 1403'te Akşehir'de vefat etti. 43 yaşında idi. Bu çapta bir hükümdârın bu yaşta tarih sahnesini terketmesi, ayrıca bir felâkettir. Saltanatı 13 yıl, 1 ay, 8 gündür (Ankara muharebesi gününe ka-

dar). Bu kısa müddet içinde yaptığı işler ve kazandığı başarılar muazzam olmuştur.

Muasırı Arab tarihçisi Kahireli İbnü Hâcer, Sultân Bâyezid'i şöyle tasvif etmektedir : "Osmanoğlu Bâyezid, yeryüzündeki hükümdarların en iyilerinden birisidir... Kendisinden korkulur. İlmi ve ulemâyı sever... Şikâyeti olan kimse, bu şikâyetini bizzat kendisine arz edebilir ve o da meseleyi derhal halleder. Memleketinde her tarafta emniyet o derecede mevcuttur ki, bir adam tek başına, eşya ve mal yükleri ile, hiç kimse tarafından taarruza uğramadan seyahat edebilir" (Atiya, 82).

Zamanımız Fransız tarihçilerinden Benoist - Méchin, "Yıldırım Bâyezid, bütün tarihin en büyük kumandanlarından biridir" hükmünü vermektedir (s. 39-40).

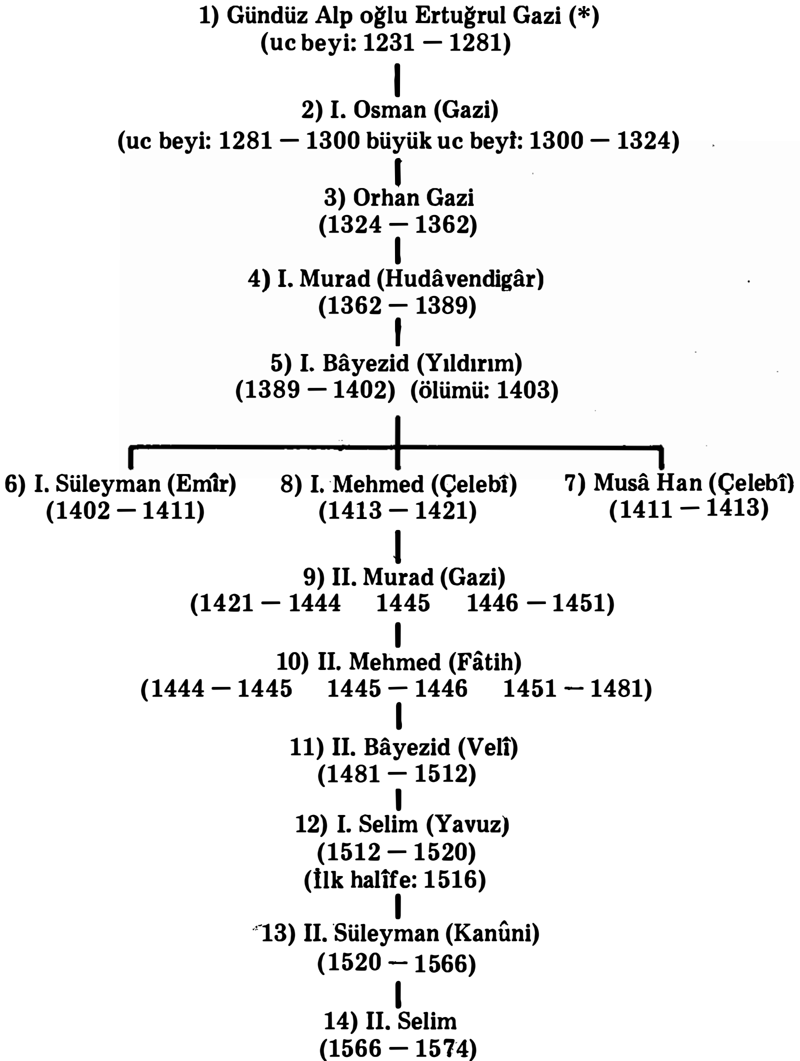
Romanyalı büyük tarihçi Iorga, Yıldırım'ın dünya hâkimiyetine doğru gittiğini, ülkesinde bir demir disiplin ve mükemmel bir nizam ve âsayiş mevcut bulunduğunu söylemektedir *(Hist. des Etats Balkaniques,* 65).

1389'da Sultân Murad'ın bıraktığı 500.000 km²'lik devleti Yıldırım Bâyezid, 13 yılda 2 misline yakın bir büyüklüğe, 942.000 km²'ye getirmiştir. Bunun 441.000 km² kadarı Avrupa'da, 500.000 km² kadarı Asya'da idi. I. Murâd'ın bıraktığı devlette Avrupa toprakları (291.000 km²), Asya topraklarından (208.000 km²) geniş olduğu halde, Yıldırım zamanında Asya toprakları, Avrupa topraklarının büyüklüğünü 59.000 km² kadar geçmiştir.

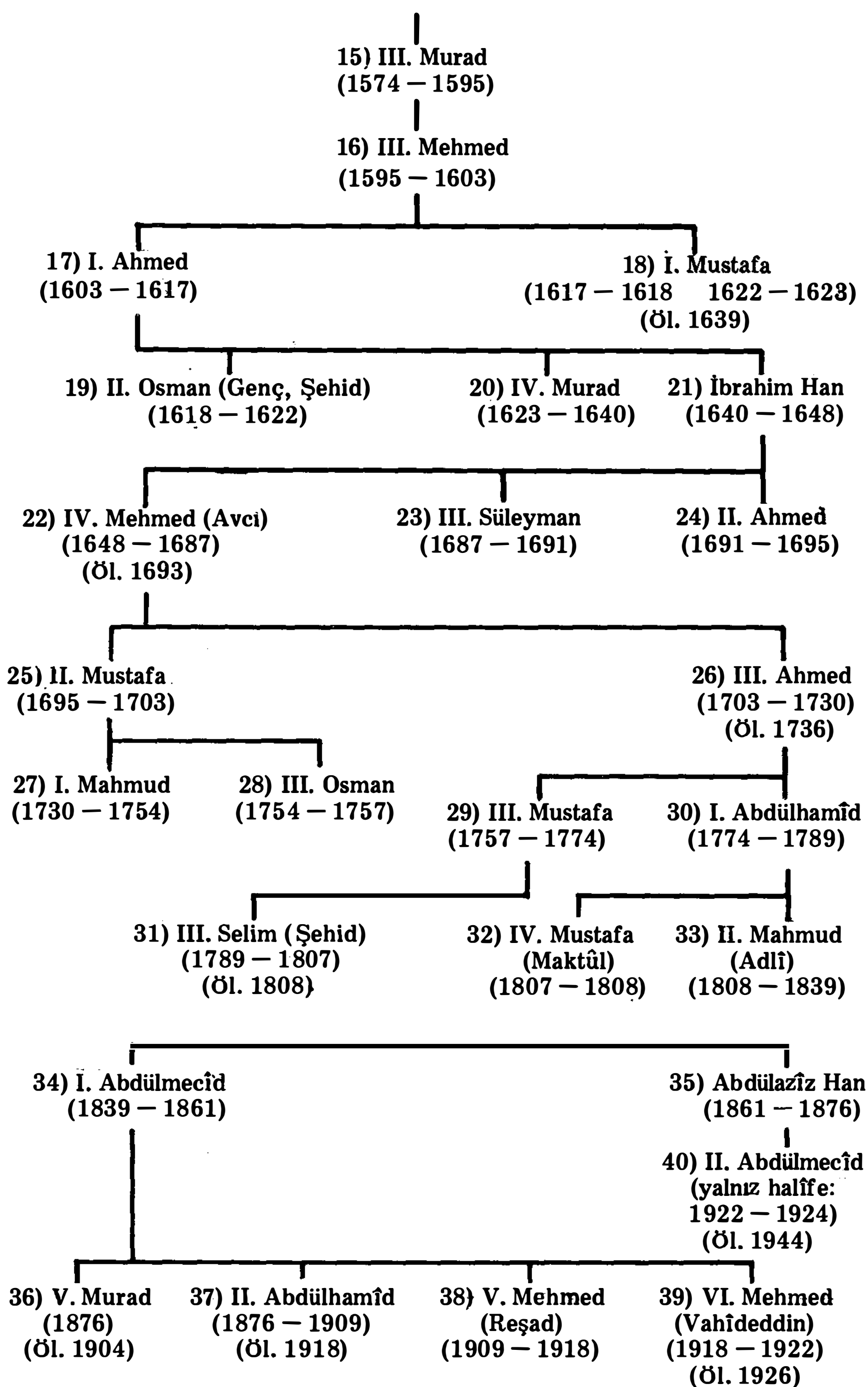
Yıldırım, Balkanlar'da başlıca Epir'i, Selânik ile Halkidikya yarımadasını, Batı Arnavutluk'u (İşkodra ve sair Venedik kaleleri hariç), Batı Karadağ'ı (kıyı kaleleri hariç) fethetmiş, Attika ve Mora yarımadalarını (Modon, Koron, Çuha adası vs. hariç), Eflâk'ı (Romanya) himâyeye almıştır.

Anadolu'da ise bugünkü şu vilâyetleri devlete katmıştır: 1390'da Aydın, Germiyan, Menteşe, Teke, Saruhan Beylikleri'nin işgal ettiği Aydın, İzmir (Gâvur İzmir ve Foça hariç), Denizli, Uşak, Muğla, Antalya, Manisa (gerisi, Bizans'tan alınan Alaşehir dahil), 1397'de Karaman Beyliği yani Konya (gerisi), Niğde, İçel (Tarsus hariç) vilâyetleri, 1398'de Kadı Burhâneddin devletinin işgal ettiği Sıvas, Tokat, Kayseri, Çorum (gerisi), Yozgat, Kırşehir, Arapsun, Giresun, Ordu, 1399 eylülünde Malatya, Hısn-ı Mansûr (Adıyaman), Harput (Elâzığ), Dulkadır Beyliği yani Maraş (himâye), 1401'de Erzincan vilâyetleri.

OSMANOĞULLARININ SOY KÜTÜĞÜ VE SALTANAT TARİHLERİ

(*) Muhtemelen: Kayı Alp oğlu Sarkuk Alp oğlu Gök Alp oğlu Kaya Alp oğlu Gündüz Alp oğlu Ertuğrul Bey.

15) III. Murad
(1574 — 1595)
16) III. Mehmed
(1595 — 1603)
17) I. Ahmed
(1603 — 1617)
18) I. Mustafa
(1617 — 1618 1622 — 1623)
(Öl. 1639)
19) II. Osman (Genç, Şehid)
(1618 — 1622)
20) IV. Murad
(1623 — 1640)
21) İbrahim Han
(1640 — 1648)
22) IV. Mehmed (Avcı)
(1648 — 1687)
(Öl. 1693)
23) III. Süleyman
(1687 — 1691)
24) II. Ahmed
(1691 — 1695)
25) II. Mustafa
(1695 — 1703)
26) III. Ahmed
(1703 — 1730)
(Öl. 1736)
27) I. Mahmud
(1730 — 1754)
28) III. Osman
(1754 — 1757)
29) III. Mustafa
(1757 — 1774)
30) I. Abdülhamîd
(1774 — 1789)
31) III. Selim (Şehid)
(1789 — 1807)
(Öl. 1808)
32) IV. Mustafa
(Maktûl)
(1807 — 1808)
33) II. Mahmud
(Adlî)
(1808 — 1839)
34) I. Abdülmecîd
(1839 — 1861)
35) Abdülazîz Han
(1861 — 1876)
40) II. Abdülmecîd
(yalnız halîfe:
1922 — 1924)
(Öl. 1944)
36) V. Murad
(1876)
(Öl. 1904)
37) II. Abdülhamîd
(1876 — 1909)
(Öl. 1918)
38) V. Mehmed
(Reşad)
(1909 — 1918)
39) VI. Mehmed
(Vahîdeddin)
(1918 — 1922)
(Öl. 1926)

VIII

FETRET DEVRİ (28 Temmuz 1402 - 5 Temmuz 1413)

I. SÜLEYMAN ve MÛSÂ HAN

Timur Anadolu'da

TİMUR'un Ankara zaferinden sonra en büyük emeli, mühim kuvvetlerle muharebe meydanını terke muvaffak olan Velîahd-Şehzâde Süleyman'ı yakalamak olmuştur. Muharebenin gecesinde hemen torunları Sultan-Muhammed ve Ebû-Bekr Mirzâlar'ın kumandasında 30.000 Türkistan atlısını, Velîahd'i tâkıybe göndermiştir. Süleyman Çelebi, önce başkent Bursa'ya geldi. Fakat şehri savunmasına, hattâ Anadolu'nun her hangi bir köşesinde tutunmasına imkân yoktu. Şehirde bulunan en küçük kardeşi Şehzâde Kasım Çelebî ile kızkardeşi Fatma Sultân'ı yanına aldı ; Gemlik'ten gemiyle Rumeli'ne geçti. O derece acele etti ki, Osmanlı hazine ve arşıvini yanına alamadı. 4 batın zarfında 1 asırdan beri biriken bu muazzam hazine, Timur'un eline geçti, kıymetine paha biçilemiyecek olan arşiv yakıldı. Bursa'ya gelen Timur askeri Osmanoğulları'nın 77 yıllık taht şehrinin yağmasına o derecede daldı ki, Şehzâde Süleyman buradan itibaren artık iyice tâkib edilemedi. Çeyrek asırdır Anadolu'nun en büyük şehri olan Bursa yakıldı. Osmanlı hazinesi, Timur'un vezîri Şerefeddin Ali Semnânî tarafından tesbit edilip, deftere geçirildi ve Timur'a yollandı. Sultan Ahmed Celâyir'in Şehzade Mustafa'ya nişanlı bulunan kızı, Yıldırım'ın 2 kızı ile Sırp prensesi olan zevcesi esir edildi. En kıymetli esirler, Kütahya'ya gelmiş bulunan Timur'a gönderildi. Yıldırım'ın kızlarının büyüğü Timur'un torunu Ebû-Bekr Mirza, küçüğü Paşa-Melek Sultan ise Emîr Celâleddin İslâm'ın oğlu Emîr-zâde Şemseddin Muhammed ile evlendirildi. Ebû-Bekr Mirza, İznik civarında toplanan Osmanlı kuvvetlerini de bozup dağıttıktan sonra şehre girip yağma etti.

Diğer taraftan Çağatay hükümdarı Sultan-Mahmud Han, yanında Timur'un torunlarından Sultân-Hüseyin ve İskender Mirzâlar olduğu halde, Karaman ve Hamîd illerini zabtetti. 8 gün Ankara'da kalan Timur ise, 5 ağustosta hareket ederek güneydoğuya ilerlemişti. Zaferden sonra tabiatiyle Yâkub Bey, Ankara kalesini Büyük Cihangîr'e teslime mecbur kalmıştı. Timur, Kütahya'ya geldi ve bu şehri çok severek burada 1 ay kadar kaldı. Burada Osmanlı hazinesi ile ileri gelen esirler Büyük Türk Hakanı'na takdîm edildi. Esirler arasında yukarıda sayılan prenseslerden başka, Yıldırım'ın damadı meşhur mutasavvıf Emîr Mehmed Buhârî, büyük âlim Şemseddin Mehmed Molla Fenârî ile Şemseddin Cezerî de vardı. Timur, bilginlere ve sanatkârlara çok iyi muamele etmek itiyadında bulunduğu için, bu zevata riayet, hattâ hürmet gösterdi.

Gene esirler arasında Yıldırım'ın yeğenleri olan Karamanoğlu Sultân-zâde Mehmed ve Alâeddin Ali Beyler bulunuyordu. Bunlar, analarının I. Murad'ın kızı olmasına rağmen, azılı Osmanlı düşmanı idiler. Osmanoğulları ile ancak Karamanoğulları'nın uğraşabileceğini iyi bilen Timur, prenslere iyi muamele etti ve eski Karaman Beyliği'ni, sınırlarını biraz da genişleterek kendilerine verdi. Bu şekle göre Konya ve İçel'den başka Kayseri, Niğde, Arapsun, Sivrihisar, Bolvadin, Beypazarı, Karaman toprağı oluyor, yani Karamanlılar, Ankara, Eskişehir, Afyon vilâyetlerinin bir kısmını da alıyorlardı. Bu suretle Osmanlılar'a bütün Orta Anadolu kapatılmış oluyordu. Ancak, Amasya'da Mehmed Çelebî vardı.

Mehmed Çelebi, babasını esaretten kurtarmak için Kütahya'ya casuslar göndermişti. Esirler arasında bulunan Vezir Firuz Paşa da bu projenin içindeydi. Mehmed Çelebi'nin adamları, Sultan Bâyezid'in bulunduğu otağa doğru yer altından tünel kazarlarken Yıldırım'ı muhafazaya memur edilen Timur'un 1.000 hassa askeri tarafından yakalandılar. Güneş doğmak ve tünel bitmek üzereydi. Ordugâhta büyük gürültü koptu. Ordugâhta esir olup serbest dolaşmasına müsaade edilen Mûsâ Çelebi'nin de babasını kurtarmak için bir teşebbüse girişmesi üzerine Timur, pâdişahın muhafazası için sıkı tedbirler aldı ve gözdağı vermek için esasen azılı düşmanı olan Firuz Paşa'yı öldürttü (Dukas, XVI, 42).

Timur, diğer Anadolu Beylikleri'ni de ihya etti. Yeniden Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan, Candar, Teke beylikleri kuruldu. Kütahya'dan hareket eden Timur, güneye Denizli'ye indi, oradan batıya doğrularak Aydın'a, Ayasluğ'a, Efes'te 30 gün geçirdikten sonra (Dukas, XVII, 46) kuzeydoğuya yol alarak Tire'-

ye geldi. Tire'de kayalar üzerine bir kitabe kazdırarak Sultan Bâyezid'e karşı kazandığı büyük zaferi taşa geçirdi. Timur, bu sırada ferman neşrederek Mehmed ve İsa Çelebiler'in hükümdarlıklarını tasdik etti. Bu suretle Osmanoğulları'nı da parçalamak istiyordu. Timur'un ilk fikri, Rumeli'ne geçmekti. Fakat bu işi tetkik edince, bunun tehlikeli bir macera olduğunu anladı. Gerçekten Osmanlı ordusunun bütün bakıyesi Rumeli'ne geçmişti. Esasen Rumeli'nde pek mühim Osmanlı kuvvetleri vardı. Bu kuvvetler arasında pek tehlikeli olan akıncı birlikleri de bulunuyordu.

Rumeli macerasından vazgeçen, esasen Çin'e gitmek için acele eden Timur, Süleyman Çelebi'ye name göndererek tâbiiyetini arzetmesini bildirdi. Kazasker Şeyh Ramazân'ı elçi göndererek bu teklîfe müsbet cevap vermekte gecikmiyen Süleyman Çelebî, Büyük Türk Hâkanı'ndan taç ve hıl'at ve ferman kabûl ederek, onun sayısız tâbilerinden biri oldu. Timur, Süleyman Çelebi'ye Osmanlılar'ın Avrupa toprakları üzerinde hükümdarlık hakkı bahşetmişti.

Bu arada Timur, Rodos Şövalyeleri'nden Türkler'in "Gâvur İzmir" dedikleri İzmir kalesini aldı. 15 gün karşı koyan Şövalyeler, 2 aralık 1402'de teslîm oldular. Bu suretle Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in uğrunda şehit düştüğü İzmir kalesi, Türk topraklarına katıldı.

İzmir kalesi gibi çok müstahkem bir mevkiin sukutundan dehşete düşen Foça, Sakız ve Midilli'nin Cenevizli beyleri, derhal Büyük Türk Hakanı'na arzı tâbiiyet eylediler ve harac-güzâr oldular. Bu sıralarda Timur'un karargâhı Ayasluğ (Efes)'da idi (Hammer, II, 117).

İsâ ve Mehmed Çelebiler, Büyük Hakan Anadolu'da kaldığı müddet içinde başlarını belâya sokmamak için âzamî gayret gösterdiler. Halbuki Timur'un bu iki şehzadeye bir şey yapmaya hiçbir niyeti yoktu. Bilâkis onların varlığını faydalı görüyordu. Ancak bu suretle Avrupa'daki Süleyman Çelebi'nin kendisi Anadolu'dan çekildikten sonra tek başına babasının mirasını toplamasına engel olabilecekti. İsâ Çelebi'nin elçisi Kutbeddin, Büyük Türk Hâkanı'ndan şehzâde için taç ve hil'at aldığı gibi, Mehmed Çelebi de Timur adına sikke bastırmakta gecikmedi. Bu sıralarda hutbe bütün Türkiye'de şüphesiz Abbâsî Halîfesi'nden sonra Timur'un adı anılarak okunuyordu.

Bizans da ağır hediyeler göndererek Büyük Hakan'ın vergi verir bir tâbii olmayı kabûl etti. Trabzon imparatorluğunun aynı şeyi yaptığı şüphesizdir. Şu halde Timur, Türk-Osmanlı, Türk-Memlûk, Türk-Altın-Ordu, Bizans, Bizans-Trabzon, Türk-Hindis-

tan olmak üzere tam 6 imparatorluğun ve düzinelerce krallığın, yüzlerce prensin metbû-i mefahhamı idi. Ankara zaferi Türk tarihi bakımından çok acıklı olmakla beraber, Büyük Cihangir'i şüphesiz kudretinin zirvesine çıkarmıştır. Yeryüzünde Timur'un emellerine karşı koyabilecek hiçbir kuvvet görünmüyordu ve esasen yoktu.

Timur isteseydi, şüphesiz Bizans'ı birkaç hafta içinde düşürür ve Doğu Roma Fâtihi olmak şerefini ihraz ederdi. Fakat ihtiyar cihangirin bütün ufku, Çin ihtirası ile kararmış bulunuyordu. Bu uğurda gaziler sultanı olan Batı Türk Hakanı'nı bile ezmişti.

Yıldırım'ın Ölümü (3 Mart 1403)

Yıldırım Sultan Bâyezid, uzun müddet Timur'un yanında, onun Anadolu gezisine iştirak etti. İzmir'in fethinde bulundu. Hattâ bu sayısız Türk şehidinin sûrları altında kaldığı kalenin iki haftada düşürülmesi karşısında Timur'a hayretini izhar etti. Daha sonra Timur, Göller mıntıkasına geldi ve teslim olmak istemiyen Uluborlu ve Eğridir Osmanlı garnizonlarını zorla düşürdü. Eğridir'de Padişah hastalandı ve Timur tarafından, tedavisine devrin en meşhur hekimleri olan Şîrazlı İzzeddin Mes'ud ile Celâleddin Arabî memur edilerek istirahat etmek üzere Akşehir'e yollandı. Timur, büyük gazi hükümdarın ölümü mesuliyetini asla yüklenmek istemiyordu. Buna rağmen Yıldırım, büyük ve teselli kabûl etmez üzüntüsünün te'sîriyle Akşehir'de 3 mart 1403 günü vefat etti. Esaret hayatı 7 ay, 6 gün sürmüştü. 43 yaşında idi. Yıldırım'ın kendini zehirliyerek intihâr ettiği rivâyeti de vardır; fakat zayıf görünmektedir (*Ankara Muharebesi* adlı 1946'da çıkan kitabımda ben de intihârı kabûl etmiştim; şimdi fikrimi değiştirmiş ve tashih etmiş bulunuyorum, orada her iki fikri tutan tarihçiler işaret edilmiştir).

Cenaze, Büyük Türk Hâkanı Timur Bey'in emriyle önce muvakkaten Şeyh Seyyid Mahmud Hayrânî türbesine vaz'edildi. Timur, ordugâhında bulunan Yıldırım'ın bütün akraba ve yakınlarını kabûl ederek tâziyette bulundu ve her birine iltifât edip büyük meblâğlar bağışladı. Esiri bulunan Musa Çelebi'yi de serbest bırakıp babasının cenazesini Bursa'ya götürüp gömmeye memur etti. Yıldırım'ın oğullarından yalnız Mustafa Çelebi'yi yanında alıkoyup Semerkand'a gitti.

Timur, Musa Çelebi'yi serbest bırakırken, ona da taç ve hil'at verdi ve bu suretle Osmanoğulları'nın taht müddeîlerinin sayısını

çoğalttı. Timur'dan birçok ihsan, 100 at vs. hediye alan Musa Çelebi, babasının cenazesini Bursa'ya getirdi. Halkın en samimî gözyaşları içinde cenaze namazı kılındıktan sonra büyük merasimle defnedildi (türbesi 1406'da oğlu I. Süleyman tarafından yaptırılmıştır).

Timur'un her halde bir çeşit vicdan azabiyle olsa gerek Bâyezid'in ölümüne çok üzüldüğü muhakkaktır; hattâ ağlamıştır. Mûsâ Çelebi ile Osmanlı kumandanlarının hemen hepsini de serbest bırakmıstır. Bu da enteresandır. Yalnız bilinmiyen bir sebeple, belki icabında saltanat müddeîsi olarak yanına kendi ordusunu katıp Türkiye'ye gönderebilmek için Mustafa Çelebi'yi alıkoymuştur. Padişahın gaip cenaze namazını Timur da kılmıştır.

Yıldırım'ın yaptırdığı eserlerin başında şu câmiler gelir: Bursa'da Ulu Cami ve Yıldırım Camii, Edirne'de, Balıkesir'de, Kütahya'da, Niğbolu'da, Karaferye'de (Güney Makedonya) birer cami, Bursa'da büyük bir hastahâne (dârüşşifâ) ve bir yüksek öğretim müessesesi (medrese). Bu müesseseler, çok zengin vakıflarla beslenmiştir.

Umumiyetle Yıldırım, Osmanlı hükümdarları içinde Fâtih, Kaanûnî ve Yavuz'dan sonra en büyüğü ve en meşhuru olarak kabûl edilir. Hammer, Yıldırım'ın ölümü ile 2 kıt'anın, Asya ile Avrupa'nın rahat nefes aldığını yazmaktadır (II, 120).

Timur'un Anadolu seferi, Türkiye için çok ağır olmuştur. Dukas'a göre bu seferde Timur'un toplayıp götürdüğü Türkiye serveti, Hindistan seferindeki ganimetleri aşan bir meblâğa vâsıl olmuştur (XVII, 47). Ankara felâketinden sonra Osmanlılar, I. Murad devrinde devlete dahil olan bazı toprakları bile kaybetmişlerdir. Fakat Anadolu'da Türk milliyeti ve Osmanoğulları'na merbutiyet katî surette teşekkül etmişti ve hiçbir felâket bunu ihlâle muktedir bulunmuyordu. Nitekim Batı Türkleri, Timur çekilir çekilmez dört elle Osmanoğulları etrafında birleştiler. En sağlam bünyeye sahip bir devlet bile böylesine bir darbenin altından kalkamazken, az sonra bir cihan imparatorluğu kurdular. Bu hâdiseye eski ve yeni bütün tarihçiler hayret izhar etmişlerdir.

Osmanlı tarihinde 28 temmuz 1402 Ankara muharebesinden, Yıldırım'ın oğullarından Mehmed Çelebi'nin babasının mirasını tek elde toplıyabildiği, kardeşi Mûsâ Çelebî'nin ölüm tarihi olan 5 temmuz 1413'e kadar devam eden 10 yıl, 11 ay, 8 günlük devreye "saltanat fâsılası, kargaşalık devri" mânâsına "Fetret Devri" denir. Bu devrede Yıldırım'ın oğulları, babalarının tahtına tek

başlarına oturabilmek için, birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Nihâyet Mehmed Çelebî'nin dehâsı üstün gelmiştir.

Timur, 1403 martında, yani Ankara felâketinden 8 ay sonra Türkiye'yi terketmiş, Çin seferinin başlangıcında 18 şubat 1405'te ölmüştür. Yerine önce torunu Sultan-Halil Mirza, sonra 4. oğlu Şahruh Mirza, Büyük Türk Hakanı olmuşlardır. Bütün Türkiye, yani gerek Osmanlı devleti, gerek Türkmen Beylikleri, gerekse Doğu Anadolu'daki Akkoyunlular ve Karakoyunlular, Şahruh Mirza'nın ölüm tarihi olan 12 mart 1447'ye kadar Büyük Türk Hakanlığı olarak Timuroğulları'nı resmen metbû tanımışlardır. Timur'u metbû tanıyan Memlûk, Altın-Ordu, Hindistan Türk, Bizans imparatorlukları, Timur'un ölümünden bir müddet sonra tâbiiyetlerini reddetmişlerdir. Fetret Devri'nde saltanat süren Yıldırım'ın oğulları Süleyman, Mehmed, Îsâ ve Mûsâ Çelebîler ve bütün Anadolu hükümdarları, Timurlular'ın tâbii idiler. Böylece Türk dünyasında fiilî olmasa bile, hukukî ve zâhirî bir birlik kurulmuştur.

Şehzâdeler Kavgasının Başlaması

Osmanlı tarihçileri, Osmanoğulları Mehmed Çelebi'nin neslinden yürüdükleri için, Süleyman ve Mûsâ Çelebiler'i meşrû hükümdar kabûl etmemektedirler. Ancak bu görüş gerçeklere uymamaktadır. Netekim bütün Batılı tarihçiler ve bazı Türk tarihçileri, Yıldırım'dan sonra Süleyman Çelebi'yi, ondan sonra Mûsâ Çelebi'yi Türkiye hükümdarı saymakta ve Fetret Devri'ni bu iki hükümdarla kapatmaktadırlar. Fetret Devri'nde Îsâ ve Mehmed Çelebiler'in gerçekte bu ikisi kadar nüfuzu olmamış, esasen Süleyman Çelebî'ye tâbî bulunmuşlardır. En büyük Osmanlı tarihçisi olan Müneccimbaşı Ahmed Dede, "Çelebî Sultan Mehmed, Osmanlı sultanlarının 5. veya 7.'sidir" demek suretiyle, Osmanlı tarihçilerinin geleneğinden ayrılmış ve gerçekte I. Mehmed'in 7. padişah olduğunu belirtmiştir. Gerçek de böyledir. 5. ve 6. padişahların I. Sultan Süleyman ve Sultan Mûsâ olduğu muhakkaktır.

Timur, Anadolu'dan çekilince, Yakın Doğu'da Süleyman Çelebî'nin en büyük şehzade olarak babasının meşrû halefi bulunduğunda kimsenin şüphesi mevcut değildi. Amasya'daki Mehmed Çelebî, Edirne'deki ağabeyine tâbi olduğunu resmen bildirmiştir. Mûsâ Çelebî zaten hiçbir toprak sahibi değildi. Îsâ Çelebî ise bocalayıp duruyordu ve şüphesiz Süleyman Çelebî'ye tâbi idi (Yıldırım'ın oğullarının yaş sırası şöyledir : Süleyman, Mustafa, Îsâ,

Mehmed, Mûsâ, çocuk olan Kasım ile Yusuf; Süleyman'dan sonra geldiği anlaşılan Ertuğrul Çelebî, Kadı Burhâneddin'le yapılan Kırkdilim meydan muharebesinde ölmüştü; Yıldırım'ın Mûsâ adlı diğer bir oğlu da vaktiyle çok küçük yaşta vefat etmişti).

Yıldırım'ın bütün saltanatı boyunca sadâret (başbakanlık) makamını işgal eden ve I. Murad zamanında babasının yerine geçen vezîr-i âzam Çandarlı-zâde Ali Paşa, ölünceye kadar Süleyman Çelebî'nin vezîri olmuştur. Ali Paşa, kudretli şahsiyetiyle Süleyman Çelebî'yi desteklemiş ve onun ölümünden sonra bu çapta vezîr bulamıyan Süleyman-Şâh, otoritesini kaybetmiş, tahtını ve tacını kaptırmıştır.

Söğüt'ten sonra Bursa, 1326'dan 1402'ye kadar 76 yıl, 4 ay, Osmanlı taht şehri oldu. I. Süleyman, taht şehrini Edirne'ye taşıdı. 1453'e kadar 50 yıl, 10 ay Edirne, Osmanlı taht şehri oldu. Maamâfih padişahlar, Anadolu işleriyle meşgul olurken, Bursa'da bulunmakta devâm ettiler.

Ankara felâketinden sonra Balkanlar'da devletin bir tek Hıristiyan tab'ası baş kaldırmayı düşünmedi. Hiçbir devletin idare tarzı Osmanlılar'ınki kadar iyi olamazdı ve Balkanlılar, bunu pek acı tecrübeler neticesinde iyice anlamışlardı. Bununla beraber Süleyman Çelebî, Bizans ile sulh yapmaya ve Doğu Roma imparatorluğuna mühim yerler terketmeye lüzum gördü. Terkedilen yerler Selânik, Halkidikya yarımadası, Tesalya'nın bir kısmı, Gebze'ye kadar Marmara sahilleri idi. Ayrıca Şehzâde Kasım ile Fatma Sultân'ı da İmparator'un sarayında oturmak üzere İstanbul'a yolladı. Süleyman Çelebî, Venedik ve Ceneviz cumhuriyetleri ile de anlaşmakta acele etti. İmparator'un kardeşi Despot Theodoros'un kızı ile evlendi. Mora, Attika, Sırbistan ve Eflâk, Osmanlı himayesinden çıkıp bir zaman için müstakil oldular. Bütün bunlara sebep, Timur'un Rumeli'ne geçeceği korkusu idi. Fatma Sultan, bir müddet sonra ağabeyinin yanına döndü. Şehzâde Kasım ise, 15 yıl Bizans'ta yaşadıktan sonra 1417'de 25 yaşlarında öldü. Prodromus Manastırı'na gömüldü.

Îsâ Çelebî, Bursa'da hüküm sürüyordu. Bizans'ın en büyük ailelerinden birine mensup olan İoannes Tunteres'in kızı ile evlenmişti (Chalcondylas, IV, 55). Ankara muharebesinde muharebe meydanını terkeden Îsâ Çelebî, Karası'ya gelmiş, Timur kuvvetleri çekildikten sonra Bursa'yı işgal etmişti. Mûsâ Çelebî, babasının cenazesi ve Timur'un eline verdiği saltanat menşûru ile Bursa'ya gelince Îsâ Çelebî, muvakkaten şehri terketmişti. Fakat az sonra tekrar Bursa'ya girdi. Osmanoğulları'nın taht şehrini elinde tutmakla beraber, çok az askeri vardı ve ordunun en

değerli kısmı Rumeli'nde idi. Onun için Mehmed Çelebî ile bile mücadeleye muktedir olamadı. Mûsâ Çelebî ile ağabeyi Îsâ Çelebî, ana-baba bir kardeştiler ve her ikisinin anası da Germiyanoğlu Devlet Hâtûn idi. Devlet Hâtûn, ana tarafından Mevlânâ'nın torunu olduğu için, bu Çelebîler aynı zamanda Mevlânâ'nın torununun torunu oluyorlardı (oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hâtûn'un kızı Devlet Hâtûn'un oğulları). Mûsâ Çelebî, ağabeyi tarafından Bursa'dan kovulunca, Kütahya'ya dayısı Germiyanoğlu Yâkub Bey'in yanına gitti. Sonra Karaman'a gidip halasının oğlu olan Karamanoğlu'nun yanında kaldı. Fakat her iki taraftan da Îsâ Çelebî'nin elinden Bursa'yı alacak kuvvet tedarik edemedi.

Mehmed Çelebî ise, Amasya ve Sıvas bölgesinde nüfuzunu iyiden iyiye kuvvetlendirdi. Kubâdoğulları ve Kadı Burhâneddin'in dâmâdı Mezid Bey'le savaşıp onları sindirdi. Sonra ağabeyi Îsâ Çelebî'nin üzerine yürüdü; Ulubad meydan muharebesinde ağabeyini bozup, Bursa ve Karası'yı elinden aldı. Îsa Çelebî, Yalova yoluyla Bizans'a, oradan Edirne'ye ağabeyi Süleyman Çelebî'nin yanına gitti. Îsâ Çelebî'nin en büyük desteği olan Sarı Timurtaş Paşa ise, Mehmed Çelebî'nin eline geçti ve onun tarafından öldürüldü. Buna karşılık Mehmed Çelebî'nin kumandanlarından eski Karası su-başısı İne Bey de Îsâ Çelebî ile çarpışırken öldü.

Îsâ Çelebî'nin Tasfiyesinden Sonra

Mehmed Çelebî'nin hemen bütün Anadolu'daki Osmanlı topraklarına hâkim olduğunu gören Süleyman Çelebî, Îsâ Çelebî'yi, yanına kuvvet vererek, Bursa'ya gönderdi. Çanakkale'yi geçen Îsâ Çelebî, Beypazarı'na geldi (Ankara'nın kuzey-doğusu). Orada Karamanlılar ile çarpıştı. Bursa'ya döndü. Fakat Mehmed Çelebî iyiden iyiye kuvvetlenmişti. Şehri alamadı. Mehmed Çelebî'ye yenildi. Kastamonu'ya gidip İsfendiyâr Bey'e sığındı (Bey'in annesi Efenzed Hâtûn, Îsâ Çelebî'nin ikinci derecede halası oluyordu, yani İsfendiyâr Bey'le 2. derecede kardeş çocukları idiler). İsfendiyâr Bey'le Îsâ Çelebî, Mehmed Çelebî'den Ankara'yı almak istedilerse de, Gerede meydan muharebesinde yenildiler.

Bursa'ya gelen Mehmed Çelebî, gene Amasya'ya döndü. Ağabeyi Süleyman Çelebî'nin ânî bir taarruzundan korktuğu için Bursa'da kalamıyordu. Îsâ Çelebî, tekrar Kastamonu'dan Bursa civarına geldiyse de gene yenildi. Bu kere Aydınoğlu Cüneyd Bey'e sığındı. Etrafına Aydın, Saruhan ve Menteşe Beylikleri'ni topladı. Fakat koalisyon, Mehmed Çelebî tarafından dağıtıldı. Aydınoğlu, Mehmed Çelebî'yi metbû tanımaya mecbur oldu. Saru-

hanoğlu ise, ansızın Manisa'ya gelen Mehmed Çelebî tarafından bastırılıp öldürüldü ve Saruhan ülkesi (Manisa), Mehmed Çelebî-ye geçti. Bu suretle Saruhan beyliği, kesin olarak tarih sahnesinden çekildi. Bu, Mehmed Çelebî'nin babasının mirasını toplama yolunda şimdiye kadar attığı adımların en büyüklerinden biriydi. O zamana kadar daha çok Süleyman Çelebî'den çekinen Beylikler, şimdi Mehmed Çelebî'ye karşı vaziyet aldılar. Îsâ Çelebî, tekrar Karamanoğlu'na iltica edip Lârende'ye (Karaman) gitti. Tekrar teşebbüse girişmekten vazgeçmedi. Eskişehir'e geldi. Fakat yakalanarak öldürüldü. Bursa'ya getirilip babasının yanına gömüldü. Bu sûretle 1410'dan önce Îsâ Çelebî de taht müddeîleri arasından silinmiş oldu. Germiyan Beyliği de, Aydın Beyliği gibi Mehmed Çelebî'ye tâbî olmayı kabûl etti.

Bunun üzerine Mehmed Çelebî'nin kendinden fazla kudret iktisap ettiğini gören ve seçkin Osmanlı ordusuna sahip bulunan Süleyman Hân, Bursa'ya geldi. Mehmed Çelebî, Amasya'ya çekildi. Süleyman Hân, Ankara kalesini de aldı ve sonra Bursa'ya, müteâkıben Edirne'ye avdet etti. Yanında vezîr-i âzam Çandarlızâde Ali Paşa da bulunuyordu.

Süleyman Hân, Ankara'yı da alınca, bir an için bütün Osmanlı ülkesine hâkim göründü. Fakat Mehmed Çelebî, ağabeyinin karşısına küçük kardeşi Mûsâ Çelebî'yi çıkarmakta gecikmedi. Mûsâ Çelebî, Mehmed Çelebî ile yaptığı anlaşmaya göre Rûmeli'ne geçecek, Süleyman Hân'ın tahtına oturacak, fakat Mehmed Çelebî'ye tâbî olacaktı. Sonradan sözünü tutmamış ve müstakil, hattâ Mehmed Çelebî'den üstün olarak Rumeli'nde saltanat sürmüştür.

Süleyman Hân, Ankara'ya giderken, Timur'un Karamanoğlu'na verdiği Sivrihisar'ı da aldı. Karamanoğlu harbe girişince, Evrenos Bey, Süleyman Hân'ın emriyle Aksaray'a kadar ilerliyerek Karamanlılar'ı cezalandırdı.

Kırşehir civarında Cemâle (Gevâle) kalesinde Karamanoğlu ile dayısının oğlu olan Mehmed Çelebî birleştiler ve Süleyman Han'ı Anadolu'dan kovmak üzere anlaştılar. Bu ittifâka Çelebî Mehmed'e tâbi Aydın ve Germiyan da katıldı. Koalisyona Karaman 30.000, Germiyan 10.000, Aydın 5.000 askerle katıldı. Bu 45.000 kişilik ordu, Efes'te (Ayasluğ) Süleyman Hân'ı beklemeye başladı. Fakat 25.000 kişi ile Osmanoğlu'nun geldiğini işiten Beyler, Sülyeman Hân'a meydan muhârebesi vermeye cesaret edemediler, "Osmanoğlu gelir!" diyerek dağıldılar. Süleyman Hân, İzmir'e girdi (Dukas, XVIII, 51). Aydınoğlu Cüneyd Bey, Süleyman Hân'ın ayaklarına kapanarak afvını ricâ etti (Du-

kas, XVIII, 52). Çok zekî, kurnaz ve gayetle entrikacı olan Cüneyd Bey, Süleyman Hân'a te'sîr ederek kendini afvettirdi. Fakat Süleyman Hân, Aydın beyliğini mülküne kattığını bildirdi ve Cüneyd Bey'e imparatorluğun ta öteki ucunda, Arnavutluk'taki Ohri sancakbeyliğini verdi.

Emîr Süleyman "kerîm, iyi ve ciddî idi... Fakat şarap müptelâsı idi ve nefsanî hazlarına son derece düşkündü" (Dukas, XVIII, 52-3). Oysa ki, fevkalâde şartlar, çok enerjik bir hükümdar gerektiriyordu. Süleyman Hân, 4 ay Ayasluğ'da kaldıktan sonra meydanı Mehmed Çelebî'ye bıraktı, Edirne'ye döndü.

Emîr Süleymân'ın Tasfiyesi ve Mûsâ Çelebî'nin Cülûsu (17 Şubat 1411)

Mûsâ Çelebî, ağabeyi Mehmed Çelebî'nin, İsfendiyâr Bey'in ve Eflâk prensi Mirçe'nin desteğiyle, Süleyman Hân'ı devirmek üzere, Karadeniz'den Romanya'ya çıktı. Oradan Tuna'yı güneye doğru atlıyarak Süleyman Hân'ın topraklarına ayak bastı.

Süleyman Hân ise, babasının imparatorluğunu ihyâ etmeyi her ne kadar aklından geçirmiyorduysa da, devleti az çok toparlamaya gayretten de geri durmuyordu. Bu arada Gelibolu'da muazzam bir kale inşa ettirdi (Dukas, XIX, 53). Avrupa'ya akınlar da yaptırdı. 1408 ekiminde akıncılar, Karniyol'u yağma ettiler ve Moettling kasabasını vurdular, Slovenya'nın altını üstüne getirdiler (Hammer, II, 140).

Mûsâ Çelebî, Rumeli'ne geçip Edirne'yi ve netice itibariyle imparatorluğun bütün Avrupa topraklarını tehdit edince, Mehmed Çelebî, âdeti olduğu üzere fırsatı kaçırmadı, Bursa'ya girdi ve ağabeyinin Anadolu topraklarının büyük kısmına hâkim oldu. Bu sıralarda Sırbistan ve Eflâk prenslikleri, gayet hafif bağlarla Osmanlılar'a bağlı olup, Mora prensliği ile Attika dukalığı, Osmanlı nüfuzundan tamamen kurtulmuştu. Ancak Sırplar ve Ulahlar (Eflâklı Romenler) gayet dikkatli hareket ediyorlar, şehzadeler arasındaki mücadeleden faydalanıp Osmanlılar'a karşı tâbiiyetlerini tamamen nazarî bir derecede tutmaya çalışıyorlardı. Meselâ Süleyman-Mûsâ Çelebî'ler mücadelesinde Eflâk, Mûsâ Çelebî'ye, Sırbistan ise Süleyman Çelebî'ye taraftar olmuştur. Netekim Mûsâ Çelebî tahta geçince 4 temmuz 1410'da Sırbistan despotu Stefan'ın kardeşi Prens Vuk ile oğlu (Stefan'ın oğlu) Prens Lazar'ı tevkif ettirmiş, sonra ağabeyine karşı ilk mağlûbiyetine sebep oldukları gerekçesiyle idamlarını emreylemiştir (Jirecek, II, 114). Bu felâketli devirde Sırbistan ve Tuna ötesindeki Eflâk'ın tamamen Türk nüfuzundan kurtulamamaları, Os-

manlı devletinin temellerinin ne derecede köklü olduğunu gösterir. Tabiî kuzeydeki büyük Macaristan'ın bu prenslikleri tehdidini ve daima — istiklâlin muhafazası mümkün olamadığı takdirde — Türk idaresinin Macaristan veya başka bir Avrupa devleti idaresine tercih edildiği unutulmamalıdır.

Süleyman Hân ile Mûsâ Çelebî'nin ilk vuruşması galiba Çatalca'ya yakın bir yerde, yani Edirne'nin yakınında cereyan etmiş ve Mûsâ, mağlûb olarak kaçmıştır. Bizans imparatoru da yumuşak huylu olan Süleyman'ı, çok sert bir adam olan Mûsâ Çelebî'ye karşı tutmuştur. Mûsâ Çelebî, etrafındaki az bir kuvvetle Rumeli'nin şurasında ve burasında ağabeyine karşı mücadeleye devam etmiştir. Anadolu'yu tamamen Mehmed Çelebî'ye kaptıran I. Süleymân'ın nüfûzu azalmıştı. Parlak askerî muvaffakıyetler gösterememesi de, başlarındaki hükümdarın kendilerini zaferden zafere koşturmasına alışmış bulunan kumandanları soğutmuştu. Akıncı kumandanlarının en büyüklerinden olan Mihaloğlu Mehmed Bey, açıkça Mûsâ Çelebî'nin tarafına geçti. Nitekim Mûsâ, Sofya yakınlarında ağabeyinin ordusunu bozdu. Edirne yolu açılmıştı. Edirne'ye yürüdü. Her türlü tedbirde kusur eden Süleyman Hân, Mûsâ'yı küçümsüyor ve kendisini tahtından mahrum edebileceğini aklına bile getirmiyordu. Ona göre Mûsâ Çelebî, ancak çete muharebesiyle kendisini rahatsız etmeye muktedirdi. Mûsâ'nın Edirne civarında olduğunu haber veren akıncı beyi Evrenos Bey'le alay etti ve iddiasında ısrar eden Yeniçeri ağası Hasan Ağa'nın sakalını traş ettirdi. Bu vaziyette hemen bütün erkân ve halk, Mûsâ Çelebî'yi tuttu. Çelebî, Edirne'ye rahatça girdi. Süleyman Hân kaçtı. Istanbul yolunda köylüler tarafından öldürüldü. 34 yaşlarında idi. Saltanatı 8 sene, 6 ay, 20 gündür. Bu suretle 17 şubat 1411'de Mûsâ Çelebî, tahta geçti.

Mûsâ ve Mehmed Çelebîler Karşı Karşıya (1411 - 13)

Mûsâ Çelebî, ağabeyinin öldürülmesini hanedana karşı bir hürmetsizlik sayıp, kaatilleri diri diri yakmak suretiyle cezalandırdı (Dukas, XIX, 55). Süleyman Çelebî'nin cenazesi Bursa'ya gönderilip büyükbabası I. Sultan Murad'ın yanına gömüldü. Bundan sonra Sırbistan seferini yapıp kendisini tutmayan Sırplar'ı şiddetle cezalandırdı ve kuzey hududunu takviye etti (Dukas XIX, 56).

Mûsâ Çelebî, Mehmed Çelebî'nin yardımı ile ve onu metbû tanımak şartıyla Rumeli'ne geçmişti (Neşrî, 139b-40a). Fakat

Edirne tahtına oturunca müstakil bir hükümdar gibi hareket ettikten başka, ordunun büyük kısmını elinde bulundurduğu için, ağabeyi Mehmed Çelebî'den üstün bir vaziyet aldı. Mûsâ Çelebî'nin muvaffakıyet sebeplerinden biri de, damadı olduğu Eflâk voyvodası Prens Mirçe'nin kendisini şiddetle desteklemesidir (Neşrî, 140b).

Mûsâ Çelebî'nin iyi asker olmasına rağmen devlet idaresi ve ve siyâsette tutumu, Mehmed Çelebî'nin dehâsı ile kaabil-i kıyas değildi. Son derece sert, hattâ zâlim hareketleriyle birçok kumandanı kendinden soğuttu. Vezîr-i âzam Melik-Şâh Paşa, Rumeli beylerbeyi Mihaloğlu Mehmed Paşa, kazaskeri de Simavnalı Şeyh Bedreddin idi. Bir akıncı beyinden beylerbeyi, tanınmamış bir adamdan vezîr, büyük bir âlim olmakla beraber akîdesi ve maksadı meşkûk bir zat olan Şeyh Bedreddin'den kazasker yapılması da Osmanlı ülkelerinde iyi karşılanmadı. Süleyman Çelebî'den memnun olmıyanlar, Mûsâ Çelebî'yi görünce onu aramaya başladılar. Süleyman Hân, rahatına ve keyfine düşkün, ekseriya sarhoş olmakla beraber, muharebelerde çok cesur olup, ilim ve san'atı büyük cömertlikle himâye ederdi. Mûsâ Çelebî, sert bir harb adamı idi. Bu vaziyet, Mehmed Çelebî'ye ikbal yollarını açmıştır.

Mûsâ Çelebî, babası gibi Bizans'a karşı vaziyet aldı. Ağabeyinin Bizans'a terkettiği Tesalya'daki ve Trakya'daki yerleri istirdâd etti. Çatalca'yı da alıp Istanbul'u 5. kere olmak üzere muhâsara etti. Telâşa kapılan İmparator, kendi yanında bulunan Süleyman Hân'ın oğlu Orhan Çelebî'yi Selânik civarına gönderdi. Bu tarafa dönen Mûsâ Çelebî, yeğenini yendikten sonra daha şiddetle Istanbul muhâsarasına devâm etti (Orhan Çelebî, kendisine amcası Mehmed Çelebî tarafından malikâne olarak verilen Geyve Akhisarı'nda 1429'da, yani II. Murad zamanında 34 yaşlarında ölmüştür; oğlu Şehzâde Süleyman, Kahire'ye kaçıp Memlûk Sultânı'na sığınmıştır; kızları Hatîce ve Hundî Sultanlar'dır; Süleyman Çelebî'nin diğer oğlu Mehmed-Şâh Çelebî, kızı da Paşa-Melek Sultan olup, bu kızının Fatma Hâtun (Hanım-Sultan) ve Mehmed Çelebî (Sultan-zâde) adlı çocukları malûmdur).

Selânik'i alamıyan Mûsâ Çelebî, Istanbul sûrlarını şiddetle tazyik ediyordu. Bu tazyik, Yıldırım'ın 4 muhâsarasından çok daha şiddetliydi. Yıldırım, abluka ile ve zamanla şehri düşürmek istiyordu. İmparator, Çelebî Sultan Mehmed'le anlaştı. Mehmed Çelebî, Boğaz'ı geçip Istanbul'a geldi ve İmparator'la Mûsâ Çelebî'ye karşı takıyb edilecek siyâsetin esaslarında mutabakata va-

rıldı (I. Mehmed, Fâtih'ten önce Bizans'ı ziyaret eden tek Osmanlı hükümdarıdır; Orhan Gazi, Üsküdar'da İmparator'la görüşmüştü).

Mehmed Çelebî, Çatalca'nın kuzeybatısında İnceğiz'de kardeşine verdiği meydan muharebesinde, seçkin Rumeli sipahi ve akıncılarına mağlûp oldu, 200 kadar atlı ile ve yaralı olduğu halde Istanbul'a sığındı. İmparator'un ümitleri mahvolmuş gibi görünüyordu. Mehmed Çelebî, Istanbul'a gelince yapılan 3 gün, 3 gecelik şenlikler (Dukas, XIX, 57), geride kalmıştı. Bizans panik içinde olnup, etraftan gelen halk da sûrların içine sığındığından (Hammer, II, 148) şehirde kargaşalık artmıştı. 1412'de Mûsâ Çelebî'nin Osmanlı donanması ile Bizans donanması arasında Hayırsız Adalar'dan Yassı-Ada önünde yapılan bir deniz vuruşması netice vermedi. Mehmed Çelebî'nin kardeşi ile mücadeleden vazgeçmemesi ve Rumeli'nde bazı beylerin Mehmed Çelebî'ye taraftar olduklarının anlaşılması üzerine telâşa düşen Mûsâ Çelebî, muhasarayı kaldırdı. Esasen iç bünyesi tamamen huzur içinde olmıyan bir Türkiye'nin Doğu Roma'yı düşürmesine imkân yoktu. Bu, Yıldırım'ın Türkiye'si ile kabil olabilirdi. Fâtih'in Türkiye'si ile gerçek olacaktır.

Evrenos-zâde Mehmed Bey, Mihal-zâde, Yahşı Bey gibi en seçkin akıncı beyleri, artık Mehmed Çelebî'yi tutuyorlardı. Bununla beraber Mehmed Çelebî, 1412'de ikinci kere Rumeli'ne geçtiği zaman da kardeşine mağlûp oldu. Fakat yılacak ve mücadeleden vazgeçecek karakterde değildi. Üçüncü kere 30.000 kişi ile Rumeli'ne geçti. Bu sıralarda Rumeli'nde Mehmed Çelebî taraftarlığı son haddini bulmuştu. Sırbîstan da Mehmed Çelebî'yi tutuyor ve Mûsâ Çelebî'den nefret ediyordu. Mûsâ Çelebî'ye taraftar olarak Mihaloğlu Mehmed Paşa, Timurtaşoğlu Umur Bey gibi birkaç kumandandan başka kimse kalmamıştı.

Mûsâ Çelebî'nin de Tasfiyesi ve Fetret Devri'nin Sonu (5 Temmuz 1413)

Kırklareli'nin (Kırkkilise) güneydoğusunda Vize yakınlarında Mehmed Çelebî, Kara Halil Bey'in kumanda ettiği Mûsâ Çelebî'nin öncüsünü yendi. Mehmed Çelebî, Edirne önlerine geldi. Şehir halkı ve idare âmirleri, hangi taraf galip gelirse Osmanlılar'ın Avrupa taht şehrinin ona itaat edeceğini bildirdi ve şimdilik Mehmed Çelebî'yi sûr içine kabûl edemedikleri için özür dilendi. Mehmed Çelebî ısrar etmedi ve kuzeybatıya kardeşinin üzerine yürüdü. Filibe civarında iki taraf kuvvetleri fevkalâde

yaklaştılarsa da, yardımcı kuvvetleri bekliyen Mehmed Çelebî, meydan muharebesi vermedi. İki kere kardeşine yenildiği için ihtiyatlı hareket ediyordu. Filibe'den sonra Mehmed Çelebî'nin 30.000 kişilik Anadolu ordusuna (bunda Dulkadırlı birlikleri de vardır) Sırp kuvvetleri ile Mûsâ Çelebî'den yüz çeviren kumandanlar katıldı. Bu suretle Mehmed Çelebî'nin ordusu, kardeşininki ile kıyas kabûl etmez bir şekilde şişti. Niş yakınlarına kadar kuzeybatıya çıkan Mehmed Çelebî, tekrar güneydoğuya indi, Sofya'nın güneydoğusunda Samakov'a geldi.

Samakov yakınlarında geçen Çamurlu-Derbend meydan muharebesinde, Mûsâ Çelebî'nin şecaatine rağmen, mukadder netice vuku buldu. Mûsâ Çelebî, kaçarken yakalanıp hemen boğuldu. Cenazesi Bursa'ya nakledildi, babasının yanına gömüldü. 25 yaşlarında idi.

5 temmuz 1413'te Mûsâ Çelebî'nin ölümü ile Mehmed Çelebî, Osmanlı tahtının tek vârisi olarak kaldı ve "Fetret Devri" sona erdi. Mûsâ Çelebî'nin saltanatı 2 sene, 4 ay, 16 gündür.

Mûsâ Çelebî'nin öldürülmesini öğrenen Büyük Türk Hakanı Sultan Şahruh (Timur'un oğlu), Sultan Mehmed'e 1416 şubatında gönderdiği mektupta, onu azarlamış ve hareketini takbih etmiştir. Çelebî Sultan Mehmed, metbûuna verdiği cevapta özür serdetmiş ve kendisini haklı çıkarmıştır *(Münşe'âtü's-Selâtıyn,* I, 143'te namenin sûreti vardır).

Fetret Devri'nin gerçek hükümdarlarının Süleyman Çelebî ile onun yerine geçen Mûsâ Çelebî'nin olduğu, diğerlerinin arka planda taht müddeîsi olarak kaldıkları, vak'aların tetkikınden anlaşılır. Esâsen Sultan Süleyman, kardeşlerine metbûluğunu kabûl ettirmiştir.

Anadolu Beylikleri'nin bir kısmı, daha Fetret Devri'nde Osmanoğulları'nın metbûluğunu veya nüfûzunu tanımışlardır. Büyük bir imparatorluğun idaresinde yaşamanın nîmetlerini tatmış olan Anadolu halkında milliyet şuuru tamamen teşekkül etmiş bulunuyordu ve yeniden beylikler idaresine dönmek için hiçbir arzuları yoktu. Bununla beraber Türkmen Beyleri, atalarından kalan toprakları muhafaza etmeye gayret göstermişlerdir. Süleyman Çelebî'nin Ohri sancakbeyi yaptığı Aydınoğlu Cüneyd Bey, 1409'da Süleyman Çelebî'nin kardeşleri ile mücadelesinden faydalanarak İzmir'e gelmiş, Süleyman Çelebî'nin valisini öldürüp Aydın beyliğine sahip olmuştur. Fakat Mehmed Çelebî'ye tâbi olmaya mecbur kalmıştır. Osmanoğulları'nın prestiji, her şeye rağmen, Fetret Devri'nde de eşsiz olmuştur.

(44) FETRET DEVRİ'NİN SONUNDA OSMANLI DEVLETİ (5.VII.1413)

Fetret Devri'nde ve bu devrenin sonunda Mehmed Çelebî'nin elinde mevcut Osmanlı toprakları, Yıldırım zamanındakinden çok küçüktü. Fetret Devri'nin sonunda (1413), Mehmed Çelebî, şu toprakları elinde bulunduruyordu : Anadolu'da şimdiki Eskişehir, Ankara, Yozgat, Çorum, Tokat, Amasya, Nevşehir, Kırşehir, Sıvas, Zonguldak, Ordu, Giresun, Bolu, Sakarya, Kocaeli, Balıkesir, Bursa, Bilecik, Manisa, Denizli, Burdur, Isparta (Karamanlılar'a ait Yalvaç ile Şarkîkaraağaç hariç), Afyon (Karamanlılar'a ait Bolvadin hâriç), Çanakkale (Bozcaada hâriç), himâye şeklinde de Aydın Beyliği (Aydın, İzmir), Teke Beyliği (Antalya'nın bir kısmı), Dulkadır Beyliği (Maraş, Malatya, Hısn-ı Mansûr=Adıyaman, Harput = Elâzığ); Avrupa'da Gelibolu yarımadası (İmroz hariç), Çatalca, Tekfurdağı (Tekirdağ), Kırkkilise (Kırklareli), Edirne, Bulgaristan, Dobruca, Makedonya (Selânik hariç), Tesalya, Batı Trakya, Kosova, Güney Sırbistan (Niş), Doğu Arnavutluk, himaye şeklinde de Sırbistan ve Eflâk prenslikleri ile Dubrovnik cumhuriyeti. Asya toprakları bu şekilde 318.000 km^2'yi, Avrupa toprakları ise 376.000 km^2'yi bulmaktadır (cem'an 694.000 km^2'den fazla). Yıldırım devrindekinden (942.000 km^2) 247.000 km^2 kadar bir eksiklik görülmektedir. Ancak devletin nüfuzu bilhassa tâbi devletlerde azaldığı için, imparatorluk gücünden bir hayli kaybetmiş durumdadır. Saruhan Beyliği (Manisa), Fetret Devri'nde, 1410'da Mehmed Çelebî tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Îsâ Çelebî, kısa hükümdarlığında yalnız Karası (Balıkesir) ve Bursa çevresine hâkim olmuştur. Süleyman Çelebî bazan İzmir ve Ankara da dahil olmak üzere Anadolu'nun büyük kısmını elinde tutmuştur. Mûsâ Çelebî ise, Anadolu'da sadece Çanakkale çevresine sahip bulunmuştur.

IX

ÇELEBÎ SULTAN MEHMED OSMANLI BİRLİĞİNİ KURTARIYOR (5 Temmuz 1413 - 4 Mayıs 1421)

I. Mehmed ve Anadolu

MEHMED Çelebî, Rumeli'nde kardeşi Mûsâ Çelebî ile mücadele ederken, halasının oğlu olan Karamanoğlu II. Mehmed Bey, fırsatı asla kaçırmaksızın Osmanlı ve Germiyan topraklarına tecâvüz etti. Germiyanoğlu Yâkub Bey, Yıldırım'ın kayınbirâderi ve II. Mehmed Bey'in damadı olan yüksek meziyetlere sahip bir hükümdardı. Çelebî Sultan Mehmed'in nüfûzunu kabûl etmiş ve bundan dolayı Karamanlılar'ın düşmanlığını üzerine çekmişti. Karamanoğlu, 1413'te Bursa'ya kadar geldi. 31 gün kaleyi zorladıysa da Hacı İvaz Paşa'yı teslime icbar edemedi. Bunun üzerine kendi öz dayısı olan ve bütün dünya Müslümanları'nın en büyük kahraman şeklinde tanıdıkları Yıldırım Bâyezid'in kabrini yakmak gibi akıl almaz bir şenaatte bulundu. Ağustos ayına doğru Mûsâ Çelebî'nin cenazesini Bursa'ya getirmeye memur küçük bir Osmanlı kuvveti yaklaşınca, II. Mehmed Bey korkup ricat emri verdi. Bu emirden canı sıkılan "Harman Danası" diye tanınmış bir Karamanlı subay: «Sultânım, Osmânoğlu'nun ölüsünden böyle kaçarsın; eğer dirisi gelse hâlin nice olurdu?» demeye cüret ettiğinden, Karamanoğlu'nun emriyle derhal asıldı (Neşrî, 153 a-b).

Sultan Mehmed, Türkiye'nin birliğini korumak için korkunç denecek bir enerjiyle çalışmaya koyuldu. Fütuhat maksadından uzak kalarak devletin birliğini temine ve iç bünyesine mümkün olabildiği derecede eski gücünü iadeye kararlı idi. Otoritesini göstermek için Karaman ve Aydın beyliklerini derhal cezalandırması îcâb ediyordu. Daha 1411 sonlarında yani yalnız Anadolu'ya hâkimken, Aydınoğlu Cüneyd Bey, Sultan Mehmed'in metbuluğunu kabûl etmişti (Neşrî, 146b). Fakat son derece enerjik ve entrikacı bir adam olduğu ve Osmanlılar'ın eninde sonunda İzmir

ve Aydın gibi pek zengin toprak parçalarını kendisine bırakmıyacağını iyice anladığı için, her fırsatta metbuu aleyhine teşebbüslere girişiyordu (Dukas, XIX, 54, 58).

Çelebî Sultan Mehmed, önce, daha zayıf olan Aydınoğlu üzerine yürüdü. Kuzeyden Gediz'i geçerek Menemen'e geldi. Nif'ten (Kemalpaşa) İzmir'e yürüdü. Cüneyd Bey, acele kaçmıştı. 10 gün muhasaradan sonra Aydınoğlu'nun merkezi olan İzmir, Türkiye Hakanı'na teslim oldu. Çelebî Sultan Mehmed, bir gece içinde Şövalyeler'in yaptırdıkları son derece müstahkem kale ile sûrlarını yıktırdı. İzmir, bundan böyle Türkiye'nin bir iç şehri olacağı için, hiçbir kaleye lüzum yoktu. Fakat İzmir'de hâlâ gözü olan, Timur tarafından İzmir kalesi elinden alınmış, Rodos Şövalyeleri üstâd-ı âzamı — ki o sırada Padişah ile görüşmek üzere İzmir'e gelmişti — kalenin yıkılmasını protesto ederek niyetlerini izhar eyledi.

I. Sultan Mehmed, Cüneyd Bey'i affetmek ve Niğbolu sancakbeyliğine tâyin eylemek hatâsında bulundu. Aydınoğlu, ileride daha büyük ölçüde Osmanlılar'la mücadeleye girişecektir. Gene bu 1414 yılında Foça, Sakız ve Midilli'deki Ceneviz beyleri, Osmanlılar'a vergi vermeyi kabûl ettiler.

Sıra Karaman dâvasının halline gelmişti. Çelebî Sultan Mehmed'in yanında tâbileri olan Germiyan ve Candar beylerinin birlikleri de vardı. Candar beyliğinin birliğine, İsfendiyar Bey'in 2. oğlu Kasım Bey kumanda ediyordu (1416'da Çelebî Sultan Mehmed'in dâmâdı olacak ve sancakbeyi rütbesiyle Osmanlı hizmetine girecektir). Osmanlı ordusu, Akşehir-Beyşehri-Seydişehri yolunu tâkip ederek güneye indi. Sonra kuzeydoğuya doğrularak, Konya önlerine geldi. Çelebî Mehmed, halasının oğlu olan II. Mehmed Bey hakkında çok şefkatli davrandı ve onunla müsait bir sulh yapıp kuzeye yüdüdü, Candar beyliği topraklarına girdi. Fakat daha Karaman beyliği topraklarını terkeder etmez II. Mehmed Bey'in Osmanlı arazisine tecavüzünü haber aldı. Fevkalâde şaşırdı ve kızdı. İsfendiyar Bey'e Osmanlı devletinin metbuluğunu kesin şekilde kabûl ettirdikten sonra (Neşrî, 154b), acele tekrar Karaman'a geldi (ilk Karaman seferi 1414 sonlarında, ikincisi 1415 baharındadır). Anadolu beylerbeyi Bâyezid Paşa, Konya yakınlarında II. Mehmed Bey'in ordusunu dağıttı. II. Mehmed Bey'le oğlu ve veliahti Mustafa Bey, esir düştüler.

Nezaketiyle meşhur olan Sultan Mehmed, halasının oğlu Karamanoğlu II. Mehmed ile oğlunu otağında huzûruna kabûl ederek: "Ey Karamanoğlu, dedi; seni ben n'eyliyeyim?". "Bâkıy ferman, sultânımındır!» cevabını alınca : "Karamanoğlu, gel ye-

mîn eyle, bir dahi Müslümanlar'a zarar etmiyesin", dedi. II. Mehmed yemîn etti, ağır şartlarla bir muahede yapıldı, kıymetli hediyelerle taltif edilip serbest bırakıldı. Çelebî Sultan Mehmed, Karamanoğlu'nu, kendisi Balkanlar'da cihadla uğraşırken tecavüzleri karşısında mahcûb etmek istemişti. Fakat II. Mehmed Bey, Osmanlı ordugâhından birkaç kilometre uzaklaşınca, yanındaki subaylarına: "adâvetim, Osmanlı ile, kıyâmete değin bâkıydir" demiştir (Neşrî, 155b-6b).

Son Karaman-Osmanlı muahedesi ile II. Mehmed Bey, Timur'un Karamanlılar'a verdiği Sivrihisar, Beypazarı, Yalvaç, Şarkîkaraağaç, Kırşehri, Akşehir, Beyşehri, Seydişehri ve daha birçok yeri Osmanlılar'a terketti. Türkiye Hakanı'nın talebi üzerine asker yollamak mecbûriyetini de kabûl etmek suretiyle, Osmanlı tâbiiyetine değilse bile, Osmanlı nüfuzuna düşmüş oldu.

Sultan Mehmed'in tek başına Türkiye Hakanı olması, zaten Türkiye'nin her tarafında, her tabaka arasında sevinçle karşılanmıştı. Bu ilk Anadolu seferindeki muvaffakıyeti de çok büyük oldu. Ceneviz beylerini, hattâ Rodos üstâd-ı âzamını, Germiyan, Menteşe ve Teke beylerinin bizzat gelip arz-ı tâzîmatta bulunmalarını kabûl etti. Candar beyliğini hâkimiyetine, Karaman beyliğini nüfuzuna aldı. Kahire'ye elçi göndererek, babası zamanında bozulmuş olan Memlûk-Türkiye münasebetlerini düzeltti.

Venedik'le İlk Açık Deniz Vuruşması (1415)

1415'te Amiral Çalı Bey'in I. Sultan Mehmed'in emriyle 30 kadırga ile Venedikliler'e ait Kiklad takımadalarını (Andros, Paros, Naksos, Milos v.s.) ve büyük Ağrıboz adasını (Attika yarımadasının karşısında) vurdurması, Türk-Osmanlı denizcilik tarihinde ve Türk-Venedik münasebetlerinde mühim bir hâdisedir (Dukas, XXI, 66; Hammer, II, 171). Bu seferde Venedikliler'den pek çok esîr alınmıştır. Bunun üzerine amiral Pierto Loredano, Türkler üzerine gönderildi. 1416 mayısında Çanakkale Boğazı'nı geçen Venedik donanması, boğazın Marmara ağzında Çalı Bey'in 42 gemisi ile karşılaştı. Yapılan kanlı vuruşmada Çalı Bey'in şehit düşmesi üzerine Osmanlı donanması bozularak çekildi. Fakat Amiral Loredano'nun iki yerinden yaralanması ve ağır zayiat verilmesi karşısında Venedikliler de çekildiler ve Bozcaada'ya gittiler. Bizans imparatorunun aracılığı ile sulh yapıldı ve 1417'de Venedik'e bir Türk elçisi gönderildi. Fakat Türk gemileri, gittikçe daha fazla Boğazlar'ı ve Ege Denizi'ni sıkıştırıp Venedik ve Ceneviz ticaretini ihlâl ettiler (Hammer, II, 174).

I. Mehmed ve Balkanlar

1415'te Türkler, Arnavutluk'ta elden çıkan bazı yerleri istirdâd ettiler. Bu sıralarda Sultan Mehmed, Macaristan sefer-i hümâyûnu ile Eflâk harekâtına hazırlanıyordu. Evrenos-zâde İshâk Bey'in Bosna akını da 1414 temmuzuna rastlar. Bu akının sebebi, Bogomil mezhebinden zorla Katolik olan Hırvatistan dukası Hrvoie'nin Türkler'den yardım istemesidir. Bosna'da çok yayılan ve Müslüman dininden bazı ilhamlar aldığı söylenen Bogomil mezhebinin Katolik Macaristan ve Bosna kralları tarafından en büyük zulümlerle söndürülmek istenmesi, sonunda Bosnalılar'ın mühim bir kısmının Müslüman'lığı kabulü ile neticelenmiştir. 1414 seferinde Bosna kralını tahtından indirip yerine başkasını oturtacak kadar güc kazanan İshak Bey, ertesi 1415 senesinde Sava'yı geçti, Hırvatistan'a girdi. Doboj meydan muharebesinde, Bosna'yı Macaristan'a katmak istiyen Almanya imparatoru ve Macaristan kralı Sigismund (Niğbolu'da Yıldırım'a yenilen), İshak Bey tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Bu meydan muharebesinde Türk ordusu saflarında Hırvatistan dukası Hrvoie de bulunuyordu. Bu suretle Macaristan'ın Bosna'yı ilhakı şöyle dursun, Hırvatistan, Türk nüfûzuna düştü. Duka Hrvoie, 1416 ağustosundaki ölümüne kadar Türkler'in sadık bir tâbii olarak kaldı. Gene Doboj zaferinin neticesinde Bosnasarayı, Türkler'in eline düştü. Burası bir sancak merkezi yapıldı ve oldukça kuvvetli bir garnizon bırakıldı. Böylece Bosna'nın bir kısmı Türkler'e geçmiş oldu (J. Radonic, *Archiv für Slav. Phil.*, XIX, 460). İshak Bey, bu zaferden sonra Stirya'ya kadar büyük bir akın yaptı; bu akına 20.000 akıncı katıldı; fakat İshak Bey, akında şehit düştü.

23 ağustos 1415'te Bosna'nın en büyük beylerinden olan Paul Radenoviç, bir tuzağa düşürülüp öldürüldü. Mirası, Bosna kralı ile Hırvatistan dukası arasında paylaşılmak istendi. Fakat Paul'ün oğlu Pierre (Peter), Türkler'i çağırdı. 1416 ekiminde Anadolu işlerini yoluna koymuş olan Sultan Mehmed, Pierre'e babasının topraklarını verdirtmek, gerçekte Bosna'da Türk nüfuzunu kurmak için, işe müdahale etti. Bosna beyleri, Sultan'ın huzuruna çıktılar. Krallarını işin en büyük mesulü olarak gösterip şikâyet ettiler. Türkler, 1416 yılının son 3 ayını Bosna'da geçirdiler. Ülkede Türk nüfuzu kurulmuş oldu.

1416 sefer-i hümâyûnu (padişahın bizzat başkumandanlık ettiği sefere "sefer-i hümâyûn" denir), Eflâk'ta Yıldırım zamanında kurulmuş olan Türk himayesini kesin şekilde teyit etti. Voyvoda Mirçe, Almanya imparatoru ve Macaristan kralı Sigis-

mund'dan yardım görüyordu. Sigismund, hâkimiyetini Kuzey ve Baltık Denizleri'nden Karadeniz'e ve Adriyatik'e kadar tesis etmek azmindeydi. 1386'dan yani Sultan Murad devrinden beri Eflâk'a hâkim olan Mirçe, fırsat buldukça Türk hâkimiyetinden silkinmek istemişti. Sultan Mehmed, Tuna'yı kuzeye doğru atlayıp Romanya'ya girdi. Osmanlı ordusunda, tâbi Karaman ve Candar beyliklerinin de birlikleri bulunuyordu (Neşrî, 157a). Sultan Mehmed, Stefan Losonz kumandasındaki Macar yardımcı birliği tarafından desteklenen Mirçe'nin ordusunu kolayca dağıttı (Hammer, II, 175). Tuna'nın kuzey sahilinde, Romanya topraklarında, Bükreş'e 60 km. mesafede Turnu ve Yerköyü, Eflâk beyinden alınıp doğrudan doğruya Türkiye'ye katıldı. Yerköyü'nde kuvvetli bir kale yapıldı (Hammer, II, 176). Bu müstahkem mevkiler asırlarca, Tuna'nın kuzeyinde Romanya'nın Türkler tarafından tarassut yerleri olarak kalacaktır. Eflâk yılda 3.000 duka (11.250.000 TL.) senbolik vergiye bağlandı (sonraları bu meblâğ pek çok arttırılacaktır). Böylece Eflâk, Yıldırım zamanında olduğundan çok daha sıkı bağlarla Türkiye'ye bağlanmış oldu. Artık Voyvoda, padişahın sadık bir bendesi idi. Bu vesileyle Dobruca'da Türk hâkimiyeti de kesinleşti (Decei, *İsl. Ans.*, IV, 182b).

Erdel'e (Transilvanya) ilk muntazam Osmanlı akını, Yıldırım'ın ilk zamanlarında, 1391'de yapılmıştı (Âşık-Paşa-zâde, Giese nş., 60). 1416'da Erdel'e ve Macaristan'a küçük ölçüde bir akın daha yapıldı. Asıl büyük akın, 1420'de oldu. Hatsek meydan muhârebesinde Voyvoda Csáky Lászlo mağlûb edildi ve bu kıymetli Macar eyaleti baştanbaşa çiğnendi. Ertesi 1421 senesinde de Erdel akını tekrarlandı. Bu kere düşman Braşov yakınlarında geçen meydan muharebesinde yenildi ve eyaletin en güneydoğusunda bulunan bu mühim şehir Türkler tarafından yakıldı (Decei, *İsl. Ans.*, IV, 297a).

Almanya ve Macaristan taclarını birleştirmiş olan Sigismund, Sultan Mehmed'in birkaç senelik harekâtıyla, Balkanlar'daki bütün emellerinden mahrum edilmiş oluyordu. Ruscuk'un karşı yakasında Yerköyü (Romence: Giurgiu) kalesinin inşası, Eflâk'ta Türk'ten gayri hiçbir yabancı müdahale ve nüfuzuna yer bırakmıyordu. İshak Bey'in Stirya akını, İmparator-Kral'ı dehşet içinde bırakmıştı. Stirya'yı savunmak istiyen Macar ordusu, 12.000 piyade ve 7.400 atlı ölü vermiş (Hammer, II, 471, no. IX), bu arada 3 namlı general (Godefroy Rauber, Thierri von Tanhausen, Wilhelm Khevenmuller), muharebe meydanında kalmıştı (Hammer, II, 177). İshak Bey sonra hızla doğuya dönmüş, Tameşvar (Tımışvar) çevresine girmiş, fakat burada şehit düşmüştür. Bu-

na karşılık imparator Sigismund, Niş ile Niğbolu arasına kadar inip burada 4 ekim 1419'da bir Türk ordusunu bozmuş, fakat bir toprak kazancı elde edememiştir (Hammer, III, 177-8).

1419 ve 1420'de Romanya harekâtı devam etmiştir. İlk defa olarak bu sırada Osmanlı Türkleri, Tuna deltasını kuzeye doğru atlamışlar, Besarabya'ya girmişler, Dniestr'in Karadeniz'e döküldüğü koyun güneyindeki Cetatea Alba'yı (Türkçesi: Akkirman) muhasara etmişler, fakat alamamışlardır. 1420'de, bir yıl önce 33 yıllık bir saltanattan sonra ölen Mirçe'nin yerine geçen oğlu Mihai, Türkler'in Besarabya'ya kadar uzanmalarından dehşete düşerek silâha sarılmış, fakat yenilmiş ve öldürülmüştür. Türkler, Mihai'nin yerine kardeşi II. Aleksandru'yu Eflâk voyvodası tâyin etmişlerdir.

İmparator-kral Sigismund ve Eflâk'a karşı seferini tamamlıyan Çelebî Sultan Mehmed, tekrar Anadolu'ya döndü. Hedef, Candar beyliği, Ankara felâketinden sonra — Karaman devleti gibi — çok şişmiş, Müslüman Samsun, Bafra gibi yerlere bile yayılmıştı. Karamanlılar'dan alınan eski Osmanlı topraklarından sonra, şimdi Candar beyliğinin fazla topraklarını budamak, bu devleti küçültmek ve iyice Osmanlı hâkimiyetine sokmak lâzım geliyordu.

Çelebî Sultan Mehmed, İsfendiyar Bey'i toprak terki için zorladı. Arada harb olmadan İsfendiyar Bey, Sinop'a gelen Osmanlı ordusundan çekinip Ilgaz Dağları güneyindeki bütün yerleri Türkiye Hakanı'na bıraktı. Bu suretle Çankırı'dan başka Tosya da Osmanlılar'a geçti. Çankırı'yı Çelebî Sultan Mehmed, dâmâdı olan Candaroğlu Kasım Bey'e — sancak olarak — verdi. Sıra Samsun'a gelmişti. Müslüman Samsun'u 1398'de Yıldırım, Kubâdoğlu Cüneyd Bey'den almıştı. Ankara felâketinden sonra Samsun ile Bafra, Kubâdoğulları ile Tâceddinoğulları arasında çekişilirken İsfendiyâr Bey tarafından alınmış ve oğlu Hızır Bey'e verilmişti. Samsun'a gelen Çelebî Sultan Mehmed, Samsun ve Bafra'yı Hızır Bey'in elinden aldı ve onu babası İsfendiyar Bey'in yanına Kastamonu'ya yolladı.

Bundan sonra Sultan Mehmed, İskilip'e geldi. Burada İlhanlılar'ın yerleştirdiği Türk'leşmiş bir Moğol kabîlesi ve bu kabîlenin başında Minnet Bey vardı. Padişah, Minnet Bey'i kabîlesi ile beraber Filibe'nin kuzeybatısına, Meriç'in kuzey sahiline iskân etti. Bunlar orada şimdi de "Tatarpazarcığı" diye anılan şehri kurdular. Minnet Bey'in oğlu Mehmed Bey, bu şehirde kervansaray, cami, medrese, imaret vs. yaptırdı. Bu kabîlenin bir kısmı da Orta Arnavutluk'ta yerleştirildi.

Şeyh Bedreddin İhtilâli

Şeyh Bedreddin ihtilâli, Osmanlı devletinin iç bünyesine ait mühim hâdiselerden biridir. Şeyh Bedreddin'in bugünkü komünizme benziyen bir sistem kurmaya ve bunu propaganda ve ihtilâl yoluyla devlete empoze etmeye çalışması, Fetret Devri'nin ortaya çıkardığı içtimaî bozukluklarla alâkalıdır. Her devirde böyle maceralara girişecek kimseler, fakirleri himaye etmek gayesiyle hareket eder gibi görünüp, iktidarı ele geçirmek istiyenler, nihayet şu veya bu sebeple ezilmiş ve ümitlerini kaybetmiş bulunanlar mevcut olmuştur. Mûsâ Çelebî'nin kazaskeri yani 2 yıldan fazla Türkiye'nin en yüksek dinî-kazâî-ilmî makamının sahibi olan Şeyh Bedreddin'in etrafına toplananlar da bu çeşitten insanlardır. Fetret Devri'nin kendine has şartlarında türeyen ve çoğalan işsizler ve çapulcular, Şeyh'in etrafında birikmişlerdir (Ricaut, II, 361). Isyan, Türkiye'nin hâricî düşmanlarının çoğu tarafından teşvik görmüş ve desteklenmiştir.

Şeyh Bedreddin Mahmud, torunu Hâfız Halil'in yazdığı «*Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn*"e göre, Sultân Alâeddin Key-Kubâd'ın torunlarından olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu sahtekârlık, Osmanoğulları'nı bertaraf etmek ve tahta kadar yükselmek ihtirasiyle alâkadardır. Şeyh'in büyükbabası Abdülaziz, Gazi Süleyman Paşa'nın Rumeli fütuhatında veya Murad Gazi'nin ilk zamanlarında Dimetoka'da şehit olmuştur. Onun oğlu ve Şeyh'in babası İsrâil, Dimetoka Bizans kumandanının kızı ile evlenmiş, bu izdivaçtan Şeyh Bedreddin doğmuştur. Şeyh'in doğum yeri, Dimetoka'nın az kuzeyinde Samona denen yerdir. Bu yüzden "Simavna Kadısıoğlu" diye iştihar etmiştir (Kütahya Simav'ı ile alâkası yoktur). İsrâil'in, bu kazanın kadısı olduğu anlaşılmaktadır. Oğlu Bedreddin'i de ilmiye mesleğinde yetiştirmiştir.

Bursa'ya gelen Bedreddin, Bursa kadısı Koca Mahmud Efendi'den, bu zatın oğlu olan büyük matematik âlimi Kadı-zâde-i Rûmî ile beraber okumuş, Konya'ya gitmiş, orada Feyzullah Efendi'den bilgisini ilerletmiş, nihayet devrin en yüksek İslâm medreselerinin bulunduğu Kahire'ye gelmiştir. Burada sınıf arkadaşları büyük tıp âlimi Hacı Paşa ve büyük ilâhiyat bilgini Seyyid Şerîf Cürcânî ile beraber, dinî ilimler üzerindeki tahsilini tamamlamıştır. Tebriz'e gidip Timur'un huzurunda ilmî münakaşalara da katılmış, büyük bir âlim olarak şöhret yapmıştır. Kahire'ye dönünce, Sultan Barkuk tarafından, oğlu müstakbel sultan Ferec'e hoca tâyin edilmiştir. 1397'de mürşidi olan Ahlatlı Hüseyin'in ölümüyle onun yerine şeyh olmuştur. Bundan sonra Mem-

lûk topraklarını terkedip Türkiye'ye gelmiş, bâtınî propagandasına başlamıştır. Süleyman Çelebî zamanında Edirne'ye gelerek Fetret Devri'nden faydalanıp, propagandasını ilerletmiş, Mûsâ Çelebî tahta geçince, onun ilmine ve nüfuzuna kapılarak 1411'de kazasker yapmıştır. 1413'te Mehmed Çelebî tek başına hükümdar olunca, Şeyh'i kazaskerlikten azletmiş, fakat ilmine hürmet göstermiştir. Şeyh, 2 oğlu ve kızı ile İznik'e gidip yerleşmiştir. Bundan sonra Bedreddin, Osmanoğulları'nı devirebileceğini sanarak, cahil halk tabakaları üzerinde müessir olabilecek fikirler neşrine başlamıştır (bk. Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya), *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin,* Istanbul, 1924).

"Zamanının âlimleri arasında pek müstesnâ bir mevkıi olan ve fıkh'ta mütebahhir sayılan Şeyh Bedreddin'e göre, Allah'ın zâtı, mahlûklardan ayrı değildir. Allah, ezelî ve ebedîdir, kadîmdir. Tanrı'nın irâdesi, bir şeyin istîdâdında mevcûd olanı istemesidir; yoksa istîdâtta olmıyanı istemeye Allah'ın yetkisi yoktur. Şeyh Bedreddin, kıyâmet hakkındaki âyetleri te'vîl ettiği gibi, Cennet ve Cehennem'in, iyi veya kötü hareketlerin vicdanda hâsıl ettiği haz ve elemlerden ibaret olduğunu... gene Ehl-i Sünnet akidelerine aykırı olarak, Îsâ'nın cismanî unsurları itibariyle öldüğünü, ancak rûhunun diri olduğunu kabûl ve böyle düşüncelerinin sonucu olarak da, din bakımından haram edilmiş olan şeylerin helâl olduğunu iddia eder. Öte yandan Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik arasında bir fark olmadığı ve bunların eşit tutulması lâzım geldiği iddiasındadır. En nihayet, her türlü mülkiyetin kaldırılması ve toprak ile malın müşterek olmasını tavsiye eder ve bunlara dayanarak geniş bir propagandaya girişir. —Burada belirtilen son fikirlerin, Osmanlı devletindeki çoğu Hıristiyan ve bir kısmı Yahudi olan şehir halkını kazanmak, ötekinin de fakir zümreleri aldatmak ve ayaklanmaya teşvik etmek için ortaya atıldığı muhakkaktır. Böylece, Müslüman olmıyanlar ile hallerinden memnun olmıyanları etrafında toplayan Bâtınîler, Müslüman ve Ehl-i Sünnet olan unsura dayanan Osmanoğulları devletini, büyük Fetret sarsıntısından yeni çıkmış olduğu bir sırada, büsbütün ortadan kaldırmak istiyordu. Bursa'nın Ulu Cami'inde va'zeden şahıs, sözde *Kur'ân* âyetlerine dayanarak, Hazreti Peygamber'in öteki peygamberlerden üstün olmadığını iddia etmek suretiyle, sinsi bir bâtınîlik propagandası yapıyordu. Bir yandan Ehl-i Sünnet akidelerini yıkmak istiyor, öte yandan da Hıristiyanlar'ı kendisine çekiyordu. — İşte bu devrin dinî, fikrî, siyasî akımları içerisinde genişliği böylece bütün açıklığı ile meydana çıkan bu tartışma, görülüyor ki, önemsiz bir olay değildi.

Süleyman Çelebî, *Mevlid*'ini yazmak suretiyle, Ehl-i Sünnet tarafını tutmuş ve onun yüzyıllarca süren zaferlerine belki en büyük yardımı yapmış ve her zaman ona destek olmuştur" (A. Ateş, *Mevlid*, 31-2).

Şeyh'in icra vasıtası, halifelerinden Börklüce Mustafa olmuştur. Bu adam, bu sıralarda İzmir'in Karaburun kasabasında yaşıyordu. Etrafına kalabalık bir âsiler kitlesi toplamıştı. Börklüce'den ihtilâlin hazır olduğu haberini alan Şeyh, İznik'ten hacca gitmek bahanesiyle ayrılmış, Kastamonu'dan Sinop'a gitmiş, oradan gemiye binmiş, Kırım'da Kefe'ye çıkmış, sonra Eflâk'a gelmiştir. Eflâk voyvodası, Türk hâkimiyetinden kurtulmak ümidiyle, Şeyh'e elinden gelen yardımı esirgememiştir.

Bu suretle Rumeli'nde Şeyh Bedreddin, Urla yarımadasında halîfesi ve eski kedhudâsı Börklüce Mustafa, Manisa'da da Börklüce'nin halifesi Yahudi dönmesi Torlak Kemâl, ihtilâl ateşini yakmışlardır. Tuna'yı güneye doğru atlıyan Şeyh, etrafına ne kadar âvâre varsa toplıyarak Tuna'nın güney yalılarında, Dobruca'da, Deliorman'da dolaşmış, isyan kuvvetlerini arttırdıktan sonra Deliorman'da Şumnu civarında ihtilâl bayrağını açmıştı.

İhtilâle katılanlar arasında yalnız Müslüman değil, her din ve mezhepten insan vardı. Şeyh, bunlar arasında müsavat ve cemiyette mal ortaklığı olacağını ileri sürüyordu. Yalnız Börklüce, 5.000 adam toplamıştı. Bunları dağıtmak istiyen İzmir sancakbeyi İskender Bey'in mağlûp olup ölmesiyle ihtilâl, Türkiye çapında bir hâdise oldu.

Saruhan sancakbeyi Timurtaş Paşa-zâde Ali Bey de Börklüce'ye bozulunca, işe Çelebî Sultan Mehmed bizzat müdahale mecburiyetinde kaldı. Çocuk yaştaki oğlu Veliaht-Şehzâde Murad'ı, yanına vezîr-i âzam Bâyezid Paşa'yı katıp Börklüce'nin üzerine yolladı. Bâyezid Paşa, âsilerin mühim kısmını imha ve gerisini esir etti. Esirleri Ayasluğ'a (Efes) getirdi. Çoğunu idam ettirdi. Müritlerinin "Dede Sultan" dedikleri ve asla ölmiyeceğine inandıkları Börklüce'yi işkenceyle öldürttü. Manisa civarında Torlak Kemâl ile 3.000 müridi de yakalanıp öldürüldü.

İsyanın bastırıldığını öğrenen Şeyh Bedreddin, Deliorman'da müşkül mevkide kaldı. Bâyezid Paşa, Rumeli'ne geçip Şeyh'i Deliorman'da yakaladı. Kardeşi Mustafa Çelebî'ye karşı Rumeli'ne geçmiş olan Çelebî Sultan Mehmed'in bulunduğu Serez'e yolladı. Bu suretle Mustafa Çelebî ile aynı zamanda vuku bulan ve devleti çok müşkül bir duruma sokan ihtilâl, tamamen söndürülmüş oldu.

Sultan Mehmed, Şeyh'i hemen öldürtmedi. Mevlânâ Haydar riyasetindeki bir mahkemenin huzuruna çıkartıldı. Şeyh Bedreddin, Herâtlı Mevlânâ Haydar'ın sorguları neticesinde, suçlu ve cezasının idam olduğunu bizzat kabûl etti. 1420'de Serez'de asıldı (Hammer, II, 186; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* 2. tab'ı, I, 360-7).

Şeyh Bedreddin, büyük bir âlimdi. Fıkh (İslâm hukuku), tefsir ve tasavvuf üzerindeki eserleri meşhurdur. Fıkh üzerinde yazdığı *Câmî'u'l-Fusûleyn* ile tasavvufî fikirlerini gösteren *Wâridât,* en tanınmış kitaplarıdır. Burada Şeyh Bedreddin, Cennet ile Cehennem'i, Kıyamet'te insanların dirileceğini (bâ'thu bâ'de'l-mewt) inkâr etmektedir. Bu hususlarda 3 büyük semâvî din (Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik) müttefik oldukları için, yaymaya çalıştığı akide, dünyanın nizamını altüst edecek mahiyetteydi.

Semerkand'dan Dönen Şehzade Mustafa Kardeşi Mehmed Çelebî'den Türkiye Tahtı'nı İstiyor

Yıldırım Sultan Bâyezid'in oğullarından Mustafa Çelebî, babası ve kardeşi Mûsâ Çelebî ile beraber Ankara hezimetinde Timur'a esir düşmüştü. Timur, Mûsâ Çelebî'yi, ağabeylerinin başlarına belâ olmak üzere serbest bırakmış, fakat Mustafa Çelebî'yi alıp Semerkand'a götürmüştür. Bu davranışına sebep, icabında Türkiye'ye saltanat müddeîsi olarak yanına ordu katıp Mustafa Çelebî'yi kendi namına göndermek lüzum ve düşüncesi olsa gerektir. Mustafa Çelebî'nin Timur'un ölümünden sonra Semerkand'da serbest bırakıldığı anlaşılıyorsa da, 16 yıl kadar ne yaptığı hakkında şimdilik hiçbir bilgimiz yoktur. Osmanlı tarihçileri, Mustafa Çelebî'ye "Düzme, Düzmece" diyerek, Yıldırım'ın oğlu olduğunu inkâr etmektedirler. Onu meşrû hükümdâra karşı ayaklanmış bir âsi olarak gösterirler. Fakat bugün, Mustafa Çelebî'nin, Yıldırım'ın Ankara muharebesinde esir düşen oğlu olduğu hakkında en küçük bir şüphe dahi mevcut değildir.

Enverî gibi, Mustafa Çelebî'nin, Yıldırım'ın oğlu olduğunu açıkça söyliyen Türk tarihçileri de vardır :

Mustafâ'yî Çâğatay/etdî esîr - Nîce yıldan sonra geldî ol emîr
(Düstûr-Nâme, 91).

Esasen II. Murad devrinde yazılan en eski Osmanlı kaynaklarında, Sultan Mustafa'nın "Düzme" olduğu iddiasına cesaret edilememiştir *(Tarihî Takvimler,* 22).

Mustafa Çelebî, Anadolu'ya dönünce, Karaman ülkesine gelip Niğde'de kalmış, sonra Eflâk'a gidip âdet olduğu üzere voyvoda'dan yardım almıştır. Eflâk sınırı üzerinde bulunan Niğbolu sancakbeyi Aydınoğlu Cüneyd Bey, Mustafa Çelebî'nin vezîri olmuş ve Aydın beyliğini diriltmek veya daha büyük bir gaye uğruna yeni taht müddeîsinin hizmetine girmiştir. Bizans imparatoru da Mustafa Çelebî'ye hafif taraftar bir vaziyet almıştır. Eflâk'ta taraftarlarını toplıyan Mustafa Çelebî, Tuna'yı geçmiş, kendisine iltihak eden yeni Türk kuvvetleri ile Güney Makedonya'ya inmiştir.

Selânik civarında Çelebî Sultan Mehmed, ağabeyi Mustafa Çelebî'yi yenmiş, Mustafa Çelebî de, Cüneyd Bey ve yanındakilerle Selânik'e girip Bizans imparatorluğuna iltica etmiştir. Mehmed Çelebî, Mustafa Çelebî ile Aydınoğlu'nun teslimi için İmparator'u tehdit etmişse de, II. Manuel, bunun hükümdarlık şerefini ihlâl eyliyeceğini söylemiş, mâmâfih Çelebî Sultan Mehmed'in hayatı müddetince bu iki şahsı serbest bırakmıyacağına yemin etmiştir. Bunu kabûl eden Sultan Mehmed, Selânik'i zorlamaktan vazgeçip çekilmiştir. Edirne'de yapılan anlaşmaya göre Mustafa ve Cüneyd Beyler'le maiyetlerinden 33 şahıs Bizans'a ait Limni adasına gönderilmiş, bunlar için Sultan Mehmed Bizans'a yılda 300.000 akça (21.600.000 TL.), ödemeyi kabûl etmiştir. Cüneyd Bey'in bir ara Istanbul'a getirildiği, Mustafa Çelebî'nin ise Mora'ya Mizistra'ya gönderildiği, Bizans tarihçilerinin ifadesinden anlaşılmaktadır.

Bundan sonra Sultan Mehmed, Eflâk topraklarını akıncılarına çiğneterek, Mustafa Çelebî'ye yardım eden voyvodayı cezalandırmıştır. Mustafa Çelebî, bir an bütün Rumeli topraklarına hâkim gibi görünerek, kardeşini son derece tehdit etmiştir. Çelebî Sultan Mehmed, Selânik zorlaması ile bozulan Bizans münasebetlerini düzeltmek istemiş, ikinci kere Istanbul'a giderek Bizans imparatoru II. Manuel'i resmen ziyaret etmiştir. Dolmabahçe'de karaya çıkan, orada II. Manuel tarafından karşılanıp beraberce Üsküdar'a geçen Türkiye Hâkanı'nın bu ziyareti, yalnız 1 gün sürmüştür. Üsküdar'da İmparator'a veda eden Hâkan, İzmit'e gitmiştir (Hammer, II, 195-6).

Böylece son 2 imparatorun babası olan II. Manuel'le Çelebî Sultan Mehmed'in münasebetleri, ta Fetret Devri'nden beri iyi başlamış, iyi bitmiştir. Bununla beraber İmparator'un Mustafa Çelebî ile Cüneyd Bey'i bu sulha karşı koz olarak tutması, münasebetleri askıda bırakmıştı. İmparator, bu iki müddeînin Mehmed Çelebî sulhu muhafaza ettikçe salıverilmiyeceğini, Mehmed Çele-

bî'nin ölümünden sonra da halefinin Bizans'a karşı takınacağı tavra göre muhafaza edilip bırakılacaklarını, açıkça ileri sürmüştür (Dukas, XXII, 73). Bu suretle 30 kişilik maiyetiyle Limni'de oturan Mustafa Çelebî ve 10 kişilik maiyetiyle Istanbul'da vakit geçiren Aydınoğlu, genç padişahın ölümünü beklemeye başlamışlardır. Bu ölüm de, hiç beklenmiyen çok vakitsiz bir anda vuku bulmakta gecikmemiştir.

Çelebî Sultan Mehmed, çocuk denecek yaşından beri üzerine almak mecburiyetinde kaldığı büyük mesuliyetlerden son derece yıpranmıştı. Vücudunda 40-50 muharebe yarası taşıyordu. Bitmek tükenmek bilmez gailelerle karşılaşmış, fakat hepsini yenmiştir. Bazı tarihçiler tarafından imparatorluğun ikinci kurucusu sayılmıştır. Gerçekten devletin istikbalini kurtarmaya muvaffak olmuştur. Fakat Yıldırım'ın son yıllarda eriştiği güce erişememiştir; bu güc, ancak torunu Fâtih Sultan Mehmed'e ilk yıllarında nasıyb olacaktır. Çelebî Sultan Mehmed'in şu sözü, tamamen hakikatin ifadesidir: "Çocuk yaşım içinde bunca belâlar kim ben çektim, kimsene çekmiş değildir".

Son zamanlarına doğru Sultan Mehmed, Kara Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey'e Hereke ile Üsküdar arasındaki bütün sahil kasabalarını yeniden fethettirmiştir. Bu kasabalar, Ankara hezimetinden bu 1420 senesine kadar 18 yıl, Bizans'ta kalmıştı. İmparator, bunun yeni bir Bizans muhasarasına başlangıç olduğunu sanmışsa da, Edirne'ye gönderilen elçileri, temin edilmiş ve maksadın Yıldırım'ın mirasının bir parçası olan bu yerlerin Türk idaresine alınmasından ibaret bulunduğu anlatılmıştır.

Çelebî Sultan Mehmed'in Ölümü ve Şahsiyeti

Çelebî Sultan Mehmed, 32 yaşlarında Edirne'de vefat etti. 1421 martında Bursa'dan Edirne'ye gelmişti. 4 mayısta öldü. Padişah, öleceğini anlayınca, derhal velîahti olan büyük oğlu Şehzade Murad'ın sancakbeyi bulunduğu Amasya'dan getirilmesini buyurdu. Oldüğü duyulunca İmparator'un ağabeyi Mustafa Çelebî'yi serbest bırakacağını, onun Edirne'ye Şehzade Murad'dan önce yetişip tahta oturacağını düşünüyor, büyük endişe izhar ediyordu. İmparatorluğu yeniden toparlamanın prestijini ve şahsiyetinin kudret ve sevimliliğinin yarattığı senpatiyi düşünmekle beraber, nihayet Mustafa Çelebî de Osmanoğlu idi ve bir defa tahta yükseldikten sonra Türk ricalinin onu oradan pek genç olan Şehzade Murad lehine indirmek için büyük gayret göstermeleri bahis mevzuu olamazdı.

Elvan Bey ve maiyeti, acele Amasya'ya gitti. Fakat Şehzade Murad — ki henüz 17 yaşında idi — yetişemeden Çelebî Sultan Mehmed ölmüştü. Vezîrleri, bu ölümü 41 gün sakladılar. Sultan Murad'ın Bursa'ya gelip tahta çıktığı öğrenilince, Edirne'de ve bütün Rumeli'nde padişahın vefatı ve II. Murad'ın cülûsu resmen ilân edildi. Çelebî Sultan Mehmed'in cenazesi, Bursa'ya yollandı.

Çelebî Sultan Mehmed'in tek başına saltanatı 7 yıl, 10 aydır. Buna Fetret Devri'ndeki saltanatı (10 yıl, 11 ay, 8 gün) da ilâve edilirse, 18 yıl, 9 ay, 7 gün tutar.

Ölüm döşeğinde söylediği şu sözler, kurduğu eserin istikbalinden başka bir şey düşünmediğini gösterir : "Tez ulu oğlum Murad'ı getirin. Ben hod bu döşekten kurtulmazım. Murad gelmeden ben ölürüm, memleket biribirine tokuşur. Tedârük edin, benim vefâtım duyulmıya!".

Orduda Sultan Mehmed'in durumu dedikoduyu mucip olmuştu. Asker, vezirleri çevirip: "Efendimiz n'oldu? Dîvân'a çıkmaz" diye sordular. Vezîrler, hekimlerin yatağından çıkmasına izin vermediklerini söyledi. Dukas'a göre padişahın ölümünü 2-3 vezîrle 2 hekimden başka kimse bilmiyordu. Tam 41 gün, bunlar padişahın yatak odasına gidip gelmişler, gûya ilâç taşımışlar, emirler almışlardır. 2 hekim, padişahın iç organlarını çıkarıp yatak odasının zeminini kazıp gömdüler. Cesedi de kokmıyacak şekilde ilâçladılar. Bütün endişe, Mustafa Çelebî'nin Sultan Murad'dan önce yetişip tahta çıkması idi. Edirne'deki Bizans elçisi Leontarius da, padişahın ölümünü öğrenememişti. Ölüm resmen ilân edilince, birçok vasıta ile İmparator'a durumu bildirmeye teşebbüs etti. Fakat bütün bu vasıtalar, Türkler tarafından Istanbul'a varamadan tevkif edildi. İmparator, padişahın ölümünü geç haber aldı ve Sultan Mustafa'yı geç salıverdi. Haber Istanbul'a, ancak Mora'dan gemiyle vâsıl olabilmişti.

Çelebî Sultan Mehmed'in babadan mevrus dehası, oğlu II. Murad'a geçmiş ve II. Murad devrinin sonlarında imparatorluk, dünyanın en büyük ve güclü devleti olmuş, Doğu Türk Hâkanlığı'nı, yani Timuroğulları'nı geride bırakmıştır. Osmanlı tarihinin büyük mütehassıslarından İ. H. Uzunçarşılı, Çelebî Sultan Mehmed'i şöyle tavsif ediyor *(Osmanlı Tarihi,* I, 374-5) : "Osmanlı padişahlarının büyüklerinden olan Çelebî Mehmed, azim ve metaneti, yüksek ahlâkî faziletleri, sözüne, ahdine riayet etmesi, tab'an nezaket ve itidali ve siyasî görüşleri, devlet siyasetine ait işlerde ifrata gitmiyerek durumu takdir etmesi ve programlı hareket ey-

lemesi, her hangi bir tehlikeye karşı uyanık bulunarak serî hareketi sayesinde, Osmanlı devletini bir idare altında toplamaya muvaffak olmuştur. Ankara muhârebesini müteâkıb elden çıkan bir kısım yerleri tekrar elde etmiştir". Bizans tarihçisi Prens Dukas, şöyle diyor : "I. Mehmed, kerîm ve halîm ve fevkalâde kuvvete mâlik idi" (XXI, 64).

Çandarlı-zâde Ali Paşa'nın, Türkiye tarihinin en uzun başbakanlığından sonra yerine gene kazaskerlikten gelme Şeyh Ramazan Paşa, Süleyman Çelebî'nin vezîri olmuştur. Mûsâ Çelebî tahta geçince, Şâh-Melik veya Melik-Şâh Paşa'yı bu makama getirmiştir. Mehmed Çelebî'nin veziri ise Bâyezid Paşa olmuştur. Bâyezid Paşa, Çelebî Sultan Mehmed'in saltanatı boyunca iktidarda kalmıştır. II. Murad tahta çıkınca Bâyezid Paşa makamını muhafaza etmiş, fakat birkaç ay sonra, 1421'in sonuna doğru Mustafa Çelebî ile savaşta ölmüştür. Yerine 2. vezîr olan kazasker Çandarlızâde İbrahim Paşa getirilmiştir. İbrahim Paşa, Çandarlı I. Halil Hayreddin Paşa'nın küçük oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşidir. Bunların ortanca kardeşleri İlyas Paşa ve onun oğlu Dâvûd Çelebî'dir. Çandarlı-zâdeler, İbrahim Paşa'dan (I. İbrahim Paşa) yürümüştür.

I. Sultan Mehmed'in vezîrlerinden (vezîr-i âzam değil) biri de İmâdeddin Hacı İvaz Paşa'dır. İvâzoğlu Ahi Bâyezid'in oğludur. 5 oğlundan Atâyî, II. Murad devrinin en büyük şairlerindendir. İvaz Paşa, aslen mimardır. 1419'da tamamlanan ve Türk mimarisinin büyük şâheserlerinden olan Bursa'daki Yeşil Cami ile I. Sultan Mehmed'in gömüldüğü Yeşil Türbe, onun eseridir. Sultan Mehmed, kısa ve çok hareketli geçen saltanatında, imar işlerine de vakit ayırmıştır. Ağabeyi Süleyman Çelebî'nin başlatıp kardeşi Mûsâ Çelebî tarafından devam edilen Edirne'deki Eski Cami'i de 1414'te o tamamlatmıştır.

Sultan Mehmed'in 8 yıllık saltanatı zamanında Güneydoğu Bosna ve bu arada o sıralarda küçük bir şehir olup Türkler tarafından Balkanlar'ın en mühim merkezlerinden biri hâline getirilen Bosnasarayı, Asya'da da Istanbul'un Boğaziçi kıyıları hariç Asya banliyöleri, imparatorluğa katılmıştır. Candar beyliğine ait Samsun, Çankırı, Tosya ilhak edilmiş, Karamanlılar'dan da Yalvaç, Şarkîkaraağaç, Bolvadin ,Seydişehir, Beyşehri, Akşehir alınmıştır. Kütahya ve Uşak'ı kaplıyan Germiyanoğulları (14.000 km^2), Kastamonu (Tosya hariç) ve Sinop'u kaplıyan Candaroğulları (18.000 km^2), Muğla'yı kaplıyan Menteşeoğulları (13.000 km^2), nihayet

(45) I. MEHMED'İN ÖLÜMÜNDE TÜRKİYE (4.V.1421)

HIRVATİSTAN
MACARİSTAN KR.
BOSNA KR.
HERSEK
SIRBİSTAN PR.
ARNAVUD PR.
BOĞDAN PR.
EFLAK PR.
Karadeniz
BİZANS İMP.
ÇANDAR PR.
TRABZON BİZ. İMP.
AKKOYUNLULAR
KARAKOYUNLULAR
DULKADIR
RAMAZANLILAR
MEMLÛK İMPARATORLUĞU
KARAMAN
GERMİYAN
AYDIN
MENTEŞE
TEKE
CEN. Foça
VENEDİK CUMH.
ATİNA DÜK.
MORA PR. (BİZ.)
VENEDİK CUMH.
Akdeniz
RODOS ŞÖV.

Temeşvar
Braşov
Belgrad
Semendire
Bükreş
Verköyü
Rusçuk
Bosnasarayı
Vidin
Niğbolu
Şumnu
Varna
Burgaz
Niş
Tırnova
Kosova
Sofya
Filibe
Zağra
Tatarpazarcığı
Kırkkilise
Üsküb
Edirne
Dimetoka
Ohri
Gümülcine
Çatalca
Kavala
Serez
Dedeağaç
Manastır
Karaferye
Kesriye
Selanik (Biz.)
Gelibolu
Berat
Yenişehir
Tırhala
İstanbul
Kartal
Tekfurdağı
İznik
Bilecik
Yenişehir
Çanakkale
Bursa
Söğüt
Eskişehir
Balıkesir
Bergama
Akhisar
Kütahya
Uşak
Karahisar
İzmir
Ayasluğ
Alaşehir
Akşehir
Aydın
Denizli
Eğridir
İsparta
Burdur
Milâs
Muğla
Antalya
Bodrum (Rod.)
Amasra (Cen.)
Sinop
Bafra
Samsun
Ordu
Giresun
Kastamonu
Tosya
İskilip
Merzifon
Amasya
Şarkikarahisar
Tokat
Bolu
Çankırı
Çorum
Yozgat
Sivas
Divriği
Ankara
Kırşehir
Kayseri
Harput
Malatya
Elbistan
Aksaray
Niğde
Hısn-ı Mansûr
Maraş
Ereğli
Konya
Lârende
Beyşehri
Seydişehri
Ermenak
Alâiye
Silifke

Konya'yı (Beyşehri, Akşehir, Seydişehri hariç), Kayseri'yi, Niğde'yi, İçel'i (Tarsus hariç) kaplıyan Karamanoğulları (80.000 km^2), tekrar Osmanlılar'a tâbî olmuşlardır. Bu sûretle 1421'de imparatorluk 870.000 km^2'ye çıkmıştır (Asya'da 480.000 km^2, Avrupa'da 390.000 km^2). Bu rakam Yıldırım'ın bıraktığı devletten (942.000 km^2) 72.000 km^2 gibi pek fazla olmıyan bir eksiklik arzediyorsa da, eyaletlerin merkeze bağlılık vaziyeti, o devirdekinden zayıftı. Meselâ Karaman devleti, tâbilik bağı altında hâlâ yaşamakta devam ediyordu.

X

II. MURÂD'IN İLK SALTANATI (1421 - 1444)

Tahtın Sultan Murâd ile Amcası Sultan Mustafa Arasında Çekişilmesi (1421 - 1422)

ŞEHZADE Murad, Bursa'ya gelinceye kadar Edirne'de padişahın vefatı 41 gün saklanmıştı (Neşrî, 62a). 17 yaşındaki yeni hakan Bursa'ya gelince, ölüm haberi resmen ilân edildi. Az sonra Bizans imparatoru, Limni'de Mustafa Çelebî'yi serbest bıraktı. Kendisiyle yapılan anlaşmaya göre, tahta oturunca Gelibolu, Tesalya, Bulgaristan sahilleri gibi yerleri Bizans'a bırakacaktı. Sultan Mustafa, Bizans kuvvetleri ile desteklenen taraftarlarını toplayıp, Gelibolu yarımadasına çıktı. Gelibolu'yu muhasaraya başladı.

Aydınoğlu Cüneyd Bey de, Sultan Mustafa'nın yanında idi. Gelibolu şehri, Sultan Mustafa'nın hükümdarlığını tanıdı. Fakat kale kumandanı Şâh-Melik Bey, kaleyi teslim etmedi. Gelibolu muhasarasında iken vezîr-i âzam Bâyezid Paşa, Istanbul Boğazı'nı geçti, Rumeli'ne çıktı. Edirne-Gelibolu yolu üzerinde Sultan Mustafa ile Bâyezid Paşa karşılaştılar. 30 ağustos 1421'de geçen meydan muharebesinde, Bâyezid Paşa ordusunun büyük kısmı savaşmak istemedi, Sultan Mustafa tarafına geçti. Bâyezid Paşa öldürüldü (Dukas, XXIV, 91). Mustafa Çelebî, Edirne'ye girdi ve padişahlık tahtına 2. kere oturdu. 1421'den 1422'ye kadar devam eden bu kısa saltanatında bir an için, bütün Rumeli, Sultan Mustafa'ya tâbi göründü. Böylece Rumeli, Sultan Mustafa'ya, Anadolu, yeğeni II. Murad'a ait oluyordu. Bütün Rumeli beyleri ve ordu, Sultan Mustafa'nın tarafına geçti.

Sultan Mustafa için, Anadolu'yu da alıp yeğenini bertaraf etmekten başka bir mâni kalmamıştı. Gelibolu kalesi de Sultan Mustafa'nın eline düştü (Dukas, XXIV, 92). Edirne ve Serez darphanelerinde para bastıran Sultan Mustafa, Gelibolu'ya geldi. Yapılan anlaşmaya göre Gelibolu kalesini, Bizans'a verecekti. Fakat Sultan Mustafa, kaleyi Bizans kumandanına teslim etmedi. Ken-

di emrine girmiş olan Türk donanmasını takviye ettikten sonra Edirne'ye döndü.

Gelibolu'nun teslim edilmemesi üzerine Mustafa Çelebî aleyhine dönen İmparator, Istanbul'da, öldürülen Bâyezid Paşa'nın yerine vezîr-i âzam olan Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'yı kabul etti. Fakat müzakerelerden bir netice alınamadı. İmparator, Sultan Murad'dan Gelibolu'yu istiyor, rehin olarak da kardeşlerinden 2 şehzâdeyi taleb ediyordu. Bu istekleri reddeden İbrahim Paşa, Istanbul'dan ayrıldı.

Sultan Mustafa, 20 ocak 1422'de Gelibolu'dan Çanakkale Boğazı'nı geçti, Lapseki'ye ayak bastı. 3 gün Lapseki'de kaldı. 12.000 atlı ve 5.000 yaya askerle Bursa'ya doğru ilerlemeye başladı. Ulubad Çayı kenarında II. Murad, amcasını karşıladı.

İki ordu karşılıklı durakladı. İki tarafta da harb isteği yoktu. Üstün gelen taraf, Türkiye tahtına oturacaktı. Esasen II. Murad'ın cülûsunu Karaman, Menteşe, Aydın devletleri Neşrî'nin tâbîriyle "deprenmeye başlamakla" (62a) karşılamışlardı. Sultan Murad'ın amcasının karşısında vaziyeti o kadar nazik bir duruma gelmişti ki, Venedik Senatosu, yeni balyoz Emo'ya ekim 1421 tarihli 2 adet itimatname vermiş ve iki hükümdarın hangisi üstün gelirse ona itimatnâmesini takdîm eylemesini bildirmişti (Iorga, *Notes et Extraits,* I, 312 v.d.). Sultan Mustafa'nın 20 ocak 1422'de 17.000 askerle Anadolu'ya ayak basması, Sultan Murad'ı bir an o kadar ümitsizliğe kaptırdı ki, Bursa'yı bırakıp şehzadeliğinde sancak beyi olduğu Amasya'ya çekilmeyi düşündü. Fakat büyükbabası Yıldırım Bâyezid'in dâmâdı büyük mutasavvıf Emîr Buhârî, genç padişaha cesaret verdi. II. Murad, Ulubad suyu üzerindeki köprüyü yıktırıp kendi askerine ve amcasına Bursa yolunu tıkadı. Böylece hayatını da ortaya koymuş olduğunu kabûl ediyordu. Ulubad Gölü'nün güneyindeki ârızalı yollardan Mustafa Çelebî'nin kalabalık ordusunu geçirmesi müşküldü. Anadolu'ya ayak basınca katılan yeni kuvvetlerle bu ordu şişmişti.

Cüneyd Bey'e, Sultan Murad tarafından Aydın beyliği vâdedilince, birlikleri ile beraber çekildi, Sultan Mustafa'yı yalnız bıraktı. Bu hâdise başlıbaşına Sultan Mustafa'nın başını belâya sokmaya kâfi iken, Rumeli beylerinin Sultan Murâd'ı tutmaya karar vermeleri, devlet kuşunun II. Murad'ın başına konması ile neticelendi. Hacı İvaz Paşa'nın gece taarruzundan sonra iyiden iyiye ihanete uğradığına kani olan Sultan Mustafa, sabaha doğru ordugâhını bırakıp çekildi. Anadolu'yu, yeğenine terketmiş oluyordu. Sıra Rumeli'nde idi. Bütün Rumeli beyleri, II. Murad'ın huzurunda af dilediler. Vezîr-i âzam İbrahim Paşa, âsi olduklarını, ibret-i

âlem için cezalandırılmaları icap ettiğini söylediyse de, Sultan Murad, hepsini affetti. Sultan Mustafa, az bir maiyetle perişan halde Çanakkale Boğazı'nı geçebildi. Boğazın her iki kıyısındaki bütün nakil vasıtalarını tahrip ettirdi. Fakat bu hareket, II. Murad'ın Rumeli'ne geçmesine mâni değildi.

Gelibolu yarımadasına çıkan Sultan Murad ordusu, Gelibolu kalesini teslim aldı. Sultan Mustafa, Edirne'ye can attı. Fakat Türkiye'nin Avrupa'daki taht şehrinde de artık halk Sultan Murad'ı tutuyordu. Hazinesini alan Sultan Mustafa, Eflâk'a kaçmak istedi. Fakat Edirne'nin kuzeyinde, Kızılağaç Yenicesi'nde, Sultan Murad'ın kuvvetleri tarafından tevkif edildi. Yeğeni ile görüşmek istedi. Fakat resmen düzme olduğu ilân edilmek suretiyle asıldı. Bu hâdisenin 1422 yılının mart ayında vuku bulmuş olması muhtemeldir. Bu suretle Avrupa'daki 2. saltanatı, 7 ay kadar sürmüştür. Son derece tesirli hitabelerde bulunup büyük kitleleri büyülemek iktidarında olduğunda tarihçiler birleşmektedir ki, bu vasıf, Osmanlı hanedanının ekseri fertlerinde mevcuttur.

Bizans'ın 6. Muhasarası (20 Haziran - 24 Ağustos 1422)

II. Murad'ın rakîpsiz imparatorluğa sahip olması, Bizans'ı son derecede telâşlandırdı. Padişahın o derecede dönek hareket eden imparatorluktan öc alacağı muhakkaktı. Nitekim imparatorun elçilerini ve hediyelerini Edirne'de kabul etmedi. Bizans'a harb ilân etti. Böylece, Bizans'ın Osmanlılar tarafından 6. muhasarası başladı ki, ilk 6 muhasaranın en şiddetlisi ve ciddîsidir.

30.000 kişi ve ayrıca donanma ile Istanbul'u kuşatan II. Murad, 20 haziran 1422'de şehrin önüne geldi. Muhasara, 24 ağustostosa kadar 64 gün devam etti. Türk ordusunda top varsa da, sûrlara ciddî bir zarar verecek gücde değildi. Sûrlara erişen yüksek tekerlekli kuleler de yapılmıştı. Bu seferki muhasaranın kaldırılmasına, II. Murad'ın 13 yaşındaki kardeşi Hamîd-İli (Isparta) sancakbeyi Şehzâde Küçük Mustafa'nın isyanı sebep oldu. Şehzâde, Bizans ve Anadolu beylikleri tarafından geniş ölçüde kışkırtılmıştı. Gerçekte şahsen yaptığı işin mahiyetini iyice kavramış değilse de, etrafındaki muhteris simalar, genç şehzâdeyi âlet olarak kullanıyorlardı.

Venedik de Istanbul'un muhâsarasından dolayı II. Murâd'ı tehdit ediyordu. II. Manuel, ölüm döşeğindeydi. Muhasaranın kaldırılması, Bizans'ın koruyucusu sayılan Hazret-i Meryem'in mucizesi olarak telâkki edildi.

Şehzâde Küçük Mustafa'ya gelince, Istanbul'a gelip imparatorla görüşmüş, yardım almıştı. Karaman ve Germiyan yardımcı kuvvetleri ile de desteklenen Şehzade, İznik'i aldı. Yanında vezîri yerinde olan lâlası İlyas Bey ve askerine kumanda eden Kara Tâceddinoğlu Mahmud Bey vardı. Ancak Sultan Murad, kardeşinin üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Esasen Şehzade Mustafa, İznik kalesini almak için 40 gün uğraşmıştı. Kale kumandanı Firuz Beyoğlu Ali Bey, II. Murad'ın muvafakatiyle kaleyi teslim etmişti. İznik'te Çandarlılar sarayında oturan Şehzade Mustafa, vakit geçiriyordu. Şehzadenin lâlası İlyas Bey, isyanın başlıca müşevviklerinden olduğu halde, efendisine ihanet etti. II. Murad'ın vaitlerine kapıldı. Mihaloğlu Mehmed Bey, ansızın İznik'e girdi ve şehzâdeyi esir etti. Şehzadeyi korumak istiyen Kara Tâceddinoğlu Mahmud Bey, Mihaloğlu Mehmed Bey'le çarpıştı ve bu meşhur akıncı beyini öldürdü. Mahmud Bey de yakalanıp öldürüldü. Şehzade Mustafa boğuldu ve cenazesi Yeşil Türbe'ye, babasının yanına gömülmek üzere Bursa'ya yollandı.

II. Murad'ın keskin tedbirleri sayesinde Küçük Mustafa gailesi, Sultan Mustafa'nınki derecesinde ehemmiyet kesbetmeden söndürülmüş oldu. Bizans'la yapılan 22 şubat 1424 muahedesi ile muhasaranın kaldırılması karşılığı olarak Sultan Murad, bundan böyle Bizans'tan yılda 300.000 akça (106.000.000 TL.) tutarında vergi alacaktı. Sultan Murad'ın bundan sonra Bizans'a karşı siyaseti, bizzat Bizans'ın minnetini kazanacak derecede dostça ve yumuşak oldu. II. Murad, bu devletin, Avrupa'nın hassas noktası olduğunu, senbolik ve tarihî mahiyette de olsa Hıristiyanlık âlemi için çok ehemmiyeti mucip bulunduğunu, büyük memleketler fethinde bile ciddî bir hareketten kaçınan Avrupa'nın Bizans tazyik edilince, Türkiye'ye karşı birleştiğini tamamen idrak etmişti. Padişahın meseleyi bu anlayış tarzı, başta müstakbel vezîr-i âzam Çandarlızâde II. Halil Paşa olmak üzere, etrafındaki yüksek devlet adamlarına da geçmiş ve bunlar, ileride, samimî olarak inandıkları ve belki o zaman için eskimiş bulunan bu siyasî telâkki dolayısiyle, genç padişah II. Mehmed'le çatışmışlardır.

1423'te Sultan Murad, Selânik'i muhasara etmişse de, alamamıştı. Selânik'te II. Manuel'in oğlu Prens Andronikos bulunuyordu. Bundan sonra şehirde Venedik nüfuzu, hattâ hâkimiyeti teessüs ettiyse de, Rum olan halk, Latinler'den nefret ediyor ve Türkler'e senpati besliyordu. Bu sıralarda Selânik, 40.000 nüfuslu olmakla beraber, faal bir liman ve stratejik bakımdan mühim bir mevki idi. 22 şubat 1424 Türkiye-Bizans muahedesinin akdine, Venedik tavassut etmişti. Bu muahede Bizans'ı, 1402 hududuna itiyordu.

Ayrıca Selânik şehri de, yılda 100.000 akça (36.000.000 TL.) ödiyerek, Türkiye'ye haracgüzâr olmayı kabûl ediyordu. Bizans sulhunun en büyük sebebi, 1422 ağustosunda Şehzade Mustafa kuvvetlerinin Bursa'yı tehdit etmesi olmuştu. Eflâk, Germiyan, Karaman, İsfendiyar (Candar) tâbi devletleri, Şehzade'ye yardım etmislerdi. Venedik de Bizans'ı şiddetle savunmuştu. Şimdi Sultan Murâd için, bu beylıklerle ve Venedik'le hesaplaşmak îcâb ediyordu.

1423'te Turahan Paşa, Bizans'la henüz sulh yapılmadan yeniden Mora'yı çiğnedi.

1423 ekiminde Velîahd-Şehzâde Küçük Mustafa'nın (II. Murad'ın daha çocuğu yoktu) idamı ile (Neşrî, 167b) Sultan Murâd Anadolu işlerini derinden ele alacak duruma gelmişti. 1424'te Sırbistan despotu Stefan'ı, yanına bir Türk heyeti katarak Almanya İmparatoru ve Macaristan Kralı Sigismund'a göndermekle, Macaristan ve Almanya'dan gelecek tehditleri de şimdilik önlemiş oluyordu. Anadolu beyliklerinin daha sıkı bir şekilde itaat altına alınmasından sonra Venedik'e karşı harb açmak, padişahın kararları cümlesinden idi.

II. Murad ve Anadolu Beylikleri

Candaroğlu İsfendiyâr Bey, II. Murâd'ın büyük gaileler içinde bulunmasından faydalanarak, evvelce kendine ait olan yerlere tecavüz etmiş, Çankırı'yı, Tosya'yı almıştı. İsfendiyar Bey, Bolu ile Gerede arasında Osmanlı ordusuna yenildi. Yahşı Bey'in başına indirdiği bir topuzla da sağır oldu. Sinop'a kaçtı ve oğlu Murad Bey'i II. Murad'a gönderip sulh istedi. Eski sınırlar üzerinden bir sulh yapılmakla beraber, beylîğin Osmanlılar'a ödediği vergi ağırlaştırıldı. Esasen anne tarafından Osmanoğlu olan İsfendiyar Bey, güzelliği ile meşhur kızını II. Murad'a verdi. Düğün, 1424'te Bursa'da yapıldı. İsfendiyar Bey'in büyük oğlu ve velîahti II. İbrahim Bey'le bunun kardeşi Kasım Bey de, II. Murad'ın 2 kızkardeşi ile evlendiler. Bu suretle 2 hanedan, çok sıkı bağlarla birbirine bağlanmış oldu.

Bundan sonraki hareket, Aydın ve Menteşe beyliklerini tarihe gömdü. 1425'te Menteşe-İli'ne (Muğla) gelen II. Murad, son Menteşeoğulları'nı (Leys ve Ahmed Beyler), Tokat'a sürdü ve devleti, bir sancak (vilâyet) şeklinde Anadolu beylerbeyiliğine (eyaletine) (merkezi: Ankara) bağladı.

Sultan Mustafa'nın yanından ayrılınca kendisine tekrar beyliği verilen Aydınoğlu Cüneyd Bey, ileri yaşına rağmen, gene entrika çevirmekten ve İzmir'de Osmanlı nüfuzunu kırmaya çalış-

maktan ferâgat etmemişti. Türkiye'nin yüksek menfaatleri için, Anadolu'nun bütün Ege kıyılarının Osmanlı idaresinde bulunması gerekiyordu. Zira bu kıyılara karşı olan adalar, Cenevizliler'in ve Rodos Şövalyeleri'nin (Saint-Jean Tarikati) elinde idi. 1426'da Salihli meydan muharebesinde Osmanlı ordusuna yenilen Cüneyd Bey, daha bir müddet ümitsiz bir mukavemet gösterdikten sonra yakalandı ve öldürüldü (Neşrî, 17a). Bir yıl ara ile 2 Batı Anadolu sahil beyliği, tarihe karışmış oldu.

Sıra, Karamanlılar'a dönmeye gelmişti. Karamanoğlu Sultanzâde II. Mehmed, Antalya'daki Teke (Hamîdoğulları'nın bir dalıdır) beyliğini de almak istedi. Teke Beyliği, yalnız Korkuteli ve çevresine sahipti, Antalya limanı, Osmanlılar'a bağlıydı. II. Mehmed Bey, Antalya limanını da almak suretiyle büyük bir Anadolu devleti kurmayı tasarlıyordu. Fakat Antalya önlerinde bir top güllesi ile maktul düştü. Bu suretle ana tarafından I. Sultan Murad'ın torunu olmakla beraber Osmanoğulları'nın en azılı düşmanı olan, kendisini Selçuklular'ın meşru vârisi, Osmanlılar'ı gasıp sayan bu meşhur Karaman hükümdarı tarih sahnesini terketmiş oluyordu. Niğde valisi olup bir ara Karaman tahtına da oturan (Karaman beyliğine ait bahse bakınız) kardeşi Alâeddin Ali Bey'in de ölümü üzerine taht, II. Mehmed'in oğlu II. İbrahim Bey'e kalıyordu.

Antalya önlerinde mağlûp Karamanlılar, bu suretle, Osmanlılar'la yeniden harb durumuna geldiler. Bu vesileyle II. Murâd, Korkuteli'ndeki Teke beyliğine de son verdi ve Hamîd-Teke devleti de tarihe karıştı. Teke-İli, merkezi Antalya olmak üzere, Anadolu beylerbeyiliğinin bir sancağını teşkil ediyordu. Kudreti dışında büyük teşebbüsler ve Osmanlılar'la daimî mücadele, Karaman devletini zayıflattı ve büsbütün Osmanlı tâbiiyetine düşürdü. II. Mehmed Bey'in büyük oğlu ve velîahti Mustafa Bey, 1418'de öldürülmüştü. 1424'te tahta geçen ve Osmanlılar tarafından desteklenen II. İbrahim Bey, II. Mehmed Bey'in 2. oğlu idi. 4 kardeşi daha vardı: İsa, Alâeddin Ali, Mirza ve Karaman Beyler. II. İbrahim tahta geçince, bunların üçü de Osmanlı hizmetine girdiler. Alâeddin Ali Bey, Sofya sancakbeyi oldu; Îsâ Bey'e Rumeli'nde başka bir sancak verildi. II. Murâd, 3 kızkardeşini de II. İbrahim, Îsâ ve Alâeddin Ali Beyler'e verdi. Bu suretle 3 Karamanoğlu kardeş, Çelebî Sultan Mehmed'in 3 kızı ile evlenip "dâmâd" oldular. II. İbrahim'in 1464'e kadar süren 40 yıllık saltanatı, böylece Osmanlı tâbiiyetine tam mânâsiyle bir düşüşle açıldı. Bununla berâber o ve oğulları da, kanlarına işlemiş olan Osmanlı düşmanlığından, hayatları boyunca vazgeçemediler.

II. İbrahim Bey, II. Murad'ın desteği ile tahta oturduğu için, 1421'de fırsattan faydalanarak Karamanlılar'ın işgal ettikleri eski Hamîd topraklarını, Osmanlılar'a geri verdi. Bu vazıyette Germiyan beyliği, Osmanlı toprakları arasında kalmış oluyordu.

1427 sonunda Germiyanoğlu II. Yâkub Bey, 100 kişilik maiyetiyle Edirne'ye gelerek II. Murâd'ı ziyâret etti. Daha önce Bursa'ya gitmiş, 5 padişahın türbesini ziyaret etmiş, Yıldırım'ın damadı olan büyük mutasavvıf Emîr Buhârî'nin elini öpmüştü. Fevkalâde hürmet ve ikram gördüğü için, padişaha minnettar kaldı. 1 ay sonra Edirne'den ayrıldı ve II. Murad tarafından merasimle istikbal edildi. Genç padişahın elini öpmek istediyse de, Sultan Murad müsaade etmedi ve ihtiyar hükümdarın boynuna sarılarak iltifat etti. Bu seyahatte II. Yâkub Bey, öldüğü zaman kendine halef olarak II. Murad'ı gösterdi ve devletini Osmanlılar'a vasiyet etti. Az sonra Kütahya'da hastalanınca, bu vasiyetini, resmî ve hukukî bir senet tanzim ederek sağlama bağladı. 1428 başında II. Yâkub Bey öldü ve Germiyan-İli (Kütahya), II. Murad'a geçti. Umur Beyoğlu Osman Bey (Kara Timurtaş Paşa'nın torunu), Osmanlılar'ın ilk sancakbeyi olarak Kütahya'ya yollandı. 1451'de Kütahya, Ankara'nın yerine büyük Anadolu eyaletinin beylerbeyilik merkezi olacak ve Tanzîmât'a kadar bu mevkıini muhâfaza edecektir.

Türkiye'nin birliği yolunda II. Murad, çok büyük başarı kazanmış ve dedesinin mirasını adım-adım toplamıştı. Aydın, Teke, Germiyan, Menteşe beylikleri, Hamîd ve Saruhan beyliklerinden sonra, tamamen tarihe karışmıştı. Şimdi Osmanlılar'a tâbi Türkmen beylikleri olarak hayatlarını muhafaza edenler, Candar, Karaman beylikleri ve Memlûkler ile Osmanlılar arasında bir tampon devlet olan Dulkadır beyliği kalıyordu. Üçüyle de Osmanoğulları son derece sıkı akrabalık münasebetleri kurmuşlardı (II. Murad'ın annesi, Dulkadır prensesidir). Çukurova'daki (Adana ve Tarsus) Ramazan Türkmen beyliği ise, Memlûkler'e tâbî idi.

Türkiye - Venedik Harbi (1425-1430)

1425'te, 5 yıl sürecek olan Türkiye-Venedik harbi başladı. II. Murâd, bu devletin Türkiye'yi alâkadâr eden meselelere bu derecede karışmasını önlemek azmindeydi. Türk donanması, Ağrıboz, Modon ve Koron gibi en mühim Venedik topraklarını yaktı. 1425 ekiminde Macaristan, Türkiye'ye karşı Venedik yanında harbe katılmak için, Cumhuriyet ile müzâkerelere başladı (Iorga, *Notes*, I, 409). Bir müddet sonra da Almanya imparatorluğu - Macaristan krallığı, Venedik yanında Türkiye'ye karşı harbe girişti. 1426'da

General Pippo'nun kumandasındaki Macar ordusu, Vidin'den kuzeye doğru Tuna'yı geçen II. Murad tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Aynı senenin yazında akıncılar, Hırvatistan'a kadar bütün Bosna'yı çiğnediler. Türkiye'nin tâbii olan Sırbistan despotu Stefan'ın 19 temmuz 1427'de ölümü ile yerine yeğeni Georg Vulkoviç'in geçmesi üzerine II. Murad, kendisinin reyi alınmadan vuku bulan bu cülûsu tanımadı. Gerçek sebep, yeni despotun Türkiye aleyhine Macaristan'la anlaşmış olması idi. Sırbistan krizi, bu devleti topraklarına katmak için Türkiye ile Macaristan arasında çeyrek asır sürecek bir mücadeleye sebep oldu. Her iki devlet için, bu, Tuna'yı tutmak meselesiydi. Sırbistan'a hâkim olan taraf, Tuna'ya hâkim olacaktı.

Güğercinlik Zaferi (1428)

Sultan Murad, Prenses Olivera'nın, dedesi Yıldırım'ın zevcesi olması dolayısiyle, Sırbistan tahtının meşru vârisi olduğunu iddia ediyordu. Macaristan, bu iddiayı saçma olarak tavsif ediyordu. Türkiye'nin daha çabuk müdahalesinden korkan Macarlar, acele Sırbistan'a girdiler. Fakat Güğercinlik mevkıinde Vidin sancakbeyi Sinan Bey'in yaptığı ânî bir taarruzla perişân oldular. Macar ordusunun büyük kısmı kılıçtan geçirildi ve Tuna'da boğuldu. İmparator-kral Sigismund, canını Türkler'in elinden bir kere daha zorlukla kurtardı. Dünyanın en büyük hükümdarlarından birinin, Türkiye'nin bir sancakbeyi (tümgeneral) tarafından bozulması, dikkate değer bir hâdisedir. 1428'de Almanya-Macaristan, Türkiye ile 3 yıllık bir mütareke imzalamaya mecbur oldu. Bu, Venedik için felâket demekti, Türkiye'nin karşısında tek başına kalıyordu.

Sırbistan ve Eflâk prenslikleri ile Bosna krallığı, Türkiye'ye tâbî olduklarını te'yîd etmek için acele davrandılar. Bir an için Türkiye, Avrupa'da, Yıldırım'ın devrindeki zirvesine vâsıl olmuş göründü.

II. Murad devrinde Türk donanması güc kazanmıştı. Venedik'le açık deniz muharebesi verebiliyordu. Fakat daha Venedik donanmasının — ki dünyanın birinci deniz kuvveti idi— kudretine erişmemişti. Birçok Venedik gemisi, Türk gemileri tarafından zaptedilmişti. Papa nezdinde Macaristan'ı Türkler'le münferit sulh yapmakla itham eden Venedik, Türk donanmasını ezmek için, yeni model gemileri tezgâha koymaya ve denize indirmeye başladı.

Venedik'le harb devam etti. Macaristan'ın bir müddet için aradan çekilmesi, Venedik'in ümitlerini kırmadı. O şimdi II. Murad'a Anadolu'da ikinci bir cephe açtırmak suretiyle harbi kazanmak is-

tiyordu. Bunun için de Karamanlılar daima ve her zaman hazır idiler.

Diğer taraftan Macaristan, gene muvaffakıyetsizliğe uğramış ve bir an için başardığı Sırbistan'ı tâbiiyetine almak ümidi kırılmıştı. Georg Brankoviç, 50.000 duka (185 milyon TL.) yıllık vergi ile yeniden Türkiye tâbiiyetine girmişti. Türkiye-Bizans münasebetleri dostça idi. 1427'de oğlu Mora despotu Theodoros'u ziyâretten dönerken, İmparator, Gelibolu'da Sultan Murad'a rastladı. İki hükümdar, dostça görüştü (Dukas, XX, 62).

Selânik'in Tekrar Fethi (13 Mart (1430)

21 nisan 1394'ten 1402 yılı ağustosuna kadar Selânik, 8 yıl, 4 ay Türk idaresinde kalmış, Süleyman Çelebî tarafından Bizans'a geri verilmişti. 1423'te Selânik'te Venedik idaresi başladı. Venedik, gûya Bizans namına limanı idare ediyordu. Venedik'in, Makedonya'nın bu çok mühim limanına sokulması, Türkiye'nin bütün menfaatlerine aykırı idi. Venedik'le 1425'te harb başlayınca, II. Murad için Selânik'in fethi, şart oluyordu.

Esasen Türkiye-Venedik harbinin birinci sebebi, Venedik'in II. Murad Istanbul'u muhasara ederken Türkler'i tehdit etmesi, ikinci sebebi de Selânik'e el koyup Makedonya'da —ki bu ülkenin tamamı Türkiye'ye aitti— köprübaşı tutması idi. Üstelik Selânik' in Rum halkı Latin idaresine çok sinirleniyor, sık-sık Türkler'i dâvet ediyordu. Bu vaziyette II. Murad'ın Selânik'i almak niyeti anlaşılınca Bizans İmparatoru bu işten vazgeçmesini Türkiye Hakanı'ndan rica etti. Bu son derece garip ricayı reddeden II. Murad, İmparator'a, Selânik'i Venedikliler'e vermeye hiçbir veçhile hakkı olmadığını bildirdi. Bizans, Venedik'in kanadı altından ayrılmak istemiyordu.

Şubat 1430'da Sultan Murad, Edirne'den Selânik'e geldi. Türk ordusu, şehri muhasaraya aldı ve topla dövmeye başladı. Venedik garnizonu mukavemet edemedi. Muhasara 3 hafta kadar sürmüş olmalıdır. Şehir fethedilince, II. Murad'ın emriyle Türk göçmenleriyle iskân edildi (*Tâcu't-Tevârîh,* I, 345). Gelibolu'yu vurmak suretiyle Selânik muhâsarasını kaldırmak istiyen Venedik donanması, Çanakkale Boğazı'nda Türk donanmasına yenildi ve muvaffak olamadı (Hammer, Anagnosta'ya istinaden Selânik'in 1413'ten sonra bir ara Çelebî Sultan Mehmed'in de eline geçtiğini yazmaktadır: c. II, s. 278).

Bundan sonra sıra Epir'in fethine geldi. Epir, Yıldırım devrinde Türkiye'ye dahildi. Ankara hezimetinden sonra Türkiye tâbiiye

tini muhafaza ediyor idiyse de, bu tâbiiyet lâfızda idi. Epir'in fethi, Venedik'e vurulacak büyük bir darbe idi. Arnavutluk kıyılarındaki Venedik üslerini tehdit edici mahiyetteydi. Türkiye'yi de Yunan (İyonya) Denizi'ne çıkarıyordu. Yunan Denizi ise, Otranto Boğazı'nı kapatan denizdi.

Yanya, yani Epir'in başkenti 9 ekim 1431'de Karaca Paşa tarafından fethedildi. Epir Latin despotluğu kaldırıldı ve Yanya, sancak merkezi oldu. Buraya da Türkler getirilip yerleştirildi. Türkler'i birçok defa dâvet eden Rumlar ve Arnavutlar, Epir'den Latinler'in uzaklaştırılması ile rahat nefes aldılar.

1431'de Ağrıboz'un işgalinden korkan Venedik ile Türkiye arasında Gelibolu Muahedesi imzalandı ve bu ilk mühim Türkiye-Venedik harbi son bulmuş oldu.

Türkiye - Macaristan Harbi

Mayıs 1426'da kabûl ettiği muâhede ile Sırbistan prensliği, Türkiye tâbiiyetinden Macaristan tâbiiyetine geçiyordu (muahedenin metni: Engel, *Geschichte von Serbien,* 369-72). Bu hâdise, Türkiye'nin hukukuna karşı pek açık bir tecavüz teşkil ediyordu. Bu muahededen bir yıl sonra Stefan Lazareviç 19 temmuz 1427'de ölmüş, yerine Georg'un geçmesini eylûlde Almanya imparatoru ve Macaristan kralı olan Sigismund tasdik etmişti. II. Murad, bunun üzerine ekimde Sırbistan'a girdi. Niş'ten Morava suyunu kuzeybatıya doğru geçti. Sırbistan'a ait Kraguyevaç'ı (Belgrad'ın 85 km. güneydoğusunda) aldı. Burası prensliğin merkezi olan Semendire'nin 70 km. güneyinde idi. Sonra Kolubaç kalesini düşürdü. Macaristan kralının gönderdiği kuvvetleri kolayca dağıttı. Bizzat imparator-kral Sigismund'un Türkler'e karşı teşebbüsü de, hükümdarın, Türkler'in eline esir düşmesine ramak kalan bir bozgunla neticelendi (Iorga, *Notes à l'Histoire des Croisades au XV e Siècle,* II, 254). Bu sûretle Macaristan'ın, Tuna'yı Türkler'e karşı tutamıyacağı anlaşıldı. Bunun üzerinedir ki Sırbistan, âkıbetinin vahîm olacağını anladı ve yeniden Türkiye tâbiiyetine döndü. Fakat artık Macaristan-Türkiye harbi, Sırbistan dolayısiyle başlamıştı. Venedik de Türkiye'ye karşı Almanya ve Macaristan'dan arkası gelmez taleplerde bulunuyordu. Yeni tâbiiyet muahedesi, Sırbistan'ı eskiden çok sıkı şartlarla Türkiye'ye bağlıyor, vergisini ağırlaştırıyor, onu Macaristan'la bütün münasebetlerden menediyor, Türkiye'nin talep ettiği anda asker göndermeye mecbur tutuyordu (Iorga, II, 254). Eylül 1430'da Venedik'in sulha yanaşması, hattâ Türkiye'nin İşkodra ve güneydoğusundaki Leş (Alessio) kalelerine do-

kunmaması mukabilinde yılda 136 duka (510.000 TL.) senbolik haraç ödemeyi kabûl etmesi, (Iorga, II, 247), Macaristan'ı Türkiye'nin karşısında yalnız bırakmış oldu. Bosna kralı da Türkiye'ye yıllık vergi ödüyordu (Jirecek, *Istorija Srba,* II, 137). Bu andan itibaren Türkler, gittikçe artan bir tempo ile Bosna işlerine karışmaya, ülkeyi tamamen Türk hâkimiyetine koyacak şartları temin etmeye başladılar.

Macaristan'ın Bosna işlerine müdahalesi, Türkiye'yi sert tedbirler almaya sevkediyordu. Tuna'nın güneyi ile Macaristan'ın her hangi bir şekilde ilgilenmesini Türkiye'nin havsalası almıyordu. Bu, Türkler'in en hassas siyasî noktasını teşkil ediyordu. II. Murad, Nelipic kontlarının mirasına göz koyan Macaristan'a karşı, Krk beyi Jan'ın hukukunu korumak için, tekrar Bosna'ya kuvvet sevketti. Bu suretle Almanya ve Macaristan ile Türkiye arasında, Balkanlar ve Orta Avrupa'nın mukadderatını birkaç asır için çizecek çok mühim ve amansız bir mücadele devresi açılıyordu. Türkler, Tuna sınırını tutabilmek için, Tuna'nın kuzeyindeki ülkelere de hâkim olmak siyasetini takibe başlıyacaklardı.

II. Murad'ın Almanya-Macaristan'ı alt etmesi ve Sırbistan'ı yeniden Türkiye'ye bağlaması Eflâk'ı korkuttu. Eflâk'ın korkusu Türkler'in birçok ülkede yaptıkları gibi, devletin dahilî muhtariyetine son verecekleri noktasında idi. Voyvoda Vlad, 1432'de Bursa'ya gelip II. Murad'a arz-ı tâzimatta bulundu; 2 oğlu Bursa'da alıkonuldu (Neşrî, 168 b).

Anadolu'ya dönen II. Murad, Almanya-Macaristan ile mütarekeyi devam ettirmek için, İmparator'a bir sefaret heyeti gönderdi. Kalabalık sefaret heyetinden ileri gelen 9 Türk'ü imparator Sigismund, 1433 kasımında şimdiki İsviçre'de Basel şehrinde, katedralde büyük merâsimle kabûl etti (Hammer, II, 286).

Ancak ne Eflâk, ne Sırbistan, Türkiye'ye bağlılıkta samimî değillerdi. Türk kuvveti karşısında baş eğmişlerdi ve her iki prens de istiklâl peşinde ve hulyasında idiler. Üsküp sancakbeyi İshak Bey, Sırbistan'ın bütün hareketlerini kontrol ediyordu. Despot'un Türkiye aleyhinde yeniden Macarlar'la gizli müzakerelere girişmesi üzerine İshak Bey; Sırbistan'a girip Despot'u cezalandırdı. Vezîr Sarıca Paşa, Despot'tan hesap sormak için Semendire'ye geldi. Fevkalâde ürken Despot, Türkiye Hakanı'na sadakat yemini etti, Macaristan'la hiçbir münasebette bulunmıyacağına söz verdi. Kızı, güzelliği ile meşhur ve ana tarafından Trabzon Comnenus'larına mensup bulunan Mara, II. Murad'a nişanlandı.

İmparator Sigismund'u Türkiye ile yeniden mütarekeyi uzatmaya mecbur eden hareket, Evrenosoğlu Ali Bey'in meşhur akını-

dır. Erdel'e (Transilvanya) 4. büyük Türk akını 1426'da, 5.'si 1432' de yapılmıştır. Bu sonuncusu, en meşhur akınlardan biridir. Ali Bey, Semendire yakınlarında Tuna'yı geçti ve Demirkapı'dan Erdel'e girdi. 70.000 akıncısı bulunuyordu. Braşov, 2. kere Türkler tarafından işgal edildi (Decei, *İslâm Ans.*, IV, 297a). 45 gün süren bu akında bütün Transilvanya çiğnendi. 70.000 seçkin esir alındı (akınlarda götürmek zahmetine değmediği için beğenilmiyen ve kusurlu insanlar esir edilmezdi). Esirler içinde 4 ban (irsî Macar umumî valisi) bulunuyordu. Gene bunların arasındaki George von Mühlenbach, 22 sene Türkiye'de kaldıktan sonra 1460'ta serbest bırakılmış olup, sonradan maceralarını kaleme almış ve kitap hâlinde Almanya'da basılmıştır.

Osmanlı - Karaman Harbi ve Balkanlar'da Durum

II. İbrahim Bey, Osmanlılar'ın nüfuzu altına düşmesini hazmedemiyordu .Türkiye'nin Macaristan, Almanya ve Venedik'le harb hâlinde olması, Karamanoğulları'nı, Osmanlılar, Avrupa'da meşgulken arkadan vurmak siyasetine döndürdü.

II. İbrahim Bey, kendisinden gasbedilmiş addettiği Hamîd-İli'ni çiğnedi. Avrupa'da kritik bir durumda olan II. Murad, yanında Osmanlı hizmetinde bulunan II. İbrahim'in kardeşi Karamanoğlu Dâmâd Îsâ Bey olduğu halde Hamîd-İli'ne geldi. Karamanlılar'ı işgal etmiş oldukları topraklardan (Beyşehri vs.) çıkardı. Konya'ya girdi. İbrahim Bey kaçıyordu. Güneybatıya ilerliyen II. Murad, Bozkır'a kadar geldiyse de İbrahim Bey'i yakalıyamadı.

İbrahim ve kardeşi Îsâ Beyler, II. Murad'ın enişteleri idi. Padişah, Îsâ Bey'i Karaman tahtına oturtmak istiyordu. Bir Osmanlı sancakbeyinin Karaman tahtına oturması ise, Karaman istiklâlinin sonu demekti. İbrahim Bey'in, kayınbiraderi II. Murad nezdine yolladığı elçi Mevlânâ Hamza, çok nüfuzlu bir âlimdi. Padişahın ayaklarına kapanarak İbrahim Bey'den taht ve tacının alınmamasını yakardı. II. Murâd'ın esâsen uzun bir Karaman gailesiyle uğraşmaya vakti yoktu; acele Avrupa'ya dönmeye mecburdu. Tarihçi ve musikişinas Şükrullah'ı İbrahim Bey'e yolladı. 1434'te yeniden iki taraf arasında sulh yapıldı.

Macaristan-Karaman ittifakına, Sırbistan gizliden gizliye tavassut etmişti. Padişâhın Karaman işini yoluna koyduktan sonra Avrupa'ya döneceğini bilen Despot Georg, Sultan Murad'a nişanlı olan kızını acele padişâha yollamak istedi. Üsküp sancakbeyi İshâk Bey'in zevcesi Semendire'ye gitti. Prenses Mara'yı alıp Edirne yoluyla Bursa'ya getirdi.

Bununla beraber II. Murad, Sırbistan'ı ve onun gibi Türkiye'ye baş kaldırmak fırsatını gözliyen Eflâk'ı cezalandırmak niyetinden vazgeçmedi. Padişâhın seferine mukaddeme olmak üzere Evrenosoğlu Ali Bey, 1437'de Erdel'e (Transilvanya) 6. Türk akınını yaptı. 1 ay süren bu akında bilhassa Tımışvar (Tameşvar) çevresi çiğnendi (Neşrî, 180b-1a). Türkiye'ye akıncı ordusunun mevcudundan fazla esir getirildi.

Aynı yıl II. Sultan Murad, Macaristan sefer-i hümâyûnuna çıktı. Tuna'yı kuzeye doğru geçti. Sırbistan ve Eflâk prensleri Georg ve Vlad, ordularının başında bizzat gelip Türk ordusuna katılmakta acele ettiler. Padişah 45 gün Erdel'i çiğnediyse de, İmparator-kral Sigismund, Türkler'in karşısına çıkıp meydan muharebesi vermeye cesaret edemedi. Erdel'in başkenti Sibiu, (Hermannstadt/Nagyszeben), 2 hafta muhasara edildi, bütün ülke yağmalandı. Karpatlar'ı güneye doğru aşan II. Murad, Eflâk'a girdi. Yerköyü'nden Tuna'yı geçip Eflâk'dan çıktı. Bu seferde Türkler'e esir düşen Sakson Georg, sonradan hâtıralarını yazmıştır. II. Murâd, Edirne'ye döndü. Fakat kendisi serhadden ayrılır ayrılmaz, Sırbistan ve Eflâk prenslerinin tekrar ihânet etmiyeceklerinden emin değildi.

Evrenosoğlu Îsâ Bey, Batı Arnavutluk'ta Venedik üslerini vururken, Karaman'dan ümîdini kesmiş olan Venedik, Türkiye ile sulh yapmış olmasına rağmen, Kıbrıs ve Macaristan krallıkları gibi Türkiye ile hemen daimî harb hâlinde bulunan devletleri kışkırtıyordu.

19 haziran 1437'de Macar ordusu, Türkiye'nin himayesinde bulunan ve netice itibariyle hukukan Türk topraklarına yaklaştı. Zayıf kuvvetlerle düşmanı karşılamak istiyen Vidin sancakbeyi Ali Bey, Semendire yakınlarında Godomin meydan muharebesinde mağlûb oldu. 1437'nin son günlerinde imparator-kral Sigismund'un ölümüne tesadüf eden günlerde, Türk kuvvetleri, bu tecavüze mukabele olmak üzere, Sırbistan'a girdi. II. Murad ertesi yıl büyük bir ordunun başında bizzat Sırbistan'a yürüdü. Prensliğin başkenti Semendire'yi, 3 aylık bir muhasaradan sonra 18 ağustos 1439'da fethetti. Despot Georg, başkentini bırakıp Macaristan'a kaçmıştı. Sırbistan'ı baştanbaşa işgal eden Türkler, batıda Bosna'ya, kuzeyde Macaristan'a dayandılar (Neşrî, 182b).

Eflâk voyvodası Vlad da, Semendire seferinde Türk ordusunda bulundu. Fakat kendisinden emin olunamıyordu. Tuna'nın kuzeyinde Romanya'daki Türk kalesi Yerköyü yeniden tahkîm edilip kuvvetli bir Türk garnizonu ile takviye olunmuştu (Neşrî, 181 a-b). Voyvoda Vlad Drakula (Şeytan Vlad), bu tedbirlerden

büsbütün ürktü. Türkler aleyhinde Macaristan'la münasebetlerine hız verdi. Türkler'in bunu öğrenip üzerine geleceğini duyunca, yüzsüzlük edip, Edirne'ye geldi. Sultan Murâd'ın ayaklarına kapandı. Fakat bu kere affolunmadı, 2 oğlu ile beraber Gelibolu kalesine hapsedildi. Fakat Eflâk'ın başsız bırakılması Macar işgaline yol açacağından, bir müddet sonra Romanya'ya gönderildi, 2 oğlu Kütahya civarına sürüldü (*Tâcu't-Tevârîh,* I, 367).

1438'de Semendire'yi Türkler'den almak istiyen Macarlar, Gazi İshak Bey'in ve Timurtaşoğlu Osman Bey'in kumandasındaki Türk ordusu tarafından kesin şekilde bozuldu. Tarihçi Âşık-Paşa-zâde, bizzat bu muharebede bulunmuştur (s. 125). Bu zafer, Türkler'e Belgrad yolunu açık bırakmıştır. Esasen Semendire'nin (Belgrad'ın 30 km. güneydoğusunda) fethi, Morava havzasının tamamını Türk hâkimiyeti altına koymuştu.

Bizzat Macaristan kralının kumanda ettiği büyük Macar ordusunun tekrar Semendire'yi almak teşebbüsünün akamete uğraması, Türk korkusunun Avrupa'da iyice yer ettiğini göstermektedir. Hammer'e göre (II, 292, daima Fransızca tercemesini kullanıyorum), Macarlar, daha Türk kavukları uzaktan görünür görünmez, dehşete kapılıp bozgun alâmeti vermişlerdir. Bu zaferlerden sonra Türkler'in eline, büyük ganimet geçmiştir. Almanya imparatoru, Macaristan ve Bohemya kralı, Avusturya büyük-dukası II. Albrecht von Habsburg, Türkler'den kaçarken yolda öldü (bu zat, Sigismund'un dâmâdı idi).

II. Murad, Rumeli beylerbeyi Şihâbeddin Şâhin Paşa ile beraber Novoberda (Novobrdo) kasabasına geldi. Evvelce Türkler'e aitken elden çıkmış olan bu yeri fethetti. Burada pek zengin demir ve gümüş madenleri vardı. Tuna-Sava'nın güneyinde Macaristan'ın elinde artık yalnız Belgrad kalesi kalmıştı. Avrupa'da durum, bir an için, Yıldırım devrindekinden daha parlak görünüyordu.

Belgrad'ın Muhasarası (1439)

1439'da Evrenosoğlu Ali Bey, 6 ay müddetle Belgrad'ı muhasara etti. Belgrad, Macaristan'ın, hattâ Orta Avrupa'nın kilidi idi (o zamanlar Belgrad, Sırplar'la değil, Macarlar'la meskûn bir şehirdi). Türk topları, top tekniğinin iptidaîliği yüzünden, kalede mühim gedikler açamıyordu. Muhasara eden kuvvetler de son derece müstahkem olan kaleyi düşürmeye kâfi değildi. Kışın yaklaşması üzerine, muhasara kaldırıldı. Bu, Belgrad'ın birinci muhasarasıdır.

Birkaç yıl için Sırbistan prensliği ilga edilmiş, toprakları Türkiye'ye katılmış oluyordu. Macaristan'ın âleti olmaktan vazgeçemiyen Georg'un 2 oğlu 8 mayıs 1441'de gözlerine mil çekilip Tokat'a sürüldü (Iorga, *Notes,* II, 385; Jirecek, *Istoria Srba,* II, 140-7).

II. Murad'ın zevcesi Prenses Mara, Sırbistan'da Türk taraftarlarının lideri mevkiinde olup, Sırp milliyetinin ve Ortodoks mezhebinin ezilmemesi için tek çarenin Türk idaresinde yaşamak olduğuna inanıyordu. Sonradan üvey oğlu Fâtih tarafından pek itibar görmesinin sebebi budur. İslâm hukuku, bir Müslüman ile evlenen bir Hıristiyan veya Yahudi kadınının dinini muhafaza edebilmesine müsaade ettiğinden, Prenses Mara, aynı hânedândan Prenses Olivera Despina (Yıldırım'ın zevcesi) gibi, Müslüman olmamış, dinini muhafaza etmiştir.

Bosna'nın Tamamen Türk Tâbiîyetine Düşmesi

Hırvatistan beylerinden Radoslav Pavloviç ile II. Tvrtko arasındaki mücadele, Türkler'in Bosna işlerine yeniden müdahalesine vesile vermiş, bu sebeple İshak Paşa, 1424'ün ilk aylarında Doğu Bosna'yı yağma etmiş, Bosna kralını cezalandırmıştı. Bosna ve Drina ırmakları arasında bulunan Radoslav'ın ülkesinden geçilmişse de, Türk yardımı istiyen bu beyliğin topraklarına dokunulmamış, hiçbir yağmada bulunulmamıştır. Bu gibi hususlar, yerli halkın dikkatinden asla kaçmıyor ve Türk idaresini gittikçe daha fazla istemesine sebep oluyordu. 1426 ağustosunda 4.000 Türk akıncısı, gene Bosna'yı baştanbaşa geçti ve Hırvatistan'a girdi. Bu sûretle Bosna'nın da Türkiye'ye tâbî devletler (Sırbistan, Eflâk, Dubrovnik vs.) arasında bulunduğu fikri, Balkan ve Orta Avrupa milletleri arasında gittikçe yayıldı (Iorga, *Notes,* II, 221). Bosna vâdisine giden bütün yollara Türkler hâkim olmuşlardı.

1432 ekiminde imzalanan bir muahede ile Bosna, Türkiye Hâkanı'nı, Bosna'nın birçok iç ve dış işlerinde en yüksek hakem ve mercî olarak kabûl eyliyordu. 1438'de Türkler, Bosnasarayı'nın mutlak hâkimi idiler. Prens Radivoy, Bosna tahtı müddeîsi sıfatiyle Sultan Murad'ın yanında Edirne'de bulunuyor ve Bosna kralına karşı en büyük gözdağını teşkil ediyordu. 1434'ün son aylarında Türk ordusu Bosna'dan çekilir çekilmez Kral, imdat istemek üzere kendini Budapeşte'ye dar attı. Bu sefer de Hırvat beylerinden Sandaly'nin yeğeni Stepan Vukçiç, vaktiyle Hrvoie'yi kurtaran hareketi taklit etti, Türkler'i imdada çağırdı. 1435

ağustosunda İshak Paşa-zâde Barak Bey'in ordusu, Neretva'nın ağzına kadar Bosna'ya girdi; kışı Bosna'da geçirdi ve Bosnasarayı'nda, Dubrovnik (Ragusa)'in gönderdiği elçiler kabûl edildi (Iorga, II, 335, 359). Bosna hükümdarlarının Türkiye Hâkanı'nın tasdiki olmadan tahta oturamıyacakları keyfiyeti, II. Tvrtko'yu korkutuyordu. Bosna krallığının, metbûu Türkiye'ye ödediği yıllık verginin tutarı 25.000 duka (93.000.000 TL.) idi (Hammer, II, 292). 18 ağustos 1439'da Semendire'nin Türkler tarafından fethi ve Sırbistan devletinin geçici olarak tamamen ortadan kaldırılması, Balkanlar'ın tek ve mutlak hâkiminin Türkiye olduğunu Avrupa'ya isbat etmişti (Iorga, II, 363).

Büyük Türk Hâkanı Sultan Şâhruh ve Türkiye

Büyük Türk Hâkanı Timuroğlu Sultan Şâhruh'un 1429 Batı seferi, Venedik, Bizans gibi birçok devletleri büyük ümitlere düşürdü. 27 yıl önce babası Timur gibi Sultan Şâhruh'un Anadolu'ya ayak bastığı haberi, Avrupa'da ve umumiyetle Osmanoğulları'nın bütün düşmanları arasında, memnuniyet derecesini aşan bir sevinçle karşılanmıştı. Karaman, Candar, Dulkadır beyleri gibi Osmanlı tâbileri, Bizans imparatorluğu, Gürcistan krallığı, Trabzon imparatorluğu, Şâhruh'a arz-ı ubûdiyet için acele ediyorlar, tekrar Yıldırım devrindeki kudretini iktisap etmek üzere bulunduğu anlaşılan Osmanlılar'a karşı ezici darbeyi ancak ondan bekliyorlardı. II. Murad, Şâhruh'un ölümüne kadar (1447), onun Osmanlılar'ın da metbûu olduğu iddiasını reddedecek hiçbir harekette bulunmamıştır. II. Murad, Memlûkler ve Karakoyunlular gibi Timurlular'a kafa tutmayı hiçbir zaman düşünmedi. Timur hâdisesinden ders almıştı, dedesi Yıldırım gibi Timurlular'ı küçümsemek hatâsında bulunmadı. Karakoyunlular'ın birçok kereler Şâhruh tarafından ezilmesine seyirci kaldı.

II. Murâd, kudretli Müslüman-Türk imparatorluğu Memlûk devleti ile de iyi geçinmeye çok dikkat ediyordu. Memlûkler'in Anadolu siyasetine karşı bir durum takınmamaya itina ediyor, onların çok kere Osmanlı tâbileri olan Karaman ve Dulkadır işlerine müdahalesine bile ses çıkarmıyordu. Balkanlar'ın ve Anadolu'nun mutlak hâkimi olmadan, bu ülkelerdeki tâbî devletleri ortadan kaldırmadan, Timurlular ve Memlûkler gibi pek kudretli doğu devletleri ile sonu meşkûk ve faydasız mücadelelere girişmekte, Türkiye'nin hiçbir menfaati yoktu. Şâhruh, esâsen Büyük Türk Hâkanı sıfatiyle, bütün Anadolu toprakları üzerinde metbûluk iddiasında bulunuyor, Memlûkler'in Anadolu siyâset-

lerine fırsat buldukça cephe alıyordu. 1437'ye kadar Memlûkler'in Osmanlılar'la hiçbir ihtilâfı olmadı. Bilâkis Şâhruh, Anadolu'ya girince, Osmanlı dostluğuna dört elle sarıldılar. Bundan pek kuşkulanan Karamanoğlu İbrahim Bey, açıkça Memlûkler'e karşı cephe alıp hoşnutsuzluğunu gösterdi. Bir Osmanlı-Memlûk ittifâkı demek, Karaman krallığının haritadan silinmesi demekti. Altın-Ordu'nun da II. Murad'a müracaat edip Osmanlılar'la ittifak etmek istemesi, bir an için, Osmanlı kudretini, Timurlular'ınki ile hemen hemen aynı dereceye çıkardı.

17 eylûl 1429'da Selmâs meydan muharebesinde Şâhruh'un Karakoyunlular'la müttefiklerini tam mânâsiyle perîşân etmesi üzerine artık Anadolu ve Suriye yolları, Sultân Şâhruh'a açılıyordu. Sultân Şâhruh'a karşı tâzimde şimdiye kadar hiçbir kusurda bulunmamakla beraber, II. Murad, Türkiye için endişeye kapıldı. Mısır'da endişe, daha da büyük oldu. Venedik, bu tehditten siyaset yoluyla faydalanıp Türkiye ile çok müsait bir muahede imzalamak istedi. Fakat Sultan Murad, buna yanaşmadı. Şâhruh'un Âzerbaycan'dan Herât'a dönmesi, bütün Yakın Doğu'ya rahat bir nefes aldırdı.

Mısır imparatorluk atabeyi ve saltanat müddeîsi Cânbek Sûfî, Tokat'ta Yörgüç Paşa'nın yanında olup, Osmanlılar tarafından siyasî mülteci muamelesi görüyordu. Bu sıralarda Sultan Şâhruh da Kahire'ye elçiler gönderip, Mekke'deki Mukaddes Makamlar üzerinde birtakım hukuku olduğunu ve haklarının tanınmasını istedi. Bu hakkı, en büyük İslâm hükümdarı sıfatiyle istiyordu. Büyük Türk Hâkanı olmasiyle bu isteğin alâkası yoktu. Çünkü Mısır ve Arap ülkeleri, Büyük Türk Hâkanlığı'nın an'anevî sınırları dışında sayılmıştır. Cânbek Sûfî, yanında Akkoyunlu ve Dulkadırlı birlikleri olduğu hâlde, Mısır'a ait Divriği ve Malatya'yı muhasaraya başlamıştı. Kudretli Memlûk imparatorluğu, büyük tehditler altında idi. Bütün Anadolu'nun Şâhruh'un nüfuzunda olması ve Anadolu'daki hiçbir devletin açıkça Timurlu metbûluğunu inkâra yanaşamaması, Memlûkler'i büsbütün sıkıntıya sokuyordu. Çünkü Memlûkler, Timur'un tâbii olmayı vaktiyle kabûl etmişlerdi. Şâhruh da böyle bir talepte bulunursa, Kahire, büsbütün müşkül mevkide kalacaktı.

1435'te Şâhruh'un tekrar Anadolu'ya dayanması, Yakın Doğu'yu yeniden karıştırdı. Avrupa'da gene büyük ümitler ve hayaller uyandı. Macaristan'da büyük sevinç izhar eyledi (Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* I, 417). Sultan Şâhruh, Mısır'la, yani kendini metbû tanımıyan tek Türk devleti ile alâkası olan, onların himayesine güvenip Büyük Türk Hakanlığı aley-

hinde kıpırdanan Anadolu devletlerine, ağır muâmelede bulundu. Şâhruh, kudretinin zirvesinde, Memlûkler, onun karşısında fena vaziyette idiler.

Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey, Şâhruh'un oğlu Ahmed Cuki Mirzâ'nın önünden kaçarak, Tokat'a geldi ve Osmanlılar'a siyasî mültecî olarak sığındı. Şâhruh, muazzam ordusu ile Âzerbaycan'da idi; tehdît sahasını nerelere kadar uzatacağı kestirilemiyordu. İskender Bey'in Osmanlılar'a sığınması, babası Kara Yusuf Bey'in Yıldırım'a ilticasına benziyordu. II. Murad, İskender Bey'i reddetmeyi hükümdarlık şerefi ile mütenasip görmemekle beraber, Timurlular'ın tâbii olduğu hâlde ikide bir ayaklanan bu Karakoyunlu hükümdarından kurtulmanın çarelerini arıyordu. Böyle bir mesele yüzünden Türkiye'yi dünyanın en büyük devleti olan Büyük Türk Hakanlığı ile harbe sokmak niyetinde değildi. Nitekim 1436 baharında Şâhruh, bütün Anadolu devletlerine, İskender Bey'i kabûl ettikleri takdirde metbû-i mufahhamları olan kendine isyan etmiş telâkkî edeceğini bildirdi. Bu, büyük bir tehditti. Sultan Şâhruh, kendisi Türkistan'da iken her vesileyle ayaklanan Karakoyunlular'dan bıkmıştı.

İskender Bey, bu vaziyette Osmanlı topraklarında kalmayı tehlikeli gördü; Tebrîz'e gitmeyi ve Sultan Şâhruh'a boyun eymeyi münâsib buldu. Sultan Şâhruh da işi ileri götürmek istemedi; Yakın Doğu'nun ırkdaş kudretli devletleri ile mecbûr olmadıkça harbe girmekte hiçbir menfaati yoktu. Büyük Türk Hakanı, Herât'a döndü. Bütün bu kaynaşmalardan Karamanoğlu II. İbrahim Bey, âzamî faydayı istihsâl etti. Isparta taraflarında Osmanlı topraklarını işgal etti. Kayseri'yi zâten elinde tutuyordu. Sıvas'ı da tehdide başladı. II. Murad, Karaman devletinin bu derecede güc kazanmasına müsaade edemezdi. Dulkadırlılar'ı geniş ölçüde destekledi. Fakat Karaman-Dulkadır harbinde Dulkadır'ın ezilip Karaman'ın büsbütün güc kazanacağını anlayınca, 1437 baharında İbrahim Bey'e harb açtı. Martta Akşehir'e gelen Türkiye Hakanı, Karamanlılar'ı işgal ettikleri yerlerden çıkardı. II. Murad'ın kızkardeşi olan II. İbrahim'in zevcesinin ricaları üzerine alelusûl Karamanoğlu affedildi. II. İbrahim'in kardeşi olup, onun gibi II. Murad'ın bir kızkardeşi ile evli olan ve Osmanlı hizmetinde sancakbeyi bulunan Îsâ Bey'e, Hamîd-İli sancakbeyliği verildi. Karaman devletinin yanıbaşındaki bir Osmanlı vilâyetinin başına II. İbrahim Bey'in en büyük rakîbinin getirilmesi, Karamanoğlu'nu ürküttü. Haziran 1437 sulhunda İbrahim Bey, gene alelusûl padişaha tam sadakat ve tâbiiyetini teyid eyledi. Fakat 1437 sonlarında II. İbrahim Bey, kendisini tehdit eden kardeşi Îsâ Bey'le

yaptığı bir vuruşmada onu öldürdü. İbrahim ve Îsâ Beyler'in diğer kardeşleri Dâmâd Alâeddin Ali ve Karaman Beyler, Osmanlı sancakbeyleri idiler.

Osmanlılar'ın Dulkadır'ı himayesini bir türlü hazmedemiyen Memlûkler, Karaman'ın ezilmesi karşısında endişeye düştüler. Karaman'ın ezilmesi, Osmanlılar'ı bütün Anadolu'nun hâkimi kılar ve Anadolu'daki bütün Memlûk toprakları tehlikeye düşerdi. Osmanlılar'la Memlûkler arasında Karaman ve Dulkadır tampon devletlerinin mevcudiyeti, Memlûk imparatorluğunun istikbâlinin garantisi için şarttı. Memlûkler'in Osmanlılar'ı ezmesi imkânsızdı. Fakat fütûhatçı olan ve dünyanın en müsait jeopolitik mevkıinde yerleşmiş bulunan Osmanlılar'ın Memlûkler'i ezmesi, hattâ Afrika kıt'asına atması, imkân dahilinde bir keyfiyetti.

Bu durum, Memlûkler için öylesine mühimdi ki, Sultan, bizzat Anadolu seferine çıkmaya hazırlandı. Fakat Dulkadırlılar'ın Osmanlı teşvikıyle Kayseri'yi alamamaları, Kahire'de sükûneti tesis etti. II. Murad'ın Anadolu'da durmak niyetinde olmadığının, Rumeli'ne geçmek istediğinin anlaşılması üzerine Sultan, seferden vazgeçti. Fakat Suriye umumî valisine, Anadolu işlerine çok dikkat etmesi emrini verdi.

XI

VARNA ve İKİNCİ KOSOVA

(1444 - 1451)

Bizans'ta Son Durum

İMPARATOR VIII. Ioannes (1425-1448), II. Murad'ın dostça siyasetine rağmen, Türkiye'nin kuvvetlenmesini ıstırapla seyrediyor ve önü alınamıyan bu terakkinin Bizans'ın bütün istikbâlini kararttığını hissediyordu. Avrupa'ya yaptığı seyahatlerle yeni bir Haçlı seferi tertibini hazırlamak ve Bizans'ı kurtarmak istiyordu. I. Haçlı Seferi'nin Bizans'ın hayatını 3.5 asır uzatmış olması hâfızalardan silinemiyor ve Bizans'a tatlı teselli dakikaları yaşatıyordu.

Diğer taraftan Türkler, gittikçe Orta Avrupa'yı tehdide başlıyor, Macaristan'ı tecrit ediyorlardı. Venedik, Türkler'le başa çıkamamıştı. Venedik'in Ege ve Mora'daki üsleri, netice itibariyle ticareti, tehlike altında idi.

Bu durumda Ortodoks Bizans ile Katolik Avrupa arasında Türkler'e karşı takibi gereken siyasette anlaşma birliği vardı. Bu siyaset, Türkler'i Asya'ya, Anadolu'ya atmaktan ibaretti. Fakat buna rağmen Katolik Avrupa, Türkler'in kanadı altındaki Ortodokslar'ı Türk idaresinden ayırmak için, onların Katolik olmasını şart koşuyordu. Mezhep ihtilâfı, din ayrılığının bile üzerine çıkmıştı. VIII. Ioannes'in İtalya seyahatleri, bunu pek güzel göstermişti. İmparator, Avrupa'dan, Bizans'ı kurtarabilecek ciddiyet ve çapta bir yardım sağlamak için, zâhirî de olsa Katolik mezhebinin şart koşulduğunu iyice anlamıştı. Ya Türk idaresinde vicdan hürriyetini muhafaza etmek, ya vicdan hürriyetinden feragat edip müstakil yaşamakta devam eylemek! Bizans için, üçüncü bir şık görünmüyordu. Büyük Türk Hâkanı Sultan Şâhruh'un Türkiye'ye gelmesinin yarattığı ümitler mahvolmuştu.

Floransa toplantısı, Bizans için acıklı geçti. Latinler'in ve Papa'nın ne derecelere kadar dar düşündüklerini gösterdi. Tam 700 kişilik bir maiyetle ve birçok din adamı ile Floransa'ya giden

VIII. Ioannes, Papa IV. Eugenius'un riyaset ettiği mecliste uzun müzakere ve münakaşalardan sonra Türkiye'ye karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesi karşısında Ortodoks mezhebini inkâr ve Katolik mezhebini resmen kabûl eyledi (Pirenne, II, 231-2, 268).

Katolik-Ortodoks birliğinin İmparator tarafından resmen kabulü, Bizans halkının olduğu kadar II. Murad'ın da canını sıktı. İmparator, Istanbul'a döndüğü zaman, Türk elçilerini karşısında buldu ve onlara dert anlatıncaya kadar hayli sıkıntılı anlar yaşadı. Padişah, Floransa Konsili hakkında malûmat, gizli müzakereler hakkında sıkı teminat istiyordu. İmparator'un sözlerine kanmıyan II. Murad, Istanbul'u muhasara etmeyi düşündü. Fakat bu fikrinden Vezîr-i âzam Çandarlı-zâde Halil Paşa tarafından vazgeçirildi. Çandarlı-zâde'ye göre böyle bir muhasarada muvaffakıyet ümidi zayıf olmakla beraber, aynı zamanda, Haçlı seferinin gerçekleşmesine zemin hazırlıyacağı için, Türkiye'nin zararına idi. Türkiye, bütün Avrupa ile çatışmaktan şimdilik uzak durmalı idi. Yıldırım devrindeki gücüne henüz erişmiş değildi. Üstelik böyle bir teşebbüste İmparator'un, elindeki Şehzâde Orhan'ı serbest bırakıp Türkiye'nin iç bünyesini karıştıracağı muhakkaktı.

Yeni Bir Haçlı Seferinin İlk Belirtileri

1438-39 Floransa Konsili'nden sonra Papa IV. Eugenius (1431 - 1447) bir encyclique yayınladı ve Türkler'e karşı harb hazırlığı yapmak için, bütün Hıristiyan devletleri, 5'de 1 nisbetinde zekât vermeye dâvet etti. Normal şartlarla hiçbir Avrupa devletinin, ne Almanya'nın, ne Macaristan'ın, ne Venedik'in, ne Fransa'nın Türkler'i Avrupa'dan söküp atmaya muktedir bulunmadığı üzerinde münakaşa edilemez bir keyfiyetti. Yeniden bir Haçlı Seferi projeleri, Almanya ve Macaristan'daki Türk casus şebekesi tarafından, derhal II. Murad'a bildiriliyordu (Babinger, *Mahomet II. le Conquérent,* 35).

Türkiye o derecede güc kazanmış ve Avrupa siyasetinin o derece teferruatına karışmıştı ki, II. Murad, Bohemya krallık tacı üzerinde yapılan çekişmelere bile müdahale etti. Almanya imparatoru ve Macaristan kralı, Avusturya arşidukası Albrecht (Habsburglar'dan), Macaristan kralının sıfatlarından olan Bohemya (Çek) krallık tâcını giymekte müşkilâta dûçâr olmuştu. Hânedan değiştiği için, Çekler, Slav olmaları hasebiyle, Lehistan kralının kardeşi Casimir'i kral yapmak istiyorlardı. II. Murad, Lehistan kralına elçi yolladı. Eğer Almanya ve Macaristan ile bera-

ber Türkiye'ye karşı birlikte hiçbir ittifaka girişmemeyi kabûl ederse, kardeşi Casimir'in Bohemya kralı olmasını destekliyeceğini bildirdi (Hammer, II, 293). Fakat Albrecht'in bu sıralarda ölmesi (1439) üzerine Lehistan kralı Ladislas, Macaristan ve bu arada Bohemya tahtına da oturdu ve II. Murad'ın tâkib etmek istediği siyaset akim kaldı. Şimdi Almanya ve Macaristan ayrılmış, buna karşılık Lehistan ile Macaristan birleşmişti. Bu, Türkiye için, eskisinden büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Zira Almanya, yüzlerce devletten müteşekkil feodal bir imparatorluktu. Lehistan-Litvanya ise, bir tek hükümdar tanıyan büyük bir devletti. Lehistan da Macaristan gibi Kuzeybatı Karadeniz'e inmek tasavvurunda idi. Boğdan (Moldavya) Romen prensliği, her iki devlete de Karadeniz'i kapatıyordu. Fakat Boğdan, daha çok Lehistan nüfuzu altında bulunuyordu. Genç kral Ladislas, I. Sigismund'un hüsranla bitirdiği Türkler'le uğraşmak macerasını tekrarlamak azmindeydi. Bu macera, genç yaşında ona acıklı bir mezar hazırlıyordu.

Hunyadi'nin Ortaya Çıkması

Türk akıncıları, Macaristan'ı yıpratmaktan geri durmuyorlardı. 1440'ta Voivodina (Tuna ile Tisa'nın arasındaki ülkenin güneyi)'yı vurmuşlardı. 1442'de Erdel'e 8. büyük Türk akını yapıldı (7. akın, II. Murad'ın Macaristan sefer-i hümâyûnu sayılmaktadır). Mezîd Bey, 18 mart 1442'de Erdel'e (Transilvanya) girdi. Szent - İmre meydan muharebesinde Lépes György kumandasındaki Macar ordusunu bozdu (Decei, *İslâm Ans.* IV, 297a-b). 1441'de Evrenos-zâde Ali Bey'in Erdel akınında bir başarı elde edilememişti. Mezîd Bey, daha büyük bir teşebbüse girişmişti. Nitekim 25.000 akıncı ile Macarlar'ı bozmuş, Hermanistadt'a kadar Erdel'i çiğnemişti. Szent İmre'yi savunan Kardinal Lépes György de maktul düşmüştü. Fakat Hunyadi Janos'un (1444'te Macaristan kralı nâibi olacaktır) başkumandanlığındaki büyük bir Macar ordusu, Mezîd Bey'i Hermanstadt önlerinde durdurmak azmiyle ilerliyordu. Hunyadi Janos, Hıristiyanlar'ın şimdiye kadar tâkip etmiş oldukları taktikle Türk ordularını yenmenin hemen hemen imkânsız olduğunu anlamıştı. Taktik değiştirmek şarttı. Hunyadi Janos, akıncılara, giyinişine ve yüz hatlarına kadar tarif edilmişti. Mezîd Bey, bu azılı Türk düşmanını öldürecek veya ele geçirecek akıncıya büyük vaidlerde bulunmuştu. Bütün bunlar, Hunyadi tarafından haber alınmıştı. Bunun üzerine Hunyadi, kumandanlarından Simon Kemeny'yi kendi kıyafetine soktu. Akıncılar, bu

kumandanı Hunyadi sandılar ve Macar ordusunun başkumandanını yok etmek için bütün gayretlerini Kemeny üzerine teksif ettiler. Gerçekten Kemeny, 3.000 askeri ile berâber, Türk akıncıları tarafından imha edildi.

Düşman başkumandanını öldürdüğünü sanan Mezîd Bey, Türk akıncılarına, yağma izni verdi. Fakat koruda gizlenmiş olan Hunyadi, ortaya çıktı; darmadağınık, muhârebe nizâmından uzak bir halde yağmaya dalmış olan akıncıları, iki tarafı nehir ve bataklık olan bir üçgen içinde kıstırdı. Mezîd Bey ile 2 oğlu, 20.000 akıncı ile beraber şehit oldu. 25.000 akıncının, beşte dördü imha edilmeden muharebeyi bırakmamaları, Türk akıncısının karakterini gösteren dikkate değer bir hâdisedir. 5.000 akıncının çoğu da esir edilip işkenceyle öldürüldü, küçük bir kısmı Tuna'yı atlayıp kaçabildi. Bu zafer, Hunyadi Janos'u Hıristiyan dünyasının kahramânı hâline getirdi ve onun Macaristan'ın tacsız kralı olmasını temin etti. Bir rivayete göre bir Romen, diğer bir rivayete göre imparator-kral I. Sigismund'un gayrımeşru oğlu olan Hunyadi Janos, bu zaferden sonra Türkiye'nin himayesindeki Eflâk (Romanya) topraklarına da girip yağma etti. Eflâk voyvodası da gerçekte Macarlar'ı tutuyordu (*Tâcu't-Tevârîh,* I, 367).

1396 Niğbolu zaferi, 1444'e kadar yarım asır Avrupa'yı Türkiye karşısında âtıl tutacak derecede büyük bir darbe idi. Ankara'dan sonraki yarım asırda Türkler, kendilerini toplıyabilmek için, bundan faydalanmışlardı. Hunyadi'nin arkası gelen zaferi, Avrupa'ya yeniden Türkiyenin karşısına müttehit şekilde dikilmek gücünü verecektir.

Macaristan'ı zafer neş'esi içinde bırakmak, Türkiye'nin Balkanlar'daki istikbâli nâmına tehlikeli idi. II. Murad, bir Türk sancakbeyinin (tümgeneral) mağlûbiyeti üzerine, bir beylerbeyini (orgeneral), Şihâbeddin Paşa'yı, Macaristan üzerine gönderdi. Şihâbeddin Kula Şâhin Paşa, 80.000 kişi ile Macaristan'a girdi. Fakat Varsag meydan muhârebesinde Hunyadi Janos'a mağlûb oldu. 5.000 Türk şehîd düştü, daha fazlası esîr alındı, gerisi bozgun hâlinde Türkiye'ye döndü. Şehîdler arasında 15 sancak ve alay beyi (tümgeneral ve albay) vardı. Esirler içinde sancakbeylerinden Timurtaşoğlu Osman Bey de bulunuyordu. 1442 ekiminde Türkiye topraklarına dönen Şihâbeddin Paşa azledildi, yerine Kasım Paşa, Rumeli beylerbeyisi, yani Avrupa'daki bütün Türk topraklarının umumî valisi oldu (daha Avrupa'da başka bir beylerbeyilik teşekkül etmemişti, ancak XVI. asrın ikinci çeyreğinde teşekkül edecektir).

Hunyadi Janos, 2 yıl için (1442-1444), Türkiye'nin Balkanlar'daki hâkimiyetini tehlikeye düşürdü. Türkiye, hiçbir zaman Avrupa'da bu kadar büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmış değildi. Artık Haçlı seferi projeleri ele alınabilirdi. Filhakika birkaç ay içinde, Türkiye'ye karşı fevkalâde bir koalisyon teşkîl edildi. Bu koalisyonun başlıca üyeleri büyük devlet olarak Almanya, Fransa, Macaristan ve Lehistan idi. Bunlara Karaman, Eflâk, Boğdan, Sırbistan, Bosna, Arnavutluk, Papalık, Bizans gibi devletler katılıyordu. Haçlı seferinin tertipçisi Papa idi. Bizans, Türkiye'ye açıkça cephe alamamakla beraber, gizliden gizliye teşebbüse katılıyordu. Teşebbüsün lideri Macaristan-Lehistan kralı genç Ladislas, başkumandanı ise şüphesiz Hunyadi Janos idi. Tahtından mahrum edilen Sırbistan despotu Georg Brankoviç, Eflâk voyvodası Vlad Drakul, Papa'nın vekili Kardinal Cesarini, Macar ordusunda idiler.

İzladi Derbendi Bozgunu (24 Aralık 1443)

Hunyadi Janos, büyük ordusu ile Sırbistan'a girdi. Kraguyevaç (Alacahisar) ve Niş'ten geçti. Geçtiği yerlerde büyük zulüm yapıyordu. Arkasından Macaristan-Lehistan kralı Ladislas geliyordu. 3 kasım 1443'te Niş yakınlarında Morava kıyısında Türkler, Haçlılar'ı karşıladı. Fakat 4.000 esir, 2.000 şehîd veren Rumeli beylerbeyisi Kasım Paşa yenildi.

II. Murâd, Karamanlılar'ın alelusûl, Türkler Avrupa'da sıkışık durumda iken harekete geçmek an'anesi yüzünden, Ankara'ya kadar yaklaşan II. İbrahim'e karşı Anadolu'da idi. Karamanlılar'la anlaşıp Edirne'ye geldiyse de, Kasım Paşa'nın yenildiğini ve Sofya'nın düştüğünü öğrendi. II. Sultan Murad, Sofya'nın doğusunda İzladi Derbendi'nde düşmanı karşıladı. 24 aralık 1443'te iki tarafın öncüleri arasında geçen vuruşmada Türkler yenildiler ve korkunç bir kışın tesiri altında II. Murad, seferi bahara bırakarak büyük ordusunu Edirne'ye yolladı. Filibe yakınlarında Hunyadi, akıncı beyi Turhan Bey'i bozdu ve Çandarlı-zâde Dâmâd Mahmud Bey'i esir etti (II. Murad'ın eniştesi ve Halil Paşa'nın kardeşi olan Bolu sancakbeyi Mahmud Bey veya Çelebi, sonradan fidye-i necat karşılığında serbest bırakılmıştır).

22 temmuz 1443'te Budapeşte'yi terkeden kral Ladislas ile Hunyadi Janos ve Kardinal Cesarini, bu sûretle büyük Macar-Leh ordusu ile Türkiye üzerine muvaffakıyetli bir sefer yapmışlardı. Seferin çabuk teşekkülüne, Karamanoğlu İbrahim Bey'in Papa'ya : "Sız oradan, biz buradan, Osmanoğlu'nun kârı tamamdır",

şeklinde nâme göndermesi de müessir olmuş, düşmana büyük cesaret vermişti. Asıl Türk kuvvetleri, Anadolu'da idi. Karamanlılar, Osmanlı topraklarındaydılar.

Avrupa'da Macaristan'ın, Anadolu'da Karâman'ın liderlik ettiği Osmanlılar'a karşı koalisyonun niyetleri kötünün kötüsü idi. Osmanlılar'a hayat hakkı tanımıyorlardı. Karamanoğlu İbrahim Bey'in Macaristan-Lehistan kralına gönderdiği haberdeki: "Sen öteden, ben beriden yürüyelim. *Rumeli senin, Anadolu benim* olsun. Osmanlı'yı ortadan götürelim!" cümleleri bunu göstermektedir. Karamanoğlu'nun bu teklifi, iğrençti. Macaristan'a, Türkler'in asırlardan beri hazırladıkları ve 90 yıldır onbinlerce şehîd vererek fetih ve muhafaza ettikleri Rumeli'ni teklif ediyordu. Yeter ki, kendisi Anadolu'ya hâkim olsun. Osmanlılar'ın hiçbir Asyalı düşmanı, hattâ Timur, onları Rumeli'nden kovmayı akıllarından geçirmemişlerdir. Böyle bir şey, bütün Müslüman dünyasında nefretle karşılanacak bir keyfiyetti. Nitekim öyle olmuştur.

Rumeli'ndeki vaziyet hiçbir zaman görülmemiş derecede kritik halde iken, Karamanoğlu, Beypazarı, Akşehir, Beyşehri, Seyyitgazi, Bolvadin gibi Osmanlı merkezlerine tecavüzle meşguldü. Amasya sancakbeyi Velîahd-Şehzâde Alâeddin Ali, Karamanoğlu üzerine yürüdüyse de, Karaman ordusu Osmanlı ordusu ile açık sahrada karşılaşmaya muktedir olmadığından II. İbrahim, güneye çekildi. Bizzat gelen II. Murad, Konya ve Karaman şehirlerine girdi. Fakat aklı Rumeli'nde idi. Kızkardeşi olan II. İbrahim'in zevcesi ile Karaman vezîri Kara Sürûrî huzuruna çıkıp af dileyince, eniştesini affetmek ve sulh yapmak mecburiyetinde kaldı. Hemen bütün Karaman toprakları işgali altında olduğu hâlde boşalttı ve çekildi. Türkiye'nin istikbalinin bu topraklarda münakaşa edilmiyeceğini biliyordu. Şu veya bu Orta Anadolu şehrinin Osmanlı veya Karaman hâkimiyetinde bulunmasının ehemmiyeti yoktu. Türkiye'nin istikbâli, Avrupa'da belli olacaktı. Orada kazanılan her zafer, Anadolu'nun bir parçasını daha olgun bir meyve gibi Osmanlılar'ın kucağına düşürecekti. Avrupa'daki her hezimet de Anadolu'da Osmanlılar aleyhine tecellisini göstermekte gecikmiyecekti.

1443 Karaman seferinden az sonra II. Murad'ın büyük oğlu (Fâtih Sultan Mehmed'in ağabeyi) Velîahd-Şehzâde Alâeddin Ali'nin ölüm haberi, padişahı son derece sarstı, hattâ ruhî buhrana sürükledi. Yetişmiş, 18 yaşında ve çok değerli velîahdin kaybı, bedbin olan II. Murad'ı sarstı. Böylece taht, padişahın küçük oğluna, Şehzâde Mehmed'e açılmış oluyordu ki, henüz 12 yaşında

bir çocuktu. Avrupa'daki koalisyonun birkaç muvaffakıyetle iktifa etmiyeceğini, Türkiye'nin birçok eyaletine göz diktiğini II. Murâd, tabiatiyle anlamıştı. Bir sulh yapıp devleti birkaç sene içinde sulh şartlariyle kalkındırmak isteği, padişahın fikrinde gittikçe olgunlaşmaya başladı.

Segedin Sulhu (12 Temmuz 1444)

İzladi Derbendi muharebesi sırasında II. İbrahim Bey, yaptığı sulhun ve ettiği yeminin ardından birkaç ay geçmişti ki, tekrar Osmanlı topraklarına taarruz etti ve birçok Osmanlı şehrini yağmaladı. Birkaç ay içinde Rumeli'nden Anadolu'ya, Anadolu'dan Rumeli'ne koşmakla hiçbir şey elde edilemiyeceğini anlıyan II. Murâd, Macaristan-Lehistan'la sulh yapmaya karar verdi. Padişahın sulh arzusu Macaristan ve Lehistan'da iyi karşılandı. Kral Ladislas'ın elçileri müzakerelere başlamak üzere Edirne'ye geldi.

22 mayıs 1444'te başlıyan müzakereler sonunda 12 haziranda Edirne muahedesi imzalandı. Macaristan ve Lehistan kralı Ladislas, 12 temmuz 1444'te Segedin şehrinde, muahede hükümlerine sadık kalacağına *İncil*'e el basarak yemin etti. II. Murad da *Kur'ân* üzerine andiçti. Böylece tarihe "Segedin Muahedesi" diye geçen sulh imzalandı (Hammer, II, 302). Baltaoğlu Süleyman Bey (müstakbel kapdân-ı deryâ), 100 kişilik maiyetle Segedin'e gidip Kral'ın imzaladığı nüshayı aldı ve Kral'a, Padişah'ın imza etmiş olduğu nüshayı verdi. Fakat büyük şân ve şeref hayalleri içinde olan Macaristan kral nâibi Hunyadi Yanoş (Janos), bu sulhun aleyhindeydi. Nitekim Süleyman Bey'i kabûl etmemekle bu fikrini açıklamış oldu. Halbuki sulh, Macaristan'ın lehine idi.

Segedin Muahedesi'nin en mühim maddesi, Sırbistan'ın muhtar, Osmanlılar'a tâbi bir devlet olarak yeniden kurulmasıdır. Bu suretle Macaristan ile Türkiye arasında bir tampon devlet lüzumu kabûl edilmiş ve böylece iki tarafın doğrudan doğruya bir hudut üzerinde bulunmasının mahzurları önlenmiştir. Muahede 10 yıl meriyette kalacaktı. II. Murad, sulhu 10 yıl için bozmıyacağına, Macar elçilerinin karşısında yemin etmişti. Diğer maddeler fazla ehemmiyetli değildi. Türkiye, Anadolu'ya sürülmüş olan 2 Sırp prensini serbest bırakıyor, Macaristan da 70.000 duka (262.500.000 TL.) karşılığında padişahın eniştesi Çandarlı-zâde Mahmud Çelebî'yi iade ediyordu.

Papa'nın ve Venedik'in teşvikıyle Hunyadi Yanoş, sulhu bozmak istiyordu. Fakat sulh taraftarları, Türkler'le daha fazla ileri gitmenin felâket doğuracağını hesaplıyarak ağır basmışlardı. Ya-

noş, henüz Macaristan tahtına göz dikecek derecede cür'et kazanmamıştı, fakat Türkler'in elinden alınacak olursa, kendisinin Bulgaristan kralı yapılacağını ümit ediyordu. Sırbistan, Türkler'i çok iyi tanımanın verdiği tecrübeyle, sulhun bozulmasına kesin şekilde muhalifti, yeniden muhtariyet kazanmanın neş'esi içindeydi ve despot Georg, hiçbir surette tahtından yeniden mahrum olmak niyetinde değildi. II. İbrahim ise, Macaristan-Lehistan'la daimî temas halinde olup, sulhu bozdurmak için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Avrupa'da 10 yıllık bir sulh, Karaman için ölüm demekti. II. Murâd'a gelince, sulhu te'mîn ettiğine inanmıştı. Osmanlı devletinin ilk defa Macaristan'a karşı tâvizkâr davranmasıyle onları tatmin ettiğine emindi. Farkına varmadığı taraf, Macaristan'da nüfûzun kralın değil, fakat muhteris Hunyadi Yanoş'un elinde olduğu idi. Edirne'de Velîahd-Şehzâde Mehmed'i Manisa'dan getirip yerine vekil bırakan Padişah, Karaman seferine hazırlanıyordu. Bizans imparatoru da kral Ladislas'ı muahedeyi bozmaya teşvik ediyordu. Nihayet genç Kral, bilhassa Papa'nın baskı ve tehditlerine dayanamadı. Muahedeyi imzaladıktan birkaç hafta sonra, onu bozmayı düşünmeye başladı. Nitekim muâhedenin imzasından 10 gün sonra Papa'nın tam salâhiyetli murahhası Kardinal Cesarini, kral Ladislas'ın yeminini bozduğunu resmen ilân etmişti.

Karaman Sulhu (Temmuz 1444)

Karamanoğlu'nun Osmanlılar'ın Hıristiyanlar'a karşı vatan müdafaası yaptıkları en müşkül anlardaki fecî davranışı karşısında II. Murad, son derece üzülmüş ve kızmıştı. İslâm dünyasının en büyük hukukçularından bu mesele üzerinde fetva istedi. İ. H. Uzunçarşılı tarafından T.T.K. *Belleten*'inde (I/1) neşredilen bu fetvâlar, Şâfiî mezhebi nâmına büyük tarihçi ve hukukçu İbnü Hacer-i Askalânî (ölümü: 1448), Hanefî mezhebi nâmına bu mezhebin büyük - kadısı (Kaadî'l - kuzât = kadılar kadısı) Sâdeddin Deyrî (1462), Mâlikî mezhebi nâmına bu mezhebin büyük - kadısı Bedreddîn Tûnusî (1449), Hanbelî mezhebi nâmına, bu mezhebin büyük - kadısı Bedreddîn Bağdâdî (1453), gene Hanefî mezhebi nâmına Sâdeddin Bağdâdî ile Amasya kadısı Abdurrahmân Muslihî taraflarından verilmiştir. Sonuncusu hariç hepsi Kahire'de yaşıyan bu âlimler, fıkhın (İslâm hukuku) yeryüzünde en büyük otoriteleri idiler. Sâdeddin Deyrî fetvâsında, Karamanoğlu eğer tevbe eder ve Osmanlılar'a gazâ yaparlarken as-

ker gönderirse, affedilmesi lâzım geleceği, diğer bütün hukukçular ise, yapmış olduğu hareketlerden dolayı kayıtsız şartsız katli îcap ettiği hükmünü vermişlerdir. II. Murâd, fetvaları mahsus Memlûk imparatorluğu gibi Karamanlılar'ın öteden beri koruyucu ve tutucusu olan bir devletin bilginlerinden istemiş, hâkimlerin tarafsızlıkları üzerinde hiçbir şüpheye yer vermemiştir.

1444 temmuzunda Edirne'den Anadolu'ya gelen Sultan Murâd, alelûsul gene II. İbrahim Bey'i yakalıyamadı. İbrahim Bey, Taşeli'ne kaçmıştı. Gene İbrahim Bey'in, padişahın kızkardeşi olan zevcesi yalvardı, yakardı. II. Murâd, yeni bir muahede yapıp Karaman topraklarından çekildi. Yapılan muâhedeye göre İbrahim Bey, Avrupa devletleri ile hiçbir vesileyle münasebette bulunmamayı, Osmanlılar'ın sâdık bir tâbii olmayı, pâdişah istedikçe asker göndermeyi kabûl ediyordu. Karaman topraklarına dokunulmadı. Karamanoğlu 1451'e kadar 7 yıl sözünde durdu, II. Kosova'ya Karaman alayları da gönderdi. 1451'de padişah ölünce, yemininin II. Murâd'ın şahsına ait olduğu iddiası ile II. Mehmed'e karşı ayaklandı.

II. Murad'ın Tahttan Feragati ve II. Mehmed'in İlk Cülûsu (Ağustos 1444)

Bursa Yenişehri'nde imzalanan muahede ile, Karamanoğulları'na karşı cömert ve fedakâr davranarak, II. Murâd, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da sulhu kurtardığına inanmıştı. Gerçekten Akşehir, Seydişehri ve Beyşehri gibi uzun zamandan beri Osmanlı idaresinde bulunan yerler, Karaman'a bırakılmıştı. Fakat daha Karaman sulhu yapılmadan evvel, gene Karaman'ın da kışkırtmalarının eklenmesiyle, Osmanlı Türkleri aleyhine 5. Haçlı seferi düzenlenmişti. II. Murâd, Edirne'de Velîahd-Şehzâde Mehmed'i, padişah yapmak niyetiyle bırakmıştı. Karaman seferinden dönüşünde, bu fikrini gerçekleştirecekti. II. İbrahim, kral Ladislas'a : "Türk'e bundan iyi fırsat mı bulursun ki, Osmânoğlu deli olup, oğlunu taht'a geçirdi" (Neşrî, 187b) şeklinde haber yollamıştı. Bu sıralarda II. Murâd : "Oğlumu hâl-i hayatımda taht'a geçireyim; tâ ki gözüm bakarken görem, ne vechile pâdişahlık eder?" (Neşrî, 187a) fikrindeydi.

Karaman seferine hareket ederken Sultan Murâd'ın tahtı bırakacağı malûm bir keyfiyetti. Nitekim seferden dönünce Mihaliç'te bütün orduya taht'ı oğlu II. Sultan Mehmed'e bıraktığını ilân etti. Bursa'ya uğradıktan sonra Manisa Sarayı'na çekildi.

II. Sultan Mehmed, 12,5 yaşında idi; zekâ itibariyle çok inkişâf etmişti. 1444 ağustosundan 1445 aralığına kadar devam eden 1 yıl, 4 aylık ilk saltanatında, devlet idaresi Çandarlı-zâde Halil Paşa'nın elinde kaldı. Fakat II. Mehmed'in lâlası Vezir Zağanos Paşa ile Halil Paşa rekabet hâlindeydi.

Osmanlı Türkleri'ne Karşı 5. Haçlı Seferi'nin Teşekkülü

Tahta bir çocuğun geçtiği ve çok tecrübeli bir hükümdar olan II. Murâd'ın saltanattan ferâgat ettiği haberi, Haçlı seferini hızlandırdı. Bu sıralarda Bizans imparatorunun elçileri, Paris (Fransa) ve Dijon (Burgondiya dukalığı) saraylarına kadar gidip Niğbolu'nun intikamının zamanının geldiğini ilân ediyorlardı. Kardinal Cesarini, Macaristan ve Lehistan kralı Ladislas'ın *İncil* üzerine etmiş olduğu yeminin "dinsiz Müslümanlar'a karşı" bir hükmü olamıyacağı iddiası ile, yemini bozdu.

Haçlı seferinin büyük kuvvetlerini, Macaristan ve Lehistan krallıklarının orduları teşkil ediyordu. Bu ordular Macar ve Lehler'den başka Litvan, Çek, Hırvat, Slovak, Sloven kıt'alarını içine alıyordu. Macaristan ve Lehistan'dan başka Türkler'e karşı birleşen diğer büyük devletler, Almanya imparatorluğu, Fransa krallığı ve Venedik cumhuriyeti idi. Alman imparatorluğunu teşkil eden birçok devlet, sefere katılıyordu. Fransa, Niğbolu'dan ders aldığı için, bu kere mütevazı bir birlik göndermekle iktifa etmişti. Venedik, yalnız dünyanın birinci deniz kuvveti olan donanmasını Haçlılar'ın emrine vermekle iktifa ediyor, kara hareketine iştirâk etmiyordu; esasen mühim bir kara ordusu yoktu. Bu 5 büyük Avrupa devletinden başka daha bir sürü devlet sefere katılıyordu. Bizans, ittifaka dâhildi; asker gönderecek vaziyette olmamakla berâber, Türkiye aleyhinde elinden gelen faaliyette bulunmaya ve donanmasını Türkler'e karşı kullanmaya söz veriyordu. Papalık da oldukça mühim bir kuvvet olan donanmasını, Çanakkale'ye yolluyordu. Eflâk (Romanya) prensliği de Türkiye'ye isyân edip, 5 veya 10 bin askerle sefere katılıyordu. Boğdan (Moldavya) prensliği, Burgondiya dukalığı ve daha birkaç devlet, sefere katılıyorlardı. Hattâ Dubrovnik cumhuriyetçiği bile Türkiye'ye isyân ile sefere birkaç gemiyle iştirâk ediyordu. Türkiye'nin Avrupa topraklarının taksimi de yapılmıştı. Avlonya limanı Dubrovnik'e, Selânik ve Gelibolu yarımadası Venedik'e, Trakya ve Yunanistan, Bizans'a verilecek, Bulgaristan bir krallık olup, başına Hunyadi Yanoş getirilecekti. Türkiye'ye tâbi Bosna krallığı da ittifaka dahil olup, Makedonya'nın âkıbeti, yâni Bulgaristan'a mı, Macaris-

tan'a mı kalacağı belli değildi. Bosna'nın Türkler elinde bulunan kısmının Bosna krallığına geri verileceği, Dobruca'nın Eflâk'a geçeceği düşünülebilir. Sırbistan prensliği, büyük bir uzak görüşlülük gösterip, Haçlı seferine katılmıyor, Türkiye'ye sâdık kalıyordu.

Türkiye üzerine yürümeye başlıyan Haçlı ordusu, takriben 100.000 kişiydi. Macaristan ve Lehistan kralı Ladislas, ismen başkumandansa da, gerçekte orduyu Hunyadi Yanoş idare ediyordu. Papa'nın vekîli Kardinal Cesarini, Eflâk voyvodası Vlad Drakul, daha birçok hükümdar, prens ve mühim şahsiyet, orduda idi.

Haçlı Ordusu'nun Türkiye'ye Girmesi (Eylûl 1444)

Eylûlde Haçlı ordusu, Demirkapı'dan Tuna'yı güneye doğru atlayıp, Vidin önlerine geldi. Niğbolu'da Eflâk Voyvodası, 5 yahut 10 bin askerle Haçlı ordusu ile birleşti. Tuna'nın güney sâhilleri boyunca Karadeniz'e doğru ilerliyen Haçlılar, güney-doğuya kıvrılarak Deliorman'a girdiler, Şumnu civarına geldiler. Bu sıralarda büyük Haçlı donanması da Çanakkale Boğazı açıklarında idi. Haçlılar, Şumnu'dan doğuya, Varna'ya, Karadeniz'e doğru yol aldılar. Geçtikleri yerlerde şehirleri, kasabaları, köyleri yaktılar ve büyük zulümler yaptılar. Hammer'e göre (II, 309) "Hazret-i Îsâ nâmına silâh kuşanmış olmakla beraber, Bulgar ve Yunan (yani Ortodoks) kiliselerini yağmadan ve yakmaktan da geri kalmadılar". Bu sûretle 26 eylûl 1444'te Vidin'de olan Haçlılar, Vidin kalesini düşüremeden 6 ekimde Niğbolu'ya geldiler. Fîrûz Bey-zâde Mehmed Bey'in savunduğu bu kaleyi de düşüremediler; hattâ Mehmed Bey, kaleden bir hurûc hareketi yapıp, birçok Haçlı'yı esir aldı. Hunyadi Yanoş, I. Sigismund'dan ve Korkusuz Jean'dan üstün bir askerdi. Niğbolu'da Haçlılar'ın Osmanlı müstahkem mevkileri önünde vakit harcamaları hatasını tekrarlamadı. Maksat, İstanbul'a kadar bütün Balkanları Türkler'den temizlemekti. Genç Lehistan ve Macaristan kıralı Ladislas'ın emeli, İstanbul'a gidip VIII. Ioannes'e damat olmak, durum müsaitse imparatorluk tacını da başına giymekti. Türk ordusunun Anadolu'dan Rumeli'ne geçeceğine ihtimal verilmiyordu. Edirne'deki Türk ordusunun ise kaçacağı sanılıyordu. Kaçmazsa kolayca imha edilecekti.

Edirne'de toplanan saltanat şûrası, tek çarenin Sultan Murâd'ı dâvet olduğuna ittifakla karar verdi. Kararı vezîr-i âzam Halil Paşa, şu sözlerle II. Sultan Mehmed'e bildirdi (Dursun Bey, ***Târîh-ı Ebu'l-Feth,*** 33) : «Düşman'a cevâb-ı mukaavemet imkânı yok. Meğer baban Sultan, yerine gelmekle mümkin ola. Beylerin da-

hi ittifâkı bunun üzerinedir, maslahat bunu görürler. Düşmana karşı anları gönderesiz, siz safânızda olasız. Bu vak'a def'olduktan sonra, yine saltanat sizindir». II. Mehmed, bu vaziyet üzerine, gururuna ağır gelmekle beraber, babasını dâvete mecbur oldu. Rivâyete göre Sultan Murad, ilk dâveti reddetti. Manisa'da dinlenmiş ve 17 yaşındanberi bir an başını alamadığı devlet işlerinin verdiği sürmenajı bertaraf etmişti. Fakat oğlunun otoritesini kırıp kendi ölümünden sonra onu müşkil mevkide bırakmak istemiyordu. Ancak II. Mehmed'in: «Eğer padişah biz isek size emrediyoruz, gelip ordumuzun başına geçin; yok siz iseniz, gelip devletinizi müdafaa edin!» şeklindeki mektubu üzerine Manisa'dan Edirne'ye hareket etti. Devletin büyük tehlike içinde olduğunu iyice anlamıştı. Edirne'ye gelince, oğlunu tahttan indirmedi. Başkumandan sıfatiyle hareket etmekle yetindi. 40.000 kişilik seçkin bir ordu ile Balkan Dağları'nı kuzeye doğru aşıp Tuna'ya yaklaşmaya başladı.

II. Murâd, Istanbul Boğazı'ndan Rumeli'ne geçti. Çünki Çanakkale Boğazı'nda cehennemî bir Haçlı donanması toplanmıştı. Pâdişâhın geçişini önlemek veya zorlaştırmak istiyen iki büyük Bizans harb gemisinin biri batırıldı, diğeri yaralı olduğu hâlde kaçıp Haliç'e sığındı. Sultan Murâd, Sultan Mehmed'i ve Çandarlızâde Halil Paşa'yı Edirne'de bıraktı. Daha Edirne'ye varmadan II. Murâd'ın hareketi Haçlılar tarafından öğrenilmişti. Hunyadi Yanoş büyük bir asker olduğu için, Niğbolu'daki Haçlı kumandanları gibi yaklaşan Türk ordusu ile alay etmedi. Hattâ endişelendi ve derhâl Türk ordusunu yakalayıp yenmekten başka çâre olmadığı kararı verildi. II. Murâd gibi büyük bir askerin Türk ordusunun başına geçmesi, Haçlılar'ın çok canını sıkmıştı. Onlar, oldukça kolay bir zafer ümit ediyorlardı. Şimdi zaferi elde etmek için çok kan dökmek, çok fedakârlıkta bulunmak îcap edecekti.

Varna Zaferi (10 Kasım 1444)

Niğbolu'dan 48 sene, 2 ay geçmişti ki, Niğbolu galibinin torunu, Haçlılar'ı karşılamaya hazırlanıyordu. Bu seferki Haçlı ordusunun başında başka bir Macar kralı vardı. Türk sağ kanadına Anadolu beylerbeyi Karaca Paşa, sol kanadına ise Rumeli beylerbeyi Şihâbeddin Paşa kumanda ediyordu. Ordunun önündeki bir Türk atlısının mızrağının ucuna Segedin muâhedenâmesi geçirilmişti.

II. Murâd, yıldırım gibi Niğbolu'ya geldi. Kaledeki küçük bir Türk birliğini de yanına aldı. Düşmanı, Türkiye toprakları içinde

tâkibe başladı. Bu yürüyüş, güneydoğuya doğru yapılıyordu. Haçlılar, büyük Türk ordusunun tam olarak nerede bulunduğunu bilmiyorlardı ve baskına uğrayabilmek telâşı içindeydiler. Bu vaziyette Sultan Murâd, Rumeli'ne geçer geçmez inisyatifi eline almış demekti. Teşebbüs ondan gelecek, istediği yerde düşmanı yakalıyacaktı.

10 kasım 1444'te iki ordu Varna limanı yakınlarında karşı karşıya geldi. İnisyatifi Türkler'e kaptırmamak istiyen Hunyadi Yanoş, derhâl Türk sağ kanadına taarruza geçti. Türk sağ kanadı sarsıldı, çekildi ve bozuldu, fakat zayiat vermedi. Kanadın kumandanı Karaca Paşa ile Yeniçeri sekbanbaşısı Yazıcı Doğan Ağa şehîd olmakla beraber, mühim zayiat verilmeden dağıldı. Sağ cenâhın çekildiğini gören Hunyadi, sol cenaha saldırdı. Bu anda, Sultan Murâd'ın etrafındaki kumandanlar endişeye kapılmışlar, padişaha geri çekilmeyi tavsiye ediyorlardı. Bu tavsiyeleri cevap vermeksizin dinliyen II. Murâd, ne geri çekildi, ne taarruza geçti, yerinde kaldı. Sol kanadın da hafif çekilmesi emrini verdi. Bunu gören ve zaferi kazandığını sanan düşman, çılgın bir sevinçle Türk merkez kanadına çarptı. Haçlı taarruz kıt'aları, artık Hunyadi'nin hâkim olamıyacağı bir kargaşalık ve kızgınlıkla Türk cenâhlarına girmeye uğraşıyorlardı. Muhârebenin en kızgın ânında Sultan Murâd, kanadların düşmanı çevirmesini emretti. Çenbere alındığını farkedemiyen düşman birlikleri, sür'atle imha ediliyordu. Vaziyeti çok geç kavrıyan kral Ladislas, müdahale etmek istedi. Fakat kralın şahsını korumaya memur 50 şövalyeyi öldüren Türkler, Ladislas'ı da çevirdiler. Kral, vuruşuyordu. Timurtaş adlı bir Türk askeri, kralın atının ayağına balta savurdu. Yayabaşı (piyâde yüzbaşısı) Koca Karaca Hızır Ağa da Ladislas'ın başını kesti (Neşrî, 188b-9a). Bu andan itibaren düşman tam mânâsiyle bozuldu. Hunyadi bozgunu durdurmaya çalışıp bir müddet sebat etti. Fakat hayâtının kesin tehlikede olduğunu anlayınca, küçük bir müfreze ile, Karadeniz sahilini kuzeye doğru tâkip ederek kaçmaya muvaffak oldu. Dâvud Paşa, 2 gün, 2 gece bu birliği tâkib etti, çoğunu imhâ eylediyse de, Hunyadi'yi tutamadı. Böylelikle birkaç yüz firarî dışında bütün Haçlı ordusu imhâ edilmiş oluyordu. Haçlı ordugâhındaki 250 mühimmat arabası, Türkler'in eline geçti.

II. Murâd'ın atalarından mevrûs askerlik dehâsı, sebâtı ve soğukkanlılığı, Varna'da Türkiye'nin istikbâlini kurtarmıştır. Varna'da Türk ordusu mağlûb olsaydı, Türkiye devletinin istikbâlini düşünmek bile korku vericidir. Bütün tarihçiler bu hususta müttefiktir. Muhârebe başlamadan Sultan Murâd, namaz kılmış ve : «Yâ İlâhî, mü'min kullarını, benim günâhım çokluğundan ötürü

küffâr elinde zebûn etme! İlâhî, Habîb'in hürmeti içün, ümmetini Sen sakla ve Sen mansûr-u muzaffer eyle!» (Neşrî, 191b) şeklinde dûa etmiştir. Neşrî'ye göre (191b) Türk şehîdlerinin sayısı ancak 150 olup, düşmandan 80-90.000 esir alınmış, kalanı imhâ edilmiştir. Hammer'e göre (II, 313), Kral Ladislas'ın yeminle imzaladığı Segedin muâhedenâmesinin orijinal nüshasının geçirildiği mızrağın yanında başka bir mızrakta Ladislas'ın kesilen başı teşhîr edilince, Haçlılar'ın dinî hisleri sarsılmış, mâneviyatı bozulmuş ve bozgun başlamıştır. Türkler'den bir beylerbeyi (orgeneral) (Dâmâd Karaca Paşa, II. Murâd'ın enistesi) ve bir sancakbeyi (tümgeneral) (Timurtaş Paşa'nın torunu ve Umur Bey/Paşa'nın oğlu Osman Bey) şehîd düşmüşlerdir. Diğer şehîdler, daha aşağı rütbededirler. Haçlılar'da ise, başkumandan III. Ladislas'tan başka muâhedeyi dinî formülle bozan Kardinal Cesarini de maktul düşmüştür. II. Murâd'ın emriyle Kardinal'in kesik başına Segedin muahedenâmesi geçirilerek muzaffer Türk alaylarına teşhir edilmiştir. Muhârebe sabah başlamış, akşam 9'da bitmişti (Dukas, XXXII, 134).

Varna Zaferi'nin Netice ve Akisleri

Varna, Macaristan ve Lehistan için çok büyük bir darbe olmuştur. 1370'te Lehistan'da 403 senelik Piast hânedânının yerine —son kralın çocuğu olmadığı için— yeğeni Macaristan kralı —Fransız Capet-Anjou hânedânından— Layoş (1370-1382) getirilmişti. Erkek çocuk bırakmadan ölen I. Layoş'un yerine büyük kızı Macaristan, küçük kızı Hedvige (doğ. 1374, cülûsu 1384, öl. 1399) da Lehistan kraliçesi olmuşlardır. Kraliçe Hedvige, Habsburglar'dan Arşidük Wilhelm ile nişanlı iken, Lehistan'ın Avusturya'ya geçmemesi için bu nişan bozulmuş, kraliçe, Litvanya büyük-dukası Ladislas ile evlendirilmiştir. Böylece Lehistan'da Litvanya hânedânı (Jagellonlar) iktidâra gelmiştir. Litvanya büyükdukalığı Estonya'yı, Letonya'yı, Beyaz-Rusya'yı içine alan geniş bir devlet olduğu için, Lehistan bir kat daha büyümüştür. Bundan sonra Lehistan ile Litvanya birleşmiş, Lehistan kralı olan zat, aynı zamanda Litvanya büyük-dukası olmuştur. 1434'te bu iki tahta III. Ladislas oturmuş, — yukarıda anlatılmış olduğu gibi — 1440'ta Macaristan ve Bohemya krallıklarını da şahsında toplamıştır. Böylece Lehistan-Mcaristan, Baltık ile Adriyatik arasında uzanan muazzam bir devlet hâline gelmiştir. İşte Varna, bu tehlikeli büyüklükteki gelişmeyi önlemiş, Macaristan ile Lehistan'ı,

bir daha birleşmemek üzere birbirinden ayırmıştır. III. Ladislas'ın 20 yaşında Varna'da maktul düşmesi, buna sebep olmuştur.

Varna'nın tesiri, Avrupa kadar İslâm âleminde de muazzam olmuştur. II. Murâd, bu büyük zaferi metbûu olan Büyük Türk Hâkanı Timuroğlu Sultan Şâhruh'a bir zafer-nâme ile bildirmekte acele etmişti (*Münşe'atu's-Selâtıyn,* I, 215). İslâm âleminde sevinç, büyük olmuştur. Haberin Kahire'ye geldiği ilk cuma günü (1 nisan 1445), Sultan Çakmak'ın emriyle, bütün Memlûk imparatorluğunda hutbede Abbâsî Halîfesi'nin adından sonra Sultan Murâd'ın ismi zikrolunmuştur ki, Osmanoğulları için muhteşem bir cemile mâhiyetindedir. Varna'da esir edilen baştan aşağı zırhlara batmış şövalyelerden bir grup, Azab Bey ismindeki elçi ile berâber Kahire'ye yollanmıştır (Hammer, II, 314). Sultân Çakmak (1438-1453), zafer-nâmeyi okuyup hediye gönderilen şövalyeleri gördükten sonra : «Allah yardımcın olsun Osmanoğlu!» diyerek Mısır'da şenlik yapılmasını buyurmuştur (Neşrî, 189b).

Varna, yalnız Türkiye tarihinde değil, Avrupa tarihinde de bir dönüm noktası olmuş, Bizans'ın 9 yıl sonraki kaderini belli etmiş, Yeniçağ'ın müjdesini vermiş, Balkanlar'daki Türk hâkimiyetinin kesinliğini Avrupa'ya anlatmıştır. «Varna muhârebesi, yalniz, Osmanlı târihinin değil, bütün Batı târihinin dahi en mühim hâdiselerindendir» (Babinger, *Mahomed II,* 57). Varşova Üniversitesi profesörlerinden Marcel Handelsman şöyle diyor : (*La Fin du Moyen Âge,* Paris, 1931, 418) : «Varna bozgunu, bütün Hıristiyanlık için ağır bir mağlûbiyet, fakat bilhassa Lehistan için bir felâketti».

II. Mehmed'in Saltanattan Çekilmesi ve II. Murad'ın İkinci Defa Tahta Çıkışı (2 Aralık 1445)

Sultan Murâd, Edirne'ye dönünce, ordu, «Buçuktepe Vak'ası» denen hâdise ile, geniş ölçüde memnuniyetsizlik izhâr etti ve II. Murâd'ın tahta dönmesini istedi. Babası hayatta iken çocuk bir padişah istenmiyordu. Bunun üzerine II. Sultan Mehmed, Zağanos ve Şihâbeddin Paşalar ve hocaları ile berâber sancakbeyi olarak tekrar Manisa'ya yollandı. II. Murâd, 2. kere tahta çıktı. Bu hâdisede II. Murâd, tek oğlu olan II. Mehmed'in otorite ve prestijini kırmamak için pek dikkatli davranmıştır. Hemen hükümdarlığı kabûl etmemiş, bir müddet daha oğlunu tahtta bırakmış, II. Mehmed'i re'sen Manisa'ya göndermemiş, onu kendi arzusu ile tahttan feragât etmiş göstermiştir. Anlaşıldığına göre Sultan Murâd, 1445 ağustosu sonlarında Edirne'ye gelmiş, fakat ancak 2 ara-

lık 1445'te 2. kere tahta geçmiştir. Sultan Murâd'ın tekrar padişah olmasında Vezîr-i âzam Çandarlı-zâde Halil Paşa'nın ısrar ve çalışmalarının mühim rolü olmuştur.

Birçok tarihçiler, II. Mehmed'in 3,5 aylık bir 2. padişahlığından sonra II. Murâd'ın 1446 baharında tekrar, yani 3. kere cülûsundan bahsetmektedirler. Halil İnalcık'ın tetkikleri (*Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar,* Ankara, 1956, T.T.K.) mevzuu bir hayli aydınlatmışsa da, vesikaların azlığı ve müphemliği sebebiyle kesin bir kronoloji yapılamıyor.

Mora Sefer-i Hümâyûnları (1439-40, 1446)

1439-1440'da II. Murâd, Mora'ya ilk sefer-i hümâyûnunu yapmıştı (Neşrî, 184b). 1446-1447 seferi, Sultan Murâd'ın Mora'ya ikinci sefer-i hümâyûnudur. Mora'nın en büyük kısmı, Bizans'a aitti. İmparatorun oğlu veya kardeşleri, öteden beri bu yarımadada «despot» adiyle âdeta müstakil hükümdar gibi saltanat sürerlerdi. Bu sıralarda Mora despotu, müstakbel son Bizans imparatoru Konstantin idi.

Mora seferinde önce, Mora işlerinde mütehassıs olan Paşa-Yiğitoğlu Gazi Turahan Bey, padişaha yarımadanın askerî, siyasî, etnografik durumu hakkında teferruatlı îzâhat verdi. Prens Konstantin, Mora'yı Türkler'e karşı yeniden tahkim etmişti. Esasen Mora seferinin sebeplerinden biri, bu tahkimattan padişahın kuşkulanması idi. Yıldırım devrinde Türkiye'ye tâbî olan Mora'dan Türkler'in vazgeçmelerine imkân yoktu. Yunanistan fütûhâtı, ancak Mora'da da hâkimiyet kurmakta tamamlanabilirdi. Esasen Türk siyasetinin belkemiği, Tuna'nın güneyinde gayri Türk hiçbir toprak bırakmamaktı. Bu sûretle Karadeniz-Adriyatik-Yunan Denizi-Akdeniz-Ege arasındaki büyük imparatorluğun bir parçasını teşkil edecekti. Osmanoğulları, asırlarca çalışarak, bu muazzam eseri gerçekleştirmişlerdir.

27 kasım 1446'da II. Murâd, Korint önüne geldi ve 10 aralıkta kaleyi zaptetti. Türk ordusunda çok sayıda top vardı. Korint'in düşmesi ile Mora, Türkler'e açıldı. Türkler'in «Balyabadra» adını verdikleri Mora'nın merkezi ve en büyük şehri Patras da tekrar fethedildi. Prens Konstantin'in elçisi meşhur tarihçi Chalcondylas, Sultan Murâd'dan sulh istedi. Mora, Türkiye'ye tâbî, vergi verir bir prenslik olmak üzere sulh yapıldı. Prens Konstantin'in yaptırdığı tahkîmat ve kaleler de yıktırıldı. Bu seferde Türkler'in eline 60.000 esir geçti.

VIII. Ioannes, 31 ekim 1448'de Istanbul'da öldü. 57 yaşında idi. Prens Konstantin, Mora'da iken imparator oldu ve orada tac giyip 12 mart 1449'da Istanbul'a geldi. Meşhur tarihçi Frances (Phranzes), Edirne'ye elçi olarak gelip Sultan Murad'a vaziyeti bildirdi. XI. Konstantin, Bizans'ın son imparatoru olarak bu sûretle Avgustus'un tahtına oturdu. Annesinin babası Köstendil prensi Konstantin Dragazes'e izafetle, sonuncu Bizans imparatoruna da «Konstantin Dragazes» denmektedir.

Bosna'da da Türk nüfuzu fazlalaşıyordu. 1443'te kral II. Tvrtko, uzun bir saltanattan sonra ölmüş, yerine yeğeni Stefan Thomas (1443-1461) geçmişti.

Arnavutluk Sefer-i Hümâyûnu (1447) ve İskender Bey Meselesi

1447 baharında, yani Mora seferini tamamlar tamamlamaz, II. Murad, Arnavutluk sefer-i hümâyûnuna çıktı. Yanında Velîahd-Şehzâde Sultan Mehmed de vardı ki, 15 yaşında idi. Bu seferin mühim hâdisesi, Akçahisar'ın muhasarasıdır (Neşrî, 190a). Bu sıralarda Hunyadi Yanoş, yeni bir Haçlı seferi hazırlamakla meşguldü. Arnavutluk sefer-i hümâyûnunun sebeplerinden başlıcası İskender Bey ısyânı idi. İskender Bey, Arnavut prenslerinden Yani Kastriota'nın küçük oğlu idi. Ağabeyleri ile berâber çocuk yaşında Osmanlılar tarafından rehin olarak alınmıştı. İskender Bey, o sıralarda birçok Arnavut'un yaptığı gibi Müslüman olmuş, sarayda yetiştirilmiş, sancakbeyliğine yükseltilmiş, çok muhteris, zekî, enerjik ve maksadına ulaşabilmek için her yolu meşrû tanıyan, hilekâr bir adamdı. Hunyadi Yanoş'un zaferleri üzerine emellerini gerçekleştirebilecek zemini bulduğunu sanmıştı. Emeli, Arnavutluk kralı olmaktı. Arnavutluk, hiçbir devirde krallık değildi. Küçük prensler ve derebeyleri arasında bölünmüş bir memleketti. Bu derebeylerinin mühim kısmı Türkiye'yi, bir kısmı da Venedik'i, hattâ Napoli krallığını metbû tanıyordu. İskender Bey'in babası 1443'te ölünce, Osmanlılar, onun topraklarını doğrudan doğruya Türkiye'ye katmışlardı. Çünki, Yani Kastriota'nın İskender'in ağabeyleri olan çocukları ölmüş, İskender ise, prenslikten vazgeçmiş, Müslüman olmuş, sancakbeyliğine yükselmişti.

Morava meydan muhârebesinde İskender Bey'in başında bulunduğu Türk birliğini bırakıp muhârebe meydanından kaçması, Hunyadi'nin zaferini kolaylaştıran mühim âmillerden birini teşkîl etmişti. İskender Bey, acele Kroya (Akçahisar) kalesine gitmiş, tanzim ettiği sahte fermanı sancakbeyi Hasan Bey'e gösterip padişahın kendisine Hasan Bey'in yerine Akçahisar sancakbeyliğini

verdiğini bildirmişti. Az sonra babasının 300 adamı ile, küçük Türk garnizonunu kılıçtan geçirmiş, kendisini Arnavut prensi ilân etmiş, Müslüman'lıktan dönerek tekrar Hıristiyan olmuştur. Bir sancakbeyinin Müslümanlıktan dönmesi çok ağır bir hâdise olduğu gibi, Batı Arnavutluk'un kilidi olan müstahkem Akçahisar'ın elden çıkması da, bu çevredeki Türk hâkimiyeti için tehlike teşkil edebilecek mâhiyetteydi. Üstelik İskender Bey'in şahsiyeti, çekinilecek bir şahsiyetti. İhtirası sonsuzdu ve Türkler'e karşı amansız bir kin besliyordu. Tirana ile Leş (Alessio) arasında bulunan Türk sancak merkezlerinden Akçahisar kasabası, Adriyatik kıyısına 18 km. mesâfede idi. İskender Bey'in Venedik ve Napoli gibi büyük devletler, hattâ Macaristan tarafından destekleneceği de muhakkaktı. Arnavutluk'un yolsuz ve çok sarp arazisi, Arnavutlar için, fevkalâde elverişli şartlarla çete muhârebesi yapmayı mümkün kılıyordu. İşte Sultan Murâd'ın bizzat Arnavutluk gibi ikinci derecede ehemmiyeti hâiz bir ülkeye gelmesinin başlıca sebepleri, bunlardı.

İskender'in amcasının oğlu Osmanlı sancakbeylerinden Hamza Bey, araziyi bildiği için II. Murâd'a rehberlik ediyordu. Akçahisar muhâsara edildi. Fakat dağlara yaslanmış olan kale düşürülemedi. Esâsen İskender Bey, kalede kalmayı tehlikeli bularak dağlara çekilmişti. II. Murâd, Türk ordusunu kale muhasarası ile yıpratmak, Türk askerlik kaidelerine muhâlif olduğu için —meğer ki bu kaleler Istanbul ve Belgrad gibi Avrupa çapında ehemmiyet taşısın— ısrar etmedi ve çekildi. Fakat kaleyi açlıktan düşürmek için abluka ettirdi. Çekilmesinin sebeplerinden biri de, Hunyadi Yanoş'un yeni bir Haçlı ordusu ile Türkiye'ye girmek istediğini öğrenmesidir.

İskender'in büyükbabası, Yani Kastriota, Akçahisar prensi sıfatiyle I. Kosova'ya katılmış ve I. Murâd'a yenilen hükümdarlar arasında bulunmuştu (1389). Kastriotalar'ın prensliği, en geniş şekliyle güneyde Arzan deresine, kuzeyde Drin ırmağına, doğuda Kara Drin'e, batıda Adriyatik'e kadar uzanıyordu. 1423'te II. Murâd, Arnavutluk'a gelince, Kastriotalar, Venedik tâbiiyetinden ayrılmışlar, eskisi gibi Türkiye tâbiiyetine girmişlerdi. İskender Bey'in babası, 1423'ten 1443'e kadar 20 yıl, Türkiye'nin sâdık bir tâbii olarak yaşamıştı. İskender Bey, bu sûretle babasının ve büyükbabasının ele geçirebildiği en geniş sınırlara erişebilmek için, Türkler'le büyük bir mücadeleye girişti ve Avrupa tarafından Hıristiyan'lığın kahramânı ilân edilip, büyük yardımlar gördü. İskender Bey'le olan muharebeler, Fâtih Sultan Mehmed devrine âit olduğu için, o bahislerde görülecektir.

II. Kosova Zaferi (19 Ekim 1448)

Hunyadi Yanoş, Varna'dan 4 yıl sonra tekrar tâlihini denemek istedi. Osmanlı Türkleri'ne karşı düzenlenen 6. Haçlı seferini teşkil eden II. Kosova seferini tertipledi. Bu defaki koalisyona büyük devletlerden Almanya, Macaristan, Lehistan, diğer devletlerden Sicilya, Türkiye'ye isyân eden Eflâk (Romanya), Boğdan (Moldavya) vs. katılmıştır. Sırbistan, Türkiye'ye isyân etmeyi reddettiği için, Macaristan'ın hışmına uğramıştı. Seferin rûhu ve ana kuvveti, Macaristan idi. Kral nâibi Hunyadi Yanoş, başkumandanlık ediyordu. İskender Bey de koalisyona dâhildi. Bu seferki Haçlı ordusu da 100.000 kişiden az değildi.

Karamanoğlu İbrahim Bey'in gönderdiği Karaman alaylarını ve Sırbistan yardımcı birliğini de içine alan Türk ordusu, II. Murad'ın başkumandanlığında idi. Sağ kanada Sarıca Paşa, sol kanada Dayı Karaca Paşa kumanda ediyordu. İhtiyatta Sarıca Paşa'nın kardeşi Sinan Bey, öncü olarak mârûf akıncı beyleri Mihaloğlu Hızır Bey, Turahan Bey, İshak Bey-zâde Îsâ Bey vardı. Sultan Murâd, Arnavutluk'tan Sofya'ya gelmiş, orada düşmanı bekliyordu. Fakat düşmanın, Sırbistan topraklarını çiğneyip bu devletten intikam aldıktan sonra bu sefer Karadeniz'e doğru değil, ihtimal İskender Bey'le birleşmek üzere güneye indiğini öğrendi. Gerçekten Haçlılar, Arnavutluk'un kuzeydoğusuna, kendileri için meş'um bir tesâdüf eseri olarak, 59 yıl önce Haçlılar'ın toplandığı Kosova sahrasına gelmişlerdi.

II. Murâd, Sultan Alp-Arslan'ın Malazgirt'te yaptığı gibi düşmanın mütecâviz vaziyetini daha iyi belirtmek için, Hunyadi'ye elçiler gönderip sulh teklif etti. Hunyadi, sulh teklifini reddetti.

17 ekim 1448 sabahı iki büyük ordu Kosova sahrasında karşı karşıya idiler. Ortaçağların en sert meydan muhârebelerinden biri başlamak üzere idi. Bu meydan muhârebesi, 17, 18, 19 ekim günlerinde 3 gün ve 3 gece devam edecekti. Her iki tarafta da top vardı. Fakat Türk topçu taburunun ateş kaabiliyeti daha yüksekti. Padişahın yanında 16,5 yaşındaki Velîahd-Şehzâde Sultan Mehmed bulunuyordu (Neşrî, 192a). Haçlılar, 38 alaya ayrılmışlardı. Sağ kanatta Macar ve Sicilya alayları, sol kanatta Alman, Erdel, Çek, Romen, Moldav, Slovak, Sloven alayları yer almıştı. Haçlı ordusunda, I. Murad'ın âsî oğlu Şehzâde Savcı Bey'in oğlu olduğu sanılan Dâvûd Bey de vardı. Haçlılar muzaffer olunca, bu şehzâdeyi padişah yapacaklardı.

Bilhassa Macar alayları, Türkler'e yakın bir şecaatle döğüşüyorlar, fakat Türk toplarının ateşi karşısında mühim zâyiat veri-

yorlardı. Haçlılar, behemehal zaferi elde etmek azminde idiler. 2 gün, 2 gece devam eden vuruşmada Haçlılar, bütün taarruz kabiliyetlerini yitirdiler. Üçüncü gün, Sultan Murad, fevkalâde hırpalanmış olan düşmanı çevirmeye başladı. Haçlılar'ın ekserisi ağır zırhlı olup, Türk askerinin manevra kabiliyetine sâhip değillerdi. Alman ve Çek alaylarının çetin mukavemetlerine rağmen, Türkler, düşman ordusunu deldiler, parçaladılar ve imhâya başladılar. Turahan Bey, derinliğine Türk birliklerinin içine girmiş olan düşmanı çevirmiş ve bütün ric'at yollarını tutmuştu. 18 ekim günü akşama doğru Hunyadi Yanoş, muhârebeyi kaybettiğini anladı. Akşama doğru düşmanın büyük kısmı imhâ edilmişti. Gece, Türkler, dağınık ve birbirine karışmış düşmanı imhâya devam ettiler. Bu kargaşalıktan faydalanan Hunyadi Yanoş, gece karanlığında kaçmaya muvaffak oldu. Üçüncü gün, şurada burda mukavemet gösteren düşman birlikleri çevrilip esir alındı. Başkumandanlarının kaçtığını öğrenen Haçlılar, fazla mukavemet etmediler.

Chalcondylas'a göre II. Kosova'da Türk şehîdlerinin sayısı 4.000'dir. Hıristiyanlar, en az 17.000 ölü bırakmışlar, gerisi esir alınmıştır. Ölüler içinde, Macaristan'ın Bohemya umumî valisi ve Eflâk voyvodası III. Dan (1446-48) da vardı.

II. Kosova, Avrupa'nın Türkler'i Balkanlar'dan sürmek için yaptığı sonuncu teşebbüstür. Bundan sonra Avrupa tamamen müdafaa vaziyetine girecek, elindeki toprakları ve menfaatleri kaptırmamak için mücadele edecek, Türkler'i Tuna'nın güneyinden atabileceği ümidine kapılmıyacaktır.

2. Arnavutluk Sefer-i Hümâyûnu (1450)

1450 yazında Padişah, yanına Velîahd Sultan Mehmed'i (ki 18 yaşını geçmişti) aldı ve 2. Arnavutluk sefer-i hümâyûnuna çıktı. Hedef, gene İskender Bey'di. Sünnet edilip Müslüman olan ve 18 yaşında sancakbeyi yapılan İskender Bey, Türk ordusunda uzun müddet hizmet ettiği için, Türkler'in bütün taktiklerini öğrenmişti. Bu, kendisine büyük imkânlar sağlıyan bir keyfiyetti. Bu seferde de II. Murâd, Akçahisar'ı alamadı ve Edirne'ye döndü. 1450 sonunda Edirne'de Dulkadıroğlu Sitti Hâtûn (II. Murad'ın dayısı Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı) ile Sultan Mehmed'in muhteşem düğünleri yapıldı. 1450'nin son günlerinde Sultan Mehmed, zevcesi ile sancakbeyi olduğu Manisa'ya hareket etti. Edirne'de babasının elini öptü, vedâ eyledi : 19 yaşına yaklaşıyordu. Bu, II. Murad'ın pek sevgili oğlunu son görüşü oldu.

Haçlı seferlerinin Avrupa için acıklı olan âkıbeti, Bizans'ın kaderini çizmiş, II. Mehmed'e Roma imparatorluğu tahtının yollarını açmıştı. XI. Konstantin, Edirne'ye gönderdiği tarihçi Phrantzes ile, Sultan Murâd'dan, mütevazı bir sûrette, hükümdarlığının tasdikını rica ediyordu (Hammer, II, 351).

II. Murad'ın Ölümü (3 Şubat 1451)

Bundan sonra II. Sultan Murad Gazi, bütün şahsî esirlerini âzat etti. Bu, âhiret hazırlığı mahiyetinde idi. Sürekli gailelerle yıpranmış, zamanından önce ihtiyarlamıştı. Devleti dedesi Yıldırım Sultan Bâyezîd çağındaki intizamına sokmak için, büyük gayret göstermişti. 3 şubat 1451'de sabah vakti Edirne Sarayı'nda 47 yaşında, bu şartlar içinde, şân ve şeref hâlesi ile çevrili olarak vefât etti.

II. Sultan Murâd, 4 mayıs 1421'de babasının vefâtı ile padişah olmuş, 3 şubat 1451'de ölmüştür. İki târih arasındaki fark 29 yıl, 9 aydır. Fakat oğlu II. Sultan Mehmed, bu arada 1 yıl, 4 ay kadar saltanat sürmüştür. Bu müddet çıkarılınca, II. Murâd'ın saltanat müddetinin 28 sene, 5 aydan ibâret olduğu görülür.

II. Murâd, âlim, şâir ve mûsikişinas idi. Osmanlı padişahları içinde âlim sayılacak derecede klâsik ilimleri tahsil etmiş olan ilk şahsiyet II. Murâd'dır. San'at ve ilmi tam mânâsiyle himâye etmiş ve oğlu zamânındaki Türk Rönesansı'nın müjdecisi, belki kurucusu sayılmak şerefini kazanmıştır.

II. Sultan Murâd, Sultan Şâhruh'a kafa tutmayı aklından bile geçirmemiş, Büyük Türk Hâkanı sıfatiyle onu tanımış ve Timurlular'la çatışmamak için ince bir siyaset yürütmüştür (Şâhruh'a gönderdiği 845 (1441) tarihli nâme-i hümâyûn, buna şâhittir). Kendisinin Şâhruh'tan sonra dünyanın en kudretli hükümdarı olması, bu siyaseti bir kat daha nazikleştiriyordu. Şâhruh'un ölümünden (1447) sonra ise, onun halefleri, bu sıfatı muhafaza edememişler, Büyük Türk Hâkanı sıfatı, en kudretli Türk hükümdârı olması dolayısiyle, II. Murâd'a geçmiştir. 1447'den itibâren Osmanlı Türkleri, 3 asırdan fazla kesiksiz olarak dünyanın birinci devletine sâhip olmuşlardır.— II. Murâd, Memlûkler'den çekinmemiş, fakat bu devletle harbe girişmeyi de düşünmemiştir. Çandarlılar, İbrahim Paşa ve oğlu Halil Paşa, II. Murâd'ın siyasetini benimsemişler ve devam ettirmişlerdir. Sultan Murâd'ın büyük zaferleri, vatan müdafaası durumunda, müstevlî düşmana karşı kazanılmıştır. Bu vasıf, Sultan Murad'ı Türk târihinde ebedî bir minnettarlık hâlesiyle örtmüş ve Türk milletinin şükranla-

rını kendisine kazandırmıştır. Türkiye, onun bu zaferleri sâyesinde ayakta durup yükselmiş, Fâtih'ler, Yavuz'lar, Kaanûnî'ler, bunlar sâyesinde cihan imparatorluğu kurabilmişlerdir. Tab'ası tarafından en sevilen ve en itaat edilen hükümdar olarak devrinde, Sultan Murâd gösterilmiştir (Broquière, 273).

II. Murad Devrinde Türkiye

II. Murâd devrinde Türkiye bütcesi 2.500.000 duka (9.375.000.000 TL.) idi. Hiçbir Avrupa devletinin bütçesinin uzaktan olsun yaklaşamıyacağı bir meblâğ teşkil ediyordu. Bu meblâğ merkez bütçesi olup, eyalet bütçeleri ve Osmanlı devletine mahsus hususî ve mülhak bütçeler, bunun haricinde bulunuyordu (de la Broquière, 181-2). 1433'te Sırbistan despotu'nun kızı Prenses Mara'yı II. Murâd'a 400.000 duka (1.500.000.000 TL.) tutarında cihaz ile gönderdiği düşünülürse, devletin gerçek geliri hakkında bir fikir edinilebilir.

1432'de yalnız Rumeli'ndeki Türk ordusu 120.000 kişi olup, bunun yalnız 4-5.000'i devşirme (yeniçeri) idi. Fakat bu ordunun tamamı seyyar ordu olmayıp, mühim bir kısmı, kalelerdeki garnizonları teşkil ediyordu, II. Murad'ın son zamanlarında Yeniçeri ocağının efrat sayısı 5.000'i bulmuştu.

Tuna'da Türk ince filosu, II. Murâd devrinde gerçek mânâsiyle teşekkül etmiştir. 1434'te Avlonya üssünde ilk defa olarak Türk donanmasının Adriyatik filosu kurulmuştur. Otranto Boğazı'nda böyle bir deniz üssünün kurulması, Venedik ile Napoli'yi çok endişelendirmişti. Bu, Adriyatik'te Venedik inhisarının ortadan kalkmasını ve Arnavutluk'taki Venedik üslerinin istikbâli olmadığını gösteriyordu. 1442'de Türk donanmasının amirallik merkezi olan Gelibolu'dan kalkan 60 parçalık Osmanlı donanması, Limni adasını ve mart 1450'de de Midilli'yi iyice vurmuş, 1445-1446'da Karadeniz'i dolaşmıştır. Yarım asır sonra Karadeniz'in bir Türk gölü olacağı, II. Murad devrinde ancak tatlı bir hayaldi. Fakat böyle tatlı hayallerin gerçekleştirilebilmesini te'min eden temeller, daima çok önceden atılmıştır. Tuna'da, bilhassa Tuna deltasında II. Murâd'ın 80-100 kişilik harb gemilerinden müteşekkil bir filo kurması da, Boğdan'a (Moldavya) karşı idi.

II. Sultan Murad'ın Şahsiyeti

Tarihçiler, çağdaşları olsun, modern tarihçiler olsun II. Murad'ın dehâsında ve büyüklüğünde birleşmektedirler. Prens Dukas diyor ki : «Fazlà ihtiras ve istidad sahibi idi» (XXXIV, 87); «İyi bir zat olduğu gibi, kalbinde hiç hîlesi de yoktu» (XXX, 126). Chalcondylas şöyle diyor (VII) : «Doğru ve âdil bir zat idi». Bu ifadeler, II. Murad'ın büyük düşmanı olan Bizans tarihçilerinin ifadeleridir. Prens Dukas (1400-1470), şahsen tanıdığı Türkiye Hâkanı hakkında şu dikkate şâyân tafsilâtı vermektedir (XXXIII, 139) : «Tanrı bilir ki Murad, halka karşı daima teveccühkâr ve fukaraya karşı cömertti. Bu lûtuflarını yalnız kendi ırkından ve dininden olanlara değil, Hıristiyanlar'a da ibzal ederdi. Hıristiyanlar ile yaptığı yeminli muahedelerin hükümlerine riayet ederdi. Ancak, Hıristiyanlar'dan bazılarının yeminlerinden döndükleri görülmüş ise de, bu muameleleri, Tanrı'nın yanılmaz gözünden kaçmamış ve bi-hakkın Cenâb-ı Hakk'ın gazabına uğramışlar ve II. Murad'ın intikamından kurtulamamışlardır (Segedin ve Varna'yı ima ediyor). Murad'ın hiddet ve şiddeti çok sürmezdi. Muzafferiyetten sonra düşmanını tâkip etmezdi ve her hangi bir milleti sonuna kadar mahveylemek istemezdi. Mağlûb olanlar, elçi göndererek sulh talebinde bulundular mı, elçiyi memnuniyetle kabûl eder ve bunlarla sulh akdederek kendilerine yol verirdi. Harbden nefret eder ve sulhu severdi. Sulhun babası olan Tanrı, Murâd'ın son günlerini kılıçla değil, sâkin bir hâlde geçirtti. Murad'ın bütün hastalığı, 4 gün sürdü».

Dukas'ın anlattığı karakter, Çelebî Sultan Mehmed'in, yâni II. Murad'ın babasının karakterine benzemekte, fakat Yıldırım'ın ve Fâtih'in, yani büyükbabası ile oğlunun karakterlerine aykırı düşmektedir.

Hammer diyor ki (II, 352-3): «30 yıl boyunca Murad, imparatorluğunda şeref ve hakkaniyetle saltanat sürdü. Tab'ası olan muhtelif kavimlerde, dindar, hayırhah, âdil ve kudretli bir hükümdar hâtırası bıraktı. Harbde ve sulhta, sözünün sadık eriydi. İhlâl edilen sözlere karşı intikamı müthiş olmuştur. Diocletianus ve Charles-Quint gibi delikanlı iken tahta çıktı. Fakat onlar gibi saltanatı ilerledikçe dehâsını kaybetmedi ve devlet işlerinden nefret duymaya başlamadı. Bununla beraber, sâkin hayata aşkla bağlı idi. Kendi arzusu ile bu aşk yüzünden tahttan feragat etmesi, bütün Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir hâdise teşkil eder».

Grenard şöyle diyor (s. 68) : «I. Murâd, Osmanlı imparatorluğunun mimarı ise, II. Murâd da, imparatorluğun ikinci bânîsidir».

Uzunçarşılı şöyle diyor (I, 451) : «II. Murad, hakkında gerek Osmanlı tarihleri ve gerek İslâm ve Hıristiyan tarihlerinin müttefikan beyan ettiklerine ve yapılan tetkiklere göre bu padişah, ince ruhlu, hassas, çok âdil, merhametli, sözüne ve ahidlerine sâdık, cesur, azim ve tedbir sahibi, güleryüzlü, ahdine riayet edenler hakkında dost ve ahdini bozanlar hakkında şedîd idi. Hammer'in de itiraf ettiği gibi, memleketini şeref ve hakkaniyetle idare ederek, milletinin hâtırasında mütedeyyin, lûtufkâr, âdil ve metin bir hükümdar nâmı bıraktı. Harbde olduğu gibi, sulhte dahi sözünün sâdık eri idi».

II. Murad'ın Defni, Türbesi ve Vasiyetnâmesi

Sultan Mehmed, Edirne'ye gelinceye kadar Sultan Murad'ın ölümü 13 gün saklandı (Neşrî, 194a). Pek sevdiği ve ölümü ile saltanattan çekilecek derecede teessür duyduğu büyük oğlu Velîahd-Şehzâde Alâeddin Ali'nin yanındaki üstü açık türbesine gömülmesini vasiyet etmişti. Bu türbenin bulunduğu semte «Murâdiye» denir ki, cihanın belki en tipik Türk ruhanî mahallesidir. İshak Paşa, Edirne'de padişahın cenazesini alarak Bursa'ya defne memur edildi. II. Mehmed, babasının rûhu için, fukarâya büyük meblâğlar dağıttı (Dukas, XXXIII, 138). Sultan Murâd, 1 ağustos 1446'da Bursa'da tanzim ettiği vasiyetnâmesi mûcibince, türbesi için mühimce bir meblâğ ayırmıştı. Aslı Arabca olan ve oğlu tarafından aynen riâyet edilen vasiyetnâmede şöyle demektedir :

«Öldüğüm zaman beni Bursa'ya, camiin yakınındaki oğlum Alâeddin'in 3-4 arşın yanına gömünüz. Mezarımın üstüne, büyük hükümdarlar için yapılan muhteşem türbelerden birini yaptırmayınız. Vücudumu doğrudan doğruya toprağa gömünüz ki, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine işâret olan yağmur, üstüme yağsın. Mezarımın etrafına dört duvar yapınız ve hâfızların oturmaları için, kenarına mahaller koyunuz. Etrafıma; evlât ve akrabamdan kimseyi gömmeyiniz... Eğer Bursa'da ölmezsem, nâşımı, oraya nakllediniz. Bu nakil bir perşembe olsun ki, defin, cuma günü cereyan edebilsin.»

İmarcı Olarak II. Murad

II. Murâd, büyük îmarcı, ilim ve san'atı koruyucu hükümdarlardandır. Edirne, Bursa, Selânik, İpsala'da yaptırdığı câmiler, îmar eserlerinin başında gelir. Ergene kasabasını II. Murâd kurmuş, câmi, imâret vs. yaptırmış, Ergene suyu üzerinde, bütün

Türk sivil mimârisinin şâheserlerinden olan pek muhteşem Ergene Köprüsü'nü inşâ ettirmiştir. İmparatorluğun pek çok yerinde medrese, çeşme, imâret gibi hayır eserleri bırakmış, devrinde devlet adamları ve zenginler de onu örnek alarak, Türkiye'yi donatmışlar ve onarmışlardır.

Şimdi «Uzunköprü» denen Ergene kasabası yakınlarındaki Uzunköprü veya Ergene Köprüsü, 392 metre uzunluğundadır. İnşâsı 16 yıl sürmüş ve 1443'te açılmıştır. Bu köprü ile iktifa etmiyen II. Murad, Meriç, Arda, Ergene, Tunca suları üzerinde, köprü bulunmıyan muhtelif mahallerde, halkın bedâva karşıdan karşıya geçebilmesi için vakıf kayıklar tahsis etmiştir. Bütün eserleri için, çok zengin gelirli muazzam vakıflar bırakmıştır.

Bursa'da Murâdiye Câmii, imâret, medrese ve müştemilâtı, II. Murâd tarafından yaptırılmıştır. Fakat bu hâkan, asıl dev eserlerini Edirne'de inşâ ettirmiştir. Bunların en mühimleri Murâdiye (1435), Dârülhadîs (1435), Üçşerefeli (1447) câmileridir. Üçşerefeli'de 4 minâre vardır. «Üç Şerefeli» denen minâre, Türk minârelerinin en güzellerinden biridir. 1413'te I. Mehmed'in Mîmâr Konyalı Hacı Alâeddin'e tamamlattığı Eski Câmi'de olduğu gibi, Üçşerefeli'de de kışın abdest musluklarından sıcak su akardı. II. Murâd, Edirne'yi, ihyâ edercesine kalkındırmış ve Balkanlar'ın en büyük şehri hâline getirmiştir.

II. Murad'ın İlim ve San'at Cephesi

II. Murâd, amcası Süleyman Çelebî'deki şiir sevgisini ileri götürmüştü. Güzel şiirler bırakmıştır.

Sâkıy getir, getir yine dünkî şerâbımı

mısraı ve :

Gerçi-kim haddim değildir bûsenî kılmak dilek
Â'rif ôlan çün bilir ânî ne lâzım söylemek

beyti ile başlıyan gazelleri meşhurdur.

II. Murâd'ın hocaları arasında büyük tarihçi, âlim, edip ve şâir Ahmed İbni Arabşâh (1389-1450) başta gelir. II. Murâd'dan ancak 15 yaş büyük olan İbnü Arabşah, 5 kasım 1389'da Şam'da doğdu. 1400'de Timur, Şam'ı alınca, ailesi ile berâber Semerkand'a götürüldü. Orada Seyyid Şerif Curcânî, Şemseddin Muhammed Cezerî gibi pek büyük bilginlerden okudu. Arabca, Farsça, Türkçe ve Moğolca'yı pek iyi öğrendi. Türkistan'ı, 4 yıl Altın-Ordu ve Kı-

rım'ı dolaştı. 1412'de Türkiye'ye geldi. Çelebî Sultan Mehmed'in nişancısı oldu ve Velîahd-Şehzâde Murâd'a hoca tâyin edildi. 9 yıl sonra 1421'de Çelebî Mehmed'in ölümü ile Türkiye'den ayrıldı. Şam'a, oradan Kahire'ye gitti. Sultan Çakmak tarafından büyük iltifat gördü. 25 ağustos 1450'de Kahire'de 61 yaşında öldü ve orada gömüldü. Pek çok manzum, mensur, çeşitli sahalarda Arapça, Türkçe, Farsça eseri vardır. *Marzbân-Nâme*'yi Türkçe'den Arapça'ya, *Câmî'u'l-Hikâyât*'ı 6 cilt hâlinde Çelebî Mehmed'in emriyle Farsça'dan Türkçe'ye çevirmiştir. *Tercumânu'l-Mütercem* adlı eseri, XV. asır Türkçe'si üzerinde yazılmış en mühim eserlerden biridir. Bununla berâber ölümsüz şöhretini «*Acâibü'l-Makdûr fî Nevâibi Timur*» adlı Arapça Timur tarihi ile yapmıştır. Timur aleyhine büyük bir garazla kaleme alınmış olmakla berâber bu eser, mühim bilgi vermektedir. Latince, Fransızca, İngilizce ve başka dillere birçok kereler çevrilmiş, pek çok basılmıştır. 1698'de Nazmî-zâde Murtazâ tarafından Türkçe'ye de terceme edilmiştir. İbnü Arabşah, örnek bir nâsir ve şâir olarak da ünlüdür. Abdülvehâb İbni Arabşah ve Hasan İbni Arabşah adlarındaki oğulları da bilgin olup, Arapça eserler yazmışlardır.

II. Murâd devri, Doğu Türkleri'nin, yani Timuroğulları'nın da rönesansının yeşerme devresidir; bu rönesans da XV. asrın ikinci yarısında parlıyacaktır. Bu devirde Türkiye-Türkistan ve Altın-Ordu ile Mısır arasındaki Türk kültür münasebetleri çok canlı olmuştur. En büyük âlimler, bu ülkelerin birisinden diğerine gitmişler, her gittikleri yerde hükümdarlar tarafından himâye edilip eser yazmışlardır. Şiir iyice yerleşmiştir. Türk mûsikisinin en büyük şahsiyetlerinden biri olan Abdülkadir Merâğî, Türkiye'ye de gelmiş, mühim eserlerinden birini II. Murâd adına yazmıştır. İleride mûsiki bahsinde görüleceği gibi, II. Murâd, Türk Mûsikisi üzerinde de pek mühim eserler yazdırmıştır. Arabca, ve Farsça'dan Türkçe'ye terceme faaliyeti hızlanmıştır; birçok eser, padişahın emriyle «açık Türkçe» olarak terceme olunmuştur. Bu sûretle mîmârîde, şiirde, mûsikide, tarihte, müsbet ve dinî ilimlerde büyük bir canlılık başlamış, Bursa ve Edirne, Türk kültür merkezleri olarak, İslâm dünyası çapında şahsiyetlerin faaliyetine sahne olmuştur.

XII

II. MEHMED ORTAÇAĞ'A SON VERDİ (1451 - 1453)

«Feth'in evvel cum'a günü Ayasofya'da cum'a namâzın kıldılar ve hutbe-i İslâm okundu. Sultân Mehmed Hân Gaazî adına kim, ol Sultân Murâd Hân Gaazî oğludur, ve ol Sultân Mehmed Hân Gaazî oğludur. O dahi Sultân Bâyezîd Hân oğludur. Ve o dahi Murâd Hunkâr oğludur. O dahi Orhân Gaazî Hân oğludur. Ol dahi Osmân Gaazî Hân oğludur. Ol dahi Ertuğrul Gaazî Hân oğludur... El-hâsıl Gök-Alp neslidir kim, Oğuz Hân oğludur» (Âşıkpaşazâde, 192, 36-42).

Son savletinle vur ki açılsın bu sûrlar
Fecr-î hücûm içindeki tekbîr aşkına
Y. K. BEYATLI

II. Mehmed'in 3. Defa Tahta Çıkışı ve Karaman Seferi

FÂTİH» diye tarihe geçen ve Türkler'in tarih boyunca yetiştirdikleri dünya çapında şahsiyetlerin şüphesiz en büyüğü olan beşer tarihinin pek mümtaz ve müstesna sîması II. Sultan Mehmed, 27 receb 835 = 30 mart 1432 pazar günü sabahı güneşin doğduğu dakikalarda Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda doğdu (doğum tarihinin münakaşası için bk. Dânişmend, *Kronoloji,* I, 199-202; Uzunçarşılı, I, 452, not). İkinci defâ Türkiye tahtına geçtiği zaman, 19 yaşından 1 ay, 25 gün eksikti. Babası öldükten 3 gün sonra, 6 şubat 1451'de, Halil Paşa'nın gizlice gönderdiği ulak, Edirne'den Manisa'ya ulaştı. II. Mehmed, Arap atına bindi : «Beni seven arkamdan gelsin!» diyerek 2 günde Gelibolu'ya vâsıl oldu (8 şubat). 2 gün, maiyetinin gelmesini beklemek üzere Gelibolu'da kaldı. 10 şubatta Gelibolu'dan hareket etti. Edirne'ye yavaş bir yürüyüşle girdi. Şehrin dışında, vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, ulemâ ve ordu tarafından karşılandı; lehinde büyük tezâhürat yapıldı. Daha evvel padişah olduğu için, sıkıntı çekmeden

tahta oturdu. Babasının cenâze merâsimi ve vasiyetinin yerine getirilmesi işleriyle meşgul olduktan sonra, derhal devlet işlerini ele aldı.

II. Murâd'ın ölümü, Karaman'da yeni ümitler yaratmış ve II. İbrahim Bey, alelusûl Osmanlı topraklarına tecâvüz etmişti. II. Mehmed, I. sefer-i hümâyûnu olan Karaman Sefer-i Hümâyûnu'na çıktı. Eniştesi olan (halasının zevci) İbrahim Bey, Taşeli'ne çekildi. Molla Velî'yi, Padişah'a elçi gönderip bağışlanmasını rica etti. 8 yıl önce II. Murâd'ın Karaman'a bıraktığı Beyşehri, Seydişehri ve Akşehir, Osmanlılar'a geri verilmek şartıyle sulh yapıldı.

Menteşe-İli'ne (Muğla) gelip hükümdarlık dâvasına kalkışan Menteşeoğlu İlyas Bey de, İshak Paşa'nın yaklaştığını duyunca, Rodos'a sığındı.

II. Mehmed ve Bizans

II. Mehmed'in fırsat aradığı Türk-Bizans çatışmasına, imparator XI. Konstantin vesile verdi. Hammer, imparatorun bu hareketine «münasebetsiz olduğu kadar beceriksiz bir teşebbüs» (II, 369) demektedir. Bütün bu hâdiselerin şâhidi olan Prens Dukas da bu teşebbüsü «budalaca bir fikir» olarak tavsif etmiştir. Bu teşebbüs, XI. Konstantin'in, genç Büyük Türk Hâkanı'na elçi göndererek, Şehzâde Orhan'ın Bizans'taki ikameti ve masrafları için Osmanlı hükûmetinin verdiği tahsisâtın bir misli arttırılmasını istemekten ibâretti. Bu tahsisâtın mühim kısmını İmparator, şahsî masrafları için kullanıyordu. Elçiler, aksi takdirde Şehzâde Orhan'ın salıverileceği tehdidini ileri sürünce, Halil Paşa, elçiye çok ağır şekilde mukabelede bulunmuştur.

II. Mehmed'in Karaman seferinde bulunmasından faydalanarak yapılan bu tehdit, Doğu Roma'nın fethini sâbit fikir hâline getirmiş olan genç hükümdara, siyasî ve hukukî bakımlardan aradığı fırsatı vermiş oluyordu. Karaman işiyle uğraşmak niyetinde olmıyan Sultân Mehmed, II. İbrahim'den 8 yıl önce aldığı 3 kasabayı istirdat edip geri döndü. Bundan böyle şehzâde Orhan'a hiçbir tahsîsat verilmiyeceğini bildirip, Bizans elçilerine yol verdi (bu şehzâdenin I. Mehmed'in oğlu, II. Murâd'ın kardeşi, II. Mehmed'in amcası olduğu sanılmaktadır; Süleyman Çelebî'nin torunu olduğu da söylenmiştir).

Rumeli Hisarı'nın İnşâsı (Mart-Temmuz 1452)

Istanbul'u düşürmek için, Istanbul Boğazı'na hâkim olmak lâzımdı. Boğaz'dan geçen gemiler, tam Türk kontrolü altında olmadıkça da bu hâkimiyet lâfızda kalırdı. Bunun için Boğaz'ı kesecek bir kale inşâ ettirmek icap ediyordu. Bu düşünceyle, Istanbul'un Fethi'ne hazırlık olmak üzere, Rumelihisarı'nın inşasına başlandı. 21 mart 1452'de inşaat başladı. İnşaata Vezir Şihâbeddin Paşa nezâret ediyordu. Plânlar, II. Mehmed'in projeleri esas alınarak Mimar Muslihüddin Ağa tarafından çizilmişti. II. Mehmed, 7.000 kadar işçinin çalışmasını sıkı şekilde kontrolden geçiriyordu. Halil Paşa, Padişah'ın lâlası Vezir Zağanos Paşa, 70'lik vezir Sarıca Paşa, kalenin 3 ayrı burcuna nezâret ediyorlardı. İnşaat, temmuz ayının sonlarına doğru, yani tam 4 ayda bitti. Kalenin 3 kulesi vardı. 26,70 metre yüksekliğindeki bu kuleler, deniz seviyesinden 82 metreye çıkıyordu. Kale 250X125=31.250 m^2 bir yer kaplıyordu. Hisara bir câmi ile 2 de çeşme yaptırılmıştır.

Bu sûretle Dursun Bey'in tâbirince : «Ve Boğaz'ın öbür yakasında eski Anadoluhisarı'na yeni bir kısım ilâve edilip toplarla teçhiz edilince, kuşlar bile Akdeniz'den Karadeniz'e geçemez oldular». Gerçekten 26 kasım 1452'de gümrük resmi vermeden geçmek istiyen Antonio Rizo'nun kaptan bulunduğu bir Venedik gemisi, top ateşiyle batırıldı. Fransız Türk mimarî tarihi mütehassısı Albert Gabriel'in «şâyân-ı hayret teşebbüs» olarak tavsif ettiği bu muazzam inşââtın bu kadar kısa zamanda tamamlanması, Ortaçağ ölçülerini aşan bir keyfiyetti. Gabriel diyor ki : «Bir harb adamı olan II. Mehmed, kuleler, kapılar, hisar-beçeler gibi muhtelif kısımların ehemmiyet ve yerlerini tâyin hususunda araziden müddekkıkane bir sûrette faydalanarak, hisarın umumî eşkâlini tesbit için gereken fennî malûmata sâhip idi».

Kaleye büyük toplar yerleştirildi. Yıldırım'ın yaptırdığı Anadoluhisarı (Güzelcehisar) da tâmir ve tevsi edildi, oraya da top kondu. Kaleye Firuz Ağa (Istanbul'un bir semtine adını vermiş olan kumandan) muhâfız tâyin edildi; emrine 400 asker verildi. Bundan böyle Boğaz'dan geçecek bütün gemiler, muayyen bir vergi vereceklerdi. Emre itaat etmiyenler, top ateşi ile batırılacaklardı. Boğaz'ın en dar yeri (660 metre) olan burada, iki kaleden karşılıklı makaslama ateşle, izinsiz kuş uçması mümkün değildi. II. Mehmed'in bu emri için, sancak tefrikı yapılmıyacaktı. 1 eylûlde Edirne'ye gelen II. Mehmed, orada fetih projelerini ve hazırlıklarını olgunlaştırmaya başladı.

«Bizzat Fâtih tarafından verilen «Boğaz-Kesen» adının da gösterdiği gibi, Hisar, «iki denizin arasını kesmek ve kıt'adan kıt'aya (Asya-Avrupa) ve denizden denize (Karadeniz-Marmara) geçişe hâkim olmak» için yapılmıştır. Hulâsa, Boğazlar tarihinde yeni bir hâdise olarak, o zamana kadar açık bulunan bu su geçitleri, şimdi, kıyılarına fiilen hâkim devletin tam kontrolü altına geçmekte idi» (H. İnalcık, *Fâtih Devri,* 121).

Gerçekten Rumelihisarı'nın tarihî mânâsı büyüktür. Boğazlar rejiminin kurulması, bu kalenin inşâsı iledir. II. Mehmed ile vezirlerin, işçileri teşvik için taş taşıdıkları bu inşaat, dünyanın en stratejik geçitlerine, Türkler'i hâkim kılmıştır.

1452-53 Kışı

II. Mehmed'in maksadını kesin şekilde anlıyan XI. Konstantin, bütün Avrupa'ya imdat istemek üzere haber gönderirken, Mora'da despot olan kardeşlerinden de yardım istedi. Istanbul'un kapılarını kapattı ve şehirdeki Türk azınlığını tevkif ve habsettirdi. Mora'dan yardım gelmesini önlemek istiyen II. Mehmed ise, bütün hayâtı Mora'ya akınla geçmiş olan Yunanistan işleri mütehassısı mâruf akıncı beyi Paşa - Yiğitoğlu Turahan Bey'i, oğulları Ahmed ve Ömer Beyler'le berâber, böyle bir teşebbüsü önlemekle görevlendirdi. Turahan Bey, Korint Berzahı'nı geçip Mora'ya girdi. Mora o derece altüst edildi ki, XI. Konstantin'in kardeşleri Prens Demetrius ve Prens Thomas'da, Istanbul'a yardım edecek güc kalmadı. Yalnız bu seferde, cür'etkâr bir şekilde ilerliyen Turahanoğlu Ahmed Bey, Prens Demetrius'a esir düştü (Chalcondylas, VII; Phranzes, III, 3-52).

1452-53 kışı, Edirne'de dehşetli harb hazırlıkları ile geçti. Edirne şehri, tarihi boyunca, bu derecede faal bir çalışma görmemişti. Çalışmaların başında, cihan askerlik tarihinde inkılâp yapacak olan azametli topların döküm ve ateş tecrübeleri geliyordu. Toplardan bir tanesi çok büyüktü. Bunun barutla müteharrik taş güllesinin atılma tecrübesinin yapılacağı, daha evvelden, heyecana düşülmemesi için Edirne halkına ilân edilmişti. Gerçekten baruta ateş verilip gülle fırlayınca, tarrakası 100 stad (2,5 mil) mesafeden işitildiği gibi, gülle de 1 mil ileriye düşüp yumuşak toprağa saplanıp kalmıştı; deldiği çukurun derinliği, 1 kulaç idi (Dukas, XXXV, 152). Topların dökümcü ustası olarak Macar Urban'ın da emeği geçmiştir.

Türk ordusu Edirne'de Istanbul'a yürümek için ateşli bir çaba içinde iken, Bizans'ta garip ve acıklı hâdiseler cereyan ediyordu. Ortaçağ taassubu içinde bocalıyan ve skolastik düşüncenin dışına çıkmaktan âciz kalan Avrupa, Türkler'e karşı Avrupa'da sed teşkil eden Bizans'ı, yüksek siyasî menfaatleri için değil, hâlâ dinî ve hissî koyu taassup rûhunu tatmîn için savunmak isteğindeydi. Avrupa'nın bu zihniyetinden II Mehmed dâhiyâne bir şekilde faydalanmasını bilecektir. 12 aralık 1452 günü Ayasofya'da Katolik usûlü yapılan âyîn-i rûhânî, bir fiyasko oldu. Ortodoks'luğun en büyük mâbedinde ilk defa Katolik âyini yapılıyordu. Papa'nın gönderdiği Kardinal (Isidore), kardinal şapkası ile Bizans halkının ve bütün Ortodoks'luğun nefretini uyandırmıştı. İzidor, aslen Rum idi. Lâtinler'in 1204'te yaptığı barbarlığı Istanbul halkının hâtırasında tazelemekten başka hiçbir tesiri olmadı. İmparator'un ümidi, yüzyıllardan beri gerçekleştirilememiş olan Katolik-Ortodoks ittihâdını yapmak, Patrik'i Papa'nın otoritesi altında alelâde bir kardinal derekesine indirmek, bu sâyede Avrupa'nın yardımını sağlayıp Türkler'i durdurmaktı. Halbuki bu şekilde de kurtuluş yoktu. Bizans, Bizanslık'tan çıkıyor, hüviyetini değiştiriyordu. Nitekim bu fikre taraftar pek az Bizanslı vardı. Bunlar da şartların baskısı altında Katolik'liği kabûl etmek mecbûriyetini duyuyorlardı ve ilk fırsatta vicdanlarını sıkan bu baskıdan kurtulmak istiyecekleri muhakkaktı. Latinler'in, 1204'te yaptıkları gibi, Bizans'ta halka hiçbir hak tanımıyacakları, Istanbul'u Latin müstevlîlerle dolduracakları şüpheden âzâde bir keyfiyetti.

Bu vaziyette Bizans'ta, Türkler'e taraftar kuvvetli bir fırka teşekkül etmişti. Başbakan (büyük-duka) Lukas Notaras ile sonradan Fâtih'in patrik yaptığı büyük âlim Gennadios, bu fırkanın liderleri idiler. Notaras : «Istanbul'un içinde Türk sarığını görmek, Latin serpuşunu görmekten evlâdır» (Dukas, XXXVII, 161) diyecek derecede Katolikler'e muhalifti. Türkler'in vicdan hürriyeti hususunda mutlak mânâda tolerans sahibi oldukları ise, herkesçe mâlûmdu.

Bizans'a her taraftan gönüllüler ve mühimmat gelirken, II. Mehmed de Edirne'den harekete hazırlanıyordu. İmparator, şehrin sûrlarını onartıyor, Ortaçağ'ın en müstahkem kalesini düşürülemez bir hâle getirmeye gayret ediyordu. Boğazkesen hisârının iç ve dış cephe sûr ve kulelerinin 2.000 metre uzunluğunca haşmetli duruşu Bizanslılar'ın kalblerini titretirken, Istanbul sûrlarının gedik açılamaz sağlamlığı da teselli veriyordu.

Istanbul sûrlarının yüksekliği, mazgallarda 17, mazgalsız yerlerde 15 metre idi. Kalınlığı zirvede 4, tabiî tabanda daha fazla idi. Sûrların önündeki hendek, 18,5 metre genişliğinde ve 9 metre derinliğinde bulunuyordu. Sûrlar, kat kat idi. 30 adet kurşunla kaplı kulesi vardı (Hammer, II, 376). Dünyanın en iyi sûrları, bu Bizans sûrları idi ve topsuz bunlarda bir gedik açmak, imkânsızdı. Ancak seneler süren bir ablukadan sonra şehri açlıkla düşürmek düşünülebilirdi. Fakat şehrin coğrafya vaziyeti ve Avrupa'nın siyasî durumu, buna asla müsaade etmezdi. Onun için, Avrupa'dan büyük bir müdâhale gelmeden şehri acele düşürmek şarttı. Aylar ve yıllar süren bir muhasara, başarısızlığa uğramaya mahkûmdu.

1453 şubatında II. Mehmed, büyük topun Edirne'den Istanbul'a naklini buyurdu. Topun geçeceği Edirne-Istanbul yolu, 50 usta ve 200 işçi tarafından bir defa daha tesviye edilmişti. 60 mandanın çektiği topun iki tarafında 200'er asker (400 kişi) her hangi bir kayma olmaması için dikkat ediyorlardı. Bu sıralarda Dayı Karaca Paşa, Bizans'a ait Misivri, Ahyolu, Vize, Bigados, Yeşilköy kasabalarını fethetti ve Silivri'yi muhâsara altına aldı. Bu kasabaların yalnız sûrlar içinde kalan kısmı Bizans'a ait olup, etrafları Türk toprakları ile çevrilmişti. Martta büyük top, Istanbul sûrlarının 5 mil açığına vâsıl olmuştu (Dukas, XXXVII, 158). 10.000 kişilik bir kuvvetle Bizans kasabalarını alan Karaca Paşa, büyük topun başına geldi.

II. Mehmed, 23 mart 1453'te Edirne'den hareket etti (*Münşe'âtu's-Selâtıyn,* I, 239). 13 gün sonra 5 nisanda Istanbul önlerine geldi. Otağ-ı Hümâyûn, Topkapısı (Ayios Romanos Kapısı) önüne kuruldu. Şehirde, 1452'nin son ve 1453'ün ilk aylarında Avrupa'dan gelen gönüllüler vardı. Bunlar Cenevizli, Venedikli, Katalan, İspanyol, Fransız, Rodoslu, Moralı, Giritli gönüllülerdi. 26 ocak 1453'te Ceneviz Cumhuriyeti'nin gönderdiği General Justiniani, 2 harb gemisi ve 700 askerle vâsıl olmuştu. Daha sonra Ceneviz 1 harb gemisi ve 300 asker, Sakız'dan da 2 harb gemisi ve 700 asker göndermişti. Papa, 3 büyük gemi dolusu erzak ve mühimmatla 200 asker göndermiş ve 30 geminin de yola çıkmak üzere olduğunu bildirmişti. Ceneviz'in Galata sitesini savunmak üzere yolladığı 500 asker de yolda idi. Justiniani, Istanbul'un muhâsarası akamete uğrarsa, Imparator tarafından Limni adası kendisine verilmekle mükâfatlandırılacaktı.

Muhasaranın Başlaması

Vezir Zağanos Paşa, Cenevizliler'e ait Galata sitesi önünde idi. Dayı Karaca, İshak, Mahmud, Bursalı Ahmed (meşhur şâir) Paşalar, sûrları çepeçevre kuşatmışlardı. Baltaoğlu Süleyman Bey'in kumandasındaki Türk donanması da Boğaz'ın ağzında idi. Süleyman Bey, 18 nisanda Adalar'ı (Büyükada, Heybeli, Burgaz, Kınalı vs.) fethetmişti. Bu arada Bizans'a ait Boğaz üzerindeki Tarabya da alınmıştı. Türk ordusu 100.000 kişi idi. 6 nisan 1453'te, muhâsara başladı. Şehrin sûrları önünde cumâ namazı kılındı. İmparator'un teslim teklifini reddetmesi üzerine, muharebe başladı.

«Sultan Mehmed, mutlak galip çıkmak azmiyle, bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Ortaçağ'ın en büyük kalesini yıkmak için yaptırdığı müthiş topları ile, Istanbul sûrları önüne geldi» (İnalcık, *Fâtih Devri,* 127). Istanbul'un Fethi («Feth-i Mübîn») için bâzı geceler uyumamak sûretiyle projelerini tekemmül ettiren II. Mehmed, nihâyet, başarısının esasını sağlıyan büyük topları döktürmüştü. Bu topların planlarını bizzat Büyük Türk Hâkanı çizmişti. Bu toplar, o zamana kadar görülmemiş, hattâ tasavvuru mümkün olamıyan büyüklükte ve mükemmeliyette idiler. 2 tonluk gülle atabilen toplar vardı. 4 tane çok büyük top vardı ki, ancak 2.000 asker tarafından çekilebiliyordu. Ortaçağ harb san'atı, II. Mehmed'in matematik dehâsı ile değişiyordu. Bu arada Sultan, tarihte ilk defa olarak havan topunu da îcat etmişti (tarihte havan topu ile ilk atış 21 nisanda Haliç'teki düşman donanması üzerine yapılacaktı). «Sultan Mehmed, gemiler yaptı, ordular hazırladı ve Bizans'ı her taraftan sardı. Şehrin kapısında, o zamana kadar gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insan gönlünden geçmiyen harb âlet ve vâsıtaları hazırladı» (Vezîr-i âzam Karamânî Mehmed Paşa, *Târîh*).

6 nisanda büyük topun ateşlenmesi ile muhârebe fiilen başlıyordu. Türk topçu kuvveti, her biri 4 büyük toptan müteşekkil 14 batarya idi. En büyük top, günde 7 ve gecede 1 defa ateşlenebiliyordu. Bunun doldurulması ve soğutulması, 2 saat sürüyordu. Bu toplar, cihânın en mütekâmil silâhları idiler. Topların gürültüsü bile, Bizans halkının mânevî gücünü perîşân ediyordu. Bizans'ta eli silâh tutabilen herkes, savunma işleriyle vazifeli idi. Asıl Bizans ve yardımcı askerler, 15.000 kadardı. Haliç'te de mühim bir Bizans-Ceneviz-Venedik-Papalık donanması yatıyordu. II. Mehmed, tekerlekler üzerinde yürüyen 4 büyük kule ile bir de muazzam mancınık yaptırmıştı.

II. Mehmed, 11 nisanda, 5 günlük muhâsaranın verdiği tecrübeye göre, bataryaların yerlerini değiştirmek sûretiyle tanzim etti. 12 nisanda Beşiktaş önlerine gelen Türk donanması, Bizans halkının dehşet hislerini arttırdı. 18 nisanda Hunyadi Yanoş'un gönderdiği Macaristan elçilerinin II. Mehmed'e tehdid eder tarzda muhâsarayı kaldırmayı tavsiyelerine rağmen, Padişah, bunlara kulak asmadı. Fakat Avrupa'daki hareketin azametini takdîr ediyordu. Bir haftalık bir bombardımandan sonra, Bizans sûrlarındaki tahribat, Bizans için yıkım sayılabilecek ehemmiyetteydi. Şimdiye kadar hiçbir muhâsarada bu sûrlarda bu derece mühim gedikler açılamamıştı. Bunu anlıyan II. Mehmed, ilk umumî hücum tecrübesini irâde etti. Mukavemet derecesi hakkında sarih bir fikir edinmek istiyordu. Sûrların önünde, derin ve geniş hendekler ve bir sürü mânialar vardı. Türkler, bu mânialari yakmak istediler. Fakat canlarını dişlerine takan Bizanslılar, büyük fedakârlık göstererek yangını söndürdüler. Bu sûretle 18 nisan gecesi 4 saat süren taarruz, akamete uğradı. Türkler, Haliç'i kapıyan zenciri de kırmaya muvaffak olamadılar. Halbuki muhâsaradan netice alınabilmesi için, behemehal Haliç'i tutmak icap ediyordu.

20 nisanda Istanbul'a yardıma gelen 4 Ceneviz ve 1 Mora gemisinin Haliç'ten içeriye girebilmesi, II. Mehmed'i çok kızdırdı. Bu hâlet-i rûhiye içinde atını denize sürdüğü meşhurdur. Baltaoğlu Süleyman Bey, Türk donanmasına ters esen rüzgâr karşısında, Hıristiyan gemilerini tevkif edememişti. Bunun üzerine II. Mehmed, amirali azlederek yerine Çalı Beyoğlu Hamza Bey'i tâyin etti.

Vaziyet, Türkler tarafından tehlikesiz olmaktan uzaktı. Bir taraftan Papa, büyük bir Haçlı donanması topluyordu. Bu donanmaya Venedik gemileri de katılırsa, Türk donanmasının bunlarla başa çıkamayacağı, hattâ bütün Türk donanmasının yakılacağı muhakkak gibiydi. Diğer taraftan Macaristan'ın önayak olduğu bir hareketle büyük bir Haçlı ordusunun Tuna'yı aşması her an için beklenebilirdi. Gerçi ne kadar büyük olursa olsun, bir kara ordusunun Türk ordusunu yenmesi uzak bir ihtimaldi. Fakat bu takdirde II. Mehmed için, muhâsaradan vazgeçip düşmanı karşılamaktan başka çâre olamazdı. Bu ise, Bizans'ın fethini tekrar belirsiz, uzak bir târihe atmak demekti. Vezîr-i âzam Halil Paşa, Bizans'ın 70.000 duka (262.500.000 TL.) yıllık vergiye bağlanıp şimdilik muhâsaradan vazgeçilmesi fikrindeydi. Çandarlı-zâde'ye göre, bütün Avrupa ile karşı karşıya gelmek, devletin istikbâlini körletecek neticeler verebilirdi. II. Mehmed, bu fikirleri şiddetle reddetti ve esâsen sevmediği vezîr-i âzamı büsbütün mimledi.

İnce Donanma'nın Karadan Haliç'e İndirilmesi (22 Nisan gecesi)

Haliç'teki müttefik donanma, 15.000 kişinin başında bulunan Vezir Zağanos Paşa'nın Kasımpaşa sırtlarından yaptığı müthiş bombardıman altında göz açamıyordu. Haliç'ten çıkıp Türk donanması ile açık denizde vuruşacak gücte de değildi. II. Mehmed'in îcâd ettiği havan topları, Kasımpaşa sırtlarından gülle aşırıp, Haliç'i dövüyorlardı. Güllelerden bâzıları Bizans gemilerine isâbet edip batırmıştı. Fakat havan ateşi, Haliç'e hâkim olmaya kâfi değildi.

22 nisan gecesi 67 küçük gemilik Türk donanmasının karadan yürütülmek sûretiyle Haliç'e indirilmesi, II. Mehmed'in askerlik dehâsına mahsus klasik olmuş bir hâdise teşkîl eder. O zamanki tekniğin çok üstünde olan bu başarı, Bizans'ın son mukavemet gücüne indirilmiş büyük bir darbe idi. Darbenin maddî tesirinden fazla, mânevî tesiri oldu. Bir gece içinde düşmanın haber almasına meydan verilmeden başarılan bu hareket, dünya harb târihinin şâheser vak'alarından biridir. Donanma sırtlardan, tepelerden, derelerden aşırılmak sûretiyle Boğaz'dan Haliç'e indirilirken, Kasımpaşa sırtlarından Zağanos Paşa, bütün bataryalarını ateşliyerek düşmanın dikkatini kendi tarafına çekmeye muvaffak olmuştur.

II. Mehmed'in karadan donanma yürütme işinde, amansız düşmanı olan ve II. Mehmed'i şahsen tanıyan Bizans imparatorluk prensi meşhur tarihçi Dukas, şöyle fikir beyanından kendini alamamıştır (XXXVIII, 166) : «Böyle bir hârikayı kim gördü ve kim işitti? Keyahsar denizde köprü inşâ ederek, karada yürür gibi, bu köprü üstünden karşıya asker geçirdi. Bu yeni Makedonyalı İskender ve bana kalırsa neslinin en büyük padişahı olan II. Mehmed, karayı denize tahvil etti ve gemileri dalgalar yerine dağların tepelerinden geçirdi. Binâenaleyh bu adam, Keyahsar'ı da geçti. Zira Keyahsar, Çanakkale Boğazı'nı geçti ve Atinalılar'a mağlûb olarak muhakkar bir halde geri döndü. Mehmed ise, karayı denizde olduğu gibi geçti ve Bizanslılar'ı mahvetti ve hakikî altın gibi parlıyan Istanbul'u, yani dünyayı tezyin eden şehirlerin kraliçesini fetheyledi». Fetih sırasında 53 yaşında olgun bir adam olan tarihçinin bu heyecanlı satırları, devrinde bu hâdisenin ne kadar muazzam bir tesir uyandırdığını gösteren bir ayna gibidir.

Muhasararın Gelişmesi

II. Mehmed, gece olmıyacak saatlerde bile müşavirlerini çadırına dâvet ediyor, her hangi bir meselenin münakaşasını yapıyordu. Bir defasında gece yarısından sonra Vezîr-i âzam Halil Paşa'yı dâvet etmiş, Paşa, uyanıp acele giyinerek huzura girmişti. Padişah, yatağının kenarında, fakat giyimli idi. Vezirine şu sözleri söyledi : «Yatağımın bu baş yastığını görüyor musun? Bu yastığı bütün gece yatağımın bir ucundan öbür ucuna ve diğer uçtan öteki uca nakletmekle meşguldüm. Yatağa yatıyor ve kalkıyordum; gözüme uyku girmiyordu. Allah'ın yardımı ve Peygamber'in imdadı ile Istanbul'u alacağız». II. Mehmed, sabahlara kadar başını krokilerin üzerinden kaldırmıyordu. «Harb fennine âşina olanlara topların ve muhâsara âletlerinin nerelere konması lâzım geldiğini tesbit ettiği gibi, lâğım açılacak yerleri de plan üzerinde işâret eyliyor, hendeklerin başlarını ve merdivenlerin sûrun hangi tarafına konması lâzım geldiğini gösteriyor; velhâsıl bütün gece, bu hazırlıklar ile meşgul oluyor ve sabahları, gece verilen kararların âkılâne ve düşmana karşı hilekârane tatbik ve icrasını emrediyordu» (Dukas, XXXV, 153-4).

Gene Prens Dukas, muhâsaranın şiddetini şöyle tavsif ediyor (XXXVIII, 169) : «İmparator, kalelerin yıkılmış olduklarını görünce, bu hâlin gerek şehir için, gerek kendi şahsı için bir felâket olduğunu düşünerek ye's getiriyor ve ümitsizliğe kapılıyordu. Aziz Büyük Konstantin zamanından itibaren, Türkler, İranlılar ve Araplar ile bunca muhârebeler yaptığımız hâlde, kalelerden bir libre ağırlığında tek taş bile düşmemişti. O zamanlar, bu kadar sayısız asker ve büyük donanma ve bu kadar mükemmel muhârebe vâsıtalarına mâlik bir ordu görülmemişti».

Haliç'teki müttefik donanma inmekte olan Türk ince donanmasına karşı hiçbir harekette bulunamamıştı. İnce donanma, kesin bir başarı ile bir gece içinde yürütülüp Haliç'e indirilmişti. Artık İmparator için, Haliç'teki bu ince donanmayı imhâ çârelerini düşünmekten mühim hiçbir mevzu kalmamıştı. Ertesi gece II. Mehmed'in Haliç üzerine kurduğu köprü, akıllara ikinci bir hayret verecek mahiyetteydi. Bir gece içinde, binden fazla büyük fıçı ve sandal üzerinde o kadar sağlam ve muazzam bir köprü kurulmuştu ki, üzerinden 5 asker yanyana rahatça geçebiliyor ve toplar yürütülebiliyordu .28 nisanda İmparator, bu köprünün behemehal yıkılmasını buyurdu. Fakat bu teşebbüs, 150 Bizans denizcisinin Türk toplarının ateşi altında Haliç'te boğulması ile neticelendi; ne köprü yıkılabildi, ne de bir tek Türk gemisi batırılabil-

di. Çok kızan İmparator, Bizans'ta bulunan 260 Türk esirinin, Türkler'e karşı sûrların burçları üzerinde başlarının vurulmasını emretti. 5 mayısta, Beyoğlu tepelerine de Türk bataryaları yerleştirildi. Haliç'teki Venedik ve Bizans donanmasını hedef tutan bu faaliyet sonunda, düşman donanmasının en büyük kadırgası batırıldı.

Bizanslılar'da da top varsa da, bunlar çok iptidaî şeylerdi ve fazla işe yaramıyordu. Ancak Haliç'teki Türk ince donanmasından 2 gemi, Bizans'ın top ateşi ile batırılabildi. Venedikli amiral Alvasio Diedo'nun Venedik-Bizans donanmasını muhârebenin sonuna kadar Haliç'te âtıl tutması, Türk muvaffakıyetini hızlandıran sebeplerden biridir. Amiral, Türk donanması ile açık deniz muhârebesine cesaret edebilseydi, tamamen âtıl durmaktan çok daha başarılı neticeler elde edebilirdi. Hele Haliç'teki küçük, ince ve hafif Türk gemilerini batıramaması, düşman donanmasının tam bir paniğe kapıldığını ve Türk teşebbüs kabiliyeti karşısında eli kolu bağlı hâle geldiğini gösterir.

Türk topuna karşılık Bizans'ın millî silâhı «Rûm» veya «Greguar Ateşi» denen ateşti ki, terkibi Bizanslılar tarafından sır olarak yüzlerce yıldan beri saklanan bu ateş, üzerine su atılınca daha fazla parlıyordu. Asırlardan beri Bizans muhâsaralarında olduğu gibi, bu sonuncu muhâsarada da Türkler'e büyük zâyiat verdirmişti.

Muhasaranın Son Günleri

II. Mehmed, büyük mûcitlere has tahayyül dehâsı ile zırhlı kuleler îcâd etmiş, bunlarla sûrlara daha yakından sokulmayı deniyordu. Bu yürüyen kulelere küçük toplar da konmuştu. Yüzlerce Türk topu, Bizans'ın kat kat sûrlarında büyük gedikler açabilmek için gece gündüz susmuyordu. 6 mayısta Topkapısı karşısından yapılan 2. ve 12 mayısta Edirnekapısı karşısından yapılan 3. büyük Türk taarruzları da Bizanslılar tarafından durduruldu. 16 mayısta Türkler, kanlı bir lâğım (yeraltı) muhârebesine başladılar. 18'de II. Mehmed'in îcâd ettiği müthiş bir müteharrik kule, Topkapısı (Ayios Romanos) önünde göründü. Kulenin içine yerleştirilen toplar, sûrları ve şehrin içini kolayca ateşe tutuyordu. Kuleden atılan molozlarla da, sûrların önündeki derin ve su dolu hendek doldurulmaya başlandı. Aynı 18 mayıs gecesi, İmparatorun başlarında bulunduğu ve kadın, çocuk, ihtiyar ve sakatların dahi katıldığı bir çalışma ile Bizanslılar, Türkler'in doldurduğu hendeği boşalttılar ve müteharrik kuleyi «Rûm Ateşi» ile yakma-

ya muvaffak oldular. Fakat ortalama 600, âzamî 2.000 kiloluk gülle atan Türk topları, artık sûrlarda ehemmiyetli gedikler açmaya başlamıştı. Bu gediklerin kapanması çok müşkül oluyordu. Bizanslılar, bu iş için 24 saat nefes almadan çalışıyorlar, gene de bütün gedikleri kapatamıyorlardı.

23 mayısta, umumî hücumdan evvel II. Mehmed, şehrin artık bu sefer düşeceğini anladığı halde, yağmaya sebebiyet vermemek için, İmparator'a teslim teklif etti. Kendiliğinden teslim olan, zorla düşürülmiyen kale, şehir ve ülkeler, İslâm hukukuna ve Türk âdetine göre yağma edilmez, halkı esir alınamazdı.

II. Mehmed'in XI. Konstantin'e teslim tekliflerini götüren elçi, İsfendiyâroğlu Prens Kasım Bey idi. İmparator, Kasım Bey'i, merasimle ve yanında bütün ileri gelenler olduğu hâlde karşıladı. Kasım Bey şöyle dedi : «Hükümdârımız, umumî bir hücumun doğuracağı felâket ve dehşetlerden kaçındığı için, İmparator'a, şehri sağ ve sâlim terketmek ve bütün malları ve hazineleri ile istediği yere çekilmek hak ve hürriyetini tanımaktadır. Istanbul ahalisinden istiyenler de her şeylerini alıp gidebilmek ve istiyenler de mal ve mülklerini muhafaza edebilmek hakkını haizdirler. İmparator'a, Mora despotluğu da verilecektir». Bu şartların kabûl edilmesini Kasım Bey, ayrıca şahsen ve dostâne bir sıfatla da İmparator'a rica ve tavsiye ettiğini bildirdi. Fakat bu şartlar, İmparator'un riyasetindeki harb meclisi tarafından, uzun ve gürültülü muhavere ve münakaşalar neticesinde, reddedildi. Bunun üzerine Dâmâd Kasım Bey'i uğurlıyan İmparator : «Padişah sulh istiyor ise, muhâsarayı kaldırsın; bu takdirde, ne kadar ağır olursa olsun, istenilen senelik vergiyi kabûl edeceğim. Şehri teslim etmek ise, ne benim, ne de başkasının iktidârı dahilinde değildir. Ölmeye hazırız!» dedi. Bu sûretle XI. Konstantin, II. Mehmed'in şehir harben düşecek olursa kanunen 3 gün yağma edileceği, halkın esir sayılacağı, kiliselerden istenilenlerin câmie tahvil olunacağı, İmparator'a da harb esiri muâmelesi yapılacağı, kimseye izinsiz şehri terketmek müsaadesi verilmiyeceği husûsundaki tehditlerini kabullenmiş oluyordu. II. Mehmed, son Roma imparatorunun ümitsizce verdiği bu red cevabı üzerine, nihâî taarruz hazırlıklarına girişmiştir.

26 mayısta Macaristan'dan daha mühim bir elçilik hey'eti geldi. Bunlar, açıkça II. Mehmed'i tehdid ettiler. Elçilerin iddiasına göre, bütün Avrupa kuvvetlerinden müteşekkil bir Haçlı ordusu, Türkiye sınırını aşmak üzere bulunduğu gibi, büyük bir Avrupa donanması da Boğazlar'a yaklaşmakta idi. Gerçekten diğer Avrupa devletlerinin filoları ile takviye edilmiş Venedik donan-

ınası, Ege Denizi'nde bulunuyordu. Karamanlılar da, bu donanma Istanbul önlerine gelir gelmez, Anadolu'da Osmanlılar'a karşı taarruza geçeceklerine dâir Venedik ile anlaşmışlardı.

Venedik donanmasının, yâni dünyanın birinci deniz kuvvetinin Sakız önlerine geldiği ve Çanakkale Boğazı'na yaklaşmakta olduğu haberi kadar, Haçlı ordusunun Tuna'yı geçmek üzere bulunduğuna dâir doğru olmıyan bir rivâyet de Türk ordusunda dedikoduların başlamasına sebep olmuştu. Muhâsaradan vazgeçilmesini ciddiyetle istiyen devlet adamları ve kumandanlar vardı. Bunların başında Vezîr-i âzam Çandarlı-zâde Halil Paşa bulunuyordu. Bu hâlet-i rûhiye içinde büyük mutasavvıf Ak Şemseddin'in fethi tebşîr eden propagandası ve fethin II. Mehmed'e nasîb olacağı hakkında dervişlerinin bütün orduya yayılarak söyledikleri sözler, Türk ordusunu ateşlemiş ve yeniden şevka getirmiştir.

Türk bombardımanı, en kesif şeklini bulmuştu. Bizans sûrları çözülüyordu, gedik vermek üzere idi. 27 mayısta Murâd Paşa, açılan büyük bir gedikten şehre girmek isterken şehîd oldu. Birkaç Türk askeri şehre girdiyse de, Cenevizli general Justiniani (Guistiniani) tarafından bir taarruz püskürtüldü. 28 mayıs gecesi İmparator'un da katıldığı merâsimle Ayasofya'da tarihin sonuncu Ortodoks âyini yapılırken, Türk ordugâhında da mühim hâdiseler geçiyordu.

Nihâî Türk Taarruzu (29 Mayıs Sabahı)

II. Mehmed, umumî taarruzdan evvel topladığı harb dîvânında, son emirlerini uzun ve müessir bir nutukla bildirdi (Osmanoğulları'nın irticâlen te'sirli söz söyleme kaabiliyetinin irsî olduğu malûmdur ve bu, satvetlerine müessir olan hususlardan biridir). II. Mehmed, sûrlara ilk çıkacak olanlara dirlikler ve mansıblar verileceğini, çıkan zâbit ise su-başı ve alaybeyi, su-başı ise sancakbeyi, sancakbeyi ise beylerbeyi, beylerbeyi ise vezir (mareşal) yapacağını bildirdi ve ilân ettirdi.

Bizanslılar, cesur, hattâ kahramanca hareket ediyorlarsa da, Türkler'in harb san'atına ve cesâretine erişemiyorlardı. Prens Dukas şöyle diyor (XXXIX, 176) : «Bizans askerleri ise, alelâde bir Türk askeri kadar bile harb fenninde bilgili değildi. Zira Türk askerleri, bu maksat ve fikir ile yetiştiriliyordu». Gene aynı tarihçi şöyle demektedir (XL, 183-4) : «Türk askerlerinin her biri Apollon'dan çok daha mâhir okçu idi; modern İraklides (Herkül) idiler ve her biri, 10 düşmana karşı gelebiliyordu». Bu satırlar, hâ-

diseleri görmüş bir düşman tarihçisinin olmasaydı, buraya nakletmeye bile cesâret edemezdim.

28 mayıs gecesi, bütün sûrlar boyunca çepeçevre meşaleler yakılıp, Türk ordugâhında donanma yapıldı. Bu büyük donanmayı Dukas, şöyle anlatıyor (XXXIX, 172): «Akşam olunca orduya dellâllar göndererek bütün çadırların kuvvetli zıyâlar ile tenvir olunmasını ve ateşler yakılmasını emretti. Işıklar yandıktan sonra, hep birden yüksek sesle tekbir getirdiler. Karada ve denizde yakılan ışıklar, bütün Istanbul'u, Galata'yı, bütün gemileri ve karşı tarafta bulunan Üsküdar'ı, güneşin ışığından daha parlak bir şekilde aydınlatıyordu. Denizin sathı, bütün, şimşek zıyâsı kuvveti ile parlıyordu. Keşke yıldırım olsa idi; zira yıldırım yalnız tenvîr etmiyor, yakıyor ve mahvediyor. Bizanslılar, Türk ordusunda yangın çıktığını zanneyliyorlar ve tamamiyle mahvolmalarını temenni ediyorlardı.»

29 mayıs sabahı daha güneş parlamadan II. Mehmed, sabah namazını kıldı, atına bindi, bütün maiyeti ile ön saflara geldi. Güneşin ilk ışıkları ile şiddetli top ateşi başladı. Bu ateşin himâyesinde asker, sûrlara tırmanmaya çalışıyordu. Bütün şehrin etrafında aynı anda, aynı şiddette hücum başlamıştı. Istanbul, çepeçevre tazyik ediliyordu. Mehter takımlarının âteşîn nağmelerine, tekbir sadâlarının mehabeti karışıyor, bu sesler, kilometreler boyunca uzanıyordu. Bütün Bizans 28 mayısı 29 mayısa bağlıyan gece uyumamıştı. Ayasofya'daki âyinden çıkan XI. Konstantin, Vlaherna (Tekfursarayı) Sarayı'nda birkaç saat dinlenip, Ayios Romanos Kapısı'na (Topkapısı) gelmişti. II. Mehmed de Topkapısı'nın dış tarafında idi. Kat'î netice, bu kesimde alınacaktı. İmparator'un yanında Prens Theophilos Paleogolos ve Prens Demetrios Kantakuzinos bulunuyordu. Giustiniani, bu sıralarda yaralanıp, muhârebe meydanından çekilecektir.

Donanma azabları (deniz piyâdesi), Marmara kıyılarında denize bırakılıyor, bu askerler, canlarını dişlerine takarak Marmara üzerindeki deniz sûrlarına tırmanmaya uğraşıyorlardı. Topkapısı önündeki muhârebe, son derece kanlı ve her iki taraf için de pek fedakârca geçiyordu. Türk askeri, merdivenler üzerinden sûrlara tırmanıyor, bir kısmı muvaffak oluyor, fakat Bizanslılar tarafından derhâl öldürülüyordu. Şehrin içinde halk, zırhlı Türk askerini sûrlar üzerinde çarpışırken görünce, sonuncu dehşete kapılıyor, kiliseleri dolduruyor, sokaklar ve evler boşalıyordu. Devamlı çalan bütün kilise çanları, son ânın geldiğini ihtar ediyor, kaçmak istemiyen halk, Bizans askeri ile berâber vuruşuyordu. Arka arkaya Topkapısı'ndan sûrlara tırmanmak istiyen iki saf Türk

askeri, sûrlardan püskürtülmüştü. Bizanslılar, «Rûm Ateşi» ile Türk askerini yakmaya çalışıyor, büyük taşlarla eziyorlardı. Topkapısı önünde bulunan II. Mehmed, daima tâze birliklerle bu kesimi takviye ediyor, hükümdarlarının önünde Türk askeri, ölümü istihkar eyliyordu. Bizanslılar, ölüm kalım mücadelesi hâlinde karşı koymaya çalışıyorlardı. İmparator, Topkapısı'nın öteki tarafında, askerinin ve gönüllü halkın başında bulunuyor, Prens Demetrios Kantakuzinos ve Prens Nikolaos Paleologos kumandasındaki en son ihtiyat kuvvetlerini Topkapısı'na sürüyordu. Latin askerlerine kumanda eden General Giustinani'nin yaralandığı için muhârebe meydanını terketmesi, Bizanslılar için büyük darbe teşkil ediyordu. İmparator, Cenevizli generali durdurmak istiyor, fakat o âna kadar şehrin savunulmasında birinci derecede hizmeti geçmiş olan Giustiniani : «Tanrı'nın Türkler'e açmış olduğu yolu tâkip edeceğim» cevabını veriyor, şeref meydanını şerefsizce bırakıyordu. Giustiniani'nin Limni prensliği uğruna yapmış olduğu kahramanlık böylece bitiyor, generalin sözleri, hiçbir ümidin kalmamış olduğunu Bizanslılar'a gösteriyordu.

Sabah namazından sonra yapılan duâdan ve padişahın kısa ve belâgatli bir hitabesinden elektriklenmiş olan Türk ordusunda, mehterler, millî havaları bütün gücleriyle döğerlerken, en ileri saflarda Ak Şemseddin ve II. Mehmed'in hocalarının en meşhuru olan Molla Gûrânî, müridleri olan derviş-gaziler arasında dolaşıp askeri teşci ve tebcil ediyorlardı. Derviş-gazilerin tekbir sadâları, dalga dalga Bizans sûrlarına aksediyor, çarpıyor, Ortaçağlar'ın en müstahkem kalesini aşıyor, dünyanın incisi ve şehirlerin imparatoriçesi sayılan büyük beldenin içinde uğultular hâlinde yayılıyordu. Avgustus'un meşru halefi olan XI. Konstantin, ağlıyarak müdafaaya devam ediyor, kahramanlık gösteriyor, yerinden kımıldamıyor, fakat ardı arkası kesilmiyen Türk savletleri karşısında Bizans sûrlarının sallandığını, yıkıldığını, açıldığını en büyük teessürler içinde seyrediyordu. Saat 7'ye gelmek üzere idi.

" Feth-i Mübîn "

Giustiniani'nin çekilmesinden mütevellit müdafaanın ânî durgunluğu, vaziyeti bütün rûhu ile takip eden II. Mehmed'in gözünden kaçmadı. Dördüncü saf Türk askerinin de Topkapısı sûrlarına tırmanması emrini verdi. Bu irâdesini bildirdiği zaman, bunun nihâî hücum olduğunu da kestirmiş bulunması lâzımdır. Ulubadlı Hasan adında küçük rütbeli ve pek genç bir subay, maiyetindeki 30 askerle berâber, diğer hücum kollarından evvel dav-

randı, Padişah'ın sancağını Topkapısı sûrları üzerine dikti. Aynı anda Bizanslılar'ın yüzlerce koldan tevcih ettikleri ateş, ok ve taşlarla şehîd oldu. Fakat maiyetinden 18 kişi de şehîd olmakla berâber, diğer 12'si, sancağı düşürmediler.

Türk bayrağını Topkapısı üzerinde gören ve o andan itibâren «Fâtih» unvanına hak kazanan II. Mehmed, Peygamber'in senâsına mazhar olmanın verdiği sevinçle, atından inip toprağa secde ve Allah'a hamd eyledi.

Topkapısı ile Eğrikapı (Caligaria/Charsias Kapısı) arasındaki kesim, iki taraf için de, insan cesedinden geçilemiyecek hâle gelmişti. Sancağın dikilmesinden birkaç dakika sonra, Kerkoporta (Canbazhâne) Kapısı Türkler'in eline geçti. İlk Türk askeri, buradan şehre adım attı. Topkapısı ile Eğrikapı arasında birinci sûr, Türk askeri tarafından aşılmış, birinci sûr ile ikinci sûr arasındaki boşluk işgal edilmişti. Az sonra ikinci sûr da aşıldı. Türkler, Topkapısı ile Eğrikapı'dan şehre girmek üzere idiler. Şehre giren ilk Türk birliği o kadar mâhir hareket etti ki, başlarındaki ismi meçhûl Türk subayı, dâhiyâne bir manevra ile, Bizans askerinin arkasına geldi; şehrin içine doğru ilerlemek basiretsizliğini göstermedi. Bunu gören Bizanslılar, sûrları terkedip, bu birliği ezmek üzere yürüdüler. Zirâ bu birliğin takviye edilmesi hâlinde, Bizanslılar'ın ric'at hatları kesilmiş oluyordu.

Fakat Türk askerini şehirde gören halk, panik hâlinde Ayasofya istikametinde yığınlaşmıştı. İlk şehre giren birlik de, ardı arkası kesilmez Türk bölükleri ile takviye ediliyordu. Topkapısı'ndaki Bizans aslî kuvvetlerini imhadan kurtaracak hiçbir çâre kalmamıştı. Sonuncu ümidin de mahvolduğunu anlıyan Bizanslılar, geriye doğru kaçmak, canlarını, şehre giren Türk askerinin elinden kurtarmak istediler. Topkapısı kesiminde öyle içli-dışlı bir vuruşma oldu ve küçücük bir sahaya her iki taraftan o kadar asker yığıldı ki, yaralanmış olan İmparator, yere düştü ve ayaklar altında ezildi. Bir azab neferinin, İmparator'a sonuncu darbeyi indirdiği rivâyet edilir. İmparator, 49 yaşını 3 ay 19 gün geçiyordu. Prens Kantakuzinos da bu hengâmede maktûl düştü. Bizanslı firârîleri şehrin içinde gören halk, büsbütün yılgınlık gösteriyordu. Şehre giren Türk askeri, teker teker sûr kapılarını açıyor, büyük Türk birliklerinin şehre girmesini te'min ediyordu.

Haliç sûrlarını Cebe Ali Bey («Cibali» semti, bu Türk kumandanının adını taşımaktadır), Tekfursarayı sûrlarını Karaca Paşa, Marmara sûrlarını Kaptan Hamza Bey (tümamiral), bu dakikalarda yarmaya ve bu kesimlerden şehre girmeye başladılar. Vezir Zağanos Paşa'nın büyük birlikleri de şehre girince, her taraftan Türk

askeri, Ayasofya istikametine ilerlemeye başladı. Şehre giren Türk askeri, mukavemeti kırıp Bizans ordusu artıklarını temizledi. Artık hiçbir mukavemetin ehemmiyeti kalmadığının anlaşıldığı anda, Türk Ordusu, silâhla karşı koymıyan şahısların öldürülmemesi emrini aldı. İki Kilise'nin ittihadından beri, aylardır Ayasofya'ya uğramıyan Bizans halkı, büyük mâbede dolmaya ve bir meleğin çıkarak mûcize göstermesini beklemeye başladı. Fakat, Prens Dukas, o anda bir melek çıksa da Katolik olup Türkler'den kurtulmayı mı, Ortodoks kalıp Türk idaresinde yaşamayı mı tercih ettiklerini sorsa, Bizans halkının tereddütsüz ikinci şıkkı tercîh edeceğini yazmaktadır (XXXIX)

Daha sabahtı. Öğle olmamıştı. Her taraftan şehre giren Türk ordusu, Aksaray taraflarında birleşmiş ve saf tertibatı almıştı. Şehrin belli başlı bütün yerlerinde al renkli Türk bayrakları dalgalanıyordu. Hammer'e göre bu, Istanbul şehrinin 29. ve sonuncu muhasarasını teşkil ediyordu (II, 428).

Bu sıralarda yalnız Bağçekapısı'ndaki Giritli bahriye askerinin mukavemeti devam ediyordu. Bu kahramanlık, padişahın çok hoşuna gitti, bunların esir alınmayıp silâhları ile beraber gemilerine binip Girit'e gitmelerine müsaade etti. Bu jest, Ortaçağ'da görülmiyen bir hâdise idi. Fakat II. Mehmed de zâten Ortaçağ adamı değildi.

Fâtih'in Şehre Girişi ve Ayasofya'daki Hitâbesi

Ayasofya'daki on binlerce insanın burnu bile kanatılmadı. II. Sultan Mehmed, öğle üzeri Topkapısı'ndan şehre girdi. Bizans halkının tezâhürâtı ve alkışlar, Türk askerinin ezan ve tekbir sesleri arasında «Fâtih» ve «Roma İmparatoru» sıfatiyle Ayasofya'ya geldi. Mâbedde toplanmış olan kadınlı erkekli sayıları onbinleri bulan halk, başlarında büyük rütbeli rahipler olduğu halde, Doğu Roma Fâtihi'ni atının üzerinde, mâbedin kapısında görünce ağlıyarak secdeye kapandı, zemini öptü. Büyük Türk Hâkanı, onları sükûta ve sükûna dâvet etti. Sonra beşer tarihinin tekâmül merhalelerinden birini teşkil eden şu tarihî cümleleri söyledi: «Kalkınız! Ben, Sultan Mehmed, hepinize söylüyorum ki, bu andan itibaren, artık ne hayatınız, ne de hürriyetiniz hususunda gazab-ı şâhânemden korkmayınız!»

Bu ânı, hâdiseye şâhit olan bir Hıristiyan tarihçi şöyle tasvir etmektedir *(Belleten,* no. 49, 145, 147) : «Sultan, Ayasofya'nın önüne gelince atından indi .. Patrik ve bütün halk yerlere kapanarak bol bol ağladılar. Fakat Sultan, onlara eli ile susmalarını

işâret etti. Sükûnet teessüs edince Patrik'e : «Ayağa kalk! Ben, Sultan Mehmed, sana ve arkadaşlarına ve bütün halka söylüyorum ki, bugünden itibaren artık ne hayatınız ve ne de hürriyetiniz husûsunda, benim gazabımdan korkmayınız» dedi... Sultan Mehmed, dünyanın bütün taht şehirlerinden daha meşhur olan bu imparatorluk merkezinde hüküm sürdü. O, mağrur Artakserks'i yenmiş olana, galip geldi; 74 imparator tarafından müdafaa edilen muhteşem şehri aldı... Büyük İskender ile bütün dünyayı mağlûb etmiş olan Roma'ya galip geldi».

II. Sultan Mehmed'in artık kendi tab'aları sıfatiyle halka hürriyetlerinden, mezhep serbestîlerinden ve canlarından emin olmalarını, kendilerine adalet getirdiğini söylemesi, Ortaçağ havsalasının kabûl edemiyeceği bir keyfiyetti. Bu hareketiyle, Yeniçağlar'ı müjdelemiş oluyordu.

Fâtih, Ayasofya'yı takdirle gezdi. Ezan okunmasını emretti. Kılıçla fethedilmiş olan Hıristiyan'lığın bu en büyük mâbedinde ikindi namazını kıldı. Namazdan sonra, mâbedin camie tahvilini irâde eyledi. Ayasofya'dan çıkınca, şehrin belli başlı yerlerini ve imparatorluk saraylarını gezdi.

Bizans tarihçilerinin de yazdıkları üzere Fâtih şehre girerken, katil ve yağma durmuştu. Fâtih, ancak mukavemet edenlerle elinde kanlı silâh bulunanların öldürülebileceğini, bunun dışında insan ve mala karşı yapılacak her türlü taarruzun ölümle cezalandırılacağını ilân ettirmişti. Bu ilân ve Ayasofya'da biriken 50.000 kişinin hemen o gün mâbetten çıkarılarak salıverilmesi, Ortaçağ anlayışına külliyen zıt bir keyfiyet teşkîl ediyordu. İki aydır yapılan bir ölüm kalım muhârebesi sonunda son âna kadar mukavemet gösteren bu insanlar, Ortaçağ'da galibin öz malı sayılır, öldürülür ve istendiği gibi muâmeleye tâbi tutulurdu. Hürriyetlerinin hele din ve mezhep hürriyetlerinin iadesi akıl almaz bir şeydi. Bununla berâber bazı yerler - katil olmaksızın - muzaffer asker tarafından 3 gün yağma edildi.

Başbakan Lukas Notaras'ın kızkardeşi olan son Bizans İmparatoriçesi, 2 kızı ile berâber, Türkler şehre girmeden gemiyle kaçıp Mora'ya, kayınbiraderlerinin yanına gitmişti.

Fâtih, şehri gezdikten sonra, şehir dışındaki otağ-ı hümâyûnuna geldi. Başvekil Lukas Notaras'ı huzuruna kabûl ve iltifat etti. İhsanlarda bulunup gitmesine müsaade etti. XI. Konstantin'in bütün firar tekliflerini reddedip kahramanca ölümüne teessür göstermek necâbetinde bulundu. Cesedini buldurttu, imparatorlara mahsus dinî törenle gömülmesini rahiplere emretti .

Fâtih'in Roma İmparatoru Sıfatiyle Yeni Ortodoks Cihan Patriki'ni Seçtirmesi

«Feth-i Mübîn»in ertesi günü, 30 mayıs çarşamba idi. Fâtih Sultan Mehmed'in fermanları okundu. Saklanan halkın kemâl-i cesaretle ve hiçbir şeyden çekinmeksizin meydana çıkmaları, kaçanların evlerine dönmeleri, malları, ırzları, canları, dinî ve mezhebî hürriyetleri, hattâ millî örf ve âdetlerinin tamamen Türk kanunlarının te'minatı altında bulunduğu ilân edildi. Ve bu hürriyetlere ne kadar titizce saygı gösterildiği, Fâtih'in fermânına yüzyıllarca ne derece riayet edildiği, bugünkü Istanbul Rumları'nın mevcudiyet ve vaziyetleri ile bellidir.

Büyük Türk Hâkanı II. Sultan Mehmed Hân Gazi, Latin Kilisesi ile ittihadın düşmanı olan Bizans ileri gelenlerine bilhassa çok büyük iltifat ve ihsanlarda bulundu. 30 mayısta, Büyük-duka (başbakan) Lukas Notaras'ın ziyaretini iade etmek, hasta olan ve imparatorluk hânedânından bir prenses bulunan zevcesinin hatırını sormak için Fâtih, Bizans'ın İmparator'dan sonra bu iki numaralı şahsiyetinin sarayına gitti (Hammer, II, 434). Müteâkıb günlerde Bizans ileri gelenleri toplanarak, Georgios Skolarios'u «Gennadios» ismiyle «Ortodoks Cihan Patriki» seçtiler. Padişah, Ortaçağlar'ın havsalasının alamıyacağı bu seçimi, tasdik etti. Patrik'i yemeğe dâvet etti, kendisi ile dinî ve felsefî sohbette bulundu. Birkaç gün içinde mağlûp Bizans'ın yaralarını sardı ve mağrur başkent halkının sevgi ve saygısını kazandı. Patrikler'in bundan böyle «vezir» (mareşal) rütbesine eşit rütbede ve protokolda sayılmasını emretti. İmparatorluk yıkılıncaya kadar Patrik, protokoldaki bu yerini ve bütün imtiyazlarını muhafaza etti (Fâtih ile Ortodoks Kilisesi münasebetleri hakkında bk. Mırmıroğlu, *Fâtih Devri'ne Ait Vesikalar*).

1 haziran, bir cuma günü idi. Ayasofya'da ilk cuma namazı kılındı. Ayasofya'daki mozaik tasvirler olduğu gibi bırakıldı (ancak kısmen XVI. ve tamamen XVIII. asrın ortalarında üzerlerine badana çekilmiştir). Ayasofya, en büyük Hıristiyan mâbedi idi; fethe takaddüm eden senelerde bile 800 rahip ve hizmetkârı vardı. Doğu Roma'nın mânevî fâtihi olan Şeyh Ak Şemseddin, Fâtih Sultan Mehmed adına hutbe okudu. Aynı gün, Gennadios'un seçimi ve hukukunun tasdikı yapıldı. Bu sûretle «Hıristiyan'lığın en büyük ve en muhteşem kilisesi olan Ayasofya, camie tebdil edildi» (Pirenne, II, 268).

Tarihin en mühim hâdiselerinden biri olan bu muazzam fetih gününün akşamı, işgalden mütevellit karışıklıkların tamamen

sona erdirilmiş olması, mutlak bir sükûnetin teessüsü, o zamana kadar tarihte görülmemiş bir vâkıa teşkil ediyordu. Fâtih Sultan Mehmed'in kendisini Ortodoks'luğun tek hâmisi ve Roma İmparatoru (Kayser-i Rûm/Asiae et Graeciae Imparator = Asya ve Roma İmparatoru) ilân etmesi, o andaki nâzik vaziyeti kurtardığı gibi, Avrupa tarihinin istikbâline de birinci derecede tesir ediyordu. Gerçi o Patrik'i tasdik etmişti. Fakat bu tasdikı kabûl etmekle dahi, Ortodoks Cihan Patriki, Türk Hâkanı'nı hukukan Roma İmparatoru tanımış oluyordu. Çünki Patrik'liğin tasdikı keyfiyeti, ancak Roma İmparatoru olan zâtın iktidarında idi. Üstelik Roma imparatoru ve Ortodoks mezhebinin en büyük hâmisi sıfatiyle Fâtih, Katolik ve Ortodoks âlemlerinin birleşmesine ebediyen set çekmiş oluyordu. Fâtih, eğer Ortodokslar'ı din bakımından tazyik etmiş olsaydı, Katolik âlemi ile yakınlaşmalarına, hattâ Katolikler'in kucağına düşmelerine fırsat verirdi. Nitekim ihtimal ondan mülhem olarak, torununun oğlu Kaanûnî'nin de Protestanlar'a karşı tutumu aynı olmuştur. Bununla beraber, bu gibi asırlara şâmil siyasî görüş derinliğine ve yalnız Ortaçağ'ın bin senesine son veren bir adama has düşüncelere rağmen, gene de bu devirde Fâtih'in şu davranışı, vicdan ve fikir hürriyeti tarihinin en mühim safhalarından biridir. O devirde İspanya'da, Katolik olmıyanlar ve bu arada onbinlerce Müslüman, diri diri ateşte yakılıyordu. Avrupa, Fâtih'in tolerans seviyesine ancak XX. asra doğru erişebilmiştir.

Istanbul'un Fethi ile Istanbul, Türkiye'nin taht şehri vaziyetine gelmiş oluyordu. Bizans imparatorluğu, Avrupa'nın en şanlı tahtı sayılıyordu. VII. Louis, İmparator Manuel'in yanında, ondan daha alçak bir tahta oturmuştu. Bizans'a göre Almanya imparatorları saadece bir kral (rex) idi. 1204'te Latinler'in tahribinden önce Istanbul'un her mahallesi, Avrupa'nın büyük bir şehri derecesinde kalabalıktı (Lavisse-Rambaud, II, 847, 848, 849).

Galata'nın Fethi

Galata'da oturan Avrupalılar'ın binlercesi korkudan evlerini terkedip limandaki gemilere ve banliyölere sığınmışlardı. Galata sulhan teslim olduğu için, Bizanslılar'a yardım etmesine rağmen, II. Mehmed tarafından affa mazhar oldu, hiçbir şekilde yağma edilmedi. Hattâ boş evlerin açılarak içindeki bütün eşya ve emvalin yazılıp mühürlenmesi gibi, Ortaçağ tarihinde emsâli geçmiyen bir padişah irâdesi çıktı. Sahiplerine, 3 ay zarfında mallarına sâhip çıkmadıkları takdirde, bunlara Hazîne'nin el koyacağı bildi-

rildi. Şehrin, imar ve iskânına da hemen başlandı. Eylûl ayına kadar 5.000 aile Anadolu ve Rumeli'nden gelip Istanbul'a yerleşti. Sonraları bu hareket, daha da hızlandı (Dukas, XLII, 193).

Galata'nın zaptı ve Boğazlar'da Türk hâkimiyetinin kurulması ile, Ceneviz Cumhuriyeti, büyük devletler arasından silindi. Hele bir müddet sonra Kırım'daki sitelerini de kaybedince, Karadeniz ticaretinden mahrum kaldı. Avrupa'da ehemmiyetsiz bir devlet derekesine düştü. Türkler, Karadeniz ticaretini inhisarlarına alıp zenginleştiler. Ceneviz'in ezelî rakîbi Venedik, daha da şevket kazandı.

Çandarlı Halil Paşa'nın Azli ve İdâmı (19 Temmuz 1453)

Fetih'ten birkaç gün sonra Fâtih'in emriyle Vezîr-i âzam Çandarlı-zâde II. Halil Paşa, azil ve tevkif edildi. 40 gün Yedikule'de hapsedildikten sonra da îdam olundu (19 temmuz 1453). Osmanlı tarihçilerinin II. Mehmed'i mâzur göstermek maksadiyle Halil Paşa aleyhinde birtakım iftiralar yazmaları, asılsızdır. Fâtih'in Halil Paşa'ya çocukluğundan, ilk saltanatından garazı vardı. Çandarlı ailesinde vezâret-i uzmâ makamının devâmını da doğru bulmuyordu. Gerçekten devlette Çandarlı-zâdeler, Osmanoğulları'ndan sonra gelen 2. aile vaziyetinde idiler. Hârûnu'r-Reşîd'in de Bermekî ailesini imha etmesinin sebebi bu idi. Nihâyet Halil Paşa, Istanbul'un düşmiyeceğini ve düşse bile bütün Avrupa'yı Türk imparatorluğuna karşı ayaklandıracağını samimî olarak savunan bir siyasî görüşe sahipti. Bu görüş, Fâtih'in görüşüne ve projelerine tamamen aykırı idi. Gerçekten Halil Paşa'nın tahminleri bir müddet sonra —aşağıda görüleceği üzere— doğru çıktı ve Türkiye, tek başına 25 devletle birden pek uzun sürecek bir harbe girişti. Bu harbden Fâtih'in dehâsı, Türkiye'yi muzaffer çıkardı. Fakat böyle olmayıp da Fâtih, cihan imparatorluğu uğruna devletin başını belâya soksaydı, o zaman tarihe Halil Paşa haklı, II. Mehmed haksız olarak geçecekti. Halil Paşa'dan sonra Fâtih ve halefleri, sadâret makamına, çok defa aslı, nesli belli olmıyan şahısları getirmişlerdir.

Halil Paşa, muhasaranın kızgın anlarında bile, muhasaradan vazgeçilmesi fikrini harb dîvanlarında savunmuştu. II. Mehmed, Paşa'nın bu tutumunu, bozgunculuk saymış, fakat onu ortadan kaldırmak için, tarihte kimseye nasip olmamış bir şerefle taclanmayı beklemiştir. Çandarlı-zâde'nin, rakîpleri olan devlet adamları aleyhine Fâtih'in nezdinde faaliyette bulunması da onu gözden düşürmüştür. Bütün bunlarla beraber, Halil Paşa'nın îdamı, Fâ-

tih'in belli başlı hatalarından biridir. Devşirme partisi ile Türk aristokrat partisi aleyhindeki şiddetli mücadelenin, uzun bir müddet için, birinciler lehine halli neticesini vermiştir.

Halil Paşa'nın emlâk ve gayrimenkulü, veresesine bırakıldı (oğullarından İbrahim Paşa, II. Bâyezîd devrinde vezîr-i âzamlığa kadar yükselmiştir). Fakat bugünkü râyiçle 6 milyar TL. kadar olan nakit parası, Hazine'ye alındı. Şüphesiz bu servet, nesiller boyunca büyük fütuhatın ganimet hissesine katılmış en mâruf bir Türk ailesinin reisi için fazla değildi. İlerideki asırlarda nesebsiz vezirlerden bazılarının servetleri ile mukayese edildiği takdirde de, mütevazi bir meblâğ derecesinde kalıyordu (Babinger, 128).

Halil Paşa'nın îdamı, Türk ordusunda büyük teessürle karşılandı. Ordu, Halil Paşa'yı ve Çandarlılar'ı çok seviyordu. Şüphesiz halkın hissiyâtı da bu merkezde idi.

Istanbul'un Türkler Tarafından İmar ve İskânı

Fâtih, Bursa su-başısı Karışdıran Süleyman Bey'i Istanbul su-başısı (emniyet müdürü), Hızır Bey-Çelebî'yi de Istanbul kadısı (belediye reisi ve en yüksek hâkimi) tâyin etti («Kadıköyü», adını bu Hızır Bey-Çelebî'den almıştır). 21 haziranda Fâtih, şehirden ayrıldı ve Edirne'ye hareket etti. Edirne'de, halkın çılgın sevinç tezahüratı ile karşılandı. Istanbul'da sadece 1.500 asker bırakması, artık hiçbir mukavemet unsurundan korkulmadığına delâlet eder. Gerek Edirne'de, gerek 1454'te Filibe'de, Istanbul'un imar ve iskân işleriyle daimî ve sıkı bir sûrette meşgul oldu. Şehrin daha bir asır geçmeden cihanın en kalabalık ve en büyük şehri hâline gelmesindeki hazırlık şerefi, Fâtih'e aittir. Sûrlar, estetik maksatla tamamen tâmir edildi. Esir düşen Bizans askerleri, şehrin imârında çalıştırıldılar. Fakat gene Ortaçağ'da işitilmemiş bir vak'a olarak, şevkle çalışmaları için, Hâkan'ın irâdesi ile kendilerinde 6 akça (440 TL.) yevmiye verildi. Öyle ki, inşââtın hitamında bu esirlerin biriktirdikleri para ile hürriyetlerini satın almış olduklarını görüyoruz (Kritobulos, 93). Bilindiği gibi, hürriyetlerini satın alabilmelerini te'min için esirleri para karşılığı çalıştırmak, *Kur'ân*'ca emir ve tavsiye edilmiş olup, İslâm'da fevkalâde sevap sayılır. Türk devlet adamları ve zenginleri de, şahsen Büyük Türk Hâkanlığı'nın yeni taht şehri için büyük servet harcadılar. Gerek şahısları ve aileleri için, gerek umum için binlerce bina inşa ettirdiler. Ölmek ve kaçmak sûretiyle evleri boş kalan Bizanslılar'ın meskenleri, Istanbul'a yerleşmek istiyen Türkler'e

devlet tarafından bedava dağıtıldı. Fetih sırasında sûrlar içindeki Bizanslı nüfus, 50.000 kişiden ibaretti. Tabiî doğrudan doğruya şehir sayılmıyan banliyöler, Adalar, sûrlar dışı, Haliç'in kuzeyi, Boğaz kıyıları vs. yerlerdeki nüfus, bu miktarın dışında idi. Halbuki Istanbul, vaktiyle Bizans'ın büyük çağlarında (1204'teki meş'um Latin istilâsına kadar) milyonluk bir şehirdi. Türkler, şehre eski mâmur hâlini iade etmek için, ateşli bir çalışmaya koyuldular.

Feth'in İslâm Dünyası'ndaki Akisleri

Istanbul'un Fethi'nin ve Doğu Roma'nın düşmesinin tesiri, bütün dünya sathında, muazzam olmuştur. Avrupa'da korkunç bir felâket olarak kabûl edilen ve biraz da romantik sebeplerle büyük üzüntü yaratan bu hâdise, İslâm âleminde sevinçle karşılanmıştır. Kahire'de yapılan donanma, şüphesiz İslâm âleminde kutlanan en muhteşem Istanbul Fethi olmuştur. Günlerce sürmüş, geceler her taraf aydınlatılmış, saltanat tabl-hânesi (mehter) halka konserler vermiştir (İbnü Ayas, II, 44). Memlûk Sultânı, Fâtih'e elçi göndererek kendisini tebrîk etmiştir. İslâm âleminde ve bilhassa Türk Memlûk imparatorluğunun büyük şehirlerinde, Fâtih'in bundan sonra birbirini tâkip eden zaferleri de şenliklere vesile olmuş ve kutlanmışsa da, «Feth-i Mübîn» dolayısiyle yapılan merasimler ve izhar edilen sevinç, diğerlerini gölgede bırakmıştır. Kahire'deki Abbâsî Halîfesi'nin emriyle, câmilerde, Türk şehîdlerinin ruhlarına minnetle duâlar edilmiştir. Bütün İslâm âlemi bu sevinci göstermiştir. Güney Hindistan (Behmenî) Sultanı Alâeddin II. Ahmed Behmen-Şâh (1435-1457) elçiler gönderip, Fâtih'i tebrik eylemiştir.

İslâm âleminin bu derece sevince boğulmasının dinî sebepleri çok derinlerde idi. Istanbul, Müslümanlar için bir ideal olmuş, fakat Emevîler ve Abbâsîler zamanında alınamamıştı. Peygamber, Istanbul Fâtihi'ni ve fethi başaracak orduyu, saadetle tebşir etmişti. *Kur'ân*'da geçen «*Beldetün Tayyibetün*» tâbiri bile, ebced hesabıyla, Feth-i Mübîn'in hicrî tarihini gösteriyordu.

Gerçekten Istanbul'un Fethi, bütün Türk tarihinin en mühim hâdisesini teşkil etmekte, Malazgirt'i bile geride bırakmakta ve tarihte Türk milletine nasip olmuş en şerefli hâdise sayılmaktadır. Ortaçağ'ı kapatıp Yeniçağ'ı açmanın hiçbir şeyle ölçülemiyecek derecede muazzam olan şerefi, Feth'e, ebedî bir mânâ kazandırmıştır. Bu mânânın üzerinde biraz aşağıda duracağız.

Feth'in Avrupa'daki Akisleri

Fetih karşısında Avrupa'nın aldığı durum, bu kıt'anın güçsüzlüğünü göstermektedir. İmparator III. Friedrich (1440-1493) ki Habsburg hânedânından olup, o esnada 37 yaşında idi, Venedik doçu (yani cumhurreisi) Francesco Foscari ile buluşup, Roma imparatorluğunun düşmesinin vahîm âkıbetlerini uzun boylu müzakere etti. Derhal fiilî bir mukabeleden âciz bulunan İmparator, bu müzakerelerden sonra, teessüründen bir müddet dairesine kapanıp mâtem tutmak ve duâ etmekle vakit geçirdi. İmparator, Papa V. Nicolaus'a (1447-1455) yazdığı 12 temmuz 1453 tarihli (ki Fetih'ten 45 gün sonradır) mektupta şöyle demektedir: «Mehmed, çoktandır aramızda hükümfermâ bulunuyor. Türk kılıcı, çoktan beri başımızın üzerinde asılıdır. Karadeniz, çoktan bize kapalı ve Romanya, çoktan Türkler'in hâkimiyetindedir. Oradan Macaristan'ı ve sonra Almanya'yı ele geçirecekler ve bu zaman esnasında biz, aramızdaki düşmanlık ve anlaşmazlıkla idâme-i hayata devâm edeceğiz. İngiltere ve Fransa kralları, birbirlerine karşı silâha sarıldılar. İspanya, ancak nâdir anlardadır ki huzura kavuşuyor. İtalya ise, yabancı hükûmetler için yapılan kavgalarla asla sulha kavuşamıyacaktır. Eğer ordu ve silâhlarımızı imanımızın düşmanlarına karşı tevcih edebilseydik; ne kadar iyi olurdu. Bu vazifenin ise, Zât-ı Mukaddesleri'nden daha ziyâde kalbimde yer etmiş olduğunu söyliyemem ey Mukaddes Pederim!» (Babinger, 147). En büyük Hıristiyan hükümdârı olan Almanya imparatoru, bu satırları ile, Avrupa'nın siyasî durumunu, sert, fakat vâzıh kalem darbeleri ile çizmiştir.

Filhakika 1 şubat 1454'ten itibaren Türkler'e karşı ele silâh alacak her Hıristiyan'ın Papa tarafından, Cennet tebşir eden fermanlar (indulgence) ile mükâfatlandırılacağı vaad ve ilân olundu. Papa'nın emriyle, Türkler'e karşı harbde kullanılmak üzere, bütün başpiskopos, piskopos, manastır ve kiliselere, vergi tarhedildi. Üstelik, bütün Hıristiyan âlemine bir «mukaddes harb vergisi» kondu ve bunu ödemekten kaçınan her Hıristiyan, Papa tarafından aforoz edilmekle (excommunication) tehdit olundu. Her hangi bir Müslüman'a silâh, erzak ve her türlü malzeme satan Hıristiyan, en ağır işkencelere mâruz kalacaktı. İslâm dininin varlığı imha edilinceye kadar bütün Hıristiyan âlemi, aralarında bir mütareke yapacak ve bu sulh havası, en büyük endişe ile muhafaza olunacaktı. Bütün bu emirlere her hangi bir sûrette itaatsizlik gösteren şahıs, kim olursa olsun, aforoz edilecek ve işkence ile ölüme mahkûm olacaktı. Eğer bu itaatsizlik bir cemaat, bir mem-

leket ve bir devlet tarafından irtikâp edilecek olursa, bütün bir cemaat, memleket ve devlete, aynı cezâlar yüklenecekti. Tabiî bütün bu kararlar, gerçekleştirilmesine asla imkân olmıyacak şeylerdi. Dünya, kesin çizgilerle ikiye bölünemezdi. İki âlem arasında işlek bir ticaret vardı ve bu ticaret, bu gibi tedbirlerle durdurulamazdı. İslâm devletleri arasında olduğu gibi, Hıristiyan devletler arasında da uzunca bir sulh, imkân dışında ve tarihin akışına aykırı idi (Babinger, 148).

1454'te Bavyera'da Ratisbon (Regensburg) şehrinde, bütün Avrupa hükümdarlarının iştiraki ile bir meclis akdedilecek ve burada, Türkler'e karşı bir Haçlı seferinin projeleri gerçekleştirilecekti. Bahar gelip çatınca (1454), bu meclise, yalnız Fransa hânedânından (Capet hânedânı) ve o sırada Avrupa'nın en güclü hükümdarlarından olan Burgonya dukası II. Philippe le Bon (1419-1467) iştirâk etti. Capet-Valois-Bourgogne hânedânının 4 dukasının 3.'sü olan II. Philippe, Niğbolu'da Yıldırım'a esir düşen Korkusuz Jean'ın oğlu idi ve hânedânına büyük leke süren Osmanoğulları'na karşı çok hınçlı bulunuyordu. Fakat o dahi, ancak İmparator veya Macaristan kralının başkumandanlık edeceği bir orduya bizzat iştirâk edeceğini, aksi takdirde, elinden geldiği kadar kuvvetli bir ordu yollıyacağını söyledi. Şüphesiz, babasının âkıbetine uğramaya niyetli değildi. II. Philippe'ten başka diğer bütün Avrupa hükümdarları, meclise sefir göndermekle iktifa ettiler (Babinger, 149).

Bunun üzerine Papa, 4 temmuz 1454'te Fransa, İngiltere, Bohemya, Macaristan, Lehistan, İsveç, Norveç, İskoçya, Aragon (Katalonya) kralları ile Venedik ve Ceneviz cumhurreislerine, bütün dukalara ve bağımsız prenslere, ikinci bir dâvetnâme yolladı. Fakat buna da kulak asan çıkmadı (Babinger, 150).

Hammer şöyle diyor (II, 437) : «Bizans imparatorluğunun düşmesi, 1000 yıllık bir mevcudiyetten sonra taht şehri Istanbul'un Türkler'in eline geçmesi, Avrupa milletleri için, uzun bir mücâdele devresi açmıştır. Bu mücâdele, Avrupa için, felâketli geçecektir».

Artık Katolik-Ortodoks ittihadı, yani Hıristiyan âleminin birliği de bir hayal olmuştu. Bizans halkını Katolik yapmak üzere Papa tarafından Istanbul'a yollanan ve Ayasofya'da Katolik âyini yaparak, Ortodokslar'ın inancına göre mâbedi kirleten ve 28 mayıs gecesine kadar bu kiliseye halkın uğramamasına sebep olan Kardinal Isidore, Galata'da Türkler'e esir düşmüş bulunuyordu (Babinger, 120).

Fetih Üzerinde Batılılar'ın Düşünceleri

Istanbul'un Fethi, yalnız kuvvetin kuvvetsize galebesi şeklinde telâkki edilemez. Meziyetin faziletsizliğe, üstün ahlâk ve medeniyetin, dejenere olmuş ahlâk ve medeniyete galebesidir. Tarafsız Avrupa tarihçileri de bu hususta müttefiktir. Asırlar sonra Alman imparatorluğunu harb meydanlarında bilfiil kuran Mareşal von Moltke, şöyle demektedir :

«Hıristiyan Latinler, 1204'te Bizans'ı, daha sonra Türkler'in yaptığından kat kat fazla harap ettiler. Nicetas, Latinler'in tahrip ettikleri veya erittikleri bir sürü san'at eserini ve heykeli anlatır. Fakat Lysippos'un Yunanistan'dan Roma'ya, Roma'dan da Bizans'a göçmüş olan dört tunç atını Venedikliler kurtardılar. Ve Markus Meydanı'na götürdüler. Bunlar, Yeni Galya imparatoru (Napoléon) tarafından kısa zaman için Paris'e taşındıktan sonra, tekrar Venedik'e dönmüşlerdir; şimdi de oradadırlar» *(Türk Mektupları,* s. 146). — «Fâtih Sultan Mehmed, sanki tabiatın hâkimi imiş gibi, atını dalgalara sürdü» (S. 148). — «Giustiniani, elinden bir okla yaralanmıştı; onun kaçışı, geri kalan Latin muhariplerine de misâl oldu ve Cenevizli, şerefle dolu bir hayata hiç yakışmıyan bir ölümle öldü. Kostantin Paleologos'un ölümü, daha şerefli oldu. İmparator, soysuzlaşmış milletini kuvvetli bir müdafaaya tahrik için boş yere uğraştıktan, bütün tehlikeleri onlarla paylaştıktan ve bütün ümitlerin yok olduğunu gördükten sonra, kendisi mevkiinden düşmüş, Roma İmparatorluğu yıkılmış ve Hıristiyan dini ortadan kalkmış olduğuna göre, artık yaşamamaya karar verdi. «Benim başımı kesecek bir Hıristiyan yok mu?» diye bağırdı. Tanınmamak ve korunmamak için, erguvânî imparator mantosunu sırtından attı; muhariplerin en sık kalabalığına karıştı ve ölülerden bir yığının altına gömüldü. Topkapısı yanında, Konstantin Paleologos'un, Doğu Roma'nın son imparatorunun öldüğü yeri işaret eden, bir küme servi yükselir» (S. 150-51). — «Labarum (üzerine Hazret-i Îsâ'nın alâmeti işlenmiş Bizans imparatorluk bayrağı), Sancak-ı Şerîf önünde eğildi... İki asır müddetle Batı, o günden beri Boğaziçi'ne hâkim olan İslâm imparatorlarının karşısında titredi. — Istanbul'un zaptının hemen arkasından Gazi Fâtih Mehmed, sûrların en çok harap olan kısımlarını tâmir ettirdi. Fakat bu sûrlar, «Roma İmparatoru» gibi mağrur bir unvanı taşıyan zayıf hükümdarlar için, orduları hilâl'i Macaristan ve Avusturya'ya, Mısır ve İran'a taşıyan muazzam Türk hâkanları için olduğundan bambaşka bir ehemmiyeti haiz-

di» (S. 151).— «Türkler'in umumî bir hücuma hazırlandıkları bu sırada şehirde ikilik, cesâret kırıklığı ve kıtlık hüküm sürüyordu. Rumlar, en amansız bir düşmanlık ile, âyin sırasında mayalı mı, yoksa mayasız mı ekmek kullanılacağını münakaşa ediyor ve vatan hizmetinde kullanılmak için ellerinden alınmasın diye, hazinelerini yere gömüyorlardı.— 29 mayıs 1453 sabahı, muhasaranın 53. ve Roma İmparatorluğu'nun 1000 yıllık devrinin sonuncu günü idi» (S. 150).

Bizans'ın çürümüş hâlini, bu devlete birkaç imparator veren bir hânedânın son ferdi olan Prens Dukas, şu cümle ile vâzıhan anlatmaktadır (XLI, 192) : «Her milletten fazla haksızlık yaptık ve bize her ne yaptı isen, hakikî ve âdil kararınla yaptın Tanrım.»

Büyük Alman filozofu Hegel (1770-1831), şöyle diyor : «Bizans imparatorluğu, dâhilde her türlü ihtiraslar tarafından parçalanıyor, hâriçte ise, imparatorların kendilerine karşı zaaf ve mukavemet gösterebildikleri barbarların tehdidi altında bulunuyordu. Devlet, daimî surette tehlikeli veziyette bulunuyordu ve bize süflî ve hattâ gülünç ihtirasların, ne fikirlerde, ne fiillerde ve ne de şahıslarda büyük bir şey vermediğini gösteren iğrenç bir tablo arzetmektedir. Şeflerin isyânı, bunların veyâhut nedîmlerin entrikaları neticesinde imparatorların düşmesi, hükümdarların kendi zevceleri yâhut oğulları tarafından katledilmeleri ve zehirlenmeleri, her türlü zevklerini tatmin etmeleri ve nâmussuz hareketlere tenezzül etmeleri... İşte bu tarihin, Doğu Roma imparatorluğunun çürümüş binasının, XV. asrın ortasında, Türkler'in dinç kuvveti tarafından yıkılıncaya kadar, gözlerimizin önünden geçirdiği sahneler» (Vasiliev, *Bizans İmp. Tarihi,* I, 5-6).

Fransız Akademisi'nden René Grousset, Istanbul'un Fethi hâdisesini hazırlıyan sebep ve âmilleri, yüzlerce yıllık derinliklerde aramaktadır. Fransız tarihçisi diyor ki :

«İki asırdan fazla bir müddet zarfında (VII.-IX. asırlar), Bizanslılar, Anadolu platosunu Arap istîlâlarına karşı olsun koruyabilmek için, sert bir mücadeleye giriştiler. Bu mücadele bugün biraz karanlıkta kalmış olmasına rağmen, Avrupa medeniyetinin istikbâli için, birinci derece mühim bir hâdise idi. Eğer Bizans seddi yıkılsa idi, Müslüman fethi 1453'te değil 673 veya 717'de gerçekleşse idi, henüz rüşdünü idrâk etmemiş olan Avrupa'nın hâli ne olurdu? Hiçbir Rönesans hareketi mümkün olmaz, Avrupa, Yunan kaynağından kesilmiş bir vaziyete düşerdi... Bizans dahi, bir

an acıklı savunma dakikaları yaşamış olmasına rağmen, X. asırda, parlak bir medeniyetin beşiği idi; ordusunu düzenlemiş ve mukabil taarruza geçmişti. Bu mukabil taarruz, Nikeforas Phocas, Ioannes Tzimiskes ve II. Basileus ile, Kuzey Suriye'yi kazandı; büyük Antakya şehri, Urfa Mezopotamyası ve Ermenistan, bu Bizans fütûhatına dâhildi. — Bununla beraber bu yeni Roma fütûhatı, sağlam olmaktan ziyâde parlaktı. XI. asır ortalarında, birincisinden daha ağır olan ikinci bir Müslüman istilâsı karşısında çözüldü. Bu istilâ, Selçuklu Türkleri'nin fütûhatı idi. Araplar, ancak Suriye'yi, Mezopotamya'yı ve Mısır'ı Yunanlılık'tan kurtarmışlar ve yeniden Sâmî'leştirmişlerdi. Türkler ise, Küçük-Asya'nın en büyük kısmını Yunanlılık'tan ayırdılar ve Tûrânî'leştirdiler. 20 yıldan daha az bir müddet içinde, 1064'ten 1081'e kadar, Anadolu yarımadası, yeni bir Türkistan oldu. Avrupa'nın sınırları, Ermenistan'dan, Boğaziçi'ne çekildi. Türkler, İznik'te idiler. 1453, 1081'de gerçekleşiyordu. — Batının müdahalesi kaderi değiştirdi. Bozulan Bizans'ı takviye etmek, Asya'yı, Avrupa'dan kazandığı yerlerden geriye itmek için; Batı, harekete geçti. Bu, Haçlı Seferleri şeklinde tezâhür etti. Demek istiyorum ki, Haçlı Seferleri, ne sâf ideolojik bir teşebbüs, ne de fütûhat savaşları olarak telâkki edilemez. Haçlı Seferleri, Asya'nın tehdidine karşı, Avrupa'nın savunma refleksini gösterir. Bu bakımdan, İskender'in teşebbüsüne ve Partlar'a karşı Trajan'ın, Sâsânîler'e karşı Heraclius'un seferlerine benzer. Maksat, Batı'nın müdafaası idi. Batı ile Doğu arasındaki münasebetlerin tarihi, büyük ilerleme ve itilme hareketlerinin tekerrüründen ibârettir. Asya'nın ilerleyişi, Med Harbleri ile durdurulur. Sonra Makedonya ve Roma karşı taarruzu başlar. VII. asırda Müslüman ilerleyişi vardır. Onu, X. asır Bizans karşı taarruzu tâkip eder. XI. asırda Selçuklu Türkleri'nin ilerleyişi, XII. asır Haçlı Seferleri'ni doğurur. Osmanlı Türkleri'nin Bursa'dan Viyana'ya uzanan XIV. asırdan XVII. asra kadar olan ilerleyişi ise, 1912'de nihayet Edirne'ye kadar çekilmeleri ile neticelenir. — Yenilmiş, Asya tarafından kıt'asında tehdit edilmekte olan Avrupa, denizlerin hâkimi olması yüzünden, Asya'ya karşı dönmek ve zararını telâfi etmek imkânını bulmuştur. Portekiz tarafından Goa'nın, Seylan'ın, Malaka'nın işgali, Istanbul'un Fethi'ne karşılıktır. Bu hareket, alâkaya değer bir yavaşlıkla cereyan etmiştir. Zira Avrupa, bütün Hind Okyanusu'nun hâkimi olduğu XIX. asırda, kendi kıt'asında, daha Tuna'yı güneye doğru aşamamıştır... Bu sûretle Doğu Meselesi, birbirini tâkip eden 3 ayrı safha gösterir: Ortaçağ başlarında Arap-Bizans safhası, XIII. ve XIV. asırlarda Haçlı teşebbüsünün neticeleri (ki Fransızlar

MACARİSTAN KR.
BOĞDAN PR.
KARADENİZ
Belgrad
Semendire
SIRBİSTAN PR.
EFLAK
Yerköyü
Rusçuk
Şumnu
Varna
Niğbolu
Vidin
Bosnasarayı
BOSNA KR.
Mostar
HERSEK
DUBROVNİK CUM.
NAPOLİ KR.
ARNAVUD PR.
Niş
Kosova
Sofya
Tırnova
Burgaz
Üsküb
Filibe
Zağra
Kırkkilise
Edirne
Tekfurdağı
İstanbul
Dimetoka
Gümülcine
Dedeağaç
Ohri
Manastır
Serez
Kavala
Karaferye
Selânik
Gelibolu
Yanya
MARMARA D.
İznik
Yenişehir
Bilecik
Bursa
Söğüt
Çanakkale
Balıkesir
Eskişehir
Kütahya
Tırhala
Yenişehir
ATİNA DUK.
Atina
Patras
MORA BİZANS PR.
VENEDİK CUMH.
Modun
Koron
EGE DENİZİ
İzmir
Ayasluğ
Aydın
Milâs
Muğla
Bodrum (Rod.)
RODOS ŞÖV.
Denizli
Uşak
Karahisar
Akşehir
Burdur
Isparta
Antalya
Beyşehri
Seydişehri
Lârende
Konya
KARAMAN KR.
Alâiye
Silifke
KIBRIS KR.
Amasra (Cen.)
CANDAR PR.
Sinop
Bolu
Çankırı
Ankara
Çorum
Yozgat
Samsun
Amasya
Tokat
Sivas
Ordu
Giresun
Şarkikarahisar
TRABZON BİZ. İMP.
KARAKOYUNLU İMP.
Kırşehri
Kayseri
Aksaray
Niğde
RAMAZAN PR.
DULKADIR PR.
Elbistan
Maraş
Malatya
Harput
AKKOYUNLU KR.
Hısn-ı Mansur
Meyyâfârikıyn
EYYUBİ KR.
Âmid
Hısn-ı Keyfâ
ARTUKLU KR.
MEMLÛK İMPARATORLUĞU
(46)ORTAÇAĞ SONUNDA TÜRKİYE(29.V.1453)

başta gelirler) ve 1360'tan, bilhassa 1453'ten sonra Türkler'in hal şekli. — Sözümü şu noktayı belirterek bağlamak isterim ki, kitabım, Avrupa dışı kültür ve medeniyetlere karşı hiçbir préjugé ile malûl değildir. Avrupa medeniyeti dışında bilhassa Müslüman dininden olan milletler, insanlık medeniyetine o kadar yüksek safhalar yaşatmışlardır ki, taraf tutmıyan bir tarihçi, onlara düşman hiçbir temâyüle sahip olamaz» *(L'Empire du Levant,* 8-11). — «Sonunda Roma imparatorluğunun fethi işini Osmanlılar başarmışlardır. Çünkü Marmara kıyılarında idiler. Çünkü birbirini tâkip eden çok büyük hükümdarlara sahip olmak mazhariyetine erişmişlerdir. Bu hükümdarlar, mukayese kabûl etmez askerlik dehâsına sahiptiler. Ne istediklerini bilmişlerdir ve fütûhattan başka hiçbir emel taşımıyorlardı» *(Aynı Eser,* 609). — «Osmanlılar'ın ideoloji kuvveti ve sağlamlığı ile monarşik müesseselerinin mükemmeliyeti, ardı arkası kesilmez fütûhat peşinde koşan müstesna bir hânedâna sâhip olmaları, Türkler'e çifte avantaj sağlamış ve onların üstünlüğünü te'mîn etmiştir... Osmanoğulları, Peygamber'in seferlerindeki mukaddes gayeyi, asırlar sonra canlandırmışlardı» *(Aynı Eser,* 610).

Istanbul'un Fethi Niçin Yeniçağlar'ın Başlangıcıdır?

E. Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère* adlı klâsik eserinin II. cildine şu cümle ile başlar (12. tab'ı : Paris, 1941, s. 5) : «Que les Français renoncent aux croisades et laissent les Turcs s'installer à Constantinople, l'Europe du moyen âge disparaît et les temps modernes commencent = Eğer Fransızlar, Haçlı Seferleri'nden vazgeçseler ve Türkler'in Istanbul'a yerleşmesine göz yumsalardı, Avrupa ortaçağı biter ve Modern Çağlar, daha evvel başlamış olurdu».

Istanbul'un Fethi'nde başarı te'min eden hususlardan başlıcası, Türk ordusunun üstünlüğü ve Fâtih'in askerî keşifleridir. Tarihçiler, bu mevzu üzerinde de durmuşlardır. R. Sédillot diyor ki : «Ortaçağ'a nihâyet veren Türkler, yeni bir harb tekniği ortaya koyarak bundan faydalandılar. Orduları, bitmek tükenmek bilmez bir kitleyi ihtiyat olarak emri altında tutuyordu» *(Hist. du Monde,* 184).

«V-1'lerin ceddi olan uçan alev füzeleri, ilk defa Türkler tarafından Bizans'ın fethinde kullanılmıştır ki, bu füzelerin işleme prensibi asırlardan beri unutulmuş ve ancak XX. asrın mühendisleri tarafından yeniden ele alınmıştır... Topun ağzı, tarihte ilk de-

fa olarak Bizans'ın fethinde söz sâhibi olmuştur» (Benoist-Méchin, 54-55).

«Türkler tarafından Istanbul'un Fethi, cihan tarihinin en büyük hâdiselerinden birini teşkil etmiştir. Bu fethin, Avrupa'nın mukadderatı üzerindeki tesiri, mucizevî olmuştur. Doğu Avrupa'da Türkler'e, asırlar boyunca, üstünlük temin etmiştir... Bu hâdise, hemen hemen tarihin akışını değiştirmiştir. Çeşitli yüz sebepten dolayı, son derece fevkalâde bir vâkıadır. Bilhassa bu devirde çok yeni bir silâh olan top tarafından kazanılmış ilk büyük muhâsaradır... Bu azametli nisan ve mayıs 1453 ayları, Orataçağ'ı kapar ve Modern Çağlar'ın başlangıcını işâret eder» (G. Schlumberger, *Introduction*) (bu tarihçinin Türkler'e karşı çok düşman olduğunu kaydetmek faydalıdır).

Birçok tarihçiler, Osmanlı devletini, Roma imparatorluğunun bir devamı saymışlardır. Bununla berâber Hıristiyan dininden ve Yunan-Latin kültürü üzerine müesses Roma imparatorluğunun 1453'te tarih sahnesinden çekilmesi, Avrupa'nın çehresini değiştirecek mahiyette olmuştur.

«Bizans imparatorluğunun yok olması, her ne kadar uzun bir inhitat ile hazırlanmışsa da, cihan tarihinde bir dönüm noktası olmaktan geri kalmaz. 2.000 sene boyunca Yunanlılar, Karadeniz'i iktisadî yayılmalarının bir mıntakası yaparak, Boğazlar'ı tutuyorlardı. Yunanistan, Küçük-Asya, Mısır, Suriye, Yunan ve Hıristiyan medeniyetlerinin beşiği olmuştu... Ortaçağ'ın ilk asırlarının barbarlaştırılmış Avrupa'sı ortasında Bizans, tefekkürde, san'atta ve vâridatta modern, kültürlü, ince ve zengin büyük bir devlet parlaklığına sâhipti. İslâm'a yolu kapamakla, Hıristiyan din ve medeniyetini kurtarmıştı» (Pirenne, II, 274). «... İtalyanlar, kubbe, mozaik, renkli cam, minyatür, elyazması san'atlarını öğrenmeye, hukuk, ticaret ve mâliye kaidelerini araştırmaya hâlâ Bizans'a geliyorlardı» (Pirenne, II, 275).

«İslâm devletlerinin, Araplar'la Türkler'in, Bizans imparatorluğuna karşı yönelttikleri üç taarruzdan birincisi ile ikincisi bu imparatorluğu zayıflatmış, üçüncüsü ise, onu yıkmıştı. İslâm'ın ilk asrındaki birinci taarruz, Bizans'ın elinden Suriye ile Irak'ı (ve Mısır'ı) koparmış, fakat Toros dağlarında durmuş; Selçuk Türkleri tarafından yapılan ikinci taarruz dalgası, Anadolu'nun büyük bir kısmına yayılmış, fakat Marmara Denizi kıyılarına yakın bir yerde, hemen Bizans sûrları önünde kırılmıştı. Bundan 3-4 asır sonra Osmanlı Türkleri'nin idare ettikleri üçüncü taarruz ise, önce Anadolu'da, sonra Balkanlar'da, imparatorluğa ait yerleri küçültmeye devam etmiş ve nihâyet sistemli bir muhasara

ile asıl pâyitahtı, Bizans'ı da fethederek, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkmıştır» (Lajos Fekete, *Osmanlı Türkleri ve Macarlar,* S. Karatay trc. 663).

«Istanbul'un Fethi, yalnız Sultan Mehmed'in saltanatı için değil, Osmanlı devleti için bir ölüm kalım dâvası olarak ortada idi. Gerçekten II. Murâd devrinde Garp tehdidinin Varna ve Kosova zaferleri ile kırılmış olması, Feth'i, yakın bir imkân yapmıştı. Fâtih Mehmed, Osmanlı devletinin bu hayat dâvasını kendi şahsında ve kendi istikbâli için en trajik bir şekilde hissetmiş son Osmanlı hükümdârıdır. O, düğümü, kılıçla kesmeyi deneyecektir» (H. İnalcık, *Fâtih Devri,* 120).

«O tarihe gelinceye kadar hiçbir hükümdara nasip olmıyan ve hattâ bugün dahi pek de mümkün göremediğimiz o büyük müsamahası ile Fâtih, insanlığın en yüksek mertebesine erişmiş olan hârikulâde bir şahsiyettir» (S. Tansel, *Fâtih,* T.T.K. nş., 108).

«Bu esnada Avrupalılar, Arap ilmi vasıtasiyle, Eratosthenes'in arzın kürevîliği nazariyesini öğrenmişler, coğrafyada ilerliyorlardı. Barutun taammümü, Araplar'dan pusulanın öğrenilmesi, top silâhının Istanbul'un fethinden sonra bütün Avrupa'ca kabûlü ve gemilere de top konulması, Türk fütûhatı ile boğulan ve Doğu yolu kesilen Avrupa'yı, denizlere doğru can havli ile atılmaya, yeni yollar bulmaya, tükenmiş altın stoklarını telâfîye çalışmaya sevketmiştir» (Pirenne, II, 300).

Pirenne'in bu satırları, Istanbul'un Fethi hâdisesinin ne sûretle modern çağlara geçişi teşkil ettiğini izaha çalışmaktadır. Fâtih'in dehâsı, bu geçişi sağlamıştır. Bizzat Fâtih, bütün dâhîler gibi, kendi dehâsına ve bu dehânın hiç kimse ile kıyas kabûl etmediğine inanmıştır. Bizans imparatorunun Rumeli Hisarı'nın inşâsına mânî olmak üzere gönderdiği elçilere söylediği : «Benim kudretimin erişebileceği şeyler, benden öncekilerin hayâl ufkuna bile değmemiştir» meâlindeki sözler, kendisine olan inanç ve itimadını vâzıhan göstermektedir.

«Istanbul'un Fethi, eğer en mühimmi değilse, tarihin en mühim anlarından biridir» (Paul Lemerle, Babinger'in Fransızca tercemesine yazdığı önsöz, s. 7).

«Eğer XV. asırda Türk ilerlemesi nihaî olarak kırılsaydı, bütün beşerî tahminlerin hâricinde kalacak şartlarla tarih değişirdi» (Babinger, 10). — «Fâtih Mehmed, 30 yıl boyunca, bütün Hıristiyan âlemine bir ürperiş telkin etmiştir» *(Aynı Eser,* 11).

«Cihan tarihinde bir dönüm noktası meydana getirecek olan bu saatin (Roma İmparatorluğu'nun düşmesi saatinin) tesiri her yerde hissedildi ve Batı'da bu hâdisenin yarattığı muazzam akis,

herkesi, Istanbul'un, memleketler değer bir belde olduğuna inandırdı. İki kıt'anın hudûdunda bulunan... Istanbul'un fethi... Böylece, 1453 senesi, Modern Çağlar ile Ortaçağ arasında hatt-ı fâsıl olarak, haklı bir şekilde tesbit edildi» (Babinger, 126).

«Siyasî bakımdan Istanbul'un sukutu, Roma İmparatorluğu'nun sonunu işaret eder. Bizim «Bizans İmparatorluğu» dediğimiz şey, hakikatte ve nazariyede, Roma İmparatorluğu idi. Şehrin sûrlarında döğüşürken maktûl düşmüş olan XI. Konstantin, Avgustus'un meşrû halefi idi» (S. Runciman, 29.V.1953'te Londra Üniversitesi'nde verdiği konferanstan).

Istanbul'un Fethi, 1123 senesi Istanbul'da olmak üzere 1467 senelik Roma İmparatorluğu'nun sonu, fakat bir bakıma, bu imparatorluğun Osmanoğulları hânedânında devamı demekti.

Batı Türkleri'nin Bizans'ı düşürebileceğine, Avrupa'da fazla ihtimal verilmiyordu. Çünkü Bizans, yüzlerce yıldan beri düzinelerce muhâsaraya, son zamanlarda da birkaç Osmanlı muhâsarasına başarı ile karşı koyabilmişti. Kardinal Bessarion, 1422'deki son Osmanlı muhâsarasının da muvaffakıyetsizliğini göz önünde bulundurarak, «hiç olmazsa 1 yıl» Bizans'ın mukavemet edeceği fikrindeydi ve bu müddet içinde de Haçlı kuvvetleri yetişip imparatorluğu kurtaracaktı. Aeneas Sylvius ise, 12 temmuz 1453 tarihli mektubunda şöyle demektedir : «Tehlikenin rivayet edildiği kadar büyük olduğuna kimse inanmıyordu ve herkes, Yunanlılar'ın gene para koparmak için yalan söylediğine ve söylediklerinin topunun mübalâğa ve asılsız olduğuna inanıyordu».

Avrupa'daki bu hava, asılsız değildi. Kimse 21 yaşındaki II. Mehmed'in dehâ derecesini, asırlardan beri görülmemiş kudrette bir şahsiyet olduğunu kestiremezdi. Kimse büyük topları ve başka görülmemiş silâhları tahmin edemezdi, karadan donanma yürütüleceğini kimsenin aklı kesemezdi.

Muhâsaraya takaddüm eden günlerde, son imparatorluk başbakanı Lucas Notaras'ın : «Bizans'ta Latin serpûşu görmektense, Türk kavuğu görmeyi tercih ederim» sözü, cihan tarihinin pek mâruf sözleri arasında yer almıştır. Çünkü Avrupa'nın toleransı, Türkler'inkine nisbetle pek ibtidâî idi.

«Bütün mesele, Avrupa'dan yardım gelinceye kadar, Antikite'nin hâlâ rakîbi olmıyan bir işçilik âbidesi olarak ayakta duran muazzam sûrlarına güvenip dayanmaktan ibaretti. Bu sûrlar, pek yakında günlerinin geçmiş olduğunu öğreneceklerdi. Zira Türkler, bunları yıkmak için bir silâh bulmuşlardı : Bu, cihanın benzerini asla görmediği çeşitten bir top idi» (P. Wittek, 29.V.1953'te Londra Üniversitesi'nde verdiği konferanstan).

Fâtih'in Feth'i Mümkün Kılan Dehâsının Tahlili

Alman tarihçisi Deismann diyor ki : «Fâtih, dünya tarihinde bir dönüm noktası yarattıktan sonra, Doğu ve Batı'nın kapısında durarak, bu iki âlemin kültürünü nefsinde toplıyan bir insandır». Fâtih, hem en büyük İslâm, hem de büyük Hıristiyan hükümdarı olmak iddiasında idi. Bütün davranışlarından bu anlaşılmaktadır. Ve bu davranışı, başka bir padişahta müşahede etmek zordur. Türk ve İslâm nedîmlerinin yanında, Ortodoks ve Katolik, Rum ve İtalyan nedîmleri de pek çoktu. Georgios Trapezuntios, Kritovulos, Amirutzes, Benedetto Dei, Craico d'Ancona, Jacopo da Gaeta, Hıristiyan nedîmlerinin en meşhurlarından olup, hepsi mühim fikir ve san'at adamları olan müelliflerdir. Georgios Trapezuntios, 1466'da Fâtih'e şöyle hitâb ediyordu :

«Kimse şüphe edemez ki, sen, Roma İmparatoru'sun. İmparatorluğun taht şehrini hukukan elinde tutan kimse imparator ve Roma İmparatorluğu'nun taht şehri de Istanbul'dur».

Diğer muâsırlarının, dünyaca tanınmış Katolik ve Ortodoks mütefekkirlerinin de Fâtih hakkındaki düşünceleri kayda değer:

Kritovulos diyor ki : «Sultan, en keskin zekâlı filozoflardan biridir» (S. 177).

Fetih sırasında 21 yaşında olan Zorzo Dolfin, II. Mehmed'i şu satırlarla tavsif etmektedir : «Nâdiren güler. Zekâsı daimî bir çalışma hâlindedir. Çok cömerttir. Fakat projelerinde çok inatçı ve her işte fevkalâde atılgan ve cür'etkârdır. Büyük İskender gibi şân-u şerefe doymak bilmez. İşlek zekâlıdır. Soğuğa, sıcağa, açlığa, susuzluğa mütehammildir. Kesin konuşur. Kimseden çekinmez. Zevk ve safadan uzaktır. Türkçe, Yunanca ve Sırpça'yı iyi konuşur. Her mevzuda son derece haristir. Her gün bir müddet okur. Roma tarihi, başka tarihler, Laerce, Herodot, Tite-Live, Quinte-Curse, Papalar'ın, Almanya imparatorlarının, Fransa ve Lombardiya krallarının vak'a-nüvisleri, okuduğu tarihler arasındadır. İtalya'nın coğrafyasını, bütün teferruatı ile bilir. Avrupa'daki bütün hükûmetleri de tanır. Büyük bir Avrupa haritasını yanından eksik etmez. Askerî ve coğrafî ilimleri büyük bir zevkle tetebbû eder. Hükmetmek arzusu ile yanar. Devletinin çeşitli ülkelerindeki âdetlere ve şartlara kendisini uydurmakta mâhirdir» (S. 24, Babinger, 135-6).

Giritli büyük Yunan âlimi Georgios Trapezuntios (1395-1484); 89 yaşında Roma'da ölmüş olup, Fetih zamanında 58 ve aşağıda nakledilen satırları yazdığı 1466'da 71 yaşında olgun bir adamdı. Trapezuntios, Fâtih'i, Kiros'un, Büyük İskender'in ve Sezar'ın

üstünde telâkki etmektedir; «hattâ, demektedir; bir kelime ile, gelmiş geçmiş bütün hükümdarlardan büyüktür» (Babinger, 298). Gene bu meşhur Bizans âlimine göre Fâtih, Roma İmparatorluğu'na son vermiş değildir. Osmanoğulları hânedânında bu imparatorluk, vaktiyle Putperest, Hıristiyan ve Ortodoks olduğu gibi, şimdi de Müslüman olarak devam etmektedir. Sonuncu imparatorluk hânedânı, hâlen Osmanoğulları'dır. Fâtih'e şu şekilde hitabı meşhurdur: «Kimse şüphe edemez ki, sen, Roma İmparatoru'sun. İmparatorluğun taht şehrini hukukan elinde tutan kimse imparator ve Roma İmparatorluğu'nun taht şehri de Istanbul'dur. Seni bu tahta, kılıcınla mâlik kılan insanlar değil, fakat Cenâb-ı Hak'dır. Şu hâlde sen, Romalılar'ın meşrû imparatorusun. Romalılar'ın imparatoru olan zat ise, bütün arzın imparatorudur» (Babinger, 299). Bu şekilde, Fâtih'le berâber Osmanoğulları'nda cihan hâkimiyeti fikri yerleşmiştir. Bu fikrin çifte kaynağı olduğunu yukarıdaki satırlardan anlamak mümkündür. Birinci kaynak, Oğuz Han'dan beri devam edegelen Türkler'in cihan devleti fikri, ikincisi de Roma'nın aynı iddiayı güden düşüncesidir. Osmanoğulları'nın bu çifte kaynaklı iddiası, yalnız kendi millî fikirleri hâlinde kalmamış, muâsırları olan yabancılar tarafından da tasdik edilmiş, gerçek Roma imparatoru şeklinde telâkki olunmuşlardır. Georgios Trapezuntios'a göre Fâtih, hemen bütün ilimlerde hayran olunmaya şâyân bir âlim ve «son 1.000 senede Yunan âleminin tanıdığı en iyi Yunanca bilenlerden biri» dir (Babinger, 300).

Gene Fâtih'in muasırlarından İtalyan Langusto, Istanbul'un Fethi'nden az sonra, genç Türk Hâkanı'nı şu kuvvetli satırlarla tavsif etmektedir: «İnce yüzlü, ortadan ziyâde uzun boylu, silâhlar kuşanmış, asil tavırlı, hürmetten fazla haşyet telkin eden, nâdiren gülen, şiddetli bir öğrenmek ihtirası ile yanan, uluvv-i cenap sahibi, gayelerinde inatçı ve her mevzuda kendinden emin. Büyük İskender'inkinden az olmıyan bir şöhretin ardındadır... Harb san'atından daha çok hoşuna giden bir şey yoktur. Her şeyi öğrenmek istiyen zekî bir araştırıcıdır... Safahat iptilâsı yoktur. Nefsine hâkim, uyanık, her türlü şarta mütehammil, cihanda ancak tek imparatorluk ve tek saltanat olmalıdır fikrinde, bu ittihâdı tahakkuk ettirmek için de cihanda Istanbul'dan daha münasip bir yer olmadığı kanaatindedir» (P. Wittek'in aynı konferansından). Görülüyor ki, Fâtih de, asırlarca sonra Napoléon'un söylediği gibi, cihan imparatorluğuna ancak Istanbul'u merkez olarak lâyık görmektedir.

«Fâtih, yalnız birinci sınıf bir lisan mütehassısı, tarihçi ve filozof olmakla kalmıyor, aynı zamanda, ok atmakta ve ata binmekte de hârikulâde maharet gösteriyordu. Fazla olarak idâre tarzı da mükemmeldi» (N. M. Penzer, *The Harem,* Londra, 1936, 237).

«Fâtih'in bütün hareketlerinde, amansız tedbirlerinde olduğu kadar, ilmi himâye ve teşviklerinde de bir esas fikir hâkimdir: Devletini, her bakımdan, dünyanın en üstün ve kudretli imparatorluğu hâline getirmek» (H. İnalcık, *İA,* VII, 534a). Devletini her bakımdan dünyanın birinci devleti hâline getirdiği keyfiyeti ise, bütün şüphelerden uzak bir hakikattir.

Rönesans, Fâtih'in 1453'te Bizans'ı fethi ile başlar (P. Faure, *La Renaissance,* 7). Fâtih, Rönesans'ın en büyük mécène'lerinden biridir (*Aynı Eser,* 46). Anadolu'da çini gibi güzel san'atların büyük bir parlaklıkla inkişafı ve Türkiye'nin büyük bir sanayie sâhip olması, umumî Rönesans hareketi içinde mütalâa edilmek lâzımdır (*Aynı Eser,* 100). Rönesans, Fâtih'in, II. Bâyezîd'in, Yavuz'un toleransına çok şey borçludur (*Aynı Eser,* 102). «Türkler'in Bizans'ı fethinden sonra olduğu gibi hiçbir zaman mânevî münasebetler bu derece kuvvetli olmamıştır» (*Aynı Eser,* 102). Eski Yunanca'nın Avrupa'da tanınması, Istanbul'un Fethi ile mümkün olabilmiştir (*Aynı Eser,* 114). 1506 ve 1519'da II. Bâyezîd'le Yavuz, Michelangelo'yu resmen Istanbul'a dâvet etmişler, fakat Papa, bırakmamıştır (*Aynı Eser,* 104).

Bu Rönesans'a, Fâtih'in, Avrupa'da görülmemiş bir tolerans sâhibi olmasının da tesirini kaydetmek lâzımdır. Pétrarque gibi bir Rönesans mütefekkirinin Ortodokslar için söylediği şu sözler, Avrupa'nın henüz fikrî olgunlaşmadan bir hayli uzak bulunduğunu göstermektedir : «Düşmanlardan beter olan bu râfızîler (yani Ortodokslar) bütün varlıklarıyla bizden nefret eder ve kaçınırlar» (Grenard, 62).

«II. Mehmed, başı kesilen son Hıristiyan Roma imparatorunun meşrû halefi, tek imparator ve tek «basileus» olduğunu göstermek için, titizce davrandı. Bundan böyle madalyonlarında «Asiae et Graeciae Imperator» adını takınabilirdi. Ayasofya'da namaz kıldıktan sonra, Gennadios Scholarios'u çağırmakta gecikmedi. Bu zat, kilise ittihadının en değerli muhâlifi idi ve ittihada taraftar Grigorios'un yerine nasbedildi. II. Mehmed, Justinianus gibi, yalnız imparator değil, aynı zamanda Kilise'nin de başı idi» (Grenard, 71).

«Osmanoğulları, Roma imparatorlarının vârisi olmak ve tahtlarına oturmak hasebiyle, onların vaktiyle hâkim oldukları ülke-

leri fethetmek mecbûriyetinde idiler. Osmanoğulları'nın tarihini kavrıyabilmek için, onları Doğu Roma imparatorluğunun ikinci kurucusu sıfatiyle incelemek îcâb eder. Nitekim teşebbüslerine Avrupa'dan, çok mânalı bir şekilde «Rumeli» dedikleri ülkelerden başlamışlardır... Osmanoğulları ile, yeni bir Avrupa imparatorluğu ortaya çıkıyordu. Bin yıllık usûl mûcibince bu imparatorluk, dıştan gelen bir kudret olan Osmanoğulları tarafından kuruluyordu» (Grenard, 101).

«Osmanoğulları'nın Roma imparatorlarının yerini aldığını, II. Mehmed'le çağdaş olan birçok Bizans tarihçisi, Chalcondyles, Kritobulos vs. çok iyi anlamışlardır. Ekseri tarihçiler, Osmanoğulları'nı, Roma imparatorlarının meşrû halefi saymışlardır. XVIII. asrın ilk yarısında Osmanlı askerî tarihi üzerinde klâsik bir eser yazan Kont Marsigli de «Istanbul'u fetheden ve Roma imparatorlarının tahtına çıkan II. Mehmed» demektedir. Türkler'in Balkanlar'ı ve Anadolu'yu tek devlet hâlinde toparlıyabilmelerinin sırrı, Türkler'in atalardan kalma otorite ve disiplin an'aneleri ile Osmanoğulları hânedânının istisnaî derecede devamlılık kudretindedir» (Grenard, 102).

II. Mehmed ve halefleri, dünyanın en üstün medeniyetine sahip olduklarını şuurlu bir şekilde kavramışlardır. Rönesans hareketi, II. Mehmed'le haleflerini kendisine bağlıyacak gücte değildi. Avrupa da Türk üstünlüğünün farkında idi. Martin Luther, Türk teşkilât ve medeniyetinin üstünlüğünü açıkça söylediği gibi, o devirde Türkiye'ye gelen bütün seyyahların ifadesinden de bu keyfiyet anlaşılmaktadır (Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş,* 365) (bu bahisler, teşkilât ve medeniyet ciltlerinde ele alınacaktır).

Fâtih, Gutenberg devrinde yaşamış ve Avrupa'da basılan kitapları bizzat görmüştür. Fakat Türkiye'de binlerce, onbinlerce hattâtın kitap çoğaltma kabiliyeti kârşısında, Avrupa'daki kitapların tirajları henüz mütevazi bir seviyede kalıyordu (Togan, 366). Avrupa'daki kral kütübhânelerinde bir kaç yüz kitap varken, Türkiye ve İslâm kütübhânelerinde on binlerce, bâzan yüz binlerce kitap bir araya geliyordu.

Osmanlı devleti, Roma imparatorluğunun olduğu kadar, Selçuklu ve İlhanlı hakanlıklarının da vârisi ve devamı mahiyetinde idi (Togan, 377).

Avrupalılar, İslâm ilmi vasıtasiyle arzın küre şeklinde olduğunu öğrenmişlerdi. Gerçi henüz bu nazariyeye inanmıyorlardı. Fakat böyle bir nazariyenin mevcudiyeti, Avrupalılar'ı birtakım coğrafya keşiflerine sürükliyecek mâhiyette idi. Barutun taammümü, Türk topçuluğunun eriştiği seviyenin Avrupa'nın nazar-ı dikkatini

çekmesi ve Bizans sûrlarının bu toplarla yıkıldığını görerek dehşet içinde kalması, Müslümanlar'dan pusulanın öğrenilmesi ve böylece daha açık denizlere çıkılabilmesi, gemilere top konulmasının düşünülmesiyle donanmanın eskisinden çok büyük bir kudret âmili hâline gelmeye namzet olması, Avrupa'yı alt-üst eden inkılâplar mahiyetinde idi. Türk fetihleri, Avrupa'yı boğmuştu. Her taraf, her köşe, her stratejik mevki Türkler tarafından tutulmuştu. Boğulan, can çekişen Avrupa, kendini denizlere doğru atmaya mecbur olacaktı. Denizse, ummanlarının enginliğine dalındıkça bereket, refah, saadet ve devlet getiren bir unsurdu ve eskisinden fazla da böyle olacaktı. Modern Avrupa'nın temelleri, mütevazi ölçüde de olsa, atılıyordu.

Anadolu'da çini ve kumaş sanayiinin en yüksek derecesine erişmesi ve geniş ölçüde Avrupa'ya ihraç edilerek Türk desenlerinin orada taklit edilmesi, Avrupa Rönesansı'nı destekliyen unsurlardandır. Bizzat Fâtih, Avrupa rönesansının büyük mécène'lerindendir. Kendisine Avrupalı âlim ve san'atkârlar tarafından yüzlerce telif eser, şiir, tablo vs. ithaf edilmiş, II. Mehmed, bu eserleri geniş imkânları ile şâhâne sûrette mükâfatlandırmıştır.

Nihayet Türk toleransı, Rönesans'ın âmillerinden biri olmuştur. II. Mehmed devrinde Türk-Avrupa münasebetleri, kesif bir vasata vâsıl olmuştur. Istanbul'un Fethi'nden sonra Avrupa, Bizans yoluyla klâsik medeniyet, edebiyat ve san'atları yakından tanımıştır. Istanbul'dan İtalya'ya giden yüzlerce Bizans bilgini, Yunanca'yı ve klâsik eserleri de beraberlerinde götürmüşlerdir.

Büyük Alman tarihçisi Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü* adlı klasik eserinde(II, 675, 678-9), şöyle diyor :

«Bundan başka öteden beri Bizans ve Türkler'le sık sık yapılan temaslar, taraf tutmaz bir müsamaha zihniyetinin vücûda gelmesini mümkün kılmış ve bunun önünde etnografik anlamda imtiyazlı bir Batı Hıristiyan'lığı oldukça arka plâna atılmıştır. İtalya'nın tarihî hâtıralarının en büyüğü olması dolayısiyle klâsik İlkçağ kültürü, insanları ve müesseseleri ile, hayatta erişilmek istenen ülkü hâline geldiği zaman, klasik çağa mahsus teorik düşünme ve şüphecilik, İtalyanlar'ın kafasına tamamiyle hâkim olmuştur. — İslâm dinine karşı başta gösterilen hoşgörürlük ve kayıtsızlık, birçok şeylerle olduğu gibi, insanı incelemekle de ilgili idi. Muhakkak İtalyanlar, İslâm milletlerinin erişmiş bulundukları, hususiyle Moğol istilâsından önceki yüksek kültürü, Haçlı Seferleri'nden beri tanıyor ve buna hayranlık duyuyorlardı. Ayrıca, kendi hükümdarlarının yarı İslâmî tarzda hükümdarlık etmeleri, Kilise'ye karşı duydukları sessiz ikrah ve hattâ nefret, Yakın Do-

ğu ve güney limanları ile ticaret temasları, İtalyanlar'ın bu duygusunu besliyordu .Daha XIII. yüzyılda İtalyanlar'ın İslâm'a mahsus âlicenaplık, haysiyet ve gurur ülküsünü takdir etmekte oldukları, bu ülküyü bir sultanın şahsına bağlamaktan hoşlandıkları görülmektedir. Genel olarak Eyyûbî ve Memlûk sultanları düşünülmektedir. Çok nâdir olarak isim verilmekte, olsa olsa Sultan Salâhaddin'in adı zikredilmektedir. Şiddetli hareketleri gerçekten bir sır olmıyan Osmanlı Türkleri'nden bile İtalyanlar, yukarıda gördüğümüz gibi, ancak hafif bir ürkeklik duymakta ve Türkler'le barışçı bir uzlaşmanın mümkün olabileceği düşüncesine ısınmaktadırlar».

Avrupa, yeni yollar bulup tükenmiş altın stokunu yenilemek ümidiyle çırpınırken Türkiye imparatorluğu, Büyük Türk Hâkanlığı ve Müslüman Roma İmparatorluğu olarak, Avrupa'nın gözlerini kamaştırıyordu. Türkiye'nin merkezî kudreti, akıllara durgunluk verecek devlet teşkilâtı, tükenmek bilmez iktisadî ve malî kaynakları, bütün Avrupa hükümdarlarını imrendiriyordu. Bu hükümdarların en güçlüleri, padişahı taklit ederek, merkezî bir otorite kurmak yoluna gireceklerdir. Bu sûretle Fransa'da, İspanya'da, İngiltere'de, Almanya'da istikbal, bu tarz monarşilerde olacaktır. Bu kudretli monarşiler, eskisinden çok büyük askerî ve malî kudret ve kaynakları emirleri altında tutabilecekleri ve bir araya getirebilecekleri için, büyük işler başarmak yoluna gireceklerdir. San'at, ilim ve edebiyat, daha zengin vasıtalarla korunabilecektir.

Bu sûretle, Modern Çağlar, Yeniçağ doğmakta, Ortaçağ kapanmaktadır. Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılması ile, İlkçağ kapanmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile de Ortaçağ bitmiştir. Ortaçağ, 977 yıl sürmüş ve Avrupa için — Bizans medeniyeti hariç— karanlık geçmiştir.

Muasırı olan Bizans tarihçilerinin de— yukarıda bazıları nakledilen — ifade ve itirafları ile sâbit bulunduğu üzere Fâtih, felsefe ve matematikte, devrinin en büyük otoritelerinden idi. Kritobulos'un hayranlıkla anlattığı balistik sahasındaki keşifleri, Ortaçağ sûrlarını yıkmıştır. Bu sûretle Avrupa'da Ortaçağ'ın timsâli olan derebeyi şatoları, büyük toplarla yıkılmış, geniş mutlak devletler teessüs etmiş, bunlar, büyük güc kaynaklarını bir araya toplamak sûretiyle Ortaçağ'a son vermeye muvaffak olmuşlardır. Bu sûretle Türkiye, Ortaçağ'dan Yeniçağ'a, Avrupa'dan daha evvel geçmiştir.

Fâtih Sultan Mehmed, Doğu Türkleri ile temasa da fevkalâde ehemmiyet vermiş, oğlu II. Bâyezîd de Türk rönesansını ilerlet-

mek hususunda babasını tâkip etmiştir. Doğu Türkleri'nin «Timurî Rönesansı» denen rönesans hareketlerinin benzeri, Fâtih devrinde, Batı Türkleri'nde, Türkiye'de de tahakkuk etmiştir. Bu rönesansın temelleri, II. Sultan Murâd tarafından zâten atılmış bulunuyordu. Fâtih, Batı dillerinden birkaçını bilmesi sâyesinde, Avrupa'yı çok iyi tâkip etmiş, fakat Türkler'in her hususta Avrupalılar'dan üstün bulunması dolayısiyle, Avrupa'dan fazla bir şey iktibas etmemiştir. Batı'ya olan yakınlığı, Fâtih'te «Çifte Roma İmparatorluğu'nu ihya» projesini doğurmuştur. Bundan sonraki kitapta görüleceği üzere Fâtih, bundan dolayı İtalya üzerinde geniş emeller beslemiş, Tuna kuzeyine, Macaristan'a yayılmak istememiştir. Gayesi, Ortodoksluk gibi Katolik mezhebini de himâyesine almak ve İslâmî esaslar üzerinde Roma imparatorluğunu ihya etmekti.

Büyük tarihçi Iorga ise aynen şöyle diyor (*Voyageurs Français dans l'Orient*, 21) : «Istanbul'un Fethi, II. Mehmed'in şahsî bir eseridir. Osmanlı devletinin mantıkî tekâmülünün tabiî bir neticesi olarak mütalâa etmek, doğru değildir».

Fâtih'in Şahsiyeti

Fâtih, Osmanlı hükümdarları içinde hem en büyük asker, hem en büyük devlet ve siyaset adamı, hem de en büyük âlim olanıdır. Askerlikte Yavuz, Kaanûnî ve Yıldırım, devlet ve siyaset adamlığında Kaanûnî ve Yavuz, âlimlikte II. Bâyezîd, Yavuz ve Kaanûnî, ona erişememişler, fakat yaklaşmışlardır. Fâtih'i esasen kendi eşsizliği ile başbaşa bırakmak, kimseyle mukayese etmemek doğru olur. Bazı tarihçiler onu, dünya tarihinin en büyük şahsiyeti olarak ileri sürmüşlerdir. Yaptığı akıl almaz işlerle Batı Türkleri'nin asırlar sürecek olan refah ve saadetini hazırlamış, gelecek nesiller tarafından, hiç kimseye nasip olmıyan bir tâzim ve tekrim hâlesi içinde anılmıştır.

20'den fazla devleti ve bu arada 3 imparatorluğu tarih ve siyasî coğrafya sahasından silen Fâtih Sultan Mehmed, fetihlerinin yanı sıra, iktisada ve bayındırlığa da son derece ehemmiyet vermiştir. İleride görüleceği üzere, 30 yıllık 2. saltanatı boyunca yalnız 380 cami inşa edildiğini söylemek, imar faaliyeti hakkında bir fikir vermeye kâfidir. Kendisinden bir asır sonra 20 milyon km^2'ye erişecek olan Türkiye imparatorluğunun gerçek kaynağı ve istinatgâhı, Fâtih'in eseri olmuştur. Ege'yi ve Karadeniz'i Türk iç denizleri hâline sokan ve Boğazlar Rejimi'ni kuran Fâtih'tir. Her sene en son keşiflere göre Türk ordusunun silâhlarını yeniletmiş-

tir. Bundan sonraki kitapta görüleceği üzere, ikinci derecede bir deniz kuvveti olarak teslim aldığı Türk donanmasını, ölümünde, Venedik'i geçerek, dünyanın birinci deniz kuvveti hâline getirmiştir. 25 kadar devletle tek başına savaşıp hepsine baş eğdirmesi, onun siyasî ve askerî dehâsını taclandırmıştır. Kendi adıyla anılan *Kaanûn-Nâme*'si ile de, devlet teşkilâtında mühim bir hamle yapmıştır. Asırlarca yaşıyacak olan birçok devlet müessesesi, Fâtih devrinde ve çoğu onun tarafından ve onun himmetiyle kurulmuştur.

Devrinde büyük âlimler yetişmiş, mühim eserler yazılmıştır. Istanbul Üniversitesi'nin de kurucusu olan Fâtih, daha hayatında bu ilim müessesesini üstün bir hâle getirmiş, birçok Türk ilim adamını Memlûk ve İran, Türkistan medreselerine gitmek ihtiyâcından vâreste tutmuştur. Bizzat kendisi şair ve güzel san'atlar ile edebiyata mensup, Arap ve Fars edebiyatlarını pek iyi bilen bir şahsiyet olması hasebiyle, devrinde ilmin ve san'atın hızla yükselmesi mümkün olmuştur. Şiirde mahlası «Avnî» olup, küçük *Dîvân*'ı birçok kereler basılmıştır.

Fâtih'in Hocaları ve Mürebbîleri

İstisnaî dehâsı sâyesinde, geç tahsile başlamakla berâber, hızla devrinin birçok ilmini öğrenmiş ve birçoğunda âlim olmuş, hattâ dehâ eseri göstermiştir. Her şehzâdeye öğretilen Çağatay lehçesi ile Farsça ve Arapça'dan başka Yunanca, Latince, Sırpça, İtalyanca, İbrânî tahsîl etmiştir. Baş hocası, Molla Gûrânî'dir. II. Murâd, oğlunu iyi okutmak ve terbiye etmek için, Molla Gûrânî'ye, icabında Şehzâde Mehmed'i dövmek salâhiyetini de vermişti. II. Mehmed, hayâtının sonuna kadar ilim adamlarına fevkalâde hürmet göstermiş, hocası Molla Gûrânî'nin elini öpüp, yanına oturtmuştur. Fâtih derecesinde çeşitli âlim ve san'atkârlardan ders gören bir prens göstermek de mümkün değildir. Hükümdarlığından sonra da ciddî şekilde tahsile devam etmiştir ki, nâdir görülen bir şeydir.

Tarihte «Fâtih», «Ebü'l-Feth» ve «Gazi» diye anılan II. Sultan Mehmed Hân'ın ebesi Ebe Hâtun'dur; Bursa'da, Murâdiye'de, Ebe-Hâtun Türbesi'nde gömülüdür.— Dadısı, Cemâleddin Bey-zâde Ahmed Bey'in kızı olan Hând Hâtun'dur; Edirne'de mahallesi, camii, Istanbul'da 2 camii vardır, burada gömülüdür *(Hadîkatu'l-Cevâmî,* 69, 139; M. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı,* 54-5, no. 93). — Lâlası Dâmâd Vezir Zağanos Paşa'dır ki, aynı zamanda eniştesi olur (Zağanos Paşa'nın bir aralık vezîr-i âzam olduğu ri-

vâyeti de vardır). — Manisa'ya 2. gidişinde, yani ilk tahttan çekilişinde Zağanos Paşa kendisine vezir, Vezir Şihâbeddin Paşa da atabey tâyin edilmişti.

II. Mehmed de, babası II. Murâd gibi Mevlevî tarikatine intisap etmiştir (padişahların çoğu Mevlevî' dir). O da babası gibi II. Emîr Âdil Çelebî-Efendi'ye (1379-1461, meşîhati: 1421-1461) bağlanmıştır. Bu zat, II. Murâd'ın maiyetinde Karaman sefer-i hümâyûnuna da katılmıştır (Âşıkpaşa-zâde, 175, 29). II. Âdil Çelebî'nin babası 1421'de ölen II. Emîr Ârif Çelebî-Efendi, onun babası I. Emîr Âdil Çelebî-Efendi, onun babası Celâleddin Feridun Emîr Ulu-Ârif Çelebî-Efendi, onun babası Sultan Veled, onun da babası Mevlânâ Celâleddin Rûmî'dir.

II. Mehmed'in birçok Bizanslı ve İtalyan hocası vardı. Bunların başında İtalyanca hocası Ciriaco Anconitano (yani Ancona'lı Ciriaco)ile meşhur İtalyan tarihçisi 1526 yıllarına kadar hayatta bulunan Giovanni Maria Angioello gelir.

Türk hocalarının başında, baş hocası ve her türlü tâlim ve terbiyesinden mes'ul olan Şemseddin Ahmed Molla Gûrânî gelir (1416-1488). Bu büyük bilgin, Fâtih'in son ve II. Bâyezîd'in ilk şeyhulislâmı (1480-1488) olmuş, cenâzesinde büyük bir istisna olmak üzere bizzat II. Bâyezîd de bulunmuştur. Istanbul'da Taşkasap'ta, adını taşıyan mahallede camii olup, burada metfundur. Molla Gûrânî, Fâtih'ten ancak 16 yaş büyüktü.

Büyük mutasavvıf ve tıp bilgini Mehmed Ak-Şemseddin de (1390?-15.I.1459) Fâtih'in hocalarındandır. Fâtih'ten 42 yaş büyük olan bu zât, Istanbul'un mânevî fâtihi sayılacak derecede Feth-i Mübîn'i desteklemiş ve ölümünden sonra evliyâdan sayılmıştır. Nesli devam etmiştir. Meşhur mesnevî şâiri Hamdî Çelebî, Ak-Şemseddin'in oğullarındandır. Ak-Şemseddin, Göynük'te gömülüdür. Istanbul'un fethine takaddüm eden günlerde Hazret-i Eyyûb'un şehîd olup gömüldüğü yeri bulan, Ak-Şemseddin'dir.

Fâtih'in ilk hocalarından biri de Molla Hayreddin'dir. Bu zât, Şâh İsmâil Safevî'nin büyükbabası meşhur Şeyh Cüneyd'in de hocasıdır. Istanbul'da cami, medrese, mektep yaptırmıştır; Edirne'de emlâki vardı (*Paşa Livâsı*, 326, no. 143).

İlk hocalarından diğeri Molla Zeyrek'tir. Istanbul'da adını taşıyan mahallede gömülüdür. Kazasker Zeyrek-zâde Rükneddin Ahmed Efendi, bunun oğludur ve 1532/3'de ölmüştür.

İlk hocalarından bir diğeri İbnü Temcîd'dir.

Molla Husrev de hocalarındandır. Bu büyük allâme, 1461'den 1480'e kadar Fâtih'in şeyhulislâmı olmuştur. Istanbul'da Bâyezîd'de mahallesi vardır. Bursa'da gömülüdür.

Vezir Hoca Yusuf Sinan Paşa da hocalarındandır. Bu zât, Istanbul'un ilk kadısı (belediye reisi ve baş hâkimi) Hızır Bey-Çelebî'nin oğludur. Eyüp'te gömülüdür. XV. asrın en büyük Osmanlı nâsiridir. 1470'te vezîr olmuş, 1486'da Edirne'de ölmüştür. Edirne'de mahalle, cami, medresesi vardır *(Paşa Livâsı,* 35). Nasreddin Hoca'nın takriben 6. kuşaktan torunu olan Sinan Paşa'nın, bir ara vezîr-i âzamlıkta bulunmuş olması da muhtemeldir.

XV. asrın en büyük Osmanlı şairi olup «Bursalı» diye tanınan Vezir Ahmed Paşa da Fâtih'in edebiyat hocalarındandır. 1432'de Edirne'de ölen İlyâs Efendi-zâde Kazasker Veliyyeddîn Efendi'nin oğludur. Edirne'de mahallesi ve camii vardır. Bursa'da Murâdiye' de, Ahmed-Paşa Medresesi'nde gömülüdür. 1497'de ölmüştür.

Çelebî-zâde Abdülkadir Âmidî de Fâtih'in hocalarındandır. Hatîb-zâde Mehmed Efendi de öyledir.

Keza Molla Ayas da Fâtih'in hocasıdır.

1486'da ölen Hasan Çelebî de hocalarındandır.

1482'de ölen Molla Sirâceddin Paşa da hocasıdır; bir müddet nişancı (1477-1480?) da olmuştur.

Müderris Kınalı Abdülkaadir Hamîdî (yani Ispartalı) Efendi, hem Fâtih'in, hem oğlu II. Bâyezîd'in hocasıdır. Meşhur Kınalızâde ulemâ ailesi, bu zattan yürümüştür.

1487'de ölen Kazasker Hâce-zâde Muslihuddin Mustafa Efendi de Fâtih'in hocasıdır. Tâcir olan Sâlih Efendi-zâde Yusuf Efendi'nin oğludur. Bursa'da Emîr-Sultan Camii makberesinde gömülüdür.

XIII

YENİÇAĞIN EŞİĞİNDE DÜNYANIN UMÛMÎ SİYÂSÎ TABLOSU (1453)

1. AVRUPA

YENİÇAG'IN eşiğinde dünyanın nüfusu 400.000.000 kadardı. Bu nüfusun 275.000.000'u Asya'da, 70.000.000'u Avrupa'da, 40.000.000'u Afrika'da, 15.000.000'u Amerika'da yaşıyordu.

Çin'in nüfusu (60.000.000), Avrupa kıt'asının nüfusuna yakındı. Avrupa'da nüfus henüz çok zayıftı. En nüfuslu memleket Fransa idi. Bugünki Fransa sınırları içinde o devirde 14.000.000 kişi vardı. İngiltere ve Galler'de nüfus 2.500.000, İskoçya'da 500.000, İrlanda'da 1.000.000 (toplam : 4.000.000) idi. İberya yarımadasındaki (İspanya-Portekiz) nüfus şöyle dağılıyordu : Kastilya ve Aragon krallıkları 4.500.000, Portekiz krallığı 1.500.000, Gırnâta (Benî-Ahmer) Arab krallığı 1.500.000.— Altın-Ordu Hâkanlığı'na tâbi Rus prensliklerinde 1.500.000 nüfus vardı. Norveç krallığında 300.000, Danimarka krallığında 400.000 kişi yaşıyordu.

Avrupa'da büyük çoğunluk Hıristiyan'dı. Büyük Konstantin zamanında, IV. asrın başlarında Roma imparatorluğunun nüfusunun 10'da 1'i Hıristiyan bulunuyordu. Sonraki asırlarda Paganlık kalkmış, Hıristiyanlık ilerlemiş, yalnız İslâm dininin zuhuru ile geniş ölçüde bir gerileme ve çekilme yapmıştır.

Avrupa'nın en büyük şehri bir Müslüman Arap şehri idi : Gırnâta (Granada), 500.000 nüfusu vardı. 2. büyük şehir 250.000 nüfusla Paris idi. 100.000'in üzerindeki diğer Avrupa şehirleri şunlardı : Venedik 190.000, Napoli 150.000, Milano 120.000, Floransa 110.000, Genova (Ceneviz) 100.000, Istanbul 100.000.— Istanbul'un Büyük Konstantin zamanında (IV. asır) 220.000 olan nüfusu, V. asırda 900.000'i bulmuş, Justinianus zamanında, yani VI. asırda 1 milyonu çok aşmış, fakat 1204 felâketinden sonra nüfus dağılmıştı. Almanya'da ve diğer ülkelerde şehirler, İtalya'daki kadar gelişememişti : Roma 80.000, Londra 75.000, Lisbon 70.000, Anvers 60.000, Gand 60.000, Bruges 60.000, Bruxelles 41.000, Verona 40.000, Toulouse 35.000, Strasburg 25.000, Nuremberg 21.000...

Belçika şehirlerinin mâmurluğuna sebep, dokuma sanayiinin inkişâfı ve ticaret, kudretli bir burjuva sınıfının yeşermesi idi.

Avrupa'da yalnız 8 şehrin 100.000'den fazla nüfuslu olmasına karşılık, Asya'da bu büyüklükte belki yüzlerce şehir, milyonluk da birkaç şehir vardı.

1453'te yeryüzündeki devletlerin 18'inin «büyük devlet» vasfı gösterdiğini söyliyebiliriz. Bu 18 devleti de güc, kudret ve ehemmiyet derecelerine göre şu şekilde sıralıyabiliriz :

Türkiye İmparatorluğu (Büyük Türk Hâkanlığı)
Türkistan İmparatorluğu (Doğu Türk Hâkanlığı)
Mısır İmparatorluğu (Memlûk Sultanlığı))
Çin İmparatorluğu
İran İmparatorluğu (Karakoyunlu Sultanlığı)
Hindistan İmparatorluğu (Delhi Sultanlığı)
Altın-Ordu İmparatorluğu (Doğu Avrupa Türk Hâkanlığı)
Güney Hindistan İmparatorluğu (Dekken Sultanlığı)
Fas İmparatorluğu (Mağrib Sultanlığı)
Almanya İmparatorluğu
Macaristan Krallığı
Venedik Cumhuriyeti
İngiltere Krallığı
Fransa Krallığı
Lehistan Krallığı
Napoli Krallığı
Aragon Krallığı
Ceneviz Cumhuriyeti.

Napoli (Güney İtalya) ve Aragon (Katalonya) krallıkları, büyük devletlerin en zayıfları idiler. Ceneviz Cumhuriyeti, 1453 mayısında, Boğaz'larda Türk hâkimiyeti, Galata'nın Türkler'in eline düşmesi ve Türkler'in izni olmadan Ceneviz gemilerinin Karadeniz müstemlekelerine geçememesi gibi sebeplerle, büyük devletler arasından ebediyen silinmiştir.

Avrupa büyük devletlerinin hepsi, her bakımdan Asya'nın Müslüman Türk imparatorluklarından geri ve zayıftı.

Almanya (Batı) İmparatorluğu, Habsburg hânedânı tarafından temsil ediliyor ve Hıristiyan devletlerin en ehemmiyetlisi sayılıyordu. Yalnız bu Hıristiyan devletin hükümdarı «imparator» unvanını taşıyordu. Başkent Viyana idi. Almanya, Avusturya, Holanda, İsviçre, Savoie, Franche-Comté, Alsace, Lorraine, Luxemburg gibi ülkeler, imparatorluğa dahildi. Bu, tam bir feodal im-

paratorluktu ve 500'e yakın devleti içine alıyordu. Bu devletler arasında nüfusu birkaç yüz olanlar vardı. Devletlerin başında duka, prens, marki, kont, senyör gibi unvanlar taşıyan hükümdarlar, piskopos, başpiskopos, manastır reisi gibi unvanlar taşıyan ve irsî olmıyan dinî hükümdarlar, serbest şehirler bulunuyordu. Hepsi İmparator'u metbû tanıyorlardı.

Macaristan krallığına fiilen Hunyadi Janos hâkimdi. Avrupa'nın hemen en kudretli ordusu, bu devletin ordusu idi. Tuna'yı, kuzeye doğru bu devlet Türk ordularına kapatıyordu. Asıl Macaristan'dan başka Erdel (Transilvanya), Banat, Belgrad, Voivodina, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya, Bohemya, Moravya, bu kudretli krallığa bağlı idi.

Venedik Cumhuriyeti, dünyanın birinci ticaret filosuna olduğu gibi, birinci donanmasına da mâlikti. Akdeniz'de, bilhassa Doğu Akdeniz'de söz geçiriyordu. Dalmaçya, Ağrıboz, Girit, Kiklad Adaları, Yunan (İyonya) Adaları, Güney Mora'da Modon, Koron vs. Cumhuriyet'e aitti. Venedik, Belçika-Holanda ve Kuzey İtalya ile berâber, Hıristiyan Avrupa'nın en zengin ve müreffeh ülkesi idi. Venedik şehri, kanallar üzerinde, câzip, lüks içinde bir şehirdi. Devletin başında «doç» denen ve seçimle gelen cumhurreisi vardı. Doç ve Senato üyeleri, asîller arasından seçilirdi. Asîller, Cumhuriyet'in idaresine şiddetle hâkimdiler. Venedik, para ve ticaret menfaatlerini şiddetle ve büyük zulümlerle korurdu. Devlet çok merkezî idi. Senato'nun en küçük bir emri derhal yerine getirilirdi. Bu bakımdan Avrupa'da tekti.

İngiltere krallığı, Büyük Britanya adasının İngiltere ve Galler ülkesine hâkimdi. İskoçya, başka ve müstakil bir krallıktı. İngiltere, Fransa için kötü geçen bir harbe girişmişti. 1337'den 1453'e kadar aralıklı devam eden bu harbe «Yüzyıl Savaşları» denir. Fransa'nın birçok yerleri, İngiliz hâkimiyet veya işgalinde idi. Gaskonya, Guyenne ve Poitou, yâni Güney-batı Fransa, İngiltere'ye aitti. Bir ara İngilizler, Paris dahil, bütün Kuzey Fransa'yı da ele geçirmişlerdi. İngiltere'de şehirler zayıftı. Başkent Londra dışında nüfusu 40.000'i geçen hiç bir şehir yoktu. 20-40 bin arasındaki şehirlerin sayısı da yarım düzineden azdı. Bununla beraber, mütevâzı de olsa İngiltere'nin müstakbel haşmetini kuracak olan bir burjuva sınıfı teşekküle başlamıştı. Asîller, krala karşı belirli bir düzen içinde söz sahibi idiler.

Fransa krallığı, Yüzyıl Harbi'nden zayıf çıkmış ve eski gücüne erişememişti. Bugünkü Fransa'nın ancak bir kısmını elinde tutuyordu. Ekserisi krallık hânedânının dalları olan çeşitli dukalar ve kontlar, vikontlar, baronlar, senyörler, Paris'teki kralı met-

bû tanıyorlardı. Bunların başında pek kudretli Burgonya dukalığı (merkezi Dijon) geliyordu. Kralın bu tâbîleri üzerindeki nüfûzu henüz zayıftı. Fakat Capet hânedânı, Avrupa ve Hıristiyan tarihinin en büyük hânedânı idi. Macaristan, İtalya'nın çeşitli ülkeleri, Portekiz, İspanya ve daha başka ülkeler bu hânedânın çeşitli dalları tarafından idare edilmişti, edilmekteydi ve edilecekti. Paris, en büyük Hıristiyan şehri idi. Sorbonne Üniversitesi meşhurdu. Fransızca, Latince'den sonra Avrupa'nın en tanınmış dili idi.

Lehistan krallığı, Litvanya büyük-dukalığını da içine alıyor, aynı hükümdar, iki tâca da sahip bulunuyordu. Lehistan devleti çok feodal bünyeli idi. Şehirler teşekkül edememişti. Bununla beraber kudretli bir devletti. Doğusunda Altın-Ordu Hâkanlığı, batısında Almanya imparatorluğu, güneyinde Macaristan krallığı ile çevrili idi. Altın-Ordu Türkleri'ne karşı Doğu ve Orta Avrupa'yı tutuyordu. Güneydoğusundaki Boğdan (Moldavya) Romen Prensliği, Lehistan nüfuzunda idi. Şu hâlde Lehistan (Polonya) nüfuzu, Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Bununla berâber Alman Töton Şövalyeleri, Lehistan'a Baltık kıyılarını kapamıştı. Tam bir kara devleti olması, Lehistan'ın istikbâlini karartan bir âmildi. Bugünkü Beyaz-Rusya ve Ukrayna'nın kuzeybatısı, bu devletin toprakları içinde kalıyor ve Litvanya büyük-dukalığını teşkil ediyordu.

Ceneviz Cumhuriyeti, Liguria'dan başka Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adalarına, Kırım'da Kherson limanına, Güney Karadeniz'de Amasra limanına sahipti. Birkaç müstemleke sitesi, iskelesi ve deposu daha vardı. Ticaret filosu mükemmeldi. Donanması da kuvvetli idi.

Napoli krallığı, Güney İtalya ile Sicilya'ya hâkimdi. Napoli, Avrupa'nın en büyük ve parlak şehirlerinden biri idi. Batı Arnavutluk prensi İskender Bey, Napoli'nin himâyesindeydi. Napoli krallığı da Türk tehdidi altında idi.

Aragon krallığı, Katalonya'ya, Kuzeydoğu İspanya'ya, Balear Adaları'na hâkimdi. Batı Akdeniz ticareti, Katalanlar'ın elinde idi.

İberya yarımadası'nda Aragon krallığından başka, Portekiz ve Kastilya krallıkları vardı. İlkinin taht şehri Lisbon, ikincisininki Madrid idi. Her iki devletin de istikbali parlaktı ve asrın sonunda büyük devletler arasına geçmeye hazırlanıyorlardı. İspanya'nın güneyinde, Endülüs eyaletinin bir kısmında Benî-Nasr Arap krallığı vardı. Bunun taht şehri Gırnâta'da, devlet nüfusunun üçte biri yaşıyordu ve Gırnâta, Avrupa kıt'asının en kalabalık şehri idi. Endülüs Müslüman devleti, Kastilya krallığı tarafından Ma-

laga-Granada-Almeria (El-Merîye) üçgenine itilmişti (30.000 km²). Bu ülkede nüfus kesâfeti o devre nazaran çok yüksekti (km²' ye takriben 50 kişi). Endülüs Arapları, yeryüzünün en yüksek medenî seviyesini hâlâ muhâfaza ediyorlardı. İspanyollar'ın, medeniyetin her branşında üstadları, hocaları, terbiyecileri, yetiştiricileri idiler. Fakat Kastilya krallığı, gittikçe küçülen bu Müslüman devletini, denize sürmek üzere idi. Kastilya ve Aragon krallıklarının 4.500.000 nüfusunun üçte biri de Müslüman idi. Arap ve dil bakımından Arap'laşmış Berberî olan bu Müslümanlar, Sünnî/Mâlikî mezhebinden idiler. Bunlar da teb'ası bulundukları İspanyollar ve Katalanlar'dan çok medenî insanlar olup, bu iki krallığın gerçek refah unsurları idiler. Fakat müthiş bir tazyik ve zulüm içinde bulunuyorlardı. Kastilya ve Aragon krallıkları dışında hiçbir Hristiyan devletinin Müslüman tab'ası yoktu.

Doğu Avrupa'ya yani bugünkü Rusya'ya Altın-Ordu Türk Hâkanlığı hâkimdi. Cengizoğulları'nın bölündüğü 4 imparatorluktan biri olan bu devletten, evvelce bahsedilmişti. Moskova büyük-prensliği, henüz Altın-Ordu'ya tâbî idi; fakat Altın-Ordu'daki ardı kesilmez taht çekişmelerinden faydalanıp gittikçe güc kazanıyordu.

İsveç krallığı, Finlandiya'yı da içine alıyordu. Danimarka krallığı, 1450'den beri Norveç krallığını da içine alıyordu. Güney İsveç ile Avrupa'nın kuzeybatısındaki İzlanda, Far-Öer Adaları da Danimarka'nındı. Bütün krallığın nüfusu 900.000'i geçiyordu (asıl Danimarka 400.000). İsveç krallığının nüfusu 1.300.000 kadardı (300.000'i Finlandiya'da).

Orta İtalya'yı, başkent Roma olmak üzere Papalık işgal ediyordu. Kuzey İtalya'da birkaç küçük, fakat ticaret ve sanâyî ile yüksek bir refah seviyesine kavuşmuş devlet vardı: Toskana (başkenti Floransa) dukalığı, Milano dukalığı, Mantua markiliği vs. Toskana'da Medici, Milano'da Sforza, Mantua'da Gonzaga hânedanları vardı.

Dünyanın birinci devleti olan Türkiye'de en az 13.000.000 nüfus yaşıyordu. Bunun takriben 7 milyonu Anadolu'da, 6 milyonu Balkanlar'da idi (tâbi devletler dahil). Avrupa'da ancak Almanya imparatorluk câmiasının 13 milyon nüfusa eriştiği, Altın-Ordu'nun nüfusunun ise 13 milyonu bulmadığı tahmin edilebilir. Türkiye'nin topraklarının her iki kıt'adaki yekûnu (964.000 km²), ancak Altın-Ordu tarafından geçilebiliyordu. Yalnız Avrupa'daki toprakları (480.000 km²) bakımından Türkiye'yi, Almanya da geçiyordu. Türkiye'nin yalnız Avrupa topraklarında yaşıyan 6 milyon nüfusu, Almanya, Altın-Ordu, Fransa'dan başka hiçbir Avru-

pa devleti geçemiyor, nüfus bakımından Macaristan, Türkiye'den sonra Avrupa'da 5. geliyordu.

1453'te Türkiye, 964.000 km² büyüklük arzediyordu. Bunun 480.000 km²'si Asya, 484.000 km²'si Avrupa'da idi. Nüfus ve toprak dağılışı bakımından, Anadolu toprakları ile Balkan (Rumeli) toprakları arasında muvazene vardı, her ikisi eşit gibiydi. II. Murâd'ın tahta geçmesinden Istanbul'un Fethi'ne kadar Anadolu'da Istanbul Adaları, Üsküdar, Rumeli'nde Istanbul şehri, Silivri, Tarabya, Ahyolu, Misivri, Süzebolu, Selânik, Epir fethedilmiş, Attika, Mora, Bosna ve Hersek ise, himayeye alınmıştı. Bu sûretle Yıldırım'ın 941.000 km² olan imparatorluğu toprak bakımından az geçilmiş bulunuyordu. Bosna ile Hersek'in himayeye alınmasıyla Yıldırım'ın sonunda 441.000 km² olan Avrupa toprakları büyümüş, fakat Yıldırım'ın 500.000 km² olan Anadolu topraklarına henüz erişilememişti. Bundan başka Yıldırım, Karaman ve Candar (İsfendiyâr) beyliklerini ortadan kaldırdığı hâlde, bu beylikler, Osmanlılar'a tâbi olmakla berâber, hâlâ yaşamakta devam ediyorlardı. Toroslar ve Fırat, daha iyice tutulmuş sayılamazdı. Fâtih'in emeli, bu sınırı perçinlemekti.

Avrupa'nın en geniş devleti olan Altın-Ordu Hâkanlığı, Urallar'ı aşıp geniş ölçüde Asya'ya, Sibirya'ya taşıyordu.

2. AFRİKA

Afrika'nın en büyük devleti, Büyük Türk Hâkanlığı (Türkiye) ve Batı Türk Hâkanlığı (Türkistan/Timuroğulları)'ndan sonra dünyanın 3. devleti olan Mısır-Suriye Türk-Memlûk sultanlığı idi. Mısır, Nubya (Sudan'ın kuzeyi), Bingazi, Memlûkler'in elinde idi. Memlûkler, geniş ölçüde Asya'ya da taşıyorlardı. Hicaz, Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan Memlûkler'indi. Memlûkler, aynı zamanda bir Anadolu devleti idiler. Ayntab, Urfa tarafları doğrudan doğruya Memlûk toprakları olduğu gibi, Çukurova'daki Ramazan Türkmen beyliği de Memlûkler'e tâbi idi. Memlûkler, sonunda Kilikya Ermeni krallığı (Küçük-Ermenistan)'nı ortadan kaldırarak Anadolu Türk tarihine büyük hizmet etmişlerdi. Dulkadır Türkmen Beyliği, Osmanlılar'la Memlûkler arasında tampon devletti. Osmanlılar'a tâbi idi ve Osmanoğulları ile sıkı akrabalık bağları kurmuştu. Fâtih Sultan Mehmed de Dulkadıroğulları'nın dâmâdı idi. Bununla berâber Memlûkler, Dulkadır üzerindeki Osmanlı metbûluğunu tanımak istemiyorlar, Dulkadır topraklarını kendilerine ait addediyorlardı. Karaman ülkesinde yani tam Orta Ana-

dolu'da da Memlûk nüfuzu vardı. Karamanoğulları, Osmanlılar'a baş kaldırdıkları zaman, Memlûk nüfuzuna giriyorlardı. Yemen'deki devletler de Memlûkler'i metbû tanıyorlardı. Memlûkler, en kudretli Müslüman devleti oldukları iddiasında idiler. Bu iddialarını, Abbâsî Halîfesi'ni ve hânedânını ellerinde bulundurmakla destekliyorlardı. Üstelik Makaamât-ı Mukaddese (Mekke ile Medîne) de Memlûkler'e aitti. Bu bakımdan İslâm dünyasından prestijleri yüksekti. Fakat Osmanlılar'ın gaza ve cihad yolunda kazandıkları şan ve şeref, Memlûkler'in Müslümanlar nezdindeki prestijini çoktan gölgede bırakmıştı. Mısır ve Suriye halkı, Osmanlı zaferlerinin haberini alınca bayram yapmaya alışmıştı.

Kahire, dünyanın en büyük şehirlerinden biri olup, nüfusu milyonu çok aşıyordu. Şam, Haleb gibi Memlûk şehirlerinde de yüzbinlerce nüfus yaşıyordu.

Afrika'nın 2. büyük devleti, Fas imparatorluğu idi. İktidarda, Arap'laşmış Berberî olan Merînîler vardı. 1197'den beri iktidarda bulunan Merînîler, Fas ve Cezâyir'e hâkimdi. Taht şehirleri Fas idi.

Cezâyir'in bir kısmını ,«Benî-Zeyyân» da denen Abdulvâdîler ellerinde tutuyorlardı. Abdulvâdî krallığının taht şehri Tlemsen, Cezâyir'in batısında, Fas sınırına yakındı. Abdulvâdîler, 1239'dan beri iktidarda idiler.

Tunus'ta 1228'den beri Hafsîler (Benî-Hafs) saltanat sürüyordu. Bunlar da Merînîler ve Abdulvâdîler gibi Arap'laşmış Berberî ve Sünnî/Mâlikî idi.

Merînî imparatorluğu ile Hafsî ve Abdulvâdî krallıkları, Müslüman âleminin «Mağrib = Batı» denen kısmını teşkîl ediyorlardı. Bunların mezhepleri, Sünnî/Mâlikî idi. Daha Türkler gelmediği için, Hanefî mezhebi yok gibiydi.

Orta Afrika'da, Nijerya'nın kuzeydoğusunda Müslüman Zenci Bornu krallığı, Habeşistan'da Yâkubî Ortodoks Hıristiyan Habeş krallığı bulunuyordu. Kıt'anın bütün orta ve güney ülkeleri meçhuldü.

3. ASYA

Doğu Asya'nın büyük devleti Çin imparatorluğu, Osmanlı, Timurlu ve Memlûk devletlerinden sonra dünyanın en mühim devleti idi. Moğollar'ı, yâni Cengizoğulları'nı kovan Çinliler, yeniden millî imparatorluklarına kavuşmuşlardı. Çin, 60 milyon nüfusu ile, dünyanın en kalabalık devletini de teşkil ediyordu. Bu-

nunla beraber nüfus, XIV. asra nisbetle azalmıştı. Ming hânedânı, 1411'de taht şehri olarak tekrar Pekin'i seçmişti. Annam, Tonkin, Siam, Kamboç, Kore, Mançurya, Tibet gibi ülkeler, Çin'e tâbi idi. Yalnız Japonya imparatorluğu Çin'e tâbi değildi. Japonya, kalabalık bir ülke idi; bu devirde en az 8 milyon nüfusu vardı. Fakat denizle tecrîd edilmiş ve dış ülkelere kapalı idi. Asya siyâsetinde hiçbir rolü yoktu ve hiçbir zaman büyük devletler arasına girememişti. Bununla berâber parlak bir medeniyetten mahrum değildi. Çin tesirinde inkişaf eden bu medeniyet, Japonlar'a has bir şekil almıştı.

Çin'den kovulan Cengiz'in Kubilay dalından torunları, Moğolistan'da saltanat sürüyorlardı. Bunlar, Cengizoğulları'nın Müslüman olmıyan ve Türk'leşmiyen tek dalını teşkil ediyorlardı. «Büyük Kaan»ın ahfâdından olan bu hanlar, kapalı ve mütevazi bir şekilde Hunlar'ın, Göktürkler'in tarihî ülkesinde yaşıyorlardı. Bu devirde Moğolistan'da pek az Türk kalmıştı. Türkler'in hepsi Türkistan'a ve Türkiye'ye, Tuna'ya kadar olan yeni açılmış ülkelere göçmüşlerdi.

Hindistan'ın kuzeyinde Afgan'laşmış Türk olan Lûdî hânedânı, Delhi sultanlığını devam ettiriyordu. Güney Hindistan, yani Dekken, şiddetli İran kültürü altında bir Türk hânedânı olan Behmenîler'in elindeydi. Hindistan'da bu iki büyük devletten başka, en güneyde Hindû krallıkları vardı. Budist Seylan, müstakildi ve devlet derecesine erişemiyen bir hayat yaşıyordu. Gucarat'ta da 1391'den beri bir Müslüman Racput imparatorluğu vardı. Gucarat Şahları veya Sultanları, 2. hükümdarları I. Ahmed Şâh tarafından kurulmuş olan Ahmed-Âbâd şehrinde oturuyorlardı. Gucarat, Malva, Racistan, Handeş, Berar, cem'an 1,1 milyon km^2'lik toprak, bu imparatorluğa aitti. 1399'dan beri Burhanpur ve Luknov şehrini merkez yapan Türk Hanpur Hânedânı (Şarkıy Sultanları), Ûd ve Allahabad'da bir krallık kurmuşlardı. Bengal'de İlyâs-Şâhî Türk krallığı vardı (1345'ten beri). Hindistan Türk devletlerinden, evvelce bahsedilmiştir.

Türkistan ve İran'ın bir kısmında Batı Türk Hâkanlığı, yani Timuroğulları vardı. Dağılma emâreleri göstermesine rağmen Timuroğulları, ideal bünyeye sâhip büyük bir imparatorluk teşkîl ediyorlardı. Bu hâkanlık, Türkiye'den sonra dünyanın en mühim devleti idi.

Karakoyunlu Türkmenleri, Sultan Cihan-Şâh ile imparatorluk hâlinde büyümüşler, İran'ın büyük kısmını, Irak'ı, Doğu Anadolu'yu, Güney Kafkasya'yı ele geçirmişlerdi. Büyük devletler arasına girmişlerdi. Rakîpleri Akkoyunlu krallığı da gelişme hâlinde idi. Karakoyunlular'ın taht şehri Tebrîz, Akkoyunlular'ınki Âmid (Diyarbakır) idi.

Anadolu'da Karaman ve Candar (İsfendiyâr) ve Dulkadır Beylikleri, Osmanlılar'a tâbi idi. Trabzon Bizans imparatorluğu, Trabzon ile çevresinde yaşamakta devam ediyor ve Anadolu'nun tek Türk'leşmemiş kısmını teşkil ediyordu.

Kafkasya'daki Gürcü ve Abhaz devletçikleri, Timurlular'dan sonra Karakoyunlular'ı metbû tanımışlardı.

Yakın Doğu'daki başka devlet ve devletçikler, Timurlular ve Karakoyunlular gibi büyük devletlere tâbi bulunuyordu.

Keşmir, bir Müslüman krallığı idi. Doğu Türkistan'da Cengiz soyundan Çağatay Ulusu saltanat sürüyordu. Bunlar, Timurlular'a bağlı idiler.

Nihâyet Asya'nın güneybatı ucunda Rodos Saint-Jean Tarikat devleti ile Kıbrıs Latin krallığı bulunuyordu.

NETİCE:

YENİÇAĞ BAŞLARKEN TÜRKİYE'NİN UMÛMÎ DURUMU

Yeniçağ'ın eşiğinde Türkiye devleti, cihan imparatorluğuna da ayak basmıştı. Yıldırım'ın bıraktığı miras derlenmiş, Ankara felâketinin yaraları tamamen sarılmıştı. Anadolu'da henüz Fırat-Toros çizgisine erişilemememişse de, dünyanın birinci devleti olma imtiyazı kazanılmıştı. Devletin başında, beşer tarihi çapında istisnaî bir hükümdar, Fâtih Sultan Mehmed bulunuyordu. Müstesna dehâsının kudretinden ve hâkim olduğu devleti yaratan milletin enerjisinden tamamen emin olan bu hükümdar, icabında bütün dünyaya karşı Türkiye devletinin yüksek menfaatlerini savunmaya kararlı idi. Doğu Roma Fâtihi olmanın hiçbir şeyle ölçülemez prestijini kazanmıştı. Yeni bir çağı açan, beşer tarihinden bir devreyi geride bırakan bir şahsiyet olduğunu hissediyordu.

Avrupa'da tek başına Türkiye ile karşı karşıya gelebilecek hiçbir devlet tasavvur edilemiyordu. Ancak Avrupa'nın gene koalisyon şeklinde Türkiye'nin karşısına çıkacağı muhakkaktı. Doğuda da Türkiye'nin gelişip serpilmesine ciddî şekilde mâni olabilecek bir kudret yoktu. Timuroğulları, yani Doğu Türk Hâkanlığı, artık Türkiye'ye müdahale edecek güc ve vaziyette değildi. Türkiye ve Türkistan Hâkanlıkları arasına Karakoyunlu imparatorluğu girmişti. Karakoyunlular da Türkiye'yi tehdit edemezdi. Çünki bir taraftan henüz metbûluğundan kurtulduğu Timurlular'a diğer taraftan sinsî ve amansız rakîpleri Akkoyunlular'a karşı devletlerini savunmak mevkiinde idiler. Nihayet Memlûkler de Türkiye'nin gelişmesini önliyemezlerdi. Kahire'den kalkan bir ordunun Marmara'ya erişmesine imkân yoktu. Memlûkler, en güclü devirlerinde ancak Orta Anadolu'ya vâsıl olabilmişlerdi.

Batı Anadolu'da Türkmen beyliği kalmamıştı. Orta Anadolu Türkmen beylikleri Candarlılar'la Karamanlılar, Osmanlılar'a tâbî vaziyette hayatlarını devam ettiriyorlardı. Candarlılar'dan Osmanlılar'a rahatsızlık vermeleri bile beklenemezdi. Üstelik başlarındaki hükümdar, Dâmâd İsmâil Bey, çok fâzıl ve Osmanlılar'a bağlı bir zattı. Karamanlılar, şüphesiz entrikalarına devam ede-

ceklerdi. Fakat dıştan büyük devletler tarafından desteklenmedikçe kıpırdanmalarına imkân yoktu.

Çukurova'daki Ramazan beyliği, Memlûkler'e tâbi idi ve Türkiye'nin emelleri henüz Kilikya'ya ulaşmıyordu. Dulkadır beyliği, Osmanlılar'a tâbi idi ve bu beyliği ilga etmek şimdilik Osmanlılar'ın işine gelmiyordu. Dulkadırlılar, Memlûkler gibi büyük devletlere karşı çok güzel bir tampon devlet vaziyetinde bulunuyorlardı.

Türkiye, denizlere doğru büyük ölçüde bir açılma hazırlığı içinde idi. Denizler, Türkiye'ye, bütün cihan tarihinde olduğu gibi, refah, saadet, istikbal ve haşmet hazırlıyacaklardı. Türkiye imparatorluğu iki kıt'anın iki yakasına öylesine bir kudret ve azimle yerleşmişti ki, onun cihan devleti olması, kaçınılmaz bir kader, bir tarihî mukadderattı. Bunu önlemeye çalışmak bile, Tanrı'nın kanunlarına karşı gelmek olurdu.

İKİNCİ CİLDİN SONU

